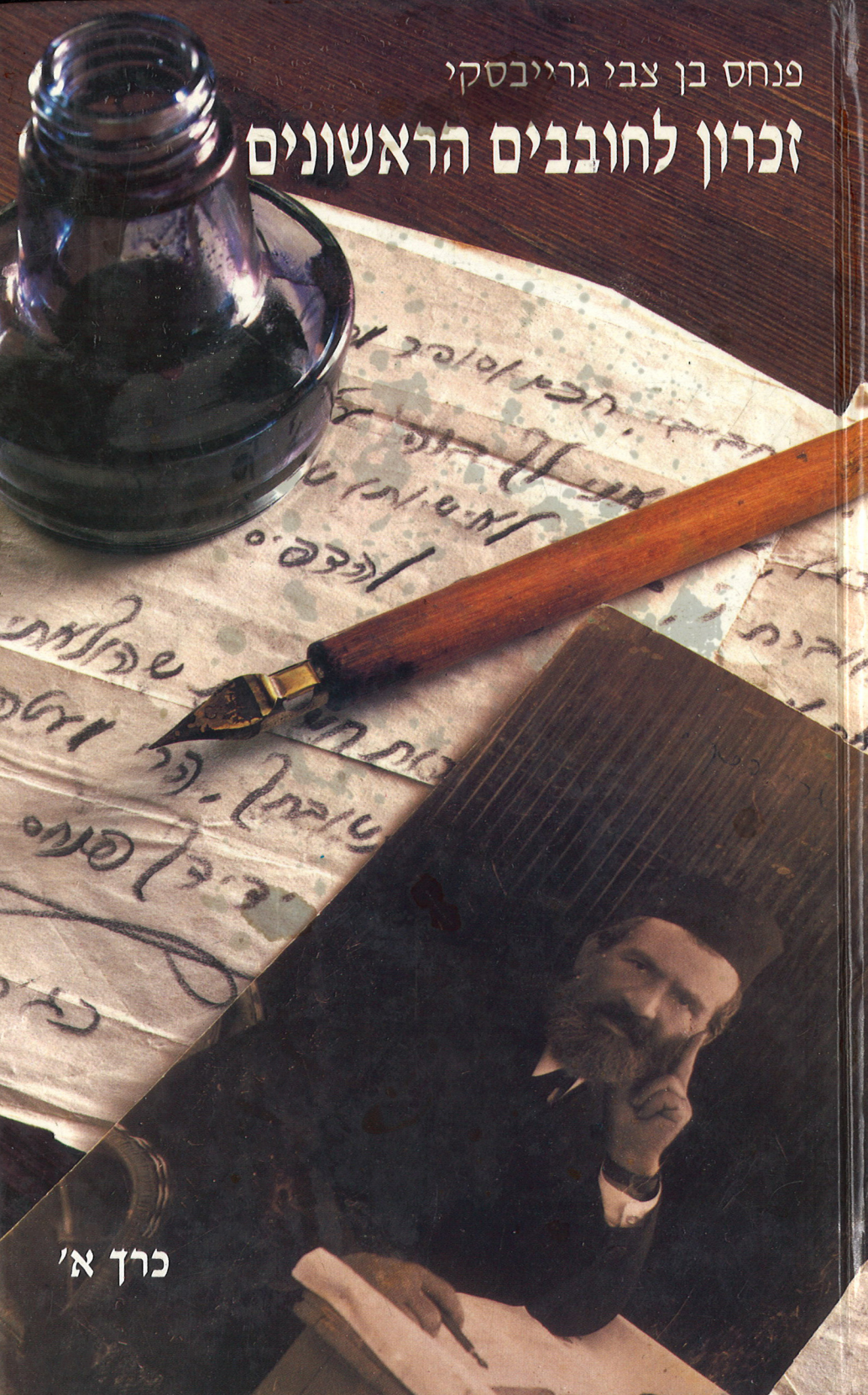
פנחס בן צבי גרייבסקי

זכרון לחובבים הראשונים

כרך א'

זכרון לחובבים הראשונים

זכרון
לחובבים הראשונים

חוברות א־י

מאת

פנחס בן צבי גרייבסקי

הדפסה מחודשת ה׳תשנ״ב, 1992

עם תוספת מפתח שמות ונושאים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

אין להעתיק או לתרגם או להפיץ
ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה או אמצעי
אלקטרוני או מכאני (לרבות צילום והקלטה)
לכל מטרה שהיא ללא אישור מראש בכתב
מבעלי זכות היוצרים וההוצאה

הביא לדפוס: שמעון ברמץ
צילום ועיצוב העטיפה: מנחם גרייבסקי

לוחות: ליסמוביל
דפוס: דורות

כל הזכויות שמורות © 1992
למשפחת גרייבסקי ולהוצאה

PRINTED IN ISRAEL

לזכרו של בעלי, אבינו ואחי, שרגא פייבל גרייבסקי ז״ל, אשר כח פעל ועשה כדי לראות בהוצאה לאור מחדש של כתבי אביו, פנחס גרייבסקי ז״ל, ולא נסתייע בידו, כי נלקח מאתנו.

נפטר בירושלים, ג׳ באייר תש״ן ומנוחתו כבוד בהר הזיתים.

יהי זכרו ברוך.

תוכן העניינים

עמוד

הקדמה . . . . . א-ג

מבוא . . . . . ד-ז

זכרון לחובבים הראשונים:

חוברת א' 38-1

חוברת ב' 64-39

חוברת ג' 100-65

חוברת ד' 184-101

חוברת ה' 236-185

חוברת ו' 326-237

חוברת ז' 388-327

חוברת ח' 438-389

חוברת ט' 510-439

חוברת י' 544-511

נספחים:

הערות 549-547

מפתחות — הדרכה 550

מפתח השמות 573-551

מפתח הנושאים 592-574

לפני מספר חדשים פנו אלי בני משפחת גרייבסקי וסיפרו לי כי בכוונתם לרכז ולהדפיס מחדש את כתביו המפוזרים של אביהם, פנחס בן-צבי ז״ל, אשר חלק מהם הפך להיות נדיר ביותר. עודדתי אותם מאוד במפעלם זה, שכן חשיבותם הרבה של כתבי פנחס גרייבסקי ידועים לכל העוסק בתולדות היישוב היהודי ה״ישן״ בירושלים ובארץ-ישראל. עם זאת, הצעתי כי נקיים פגישה של מספר אנשים המכירים היטב את כתביו של גרייבסקי כדי שנחשוב יחד מהי הדרך הנכונה לעשות זאת.

בהתיעצות שנתקיימה בנדון בבית המכון לחקר ארץ-ישראל ויישובה של יד בן-צבי בירושלים, נטלו חלק פרופסור י׳ ברטל, מר יוחאי גואל מנהל ספרית יד בן צבי, ד״ר גדעון הרמל, פרופסור יעקב וורמן, החי״מ, מר אריה גרייבסקי בנו של פנחס גרייבסקי, נכדו עו״ד יאיר גרייבסקי ומר שמעון ברמץ, מנהל ההוצאה שלקחה על עצמה להדפיס את הכתבים.

בהתייעצות צוין בפני המתכוונים להוציא לאור את הכתבים מחדש, כי חשוב מאוד להקפיד על שני דברים: א) שצילום הכתבים ייעשה בצורה מאורגנת ומסודרת לפי נושאי חוברותיו וכתביו של גרייבסקי. הומלץ כי הסדרה תתחיל בחוברותיו הנודעות ״זכרון לחובבים הראשונים״, וכי החוברות תצולמנה במדויק לפי סדר הופעתן ותוך הקפדה על שמירת הצורה המקורית, פרט לתוספת של מספרי עמודים רצים, שיוספו לחוברות בסוגריים מרובעים בשולי כל עמוד של החומר המודפס מחדש, כדי לאפשר הכוונה נוחה במפתח שיוכן לספר. ב) הובהר למוציאים לאור, כי חשוב ביותר שכל קובץ חדש של כתבי גרייבסקי אשר יראה אור, ילווה במפתח מפורט. בחוברותיו של גרייבסקי מצוי חומר רב-ערך ביותר, אך כיוון שלחוברות אין בדרך כלל תוכן ענינים ובתוכם קיים מעבר מנושא לנושא ומאישיות לאישיות, הכרחי שבקבצים החדשים המודפסים יהיו מפתחות מפורטים.

עדיין נשאר צורך לרכז אוסף מלא של כל חוברות ה"זכרון לחובבים הראשונים" אשר הודפסו על-ידי פנחס גרייבסקי, תוך קביעת הגירסה שיש לצלם, שכן לעתים הדפיס מספר גירסאות מחוברותיו. לשם כך נקבעה פגישת עבודה בארכיון הציוני, בה השתתפו ד"ר גדעון הרמל, מר יוחאי גואל ואנשי הארכיון הציוני, אריה ויאיר גרייבסקי, ובה הוצבו שלושת האוספים שנמצאו בידי שלושת הגורמים. בפגישה זו אף הוחלט על הגירסה השלמה והמתאימה ביותר להדפסה. ריכוז חוברות זה נמסר להוצאה לאור והכרך המוצג בזה הוא פרי החלטת אותה ישיבת עבודה.

כאן המקום להודות למוציאים לאור אשר קיבלו את שתי העצות שנתנו להם, המוצאות ביטוי בקובץ הנאה המתפרסם בזה. באשר למהותם וחשיבותם הרבה של כתבי גרייבסקי, חשוב לחזור ולהפנות את הקוראים לדברי ההקדמה של יצחק בק ז"ל בספר "מגנזי קדם", אשר ראה אור בהוצאת יד בן-צבי על-ידי "המרכז לחקר תולדות ארץ ישראל ויישובה של יד בן-צבי והאוניברסיטה העברית". בקיאותו הרבה של יצחק בק ז"ל בכתבי גרייבסקי ובתולדות היישוב היהודי הישן בירושלים נותנים משקל מיוחד לדברי הקדמתו שם.

לדבריו של יצחק בק ז"ל, ברצוני רק להוסיף הערה אחת והיא שעל הקוראים המעיינים ומשתמשים בכתביו של גרייבסקי לזכור, כי אלה נאספו, נכתבו והודפסו בשנות ה-20 של המאה הנוכחית, והם עוסקים בעיקר בנושאים מתקופה שקדמה לזמן ההדפסה בעשרות רבות של שנים. על כן, אין לראות בכתבים אלה מקור ראשוני היסטורי אלא מקור מאוחר יותר. עם זאת, חשיבותם עדיין רבה מאוד שכן הם נדפסו בתקופה הקרובה לזמני ההתרחשויות יותר מזמננו אנו בלמעלה מ-60 שנה.

לסיום, לא נותר לי אלא לקוות ולאחל כי החוצאה לאור של הכרך הראשון - המכיל את עשר החוברות הראשונות מפרסומיו של פנחס גרייבסקי "זכרון לחובבים הראשונים" - תיהפך להצלחה, שבעקבותיה יוכלו המוציאים לאור להמשיך

בביצוע מפעלם. "יגבירו חילים ויאדירו" ושכר מפעלם יהיה חיזוק והגברת לימוד תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל, החוזר ומתחדש בארץ אבותיו.

פרופסור יהושע בן-אריה
ראש המכון לחקר א"י ויישובה
יד יצחק בן-צבי

אבי ז"ל

"אין עושין נפשות לצדיקים
דבריהם חן חן זכרונם"
(ירושלמי, שקלים, ב.ח.)

שנה שנה, ביום הזכרון של אבי ז"ל, מורי, החכם הגדול והאיש המיוחד - מעלים אנו, בני משפחתו, את זכרו ומספרים עליו לנכדים ולנינים, לצעירים אשר לא הכירוהו ולבני הדור אשר עודם זוכרים אותו ואת פועלו למען ירושלים, אשר כה אהב.

הוא הרבה לצטט את ה"ירושלמי": "אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם". המוטו שלו היה: "אין שמירה לתעודות אלא בהדפסה!" ואכן הרבה להדפיס.

אבי, ר' פנחס, נולד ב"חצר הכולל" בירושלים העתיקה ביי"ד באדר תרל"ג (1873), לאביו ר' צבי ב"ר פנחס ולאמו מרת חיה רחל בת הרב שלמה לייב, דיין ומורה בירושלים. הוא נפטר ביי"ג באדר תש"א (1941). הוא, אביו, אמו וחלק מבניו ובנותיו ומשפחותיהם, שוכנים כבוד למנוחת עולמים בהר הזיתים בירושלים.

באחת השיחות שנתקיימו ברדיו ביום הזכרון שלו, ובה השתתפו הד"ר גדעון הרמל, בני גד בן-ארי ואני - צוין כי ר' פנחס לא היה איש עשיר בכסף וכי את חוברותיו הרבים הדפיס באמצעיו הדלים. על כך העיר בני גד ואמר: "אכן, משפחתנו דווקא עשירה בנכסי דלא ניידי... על הר הזיתים", הרבה קברים! ואני הוספתי ואמרתי: אבא היה עשיר השמח בחלקו. ביתנו היה עשיר באהבה, אהבה לזולת ואהבה לירושלים, אותה אהב ללא מיצרים.

הוא הרבה לכתוב, ורבות נכתב עליו. ביתנו שימש מקום עלייה לרגל לצעירים ולשאינם כל כך צעירים, ובין הבאים זכורים לי דוד תדהר, זאב וילנאי ז"ל ואחרים.

ממכתב אשר כתב לפני שנים רבות לאחי גרשון ז"ל, אשר שימש בקודש בקהילת קרדיף, בדרום וויילס, למדתי כי אבא ז"ל לא למד ב"חדר": "כד חוינא טליא...", הוא כותב, "חייתי

הולך למלמד פרטי לא רחוק מביתנו בחצר אור החיים״. מאוחר יותר היה חניך מצטיין בישיבת ״עץ חיים״ ותלמידו של משה נחמיה כהנוב. פעם סיפר לשרגא אחי כי באותה תקופה שהיה חניך ישיבת ״עץ חיים״, היה ראי״מ לונץ - שהיה כידוע סגי נהור - מרגיש בו באבא בלכתו ברחוב היחודים וקורא לו בשם חיבה: ״בוא פנחסיל, בוא ונלמד יחד דף גמרא״.

ר׳ שמואל סלנט, רבה הראשי של ירושלים אז, חיפש בין תלמידי הישיבה צעיר מתאים שישמש עוזר ומזכיר ליחיאל מיכל פינס, ובחר בפנחס גרייבסקי. משנת 1896 שימש מזכיר בית-החולים ״ביקור-חולים״, והיה חבר באגודה ליישוב ארץ-הקודש בירושלים בלשכת בני-ברית. מספר פרסומיו הינו רב ביותר: חביבליוגרף גצל קרסל ז״ל כתב באחת מרשימותיו על אבא ז״ל, כי מספר הערכים, המאמרים והמחקרים אשר פרסם בעצמו וכתב בעתוני ארץ-ישראל ובעתונות חוץ-לארץ הגיע ל-600!

כרך ראשון זה שאנו מביאים בפניכם, קוראים יקרים - ואנו מקווים בכל לב כי אחריו יבואו עוד - הורתו ולידתו היתה קשה וארוכה. עוד בשנת תשי״ב מצאתי במחסן של ביקור-חולים (שם אבא עבד בחיותי נער) ספר ״כמעט״ גמור, שאבא הכין בערוב ימיו ולא הספיק לסיים. אפילו שם נתן לו: ״דיוקנאה דירושלם״. הראיתי חדפים של ספר זה למר דוד גאון ז״ל והוא שמח עליו כמוצא שלל רב. לאחר שערך את הספר והדפסנו ממנו אלף עותקים, לקחתי כרך אחד לנשיא, יצחק בן-צבי ז״ל, אף הוא ידיד לאבי המנוח, והגשתי לו בכבוד הראוי. בעוד אנו שותים תה במעונו אשר בצריף, שאלני בקול חבס העמוק שלו: ״נו, היכן אתה עומד עם הספר?״ ועד שעמדתי על דעתו סיפר: ״ביאליק רצה להתעשר... חלך ונעשה מו״ל, חוח אומר: מדפיס. לימים אמר: תחילה הייתי מדפיס. אחר כך נהייתי מפסיד ולבסוף מספיד!״

בקיץ 1975 חוסכם ביננו - אחי שרגא פייבל ז״ל, אני ובנו של שרגא, יאיר - לבין חנחלת יד יצחק בן-צבי, שמוסדם ידפיס מחדש את כתבי פנחס גרייבסקי ז״ל. ואכן, בשנת

תשל"ז יצא לאור, בחוצאת יד בן-צבי, הספר "מגנזי קדם" - תעודות ומקורות מתוך כתבי פנחס בן-צבי גרייבסקי, אשר נערך על-ידי יצחק בק, והותקן והושלם על-ידי פרופסור משה שרון. יצחק בק ז"ל חיה מומחה לכתבי גרייבסקי. זכורני, כי במוצאי שבת אחת בא אלי יצחק ז"ל ובידו חוברת קטנה "ככף יד איש" ושאל: "הכר נא - של אביך?" על הלוח חיה מודפס: כל החפץ בזה יפנה לפנחס גרייבסקי - העיר העתיקה ירושלים.

חיה זה לוח של יחיאל מיכל פינס. שתינו קפה ושוחחנו על ירושלים ועל חוברותיו של אבא ז"ל. הייתי גאה להראות לו את אחד-עשר הכרכים שאספתי מחוברות אבי. בקורטוב של גאווה אף אמרתי לו: "נראה לי כי יש לי כמעט כל החוברות..." אז חרים את עיניו ואמר לי בשקט: "לי יש כפליים ממה שיש לך ועדיין אני רחוק!"

יצחק בק נפטר בשעה שקרא את החגחות הראשונות של הספר "מגנזי קדם" שהכין. בהקדמה לספר נוסף שערך יצחק בק על כתבי פנחס גרייבסקי ולא זכה להשלים [הספר מצוי בספרית בן-צבי וטרם פורסם], הוא כותב על אבא ז"ל כדלהלן:

"הוא, פנחס גרייבסקי, נולד גדל והתחנך בעיר העתיקה כשהוא ספוג רוחה ואוירתה, אורח וזיוח, ספוג אהבה אל בתיה וחצרותיה אישיה ומוסדותיה, אבניה ומצבותיה. מתוך אהבתו הגדולה לירושלים נעשה לסופרה. עודנו רך בשנים החל למשוך בעט סופרים ונעשה שופרה של ירושלים. הוא ראה מטרתו בחיים כמלקט ומשמר למען הדורות הבאים. חווי חייה ותולדותיה מעשיותיה ואגדותיה, כתובותיה ומצבותיה, תמונות אישיה רבניה וחכמיה, בניה ובנותיה. הכל בעיניו נמצא כשר ראוי לחנצחה למען הדורות הבאים... הוא לא ראה את עצמו כחיסטוריון אלא כאיש המלקט זעיר פח זעיר שם גרגיר לגרגיר, אבן לאבן ומביא אותם לבית הגנזים למען יעמדו וישמרו לדורות לאור ולעדות ליום בו ישאלון ובניכם מחר את אבותם לאמר: "מה האבנים האלה?" והגדת לבנך ביום ההוא... כח חיו אבותינו, כזה וכזה עשו.

באחת מישיבות מערכת הארץ, בעת שמר מ׳ח׳ נאמן קבל על שמפריזים בחבאת דברי ג׳ (גרייבסקי) (ולמעשה, כמאתיים קטעים משלו נתפרסמו בהארץ), ענהו המשורר יהודה קרני ואמר: ״את גרייבסקי מדפיסים כמות שחוא, וכמה שיביא, ואפילו יכפיל את התוצרת שלו תמיד נדפיס הכל מפני שבדבריו יש ענין רב״ (מפי יעקב חרוזן).

אחר מות יצחק בק נוצר חלל. אחי שרגא כבר היה חולה, ולמרות מחלתו הקשה נרתם לעבודה ועשה ימים כלילות; אני עזרתי כמיטב יכולתי וניגשנו להדפיס מחדש את כתביו של אבי ז״ל. נועצנו בפרופסור יהושע בן-אריה מיד בן צבי וחיו לנו כמה פגישות עם מומחים בנושא של ירושלים. בפגישות השתתפו גם הד״ר גדעון הרמל, פרופסור יעקב וורמן מהאוניברסיטה העברית, מר שמעון ברמץ, המדפיס, יאיר גרייבסקי, אני ואחרון חביב, גואל יוחאי מספרית יד בן-צבי. כולם יעמדו על הברכה, העצה והחכוונה. סיכמנו כי תחילה נדפיס שני כרכים של ״זכרון לחובבים הראשונים״ ככתבם וכלשונם ללא שינוי, ורק בתוספת מפתח עניינים ומפתח שמות אשר יקלו על הקוראים. בחרנו למשימה זו את ליטל רבינדב, אשר עשתה עבודה יסודית, טובה ויפה, ועל כך תבוא על הברכה.

עטיפת הספר המיוחד הזה עשה מנחם, בן-זקוניו של אחי שרגא גרייבסקי, בבחינת קנקן נאה לתוכן.

אריה בן פנחס גרייבסקי

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסום הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חברת א. —

מאת

פנחם בן צבי גראייבסקי

ירושלם — תרפ"ז

דפוס הר"ש צוקרמן ירושלם.

מקדש
לזכרון החלוצים
והבונים הראשונים

הגאון רבי ישעיה ברדקי ז"ל

רב ומנהיג ראשי בירושלם

אחרי פטירת מר חותנו הגאון רבי ישראל משקלוב ז"ל בעל „התקין חדתין" ו„פאת השלחן" ראש מיסדי הישוב בקדש — מלא הוא את מקומו בתור נשיא וראש לעדת האשכנזים בירושלם, ויהי גם סגן קונסול אוסטריה וחכם באשי רשמי בירושלם.

השולטן עבד אל מג'יד עטרוהו בה. אר חכם באשי ושלח לו כתב הורמנא ע"ז מעיר הבירה המכיל בו: פירמן (מאמר המלך) משולטן עבד אל מג'יד, חרש מוחרם שנת 1257 (למספר המושלמים) על אדות רבי ישעיה ברדקי והוא חכם באשי גם וואכיל של היהודים, הפירמן הזה נותן קיום הוואכלה הנ"ז של רבי ישעיה ושלא יתנגד לו שום אדם ולא למנוע ולא לערער בכל העניינים הנוגעים אל הוואכלה שלו הנזכרת". —

וזה הגיע לו ע"י בית המועצה האוסטרית בעיר הבירה, הציר האוסטרי בקושטא פעל הדבר הזה, כי היה חשוב מאד אצל קיסר אוסטריה.

פעם תקפה מחלה עזה את קיסר אוסטריה וישלח אליו לחלות בעדו אצל כותל המערבי. ר' ישעיה היה מונע את עצמו מלהתפלל א צ ל הכותל, נזהר היה מאד לגשת אל הקדש פן ישלח ידו בין אבניה ויבא במקצת גיפו אל הקדש פנימה, אבל הפעם עבר על מנהגו ויעתר רבי ישעיה אל ה' אצל כותל המערבי, ותפלתו נתקבלה, מצב בריאותו הוטב, והקיסר—במכתבו לרבי ישעיה —'הביע לו תודתו ושמחתו, וכתב לו שהרגיש הקלת חליו, רפואתו ועזרתו מקדש, מאותה שעה ואילך שערך תחנתו ושפך שיחו בעדו לפני אדון כל".—

משרתו הרשמית נהג ברמה, בכל ראשי העדות והדתות השונות (פאטריארכין), בלכתו לבקור־רשמי, בלוית חכמי העדה ותמתורגמן, הלך לפניו ה„קוס" איסמאין, מלובש רשמי, ובידו מטה גדול וגולת כסף בראשו ופחדו נפל על כל סביביו, ולא העיזו עוד המעיזים הפראים להציק כל כך את היהודים, שהיו נרמסים תחת רגליהם רב יותר מהבהמה; לא העיזו עוד ה„פראים" להשליך יהודי זקן על רקק מים לדרוך ולעבור עליו. מאז קבל המשרות הרשמיות ידעו הפראים כי יש קונסול בישראל

וחכם באשי בירושלם גם אצל „אבו אל בורניטא" בני עדת האשכנזים, עמד בפרץ ותבע את עלבון עדתו כחוק.

יותר משלשים שנה עמד בראש העדה בתור רב פעלים ורב להושיע. המשורר ד"ר לודביג אויגוסט פרנקל, בהיותו בירושלם בשנת תרט"ו, מתאר את רבי ישעיה בספרו „ירושלימה" בדברים האלה: „איש בא בשנים, פניו כשלג חורו, עטוי מעיל פולניה, גבה קומה, זקנו ארוך ופאות שער רקתו יורדות על פי מדיו. עינים יפות ומאירות נוצצות בברק, מדברותיו בשפת עבר".

ומר חותנו הגאון הנז' בהקדמתו לספר „פאת השלחן" מתארו בתואר הרוחני: „בתי הצעירה מרת שיינדיל ת' נתתי איתה לאיש חשוב ות"ח הוא חתני הרב החריף ובקי ירא ה' מרבים, המפו' כבוד מוה"ר ישעיה נ"י מעיר הק' ירושלם ת"ו".

עוד בהיותו בפינסק עיר מולדתו כבר היה מפורסם לגדול הדור בתורתו ויראתו, הרבין תורה ברבים והעמיד תלמידים מובהקים, בהם גדולי רבני ישראל.

ובהשארו אלמן עם שני ילדיו (שמואל עקיבא ובת אחת) עלה בדעתו לנסוע לאה"ק, נסיעה קשה היתה לו, ביחוד מהאסון שקרה לו בדרך, שספינת־התורן נשברה וכל נוסעיה נפלו המימה. בהיות רבי ישעיה שחיין מצויין וגבור, חטף את ילדיו על כתפיו והתאמץ בכל כחו לשחות בים הסוער עדי הגיעו שלום אל החוף יחד עם שני ילדיו. זה היה קרוב לחוף עכו.

בשנת תקפ"ג כבר היה „חתנא דבי נשיאה" וישא אתו במשא הקדש לתורה ולתעודה ובבטום הישוב בירושלם, וידאג גם לנגועי אחינו בגליל. כן מוצאים אנו את רבי ישעיה ברדקי לשליח־מצוה להוליך את כסף העזרה, שנים עשר אלף גרוש לנגועי הרעב, ייחד עם הרב ר' אריה נאמן ושלוחי צפת דאו כעל כנפי נשרים להצילם בעור טוער.

מקום מושבו היה ב„החצר" הנקראת עד היום על שמו „חצר רבי ישעיה" בעיר העתיקה ע"י ישיבת „אור החיים". את החצר הזאת קנה חותנו הרב ר' ישראל זלל בפקודת הפקידים והאמרכלים באמשטרדם

ליסד בה בית־מדרש לקהלת הפרושים.

זקני ירושלם מספרים לנו: פעם אחת קבל רבי ישעיה הודעה רשמית כי אחד הנסיכים הגדולים מאוסטריה יבוא לביתו לבקרהו. — רבי ישעיה חכה עליו ואתו עמו כל טובי העיר, הנסיך התאחר לבוא וזמן תפלת המנחה הגיע. ואך ה ח ל להתפלל התפרצו השמשים ויודיעו כי הנסיך הולך ובא, הקהל חרד לקראתו אבל רבי ישעיה ידע „לפני מי הוא עומד" המשיך תפלתו בהתלהבות ובהשתפכות הנפש, כדרכו תמיד, הנסיך נשאר עומד ברגש כבוד, עומד ומביט על החזיון הזה, חזון ישעיהו, ויהי בעלות המנחה נגש הנסיך אל רבי ישעיהו בהתרגשות ובחרדת קדש ויאמר לו כי שמח הוא מאד שזכה להיות נוכח בתפלה זכה וטהורה כזו, ולא ישכח לנצח את הענג הרוחני הלזה.

באור ליום י"ח חשון תרכ"ג נפטר לבית עולמו. לכבודו פתחו את „שערי העיר" (שהיו סגורים בלילה) וכל גאוני וגדולי הספרדים והאשכנזים ערכו מספד כבד מאד.

(זקני ירושלם הזוכרים את רבי ישעיה מספרים לנו על אדות ההלויה, את הדברים הבאים: ראשון למספידים היה הגאון הישיש מקוטנא בעל „זית רענן", וכשגמר את הספדו והגאון ר"ט אוירבך מקוליש התחיל להספידו, התעורר פתאום הגאון מקוטנא, קם מכסאו ויתחיל שוב פעם להספידו ביותר התלהבות ובקול חוצב, הדבר היה לפלא בין אלפי המשתתפים וישתוממו עליו מאד, וכששאלוהו אח"כ על פשר דבר ענה ואמר כי ראה „עמודא דנורא"...)

הוא היה מלא ענות צדק נח ואהוב בין הבריות, משכיל בכל דרכיו ומצוין במעלות יקרות ובכל המדות הטובות שמנו חכמים, היה שוקד על התורה והעבודה ובאהבתה שגה תמיד עד כי לא עבר עליו חצות לילה בשנה; מנע א"ע מהנאת עוה"ז וחי חיי צער והסתפק בפת חרבה.

במותו לא השאיר אחריו כלום כמה להחיות את ביתו ובני ביתו שעמדו אז על פרק הנשואין. —

ורק כתבים רבים השאיר. מהידועים לנו: חדושים על סדר קדשים, הובא זכרונו בשו"ת מהרי"א (הנקרא יהודא יעלה להגאון האדיר מוה"ר

יהודה אסד זצ"ל) חלק או"ח סי' ק"ע.

הרבה מכתביו מלאי חמר ועניין נמצאים בידי רבנים באונגריה.

בנו הרב ר' שלמה ברדקי ז"ל, עדין ויקר מגדולי הת"ח שבירושלם היה חתנו של הגאון רבי שמואל סלנט ז"ל, וכל ימיו שרת בקדש בתור חזן־ראשי בבית הכנסת הגדול בית־יעקב שבחורבת ריה"ח (בכהונה זו מכהן נכדו החזן הירושלמי הידוע מר ישראל ברדקי הי"ו.)

מדי דברי בביהכנ"ם הזה נזכרתי מה שזקני ירושלם מספרים לנו: רבי ישעיה ברדקי נתכבד בהנחת האבן הראשה הסוגרת את הכפה. בעבודה זו שדרשה אז מהירות רבה לרגלי סבה ירועה, השתתפו כל גדולי העדה, עולים ויורדים על גבי הסולמים הגבוהים כשבידיהם אבני עקאד עם טפיחי־חברון ובפיהם—הלל וקול זמרה, וכשהניח רבי ישעיה את האבן הראשה הריע כל העם תרועה גדולה מרוב שמחה, ורבי ישעיה דרש דרוש נלבב לכבוד היום שנושאו היה הפסוק בעזרא: „ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים" וכו'.

עוד ישנם משרידי זקני ירושלם הזוכרים את הגאון הזה, הארי שבחבורה, בעמדו על הבמה בכל הדר גאוניותו ויפיו, הדרת הפנים והזקנה, דורש ונושא מדברותיו הנשגבות ולפעמים גם הנלהבות. „אהבת התורה וקדושת ירושלם ויושביה" סובלי יסורי ארץ־ישראל, היו יקרים לו מכל יקר, לא נשא פנים למי שהוא וישלם לכ"א כמעשהו כשהדבר היה נוגע לכבוד ירושלם וליושביה. בנידן זה מספרים את הספור הזה: אחד מעולי הגולה רב ות"ח גדול בבאו ירושלימה דרש בשבת הראשונה לפני הקהל ויטיח דברים כלפי הקהל הירושלמי האוכל ושותה בשר ויין כבני אדם ממש, תחת אשר חשב למצא פה מלאכים.. רבי ישעיה שמע את הדבר ויחר אפו על האורח הזה, ובשבת השניה דרש הוא לפני הקהל ודרשתו היתה כעין תשובה אי־ישרה לדברי האורח, את דבריו בנה על הפסוק „על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים" וכו'. אחרי הדרשה נגש אליו האורח ובקש סליחה על דבריו שפגעו בכבוד יושבי ירושלם.

שם הגאון רבי ישעיה ברדקי ז"ל נשאר לזכרון־כבוד בזכרונות ירושלם העתיקה.

הר״ר זלמן צורף ז״ל.

כי שם „ר׳ זלמן צורף״ אקרא, הבו גודל לשמו ולמעשיו. הוא הוא הראש והראשון שבכם את הישוב האשכנזי במאה העברה בירושלים. הוא הוא ש„הציל את החורבה מידי הישמעאלים״ (כן חקוק על מצבת קבורתו בצלע הר הזיתים אצל „יד אבשלום״). הוא הוא שסכן את עצמו לטובת הישוב, וסוף סוף נפל חלל ממכת חרב של אחד הישמעאלים בליל סגריר ששטר את צעדיו בלכתו מביתו לבית הכנסת. אותו פרא, רצה להנקם בר׳ זלמן על שהשיג רשיון רשמי לחצר החורבה, ארב לו והתנפל עליו פתאום מאחוריו והכה בחרבו על ראשו, ולמחרת היום מצאו שוטרי הממשלה את הרוצח טבוע בבור שמן השומשמין אשר בחנותו, בקצה רחוב היהודים, ובידו החרב אשר נעץ בר׳ זלמן. מכל הסימנים ניכר היה, שהוא הנהו הרוצח. מן החקירה נודע גם כן, כי עוד קודם לדקירה ירה הרוצח על ר׳ זלמן מביתו, והכדור חלף עבר על יד ראשו של ר׳ זלמן. בעלי הותיקין מצאו את ר׳ זלמן צורף מתבוסס בדמו כל עוד נפשו בו, ובהיותו מטבעו גבור ואמיץ בגופו נרפא אמנם ממכתו, אבל לא ברוחו, כי נאבד ממנו כח זכרונו, וימת מות ישרים, יהי זכרו ברוך!

הרב ר׳ אברהם שלמה זלמן צורף היה תלמיד חכם גדול ועסקן צבורי ממדרגה ראשונה, ויחד עם הרב ר׳ מנחם מנדיל ז״ל, — תלמיד מובהק של הגר״א מווילנא, — ירו את אבן הפנה לבנין הישוב, ועל ידם ובהשתדלותם הנמרצה הלך הישוב הלוך וגדול.

ר׳ זלמן צורף לא השתמש בתגא ואכל מיגיע כפו, כי היה אומן במלאכת צורפות, איש בעל מרץ ומעשה. עוד בהיותו בעירו קידאן הצטיין בחבתו העזה לארץ הקודש, ויעורר את חבריו לעלות אתו, אחרי תלאות ומצוקות הגיע לעכו, לצפת, ואחרי כן למשאת נפשו לירושלים. ובידו עלה לכונן את הישוב האשכנזי במתי מעט, בעשרים נפש. את „מנינם״ מלאו בתינוק וספר תורה בידו.

הרא״ט לונץ ז״ל מספר לנו, כי ה„תינוק״ הזה—שאותו צרפו למנין

היה בגדלו—ר' אברהם ליפשיץ ז"ל. לונץ מתאר לנו את ר' זלמן צורף ברבריים אלה: הוא היה איש גבה הקומה וגבור אמיץ בגופו בעל רוח כביר לוחם בעד רעיונו גם נגד גדולים ותקיפים ממנו, וחפצו הצליח בידו להגשים מחשבותיו הטובות—ובעמדו לפני "מוחמד עלי" מושל ארץ מצרים, אשר משך אז גם על סוריא ופלשת—נסע לכתחילה לתכלית זו בשנת תקצ"ו לבירת מצרים—נאות לו המושך למלאות בקשתו. ויתן על ידו כתב הדת ו"מאמר רשמי", כי הרשות בידי האשכנזים להחזיק את החורבה ולבנות בה בתי מעון, בתי כנסיות ובתי מדרש ושום איש לא יוכל למחות בידם.

ומיד בשובו ירושלימה נגש אל העבודה, ורבים התנדבו לפנות ערמות עפר, האשפה והזבל, ולבנות הנהרסות, ובח' שבט תקצ"ו חנכו את בית המדרש "מנחם ציון" לאמור: זה ינחנו מעמלנו ומעצבון רוחנו, ומני אז החלה החורבה להתפתח, וקמה לתחיה.

לבנין בית הכנסת הגדול "בית יעקב" היו צריכים אז רשיון מיוחד מקושטא, ובענין זה השתדל כבר בנו העסקן הצבורי ר' מרדכי סלמן ז"ל, כרעיה־ראבוהו, מצוין בכל מעלותיו של אביו, חכם וגדול בתורה (הגאון רבי אליהו מגריידיץ ז"ל כותב עליו: הרב הצדיק רבי מרדכי) ורב פעלים כאביו. גם הוא התפרנס מיגיע כפו, מעבודה, מסחר ונדודים ולא נהנה מן הצבור, וכל עבודותיו לצבור היו שלא על מנת לקבל פרס. מבחרותו עזר לאביו בכל פעולותיו, ותמיד נמצאהו יד ביד עם אביו בעבודות הצבור והנהגתו.

ביחוד יפה כחו של ר' מרדכי צורף בתור יוצר תכניות ושטות להורה ולעבודה, לחרשת ולישוב הקלאי באופן מצוין ונפלא, ועם זה היה תמיד גם המוציא לפועל והשתדלן בעצמו לגשם את תכנותיו ועצותיו. (הר"א רבלין במחברתו: מכתב מר' מרדכי צורף לאביו ר' אברהם שלמה זלמן ז"ל משנת תר"ה).

ר' מרדכי צורף נפל חלל במנפת החלי רע בחשון תרכ"ו בירושלם אחרי שעבר בכל מרץ להצלת אחיו הנגועים במחלה.

מצאצאיו של ר״מ צורף כדאי להזכיר את בנו הר״ר יואל משה סלמן ז״ל, שהיה כאביו וכזקנו מצוין בכל מדותיהם ומעלותיהם.

הוא היה מראשוני המיסדים את ישוב היהודים מחוץ לחומת העיר העתיקה בירושלם. מיסד נחלת־שבעה, ושאר שבונות היהודים. הוא הוא שהיה הראשון והעקרי בכח ובפועל במיסדי המושבה הראשונה פתח תקוה, מיסד הרפוס השני בירושלם, והליטוגראפיה הראשונה. מוציא לאור את „הלבנון", ואת עתונו השבועי „יהודה וירושלם".

ויהי גבאי בבית החולים הצבור, בקור חולים הוספיטל ומנהיג ירושלם והישוב עד יום מותו בשנת הרע״ג.

ובנו מר חיים סלמן, סוחר נכבד, ממלא מקומו בעבודתו הצבורית, והחקלאות, והנהו גם סגן ראש העיריה בירושלם.

הרב ר׳ אליהו מני ז״ל

רב הפעלים ואיש האשכולות הזה הופיע בירושלם בשנת תרי״ז (בבגדד, עיר מולדתו, כנוהו בשם „קדוש וחסיד") מזלה של חברון ארץ האבות שעמדה אז בשפל המצב, גרם לה שאחרי שבת הרב מני בירושלם כשנתים ימים חלה, והרופאים יעצוהו לנסוע חברונה, ולמן העת ההיא קבע בה את דירתו, ובראותו את עניותה ודלותה של העיר המסכנה הזאת נגש תכף אל עבודתו להריסה משפל מצבה החמרי והרוחני לתקן בה תקונים, וליסד בה מוסדות ומפעלים. ועוד מרם עטרוהו בעטרת הנשיאות ועטרת הרבנות, שלא חפץ בה כלל, כונן בה אהכסף ששלחו לו מארץ בבל והודו, בית כנסת, תלמוד תורה ישיבה, ויעשירנה עושר חמרי ורוחני. ומני אז קבלה פנים של צורה, כבוד צבורי, — ואך אחרי פטירתו של הראב״ד הרב הגאון ר׳ משה פירירה ז״ל בשנת הרכ״ה שמו כל בני העדה את עיניהם בהרב מני לשומו לרב עליהם, ובקושי נעתר להם, ויקבל את משרת הרבנות,

ולא את „השמלה", לא לבש „גלימא דרבנן" ולא סלסל ברבנותו, ועטוף באדרתו השחורה והפשוטה עבר גם בשוק, ויעל אליהו בסערת עבודתו הצבורית מעלה מעלה עד כי גם המושלמים ופקידי המלכות הכירוהו והוקירוהו ויכרעו ברך לפניו בראותם בו איש אמת, חכם נעלה ורב־הפעלים, ופעמים רבות בהיות ביניהם דין ודברים בחרו בני חברון הארוקים המפורסמים, להגיש את העצומותיהם לפני מלכת בתי דינם.

במשך ארבע עשרה שנה לא לקח הרב מני שום שכר מאת העדה עד בוא עליו ימי הדחק והלחץ.

רגיל היה הרב מני להיות נחבא בסתר אהלו, לא יצא מפתח ביתו החוצה, נזיר ומופרש מחברת אנשים ומענייני העולם. אך בכל עת הגיע הסקרה להוציא דבר לטובת הכלל, בכל פעם שבאה העדה במצור ובמצוק, כתת את רגליו גם למרחקי ארץ, ובמסעותיו להודו ובומביי הביא ברכה ורב טוב לבני עדתו.

מן המודיעים ולפנים הודיע אז: פעם עלה על לב הרב מני לקנות מאת הממשלה את המצודה השוממה אשר ממול למערת המכפלה בחברון, ולהקים שם בית תפלה, ויסע דמשקה להוציא משם את פקודת הואלי, וגבירי דמשק מלבד השתדלותם בפני הואלי נדבו את כל הכסף הנדרש לדבר המקנה, אך מפני סבסובים שקמו בין פחת ירושלם ופקיד חברון בענין הזה לא יצא הדבר לפועל.

בכל חסידותו ופרישותו היה הרב מני מחבב את העבודה והמדעים, ובניו כלם גדלו על דרכי התורה וההשכלה, והיו שופטים עורכי־דין וסופרים בבתי פקידות הממשלה.

ארבעים שנה שפט את ישראל בחברון, נהג את עדתו בצדק ומישרים, נלב"ע ביום ד' י"ז תמוז תרנ"ט ויגדל המספד בחברון גם המושלמים קראו לאבל ול„בטול מלאכה", ופקידי המלכות כלם באו לחלק לו הכבוד האחרון.

הרב ר׳ נטע נטקין ז״ל

בזכרונות הקדומים מוצאים אנו את הרב המצוין הזה, עסקן חרוץ אי נלאה, שעשה לו שם בתורתו ובעבודתו: עסקן במצות, מרביץ תורה, דואג לחנוך בני־ישורון, לבתי עניים — צנועים, אלמנות ויתומים, וחבר להבונים הראשונים בישוב הארץ, בכחו ובהשפעתו נקנו מגרשים ונבנו בתים וחצרות בירושלם החדשה, וכמו כל אותם „הבונים הראשונים״ כן גם הוא גר תמיד בבית שכור, באחד הבתים הפשוטים ברחוב היהודים, הבונים הראשונים דאגו תמיד לאחרים ולא להם לעצמם, ובמותם לא עזבו לאחרים חילם ולא השאירו אחריהם כלום אפילו קבא דמוריקא, וזו תהלתם ותפארתם.

והרב ר׳ נטע נטקין ז״ל היה אחד מאלה, לבד יחוסו הוא בעצמו היה לו גם יחוס משפחתי: נכד להגאון בעל שאגת אריה וחתנא דבי נשיאה חתן הגאון רבי זונדל סלנט ואחר כן חתן הגאון רבי ישעיה ברדקי ז״ל.

מלפני כשבעים ושלש שנים עלה לאה״ק מעיר פאריץ מחוז מינסק וימצא חן בעיני ראשי הרבנים הספרדים והאשכנזים בגלל שקידתו בתורה ובעבודה, בהיותו מחונן בלב־טוב התמסר לכל דבר טוב ומועיל ויהי עסקן במצות, עוסק בצרכי צבור באמונה, חונן ונותן משלו לעניים ובתי אבות צנועים וידאג בעדם להטיב מצבם בחומרי ובמוסרי —

ויהי גם „שליח מצוה״, וכנסיעותיו, ביחוד באמיריקא, הביא ברכה ותועלת לדברים טובים ומועילים שעל ידם התבסס הישוב, בכבוד גדול נתקבל שמה, חשבוהו לאדמו״ר וצדיק, ועל כפים נשאוהו. ירושלם נתכבדה בשדרים כטו אלה —

בנסיעותיו הראשונות נסע מטעם הכולל המאוחד: הספרדים והאשכנזים גם יחד.

פרק גדול מיוחד במינו ישנו בנסיעתו נויארקה, והוא: „סדור הקהלות״, בכחו הגדול והשפעתו הכבירה לתורה ולתעודה, סדר שמה עניני הקהלות שנתבססו בתפארת ישראל, בכל הודם והדרם, בחותם תכנית עברית.

גם לעת זקנותו התנדב לנסוע שוב לארצות הברית לחזק מעמד הכולל, ולמרות מה שהפצירו בו ראשי רבני ירושלם לבלי להסתכן בנסיעתו זו, נסע בכל זאת, מרוב אהבתו וחבתו להישוב בקדש, רבות יגע ולא חשך עמל מנפשו בעבודתו הכבירה הזאת, עד שתקפתהו מחלה ששמה קץ לחייו בעיר נויארק, ויומת בה בחדש טבת תרמ"ח עוד טרם הגיע לשנות השבעים.

הר"ר ישראל בק ז"ל

משפחת „בק" ידועה היא „בעולם הדפוס" ועתיקה היא בירושלם. וכמו „האב" ר' ישראל בק בצפת כן גם „הבן" ר' ניסן בק בירושלם הועילו הרבה לקרמת מצב הישוב בארץ, רבות פעלו ועשו לטובת אחינו היושבים בקדש. זה בצפת וזה בירושלם.

השם בק—ראשי תבות: בנן קדושים—הוא שם משפחה של מדפיסי ספרי ישראל. ראש המשפחה ר' גרשון בק היה חי באיטליה בתחלת המאה הט"ז. בנו ר' יעקב בק (נקרא גם כן וואחל) הדפיס בעיר ויורונה את מדרש תנחומא (1592) ואח"כ בא לפרג והדפיס סדור „שבת יוצרות" עם פי' מנהג פולין. יעקב בן יהודה בק היה מדפיס בליבלין.

ור' ישראל בר' אברהם בק בא מברדימשוב לאה"ק בשנת תקצ"א ויתישב בצפת. ובהיותו אומן יד ובעל כשרון ביחוד במעשה הדפום וכלי אמונתו בידו: מכבש דפום של עץ וגם אותיות (אותיות דפום סלוויטין נעשו על ידו) נגש היכף אל העבודה להוציא ספרים שונים ויכונן „בית דפום", ועל ידו שתי מחלקות: ליציקת אותיות וכריכת ספרים, ויעסק שלשים פועלים עברים. המלאכה היתה יפה מאד לפי ערך הטכניקה של הזמן ההוא, וכל ההיירים שעלו בעת ההיא לצפת בקרו את הדפים ויהללו את טלכותו. גם איברהים פחה, שחוקיר אותו מאד, בקר את הדפום, ובכל פעם בבואו לצפת התאכסן אצלו.

לאות רצון ותודה נתן לו במתנה כפר אחד בסביבות צפת הוא

הכפר גירמק הסמוך לטירון, ובו ישב הר' בק עד סוף שנת תקצט. וכאשר היה השר ר' משה מונטיפיורו ורעיתו בצפת בסיון תקצ"ט נתכבד להיות סנדק אצל אחד מבניו שנולד לו בהכפר הזה (יהודית צד 163).

ומדי יום ביומו היה בא העירה לפקח על עסקיו ועל צרכי הציבור לראג לשלום העדה ושלום "החולים", כי ידע גם ברפואה והיה נותן סמי מרפא חנם לכל החולים, יהודים ושאינם יהודים, ושמו הטוב יצא להתהלה גם עד בירות ועכו ויהי למטלא מקום קונסול ואלאכיה.

ביתי "השוד והבזה" נהרס גם רפוסו, החריבוהו עד היסוד ואת כל אותיותיו וכשיריו נפצו לרסיסים, הוא התיאש מכל אשר לו ויתמסר לרחם ולהושיע את האומללים בתוך המהומה והטבוכה הנוראה, ויחד עם הפליטים בא ירושלימה כל עוד נפשו בו והתישב בה כשנת תקצ"ט, והשר ר' משה מונטיפיורי ז"ל הופיע לו כמלאך מושיע וישלח לו מלונדון מכונת יד עם אותיות לעז להרחיב בזה המלאכה בירושלם ולתת עבודה ברפוסו לאיזהו משפחות מאחינו. הספר הראשון שנדפס על ידו בירושלם בשנת תר"א הוא ספר "עבודת הקדש" להגאון ר' חיד"א ז"ל.

בהקדמת הר"י בק לספר עבודת הקדש הזה רואים אנו כי מקיירא עלה ירושלימה. והדבר היה ככה: הוא נסע במלאכות יושבי צפת וטבריה קהירה בירת מצרים, להשתדל לפני שרי הממשלה לגבות את יתר תשלומי הנזקין ולהשיבם ליהודים. ירחים אחדים עסק שם בענין הזה אך קשה היה להוציא הדבר אל הפעל, ובינתים נדע לו מהעלילה הנתעבה עלילת הדם שהעליו על אחינו שבדמשק, לכן חדל מלעסוק בגבית תשלומי הנזקין ויחל לעסוק בדברי פדיון שבוין דמשק וישלח מכתבים להשר ר' משה מונטיפיורי ז"ל, ועי"ז נשכח דבר תשלומי הנזקין.

בית הדפוס הזה עמד על תילו כל ימי חיי הר"י בק וגם כשנתים אחרי כן, עד שנת תרל"ז.

מכבש הדפוס שנשלח מהשר מונטיפיורי ז"ל נמצא עד היום בבית הדפוס הגדול של ר' שמואל צוקרמן נ"י — תלמידו המובהק של המדפים ר' ישראל בק ז"ל — רבים מעונינים בו ובאים לראותו.

יחד עם הר״י בק עלו אז ירושלימה רבים מיהידי וואלין תושבי צפת, ועדת החסידים החלה להתבסס בארץ ובראשה הרב הצדיק רבי אהרן טשה מגזע צבי ז״ל מבראדי שבא אז ירושלימה, ועל צבאו חסידי יהידי וואלין, ויהיו לעדה ולמקהלה גדולה. — בשנת תר״ה נפרדו מכולל צפת ויהיו לכולל מיוחד, הוא כולל וואלין עד היום הזה.

בשנת תרכ״ג החל הר״י בק להוציא לאור העתון החבצלת ע״י מר חתנו הרב החכם הנעלה מר ישראל דוב פרומקין ז״ל שהקדיש בו כל כחותיו ועבד בו בחרף נפש לטובת ירושלם וקדמתה, על ידו נוסדה חברת „עזרת נדחים״ במטרה נשגבה ונעלה, על ידו נבנו הבתים הראשונים, בתי מעון בעד אחינו עניי התימנים בצלע הר הזיתים בפאת דרומית מזרחית, עוד נשוב לדבר בו ובפעולותיו הנשגבות, בפרק מיוחד בשם פרומקין וירושלם.

נכדו של הר׳ בק הסופר־הלוחם מר אלעזר רוקח ז״ל היה מעוזריו וסופריו.

יותר מארבעים שנה הופיע העתון הזה „זקן העתונים העברים בכל העולם״ עתון החבצלת בירושלם.

הר״ר ניסן בק ז״ל

אחד מטובי בניה — בוניה של ירושלם העתיקה והחדשה היה הרה״ח מר ניסן בק, בנו של הר׳ בק הנ״ל איש נכבד ונשוא פנים, חכם ובעל כשרונות יקרים ומדות נעלות. נכבד גם בעיני הממשלה מדבר צחות בשפת המושלים, ואמיץ לב לדרוש משפט עמו ואחיו משרי הארץ וגדוליה. רבות פעל ועשה בחמשים שנה, שנות עבודתי הצבורית בתור ראש עדת החסידים, בטרם עוד נתפוררה זו לכוללים שונים. ובהיותו חבר נכבד לראשי העדה הכללית, השתדל הרבה לטובת העדה ויתקן בה תקנים רבים ונעלים שהנחילוהו כבוד ויקר. הוא שאף תמיד למלאות ידי אחינו בעבודת השדה, קנין ומסחר, וכל מלאכה מבית ומבחוץ, והרי אחד המכתבים מאת השר המנוח ר׳ משה מונטיפיורי על הנושא הזה.

„שי״ת״. פה ק״ק לאנדן גראוועזאר געהט פארק לעהן. יום ה׳

ג׳ תשרי התרל״ה לברי״ע.

רב ברכות שובע שמחות על ראש הרב ז׳ מו״ה ניסן באק דרוקער נ״י בעיה״ק ירושלים תוב״ב, כן הגיעו לידי שורותיו היקרות אשר העריך לפני למלאות בקשתו על דגר עבודת השדה, קנין ומסחר בבית ובחוץ בארץ הקדושה, ואני לא אחרתי להביא את מכתבו לפני אנשי הועד הי״ה שלוחי מקהלות אחינו בני ישראל היושבים בארץ אנגלטיררא למען יבחנו את דבריו הנאמרים ברוב דעת וחכמה.

הבוחר בציון ישפיע עליו ועל ביתו כל טוב ותהי השנה הזאת שנת גאולה, ישועה ונחמה לנו ולכל בית ישראל כאות נפש מוקירו המעתיר בעד טוב עמו. משה מונטיפיורי.

בהשתדלותו נבנה בית הכנסת הגדול והמפואר „תפארת ישראל״ לעדת החסידים בעיר העתיקה. שהוא לגאין ולתפארת בעירנו, ארבע עשרה שנה עסק בבנין הנשגב הזה שחלו לו עכובים שונים. רבות עמל יגע ומרח בנסיעותיו, עד כי הצליח לגמרו בשנת תרל״ג, ועד היום נקרא בית הכנסת הגדול הזה על שמו, וכמו כן השכונה שמחוץ לשער שכם שנוסדה על ידו בשנת תרל״ט נקראה על שמו „בתי ניסן בק״, אותן הרחוב של השכונה הזאת קרא וקבע אז מר ניסן בק, בשם „רחוב מונטיפיורי״ ראשי העדה לא עשו דבר נדול וחשוב בלי שיהיה הוא נוכח באספתם.

מעניינת מאד השיחה, שהיתה בין ר׳ ניסן בק ובין הקיסר של אוסטריה פראנץ יוסף בבקרו את ירושלים בשנת תרכ״ט. זה היה ביום רחמישי 14 בנובמבר, יום של בקורים אצל היהודים. הקיסר ביקר לראשונה בבית הכנסת העתיק המיוחס לרבן יוחנן בן זכאי. שם קבלו את פניו שבעה אנשים מנכבדי שתי העדות ובראשם החכם באשי הרה״ג דוד חזן ז״ל, ומתוך שלא שמע גרמנית היה הר׳ ניסן בק למליץ ביניהם. הקיסר שאל שם את ה׳ בק:

הנכון הדבר, האדון בק, כי בית כנסת זה הוא של ר׳ יוחנן בן זכאי? על זה השיב ה׳ בק:

— על הבנין הנוכחי אין אנו יכולים להגיד, אבל היסוד שלו היא בודאי מימיו.

— כן נכון הדבר! השיב הקיסר — עתה נתישבו לי כמה שאלות . . .

בבית הכנסת הזה הרכין הקיסר את ראשו לפני הרב החכם באשי הרה״ג ר׳ דוד חזן ז״ל, והלה ברכהו.

משם הלכו לבקר בבית הכנסת „תפארת ישראל" שעמד אז באמצע בנינו, והגג שלו לא נבנה עוד. בבוא הקיסר לטקום הבנין הרים את ראשו, באחוו בידו במגבעתו, ויביט למרום הבנין למעלה.

— מי הוא הארדיכל של הבנין? שאל הקיסר את ה' באק.

— אני, הוד רוממותו!— השיב ה' בק.

— הלמד האדון בק את המקצוע הזה?

— כן, הוד רוממותו, בחדרי הפרטי . . .

בת צחוק עברה על שפתי הקיסר.

הקיסר התענין גם במקורות הכסף של הבנין, ושאל את ה' בק: אם הכל נקבץ מכסף נדבות?

ה' בק ענהו על זה: כן, הוד מלכותו. הבל מכסף נדבות, אבל בהיות אוסטריה ואונגריה, סובלות דוחק ורעב לא יכולנו עד עכשיו לבקש מאחינו אלה את עזרתם. הבנין עומד לפיכך באמצע, אבן עכשיו, בזכות דריכת רגלי הקיסר במקום הזה נקוה, כי גם הגג יבנה כבר בקרוב.

(הקיסר נתן אחר כך את נדבתו הפרטית לגמר הבנין אלף גולדין).

בעזוב הקיסר את בית הכנסת „תפארת ישראל" בדרכו לבקורים אחרים, אמר לה' בק: אולי יטייל גם ה' בק עמנו? וזה היה אות שהוא מזמינו להלוות אליו בטיולו. בק הסכים. מבית החולים הרוטשילדי הלך הקיסר לבקר אצל הכותל המערבי. מן הכותל המערבי שם הקיסר את פניו אל הר הבית. ר' ניסן בק אמר לבקש רשות פרידה מאת הקיסר הואיל ועל פי דין אסור לו ליהודי לדרוך בהר הבית, אבל הקיסר חזר על בקשתו.

— יטייל נא עמנו האדון בק!

באק השיב אז לקיסר, כי בתור יהודי אסור לו לבקר במקום הזה. הקיסר רצה להבין מדבריו אלה, כי ליהודים אסיר לבקר בהר הבית על פי חוק מהרשות, או מחמת פחד מהתושבים המושלמים ויען ויאמר:

— אבל, אל נא יפחד, האדון בק!

בק באר אז את דבריו, כי לא משום פחד כי אם הדת היהודית אוסרת על היהודי להכנס במקום הקדוש הזה.

אם כן, תודה!— השיב הקיסר ויתן לו ידו ויפרד מעמו.

בח' כסלו תר"ן נפטר לבית עולמו בירושלם זקן ושבע ימים בן שבעים ושבע שנים.

הרב ר' שלמה פח ז"ל

משפחת פח עתיקה היא בירושלם, יד ושם לה ביסוד הישוב של עדת האשכנזים בירושלם. ראשון למשפחה הזאת היה הרב ר' שלמה פח ז"ל מווילנא, הוא היה החלוץ הראשון שבא ירושלימה במחצית המאה העברה. ובבואו התישב ו„החזיק" בחצר העתיקה חצר „אור החיים" ועד היום מחזיקים בחצר הזאת בניו ונכדיו, הוא היה השד"ר הראשון של עדת האשכנזים בירושלם, ורבות פעל, רבות עשה לטובת וקיום העדה.— מתוך הכתבים המונחים לפנינו מאותה התקופה, תקופת הרת הישוב רואים אנו כי היה נאמן וגזבר העדה.

בשנת תקפ"ג פנו אליו ראשי העדה ובראשם הרב הגאון ר' מנחם מנדיל ז"ל שיסע בשליחית מצוה לעיר הבירה להשיג הרשיון לבנין החורבה וזה מה שמספר לנו הרי"ד פרומקין ז"ל בזכרונותיו: כעשרים וחמש שנים אחרי החלו האשכנזים במתי מספר להאחז בירושלם עה"ק, החזיקו בחורבת ר' יהודה החסיד על פי עדות זקני המחמדים אשר העידו בפני הממשלה כי בשנים הקדמוניות החזיקו אשכנזים בחירבה הזאת, אחרי קנוה בכסף מלא. אבל רשיון לבנותה ולחזק בדקיה לא ניתן למו, כי לדבר כזה דרוש היה רשיון מאת הממשלה הראשית בקושטא, ומאמר מיוחד חתום מאת הוד מלכותו השולטן. ובימים ההם עת הקטור לא נתן עוד בים דרך, ובאניות הורן רעועות ומסוכנות, או דרך היבשה, עשו נסיעתם לעיר הבירה, לא על נקלה עצרו כח להשיג רשיון כזה, והרב ר' שלמה פח התנדב לשליחות מצוה זו; קבל עליו הנסיעה הקשה הזאת להשיג הרשיון ו י ש י ג ו.

ובעברו דרך צפת לרגלי מסעו לקושטא, במלאכות משלחיו בירושלם, מלאו גם ראשי עדת צפת את ידיו בשליחות מצוה, לעשות אתם אות לטובה בעיר הבירה. להכירם בדרך רשמי לעדה בפני עצמה, וזה הדבר: בצפת החל ישוב האשכנזים עוד קודם. ובשנת תקפ"ג כבר היתה בה מקהלה גדולה מאחינו אלה, וכיית רבות ונעלות מזכיות המקהלה הקטנה בירושלם היו לה, אבל הלויה היתה בדעת עדת

הספרדים, העדה הנכירה והמוכרה מאת הממשלה, ויבקשו ראשיה עצות לצאת מרשותה ולהיות למקחלה בפני עצמה. ובהזדמנות זו השתמשו בהשד"ר הנכבד הזה. ויטלאו את ידו בשליחות מצוה זו.

מצד אחד נאמנים עלינו דברי הרי"ד פרומקין ז"ל — איש האמת וחותמו אמת — באמרו לנו כי השליח הנכבד הזה הצליח בשליחותו להשיג הרשיון וישיגו, ואחר מנכבדי ירושלם ספר לי כי בהיך הכתבים העתיקים לבית פח ראה מכתבי הודה והכרה מאת ראשי העדה להשגת הרשיון, -- אבל מצד השני רואים אנו כי הרב ר' זלמן צורף ז"ל הוא הוא שהשתדל להשיג הרשיון, ולא מקושטא כי אם ממצרים, ולא מהשולטן כי אם מהמושל מחמד עלי באשא, וזה היה בשנת תקצ"ו.

נוסח הכתבים, כתבי השליחות שנמסרו להרב ר' שלמה פח ז"ל מראשי העדות הנ"ז נתפרסמו אז ע"י הרי"ד פרומקין ז"ל. כתב השליחות מירושלם הוא: מר"ח אדר תקפ"ג, ומצפת: כ"ב אדר תקפ"ג.

ובנו הר"ר יצחק פח ז"ל — מזקני ירושלם ונכבדיה—נשא גם הוא בעול הצבור, וכאביו הרב ר' שלמה ז"ל פעל גם הוא "גדולות ונצורות" לטובת ישוב האשכנזים ועריה (הרי"ד פרומקין ז"ל בזכרונתיו) וישא ויסבול יסורי אי"כ כל החלוצים הראשונים, אבל יחד עם זה היה מחונן באמץ לב, כח ועוז כוננו בבתי נפשו, יודע היטב את שפת וחוקי הארץ, ולא נתן למשסה יעקב, התאבק פעמים רבות עם המעיקים והמציקים — פראי האדם — ויובל להם. ויהי יד ימינו ונאמן ביהו של הגאון רבי ישעיה ברדקי ז"ל.

חכמי ורבני העדה ובראשם הרב הגאון רבי שלמה סוזין ז"ל ראש הרבנים לא"י כבדוהו והוקירוהו. מונח לפני מכתבים משנת תקפ"ז שערכי אליו בתוארים מופלגים ונעלים מאד.—ויהי חשוב מאד בעיני השר המנוח ר' משה מנטיפיו ז"ל, ודבריו רבים בענייני הצבור והישוב יצאו על ידו באופן נעלה, והשר היה שבע רצון.

הכרתי את ר' יצחק פח, וכמו חי הנהו נצב לפני בזקנו הלבן,

במלבושיו היפים והנקיים, מלבושי ארץ הקדם. וצניף חבוש לראשו כצניף חכמי הספרדים בזמן ההוא. הוא — לא התרברב כלל, ועד ירחים אחדים לפני מיתו נהנה מיגיע כפיו. נפטר בח' שבט תרמ"ו בשנת החשעים ושש לימי חייו.

וכמו אביו כן גם הוא היה ה„מחזיק" בחצר „אור החיים" שבה היתה מלפנים הישיבה של הגאון מוה"ר חיים בן עטר זצ"ל וישמור אותה מכל משמר, החאמץ בכל כחו ובמשפו להחזיק את החצר העתיקה הזאת לתורה ולתפלה.

הרב ר' מנחם מנדיל זיל — תלמיד הגר"א — כותב באחד ממכתביו משנת תקע"ו, בדבר החצר הזאת: „בעת קבעתי דירתי בירושלם עה"ק וקבעתי ישיבה, והזמין לי הקב"ה מקום הישיבה בישיבתו של הרב הגאון מוה"ר חיים בן עטר זי"ע ומתפללים אנחנו שם כל השבוע לבד שבת, כי עפ"י דת הגוים אינם מניחים מ"ת בלתי רשיון המלך". —

באחד הבתים של החצר הצאת נולד הרי"צ פח (בשנת תקט"ז) גודל וחונך בו, ובו היה גר כל ימי חייו עד שמת בו (בשנת תרמ"ו).

בבית הזה נרצחה באחד הימים לעיני השמש אשתו הראשונה באופן אכזרי — .

פראי האדם, מאיתו הזמן, הגנבים והרוצחים, ידעו כי בביתו נמצא כלים יקרים ואבנים טובות לפתוחי־חותם, ובעזבו הפעם את ביתו חדרו לתוכו ויכנסו בו, אשתו כנראה עכבה על ידם ויתנפלו עליה וימיתוה, שחטוה, רצחו אותה באופן נורא ואיום.

ועד היום הזה עוד מתקים בה בית־המדרש „אור החיים" לתורה ולתפלה בהנהגת נכדו מר מרדכי ווינגרטן, נ"י ובהיותי בילדותי ממתפללי בית המדרש הזה על יד מר אבי הרב ר' „צבי מסלונים" זיל גרייבסקי (ר' משה מונטיפיורי מזכירו בספרו „משה וירושלם" בתור סוכן חברת דרך ההיים) ראיתיו יום יום, והרבה שמועות שמעתי ממנו ע"א אותה התקופה „תקופת הרת הישוב".

ועד כמה סבלו אז אחינו, מן התושבים תושבי הארץ אשר לא שמעו לקול מושל, ויהיו עשוקים ורצוצים ונרמסים, רואים אנו מאחת העובדות ששמעתי ממנו, וגם הרב ר' יעקב גולדמן בזכרוניותיו מביאה בשמו: הפעם הלך אחד מבני התושבים ברחוב העיר עם חמורו עמום משא לעיפה. ויפגע בזקן נכבד אחד ויצו עליו הפרא לכרוע ברך ולשים גוו כחוץ לעוברים, וכרגע נמלאה פקודתו ויפרוק את משא חמורו — באמרו כי נכמרו נחומיו עליו בהיותו יציר האלקים — ויעמוס על הרב — בהיותו „כופר בנביא" אין לרחם עליו — וגם הוא ישב שמעלו עד באו למחוז חפצו, ושם הענוק לו מכות חדרי בטן בשברו וישלחהו כל עוד נפשו בו. הרב טהר לבא לביהכנ"ס ויברך „ברכת הגומל" וישמח כי עזרהו ה' להנצל מיד מבקש נפשו".

באגלי דמעות בעיניו היה מספר לנו את תלאותיהם ומצוקותיהם של אחינו החלוצים הראשונים שסללו בחרף-נפש את דרך הישוב בקודש.

אוצר כתבים ומכתבים עתיקים נשארו אחריו באטתחתי. הרבה מהם נמסרו אז, ע"י בנו, להרי"ד פרומקין ז"ל והוא אמר לנו אז ב„החבצלת" שנה שש עשרה גליון 18: „עיר נשוב לדבר אי"ה אודותם ונוציא לאור מכתבים עתיקי ימים מפיצי אור על ראשית הישוב באה"ק במאה החולפת".

לצערנו לא נתפרסמו כי אם שני הכתובים הנז'.

איש ירושלם.

איש היה בירושלם ורבי יוסף ריבלין שמו, תם וישר יירא אלקים, למדן, דרשן, מטיף, נואם-נעים וגם מושך הרבה בעט סופר. בעל נפש עדינה היה האיש, רחמן וטוב מטבעו ומתכונת נפשו האצילה ויהי לתפארה לאחיו הארץ-ישראליים, לבנו עמו ולכל בני האדם, הן בני ברית והן שאינם בני בריה. הגדולים שבהם: ראשי הדתות השונות, הפחים (מושלי ירושלים התורקיים), הקינסולים דארצות-נכר וגדולי שרי

המלוכה שבקרו את ירושלים הבירה כפעם בפעם — כבדוהו והוקירוהו מאד, וראו בו את העסקן הצבורי הבא בשם הישוב העברי הירושלמי.

כמו־כן ניכר היה בחיצוניותו הנאה, בהדרת־פניו ובשיחתו היאה.

את כל עתותיו וזמניו הקדיש רבי יוסף ריבלין רק לטובת ירושלם וכל קדשיה, מפעליה, מוסדותיה, שכונותיה ופרוריה. תמיד שאף והגה ברעיון של ישוב חקלאי עברי על הרי יהודה השוממים וסביבותיהם העזובות. מעולם לא חדל ולא התעיף מלעורר את ידידיו ומכריו להתאגד לאגידה אשר תראג לגאילה הקרקע והוא היה הראשון שבראשונים שהוציא מכיסו את ההוצאות הראשונות לאותן הנסיעות במקומות השוממים ורחוקים מישוב אדם, לסלול דרך לישוב עברי חדש.

שלשה אוהבים ואהובים היו אז בירושלים שעבדו יחד בעצה ותושיה ובכונה טהורה למען התפתחות הישוב ופריחתו, הרי הם: ר' יוסף ריבלין, גדול העסקנים, ר' יואל משה סלומון, עורך „יהודה וירושלים", ור' יחיאל מיכל פינס, — זכרונם כולם לברכה. שלשה אלה שאהבת עמנו הפזור בכל קצוות־עולם ואהבת ארצנו שעמדה בשוממותה קשרו אותם בקשר ידידותי אמיץ, — הצטיינו בעבודתם לטובת הצבור, עבודת הישוב בקודש.

ורבי יוסף ריבלין בתיר מזכיר הערה היהודית וסופרה, היה איש־סודם ונאמן־ביתם של הרבנים הגאונים רבי מאיר אוירבאך ורבי שמואל סלנט זצ"ל, ודברים רבים שעמדו ועומדים גם היום ברומו של הישוב בקדש יצאו על ידו הוא, בהשתדלותו והשפעתו הכבירה בהיותו עובד ביתרון הכשר דעת באמונה ובתים לב.

עבודתו הצבורית של ר' ריבלין היתה מאז ומתמיד צנועה ענוהנית, שלילת הקולניות הסוערת והרעשנית, עבודה תמה לשעתה ולדורות.

כ„שמחה בקציר" (כך הוא שמו של אחד ממאמריו הנלהבים של המנוח על סמני החקלאות הראשונים בישובנו החדש) — כן היתה שמחתו תמיד בעת שזכה לראות חנוכת אחת השכונות שנתכוננו על ידו אחת אחרי רעותה.

גדול הוא יחסו של רבי יוסף ריבלין המנוח לירושלים העתיקה וביחוד החדישה, — והרבה, הרבה יש לירושלים בירתנו להודות לאיש רב־פעלים זה שעבד בלי הפוגות ובלי לאות לטובתה ולטובת בניה. אכן צדקו ועדי השכונות שכנוהו בשם המיסד העקרי של הישוב בירושלים אשר אחרי הרמב"ם לא זכה לתואר בלתי שביח זה איש זולתו!

כארבעים שנה רציפות עסק ר' ריבלין ז"ל בצרכי צבור באמונה, במעשי חסד וצדקה, בהנהגת העיר ובנין הארץ.

אפס, לא רק עבור ירושלים בלבד עבד ופעל הטנוח והקדיש את כל חייו כשהתחילו בישוב מוצא לא היה ר' יוסף ריבלין מן הנכשלים ועומדים מרחוק וכמו כן היה אחד מהמעטים הראשונים שנוכחו בחשיבות יסוד מושבה הקלאית והשתתף בפועל וברוח ביסודה של אם־המושבות שניני, היא פתח־תקוה שהשנה מלאו יובל שנים לקיומה. ישנם — מן הזקנים שבדור--היודעים כי ר' יוסף ריבלין היה גם הראשון שהשתתף בהוצאות הנסיעה הראשונה מירושלים לכפר „מלבם" הערבי, הטקום שביום עומדת עליו פתח־תקוה רבתי.

בקצור: לא היתה שום פעולה חשובה, שום עבודה לשם בנין שום יסוד שכונה חדשה וכדומה, אשר עזרתו הפעילה לא נמשכה כחוט השני מקצה אחד למשנהו. הוא היה בונן ומיסדן של אחת־עשרה שכונות ירושלמיות העומדות כיום לתפארה; החל מ„נחלת־שבעה" ו„טאה־שערים" וכלה ב„עזרת ישראל"! וזה חוץ מפעולותיו ה„צדדיות" חשובות־הערך של ר' יוסף ריבלין. אחת מפעולות אלו מזכיר לנו טר רחמים מזרחי (בנו של אחד החברים היהודים הראשונים בעירית ירושלים) ב„חברת הזכרון" לכבוד ר' יוסף ריבלין ז"ל שיצאה לאור למלאת שלשים שנה למות העסקן הזה; פעולה זו היא: הצלת ה„כותל־המערבי" ליהודים, שריד מקדשנו היחיד שיהודי כל העולם נוהרים לראותו ולהתפלל לפניו. לפני 40 שנה בערך סדרו תכנית לתעלת־השופכין בירושלים, שלפיה היו צריכים לעבור כל מי־השופכין של העיר

ררך הדחבה אשר ליד הכותל־המערבי! רק הודות לעבודתו המהירה של ר׳ ריבלין והשתדלותו לפני הפחה טושל ירושלם, התוו מיד תכנית אחרת לתעלת מי השיפכין, וה„כותל״ ניצול מחרפת עולמים.

ולא היחידי במשפחתו היה ר׳ יוסף ריבלין שהתמסר כל־כך לטובת ירושלים וישוב ארץ־ישראל. ירושת אבות היא לו: אבי זקנו הראב״ד הראשון בירושלם, הגאון ר׳ הלל בהרב ר׳ בנימין ריבלין ז״ל, מגדולי תלמידי הגר״א, עלה לאה״ק יחד עם העולים הראשונים בשנת תקע״א. ואחריו בנו הרב הצדיק ר׳ משה ריבלין ז״ל, הידוע בכל רחבי רוסיה בשם ה„מגיד משקלוב״.

ועליתו בשנת תר״א לא היתה עליה פשוטה של איש החפץ לבלות שארית ימיו באה״ק לבד, כי אם עליה — שעל ידה באה גם תועלת גדולה לתקונו וחזוקו של הישוב הצעיר. לנטוע נטע שלום בעיר השלם. הלא היא כתובה בזכרונות של מר לונץ לקורות עדת האשכנזים בירושלם.

טעשי אבות ירשו בנים!

ובכל זאת: טעט מאד עשו עוד לזכר רבי יוסף ריבלין ז״ל. זה העסקן הגרול ב„הא״ הידיעה. ארבעים שנה עבד לטובת הכלל ולטובת ישוב זה, שהודות לעבודתו הפוריה הנו׳ הולך ופורח עתה; עמים היה ר׳ ריבלין כל ימיו בעבודת הישוב, בעבודת הכלל כבעבודת הפרט. לא דאג לביתו ולבני ביתו ולא עזב לאחרים חלם, היה גר תמיד בבית שכור, קטן ורל. — ובטותו לא השאיר אחריו כלום, רק שם טוב וזכרון טוב. — ואחרי כל זאת אין זוברים אותו כטעט יותר, — אבל טעשיו יזכירוהו ויחיוהו תמיד!

יהי זכרו ברוך!

רבי עזריאל זליג הויזדורף ז"ל

הוא היה עסקן צבורי בחסד עליון!

עסקן מיוחד במינו, עסקן חרוץ אי נלאה לטובת הכלל והפרט, חבר פעיל במוסדות הצבורים הצדקה והחסד. הרבה כחות השקיע ביסוד „בית היתומים דיסקין" בירושלם, בהנהלת בית החולים הצבורי „בקור חולים הוספיטל" ובעוד מוסדות ומפעלים צבורים. הוא היה הגבור, גבור הרוח, שלחם תמיד עם המשלחת ויוכל לה. —

הוא הוא שעמד תמיד ליתינו של הכהן הגדול, רב הפעלים והחסד ד"ר אלברט כהן בעצה ותושיה ביסוד בתי החסד והחנוך בירושלם, מטעם שרי בית רוטהשילד בפריז. ויהי מן „השלשה" שנטמרה להם ההנהלה וההשגחה. הוא, ואתו עמו: ד"ר ניסן, ומר אלטאראס, יליד איטליה, סוחר נכבד ועסקן, —

מטכתביו של ד"ר אלברט כהן אליו רואים אנו עד כמה התחשב אתו ועם פעולותיו הנשגבות, וכל שרי בית רוטהשילד כבדוהו והוקירוהו והתחשבו אתו ועם דבריו.

ה ר א ש ו ן מטשפחת „בית רוטהשילד" שבא לאה"ק בשנת תרי"ג, היה הברון גוסטף די רוטהשילד. הוא בא אז בטלאכות מר אביו ר' יעקב רוטהשילד מפריז, לתכלית הקמת בתי החסד והחנוך בירושלם, ובבאו הזמין אליו את הר"ז הויזדורף להודע על ידו ע"ד המצב הנוכח ותקותו לעתיד. דבריו והצעותיו נתקבלו על לבו והתחשב בהם, ויבקש ממנו לכתוב לו הכל בשתי עתקות. — כפי שהגיד אח"כ ד"ר אלברט כהן למר הויזדורף, נמסרה עתקה אחת לאמו הברונית בהיה רוטהשילד, בעלת נפש עדינה ויקרת רוח.

מענין מה שבנו הרב ר' חיים הויזדורף נ"י מספר לנו בזכרונותיו למר אביו ז"ל: כאשר ראו בני לויתו של הברון (הוא בא בלוית גדולי היתם, ראשי צבא מדינת צרפת) איך משים הוא אל לבו לעניני היהודים באה"ק, ומצטער הנהו על שפלותם ועניותם, אמר לו אחר מהם בדרך צחוק: „הלא אביך עשיר גדול הוא, בקש ממנו ויקנה את ארץ ישראל

בעד היהודים". ויענה הברון גם הוא במילי דבדיחותא: "מה לנו לקנות את הארץ הלא מתחלתה נתונה היא לנו במתנה".

הר"ז הויזדורף היה חשוב בעיני שרי הקונסולים האויסטרי והפרוסי, שנים רבות נשא משרת־כבוד בקונסוליה האויסטריה, ויהי המליץ והשתדלן גם יחד, איש הבינים בין ראשי העדות והקונסולים.

וכר נרחב היה לפניו להטיב עם אחיו בשעת דחקם ולהצם, ולהצילם מכל רע, — עמד תמיד על עשוקים בלא משפט ויתבע עלבונם.

באותה התקופה, לפני כששים שנה, קרו מקרים תכופים של עלילות ובלבולים לרבים וליחידים, ביחוד אלה מאחינו פליטי רוסיה ופולין שלא היתה להם חסות של ממשלת חוץ, כמעט היו בכל רע. והר"ז הויזדורף, העסקן והשתדלן, השתדל תמיד בעדם בבתי הקונסולים, שהיה להם הכח וההשפעה על הממשלה המקומית, ויהי להם לגואל ומלאך מושיע. בתור הכרת תודה על עבודתו בהקונסוליה בלי שום קבלת פרס (הר"ז הויזדורף לא ירע, ולא היה חפץ לרעת, משכר עבודה ותגמולה) נשלחה לו תלבושת רשמית מרוקמה בחוטי זהב לאות כבוד ויקר, גם אותות כבוד מלבים היו טמונים בביתו, והוא לא השתמש ולא התהדר בהם כי אם פעם, לבקשת ידידיו, הצטלם בנסעו לחו"ל על רכב שכונת „בתי מחסה" שהוקמה על ידו והשתדלותו על מרום הר ציון בירושלם. שכונה — שאין כמוה בגדלה וביפיה. ומאז קבל עליו ההפקיד הגדול הזה ההפטר מכל עבודותיו הרשמיות והכלתי רשמיות, ויהמסר בכל כהו ומוחו, ובכל רגשי נפשו אל הקמת השכונה היפה הזאת, זו היא גולת הכותרת לכל פעולותיו היקרות.

השכונה היפה הזאת עומדת על מגרש גדול ויפה על הר ציון, על יד החומה הדרומית המזרחית, נשקפה אל הר הבית; חמראה היפה מחלונות מגיע עד הרי מואב. יותר ממאה בתים נמצאים בה, בית כנסת גדול בית הכנסת אירחים וכו'.

עפ"י השתדלותו באה השכונה הזאת תחת חסות ממשלת אויסטריה, בימים ההם היה הדבר נחוץ, — והגנרל קונסול, הגרף פצימאני. הקונסול הראשון לממשלת אויסטריה בירושלם, קבל עליו בחפץ לב להגן ולהשניח

עליה, ומטנו ראו וכן עשו יתר הצירים להגן על זכות ורכוש נתיניהם, —

מטבעו היה איש טוב, בעל לב־טוב, תורני, מופלא בתורה, ואיש מדעי, (הרב הגאון הר"ש סיפר ז"ל כתב עליו בשנת תר"ו: הבחור המופלג השלם ירא ה' מרבים, משלשלת היוחסין, בן גדולים וטובים) על שולחנו היו מסובים תמיד עניים בני תורה, עולים חדשים ומחוסרי עבודה. לא פעם הסיר הבגדים מבניו והלבישם ליתומים גלמודים. באמרו: לכם ישנו „אב" שידאג בעדכם—.

לפני כשמונים שנה, בשנת תר"ו, בא מארץ טולדתו גרמניה, ירושלימה, משאת נפשו מנעוריו, נסיעתו מטריעסט נמשכה שני חדשים, וכמה סבל היהודי היחידי הזה בנסיעתו זו! זהו מה שהיה מספר לנו: סער גדול היה בים והאניה חשבה להשבר, ויגש אליו רב החובל וישאל ממנו להתפלל אל ה', והפציר בו עוד כי יתקע בשופר כאשר עשה פעם אחת הנוסע הקדוש (וזה היה ר' ברוך סופר). במקרה היה נמצא אצלו „שופר" שמסר לו ה"ר זלמן צורף בטריעסט להוליכו ירושלימה, ויתקע בשופר, והים נח מזעפו. —

בירושלם מצא אז את הנכבדים מארץ מולדתו: הרב ר' יוסף שורץ, ר' יוחנן צבי שלנק ור' משה זכם, שקרבוהו ונתנו לו מהלכים בין יקירי ירושלם וחשוביה.

ביום כ"ה סיון תרס"ה נפטר האיש היקר הזה בעוני וחיסר כל, ולא השאיר אחריו כלום, כי אם שם טוב וזכרון נצח בהוסת ציון וירושלם.

רבי משה בן בינישטי ז"ל

בבאנו לדבר על „זכרוניה הקדומים" בירושלם, חובתנו וזיא להזכיר בכל כבוד ויקר את רב־הפעלים הזה, רב להושיע. אשר לא היה כמוהו מלפנים. עמוד התוך אשר כל כולל הספרדים היה נשען עליו. באהבתו לעניים, ובדאגתו למחסורם היה הרב בן בינישטי „מיוחד במינו", דגול מרכבות בני ישראל. לשבנו ברשו כל עניי הערה לקבל חלקתם עולת חדש בחדשו; אליו פנה כל נקשה ורעב, ומטנו קבלו העניים עזר

לשכירות בתיהם, המיכה לנשותיהם בעת לדתן, סעד בעה חליים, ויושע בכל עת צרה. ממנו נמצא לחם לרעבים, ולחם עוני לחג המצות, בו נעזרו אלמנות ויתומים, מידו נתנה עזרה להכנסות כלות־עניות. הוא היה ראש המשתדלים לבנין בתי תלמוד תורה, ובתי מושב לאלמנות והוא החזיקם וינהלם בחכמתו ובכח סבלניתו הנפלא מאד. במענה רך היה משיב לכולם אמרים נכחים, לא רגז ולא התקצף אם הקשה טר לב לשאל ממנו דבר אשר לא יוכל עשותו, דבר עמו דברים נחומים ויאמץ את לבו בתקוה לעתיר. מבקר עד ערב ישב הרב הזקן הזה על כסאו בביתו מוקף עניים רבים ושומע לבקשיתיהם השונות. משתתף בצערם ומשתדל להטיב עמהם.

משרה צבורית כזאת אם כבדה היא וקשה בכל עיר ועיר אשר בה עניים למכביר, הנה הכבד שבעתים בעיר גדולה כירושלם, ובעדת הספרדים העתיקה והעניה שהבילה בה אז — מלפני כיובל שנים—יותר מארבעת אלפים נפש המהפרנסות אך מצדקה וחסד, ואת המשרה הנכבדה והכבדה הזאת נשא הרב המנוח ז"ל על שכמו שנים רבות וימלאה באופן מאד, נעלה ובלי שום קנלת שכר והכרת תודה. ברח מן הכבוד. מצוין היה האיש היקר הזה במעלותיו ומדותיו הנעלות, נקי כפים ובר לבב מאין כמוהו, ולענותנותו אין די באר.

מילדי סלוניק היה ומגדולי רבניה. בשנת הקפ"ט בא ירושלימה ויגר בה עד שנת הקצ"ב, וישב סלוניקה לרגלי מסחרו. וידוד נדר כי אם יעלה הונו לסך מסוים יעלה ציונה להשתקע בה. בשנת תרי"ט נמלא לו הסך, והאיץ באשתו לעלות ירושלימה לקיים את נדרו. בשנת תר"ג בא לשכון כבוד בירושלם. ובשנת תרכ"ב נעתר לבקשת רבני הספרדים לשאת את משא הקדש על שכמו, ותהי משרת „נזבר העדה וגבאי עניים" על שכמו, וכל עניני הצדקות בכולל הספרדים היו נחתכים על פיו.

בשנת תרל"ד דרשה הממשלה הטורקית מאת „כולל הספרדים" סך מסיים של „מס" שהיה חייב לה בעד שנים אחדות. ובהיות אוצר הממשלה ריק, הביאה את הרב בנבינישטי פקיד הכולל אל בית האסורים, למען אלץ אותו שישלם את הכסף. ראשי עדת הספרדים

מהרו להודיע את הדבר הזה בטברק להברון ליונל די רוטשילד, ובהתחשבו תמיד עם כבוד העדה ופקידה החשוב, פקד חיש בטברק אל מר וולירו לשלם מאה לירה שטרלינג לפקיד הכולל לעזר השלום המס.

מונח לפנינו אחד המכתבים מאת ראש יועציו של הברון השר הנכבד מאיאר סניל, שבו אנו רואים עד כמה לקח חבל בתלאות ירושלם, ונפשו אוהה לראות בתשועת אחיו האומללים מחונני עפרה.

במכתבו זה, מיום הרביעי לירח יאניאר שנת 1878, כותב אליו המאיאר סניל:

אדוני! למענה על מכתבו מיום התשעה עשר לירח דצמבר להברון רוטשילד, נפקדתי להודיע לכבודו כי בית המסחר וואלירו וחבריו בירושלם, הופקד לשלם לכבודו סך עשרים לירא שטרלינג. ובשלחו לכבודו את הסך הזה, מבקשו הברון כי יואיל ללכת הלאה בדרכי מפעליו היקרים ונכבדים, לעשות את עניי ירושלם לעובדים ופועלים, ע"י אמצעי הטבת מצב החנוך הנהוג עלי חלד, ועל ידי מלאכת יד, עד אשר יבאו במצב אשר יעצרו כח להושיע את עצמם, ולא תהיינה עיניהם נשואות אך לצדקה לבד למקור חייתם, הנני אדוני וכו'.

יש לו להברון הזה גם בית על שמו בתלמוד תורה לערת הספרדים שעבור בניינו נדב אז מאתים ליט"ש, לבד הרומותיו ונדבותיו הגדולות שהיה שולח כפעם בפעם לירושלם ולחברון, צפת וטבריה. בשנת הרל"ח שלח לירושלם מאתים ליט"ש ולחברון מאה. בשנת הרל"ח עוד מאה לירא לחלק לעניי ירושלם.

שנים אחדות לפני פטירתו הופקד לאחוי הדיינים טבית דין של הרב הגאון "ראשון לציון". ואח"כ היה ראש אב בית דין באחר מארבעה בתי דינים אשר לעדת הספרדים. בשבעה עשר לחדש טבת תרמ"ה גוע ויאסף אל עמיו בן שבעים וחמש שנים, ויגדל המספד בירושלם.

הרב משה בן־בינישטי לא הניח איש תמורתו שיוכל למלא מקומו, לא קם כמשה. משרותיו נתחלקו לשלשה ועדים, כל ועד בן שלשה אנשים, ובלם לא עצרו כח למלאותן באותה הדייקנית והסבלנית של הרב המניח ז"ל.

ר' בן־ציון ליאן ז"ל

(קטע ע"א „מנוזי ירושלם")

בין החלוצים הראשונים בזמן ובמעלה, שעשו להם יד ושם במפעליהם כלפי פנים וכלפי חוץ; בין אלה העסקנים הצבוריים והבונים הראשונים, בוני חרבות ציון וירושלים. מתנוסס להפארה שם ר' בן ציון ליאן ז"ל. כבר עברו יותר מארבעים שנה מאז נפטר האיש הזה, בכל זאת עוד לא נשכח שמו, וכבני ברית כאינם בני ברית מזכירים אותו בכבוד וביקר, בהיותו כל ימיו חבר אקטיבי בכל דבר טוב ומועיל. הממשלה הטקיטית כבדה אותו והתחשבה בו, ויהי גם „חבר" בבית מועצת הסוחרים מצד קונסול אנגליה.

הוא היה יליד רוסיה. שנת תר"ג בא ירושלימה, ויהי בין הראשונים אשר שלחו במסחר ידם, וה' אתו. הצליח בכל דרכיו ורכש לו הון ועושר, בתים ואחוזות. שלשה אלה היו אז מן הסוחרים הגדולים בירושלים: ר' בן ציון ליאן, ר' פישל הכהן לפין, ור' נתן גרינגרט, ושלשתם התמסרו בכל לבם, ובכל רגשי נפשם לעבודה הצבורית, להרמת קרן ירושלים בחבר וברוח. ויהי טר ליאן אחד מן המיסדים ועומדים בראש חברת „מאה שערים" שההנהגה בצרק ומישרים, וזה היה בש' תרל"ח. בהור חכם הרואה את הנולד ורואג לטובת הקהל, בראותו כי הישמעאלים „בעלי הבתים" בעיר משתמשים, לרגלי הגדלת הישוב, להעלות משנה לשנה את שכירת הבתים על הדרים, ההעורר יחד עם הרב הגאון ר' זלמן בהר"ן ז"ל *) לקנות כברת ארץ מחוץ לחומה, לבנות שמה בתים לשבת, למאה בעלי בתים; והיא היא השכונה הגדולה שכונת „מאה שערים".

ועל אותו המגרש השמם, על אותם הסלעים הלוהטים מחום השמש, ישבו תמיד שני אלה, הרב ר' זלמן ור' בן ציון ליאן והשגיחו על העבודה והטלאכה בחפירת הבורות, ולא פעם התעפרו בעצמם בעפרה של המקום; לא

*) פרק גדול וחשוב יש לו, ל„גאון ירושלם" זה, בבנין הישוב וההפתחותו. ועוד נשוב לדבר בו ובפעולותיו הנשגבות והנעלות.

פעם השתתפו גם הם עצמם באותה העבודה. פעם עבר על פני אוהו המגרש השמם קונסול אוסטרי, השב מן הציד חגור נשק מכל צדדיו, רוכב על סוס דוהר, ובראותו את שני הנכבדים האלה עצר את סוסו ואמר להם: „נר אנכי לכם. אבל על כספכם שאתם משקיעים בקנית האדמה הזאת, שאתם משקיעים בקנית האדמה הזאת, שאתם משתרעים עליה עכשיו בחבה עזה כל כך. אבין לרוחכם, אבל לא איעצכם לעשות את הצעד הזה כי לא רק שתאבדו את כספכם אלא גם את נפשכם אתם מסכנים, המקום הזה יותר מדי נורא, יותר מדי „פראי". אדוני, איש לא יענה לקול קריאתכם בשעה שיקר מקרה התנפלות".

והחובבים האלה לא נרתעו ולא רפו ידיהם, ויחד עם חבריהם: ר' משה צבי לוינזון ור' יוסף ריבלין — המשיכו את עבודתם, והצליחו להקים על תלה השכונה הזאת, וכל אותן השכונות והפרורים בירושלים החדשה.

ויהי ליאן גם הגבאי הראשון „בית יעקב" בביהכ"נ הגדול וכמו כן עמד בראש „חברה קדישא" לכוללות אשכנזים פרושים, משתהף בכל דבר טוב ומועיל בגיפו ובטטונו, הוא היה הראשון שלקח לבנו מר יוזיף ליאן מורה ערבי ולמדו לשון ערבית עד שחבר קונטרס קטן בעברית — ערבית למוד ערבית, ואיש לא נתן בו סרה, מסחרו היה על פי רוב עם הערבים. וכמה פעמים היה יושב עם סיחרים ערביים בבית־קפה ושותה נרגילה וקהוה עמהם, דבר שלא העיז אף אחד לעשות בימים ההם, גם על זה לא הרהרו אחריו ולא דברו בו סרה כי על כן היה זה „ר' בן ציון ליאן".

זקני ירושלים מספרים לנו: בשעה שהביאו בפעם הראשונה לבית מסחרו מנורות גאז נומר 1 ונומר 2 (נדולים מאלה לא הובאו אז) כבדו את ה' ב„אורים" והביאו מן המנורות ראשונה לבתי המדרש, וכל העם היה מביט ומתפלא עליהן, ואפי הזהרות הזהיר איש את רעהו לבלי נגוע בהן מפני „חשש דליקה". ורק את השמש למד הסוחר איך להדליק, ואיך להגדיל או להקטין הלהבה.

ר' בן ציון ליאן נפטר מטחלת הטפוס בח' סיון תרט"ג, בכבוד גדול הובל לקברות, ויספידו עליו מספד מר כי היה אהוב ורצוי לכל.

השר אנטוניום קטפגו

בספרי הזכרונות לדברי ימי הישוב בארה"ק, מלפני כמאה שנה, בשנת תקפ"ז, מוצאים אנו את האיש הנעלה הזה, מחסידי אומות העולם, שהגין על פלטת יהודא יושבי הגליל, ויהי להם למלאך מושיע. ונכון מאד להזכיר אותו לתקופת „מאת השנה" בכבוד ויקר.

עם ישראל עם מכיר טובה הוא, דבוק הוא במדותיו של הקב"ה: איננו מקפח שכר שיחה נאה על אחת כמה וכמה פעולות חשובות. והננו מיחדים לו בזה פרק מיוחד לזכרונו.

השר אַנטוניום קטפגו היה אחד מנכבדי הנוצרים יושבי עכו, קונסול רוסיה ואוסטריה בעיר הזאת. איש רודף צדקה וחסד וחובב כל בני אדם, ביחוד הצטיין באהבתו הנאמנה לעם ישראל ואל אחינו האשכנזים יושבי הגליל, ויהי להם למשען ולפוקד צדק. ומלבד אשר דבר תמיד טובות עליהם לפני עבדאללה פחת עכו, עוד עשה לטובתם כל אשר היה לאל ידו—.מר לונץ בזכרונותיו מספר לנו כי, „גם כסף הלוה לקהלת הפרושים אשר בצפת בעת בחקה, וגם לקהלת הפרושים הקטנה שנוסדה בשנת תקע"ב בירושלם אשר לא יכל לעזור להם בכח משרתו, עזר להם ע"י שמו הטוב, ושלח למענם מכתבים לאוהביו ולמיודעיו שבירושלם להגן עליהם ולעזרם בעת דחקם. היהודים הכירו את טובתו וחסדו עמהם, וכאשר הלכו בשנת תקפ"ז המשולחים מצפת וירושלם לערי פוטא: הרב ר' שלמה זלמן שפירא מירושלם, והרב ר' שלמה זלמן כהן מצפת הודיעו אז לזקני ווילנא וחכמיה את חסדו של השר הזה עמהם. ובשובם הביאו לו מכתב תודה וברכה, וגם שיר ותפלה הנכתב מאת עדת הפרושים יושבי ליטא ורוסיה הלבנה בגלל החסד אשר הוא עשה עם אחיהם יושבי ארה"ק. המכתב והשיר חוברו מאת המשורר הנודע אדם הכהן ונדפס בספרו „שירי שפת קודש" המתחיל:

שיר

מזמור לתודה

להדר כבוד השר הנכבד איש חמודות ורב־יקר

אנטאניוס קאטיפאנו

הנציב המוצב על חוף ים עכו מקסרי רוסיה ואסטריה ונסיכי ממלכות אחרות ליועץ (קונסול) ומשגיח על עם מדינותיהם הבאים שמה.

מנחה היא

הובלה לו מאת היהודים עדת הפרושים היושבים במדינות ליטא ורוסיה הלבנה. בשנת שיר החסד לפ״ק.

והחרוז האחרון מסיים ואומר:

אנטאניוס רב הפעלים! מו יגמלך?
אנחנו לא נוכל רק השב נשיך;
אך לגמול צדקתך קצרה ידנו;
אם לא יד שדי תשב לך כהנה,
אך הוא ידיו רב לו אך הוא יעשנה,
כתר נא כמעט! — הנה אלהינו!!

מענין: גם קהלת הקראים — בני מקרא — שרו לו ארבע שנים אחרי כן, „שיר ידידות״ ו„שיר שבח תודה״ בעברית ובתרגום ערבית.

הודות לאחינו מר ש. שמשוני שצלם השירים האלה מעצם הכתבים שמצאם בקהיר בידי נכדו של קטיפגו מר גורדו בק, מזכיר החבר הממלכותית לגיוגרפיה בקהיר. וכעת נמצאים בידי ד״ר קטופגו בירושלם.

מר שמשוני ספר לי כי בידי מר גורדי בק נמצאים כל אותם המכתבים שנשלחו מיהודי ירושלם למר קטיפגו. ונשתדל לפרסמם. —

— א —

שיר ידידות

אשריך שר אנטוניוס
הן צדיקים כמוך
גם אתה כהם תתענג
וכאור השמש בגבורתו

אשריך קאטאפאנו
על רוב שלום יתענגו
אף כתמר תפריח
אורך צור יזריח

נטע נעמן אתה
אשר פריו יתן
ועליהו לא יבול
היית לאור עמים

כעץ שתול על פלגי מים
בעתו ממגד שמים
כל אשר יעשה יצליח
למלכי עמים שליח

טוב שם משמן טוב
לב טהור ברא לך
על כל הנברא
גם לישע ישראל

יצא בעולם טוב שמך
צור על כן המו רחמיך
בצלם אלי לישע יצאת
בעת צרתם נמצאת

ואם אינך זרע יעקב
כה אמר אחיך
מאב ומאם אחים
לא תופר האחוה

זרע יצחק אתה
ישראל גם מאז גם עתה
והיה לאות על מצח
לעד לא תופר עד נצח

נפלאתה אהבתך
עמרת בעדם
מלאך מליץ היית
מה יקרו רעיך למו

השר שופט צדק
בפרץ והחזקת ברק
אמריך מה נמלצו
מה מאד נמרצו

וידיך רב לך —
הרבית השמחה למו
כאשר הם הופיעו
במנחת זכרון זאת

פתחת להם טוב ידיך
הרבית את חסדך
באמת במגלת ספר
הנותנת אמרי שפר

וגם אנחנו בני מקרא
הורות טוב לבך
מארץ מרחקים
ועתה פה עיר עבו

עוד נוסיף עד אדם
ושכרך הפלא ופלא
לשמע אזן שמענוך
בעינינו ראינוך

סיניור קאטאפאנו
ולא הוגד החצי
טוב עם אלהים
מינך נאה לארנות

מאשר שמענו נמצאת
עד השמועה הוספת
ואנשים לתושיה כפלים
גם למלכות שמים

שמחה בבוויץ ניסע
אדמת קדש היא
ועתה פה עבייא
יפן אל מנחתו

מעיר ירושלם
השתחוה שם עלי אפים
לאדון מנחתו הובאה
כי ממקור הלב הוצאה

ביום ט׳ לכסלו
שנת תקצ״א פ״ק
והסימן הלא חכם
א׳ה׳ח׳ מ׳ד׳נ׳י׳א׳ל׳ כ׳ל׳

מכ׳ברנייא של טבריא מעיר יוזפאשורייא הנקרא נוולווא
סתום לא עממוך

— ב —

שיר שבח תודה

אנטוניום שר סינייור מרע סר פקיד הקסר אדון ניכולאי
מגן על עמו אלהיו עמו אשירה לשמו בנעים מזולי
שר קאטאפגו איש נאמנו

טבחר שלוחים מעשיו נכוחים מכנים אורחים נדיב איש תמים
עבדי שר שמחה קבל בשמחה לחם הפחה האביל מטעמים
גחת שלחנו מלא טוב דשנו

ברך יה חילו תרצה פעלו שלם גמולו אלפי רבבה
שקט שאנן צלך יתלונן דשן רענן ינוב בשיבה
כן ירבה זרעו יפרוץ קנינו

סופר פירקוויץ שר שר באבויץ ונחמו רופאו בנפש ברה
דורשים טובתו עוז הצלחתו ירעיף ברכתו אך חי מהרה
יפתח אוצרו הטוב מעונו

יברך אורחו ואת צלעתו עקרת ביתו מבחר הבתים
ואת כל בניו מחמדי עיניו עומדים לפניו כשתילי זיתים
ובנותיו יפות סביב שלחנו

לוי איש הדר ואלכסנדר יוסף כסדר אנשי תושיות
סוסו קאטינה גורא כפנינה מגאשי הנה אחיות צביות
שמחת כל זרעו יראה בעינו

מאל המבורך הבטיתי נערך הן כן יבורך ירא אלהים
יאר אל עליון ביחד בציון על בר לב רעיון פניו נגוהים
יתן כלבבו יפיק רצונו

בכתוב. הנה כי כן יבורך גבר ירא ד׳: יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא, אמן.

לבד שיר מיוחד שיר „תהלת ישרים", השיר חידוע, להדר כבוד אחינו השרים הגדולים, רמי היחס ונשיאי ישראל, אבני נזר שהתנוססו בארם צובה, השרים לבית פוג'וטו שנתכבדו בתואר הכבוד: גנרל קונסול למטשלת רוסיה על חופי ים התכון, וברוב אהבה וחמלה „אחבת אחים" ו„חבת ציון" הופיעו כטלאכי רחמים והגינו על אחיהם בקדש בעזרתם והשפעתם הכבירה, הלא הם כתובים בספר „שירי שפת קדש" לאדם הכהן: מנחת מרחשת היא אשר רחש לב אחיהם בני ישרון, ערת הפרושים בטרינות ליטא ורוסיה הלבנה, וכבר הזכרנו אותם ודברנו בהם ובפעולותיהם בפרק זכרונות קדומים.

ואחד משלשת האחים הנז' השר רפאל פיגו'טו, היה גם קונסול אוסטרי בעכו, והשתדל לפני פחת עכו, וגם לפני הולי בדמשק לטובת היהודים בירושלם.

מענין המכתב מאת הולי של דמשק, חאג' מצטפה, להשר הנז' שנכתב ביום 8 אב שנת 240 לספירתם, גוף המכתב הזה, בשפת טורקית היה נמצא בידי הרא"מ לונץ ז"ל, ותרגם אותו בעברית:

לכבוד פאר האמה היהודית והעדה הישראלית ידידנו מר רפאל קונסול אוסטריה, יהי' סופו טוב.

קבלנו את מכתבכם בנוגע להתנצלותכם על אשר לא שלחתם את מתורגמנכם לקבל פנינו בחאן אלמינה ביום שבת. התנצלותכם נתקבלה ברצון משום שאנו יודעים מקדם ומעכשיו אהבתכם ונאמנותכם לנו, גם בקשתם בנוגע להיהודים תושבי ירושלם ה' ישמרה, עבור למלאות רצונכם נצוה להמתסלם שלנו בירושלם שיסער אותם ויתן להם הגנה יהירה ושמירה מעולה. והיה ירוע, ביום 8 אב שנת 240—

וולי דמשק חאג' מצטפה.

הערה:

לרגלי סבות נפלו שגיאות אחדות בקטעים האלה, וגם לא באו לפי סדר הזמנים. —

כל זה יתקן בהוצאה השניה בהוספות פרקים מהחובבים והבונים הראשונים.

מגנזי ירושלים

בקרוב יופיע קבץ גדול שיכיל בו את הרשימות שנתפרסמו בעתון „הארץ" בשם „מגנזי ירושלים" —.

ע"ד טיב הרשימות ומהותן, התכבדנו בחות דעתם של גדולי סופרי עמנו, חובבי ארצנו. במכתבים הבאים לקמן:

— א —

תל־אביב, כ"ב שבט, תרפ"ז.

לכבוד מר פנחס בן צבי גרייבסקי

ירושלם.

אדוני היקר.

כל שעה שאני קורא ב„הארץ" את רשימותיו הנחמדות „מגנזי ירושלים" אני מהרהר בלבי ואומר: זרבו כונסים כמותו! ואין זו סתם אליצה לשם הנמוס הרגיל, אלא דברים כהויתם: אני נהנה מכל פרק ופרק של „גנזיו". ועל הנאה זו אני מברך אותו בכל לב.

תחזקנה ידיו, והלואי שישמש מופת לאחרים.

בכבוד רב ובידידות

א. דרויאנוב

— ב —

ירושלם י' איר תרפ"ז.

אדוני היקר!

הנה הגיע אדוני ב„גנזי ירושלם" שלו למעלה משבעים, ומתעורר בי החפץ לברכו על פעולתו זו, שישנה מצד אחד לחבב את ירושלם ואת זכרונותיה על קהל הקוראים, ומצד שני היא גם מרבה את ידיעת הארץ ומעוררת גם אחרים לעסוק בחקירות אלו. אשר על כן טוב ונכון כי כבודו ימשיך את עבודתו בלי לאות לאורך ימים ושנים.

בדרישת שלומו הטוב ובכבוד רב

ר' בנימין.

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסום הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ב. —

מאת

פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם – תרפ"ז

דפוס הר"ש צוקרמן ירושלם.

החובבים הראשונים

— חוברת ב. —

הרב ר' אריה ב"ר ירחמיאל מרקוס ז"ל

או כאשר כנוהו כאן: רבי אריה נאמן

אחרי אשר אבדה לירושלם — ביום א' ר"ח אדר תקפ"ז — מורה ומאירה, נשיאה וקברניתה, הרב הגדול ר' מנחם מנדיל פרוש מתלמידי הגר"א ז"ל, מיסד ומחולל העדה האשכנזית, ערת הפרושים, מנו ראשי העדה את בנו הרב ר' נתן נטע לראש העדה, ואת הסיכנות והגזברות נתנו על שכם הרב ר' אריה נאמן, ושניהם מלאו את תפקידם באמונה. — הרא"ם לונץ בזכרונותיו:

צעיר לימים היה ר' אריה נאמן בבאו „ירושלימה". משאת נפשו.

מהמכתבים העתיקים המונחים לפנינו מאותה התקופה, תקופת הרת הישוב, רואים אנו כי הוא עלה לאה"ק בבחרותו. מווילנא, בשנת תקע"ו, *) יחד עם העסקן הגדול והחובב הנעלה הרב ר' שלמה זלמן שפירא מוואלוזין, שלקחו להיות לחתן לבתו, חיה בוילא.

---

*) יחד עם החובבים האלה עלו עוד מספר ת"ח ובעלי אומנות. כי מפני סבנת הדרכים וקושי הנסיעה היו נוסעים עפ"י רוב לאה"ק בשירות נדולות (הרא"ם לונץ בזכרונותיו) ואחד מהם הוא הר"ר יהודא יודיל בי"ר יוסף מסוהליב ז"ל שקבע למודו בישיבת „בנסת ישראל" היא, ישיבת הגאון בעל אור החיים זצ"ל.

באחד מספתביו מיום ועש"ק ו' שבט תקע"ו מבשר הוא ואומר:

ב"ה כי יושבים אנחנו בחבורה להנות בשיעור קבוע ביום ובלילה במקרא ובק"ס ופוסקים ואיש לרעהו יאמר חזק ונתחזק בתורה ועבודה, מה שלא היה זה בעיר קדשנו ותפארתנו בהרבה דורות שלפנינו וכו' וכו'.

השכתב הזה נמצא בפטרסבורג ונתפרסם בירושלים– לונץ ברך ד', ע"י הרב החכם ר' אברהם אליהו ד"ר הרכבי.

הוא הוא „החכם שפירא השולמי" הנזכר ב„שירי שפת קדש" להמשורר הנודע אדם הכהן.

עיין בחוברת הראשונה „זכרון לחובבים הראשונים" צד 31.

ר' אריה נאמן היה מסור בכל לבו ובכל רגשי נפשו לטובת ירושלם וכל קדשיה; עסק וטרח הרבה לקיום הישוב והתפתחותו, לתקונו והרחבתו, ויתאמץ בכל כחו לבסס את הישוב על יסודות חזקים, בחמריותו ורוחניותו. ויהי מתנהלי המוסדות והמפעלים הצבורים. כי לא לבד „הסוכנות והגזברות" כי אם כל עניני העיר היו עמוסים עליו, וברצון ובמבלנות גדולה נשא את עול הצבור על שכמו, כי אהבת הארץ בערה בלבו. טרח עמל ויגע כל ימיו לטובת הכלל והפרט; השתתף בצערם של העניים שסבלו יסורי אי", והציל נפשות רבות מיד שאול. (עיין פרק כ"ג „מגנזי ירושלם"). הרבה כחות השקיע בבנין בית הכנסת הגדול „בית יעקב" בחרבת ר' יהודא החסיד עד שזכה לראות את בית מקדש מעט הזה בשבלותו. בסכנה ובטסירות נפש הביאו אבן על אבן ונדבך על נדבך. אין לשער ואין לתאר הצרות והתלאות שסבלו אז בהחרבה הזאת, מהשכנים הרעים שהעיקו והציקו אותם באופן נורא — גם אחרי השגת הרשיון הרשמי.—

ידועה היא העובדא מה שר' אריה היה מספר ב„שמחה" לעת זקנותו: בצאתו הפעם מחצר החרבה, וגשם שוטף נתך ארצה, פגע בו אותו הזקן הצורר, ראש משפחת הבאשיטי, ובחששי על מנעליו הירוקים שלבש באותו יום — יום אידו — שלא יתלכלכו, צוה עליו במפגיע כי י ש א ה ו ע ל כ ת פ ו ל ב י ת ו, לחצר הבאשיטי, וכן עשה. כי ידע מראש שאם יסרב או ישיג חרפות ומכות. — היהודים סבלו אז פחדים ואימה מית על כל מדרך כף רגל. ויישאו ויסבלו בסבלנות גדולה ובבטחון גמור לה', הבוחר בירושלם, שסוף סוף יזכו להתישב ולהאחז בארץ.

הוא היה איש תמים ונאמן, חובב הארץ ושואף לעבודת החקלאות. ובאשר חפץ היה השר טונטיפיורי, בשנת תקצ"ט, לעזור לאחיו יושבי אה"ק כי יתפרנסו מעמל כפיהם. ושאלת „עבודת האדמה" עמדה אז על הפרק, היה הוא מן ה ר א ש ו נ י ם שפנה אל השר בדברים האלה:

„ואנכי נתתי את לבי לתקוע את יתדי בג׳בל טור (בראש הר הזיתים, ששם היתה אדמה למכור) ובעזר ה׳ וברצון השר משה, אנכי אעבוד את האדמה שמה, ואנכי אחל לתקן ולהכין כל חרבים הנדרשים, עם אחד מאחינו הפורטוגיזים אשר כבר נסה לשלוח ידו בזה, זה חמש שנים, ובחודש הבא נחל להכין תבן ושאר דברים הנדרשים לעבודת האדמה.״ – יהודית אשת ר׳ משה מונטיפיורי, רשמה את המכתב הזה בספר הזכרון שלה, לאות כי יקר המכתב בעיניה.

המכתב הזה הכתיב בתמימות מוכיח לנו עד היכן היתה מגיעה חכת הארץ, והשאיפה לעבודת האדמה אצל החובבים הראשונים.

גם הוא היה בין אותם העסקנים הגדולים „החובבים הראשונים״ שהתאמצו להשיג קנית אדמת ירחו, ליסוד המושבה הראשונה באי״. הממשלה העמידה אז—בשנת תרלב—למסבר פומבי. ואחד מעשירי הארמנים עמד אז על דרכם, ויפני בזה אל הבטריק הארמני שקבלם בסבר פנים יפות ובכבוד גדול, *) ורבי אריה איש בעל הדרת פנים, מלובש כאחד החכמים הגדולים של הספרדים, בתלבושת בני קדם, הוצג אז לפניו בתיר ראש העדה האשכנזית.

הבטריק אמנם הבטיח למלא את בקשתם. אבל סבה אחרת היתה בזה שבטלה את הקניה כולה. ויריחו נשארה סוגרת ומסגרת מפני בני ישראל. (הר״י ילין בספרו זכרונות לבן ירושלם).

מפני כובד הגלות הוכרח גם הוא להתחפש במלבושי הספרדים ומצנפותיהם. בדבר התלבושת המיוחדה הזאת, תלבושת בני קדם, פרסמתי פרק מיוחד ב„גנזי ירושלם״ פרק ע״ט, וזו העתקתו:

---

*) הארמנים עמדו ביחס טוב עם היהודים ולא העיקו להם כמו יתר בני גזעם ואולי מטעם זה באו רבים מאהינו לשב בסוף המאה הששית ברובע הארמנים.

ראשי עדת האשכנזים שברו מהמנזר הארמני חצר נדולה – שהיתה נקראת חצר הכולל— והתישבו בה כארבעים משפחות.

טר לונץ מספר לנו: גם בסוף לזו לפעמים מאת ראש כניסת הארמנים על שטרי חוב, כתובים בכתב עברית.

אחינו החדשים מקרוב באו, אין להם כל ידיעה ובל מושג שהוא על דבר התלבושת הזאת, שאחינו החלוצים הראשונים היו מוכרחים ללבוש. מוכרחים היו בבואם אל הארץ להסיר את הבגדים האירופאים וללבוש: קפטן, ג'ובה, תרבוש ולפה, וכל יתר הבגדים מאותה התלבושת „תלבושת ארץ הקדם".

וזה דבר התלבושת:

בתקופה הראשונה ליסוד הישוב האשכנזי בירושלים הוכרחו בני עדה האשכנזים, אנשי ליטא פולין וכו', שבאו לארץ הקודש להתחפש במלבושי הספרדים ומצנפיתיהם למען ינצלו מקנאת הישמעאלים שהיו עונים את ה„פרנקים" בשנאה ככושה מכבר. את היהודים האשכנזים כנו הערבים בשם „שכנזי", בנגוד ליהודים הספרדים שקראו אותם „יהוד" לאמור: יהודי. ואוי ואבוי היה לאותם בעלי „אבו אל בורניטו" — בעלי הכובעים — אם פגעו בהם הישמעאלים, מיד קראו אחריו מלא: שכנזי! רדפוהו באבנים, בזוהו, קללוהו והכוהו! ובפני בעל „תרבוש" היו טרכין ראשם, הפקחים שבהם היו מיד בבואם משליכים מעליהם את בגדיהם והיו לובשים: קפטן ארוך ורחב, מאריג צמר גפן או חצי־משי, ועליו הגורה גדולה ורחבה, אזור־בד. ועל הקפטן מעיל עליון, מה שהיו קורין „ג'ובה", ארוך ורחב, עם שרוולים רחבים. ועל ראשם „לפה" מבד שחור, הכרוכה סביב לתרבוש האדום בכריכות רבות. ועל צוארם סודר ארוך לבן.

עוד ישנם מזקני ירושלים, הזוכרים את בעלי התלבושת הזאת, אם כי לא היו זקוקים לה כבר, ורק מפני הרגלם נשארה עליהם, הלא המה: ר' מוני קרמר, ר' יצחק פח, ר' יצחק פרג, ר' יהושע בלנק, ר' יעקב הסופר, ר' זלמן הקטן, ר' שלמה ליבריכט. ור' יצחק קליין.

ותלבושת הנשים אף היא היתה מיוחדה במינה: שמלת ארג מנוון. והעשירות — ברקמת זהב, ראשן כוסו במטפחת של צמר או משי סביב לפרחתן עד אחורי אזניהן. ובצאתן החוצה נתעטפו בסדין לבן.

ועד היום עוד ישנו המנהג אצל החסידים שהכלה בהכנסה לחופתה מחויבת היא להתעטף בסדין לבן.

הרב ר' יעקב גולדמן מספר לנו בספרו „בני אשר" דבר ה„סדין" הזה: „בבואה (חמותו הרבנית) עם בעלה מאונגרן, ותגיע עד שערי ירושלים והיא לבושה מלבושים אירופאים. עמדה וקרעה בגדיה כדין. ותאמר: אינני נכנסת להעיר הקדושה בלבושי חול אלה, כי אם יביאו לי סדין לבן להתעטף בו כל גופי. כי כן התעטפו אז נשי בנות ישראל בירושלים בצאתן החוצה, ואך אז בהביאו לה הסדין והתעטפה בו נכנסה העירה".

ומכל עמלו בחיים לא השאיר אחריו כלום אפילו קבא דמוריקא, זולת מעט ספרים שהגה בהם בעתותיו הפנויות. ביום א' ג' לח' אדר תרל"ז נפטר לבית עולמו. ומנוחתו כבוד על מקום הר הזיתים אשר על פני ירושלם מקדם.

וחתנו כבנו הרב ר' אברהם אייזינשטיין ז"ל — הנקרא ר' אברהם ר' אריה"ס — היה נשיא וזקן לכל ממוני כוללות האשכנזים; יושב ראש במוסדות הצבורים לתורה עבודה וגמ"ח. הרבה עמל ויגע להרמת קרן הישוב בירושלם וחוצה לה.

ששים ושלש שנים ישב בארצנו הקדושה בעסקנות צבורית באמונה ובתום לב.

גם הוא היה מהעולים הראשונים. בן עשרים ושלש שנים היה בצאתו מעירו הקטנה דרהיטשין פלך הורדנא, בלוית הרב הגאון ר' חיים כהן, שגם הוא היה בין העולים. שלשה ירחים ארכה להם נסיעתם, ויהיו נעים ונדים באניה תורן „בלב ים סוער בין שודדים ורודפי אניות" עד שבאו כל עוד נפשם בם, צפתה. ויתמנה הר"א לדיין שמה. בימי הרעש נהרגו אשתו הראשונה בניו ובנותיו, וישאר הוא ובתו הקטנה, בדרך נס נצולו שניהם, ויחד עם שארית הפליטה מאחינו באו ירושלימה.

עפ"י בקשת ראשי העדה נסע בשליחות לערי אונגריה לחזק המעמד בירושלם.—בימים ההם עוד היו בני האונגרים נספחים אל עדת הפרושים.

ואך בש' תרכ"א יסדו וקבעו להם כולל מיוחד לעצמם בשם „שומרי החומות" ויעשו צעדים חשובים בבנין הישוב.

בשובו ירושלימה התמסר לתורה ועבודה למד בשקידה עצומה ויחד עם זה שם לבו לתקוני העיר.

הוא היה ראש וראשון ממיסדי קופת גמ"ח באותה התקופה.

הר"י גולדמן כותב בזכרונותיו:

ספרו לי זקני ירושלם, כי בטרם נתפרדו הכוללות לפרורים לפי מספר המחוזות שבארץ הצפון ויתר ערי מושב בני ישראל, היתה קופת גמ"ח להעיר, שכספה עלה עד ערך אלפים וחמש מאות לירא צרפת, וביתים ההם לא היו כתי בי דואר מסודרים עדנה, ומכתבים מאירופא באו לארץ סוריא רק פעמים ושלש במשך השנה, ודבר משלוח הכסף ירושלימה היה קשה מאד, ויהי מנהג פקידי כסף רמבעה"נ די בכל אתר יאתר לשלוח כל הנאסף תחת ידם עירה ווילנא, ומשם נשלח קונסטנטינופולה, ושד"ר יצא מירושלים *) אחת בשנה ויבא קאנסט. ולקח צרור הכסף בידו ויביאהו ירושלימה והעניים שלא יכלו חכות עד בוא הכסף היו מתפרנסים מקופת הגמ"ח, ובבוא השד"ר והביא הכסף ונתנו הממונים חלק הלוים לאוצר הגמ"ח שנתרוקן; וכה היה חוזר חלילה. ואם קרה הפעם כי מת הלוה וחלק אין לו עוד בהחלוקה, ודאגו הממונים למלאות חסרון חלקו באוצר הגמ"ח באופנים שונים, והיו הדבר נוהג והולך עד זמן תרט"ז שאז נבנו קירות ביהכ"נ הגדול בית יעקב, וכסף לא היה לכלות בנין התקרה, ולדברי האדרכל אז, היה נחוץ להשלים המלאכה למען לא ימום הבנין, יתהי עצת כל גדולי העדה לקחת כסף הגמ"ח בהלואה ולכלות הבנין, ועצה להשיב הכסף למקומו לא מצאו, ובכן בא הקץ על הגמ"ח בפעם אחת.

בשנת תרכ"ו כשנוסד ונתכונן המוסד הגדול והחשוב בית „ועד הכללי" נבחר הר"א לעמוד בראשו במטרתו הנשגבה: לאחד כל האשכנזים להיות עדה

---

*) גם השדרים נפלו לקרבן על מזבח הישוב בקדש, ואחד ומיוחד שבהם היה הרב הקדוש ר' אשר ב"ר יעקב גולדמן זצ"ל שנשלח מירושלם בתור שד"ר לערי טורקיה, ובמסבי באלוניקי נפל בידי שודדים וירצחוהו נפש.

שלמה; לאחד כל הכוללות חסידים ופרושים גם יחד. לראג לשלום העיר בחטריותה ורוחניותה. וידאג הועד גם להכלל וגם להפרט, בו נכללו כל הצדקות השונות. ואחת לשלשה חדשים הוציא ספר החשבון מההכנסה וההוצאה. וישרת כל ימיו במשרה זו באמונה ונקיון כפים ובלי שום פרס כערכה, וכל עניני הועד היו נחתכים על פיו, וישא ויסבול תלאותיו ומצוקותיו מבית ומחוץ.—*)

ויהי גם מהמיסדים בהנהלת ראש וראשון וחברת גחש"א.

התיסדותה של החברה הזאת, „חברה קדישא לכוללות אשכנזים", הוציאה את האשכנזים מעבדות הספרדים לחירות, ומשעבודם לחפש גמור—

בהקדמת ספר החברה מזמן ההוא — הנכתב בידי הרב החכם מר יעקב ספיר ז"ל—יאמרו המיסדים: הרבה היינו נבוכים ונסבכים עכשי"ה

---

*) הוא הוא בית ועד הכללי „כנסת ישראל" דכוללות אשכנזים פרושים וחסידים בעה"ק ירושלם חברון צפת וטבריה, העומד עד היום בנוכה תפקידו; עליון הוא על כל בתי החסד, כי הוא הסוכך על קיום הישוב בכלל ועל צרכי עניים זקנים תלמידי חכמים ובעלי אימנים, אלמנות ויתומים וכל כישל ונקשה ורעב בפרט. חשבונו ומפעליו מתפרסמים כפעם בפעם בחוברת „שטש צדקה".—וגולת הכותרת למפעליו הנשגבים:

א) חברת כנסת ישראל, לקנות שדות וטנרשים לבנין בתי טחטה לעניים, וכבר נבנו כמאתים בית שבהם יגורו ת"ח ובע"ט עניים מכוללות אשכנזים חליפית חנם, וכל איש אשר נשאו לבו לקחת חלק בבנין ירושלם יפנה אל הועד הזה והיה לו יד ושם בציון וירושלם.

ב) „איצר החסד קרן שמואל". יסודתו: להקים מצבת זכרון לרבנו הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל בגלל פעולותיו הכבירות על שדי הישוב במשך שבעים שנות כהונתו, במשרת רב ומנהיג לערת ה' יושבת ציון.

מטרתו: להחזיק בידי סוחרים אומנים ובעלי בתים בעת מטה יד למען דעמידם על כן לבסים נכון, על ידי חלואות בסכומים הנוגים לפי מצב האיצר.

נכון שכל מכבדי ומיקירי הגאון המנוח ז"ל ישתתפו בהקמת מצבת הזכרון הזאת, ומוסד הקים לדורות.

בעניני בית עלמין, שהוגדר בעדנו בשניעות הידועים, ואין להעלות על הכתב. והיינו מוכרחים להתנפל לפני אחינו חו"ר הספרדים לקנות מהם מקומו של אדם בכסף מלא, וכן מצבת אבן..."

מהדברים המעטים האלה יבין הקורא את כל התלאה אשר מצאה את עדת האשכנזים מ„המניעות הידועים".

בשנת תרכ"ה השתדל לבנות בית בטרומי הר הזיתים והיה לבני החברה להנפש בו, ולמחסה משרב ומטר עת יאלצו להכות לחפירת הקבר, לפעמים שעות רבות.

וכן כל אותם הימים אשר היה הרב הגאון מהר"ם אויערבאך זצ"ל הראב"ד לקהלותהאשכנזים בירושלים, היה הרב ר' אברהם דיין מצוי בבית דינו, בלי שום קבלת פרס.

פרנסתו היתה מהתמיכה הקצובה לו מכולל גרודנא, משלש חצרות של נכרים שהוחזקו בידו להיות שוכרם ומשכירם, ומדבר מועט אשר קצב לו בית הועד בסוף שנותיו, להיות אחד משומרי משמרת השעורים והתפלות אשר הן לחובה על בית הועד הכללי כפי תקנותיו.

בראשונה היו לו אוהבים ומכבדים רבים בחו"ל אשר תמכוהו ביתין צדקם להקל לו ישיבתו באה"ק, אך ברבות הימים הלכו ונתמעטו, זה ירד מנכסיו וזה נפטר לבית עולמו. ויהי לעת זקנתו דחוק ומעונה מאד, והיתה אשתו מוכרת לאט לאט את ספריו ואת כלי ביתו ומפרנסתו. (הר"י ריבלין בזכרונותיו).

ביום ו' לח' אלול תרמ"ו נפטר האיש היקר הזה. לא השאיר אחריו כלום, אף פרוטה אחת.

חברת גחש"א קבלה הוצאות קבורתו על עצמה, ולתכריכיו אמרו לתת מבית הועד הכללי, ותמאן אשתו ותאמר: אין רצונה שיהיה אותו צריך קבור בתכריכים שאינם שלו, ותאמר כי תעבוט את תכרים והכסתות אשר היה הנפטר ישן עליהם ותקח בד לתכריכים.

כן היו „חייהם" של הסמונים והעסקנים הצבורים בירושלם.

הרב ר' שלמה זלמן בהר"ן זצ"ל

תנו כבוד לזכרון גאון הירושלמי ורב הפעלים הזה, שהיה לסגולה ולברכה, לכבוד ולתפארת בארץ.—

„הרב המנוח היה אחד מיקירי קרתא קדישא, חונך בירושלם. עסק „ומרח הרבה לטובת הישוב הירושלמי בפרט ולטובת הישיב הארץ „ישראלי בכלל. הוא היה מהמיסדים של השכונה הגדולה „מאה שערים" „ועוד שכונות רבות המתנוססות ביפין מסביב ירושלם, הוא היה „גם ממיסדי המושבה „פתח תקוה", והוא השתדל לפני „נדיב ידוע והשפיע עליו לקנות את גן ה„אתרוגים" בכפר „חיטין".

„היה אדם גדול בתורה וביראה, הוא היה עני ואת תורתו לא „עשה קרדום לחפור בו, כל ימיו חי חיי צער ועני, הרביץ תורה ברבים „ויותר משלש מאות תלמידים העמיד בירושלם."

„במותו אבדה הערה הירושלמית החסידה, אחד מבניה היותר „חשובים והיותר נכבדים".

זהו מה שנתפרסם ב„האור" ביום כ"ז אדר א' אתתמ"א לגלותנו (תר"ע) ע"י העורך בעצמו מר אליעזר בן יהודא.

חמש וששים שנה זכתה ירושלם באוצר כלי חמדתה.—כלי חמדה שאין לנו תמורתו.—

תלא כל עט סופר לתאר אף אחת מני אלף ממדותיו הטובות והיקרות. השתדלותו לטובת העניים, האלמנות והיתומים, והתמסרותו להרחבת הישוב בבנין הבתים בשכונת היהודים סביבות ירושלם.

יום יום היה מכתת את רגליו — הוא הלך תמיד רגלי — לאותן השכונות שנבנו על ידו והשתדלותו הנמרצה. וגם באותם הימים שישב בהם בתענית ובהפסקות; באותם הימים שהיה חולה וחלש, היה יוצא את העיר: למאה שערים, לבית יעקב וכו' להשגיח על העבודה. יום טוב היה לו אותו יום שזכה לראות בו גמר בנין בית באחת השכונות. הוא בעצמו היה עוזר לפעמים בעבודת הבנין, „עבודת הקדש" היה קורא לה, לא פעם היינו

מוצאים את ר' זלמן יושב בחום היום על אחת האבנים הבוערות, במדבר השמם. בזמן חציבת האבנים בחפירות הבורות ותלטודו בידו, בחיקו נשא תמיד גמרא קטנה. כל ימיו לא פסק פומי מגרסא, תני ומהני, בביתו היתה תמיד ישיבה של בחורים מבחירי בני ציון היקרים, ירובם ככולם היו מופלגי תורה.

לבד גאוניתו היה מצוין במדות טובות ויקרות, בעל מזג טוב, צניע וענו, טוב ומטיב לבריות. אבל יחד עם זה היה קנאי גדול, ויהי נ נ ד ה"שקולה"; חשש על ידי בני ירושלם שלא תשכח תורה מפיהם; לבו היה חרד על פרחי בני ציון שלא ישארו עמי הארצים, בורים וחפשים גמורים.—

עוד נשוב לדבר בזה בספרנו, ב ת י ת ל מ ו ד ה ת ו ר ה ו ה ח נ ו ך ב י ר ו ש ל ם.

בזכרונות של הרב ר' יעקב גולדמן נ"י אשר אתו ב"כתובים" רשום: "הרב ר' זלמן זה היה ממיסדי "מאה שערים" "בית יעקב" ועוד חברות שנוסדו אז לבנין בתים. ואשר בנו במעט בלי כסף ומתוך עיני בעד העניים. ונחלאות החברות היו רשומות על שמו, ומידו גבתה הממשלה הווירקו וכו', והפחית היו מחלקים לו כבוד בדעתם כי עשיר גדול הוא בעל נחלאות ובנינים רבים. — ואנחנו נדע כי היה עני גדול, ומחייתו היתה מסחר האתרוגים, ושתי אגודות היו שסחרו באתרוגים, אגודת ר' ביניש סלנט ואגודת הר"ז הלז, ורק בזמן קלוף האתרוגים היה יושב ביפו, ובכל השנה היה עוסק בעניני בתי החברות. מעולם לא ראיתיו לבוש בגד עליון, ורק קפטן לבן חגור בחגור דק היה שמלתו, הסתפק במועט, ופעם א' בזמן המחלוקת ביפו בשנת תרס"א פניתי אליו בשם עדת יפו בענין זה, כי היה הר"ז עסקן צבורי ביותר במלא מובן המלים, ולא היה כל ענין צבורי שלא פנו אליו ושלא התענין בו.

ואני ידעתי כי מתפלל הוא "יתיקין" וכי אחר"כ לא אשיגו, רוח הצבורי ישאנו אל אשר איש לא ידע, ולכן באתי לביתי תומ"י אחר תפלת יתיקין ואמרו לי כי טרם בא, כי גימר היא שעורי למודיו הפרטיים תופ"י אחר

התפלה, ובעוד כחצי שעה בא. ותגש לו זוגתו כום קהוה (לא קהוה רק קליות חטה טחון) ש ח ו ר, מבלי חלב כלל. והכום עמד לפניו ושפתיו מרחשות שעורי הלמודים עד שנצטנן כמעט, וישתה בחפזון ויקם וילך עמדי אל המקום שבקשתיו לילך עמדי, ונשהה עד חצות היום ולא אמר רעב אנכי, רק אמר עלי ללכת לאספה פלונית.

ולא לזה כונתי בספורי אני' רצוני לספר כואת: היו היה ד"ת קשה וגדול לא' מבני ראשל"צ לפני הגאון הרב דיפו, הרנ"ה זל"ה, ויצרף אליו שני רבנים מירושלם והא' היה ר' זלמן שלנו, ועסקו בהד"ת יוחר משבוע ופסקו הדין, וירצה האיש לשלם לר"ז ולא קבל בשום אופן, והאיש טוב לבב ויודע כי ר"ז זה עני גדול הוא, וישלם לו על ידי 5 נאפ' והב ויתן לי דמי נסיעה כי אסע ירושלימה ואנסה בכל מין עצה לתתם להר"ז, כלום לא עלה בידי, וכל נסיונותי לא היעילו אפילו בלכתי סחור סחור.— ובדעתי כי בנו הרב ר' חיים (צדיק ות"ח גדול, וכבר נפטר ט ע ו נ י) חולה, נסיתי למסר לו, ובקושי ובדוחק עקלקלות קבלן בתור מהנה לו ט ט נ ו בזכות אבותיו.—

וזה שסח לי אחד מתלמידיו:

הפעם למדו סוגי עמוקה והר"ז פלפל בה בחריפית נורא, והקשה קושיה עצומה שגם הוא לא ידע לתרצה, ויהיו מעמיקים בה עמוק עמוק בכבד ראש. והנה בא שליח, לומר הפחה מבקש כי ה א י פ נ ד י יבוא אליו תומ"י, והר"ז ידע כי אמנם נחוצה היא הליכתו. ויאמר: אהם תתפלפלו כאן ואני אתפלפל עם הפחה. ולקח לו גמרא קטנה וורשבית ויהנה בחיקו ויאמר עדי יגיע תורי להכנס לפני הפחה ואשב בהמסדרון ואעיין בעניני. וילך לו. ובשובו הביא עם הגמרא פלפול חדש נפלא ועמוק שישר כל ההדורים והקישיות באופן מפליא.—

הוא היה בנו של אותו גאון, צדיק וחסיד, הרב ר' נ ח ו ם זצ"ל שהיה אבד"ק שאדייק. הופיע ירושלימה בשנת ת ר "ה ונפטר במחלת החלירה בשנת תרכ"ו. הר"י ספיר מספר לנו כי היה "חונן דל ורחמן לאביון מפיק לרעב נפשו, מעולם לא אכל פתו לבדו ואחרי יום תעניתו

לא טעם דבר עד שהביא בידו עני על שולחנו, או שהוליך לחמו לאביון בטרם יטעום הוא". —

ירושלם אבדה כלי חמדתה זה ביום כ"ה אד"ר תר"ע. כשבעת אלפים איש באו לחלק לו הכבוד האחרון. כל ילדי בתי תלמוד התורה של הספרדים והאשכנזים וחניכי בית היתומים הלכו לפני המטה. וגם רבים מאנם בני ברית ושרי הממשלה באו לחלק לו הכבוד האחרון.

החלוץ לבית יהודא

אחד מאצילי בני ישראל מעדת־הספרדים בירושלים, עדין ויקר־רוח, למדן ומוקיר רבנן היה הרב ר' בניטין יחזקאל לבית יהודא ז"ל—אביהם של האחים החכמים והסופרים מר יצחק יחזקאל יהודא והפרופ' אברהם שלום יהודא.

משפחת „יהודה" היא משפחה עתיקה בבגדד, עשירה ונכבדה, ויחס לה וקרבת משפחה עם בית ששון, העשירים הידועים בהודו ובאנגליה.

ר' בניטין יחזקאל יהודא עלה עם הוריו ירושלימה לפני כשבעים שנה בהיותו בן תשע שנים, ויגדל הנער לתורה ולעבודה, וכל ימיו נחשב בין נכבדי ירושלם. בו התאחדו תורה וגדולה במקום אחד.

בשני דברים הצטיין על כל מדותיו היקרות: ב„חבת הארץ" וב„גמילות חסדים". הוא היה הראשון מן ההלוצים לרכוש אדמת ארץ ישראל, ולפני כחמשים שנה ההנהל עם יתר בני משפחתו וגיסו מר יהושע ילין (אביו של ר' דוד ילין) נחלה בכפר מוצא הסמוך לירושלים, ולא חשך מנפשו כל עמל וכל תלאה לגאולת הארץ. ויהי גומל חסד לכל נדכא וקשה יום, ביחוד שם לבו אל העניים המצניעים לכת ויראג למחסורם. הוא היה אב ופטרון להרבה מאות תלמידי חכמים והשתדל להשיג בעדם עזרה מיוחדה מקרוביו העשירים בהודו ובבבל. הוא היה המנהל של ישיבת „חסד אל", השיג את כל הכסף הדרוש לשומדיה. דאג גם לבתי־מעון בשבילם.

והוא עצמו התפרנס ממסחרו אשר סחר בתוצרת הודו.

עדין ואציל היה בטבעו. לא התערב בעניני הכתות והמפלגות השונות, לא קבל שום משרה צבורית, ורק עזר בכל כחו ומאדו לגאולת הארץ הוא היה אומר: „כל יהודי חייב לגאול ד' אמות בארץ ישראל ולהעמיד דור דעה בארץ, דור של תורה ועבודה וגמ"ח".

משאת בנימין: הוא היה מן הראשונים, ראשון בקדש שהתנדב לתת לאחינו פליטי ארץ תימן בעלותם לאה"ק, חלק מקרקעותיו ונחלותיו ב„מוצא" למען יבנו להם בתים למושב ולעבודה.

גיסו ר' יהושע ילין ז"ל מספר עליו בספר זכרונותיו: „בשנת תרט"ז עלה הרב החסיד הגביר מר שלמה יחזקאל ז"ל מעיר בגדד (במדינת בבל) עם כל בני ביתו לשכון בעירנו. נסיעתו היתה דרך היבשה, ברכיבה על גמלים מהלך של ארבעים יום. לבד משכורות הגמלים שלם לסנהל השיירה חמשה ועשרים כירי זהב (כערך מאה וארבעים פרנק) עבור כל יום שבת, למען תנוח בו כל השיירה. הוא היה מעודו יושב אוהל ועוסק בתו"ע. אביו אשר היה סוחר בהודו בעיר „כלכותה" הורישו על חלקו נחלאות בתים של ערך חמשה ועשרים אלף לירא שטרלינג, שמהכנסת שבירותם היה חי חיי עושר וכבוד ברוחה, ומפריש חלק הגון לדברים של צדקה ומעשים טובים, בבואו ירושלימה הקדיש מיד חדר אחד בביתו לישיבת עשרה תלמידי חכמים שישבו כל הימים ללמוד תורה, וגם הוא בעצמו היה יושב תמיד ולומד אתם יחד. וקבע להם פרס התמידי שיספיק להם די פרנסתם".

בתור לומדן תלמודי ואיש מדעי מסור להכתב והקבלה הקדיש זמנו וכחו, עוד מלפני כארבעים שנה, לעשות תבנית המשכן וכל כליו באמנות מצוינה לפי הכתובה והמסורה, מלאכת־קדש יפה ומלבבת, נחטדה ונהדרה. בעזרת האמנים העברים בירושלם ואחר מהם המורה והמצייר מר פרחיה גביזון מבני ציון היקרים.

הוא הוא שהניח את „האבן הראשה" ליסוד בנין בית הכנסת לבני כולל חב"ד בעיר העתיקה, בחרש מנחם אב תרל"ט, שנבנה מטעם

הגביר המרומם סי׳ שאקי וקרובו אליהו דוד ששון מבומביי אשר נדב לזה מאתים לירא שטרלינג לזכר נשמת אשתו המנוחה לאה בת פרחי ז״ל.

הרב ר׳ מאיר קמייקין ז״ל

בין כל אותם האישים „אישי־ירושלם״ יחידי הסגולה, בעלי הישוב הישן, אשר עמדו למופת בצדקותיהם ובמפעליהם לטובת הישוב בקדש. בתורה עבודה וגמילות חסדים התנוסס כאבן נזר הרב ר׳ מאיר קמייקין או כמו שנקרא בירושלם: ר׳ מאיר אניקסטר, מגדולי עיר קראקינובי היה, הוא היה חתן הרב הגאון ר׳ משה מישל ראב״ד שמה. יותר מעשרים שנה הרביץ שם תורה ברבים ומסור גם לעבודה ונמ״ח. בשנת תרכ״ב עלה ירושלימה, ובהיותו ידוע ומפורסם לאיש אמונים ורב הפעלים הושמה עליו תיבף בבואו משרת מנהל כולל ווילנא וזאמיט ותהי ההנהלה ביתרון הכשר ודעת. הכולל הזה „כולל ווילנא״ נחשב תמיד לראשוראשון בזמן ובמעלה לכל יתר הכוללים. כל עמלו ומגמתו היה להטיב לזולתו. – אמונתו ותום דרכיו נתנו עליו משרות רבות בכסף צדקות שונות ב„עיר הצדק״ ויהי ה„נאמן״ על רוב כסף הצדקות אשר בציון, ובהיותו ידוע ומפורסם בעולם לנאמן ותמים, נשלחו על שמו אלפי כסף וזהב מנדיבי עמנו ברוסיה ובאמיריקא, ויהי דיקן בחלוקת הכספים לפי רצון וחפץ המנדבים; ואלה הכספים שנשלחו על ד ע ת ו, חלקם בצדק, בתום ויושר.

ותפקיד מיוחד היה לו להרב ר׳ מאיר אניקסטר ז״ל: סוכן לכסף הקדשים מבית תלמוד התורה וישיבת „עץ חיים״ וכל כספי ההכנסה וההוצאה נכנסו ויצאו על ידו. וישרת בכהונתו זו משנת תרל״א עד יום פטירתו א׳ תמוז תרמ״ה. בחמש עשרה שנים האלו השתדל לטובת הת״ת בכל כחו ומאודו ובכל רגשי נפשו ויחד עם זה הגה בתורת ה׳ וישם לילות כימים בלמודו. מקום תורתו ותפלתו היה בבית הכנסת החדש בחורבה ששם היה גם ביתו, בית קטן וצר בלא אויר ואויר, על יד ביתו של ידידו ואוהבו מרן הגאון רבי שמואל סלנט ז״ל, שגם הוא ראש

הרבנים לעדת האשכנזים, גר באותה החורבה בשני בתים קטנים וצרים חשוכי אור ואויר. — כדאי לבני דורנו זה לבוא ולראות כיצד ואיך גרו אז רבני ירושלם, ראשיה ומנהליה.—

ואשת חבר כחבר. גם אשתו החשובה של הרב ר' מאיר, מרת ליפילה היתה עסוקה תמיד במצית: דאגה לאלמנות ויתומים, להאכילם להלבישם; דאגה לאורחים שיחא להם אש"ל בכבוד, ביחוד הצטיינה במצות „ציצית", בער כל ילדי הת"ת ויתר בני הנערים, דאגה שיהא להם „ארבע כנפות". והיא בעצמה טוה חוטי הציצית, וכבר ידעו בני העיר כי לגבי ציצית, צריכים לפנות אל ליפילה, הלא היא נותנת „ציצית" חנם, ובעין יפה.—

אבל כבד היה לירושלם בטותי, ויבכו לאיש שאין לו תמורתי.

לא נשאר אחריו כלום אף פרוטה. כי אם ספרי החשבונות המדויקים.

הרב ר' יעקב ברלין ז"ל

טי מכם לא שמע את שמעו הטוב של „הנציב מוואלוזין" ולא נהנה מאור תורתו של רב האי גאון זה, רבן של כל בני הגולה הגאון רבי נפתלי צבי יהודא ברלין ז"ל, ריש מתיבתא רבתא בוואלוזין, ובמה ינעם לכם לדעת כי אביו הרב ר' יעקב ברלין ז"ל היה גם הוא מהחלוצים הראשונים, ובבאו לא טמן ידו בצלחת ויהי מעסקני הצבור הירושלמי ו„ראש הטרחנים" בכל צרכי הערה. במשך היותי בירושלם עבד באמונה את ערת כולל פרושים שלא ע"מ לקבל פרס כי אם בכונה רציונה לשמים, בשנת תרט"ו בא לשכון כבוד בירושלם, וילך מישרים בדרכה של תורה ודרך ארץ גם יחד. הרבה דברים טובים, בתורה ועבודה וגמ"ח, נתכוננו על ידו והשתדלותו הכבירה. והוא הוא אביהם של המדקדקים הירושלמים בעל „הקוראים" שנתחנכו על ידו בקריאה מציונה, נפטר בי"ד מרחשון תרכ"ה.

החיבבים הראשונים לא אמרו צר לנו המקום בירושלם, הסתפקו בחדר צר ואפל. — מעונו היה בחרבה, מתחת בית המדרש הישן מנחם

ציון, כדאי לבוא ולראות „החדר" שבו גר הערין היקר הזה. אבי „הנציב" בישראל.

* *
*

ועוד אחר ומיוחד מהחלוצים הראשונים שבא זמן רב קודם לו — בשנת תק"ץ — הוא **הרב החכם מר נחמן נתן קורוניל ז"ל** בעל המחבר „זכר נתן" ויתר הספרים הנודעים לשם.

נולד באמשטרדם בשנת תק"ע. ובהיותו בן עשרים שנה נשאו לבו לעלות ירושלימה. בכבדות רבה עלתה לו נסיעתו. ויסע לצפת ויקח לו משם אשה, וכל יסורי א"י שסבלו בימים ההם כל יושבי א"י: רעש ביזה וטגפה סבל גם הוא ולא רפו ידיו, (אחר טילדיו נהרג בצפת בימי הרעש), וישא ויסבול יסורי א"י וישאר תושב ירושלם, לתורה ולתעודה, וירכש לו ספרים רבים ויקרים וגם כתבי יד יקרי ערך, שבהם היו כל מעינו תמיד. רבים מהם הוציא לאור, הוא היה צנא מלא ספרא, והצטיין בבקיאותו ורוחב ידיעתו.—

בהיותו בוינה לרגלי הדפסת ספריו, נתכבד מאת המלך פרנץ יוסף קיסר אוסטריה באות כבוד זהב „להכמה ומלאכת מהשבת".

בן שמנים שנה היה במותו — נפטר בירושלם בכ"ח מנ"א תר"ן — כל ימיו חי חיי עוני ולחץ כחיי הירושלמים בירושלם.

בנו הנכבד מר בן ציון קורוניל ז"ל היה אחד מן המיחרים הגדולים בירושלם.

עוד נשוב לדבר בו, ועל כיוצא בו, בספרנו „המסחר בירושלם בתקופה הראשונה".

עולי אונגריה

כמו הגר״א בליטא כן גם בעל „חתם סופר״ באונגריה העיר בלב תלמידיו אהבת ציון וירושלם, וישלחם אל ארץ הקודש בסבחר שנותם, להתישב בה ישיבת קבע.

מענין: רובם ככולם של התלמידים המובהקים האלה, שעלו ירושלימה בחבת הקודש, לא יצאו עוד מירושלם וחוצה לה, והיו „שומרי החומות״ בפנים החומה. המה יסדו את „כולל אונגארין״ ועשיר כיום בשכונה הגדולה המכילה בה כשלש מאות בתים יפים ומרוחים.

שלשה מהם, גדולי התורה היו מנהלי ומשגיחי בית המדרש „דורש ציון״ בתקופה הראשונה: רבי יצחק אופלטקה, רבי יונה משה מנדלסון ורבי משה אהרן בומגארטין, (אבי הסופר ר׳ דוד בומגארטין ז״ל). זה האיש משה היה הראשון בקודש שבא ירושלימה בשנת תקצ״ד. ויקבע דירתו ברחוב חברון סמוך להר הבית, הוא היה הראשון שסכן א״ע ובא לגור לבדו באותו הרחוב העזוב והשמם, לייסר שם את בית המדרש „אהל משה״ לתורה ולתעודה לזכר נשמת רבו הגאון רבי משה סופר זצ״ל, ובזה משך רבים לבוא לגור שמה. עוד שנים מהם, שני צנתרא דרהבא, עלו אז לאה״ק רבי הפעלים ורבי הצדקה, נדולי התורה, הרב ר׳ פנחס הכהן והרב ר׳ שמעון רייטש, שניהם הצטיינו בפעולותיהם ובמעשיהם לחזק הישוב בק׳, שניהם שאפו אל הרחבת הישוב וההפתחותו.

בשנת תרל״ו התעוררו אחינו בני האונגרים, המצוינים והנלבבים שבהם, וייסדו להם חברה בשם „עבודת האדמה וגאולת הארץ״.

בספר התקנות הכתוב והחתום המונח לפנינו, אנו רואים כי החברה נוסדה ביום כ״א סיון תקל״ו, מיסדיה היו: דוד מאיר ב״ר מוביה גוטמן מאונגארין, אליעזר ב״ר שלמה ראב, יוסף לבית טריוויץ בהר״ח ז״ל, שלמה ב״ר אברהם ז״ל יאליוע, אברהם ב״ר משה הורביץ, ובראשם מרן הגאון רבי מאיר אוירבאך ז״ל. ותקנות קבועות שני כאן.

„שטונה עשרה תקנות". תקנה ד' אומרת: החברים צדיכים לשלם לקופת האגודה חמש עשרה רו"כ לשנה, היינו ג' רו"כ בטוקדם ורו"כ אחד בכ? חדש, ואם תתרבה קנית האדמה במשך השנה מחויבים כל חברי האגודה להת עד 25 רו"כ ?שנה. ותקנה ה' אומרת: ?כ? חבר צריך להיות לכ? הפחות ששים דונם בשלשה מינים: עידיות בינונית זבוריות, עפ"י גורל. — תקנה ו': אחרי כי מטרת אגודתנו ?יסד הישוב בארץ על ידינו שנעבוד האדמה בעצמנו ונמצא בה ?חמנו בזיעת אפינו, על כן כל אחד הנספח לאגודתנו חובתו הוא לבוא ?גור הוא וביתו על אדמתו אשר יאחז בה או ?הושיב שם אחד מאחינו אשר ימלא את מקומו בכ? ההתחיבות ?פי התקנות, ובהסכטה ראשי האגודה שיכירוהו כי הנהו מוכשר למלא מקומו. —

ואחר „החתום" כתוב הדר: „דברי עטרת ראשנו גאון עוזנו, הרב הגאון הגדול מרא דקהל אשכנזים בעה"ק ת"ו מ"ו מ א י ר א ו י ע ר ב א ך שליט"א, את אלה החי' התקנות אשר תקנו בני החברה הרוממה המכונה בשם „עבודת האדמה וגאולת הארץ" נתבקשתי מאה היקרים האלופים המסיבלים, המנהלים ?עמוד בין בתרי אמריהם ולהגיד להם אם מצאו חן בעיני, וראיתי את פועל ידיהם, ואשר בלב ונפש התחברו יחד, חברים באיש אחד, ?כונן להם קא?אניעם וגאולה תהי' להם לשבת על אדמת קודש, לעבדה ולשמרה, ואין ואומר, כי עברתי בין בתרי אמריהם בכל אשר שמתם לב ?סק? המסילה, וראיתי באמת ובצדק כ? דבריכם דבר דבר על אופניו, הטיבו אשר תדברו, כל החי' תקנות כולם אהובים וברורים וישרים המה ?כ? מוצאי דעת, חי' ח"י יורוך כמונו אם תפיקו רצון מאה ה' והא? הטוב יגמור בעדכם ?טיבה, ויהי נועמו עליכם, וישלח ברכה והצ?חה בכל מעשי ידיכם, וינן בעדכם וכצנה רצין יעטריכם, ויפרום עליכם סוכת שלומו ?כל אחב"י אשר לא? ידם ?עשות חי? בעבודת אדמה הקודש, ו ג א ו ?ה ת ת נ ו ל א ר ץ, ואתערותא דלהתא יהעיר ?עומתכם הבטחת הקב"ה „והארץ אזכור", בעתירת ידידכם

המחכה לישועת ה' בכ"א ומברך אתכם מקרב ולב, יברך אתכם ה' בשלום, הבעה"ח פה עה"ק ירושלם תוב"ב, כ"ח סיון תרל"ו לפ"ק.

מאיר בהגאון המניח מו"ה יצחק איצק אויערבאך זלה"ה
טלפנים אבר"ק קאליש כעת בעה"ק תובב"א —

ראשי בני האגודה הזאת נגשו אז לקנות מקום „סנברה" וכל הסביבה—כפר אצל חברון — אך לא הסתייע להם מילתא, סבות ומכשולים עמדו נ ג ד ם והפריעם. (לא כאן המקום לדבר על זה) ויפנו אל הדרך העולה „אטלבש", פתח תקוה כהיום.

בני גאולת דארץ הסתפחו אז אל הקניה הזאת, ויחד עם רבי יואל משה סלמן, מחולל הישוב דחקלאי בא"י, ואתו עמו חברו בדעה ובמעשה רבי יהושע שטמפר, ראשי העסקנים ביסוד המושבה, עבדו במרץ, סבלו כל יסורי הישוב החדש, התגלגלו תחת מסבות ומצוקת הערבים, לא נבהלו מכל אסון ופגע, ויתאזרחו בה.

ותהי פתח תקוה למה שהיא עתה: עטרת תפארת הטושבות שביהודא, ואבן פנה לכל הישוב הארצי ישראלי.

מצאנו נכון לתת בכל חוברת וחוברת מהחובבים הראשונים גם פרק מבעלי התקופה האחרונה מגדולי הטעשים ורבי הפעלים, עסקני הצבור ובוני הישוב ואחד מהם ראשון במעלה.

הרב ר' יצחק אייזיק בן טובים ז"ל

בבואנו לדבר על פרשת דברי ימי החובב הנעלה הזה, על תכונתו ופעולותיו עלינו לערוך ספר מיוחד — ועוד יבוא זה. — לעת עתה הננו מסתפקים בקוים ושרטוטים מאשיותו ועסקנותו בתור חובב עמנו וארצנו. כאבן נזר התנוסס בין טובי חובבי ציון העסקנים המצוינים בישראל, הוא היה רב הכשרון זרב הפעלים, טוב ומטיב לכל, אמרתו היתה: לנטול חסר והיטיב עם בני אדם". ובכל מקום שאתם מוצאים את ר' יצחק אייזיק בן־טובים שם אתם מוצאים פעולות חשובות ומעשים כבירים לתפארת המקום ותפארת האדם.

חובב וידיד נאמן ומסור בכל לבו למיבדות ירושלם היה המנוח. וכשעלה בפעם הראשונה לירושלם יחד עם השיירה הראשונה של חובבי ציון מרוסיה, בראשות הגאון ר"ש טוהליבר ז"ל, שעלתה לירושלם לחוג בה את חג השבועות בשנת תר"ן, היתה ראשית מעשהו לקרב את לבות הובבי־ציון אל המוסד המרכזי „הועד הכללי כנסת ישראל" ויחד עם חברו בעסקנות של חבת ציון ועבודה לטובת ירושלם והישוב, הרב החכם המצוין הרי"ם פינס ז"ל ומזכיר הוה"ב העסקן הנרול הר' יוסף ריבלין ז"ל— פעלו על חברי השיירה של חובבי ציון, שביניהם היו: הגרש"ם, ד"ר יוסף חזנוביץ, ר' מיכל מיידנסקי מיקטרינסלב, רש"פ יעקובזון, ועוד אנשים מפורסמים, שיבקרו את בית הועד הכללי כדי להוכח ממעשיו ופעולותיו. חברי השיירה פרסמו אז מכתב בשם: „שאלו שלום ירושלם" שבו מדובר נכבדות על הועד הכללי ויתר מוסדות ירושלם, על ציון ומקראיה וכו', ועל המכתב התומים כל חברי השיירה של חו"ק, והוא נדפס אז בעתונות ועשה רושם טוב בכל העולם, ובידאי יבוא גם זמנו

של המכתב החשוב ורב־הערך הזה להתפרסם בין יתר כתביו וזכרוניותיו של המנוח ר״א בן טובים ז״ל—לזכרון.

זכרוני: פעם אחת באו צירי יפו לפני הגאון החכם, סבא קדישא דארעא קדישא, רבי שמואל סלנט ז״ל לתקונה של אותה העיר. ויהי „דבר שמואל״ לאותם הצירים: מה לכם לדאג, רבותי, אם רק נמצא ביניכם ר׳ יצחק אייזיק בן־טובים אזי בטוח אני שהכל יסודר אי״ה, וכל השערים יפתחו לכם, ולא עברו ימים רבים ועל ידו נפתחו השערים הגדולים: „שערי תורה ושערי עבודה ומלאכה״, בית מקלט להמהגרים ולפועלים שדאג להם בחטר וברוח.

זמן רב עבד בויער חיבבי ציון ביפו יחד עם ידידו הר״ט פינס, מענין מאד כל אותם המכתבים „התשובות לשאלות״ המלאים ענין וחטר יקר לישוב הארץ.

אותן האספות הסוערות על חטהגרים פליטי רוסיה, והמגורשים שגנזר עליהם לגרשם מן הארץ — באיזה מין מרץ, באיזה מין התלהבות עבד הרב חמנוח ז״ל ביום וליל, כמלאך טושיע הופיע או להאומללים האלה, וידאג להם דאגת אב־רחמן.

מכובד ואהוב היה גם בקונסוליה הרוסית, במשך זמן רב היה חבר שופט בבית המשפט של הקונסוליה הירושלטית הנ״ל, וכל הקונסולים הרוסים כבדו והוקירו אותו על כשרונותיו וידיעותיו הרבות בעניני דין חק ומשפט, ודבריו עשו תמיד רושם גרול.

אין לך דבר חשוב, טוב ימועיל ביפו ובירושלם שלא השתתף בו המנוח ז״ל: הוא הוא שהניח את אבן הפנה לכל אותם הדברים הטובים בחיים החמריים והרוחניים של הישוב הישן־החדש. וכמו שדות עבודתו הצבורית, כן שדות עבודתו־הרוחנית מלאים פרחים ושושנים, וכאיש גבורתו על שדי עבודת הצבור כן מצאנו איהו כזקן יושב בישיבה: לומד ונותן שעורים שונים, דורש ומטיף בפה מפיק מרגליות, זכורני את ההספד שנשא המנוח בשפת עברית נמלצה וצחה על מיטת הברונית קלרה די

הירש בלשכת אגודת „בני ישראל" בירושלם במעמד קהל רב, את הספר והאזכרה ערכה אז אגודת בני ישראל הידועה בירושלם והדברים עשו רשם נמרץ. תורתו היתה סלת נקיה, הבל על כל אותו החטר היקר, חומר התלמודי והספרותי, שנשאר בכתב יד ספון וטמון עדיין, ולא ראה אור, ובודאי יבא היום שבו יודפסו כתביו החשובים לזכות בהם את הרבים.

ענג רוחני היה תמיד להיות במחיצתו וליהנות מחכמתו, באורו, ופרושיו על הכתב והקבלה ערוכים בהגיון וסגנון נעלה, ומראים לנו עד כמה היתה ידיעתו גדולה ורחבה מאד בספרות העברית והתלמודית, הוא היה לטדן חכם, ויראת ה' איצרו.

אחד הקוים הבולטים באפיו ותכונתו של המנוח, היתה זריזות וטהירות במלאכתו. ואפילו לעת זקנה וחולשת בריאותו עשה כל דבר בזריזות והתלהבות, ושקידתו על התורה והעבודה ביחוד. בשנות חייו האחרונות השכים והעריב לבית הכנסת לתפלה בצבור, ולמד שעורים רבים מבלי שעצרוהו לא גשם וקר ולא רוח סערה וסועה, הוא שמר וקיים כל מצוה קלה כחמורה בדיוק וחבה, ומסירתו היתה למופת.

עטו היתה עט סופר מהיר ושנון, ועד שעתו האחרונה לא הרפה את העט מידו וכתב ורשם בטהירות וזריזות כאדם צעיר, וכזקני ת"ח שכל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, הוא היה בקי וידע בהויית העולם, נסע להרבה ארצות והכיר את העולם הגדול, את התבל ומלואו וישיחתו שהיתה מתובלת באפיזודות וספורי מאורעות ונסיונות חיים היתה נעימה ומושכת את הלב.

זכרון לבית הורביץ

בגטר החוברת הזאת הובל ירושלימה ארונו של ר' מאיר הורביץ ז"ל מפרחי בני ציון היקרים.

ובתור „זר פרחים" על ארונו הנגי להעלות זכרונו וזכרון מר אביו הרב הגדול בתורה בחכמה וביראה, מגזע היחס והטעלה, רבי ישראל הלוי איש הורביץ ז"ל. בני של הרב הגאון „הצריק המפורסם" מוהר"ר מאיר הורביץ ז"ל אבד"ק ברויגסק.

הוא היה איש המעלה, משרידי הדור הישן, תורה וחכמה בו התלכדו. וה' חננו בלב טוב ובמדות טובות ונעלות, ויהי אהוב ורצוי לכל, בין גדולי סוחרי קנינסברג נמנה ביטי נעוריו. ולעת זקנתו אוה את העיר הקדושה למושב לו. ויהי כאן עוסק בצרכי צבור באמונה, ימים רבים נהל את כולל הורדנא בצדק ובטישור ויעש בו תקונים נעלים. וייסד חברת גמ"ח, ובהשתדלותו נאסף באוצרה כחמשים אלף גרוש. — הוא היה גם ממיסדי חברת עזרת נדחים ומראשי מנהליה, שבעתה הביאה רב טוב לירושלם לחמריותה ולרוחניותה — ורוב עתותיו הקדיש לטובת העניים, והיה משביל אל דל בטלא טובן הטלה.

וגם הוא נפל לקרבן על מזבח הישוב מחוץ לחומת ירושלם, הוא יצא את העיר לנור בשכונת „בית יעקב", ויהי באחד הלילות התפרצו בביתו גנבים, ערבים שודדים ורוצחים, ובהיותו גבור, אמיץ לב, ויאחז באחד מהם וקרא לעזרה. אבל אחד השודדים הכהו על ראשו בטוט ברזל ויפיל מתכוסס בדמו. הובל לבית החולים, בקיר חולים, ובל עמל הרופאים לא הועילו, ויומת מתוך מכאוביו בליל ד' כ"ח אייר תרמ"ט.

רבים התאבלו אז על אבדן נפש יקרה כזאת.

וברא כרעה דאבוהו.

המנוח ר' מאיר הורביץ ז"ל היה עדין ואציל, מבחירי בני ציון, סמל היופי, הטוב והמועיל. למדן וסוחר, משתתף בבנין הישוב. לרגלי פרנסתו היה מוכרח לעזוב את ירושלם היקרה לו ולנסוע לאמריקה, ויהי

שם לסוחר ועתונאי, מעורר חבת ירושלם בלב אחינו שמה, עוזר ותומך את ירושלם וכל קדשיה; מקרב את בני ירושלם ודואג בעדם למסחר וטלאכה. מעזבונו נוסד גמ"ח ביפו לסוחרים ובעלי טלאכה, תחת הנהלת העסקן הצבורי מר בצלאל הכהן לפין הי"ו.

המנוח היה חתנו של הסוחר והבונה הראשון בירושלם מר בן ציון ליאן ז"ל. אחד מן ה"חובבים הראשונים" שבא ירושלימה בשנת תר"נ. שכבר דובר בו בחוברת הראשונה צר 29.

שלום לעפרו!

יצא לאור

החרש והמסגר בירושלם

ידבר בו על האומנים ובעלי המלאכות הראשונים

מראשית התפתחות הישוב האחרון בירושלם

החפץ בו ובכיוצא בו ובכל איתן החוברות השונות שיצאו על ידי יפנה אלי על פי כתובתי: פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם העתיקה, רחוב היהודים.

הערה: טי שיש לו להעיר על כל מה שפרסמתי בחוברת זו וביתר החוברות, הן ב"תקונים" והן ב"הוספות" במאורעות ועובדות נכונות מהתקופה הראשונה; וכן תעודות ומכתבים היסטוריים, מקורים, שיש להם יחס וקשר אל בסיס הישוב והתפתחותו מתבקש להתחשב בזה ולהודיענו.

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסוס הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ג. —

מאת

פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם — תרפ"ז

דפוס הר"ש צוקרמן ירושלם.

החוברת הזאת מגשה לכבוד הגברת

מרת לאה שיף תי' בנויארק,

אשת הגביר הנדיב הנכבד מר צבי המכונה הררי שיף נ"י

החובבים הראשונים

— חוברת ג. —

הר"ר פישל הכהן לאפין ז"ל

הגאון הצדיק, נר ישראל, ר' ישראל סלנטר זצ"ל, כותב באחד ממכתביו (כ"ד טבת תרל"ט): „לידידי היקר המופלג יר"א וכו" כמר פישל יחי' לברכה. מכתב כבודו הגיעני, נעימים דבריו כי מחבב יסורי א"י. יחדש השי"ת נעוריו, ויצליחהו בכל אשר יפנה לטובה, רווח ברור בא לפנינו מישיבתו באה"ק אשר לא יערכנה זהב ופנינים וכו'. —

ר' פישל הכהן לאפין ז"ל עמד ביחסים קרובים וידידותיים עם גאוני הדור ההוא ובראשם עם הגאון הצדיק הזה. —

* * *

יליד הורדנא היה מיושביה ונכבדיה, מפורסם בכל הסביבה בצדקת פזרונו וחסדיו העצומים; רחום ומוקיר רבנן, דגול מרבבה במדותיו ובמעלותיו, בעל נפש עדינה ורוח יקרה. נאמן ברבור ובמעשה. —

וכשנבנתה בימיו מסלת הברזל הראשונה בהורדנא נמסרה לו קבלנות הבנין ומזה נתעשר, ויתן מעשר מכל. —

בשנת תרכג עלה ר' משה פישל הכהן לאפין עם אביו ר' אריה ליב ועם כל בני ביתו ירושלימה.

הוא הביא עמו שלשה בנים שעמדו עוד בגיל של חנוך. *) מלבדם השאיר ברוסיה שני בנים גדולים: ר' שלמה ור' יעקב לאפין. הראשון

---

*) אחד מהם, יבדל לחיים, הוא „העסקן הצבורי" שלנו הר"ר בצלאל הכהן לאפין נ"י שבהדש אלול תרפ"ו חגגה עדת ישראל בא"י את חג השבעים שלו, ובתור הבעת הכרה והוקרה על פעולותיו החשובות, חוציאו לאור מכבדיו ומוקיריו ספר מיוחד בשם „ר' בצלאל לפין". ירושלם תרפ"ו.

היה רב פעלים ועסקן גדול בצדקה וחסד. בנו של השני היה אחד המנהלים הראשיים של הברון הירש בטושבותיו בארגנתינה.

זה היה טעין ט א ו ר ע בחיי הישוב אז. כי ר' פישל לאפין לא עלה ירושליטה בגפו להתפרנס שם מ„טעות יחיד" מקרובים וידידים בחו"ל, כדרך העולם אז, אלא הביא עמו רכוש גדול שעלה לשמונים אלף רובל במזומן, מלבד עושר רב בכלי כסף וזהב ואבנים טובות ותכשיטים. ירושלם הכתירה אותו אמנם מיד בשם-כבוד מיוחד: „ר' פישל נגיד", כשם הזה נקרא כל יפיו בפי כל יושבי ירושלם.

עם בואו ירושליטה נכנס ר' פישל בעבודת בנין הישוב לא רק בתור גבאי ועסקן אלא גם בתור מנדב ראשון בכל דבר טוב ומועיל, עשרו נתן לו את האפשרות להרבות בצדקה וחסד גם לפרט וגם לכלל. הוא פזר לאביונים והאכילם על שלחנו, ממציא כסף לעניים ולסוחרים בשעת דחקם, וגם הרים נדבות גדולות לבנין התי"ת והישיבה „עץ חיים" שהיה בין גבאיה ומנהליה עד יומו האחרון. וכן נתן סכומים הגונים לבית החולים הצבורי „בקור חולים הוספיטל" שהיה בו גבאי ראשי, ולבנין בית הכנסת הגדול „בית יעקב" בחרבת ר' יהודא חסיד, כמו כן היה חבר פעיל בעוד מוסדות שונים שבעיר.

הוא בנה החצר הגדולה ברחוב חברון ששמשה אחר כן ל„תלמוד תורה" ובית-כנסת לאחינו עדת הגורזים הי"ו.

בחצרו שבעיר העתיקה, שקבלה את השם „חצר ר' פישל נגיד" מסר את הבית העליון לבית כנסת. ושמה למדו בני ישיבת „דגל תורה" שהיתה בירושלם בימים ההם, ואחרי כן בני ישיבת „תורת חיים" בתחלת יסודה.

בספר „המסע" לארץ הקדושה בשנת תרמ"ב שיצא ע"י מ ר י ע ק ב ב כ ר ך כתוב בין המוסדות שהיו בירושלם בעת ההיא:

ב י ת ה ת מ ח ו י. יסדהו הג' הנדיב ר' פישל לאפין. בכל יום ישיגו העניים שתי ארוחות וביום השבת שלש ארוחות שלמות, גם תבשיל גם לחם ויין.

בית גמילות חסדים. יסדהו הג' הנדיב ר' פישל לאפין בבית מדרשו. מעמד אוצרו ארבעת אלפים רו"כ.

* * *

בכתבים העתיקים שבנו הר' אליעזר לאפין ז"ל השאיר אחריו, רשום ששם אבי אביו של ר' פישל לאפין היה כן גם ר' פישל, והיה מלומד בשפות ויועץ למלך פולין בהיותה מטשלה בפני עצמה.

כמו כן רשום שם, מפי זקנים, כי מוצא משפחת לאפין מספרד, ונקראה מקודם לאפעש.

ר' משה פישל הכהן לאפין נפטר בירושלם יב טבת תרמ"ט.

ה"ר משה יצחק גולדשמיט ז"ל

יליד ירושלם היה. מגזע ישרים באמשטרדם אשר עלו מלפני כתשעים שנה לאה"ק, על ברכי התורה גודל, ויהי מטבחרי בניה ומטובי פועליה הדבקים במדת קנם להיות פועלי אמת שפעולתם אמת.

עד שנת העשרים למד בישיבה ואחר כן יצא למסחר וישא ויתן באמונה, ויהי סמל הסדר והמשטר, צדק ואמון רוח.

בשנת תר"ל הופקד מאת הפקידים והאמרכלים באמשטרדם לפקידם בירושלם ועריה. וכל עניניהם נכנסו ויצאו על ידו בדיוקנות נמרצה, וימלא את הפקידו באמונה וברחמים גם יחד. —

והרב ר' עזריאל הילדסהיימר ז"ל הפקידו לראש ועד המקומי על בנין גתי מחסה אשר אחרים מהם הוחלו להבנות לפניו, על ידו נבנו כמעט כל אותם הבתים אשר ישיתו פאר וכבוד לירושלם.

הוא היה גם רוח החיה בועד בנין בית החולים שערי צדק, הוא קנה את המגרש ויעש לו גדר, חפר ובנה בורותיו, וגם בראשית ימי הבנין עמל ויגע רבות למאד, לפעמים גם במסירות נפש. —

לבו היה טמור בשנותיו האחרונות גם אל דבר נשגב ונחוץ מאד לירושלם בימים ההם והוא: מקוה כשרה טהורה ונקיה לרוח העת החיה, הוא עמל ויגע להטות לב נדיבים לשום לב למלא את החסרון הזה אשר היה חסר אז בירושלם, וצור מכשול היה, אם מעט ואם רב לטהרתו של ישראל; עמלו לא נשאר מעל, דבריו עשו פרי, הכסף שהיה דרוש לדבר הגדול הזה נאסף, וחבל שלא זכה האיש מורם מעם הזה לגמור בעצמו את המצוה אשר החל לעשות. —

חשוך בנים היה והנחיל לו במפעליו הישרים ובמעשיו הטובים, יד ושם טוב מבנים ומבנות, שם עולם אשר לא יכרת.

גלבע י' סיון תר"ם.

נכונים מאד דברי החכם הנעלה הריד פרומקין ז"ל בהספדו עליו: איש כזה בצביונו ובתכונותיו, בכשרונו הנעלה ובחפצו האדיר, בפעולתו הנאמנה ובשקידתו עליה, לא הניח כמוהו בירושלם. —

הד"ר מאיר שיינבוים ז"ל

גם הוא וגם בנו מתו על שדה הישוב והבנין בירושלם.

בשנת תר"ו עלה רבי מאיר שיינבוים ירושלימה, משאת רוחו ונפשו. נאוני גדולי אונגרן העידו על ה„בחור" כי חשוב ויקר הוא.

ויהי מתושבי ירושלם ומעובדיה, וכל כך יקרה וחביבה היתה לו „עיר קדשנו החרבה והשוממה" עד שחשש לצאת מן החומה ולחוץ. אף פעם לא נסע ליפו. ועד יום מותו — ג' סיון תר"ג — ישב בקרש לפנים מן החומה באחד ההדרים בשכונת בתי מחסה, שהתעסר לבנינה ושבלולה בכל כחו ובכל רגשי נפשו. — הוא היה מן הראשונים שקנו את המגרש היפה הזה המתנוסס על הר ציון בכל הודו והדרו, עכובים ומכשולים שונים היה להם, והרבה צרות ותלאות סבלו עד שהשיגוהו.

פעם אחת ב„יום הקדוש" היה מוכרח רבי מאיר שיינבוים ז"ל לדרת אל „המחכמה" בדבר גמר הקניה הזאת. —

עבודתו המצוינה בהקמת השכונה היפה הזאת הפיקה רצון מאת ראשי הועד הכללי בפ"פ ויבחרו בו להיות אחד מראשי הועד המקומי לבנין והנהגת הבתים האלה, שנבנו בעזרת נדיבי אשכנז ואונגרן, ועד יום מותו מלא את תפקידו באמונה, ובכל כך אהבה וחבה הרבה יותר מאדם העושה בתוך שלו, וסוף סוף נפל קרבן על מזבח עבודתו. וזה היה באחד הלילות, ליל סגריר, ליל חשך ונשם שוטף, רבי מאיר לא היה יכול לישן, חשש על תעלה אחת שנסתמה והמים ישטפו אל הבתים, קפץ ממטתו וימהר לסכת לפתוח התעלה. עבר במרץ, הצטנן ויפול למשכב, ואחרי שלשה ימים מת.

ובנו העדין היקר ר' ישראל חיים שיינבוים ז"ל נרצח בטבחר שנותיו בשכונת מאה שערים.

הרבר קרה לפני כיובל שנים. הישוב מחוץ לחומת העיר היה אז קטן ודל, בשכונת "מאה שערים" עוד טרם הוקמו השערים.

מארבע שורות בתיה התישבו רק באחת מהן. ודריה הוכרו לגבורי הרוח, החלוצים הראשונים מ"מאה החברים" שהתנדבו לצאת מקיר העיר ויוצה להתישב "בכרם כדכוד" השמם.

על ידם החל הישוב לצמוח ויוך הלוך והתפתח. אבל כמה סבלו באותה התקופה, כמה קרבנות הקריבו על מזבח אהבת הישוב, ו"הרצח במאה שערים" הוא אחד מהם. וזה מה שספר לנו הר' זלמן רבינין, בנו של אחד הבונים הראשונים הרב ר' יוסף רבלין, מיסד ומחולל השכונות והפרורים בירושלם ההרשה.

ויהי ביום השבת ב' לחדש ניסן תר"ם, ור' גדליה האופה עומד ומקדש על היין, ההפרץ פתאום אל ביתו אחד מן הערבים השחורים עטוף ב"עבאיה" וישאל ל"שומר" — שימר מיוחד "מערבי" היה לשכונה לשטור את יושביה מגנבים ושודדי לילה.—ר' גדליה ובני ביתו נבהלו ממנו, כי פניו הזועפים, עיניו הבוערות ומעמדו הפראי העידו עליו שוד ורצח ויפול לבם. ר' גדליה אמר להוליכו אל השומר, אבל הפרא הזה כבר נגש אל השלחן הערוך, זלל וסבא מכל הבא בידו.

ר' גדליה עומד וחרד לשרתו ואשתו התחפקה ויצאה אל השכנים ותקראם לעזרה.

השכנים נאספו ויפגשו ב„שומר השכונה" כשהוא רץ בבהלה וצועק עליהם:

„מהרו והתחבאו, כי רוצחים אורבים לנו מאחורי השכונה בשורה המערבית.

הם נסו לעצור בשומר, והוא באחת: — אבודים אנחנו, הם רבים מאתנו, ואין דרך להמציא עזרה, כי גם אם שלוחינו יצליחו להגיע עד שערי העיר העתיקה לא יועילו כלום, יען כי שערי העיר סגורים בלילה.

אבל השכנים לא הרפו בשומר, ויקחוה עמם לבית ר' גדליה, ויהי אך ראה אותם הערבי האורח, התנפל על השומר ויהרגהו בסכינו הארוך אשר הוציא מתחת מדו, ואחר החל להכות בנאספים על ימין ועל שמאל ויפצע רבים מהם.

מהומה גדולה פרצה בשכונה. הנשים והילדים הרימו קול צעקה וילולה בוקעת שמים, והגברים נאספו להגן על החיים, מהם עמדו להלחם עם הערבי בבית ר' גדליה, ורובם יצאו החוצה לפגוש במתנפלים הרבים אשר כבר נכנסו אל תוך השכונה.

לקול הצעקות ולמראה האנשים שהסתדרו בהגנה, ברחו הערבים אשר באו להתנפל במספר גדול. היהודים הצליחו לתפוס את הערבי הרוצח, אבל בהאבקם עמו הספיק להרוג שנים מגבורי השכונה ומובי שכניה, ואחר מהם הוא ר' ישראל חיים שיינבוים ז"ל, בן ל"ה שנה, יחיד להוריו הנכבדים, ואב לטשפחה: האחים שיינבוים ירושלם.

קרבן הישוב החדש *)

היה זה לפני כיובל שנים, בליל ח' אדר שני תרל"ה. בחשכת הלילה, ליל סגריר, הלכו ארבעה אנשים לאט לאט, נושאים משה ביתית, ועליה: איש פצוע קשה, נאנח מכאביו הנוראים, הדם שוטף ושותת מבעד חתוליו.

כפעם בפעם התעכבו נושאי המטה על המקום, ואחד מהם, אמיץ-הלב, רבי יואל משה סלמן, נגש אל חחולה, ברק את „הדופק", החליף את התחבושת, הטיף לתוך פיו מעט קוניאק, הרגיע את החולה, בדברים נעימים, ורמז לנושאים ללכת, למהר וללכת עד שבאו לשער העיר העתיקה בירושלם „שער יפו".

אז, באוהה התקופה, עוד היו שערי העיר העתיקה סגורים. אין יוצא ואין בא.

הנושאים העמידו את המטה לאט לאט על הארץ, ואחד מהם נגש אל השער בקריאה, בצעקה, בדפיקה; בדפיקות רבות, אך אין עונה. רבי יואל משה נגש בעצמו אל השער. והוא ידע כבר, כי הכסף „יפתח שערים", ואחרי כן נכנסו העירה ובאו ישר אל בית „בקור חולים" ר' אליה מלוצין, מנהל הבית אז, הזמין מיד את רופא הבית דר. שרגא פופלים ואב החולים, האחות הרחמניה והרוקח הצעיר עזרו על ידו בהגשת העזרה המהירה, ואחרי שחתלו את החולה וחבשוהו נשאר שוכב בבית החולים.

מאין באו האנשים הרחמנים האלה? מאיזה מקום הביאו את הנפצע חמסכן הזה? זה מה שיש ברצוני לספר כאן:

המה באו מנחלת שבעה.

שכונת „נחלת שבעה" היא השכונה הראשונה משכונות ירושלם החדשה שמחוץ לחומה. אדמת השכונה הזאת נקנתה מלפני כיובל שנים, על

*) מגגזי ירושלם פרק ס"ט.

ידי החלוצים הראשונים „שבעת הגבורים" מגרי העיר העתיקה, רובם מילדי הארץ. זה שמה וזה זכרה של השכונה עד היום „נחלת שבעה".

על שם שבעה החברים הראשונים: ר' מיכל הכהן, ר' חיים הלוי, ר' ביניש סלנט, ר' ליב הורביץ, ר' יואל משה בהר"ט, ו' יוסף רבלין, ר' יהושע יפין.—לפי סדר חתימתם בספר הפרטי כל הראשון, המוגח לפנינו, מיום ד' ג' איר תרכ"ט. ועוד נשוב לדבר בהם, בכל אחד בפרט. כל אחד מאלה יש לו פרק חשוב בעבודת הישוב.

רוב גרי העיר העתיקה אמנם שחקו-לעג או על אמיצי הלב האלה אשר יצאו מקיר העיר וחוצה, לבניה בתים, במקום הנעזב והשמם הזה. ובאמת סבלו החלוצים האלה, אשר התישבו במקום הזה תלאות רבות. חייהם היו תלואים להם מנגד מפחד גנבים ושודדים. מכל העברים—מדבר שממה, אין חנות ואין מסחר, אין רופא ורפואות, וגם חובש אין.

הרוח החיה בשכונה החדשה הואת היה—ר' יואל משה סלמן. הוא חזק את לבם ואמץ את רוחם, ויבואו גם אנשים אחרים לגור שם, מי בשכר מועט ומי בחנם אין כסף. ובאחד הלילות שמע ר' משה צעקות מאחד הבתים שהיה גר בו ר' משה ליב טפר, ר' משה קפץ ממטתו ויזרז את בני ביתו אחריו. בתנועה והמולה שהקימו בכוונה נגשו אל אותו הבית שמטנו נשמעו הקולות והצעקות, ומצאו את הדלת שבורה, והשודדים—שני ערבים שחורים וחרבותם בידיהם,—בשמעם קול צעדים בתנועה והמולה, מהרו לברוח מן הדלת השניה, שגם היא היתה כבר פתוחה, נעלמו ואינם. השכן המסכן שכב על מטתו מתבוסס בדמו, אשתו התעלפה, הילדים צעקו מרה: אבא, אמא!

המסכן נפצע על ידי פראים, בפצעים נוראים. רבי יואל משה סלמן מהר להצילתו בעוד מועד. הוא מהר להביא את הרופא דר. סנדרצקי, ועל פיו הוכל הנפצע באותו לילה לבית החולים „בקור חולים" בעיר העתיקה.

בפנקס „נחלת שבעה" רשום, בכתב יד של הר"י רבלין: הוצאות שעלו על ר' משה ליב טפר שרצחוהו בביתו בליל ח' אדר שני תרל"ה: להרופא סנדרצקי 21,30 גרוש, בעד כתיבת קובלנות להקונסולים 23,3.

(הם דרשו מאת הקונסולים, שישתדלו אצל הממשלה המקומית לבלי לסגור עוד את השערים בליל, אחרי שחישוב החל להתפתח מחוץ לחומת העיר, והממשלה אמנם הזדקקה לדרישה הצודקת הזאת).

כזה וכזה „אכלה חרב", עד שהתכונן והתבסס הישוב החדש מחוץ לחומת העיר.

הר"ר אברהם פראסט ז"ל

ירושלם אבדה בו כלי חמדה שאין לה תמורתו, לתרן ועסקן צבורי מיוחד במינו; חבר פעיל בכל דבר טוב ומועיל. במותו לא היה יכול איש אחד למלא מקומו, ומשרותיו הצבוריות נתחלקו לכמה אנשים וכלם לא עצרו כח למלאותן באותה הרייקנות והזריזות של העסקן הזה.

צעיר לימים היה בעלותו ירושלימה, בן שש עשרה שנה. ובהיותו חריף ושנון, ונצר מטשפחת הרבנים הפולנים לבית לוי לקחהו הגאון הצדיק רבי נחום זצ"ל לחתן לבתו ואחרי כן, לרגלי פטירתה של אשתו הצעירה, היה לחתנא דבי נשיאה הרה"ג המפורסם רבי משה ריבלין זצ"ל בעל ה„מגיד משקלוב".

הוא היה מתלמידיו המצוינים של הרב הגאון מקוטנא ז"ל ויהי מגדולי הלומדים בירושלם, לא פסק פומי מגרסא, תני ומתני, טוב ומטיב לרבים נותן שעורים חריפים לטופלני בני ציון היקרים בשכונת „מאה שערים" שהיה מטיסדיה דואג לקיומה והפרחתה. וכמו כן בשכונה „בית דוד" שנבנתה על ידו והשתדלותו.

ויהי מן החובבים הראשונים להרחבת הישוב והתפתחותו; חבר פעיל בבנין השכונות החדשות, ומסיפדי חברת „נחלת ישראל" ברמה, ויחד עם חברו בדעה ובמעשה הנאון החובב רבי יצחק צבי רבלין יבדל לחיים, והר"ר ישראל רובינשטיין זי"ע כוננו את החברה הזאת אשר שמה מוכיח על תעודתה: להתנחל באה"ק לעבוד את האדמה ולשבוע לחם. בתקנות וחוקים ישרים.

ואולם יותר היה עסקן במצות של גמילות חסדים כי בעל נפש עדיגה וטוב לב היה מאין כמוהו ולא יכל לראות בצרתו של חברו מבלי עשות כל מה שביכלתו להושיעהו*) ומן הפרט בא אל הכלל ויהי גבאי הראשון לחברה קדישא. ולא לנשיאת כתר הגבאות ולמושב ראש ב„סעודת ז' אדר" כי שררה זו עברות היא שנתנה לו, כמעט בכל לילה ולילה נדדה שנתו מעיניו, כי הוא בעצמו לוה את הנפטרים אל בית עולמם, ולא עצרהו הגשם והשלג, וכל מעשיו בזריזות. —

שנים רבות עבד בבית החולים הכללי בקור חולים הוספיטל בתור רוקח**). וכשנתגדל הבית לקח אחר מקומו, והוא היה מטונה על הנהגת ספרי בית המרקחת וספרי החולים, וספרי ההוצאה והכנסה של הבית בכללו, ועבודתו זו עשה בזריזות וכשרון רב עד יום מותו או יותר נכון עד שעת מותו. כי המות הפסיקהו באמצע מלאכתו, ביום כ"ח כסלו קטפהו המות פתאם בדמי ימיו כי אך בן חמשים וארבע שנים היה במותו.

זה היה ביום ד' חנוכה, תרנ"ו. הקהל היה שמח, גשמים מרובים ירדו לברכה וימלאו הבורות בעיר, וירוו חשרות בשדה. ויקונן הרי"מ פינס זי"ע ויאמר:

יש אשר בתוך עצם שמחת החיים יבוא בעל המגל והפריע את

---

*) הוא היה טוהל מצוין, ופעמים רבות היו מוצאים תחת הכר של „רך הנמול" סך מפוים בתור עזר להיולדת העניה.—

**) בנסיעתו לאה"ק היה מוכרח להתעכב זמן מה בעיר קרפו וילמד שם מעשה מרקחת בהצטיינות. ומפני זה היה נקרא בפי רבים „ר' אברהם קרפו".

השמחה. הפרעה כזו הסבה בכל העיר דבר מות איש חשוב ומצוין כזה.— בתור לסדן ובעל מדות תרומיות הוקירהו הריט"פ וכבדהו. כמוהו כן כל רבני ירושלם וגדוליה. ויהי אהוב וחביב לכל יודעי שמו.

הר"ר חיים ווקסנר ז"ל

מטובי העסקנים בירושלם.

האיש היקר הזה היה מסל הטוב וההסד, הצטיין בטוב לבו ויקרת רוחו, בתום ויושר אשר כתומם התלכדו ובאו בו. הוא היה שקדן גדול בתורה, ירא ושלם, גומל חסד עם כל דורשיו. שנים רבות היה גבאי ראשי בבית החולים הכללי "בקור חולים הוספיטל" וימלא את משרתו בשקידה רבה, בצדק באמונה, וברחמים רבים.

ויהי גם אחד המנהלים בכולל ווילנא—ממלא מקומו של הרב ר' מאיר אניקסטר ז"ל. הוא היה עדין יקר ונכבד שלא הניח דוגמתו במעלותיו המצוינות, וראשית חכמה יראת ה' היא אוצרו, ביראת ה' טהורה, ו ה א מ ת נר לרגליו.—

במותו אבדה ירושלים אחד מנכבדיה וטובי עסקניה שעבדו לא לשם קבלת פרס כי אם מתוך הרחמנות הנובעת מעמק הלב.—

נפטר בעצם שניותיו בשנת חמשים לימי חייו. ביום כ"ב אד"ש תרט"ו. רבים בכו אז על אבדן אדם כשר הזה, ועד היום נזכר שמו בגל כבוד.

הר"ר שיימא מוואלקוויסק ז"ל

בל"ג בעומר שנת חרנ"ו עלתה נשמתו למרומים.

הוא היה נקי הדעת, וזריז במלאכת שמים.

יותר משש עשרה שנה עסק האיש הזה בטצות בקור חולים, חבר פעיל בהנהלת בית החולים הכללי בקור חולים הוספיטל בירושלם.

מיום שנתמנה לשרת בקודש בתור גבאי, היה לבו ונפשו נתונים להטפעל היקר, וינהלהו בחבונת כפיו בלי שום טובת הנאה, זולת ההנאה הבאה ללב בעקב מעשה הטוב, ולא חשך מנפשו להרבות תועלת הבית, ותהיינה עיניו פתוחות תמיד בחמלה רבה על השוכבים בו למלא את כל מחסורם, עד כי דאג להם בצואתו היקרה. כי מלבר הסך שש מאות פראנק שהניח להם ברכה עוד דבר בה נעימים באזני שומרי החולים להוסיף ולהתנהג עם המדוכאים האלה בחמלה ורחמים. האיש היקר הזה בן שבעים ושש שנים היה במותו. כפועל נאמן כלה תעודתו על פני חלד.

בנו ר' יצחק נ"י הקדיש את ביתו בשכונת „ימין משה" בעד ת"ח ענים לשבת בו שלש שנים חליפות.

* * *

במלא מקומו היה הרב הגביר הנכבד איש אמת ואיש אמונים מוה"ר שמעון אלעזר כהנא ז"ל. ויקבל עליו משרת הגבאות בתוך הבית הזה לשאת בעולה עם חבריו, ופקח עיניו על מוצאיו ומובאיו ועל כל המעשה שם, וכהן חותם בראש כאשר לו יאתה.

על פי הגדולות והנפלאות אשר הראה בכולל גראדנא מיום אשר מפתחות אותו הכולל נמסרו בידו, כי בכשרונו המצוין בהנהגה, עלתה בידו להרים את קרן הכולל בכבוד ולחזק אשיותיו באופן נעלה. היה היה בהנהלתו לברכה גם לבית החולים הזה.

הר"ר משה וויטנברג ז"ל

ילידוויטבסק היה, מתושביה וסוחריה, איש עשיר ורב אוצרות. בר אוריין ובר אבהן, קרא הרבה ושנה הרבה, ופקח גדול במילי דעלמא.

בשנת תרמ"א עלה ירושלימה הוא ואשתו—בנים לא היו לו—ויצב לו מצבת עולם, יד ושם בציון וירושלים בבתים ובחצרות אשר קנה ובנה בפנים העיר וחוצה לה, והקדישם בחייו "הקדש עולם" בערכאות ממשלת הארץ כי לא ימכרו ולא ינאלו, ומנה אפיטרופסים רשמים: ר' שלנק ומר יצחק שריון הי"ו. והכנסותיהם תהיינה: תשעה ושלשים למאה לקרוביו, ואחד וששים למאה להחזקת ישיבה וגבתי חסד שונים.

ישיבה מיוחדה ישנה בשכונת "שערי משה" היא שכונת בתי וויטנברג המכילה למעלה מארבעים בית, שבה לומדים עשרה ת"ח הנתמכים מפרי עזבונו, לבד תמיכות מיוחדות להכנסת כלה וכו'.

מענין מה שמר שריון ספר לי בדבר החצר הגדולה של הר"מ וויטנברג בעיר העתיקה סמוך לשער שכם: החצר הזאת שנשאה עליה שם "קואנדא" היתה שייכת לאחד הנוצרים עמנואל קלים ובעוד נשאו ונתנו אתו לקניתה, קפץ הדיר לאטין ויקנה אותה ממנו, הר"מ וויטנברג הצטער מאד על הדבר הזה ויאמר להוציא החצר מהקופצים האלה בכל מחיר שהוא. ויתן ראשית כל חמש מאות נאפ"ז להתורגמן של הדיר, להטות אליו את בעלי הדיר באלף נאפ"ז ריוח שהוסיף להם על המחיר שנתנו המה לבעל החצר, ותהי החצר לר' משה וויטנברג ז"ל שגם אותה הקדיש הקדש עולם כנז',

ברם זכור לטוב טר בן יהודא שהרבה השתדלות להוציא החצר מיד הקתולים

ויהי איש הבינים והמתורגמן בזה

גם בבית החולים הצבורי "בקור חולים הוספיטל" עשה לו יד ושם וזכרון עולם באחד הבתים היפים שבנה על חשבונו בשנת תרמ"ח, ובית משה יקרא.

יוסף נבון ביו

משפחת „נבון" עתיקה היא בירושלים. רבים מרבניה וגאוניה שרתו בקדש במאה העברה בתור „ראשי הרבנים", שעמדו בראש העדה לתורה ולתעודה, ובראשם הגאון הצדיק רבנו אפרים נבון זצ"ל מחבר ספר „מחנה אפרים": תשובות וחדושי דינים, נפלא בחריפות ובקיאות. וברא כרעא דאבוהו, הגאון הצדיק רבי יונה נבון זצ"ל, מחבר ספר „קריית מלך רב" על הלכות הרמב"ם ושו"ת. משרת־קודש זו עברה מאב לבן עד הרב הגאון מורנו ר' יהודא נבון ז"ל, שמפני חולשתו וזקנותו מסר את מקומו להרב הגאון רבי אברהם חיים נאגין ז"ל ונשאר בתור „רב זקן".

מענין מאד נוסח המצבה שלו:

„אכן מקיר תזעק בחבליה, למלכי יהודה ושריה על הארץ מתחת איש נבון, קל מן שמיא נודו אילנא, מטיוחד ממנו פנה המלמד לאדם דעת הן נבון די יהודה ועוד לקרוא, הוא זיוה הוא הודה הוא הדרה עמד בפרץ ירושלים ודעת לנבון, הרב הגדול מבצר עוז ומגדל בין מלכי קדם, בן מגדולי יהודה המכונח מורנו לבית נבון, חשך השמים חושך ואפלה כ"ג כסלו קול יללה שנת עלה ר"ש חרה לפני ובעצבות לב רוח נכאה לב נבון. תנצב"ה".

ונצר מגזע המשפחה הרוממה הזאת, שיחסה יחס גזע עתיק יומין מאצילי בני ישראל גולי ספרד: רבנים חוקרים חכמים וסופרים, עסקני הצבור ופקידים גבוהים במלכות טורקיה הוא מר יוסף נבון ביו, טילידי ירושלים ונכבדיה, נדיב ואיש טוב הלבב, זה בא לו בירושה מאבי זקנו מר יוסף אטזלג הנדיב הגדול הידוע, ומדודו מר חיים אטזלג מי שהיה סגן קונסול אנגליה ביפו.

בהיותו בן י"ג שנה שלחהו אביו מר אליהו נבון אפנדי, לצרפת לגמר את חוק למודיו, ועד שנת י"ז נשאר בביה"ס בטרסליה. בשובו ירושליטה התמסר לעבודת הצבור וישוב הארץ, בתור בעל מרץ ובעל

פעשה מחוגן בכשרונות נעלים הצליח בעבודתו, ויהי גם מ"מ קונסול פורטוגל. הוא ראה כי א"י המברכה מונחת עניה, לא פוריה ועזובה, ויחליט להשיבה לתחיה.

בהור אחד מחברי הועד הנכבד של חברת „עזרת נדחים", יחד עם ניסו החכם והעסקן הגדול הרי"ד פרומקין ז"ל שדאגו לטובת התימנים בעת בואם *) לבנות להם בתים, התנדב מר נבון לתת להם הלק מנחלתו אלפים ושלש מאות אמות קרקע. (גם הרב ר' בנימין יחזקאל ז"ל לבית יהודה התנדב אז לתת חלקת שדה מנחלתו בכפר „מוצא לכונן שמה מושב לתימנים). אבל שני המגרשים האלה לא היו או מתאימים לישוב התימנים, והיו מושבם בצלע הר הזיתים. ותמורת מתנתו של חלקת השדה בנה להם בית ועליה מכספו. הבית הראשון נבנה מבסף הרב ד"ר סלפנדי בדירקהיים, הנאסף על ידו מנדיבי בני אשכנז, השני מה' נבון, והשלישי מה' יוסף הלוי קוקיא, ראש קהל אחינו הגורזים בירושלם וחבר נכבד לועד „עזרת נדחים". שלשה אלה היו עושים ומעשים גם יחד. משלשה אלה החלה שכונת התימנים להתפתח בבתים ובעליות.

הרבה שכונות שונות נבנו על ידו והשתדלותו: בית יוסף בית יהודא, סוכת שלם וכו'. ועל כלם עומדה „ראשון לציון" המהוללה. שמעלת יוסף נבון ביו היה אחד ממיסדיה של טושבה זו.

וכעטרת תפארת לכל מפעליו היתה מסלת הברזל מיפו לירושלם, הנמצאת כעת בכל הפרחתה. הוא הוא היוצר של קו הרכבת יפו — ירושלם. והוא היה בעל התכנית של בנין חוף יפו והשקאות השרון לנטיעות תפוחי זהב עוד לפני שנים הרבה, ולקה חלק בתכניתן של הרבה קונצסיות.

מענין יהיה לתת כאן את העתקת הפירמן של שולטן עבדול חמיד שנתן ליוסף נבון ביי כרלקטן:

---

*) אחינו התימנים עלו בשנת תרש"ב. ובא סימן: אמרתי אעלה „בתמ"ר".

פתשגן הפירמן

מהשולטן עבדול המיד לאחינו יוסף נבון אפנדי בענין המונצסיה של הרכבת יפו--ירושלם

בטועצת שרי המלכות שלי העליונה והטיוחדת, נחקרה ההסכמה עם פנקס־הקבלנות שעובדה בידי טועצת העבודות הצבוריות, ונמסרה לשערנו העליון בידי שר המסחר ועבודות הצבוריות יחד עם המזכטה של משרד המנוימט בטועצת המטלכה, בנוגע למתן הקונצסיה לנתיני יוסף נבון אפנדי למשך שבעים ואחת שנה על מנת לנצל ולבנות ולהשתמש בקו הצר של רכבת שתצא מיפו ותלך ירושלימה ושתהא לו גם הזכות, במשך ארבעת השנים הראשונות של הקונצסיה לנצל שני קוים נוספים היוצאים מנקודה רצויה מן הקו העקרי ומגיעים אחד לשכם והשני לעזה.

ההסכמה עם פנקס־הקבלנות הנ״ל בהיותם מתאימים להתכנית שלהם עם התקונים שנוספו בידי טועצת המטלכה והמתאימים גם הם לחציות החוקית — הוצאתם לפעל נתנת בזה ואחרי שנמסרו לקיום שלי, הרשות העליונה נתונה להם.

בהיות שטן הראוי ליצור אמצעים בכדי להרבות קוי רכבות בכל רחבי טטלכתי מפאת יתרונם הגדול והטובות שהם עלולים להביא למען הקל את ההובלה ולהצלחתה של המטלכה — נתן כאן מתן האידה שלי הרצופה פה ליוסף נבון אפנדי בענין הקונצסיה הנמסרת לו לנצל את הרכבות הנ״ל באותם התנאים המוסכמים ולמשך הזמן הנזכר ונכתב ונרשם במשרד הדיואן המלכות שלי.

בכדי שהאירדה שלי תצורף להוצאתה השלמה שלה לפועל על פי תוכן ההסכמה ופנקס הקבלנות הנ״ל, נחקק ונמסר כאן מטעם הדיואן שלי הפירמאן המלכתי הזה ואליו מצורפות גם כן ההעתקות הטקויטות

והחתומות עפ"י ידי משרד הדיואן הטפלכתי של אותה ההסכמה ופנקס הקבלנות הנ"ל. נתן בקושטא ביום י"ז לחדש ספר 1306.

מענין הוא הפירסן הזה לא רק מנקודת מבט היסטורי של בנין הארץ, אלא בתור טדת גבורה של אחר מאחינו שהיה מן הראשונים לקבלת קונצסיות בארצנו, יהא הדבר הזה לדוגמא חיה לעיננו, שמר רוטנברג נתן לה צורה כל כך בופטת בזכות החשפל. אכל עוד רב היום ומרובות האפשריות לעתיד, בשדה פעולה זו בארץ ישראל.

אחינו הנכבד יוסף נבון בי נמצא כעת בפריז, עוד מלפני כעשרים שנה היה נשיא שמה לאגודת כלית של השלום והיה גם המנהל והעורך הראשי של העתון הגדול מהאגודה הזאת.

וכבחו אז כן כחו עתה מפור הוא בעתו ובעטו להישוב הארצי ישראלי—.

זכרונותיו מא"י מתפרסמים עתה בשורת מאמרים בעתון „התחיה" בפריז, היו"ל ע"י שובי אחינו בני ארצות המזרח וביחוד מסלוניקה.

למזכרת חיים בירושלם

הרב הישיש הנכבד, ענף עץ אבות, נין ונכד להגר"א זצ"ל

פוה"ר **מרדכי דוב קרמר** הי"ו

בהרב הג' מוה"ר יצחק צבי בהר"ר אברהם אבא ז"ל

יד ושם לו בשכונת „כרם" בירושלם

—נלב"ע פעיה"ק י"א אב תרס"א—

ואשתו הכבודה מרת **פעשע פיגל** תי'

בהרב ר' משה עוריאל, בהרב הגאון ר' גושי ז"ל אבר"ק וורבלאוו.

ובניהם היקרים, חובבי עמם וארצם:

מר יחזקאל, מר ישעיהו ומר משה הי"ו

שלום להם מעיר השלם.

יובל
לשכונות: משכנות ישראל ובית דוד

ספר הזכרון של „משכנות ישראל" — שכונה השוכנת על גבעה נחמדה במערבה של ירושלם — מספר לנו, כי בשנת תרל"ז לאמר: לפני „יובל" שנים טמש, עלה בידי השכונה להקים בשכונה זו ששה עשר בתים גדולים וטובים, ובתוכם בית המדרש הגדול „משכני עליון", המתנוסס עד היום הזה.

בית המדרש הזה חונך ברוב שמחה בחול המועד פסח תרל"ז. ומביתו של הר"ר יוסף רבלין, עסקן החברה, ששם נתאספו הרבנים הגאונים מקהלות אשכנזים וחכמי הספרדים הובאו שלשה ספרי תורה לבית המדרש בשירים וזמירות ישראל: „מה ידידות משכנותיך", „ציון ד' ארצך" ועוד.

הרי"מ סלמן מספר לנו, כי בשעת חדוה נגש הגביר הנכבד מר דוד גוטמן ז"ל אחד החברים לשכונה זו ומבחירי המשתדלים „ליסד אבן פנת עבודת האדמה על הרי ישראל". ויברך את ראש הרבנים הגאון רבי מאיר אויערבאך בברכת „מזל טוב" בחרדת קודש. ויענהו הרב: יתן ד' ונזכה לברך איש את רעהו בברכה הזאת במהרה בחנוכת בית המדרש הראשון אשר נדרתי בעזרת השם לבנות מכספי בקולוניה הראשונה אשר יזכני ד' לכונן על הר קדשנו, מיושבת מאחינו בני ישראל יראי ה' ותופשי התורה. וכל הקהל הנוכחי ענה: „אמן".

אנשי הועד של השכונה הזאת היו אז: יוסף רבלין, בנימין ביניש סלנט, יואל משה סלמן, מנחם מנדיל מטינסק, נטע צבי סגל, יעקב מן ויעקב בהר"ש.

ואנשי הועד של השכונה „אבן ישראל" הסמוכה לה: הרב מאיר מייזיל מחסלביץ, יוסף רבלין, יהושע ילין ומר דוד גוטמן — אחד מה„שלשה" שקנו נחלת „פתח תקוה" — והר' שכנא מסובלק (שנבחר למבקר החשבונות).

הרב הגאון ר' מאיר אויערבך ז"ל השתתף תמיד בנדבותיו הפרטיות בכל ענין צבורי של הרחבת הישוב והתפתחותו. לבנין עזרת נשים לבית הכנסת „ישועת יעקב" בשכונת מאה שערים נדב מכספו חמשים לירה טורקית, וחמש מאות גרוש לעשית הביטה. הוא היה תמיד ה„חבר הראשון" בכל שכונה. בכל פרוור ובכל קנין שדה וכרם, וכמו כן הרוח החיה ברעיון עבודת האדמה ובעבודת בנין הארץ. הוא קנה את החצר הגדולה הנקראת עד היום על שמו „חצר הרב מקוליש", שהיא בקצה רחוב היהודים בדרום. הוא גם היה הראשון שקנה מן הנכרים את המגרש הגדול במרכז ירושלם החדשה ויטכרהו אחר כך לרבי דוד ריינז, אשר בנה עליו עשרה בתים יפים בעד עניי עדת האשכנזים, לשבת בם שלש שנים חליפות חנם, ויקראם בשם „בית דוד". זוהי חצר גדולה ורחבה ידים המוקפת מארבע רוחותיה, ומטעל לה בית כנסת *) ולמטה בית טבילה. נבנה בשנת תרל"ז, והשנה יטלאו חמשים שנה.

רבות פעל ורבות עשה הרב הגאון הזה בטשך ימי שבתו בקדש. שטונה עשרה שנה, משנת תר"כ ועד תרל"ח, העמיד תלמידים הרבה בתורה ובהעודה בישוב הארץ ועבודת החקלאות בפעל ובמעשה.

---

*) בית הכנסת הגדול הזה (עם „עזרת נשים" בצדו) נבנה יחד עם הבתים האלה. והיה נקרא בפי כל „בית הכנסת של ר' דוד יאניבר". צבור גדול היה מתפלל בו תמיד, ו„המתמידים" היו קובעים בו לסודם. ועד הכללי שבנה בית הועד שלו מעל הבתים האלה, בצד ימין, היה משלם לעשרה ת"ח שלטדן, בביהכ"נ הזה שעורים. לעי"נ הנבאים והנדיבים תוסכי אה"ק כפי התקנות.

ומאז נבנה „בית הרב" על הבתים האלה, מצד שמאל, ויקחו את בית הכנסת הזה ל„ישיבה" הוקיעו שלש חצוני, שלש גדול מטעל לו, באותיות זהובות. גדולות ומאירות: „בית הכנסת של ר' הרי ש י ל" ושם המת שהלך עדירי לא נזכר על נחלתו.

אמנם תקנו ושפרו את בית הכנסת, מכסף „האיש הזה" אבל סוף סוף בית הכנסת של ר' דוד ריינז הוא! ומדוע נשמט זכרונו ?

עטרת הרבנות בירושלים *) היתה הולמתו. בו נמצאו כל המעלות, המדות והסגולות, שהועילו לרוממתו על גובה המשרה אשר לה הופקד, להיות ראש ומנהיג העדה האשכנזית ב י מ י ם ה ה ם (ר' אליעזר ריבלין במאמרו „חכמי ירושלים", בה„דביר").

ר' אהרן ב"ר יצחק שאיר ז"ל

נפלאה היתה אהבתו הגדולה לארצנו הקדושה ועניה, ועל מזבחה הקריב את כל הונו הרב — .

יליד פרנקפורט היה האיש הנפלא הזה, מטשפחת שאיר הרומטה. מנעוריו גודל על ברכי התורה והיראה, והיה בקי בחדרי תורה באחד הגדולים אשר בארץ, מסחרו היה בשטרי גורלות למטלכות שונות. עד חצי היום ישב על התורה ועבודה ואח"כ יצא למסחר, והיה והיר ברבית ואבק רבית, ויהי הצנע לכת עם אלקיו.

וזה מה שמסר לנו הרי"ד פרומקין ז"ל בזכרוניותיו: בשנת תרי"ה בא ירושלימה בפעם הראשונה להאחז בה, ובראותו כי מצער כספו ולא יוכל להתפרנס בה, ובכסף החלוקה בחלקה נפשו מאד, שב לעירו פפר"ט וישב למסחר מסחרו הנזכר ויתפרנס בכבוד. ותציקהו שנית אהבתו הגדולה לאה"ק וישב ירושלימה אחרי עבור בעשר שנים ויתמהמה בה בשנה, וישב שנית לעירו ויתפלל לה', וידר נדר כי אם יזבחו ה' בחון אשר יוכל להתפרנס בפירותיו יקבע דירתו באה"ק, ויקשב ה' לקול תפלתו וההצלחה החלה להאר פניה לו ויזכה כמה פעמים בגירל בכיסים

*) מזה בן מזה יוד. והתורה מחזרת על אכסניה שלה. נכדו הרב הגאון ר' מנחם נתן אויערבך הי"ו. בבהן מאר בשכונה הזאת והמביבה בתור רב ומוציא. ספרים יקרים הוציא ומוציא לאור שנאמני גדולי העולם מתחשבים ב"כ. — ועוד ישנם ת"י בכתביד יותר מעשרים ספרים חשובים הראוים לראות אור. —

קטנים למאות ולאלפים מהאלער, ובכל פעם הרים חומש הכסף אשר זכה בגורל, ויקנה בהם שטרי מליכה בטוחים וישלחם לפקידי ואטרכלי אה"ק אשר באמשטרדם, להיות אצורים בידם לקרן קיים לסתם ארץ ישראל.

בשנת תר"ל עלה בגורלו זכות שטר העמסען 50000 גולדן, וירם תיכף מעשר מסך הזה וישלחהו לפקוא"מ הנו', לשלחם לכל עניי ארבע ארה"ק, ויצו עליהם לבל יגלו שמו ברבים, כדרכו בקדש אשר הצנע לכת עם אלקיו, והיה נחבא אל הכלים, עוד יתרה עשה, כי הרים מהקרן סך שלשים אלף גולדן וישלחם לפקוא"מ הנו' להקדש עולם לעניי סתם א"י ואך את פירותיהם שלחו לו כל ימי חייו. וכן עשו עד ימיו האחרונים, עוד קנה בעשרה אלפים גולדן שטרי מלוכה נושאים פירות ויישומם בתיבה של ברזל ובתוכה צוואה כתובה ממנו כי אחרי מותו ישלחו גם הסך הזה ופירותיו להפקוא"מ באמשטרדם לקרן קיים לסתם א"י כנו', ויפקד את התיבה ביד הגביר הצדיק מוהר"ר זכריה ורטהיימר ז"ל.

לבר הצדקה הגדולה הזאת הרבה הישיש המנוח ר' אהרן שאייר ז"ל עשות צדקה וחסד גם בירושלם בימי מבתו בה. בבאו הנה בפעם האחרונה בשנת תרל"א התאכסן בבית הכנסת אורחים אשר בבתי מחסה על הר ציון ויערבו לו החדרים אשר ניתנו לו, ויתפשר עם הועד המקומי ויטמור בידם אלף וחמש מאות טהאלער ובגלל זה מסרו בידו כתב כי לו הרשות לגור בבתים האלה כל ימי חייו.

בשנתו בבתים האלה מצא איש כלבבו, בר לבב וישר דרך, בר אוריין ובר אבהן הר"ר יהוקי' יעקב נ"י, בן לאותו צדיק הרב המופלג שקדן בתורה ועבודה, אוהב אמת לאמתו מוהר"ר יצחק רוזינטל ז"ל, מהחובבים הראשונים שהתישב בירושלם, ויהי נאמן בכל ביתו ויעבדהו באמונה ותום לבב, ר"י הנו' גר אז בבתי מחסה כי עלה בגורלו בית מושב לשלש שנים. ובכלות זמנו המנוח ז"ל לא אבה הפרד ממנו ויבן לו על הוצאותיו מטעל לבית דירתו, בית נאה ומהודר אשר הוצאותיו

עלו לסך שש מאות נאפוליון, וישב בו ר"י הנז' כל ימי חיי המנוח ז"ל.

ובראותו כי הדרך המוביל לבתי מחסה אלה היה צר ונאלח מאד, התנדב ויתן להועד ע"י נאמן ביתו ר' יחזקי' יעקב נ"י מאה ושבעה ושלשים נאפוליון לעזר קנין דרך חדש.

בשנת תרל"ו עת גבר היוקר בעיר קרשנו נעתר המנוח ז"ל לבקשת נאמן ביתו הר"י הנז', ויתן מאתים נאפוליון לועד כל הכוללים, למכור קמח בזול לעניי העם.

בעשר שנים רצופות התנהג לחלק בכל יום שני וחמשי בשבוע צדקה מיוחדה לכל נפש מב"י, ספרדים אשכנזים ומערבים.

לכמה מאה יולדות עניות שלח עזרתו עופות ויין, ולרבות מהן גם כסף מזומן עד עשרים פרנק. ויהי תומך בכל עת את בתי התמחוי והכנסת אורחים לפרושים וחסידים.

ויתן מאה לירא להחברה קדישא גחש"א לקנין שדה קבורה חדשה. ועזר לעניים רבים בשעת דחקם באורח נעלה מאד.

ה' מנע מהמנוח ז"ל פרי בטן. ויהי כי שם אל לבו כי הוא הולך ערירי, ובראותו את העמל הרב אשר יעמל אתו נאמן ביתו, הוא ואשתו ובניו, ורב יתר מכחו יעשה למלא משאלותיו, עשהו ליורש שארית רכושו אשר הביא אתו ירושלימה.—

בליל יום הראשון לחג הזכרון שנה תרמ"ה נוע וימה פעיה"ק בשנת הפ"ד ליטי חייו.

בצדקה כנן לו שם וזכר עולם בציון וירושלם.

מקדש

להרב יצחק דבורץ הי"ו

הפלאות בירושלם בשנות קדם

א.

הערבים מביאים לחם *)

הזקנים שבדור, זקני ירושלם, רגילים לספר לנו בדחילו על „הערבים“; עטופים כישמעאלים עד חטמם, עינים שחורות כעורב, בוערות ונוצצות; שהופיעו פתאום בתוכה של העיר העתיקה, בחשכת הלילה, בראש האשמורה ההיכונה, והצילו את העיר ירושלם מרעב.

והדבר היה בימי הגאון רבי ישעיה ברדקי זצ"ל:

רעב היה בארץ, רעב טמש, שנת בצרת: אין חטה ואין שעורה וגם פולים אין, אין קמח ואין סולת וגם סובין אין. הקהל עצוב וענום, עננה הרת תוגה שכנה אז על ירושלים. רגילים היו בני ירושלים ליסורי ארץ ישראל. המה, הגדולים, נשאו וסבלו, אבל העוללים—„עוללים שאלו לחם ופורש אין להם“. לזה אין עוד כח הסבלנות, ויצעקו בני ישראל אל ה'. אבני „הכותל“ צפו מרוב הדמעות; וישמע אלהים את נאקתם: בשובם „מחצות“ שערכו אצל „הכותל“ בליל, שמעו אזניהם המולה ותנועה גדולה, ועיניהם ראו פלאות: מרחוב הפוסטה האויסטרית העתיקה עד החצר של רבי ישעיה, הולכים ובאים חמורים, סוסים ופרידות טעונים שקי חטים ושעורים, והערבים, העטופים כישמעאלים, ממהרים לפרוק את השקים מעל החמורים, הסוסים והפרידות. נגשו אליהם היהודים, גרי החצר, לשאול ולעמוד על המקח — גם בשעה שאין להם דמים. הערבים הובאו ביתה רבי ישעיה ויאמרו, כי אינם דורשים

*) מנגוי ירושלם פרק ס"ה.

תיכף כסף מזומן, מסתפקים הם בשטר, אם „החכם" יתן להם „בכתב" די אמון בו ובעדתו.

רבי ישעיה צוה להגיש לפניהם קהוה וטים לרחוץ רגליהם לסעוד וללון בחצרו, אבל הם בקשו לבלי לעצור בהם ויחבשו את סוסיהם, חמוריהם ופרידותיהם והלכו להם. הלכו ואינם, לא שבו עוד לגבות הכסף, ואיש לא ראה אותם עוד.

רבי ישעיה שלח להודיע לטושל העיר ולכל ראשי העדות והגזעים השונים: ישמעאלים, נוצרים וכו', שיהנו גם המה מהברכה הזאת, וחלק כחלק יאכלו. ויהי להם הדבר לפלא: „שערי העיר" היו סגורים כל אותו הלילה. שומרי החומות לא ראו ולא שמעו דבר, ומאין באה וכיצד נכנסה כל האורחה הגדולה הזאת? זו היא אחת הפלאות של ירושלים העתיקה משנות קדם.

יצא לאור

החרש והמסגר בירושלם

ידבר בו על האומנים ובעלי המלאכות הראשונים

מראשית התפתחות הישוב האחרון בירושלם

החפץ בו ובכיוצא בו ובכל אותן החוברות השונות שיצאו על ידי יפנה אלי על פי כתובתי:

פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם העתיקה, רחוב היהודים.

ציונים

לבני ציון היקרים, משפרא דירושלם, בעלי תורה ובעלי עבודה:

א) הר"ר אברהם ליב ענדא ז"ל

עטי תנוע בידי בבאי להציג ציון לאיש המצוין והצנוע הלזה, נוסד גודל וחונך בירושלם לתורה ולתעודה. חביב ונחמד היה בעיני כל מכיריו ומוקיריו מפאת מעלותיו התרומיות ומדותיו המצוינות, ועל גביהן: צניעות, ענוה ושמירת הלשון.

מעודו התרחק מכל התמנות ושליחות־צבורית שהיתה הולמתו, ועל המפעלים הדרתו, והרויח את לחמו ביגיע כפו וויעת אפו. וכמו כל מלאכת הקודש כן גם מלאכתו, שהיה ראש המנקרים לעדת הפרושים והחסידים ושעבד בה שנים רבות, לא הביאה לו כי אם לחם צר, וכמו כל בני ארעא קדישא כן גם הוא חי חיי צער ולחץ, ולא התאונן כלל, ויהי שמח בחלקו.—

מחונן היה בכשרונות נעלים, וביחוד הצטיין בקול ערב ונעים ויהי שיר קבוע בביהמ"ד „סוכת שלם", ובעברו לפני התיבה הרגשנו השתפכות הנפש ורוממות הרוח.

בן חמשים ושתים שנה היה במותו. נלב"ע בשנות המלחמה ב' תמוז הרע"ו.

הניח אחריו דור ישרים יבורך. אחר מהם מר שמואל ענדא נ"י הוא המוכיר ורוח החיה בהנהלת המוסד החשוב „בית יהומים – דיסקין". והמנצח הראשי על עבודת הבנין הענקי והמפואר מהמוסד הזה מהנחת האבן הפנה עד צביונו הנוכחי, הנחמד והנעים.

משפחת „ענדא" עתיקה היא בירושלם באה לכאן מלפני כשמונים שנה, בעלי תורה ועבודה ובעלי מסחר.

ג) הרב אברהם אהרן הלוי פראג ז"ל

כרעם הלמה אז מיתתו, מלפני שש שנים, ועוד היום תרדנה עינינו דמעה על גאון־הרוח הזה, שופרא דירושלם. אי אפשר לשכוח את הרב אברהם אהרן הלוי פראג ז"ל, גדול התורה ואיש האשכולות, עדין ואציל, ובעל מדות תרומיות ויחד עם זה ענותן ונחבא אל הכלים; מתרחק טן הפרסום ושוקד על התורה מתוך צער וחיי לחץ־צנועים, גופו דל ורזה, שבור ורצוץ, נפשו ונשמתו עשירות ובהירות, עינים גדולות ומאירות. חן־אלקי היה שפוך על פניו, ומתק שפתיו עשו רושם אי־נמחה.

דרשותיו לקחו לבבות והקסימו את שומעיו, רגיל היה לדרוש בביהכנ"ס הגדול „בית יעקב" — שהיה בו גבאי חזן וקורא קבוע — שתי שבתות השנה: שבת תשובה ושבת הגדול. הוא היה בעל הגיון ובקי במסורה, בהיותו אוהב וחובב את עיה"ק לא היה חפץ מעודו לקבל עליו „שליחות", ואמרתו היתה: טוב פת חרבה בירושלם מבית מלא זבחי־חוץ. זמן רב עמד בראש ישיבת כו"ף אינגרן והרבה מחדושיו הנפלאים נתפרסמו בקובצים לתורה שהופיעו בירושלם; השתתף ג"כ בעריכת הפירוש לתלמוד הירושלמי שהוציא לאור הרב לונץ ז"ל, נשארו אחריו בכתובים כפרים חשובים ורק ספרו על הגדה של פסח יצא לאור.

בדרך אמונה הטהורה הלך, והדת היתה אור לנתיבתו, ותורתו נשמתו. שנים אחדות לפני פטירתו נתמנה בתור מורה לתלמוד בבית מדרש למורים של המזרחים.

במכחר שנותיו עזב את ארץ־החיים והשאיר אחריו אלמנה ויתומים בחסר כל, המתאבקים גם עתה עם המצוקה החשאית כמנהג הירושלמים־הצנועים בירושלם.

בית.

כ"ו סיון תרפ"ו.

לכבוד ידידי הנכבד מר פנחס גרייבסקי נ"י, פה.

ידידי!

קבלתי את חוברת „החרש והמסגר" שהואלת לשלח לי. והריני בא בזה להודות לך מקרב לבי עליה.

אתה עושה במאמריך בכלל, ובחוברותיך (אם תתמדנה לחופיע) בפרט דבר גדול וחשוב.

אתה בבחינת „מחיה מתים", — כי לצערנו הגדול הגלים חגדולים שעוברים כעת על הישוב עלולים להשכיח גם את החיים ואת מחיי הארץ בפעל, ומכשיב את אלה שכבר עברו ואינם. יישר כחך, ידידי, בעבודתך החשובה. ויפה עשית להתחיל דוקא בחוברת זו „החרש והמסגר" ודוקא במקצוע המלאכה והעבודה, בכדי להוציא מלבם של כל המשטינים והמקטרגים על בני הישוב הישן שהיו כלם שנוררים ומלחכי פנכות. ועליך — עלינו — ביחוד בני הישוב הישן למלא מצוה גדולה זו ובודאי שיבואו גם אחרים אחריך ויטלאו אחרי דבריך, ומגלגלין זכות על זכאי שבמותך.

עשה והצלח, וה' הטוב יהיה בעזרתך.

מוקירך יוסף ברנ מיחם

בית החולים הצבורי

ראשון בזמן ובמעלה

בקור חולים הוספיטל

בע"ק ירושלם ת"ו

נוסד בשנת התרי"ז ע"י הצבור הירושלמי וארץ הישראלי, תקופה רבת־פעלים עברה על המוסד הזה, זקן בתי החסד בארץ ומקור החיים בירושלם עה"ק, במשך שבעים שנות קיומו, תקופה שהציגה עמה שרשרת של פעולות חסד ושל הצלת נפשות מפליאה ובלתי פוסקת. בצעדי ענק צערו המנהלים בשכלול המפעל הזה ובהרחבתו, צערים הנובעים מתוך רצון כביר ואמץ רוח שבני ירושלם חוננו בהם לרחם להציל ולהושיע לכל הנזקקים לזה.

לפני כשנתים נפתח הבנין החדש של בית החולים הצבורי הזה, הנהלת הבית שקדה עליו להקים בנין גדול ומפואר אשר יתן כבוד לארצנו: בית חולים אירופי וחדיש בכל מחלקותיו השונות עד למחלקות היולדות המפוארה והמשוכללה, הרופאים הבי מצויינים מנצחים בבית החולים איש איש במחלקתו, מחלקות הפנימית והחיצונית רפואית וחירורגית וכו'.

התפקיד שהבית הזה ממלא הולך ומתפרסם לא מתוך פרסומים סלאבותיים כי אם מתוך מעשיו ופעולותיו, ואולם עדיין מרגש בו חסרון גדול הלא הוא השלמתה של הקומה העליונה, גולת הכותרת של תבנין שנשארה עומדת עד להלונות ואינה נשלמת מחוסר אמצעים. לגבי החולים המרובים הפונים אל בית החולים מכל עברים שאלת גמר הקומה הזאת דורשת פתרון מצד אחינו מהכא ומהתם בארץ ובחוצה לארץ שכבר הספיקו להראות את רגשי הערכתם והוקרתם למפעל הצבורי הנחוץ הזה.

האדריסה להמוסד:

General Bicur Cholim Hospital

P. O. Box 106 Jerusalem.

הבנק

להתפתחות חברון, בע"מ.

עוסקת בכל עסקי

בנק

הלואות, פקדונות, חסכונות

העברת כספים ומכירת שיקים

המשרדים:

ירושלם — רחוב יפו בנין סלונים זילברשטיין — ת. ד. 694 — טלפון 630

חברון — רחוב באב אל זויה — ת. ד. 14.

צלם

צדוק בסן, ירושלם

— על יד זכרון משה. מול הקונסולט הגרמני —

מקבל כל מיני הזמנות של פוטוגרפים

מכל המינים שהוא בתכלית ההדור

ובמחיר השוה

ממלא רצון כל שוחריו

על צד היותר טוב

משפחת „בסן" עתיקה היא בירושלם.

עוד מלפני כמאה שנה התישבה בה

ישיבה תורת חיים הכללית

נוסדה בשנת תרט"ז ע"י הגאון ר' יצחק וינוגרד זצ"ל.

בנין הישיבה וסניפיה הם בעיר העתיקה קרוב לשער שכם ואצל מקום המקדש.

תעודתה ומטרתה היא להרים את קרן התורה ולומדיה, ע"י השתלטות לומדי הישיבה בהוראה ומשפטי התורה בפרט, והרבצת התורה בכל מקצועותיה בכלל.

במשך שנות קיומה הוציאה הישיבה מקרבה מאות תלמידים גדולי תורה ויראה אשר רבים מהם משמשים בכתר הרבנות בכל תפוצות ישראל.

מספר לומדי הישיבה הוא עכשו מאה וחמשים, וכל אחד מקבל פרס חדשי קבוע לפי ערכו ומצב משפחתו, בישיבה יש שלשה סניפים של ישיבות: אברכים ובחורים ומגידי שעורים קבועים בכל יום בנפ"ת ופלפול.

בהתחשב עם ההגירה הגדולה לארצנו הק' בזמן האחרון, החליטה הנהלת הישיבה לקבל מספר' של מהגרים מלומדי הישיבות בחו"ל שעזבו בזמן האחרון לאה"ק, והנם מקבלים פרס חדשי קבוע מקופת הישיבה, כדאי לציין שבצעדה זה ת ו ר ת ח י י ם היא הישיבה היחידה בירושלם שעשתה מפעל גדול כזה, לתת את היכולת והאמצעים לח"ח מבין המהגרים להמשיך את לימודם בקודש.

האדריסה להישיבה:

Rabbi S. Epstein & Rabbi S, Winograd for grand general College Torath Haim Jerusalem Palestine.

בית היתומות הכללי

בעיה"ק ירושלם ת"ו.

נוסד בשנת תרס"ב ע"י הרב דוד ווינגרטן בהתעוררות רבני וגאוני ירושלם.

בתוכו חוסות מאות יתומות מכל מפלגות ישראל אשר בערי ארה"ק ומפליטי הפרעות ממדינות חו"ל.

היתומות מגודלות בכלכלה, הלבשה, חנוך בדת ד"א ולמודי: קריאה, כתיבה, חבור, חשבון, ציור ועוד.

בתי־מלאכה מיוחדים ללמדן את מלאכות: התפירה, והגזרה, הרקמה, אריגת־גרבים, מלאכת בשול וסדרי בית ע"י מפקחות ומשגיחות ומורות קבועות.

רופא מומחה קבוע מבקר לעתים קרובות את היתומות המזון והתכשילים.

אין למוסד הזה הכנסה קבועה בצורה תקציבית ומתקים רק על רוח הנדיבות של עם ישראל.

לרגלי המצוקה הכללית בארצות שונות באירופא שגררה אחריה עליה המונית לארץ ישראל בשנים האחרונות, גדל גם מספר היתומות במוסד וזה הגדיל גם את הוצאותיו במדה מרובה לעומת ההכנסה המוגבלת.

הגדלת מספר היתומות במוסד הביאה אתה גם צורך הכרחי לרכישת בית בשביל המוסד שיהיה מתאים להפקידיו הגדולים מתנהל עכשיו העמולה גדולה לשם הקמת בנין ענקי, וההנהלה חושבת לגשת בעתיד הקרוב להתחלת הבנין.

נדיבי עם ה' בכל מקום שהם מתבקשים להמיך במוסד החשוב הזה בתמיכה ראויה והגונה כדי לאפשר את המשכת קיומו. וזכות המציה הגדולה תגן על העושים והמעשים ויזכו לראות בבנין ארה"ק.

האדריסה:

Rabbis D. Weingarten & W. Minzberg, For The General Israel Orphans Home For Girls. P. O. B. 207 Jerusalem Palestine.

הכנסת אורחים ובית תבשיל

תפא"ת ציון

וביהמ"ד זהרי חמה

טחנה יהודה, רחוב יפו,

ירושלים עיה"ק

בית הכנ"א הגדול הזה נוסד בשנת תרס"ח ע"י העסקן הצבורי הרב ר' שמואל לוי זצ"ל בעזרת נדיבי אמיריקא.

מטרתו להועיל לעולים חדשים הבאים לעיה"ק ת"ו מארצות הגולה ולאורחים, להמציא להם מקום מנוחתם הראשון, ולהורותם את הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשו בחמר וברות, לכבוד עמנו ולטובת ישוב ארץ קדשנו.

בקומה התחתונה חדר גדול כללי למתאכסנים לשבת כל היום ולהתפלל מנחה ומעריב וללמוד, וששה חדרי מטות.

בקומה השניה בית תבשיל כללי, בשני חדרים בעד מתאכסנים ובני העיר, ושני חדרי מטות. בקומה השלישית הוועד ושני חדרי מטות.

בית המדרש זהרי חמה בקומה הרביעית, מתפללים בו בכל יום בבוקר עם הנץ החמה כמנהג ותיקין ולומדים ושומרים בו זכויות החברים, ואצל ביהמ"ד ארבעה חדרי מטות

כל חדרי הכנ"א שמונה עשר, והמטות חמשים.

על קיר ביהמ"ד לצד הרחוב קבוע ליח שעוה שמשיות גדול כמדת רוחב הקיר, ושני מורי שעות גדולים, אירופי וירושלמי, להורות השעה המדויקת ושעת הזריחה והשקיעה, למען דעת אל נכון זמן קבלת שבת וזמן תפלה.

אדרסה: Immigrants Shelter and Kitchen
Tifereth Zion Box 508 Jerusalem

לפרק יוסף נבון ביי

המכתב הבא לקמן נשמט מצד 14

לישרים נאוה תהלה.

עדת „ראשון לציון" באה"ק ת"ו. כ"ג ימים לחודש אייר תרמ"ג.

לכבוד החכם הנכבד והנעלה אוהב עמו ולאומו וכו'
מוהר"ר י. ד. פרומקין נ"י מו"ל „החבצלת"—שלום וברכה!

אנחנו הושבי „ראשון לציון" אחרי אשר עזרנו ה' ובאנו אל המנוחה ואל הנחלה באה"ק ואחרי אשר רואים אנחנו כי עלתה בידינו תהלה לאל, לבנות בתים, לחרוש ולזרוע השדות לנטוע כרמים והתקיה תשעשענו כי „ראשון לציון" תפרח ותשגא, ברצות ה' דרכינו, — אחרי כל אלה נחשוב לחוב קדוש להביע תודתנו וברכתנו ממעמקי לבבינו להאדון הנכבד והנעלה נודע לשם ולתהלה סי' חיים אמזאללאג ולב"א האברך הנכבד ואוהב עמו ודתו סי' יוסף נבון הי"ו. אנחנו רק גרים וזרים היינו בבואנו לאה"ק ולא ידענו איך ובאיזה אופן לבחור לנו מקום ולקנות קרקע, ורק בעמל האדונים הנכבדים האלו השגנו מטרתנו ותודות לאל שמחים אנחנו בחלקנו.

בפרט אסירי הודה אנחנו לסי' חיים אמזאללאג הי"ו אשר בשמו הנכבד — שם וויצע קונסול למלכת אנגליה ביפו — סתם פי כל אלה המשטינים והמקטרגים, והוא היה בעזרינו כי עשינו בהמושב כל הדרוש לנו ולא קם שטן נגדינו, תהלה לאל, ה' יברך אותם ואת ביתם ויזכו לראות בבוא גואל צדק ובשוב ה' את שיבת ציון.

למען האמת והצדק תדפים נא מו"ל נכבד את דברינו המועטים האלו בט"ע היקר „החבצלת". והננו מכבדך כערכך הרם.

צבי הירש לעוואנטין זאב אברומאוויטש לוי אייזענבאנד
זלמן דוד לעוואנטין יוסף פיינבערג

חתנו של יוסף נבון ביי הוא ידידנו החכם השלם מר יצחק אלישר נ"י נכדו של הרב הגאון המנוח „ראשון לציון" מוה"ר יעקב שאול אלישר זצ"ל. מי שהיה ראש רבני א"י וחכם באשי רשמי בירושלם.

עוד נשוב לדבר במשפחה הכבודה. משפחת „אלישר" בירושלם.

זכרון
לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסוס הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ד. —

מאת

פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם — תרפ"ז

דפוס הר"ש צוקרמן ירושלם.

החוברת הזאת מוגשה לכבוד הגברת

מרת **לאה שיף** ת"ו בנויארק,

אשת הגביר הנדיב הנכבד מר צבי המכונה הררי שיף נ"י

לידידנו הנכבד מר פנחס בן צבי גרייבסקי נ"י

שמחתנו גדולה מאד, בראותנו את העבודה הספרותית החשובה שהעמסת עליך: לספר לדור את קורות ירושלם עיר קדשנו, השתלשלות הישוב ה„אשכנזי" ובסוסו בחמריות ורוחניות, וקראת בשם הבונים הראשונים שהשליכו את נפשם מנגד ונלחמו בחרף־נפש נגד כל נחשול שעמד להטביע את שאיפתנו בארץ אבותינו, משאת רוחנו ונפשנו.—

גדולים מעשיך בזכרוני־קדש אלה, זכרון הפעולות הכבירות של „בוני הישוב ועסקני הצבור" שהתמסרו לעבודתם בכל כחם, נפשם ומאדם, ולמרות המצוקות הרעות והנוראות וכל יסורי א"י שסבלו מבית ומחוץ באופן נורא ואיום, בנו בתים, שכונות ופרורים עיירות ומושבות המתנוססים להפארה בירושלם העתיקה והחדשה, הקימו בתי תורה ותפלה, בתי חנוך וד"א, בתי חמלה ורחמים, דאגו לכלל ולהפרט, בחומר וברוח הם, בוני הישוב, המתפקו בקב הרובים: בנו בתים לעשרות ולמאות והם בעצמם ישבו דחוקים וצפופים בבתי־אפל בשכירות.

ואתה, ידידנו, בהור יקיד הארץ, היודע פרק גדול מזכרונות הקדומים הקדשת עתך ועטך לתאר לנו את חיי אחינו, העובדות והמעשים מהישוב ובעלי הישוב מאותה התקופה אשר לצערנו רובם ככר נשכחו ונמחקו ולא נודעו כי אם ליחידי סגולה, זעיר שם, זעיר שם.

והדור החדש—ה„דור אשר לא ידע את יוסף"—ספג אותן הידיעות מן המודיעים ולחוץ כי, בעלי הישוב הישן בטלנים היו, „מקבלי חלוקה", עצלים, שנורדים ומלחכי פנכות וכדומה. ומאמריך אלה מגלים פני הלוט, ומפיצים אור האמת על מאורעות אחינו, נותנים לנו התונה חי' ונאמנה מגבורי הישוב שכולם חייבים בכבודם, כולנו חייבים להרכין ראשנו להם ולמעשיהם.

ידידנו! עלינו להעיר שמאמריך החשובים אינם צריכים להצטמצם רק בחוגם ההיסתורי לבד, לפרסם רק מעשי הבונים מן הדור (העבר), אלא, עליך לספר לדור ולתאר לפנינו גם את הבונים החיים אתנו והמשכיכים את פעולותיהם של הבונים ההם עד היום הזה.

עליך, לתאר תאור נאמן מכל הנעשה והנפעל ברוח התורה והמסורה בכל המקצועות, למען ידע עם ישראל מי ומי המה הבונים האמתיים ועל מי מתקיימת ארצה"ק גם כהיום הזה.

העתונים הקיימים מפני סבות שונות אינם מזרזים לתת הידיעות הנכונות, ועוברים בשתיקה גמורה על כל המעשים והמפעלים של הבונים מסוג הישן, וזה מביא הפסד גדול לעם ישראל... עליך, בעמך השנונה וידיעתך החדורה לתאר תאור אמיתי, בלי כל משוא-פנים.

עוד הערה קטנה: מאמריך המתפרסמים כפעם בפעם, במקומות שונים הם בבחינת ילדי-רגע, צל חולף, החטר הטוב שבהם הולך ונשכח — לכן אמרתי להציע לפניך לחבר אותם בספר, או בחוברות, ואתך אנו בפעל, ומקוים אנחנו שבעהי"ת יעלה בידינו להשתתף בעבודתך הקדושה והנאמנה — ולהוציאם לאור.

וה' הטוב יתן לך כח ואמץ להוציא לפועל את העבודה הטרובה שעמסת עליך.

ידיד יצחק דבורץ.

החובבים הראשונים

– חוברת ד. –

השרים לבית פינ׳וטו

לתקופת מאת השנה ליסוד ישוב עדת האשכנזים בירושלם, ראוים המה אחינו היקרים האלה, השרים לבית פינ׳וטו, להכרה והזכרה.

בספרי הזכרונות לדברי ימי הישוב בקודש, מוצאים אנו את מלאכי הרחמים האלה שהגינו על פלטת יהודה, יושבי הגליל וירושלם, בעזרתם והשפעתם הגדולה.

אחינו היקרים האלה יושבי ארם־צובא: אליהו, רפאל והלל לבית פינ׳וטו, סוחרים ואנשי־שם, נתכבדו בתואר הכבוד „יועצים ראשים״ — גינירל קונסולים — לממשלת רוסיה ואוסטריה על חפי ים התיכון, להגן על עם מדינותיהם הבאים שמה. וברוב אהבה וחמלה „אהבת אחים״ ו„חבת ציון״ הופיעו לאחינו עדת הפרושים שבאו להתישב אז בארץ, ויהיו להם לעזרה.—

מפעליהם הטובים מצאו הד־קול בקרב אחינו עדת הפרושים שבליטא. כי אז יצאו שלוחי אה״ק צפת וירושלם, לעיר ווילנא, ירושלם דליטא, לחזק „המעמד״ להחזקת ישוב אה״ק.

ה״ה: הרב ר׳ שלמה זלמן שפירא מירושלם (חותנו של הרב ר׳ אריה נאמן) והרב ר׳ שלמה זלמן כהן מצפת.

עדת הפרושים שבליטא הגישה אז על ידם מכתב תודה וברכה להשרים האלה.

ושיר מיוחד הוגש להם ע״י המשורר והחכם הגדול מר אדם הכהן לבינזון בווילנא:

שיר

תהלת ישרים

להדר כבוד השרים הגדולים, רמי היחס ונשיאי ישראל,
פועלי צדקות בקרב עם ה׳, הגבירים המפוארים, אבני נזר
המתנוססים בארם צובא, העיר אשר בסוריא המדינה

סיניור **אליהו.**

ובני אחי אביהו:

סיניור **רפאל** וסיניור **הלל**

נטעי נעמנים מגזע

פינ׳וטו

תרב גדולתם ותנשא תפארתם!

המה הנציבים הגדולים אשר הקימו קיסרי רוסיא ואסטרייך
וממלכות אחרות, על חפי ים התיכון,
ליועצים ראשים (General-Consuln)
ומגינים לעם מדינותיהם הבאים שמה.

מנחת מרחשת היא

אשר רחש לב אחיהם בני ישרון, עדת הפרושים,
היושבים במדינות ליטא ורוסיה הלבנה.

שנה **מנחת כליל** לפ״ק

השיר הזה נתפרסם בספר „שירי שפת קדש" לאדם הכהן ומסיים ואומר:

אשריך יעקב! אם אלה רועיך,
על שדמות קדש הם ירעו נעיך,
כי השלימו אתך גם חיתו יער;
שבטי ממשל להם אך נעם במו,
ממלכים ארירים הם נתנו למו.
שם על חפי ים הושיבום בשער.

שם ירעו עם ארצם היורדים ימה
ולשמרם מפגע פן יקרם שמה,
גם אתה ישראל! אחד מאלה;
לכן מלאה ידם צאת לך לישע,
ולהשיב מאתך יר עושי רשע
כי „יועצים ראשים" הם, הם יועצי פלא.

הם רבי היחש, חורי הארץ,
וגדולי המשרה לגדור כל פרץ,
וצדקה בת אל מביתם נשקפת
שם קננה תושיה חסד וישר
שם שורר הכבוד שלטון ועשר
מעל כל אלה יראת אל חופפת.

אשרי בית פיגומו רועי אלוה,
ממלכים תעבדו האל גבוה,
הוא בחר בכם לרעות זה העדר;
אות אמת הוא לכם כי עוד תרעוהו,
ממעיני הישועה עוד שם תשקוהו,
עת תשוב ציון וכשוב לה כל הדר.

חזקו נא רועים! צאנכם אל תטושו,
אל נא תחשו מהם, אל נא תחרושו*)
החזיקו צדק! עשיתם עד הנה;
בקשו חאובדות ולקוחות הצילו,
עד יבוא ניר דוד אנא הוחילו,
הרועה מלפנים הצאן ההנה.

כי בוא יבוא לנו לא יתמהמה,
לשאול שח קרננו עתה יגביה,
הלעולם אבלנו אם לעד נהי?
אל תירא יעקב! כי נורא נפלך
יען כי עוד רמה צדקת פעלך,
נשא ומאד נעלה גם קומך יהי.

---

*) על ה„חולם" הזה מעיר הטשורר בהערה טיוחרה.

ומה שנאמר להם אז — לפני כמאה שנה, הננו אומרים גם עתה יזכרם ה' לטובה!

✡ ✡

✡

אחר משלשת האחים הנכבדים האלה השר רפאל פינ'וטו, היה גם קונסול אוסטרי בעכו, והשתדל לפני פחת עכו וגם לפני הולי בדמשק לטובת היהודים בירושלם.

מענין המכתב מאת הולי של דמשק, חאנ' מצטפה, להשר הנז' שנכתב ביום 8 אב שנת 240 לספירתם, גוף המכתב הזה, בשפת טורקית היה נמצא בידי הרא"מ לונץ ז"ל, ותרגם אותו בעברית:

לכבוד פאר האמה היהודית והעדה הישראלית

ידידנו מר רפאל ק'נסול אוסטריה, יהי' סופו טוב.

קבלנו את מכתבכם בנוגע להתנצלותכם על אשר לא שלחתם את מתירגמנכם לקבל פנינו בחאן אלטינה ביום השבת.

התנצלותכם נתקבלה ברצון משום שאנו יודעים מקדם ומעכשיו אהבתכם ונאמנותכם לנו, גם בקשתם בנוגע להיהודים תושבי ירושלם, ה' ישמרה, עבור למלאות רצונכם נצוה להמתסלם שלנו בירושלם שיסעד אותם ויתן להם דגנה יתירה ושמירה טעולה. והיה ידוע, ביום 8 אב שנת 240 —

וולי דמשק חאנ' מצטפה.

יובל

לשכונת בית יעקב

השכונה הזאת, שכונת „בית יעקב", היתה בשנת הוסדה, שנת תרל"ז, רחוקה יותר מן העיר, מדבר שממה, סלעי מגור ושיני סלעים. הבאים מיפו עברו בה ברכב חמור, סום ופרד. עוד טרם נראו קרונות ועגלות. ועל דבשת נמכים הביאו אז כרכולתם וסחורתם, וגם בני אדם נשים וילדים ישבו אחוזים וקשורים בשולחן הפיך מזה ומזה. הנסיעה ה„טהירה" הזאת היתה נמשכת שנים שלשה ימים, ודוקא במקום הזה, נקים שמיר ושית, מקום צורי היעלים, אמרו הבונים, החיבבים הראשונים, לסלול דרך לכל עובר ושב ולבנות בו שכונת יהודים, ואגודת „הרחבת הבונים" קראו לה „בית יעקב" — על שם שבעים הנתים שעלה בדעת מיסדיה לבנות. —

והאחד מן ה„בונים הראשונים" שירה אבן פינת השכונה הזאת, ועמל בכל כחו בבנינה, ובהרחבת הישוב במקום השטם הזה היה ר' משה גראף ז"ל מבריינסק. אחד המטונים של כוללות חפרושים בעת ההיא, כולל הורדנא, הוא לא קבל שום חלוקה, והתפרנס מתבואת כספו שהביא אתו אל הקודש. הוא היה גם חבר הועד במאה שערים, נלב"ע י"ב איר הרמ"ד.

בספרי הזברונות המינחים לפניני, רואים אנו כי הוא קנה אז את המגרש, 44,000 אמות, במחיר 500 נאפ"ו. ועשר שנים אחרי כן קנה את ה„כרם" מאבדול קאדור איל חאלילי, 40,000 אמות, במחיר 600 נאפ"ו, וימכרהו לר"מ וויטנברג וזה האחרון לכולל וילנא והורדנא ופיוטי רוסיא, ועל דעיב יזכר הר"ר אליעזר ליפמן קמניץ ז"ל (בעל המלון הגדול „מלון קמניץ", שנצערנו נהרב ונהרס בשנות המלחמה) שהיה עוזרו ויד ימינו בכל פעולותיו.

והישיש הנכבד הר' יהודא אריה לויטס ז"ל, שהיה שו"ב בעיר בירמינגהם, נדב מכספו אחד עשר אלף גרוש לבנין בית המדרש הגדול

„בית יהודא" בשכונה הזאת, והוא אז בן שמונים ושבע שנים וזכה לראות עולמו בחייו, יד ושם לו בחומת ציון וירושלם.

* * *

במסירות ובסכנת נפשות באו אחינו לגור בבתים הבודדים האלה.

זקני ירושלם מספרים לנו: תכף בתחלת הלילה היו צריכים לסגור הבתים וגם החלונות עד אור הבוקר מפחד הנחשים והעקרבים ומאימת הזאבים, זאבי ערב וחיתו טרף, ועוד יותר מחיתו אדם: השודדים והרוצחים.

וכמה קרבנות נפלו על מזבח הישוב החדש מחוץ לחומת ירושלם!

הרב והעסקן הגדול ר' ישראל הורביץ ז"ל, אחר מגרי השכינה הזאת, גם הוא נפל לקרבן במקום הזה, וזה היה כבר בשנת תרמ"ט:

ויהי באחד הלילות התפרצו בביתו גנבים, ערבים שודדים ורוצחים, ובהיותו גבור, אמיץ לב, ויאחז באחד מהם וקרא לעזרה. אבל אחד השודדים הכהו על ראשו במוט ברזל ויפול מתביסס בדמו. הובל לבית החולים בקור חולים, וכל עמל הרופאים לא הועילו, ויומת מתוך מכאוביו בליל ד' כ"ח איר הרמ"ט.

וגם בעשר שנים אחרי כן, היה רצח באיתה הסביבה.

איש זקן ישר ונכבד בעירנו, בר אוריין וי"א מוה"ר ניסן מקניטוף ז"ל נרצח על כתתו בליל שבת קדש כ"ד חשון תרי"ם, בשעה השלישית אחר חצות הלילה ההפרצו רוצחים אל הדר משכבו אשר שכב בו הוא ועוד איש הנלוה לו לילון עמו. וידקרו את שניהם בסכינים אשר בידם, ולקול צעקת הנדקרים נסו הרוצחים ונמלטו.—

הזקן המסכן מת היכף. והשני הובא לבית החולים „בקיר חולים" וירפא.

הרב ר' יהודא הלוי ז"ל

מיסד הישוב האחרון ביפו.

מלפני כתשעים שנה אוה למושב לו את העיר יפו „השוממה והעזובה מבניה. — זה היה אחרי שהסיר הרב אגן את „החרם" *) מיפו וההיר להתישב בה — גם מנין עשרה לא היה אז שמה, וישתדל ר' יהודא הלוי בכל כחו ליסד ישוב אהינו ביפו. „ובצדק נוכל לאמר כי הנהו המיסד ישוב עיר הקודש יפו". (הרי"ד פרומקין ז"ל). כל גרי העיר גמלו לו כטעשהו, ויבחרוהו להיות עליהם לאלוף ולקצין. גם בעיני אציליי ומרומי העיר היה נכבד, כי גם הממשלה הכירה אותו לרב רשמי, „חכם באשי". ואחרי מלאת לו השעים שנה, עזב את ארץ מאפליה, ויבך לאור באור החיים.

וכמו הממשלה כן גם הקונסול האוסטרי חלק לו הכביד האחרון והדגל הורד אז עד חצי התורן. לאות אבל.

---

*) לעומת זה הטיל „הרם" על המשלחת המיסיון בירושלם, וילחם אתה מלחמה גדולה וכבדה עד יומו האחרון. —

ויהי בחליו, ורופא אחר מלבד רופא המסיתים אין בעיר לרפאותו, ויה.הנני אוהביו וקרוביו להת להם לקרא את רופא המסיתים ולא שמע לקולם, ותהזק עליו המחלה ויטת, והמסית לא דרך על סף ביתו — .

הוא הוא הרב הנאון ר' אברהם חיים המכונה מירקדו גאגין ז"ל שהיה הרב הראשי וחכם באשי בירושלם — נולד תקט"ז, ונפטר הר"ח — אצל בית מעונו הציבה הממשלה המקומית עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלומו וכבודו, ובלכתו הלך לפניו „הפקיד הקושטאי" ובידו נשא (מעל לראשו) מקל בעל גולת־שן. כאשר ישאו היום הכומרים ההולכים לפני הפאטריארכים. —

עוד נשוב לדבר עליו ועל משרתו הרשמית.

הרב ר' יעקב בלומנטל זצ"ל

עשיר הוא עם ישראל באישיות ובפרצופים מכל הסוגים.

בכל התקופות ובכל הדורות, קמו לעמנו, אנשי שם גאוני־הרוח, אדירי־התורה, מסורים בכל לבם לטובת עמם וצרכיו. אשר במקום גדולתם, שם אנו מוצאים את ענוותנותם, מתוך ענוותנותם הרבה לא ירגישו בעצמם את אשר הם, ומלבד שלא ידרשו שום טובת־הנאה או הכרת־תודה להם משום איש — אדרבא, כל פעולותיהם ומעשיהם קטנים הם בעיניהם, ולא ירוו עוד את צמאונם בזה, ויחשבו כי עוד לא יצאו ידי חובתם לעמם, וכל איש יהי' מי שיהי'. עומד בעיניהם גבוה ונשא מהם במעשיו. ובכל מאמצי־כחם, הם משתדלים להשכיח את כל רגש הכרת־תודה מהמקבלים אליהם, ומתאמצים להסתיר את מעשיהם שעושים בעד העם, ומתרחקים מכל פרסום, ועי"ז גם העם לא ידע מי ומה להם האנשים ההם, ומלבד יחידי־סגולה והמקורבים אליהם ביותר. איש לא ידע ולא הכיר את בניו־בונין ואת דורשי־טובתו אלה. אחד האנשים מהצדיקים והנסתרים האלה, היה גם הגאון הצדיק, חסיד וענין, הרב רבי יעקב בלומענטהאל זצ"ל.

יהודי שקט, הולך לו לתומו, איננו נוגע גם בזכוב הרוחש על גבי־הקיר, בעל מזג קריר, מקדים שלום לכל אדם בבת־צחוק על שפתיו. לבוש הלבושת חצי אירופית וחצי יהודית, בגדים פשוטים לגמרי. אך נקיים בתכלית, זריז בהלוכו, וזהיר בדבורו, שפתו אמת, רוחו נכון ולבו טהור וכל הנועותיו מפיקים אצילות גבוהה ועדינות בלתי־מצויה, — זהו מראהו החצוני ודמותו המוסרית של הרב רבי יעקב בלומנטל זצ"ל.

שום אדם מלבד מכירו ביותר, לא העלה על לב להכיר את האיש הדגול מרבבה הזה, איזו איש בוערת יוקדת בקרבו המיד לתמיד תוה"ק ולהחזיק ביד לומדיה וקיום מצוותיה בירו"ש שאין כמוהה, ולא התבונן

מי לנו ומה לנו רבי יעקב בלומענטהאל. מה פעל בשבילנו, ומה הקריב בעדנו. עפ"י מראהו החצוני אי־אפשר היה להאמין, שתחת סגור־לב העדין והאציל הזה, המתין והשקט. יזרום זרם כביר של אהבה עזה כמות לאש דת תורתנו הקדושה, והחזקת לומדיה־בוניה, וחבה עזה לעמנו, להקים הריסותיו, להקן, לחדש, לדאוג לעתידו של העם, ולהיות מסור בכל לבבו נפשו ומאודו לתורתו, לתעודתו, לפי משאת נפשו הוא.

ולפי שמעשיהם של צדיקים הם הם זכרונם, וע"כ גם אנחנו שאבדנו כלי חמדה גנוזה כזו, בהתבוננו על אבדתנו הגדולה שאין לנו חמורתה, במות עלינו רבנו הצדיק, החסיד והעניו, הגאון רבי יעקב בלומענטהאל זצ"ל, שהי' שקדן עצום בהורה, וערום נפלא ביראה, מסודר וצנוע בתכלית, שיף עיי"ש שיף נפיק וגדים באוריתא תדירא. היה עסקן־צבורי ברגש־קודש, ומסור בכל לבו ונפשו להחזקת הוה"ק ולומדיה, ולטובת ישוב ארץ־קדשנו והוסמת קרנה בכבוד, ולא הי' כבד ממנו שום דבר לעשות, אם רק ידע, כי תצמח מזה איזו טובה וחסד להכלל או להפרט, ואחרי שאבדנו אבדה גדולה כזו, הננו להתנחם במעט, בהזכרת דברים אחדים־למצער־ממעשיו ופעולותיו הכבירות, שהם הם זכרונם של צדיקים, והננו לספר מתולדות ימי־חייו, מאישיותו הגאונית המצוינה במינה, ומעשיו הנסתרים והצנועים, למען יעמדו לזכרון עד דור אחרון.

רבי יעקב בלומנטל זצ"ל

נולד בשנת תר"ו במדינת אונגריא עיר ברצל, שם נתחנך על ברכי התורה היראה והיהדות. למד אצל מאורי ישראל שבזמן ההוא, קבל מהם דרך התורה ויראה, וביחר עם זה את העודת העם עפ"י רוח ישראל סבא. וכך קבל וספג בתוכו את כל הורתו ויראתו, עד שנהיה כבן שלשים.

בהיותו בן שלשים, במבחר שנות האדם ואיש באנשים, אזור בידיעת התורה ובקי בהדריה, וכל לבו מלא יראת ד' ואהבתו, חבה

ומסירות לעמנו וארצנו עפ"י דרכו. בעוד שעלית איש מחו"ל לא"י היה חזון בלתי נפרץ, ואז התעורר בלבב האיש הענקי הזה, והתלהב ברגש־קדש, מרץ עז וחפץ כביר לעזוב את כל החביב לו. ארצו מולדתו ומשפחת בית אביו ויטוש את כל רכושו, וביחד עם בני־ביתו ועולליו הקטנים, וגם אחרים מתלמידיו הבחורים לקח אתו, והלך לו ארצה־קדשנו, ויעל ירושלימה עיר קדשנו לחונן עפרה ולנשק את אבניה, ותחת אשר עד אז. בהיותו בחו"ל, הכילו הולדותיו שלשלת ארוכה של עלילות ופעולות הנובעים מחבת תוה"ק ונוגעים להפצת תורה ויראה ולהרמת קרנה בכבוד — הנה מאז בואו לארצנו, ואך דרכה כף־רגלו על עפר אדמת־קדשנו, מני אז החלה לו תקופה חדשה, והשתלשלות של מעשים ופעולות הנוגעים גם להחזקת ישוב ארץ־קדשנו, ורגש עז החל לפעם בקרבו גם לזה. וע"כ הננו רואים, כי כמעט בכל מפעל ומוסד הנוגע להרמת קרן התורה ולוטדיה, ואף בנוגע להחזקת הישוב באה"ק וקיום מצוות התלויות בה, היה הוא תמיד אחד מהמיסדים הראשונים. —

וכן היה נוהג עד ימי זקנותו קרוב לשנת הששים, אשר מן אז משך ידו מעבודות צבוריות, להתבודד עם נפשו ועם קוני, לתורה ועבודה בימים האחרונים.

תולדות הגאון הצדיק רבי יעקב בלומנטל זצללה"ה בפרטות.

הריב"ט כפי שכבר מספר, נולד בעיר ברצל מדינת אונגריא לאביו הרב הגביר הצדיק, רבי משה בלומענטהאל זצ"ל, חתן הגאון הצדיק בוצינא־קדישא כקש"ת מהו' אהרן הלוי טויבער זצוק"ל, אבד"ק בטורקס. [תלמיד מובהק להגאון המפורסם ר' יעקב מליסא זיע"א]. מחבר ספר יד־אהרן דרוש, ועוד, בן הגאון המובהק, כקש"ת מ' יחיאל הלוי טויבער זצק"ל, אבד"ק אונטסדארף, תלמידו של הגאון האדיר

רבי יהונתן פרנר זיע"א.

בעודו ילד קטן שבקו הוריו חי"ח, ונתיהם בעת שכמעט עוד לא הכירם, ויתגדל בבית אחיו הגדולים.

בהיותו בבן שמונה שנים כבר נראו בו אותות כשרונות נעלים, ואחיו כבר הכירו באחיהם הצעיר הזה שלגדולות נוצר, וכי עפ"י כשרונותיו יתוה לו עתיד מזהיר כאחד הגדולים אשר בארץ. וע"כ שלחוהו אחיו עירה סערדהאל, להתגדל בבית אביו זקנו הגאון הצדיק ר' אהרן הלוי טויבער זצק"ל. והתחנך ולמד שם איזו שנים, וזקנו הרא"ה הנ"ל נטע בו את החבה הגדולה לתורה ויראה, ודברי אביו־זקנו זה וחנוכו אמנם הכו שרש בלבבו ועשו ענף, כי מני אז החל להתנהג בהנהגה מיוחדת של פרישות וחסידות, והתוה לו סדר קים בתורה ביראה, שהתנהג על־פיו מאז, ולא סר מדרכו עד ימיו האהרונים ועד עלותו על המטה אשר ממנה לא ירד עוד.

אחדות מסדרי הנהגתו הידועות לנו, הן: למודו היה תמיד בעמידה, מבלי שום ליאות.

כל מצוה שהסכים בדעתו לקיימה, היה תיכף מזדרז לה בנפשי, בזריזות שאין כמותה.

מעת היותו בן שמונה שנים, הי' הולך לישון כשעתים לפני חצות הלילה, והיה מזדרז תמיד לקום—בין בקיץ ובין בחרף, כשעתים אחר חצית הלילה בדיוק, ואהרי עריכת הקון־חצית בבניה עצומה ובדמעות חמות מקרב לב ונפש. היה לומד את למודיו מעומר, עד עלות השחר, אשר אז החל להבון לקי"ש והפלת־השחר, ומעומם לא החסיר להתפלל כותיקין. וכן היה מעורר את בניו להפלת ותיקין, והשגיח מאד על תפלתם שתהי' תמיד בקול רם, מלה במלה, וכשגדלו הקיצם גם לפני שעת־התפלה, שילמדו שעור באשמורת־הבקר.

ברכות־השחר נרך בביתו בקול רם מלה במלה ובהתלהבות־עצומה, ונמר עד ברוך שאמר, והלך לביהכנ"ס מעוטף בטו"ת, תפלותי' וברכות־מזונו היו נפלאים במינם, ובהתלהבות עצומה והזדרזות פנימית

עפ״י חו״ל שהתפלה היא מהדברים הצריכים חזוק, בכונה עמוקה ובנחת כמונה מעות, ובעינים עצומות.

כל מעשיו היו לשם־שמים, והיו מסודרים ושקולים בתכלית הסדור והדיוק, עד שהתפלאו ע״ז כל רואיו.

כל דבריו היו בנחת נשמעים, ומעולם לא יצאה נערה מתוך פיו, והיה מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות.

אצל אבי־אמו הגאון ר׳ אהרן הלוי הנז׳, הי׳ בערך שש שבע, שנים וזקנו זה הי׳ מדריכו ונותן לו חנוכו עפ״י התורה היראה והמוסר, ולמודו היה או בתחלה אצל הגאון ר׳ זעקל סג״ל פאללאק זצק״ל [תלמיד החתם־סופר זיע״א] ורבי זעקל אהבהו מאד.

פעם אחת, בהיותו כבן תשע שנים, ולמד אצל רבו גם בלילות החרף — בליל פורים אחרי קריאת המגלה, נחפז התלמיד הקטן הזה ורין לבית רבו הגרז״פ ללמוד, בתומו לא הרגיש כל הבדל בין ליל פורים לשאר לילות בנוגע ללמודו, אך רבו הגרז״פ בראותו את שקידתו, התרגש מרוב שמחה, וע״י שמחת רבו הרגיש גם הוא כי בין שקדנים הוא נמנה, ויתאמץ להוסיף שקידה על שקידתו.

אחרי שיצא מאת רבו הגרז״פ זצ״ל, נכנס שם ללמוד בישיבתו המהוללה של הגאון הגדול המפורסם ר׳ יהודא אסאד זיע״א. בעהמ״ח „יהודא־יעלה״, ושם יצק מים ע״ידו ושמש אותו שנים אחדות.

בשנת הר״ך בערך, עזב את סערדהאל ואת בית זקנו הרא״ה הנ״ל *) וישב לעיר־טולדתו ברצל, ושם עבר לישיבת הגאון הגדול רבי

---

*) עד כמה שהי׳ חביב על רבו הגאון האריר מוהר״י אסאד זצ״ל, יכולים לראות מהמכתב שרבו הגאון הנז׳ שלח לו, והוא או עודנו רק כבן ארבעה־עשרה שנה, המכתב הזה נפל לידינו ע״י אחרים שנמצא ונשמר אצלם מרב חביבות של רבי יעקב, וזו העתקתו: בעזה״י

„הריטותי בחור מעם, ואליו קראתי נועם, יעקב איש טעם.

„ה״ה אהובי ידידי חביבי תלמידי, ותיק וחסיד, הבחור המופלג

„חרוץ ושנון, משרד עמקים, כש״ת ב״ה יעקב בן המניח כ״ה

אהרן דוד דייטש זצק"ל אבד"ק יארמוט, ושמש אותו ויצק מים ע"ידו איזו שנים, ותמיד היה המנוח מזכיר את רבו הגאון הרא"ד דייטש זצק"ל בתור רבו המובהק, שמטנו נח"ו ושם קבל את רבי תורתו, ורבו הגאון חבבהו וכבדהו עד מאד, וגם בהיות המנוח בעיה"ק ירושת"ו, היה דבו מחליף אתו מכתבים תמיד, בכבוד גדו"ל וחבה עצומה. אך המנוח זצ"ל מחשש רגיש גאות ח"ו, היה מבער הטיר את תארי הכבוד שעטרוהו בהם הגאונים, ורק עפ"י סבה יוצאת מן הכלל. נשארו מכתבים אחדים מאה גאוני־ישראל אליו, ומכנים אותו שם בתאר "הגאון" "צדיק" "חסיד" "עניו", ובעזוב המנוח אח"כ את ישיבת רבו הגאון הראד"ד זצ"ל, גזר עליו רבו זה, כי יכתוב לו מדי שבוע בשבוע את חדושי־תורתו שיתחדשו לו, וזה היה למרות רצון המנוח זצ"ל מפני עניתנותו הרבה.

מישיבת יארמוט של הגאון ר' אהרן דוד דייטש זצ"ל, חזר אחרי איזו שנים לעירו ברצל, מלא וגדוש בתורה ויראת שמים, וחמוש בגבורה נמרצה ומדות נעלות להתחזק בתורה ובעבודת השי"ת, ושם החל להפיץ מעינותיו חוצה למטר להתלמידים, ורבו הגאון הראד"ד זצ"ל

"משה זצ"ל, מישוב ברצל, הוא מדושני ובן־גרני, החזק
"בחזקה דאורייתא אצלנו, קרא ושנה, הרבה ישיבה—הרבה
"חכמה ודעת־קדושים, לבו ראה בים התלמוד ופסקי—
"הל'כ'ת, סדורה משנתו ורבה אמונתו, מופלג בתורה וביראה
"טהורה, ומוכתר במדות טובות, מלא דרכה, אשריו שלו
"ככה, בחיר כהלכה, וניצר תאנה יאכל פרי קדש, בכן
"אמרתי לכתוב עליו, אונו, לשבחו ולפארו ונגד זקני עמי,
"בקהל המונים אשר אל על יקראוהו, בקריאה של חבה
"ל'כ'ד שבקדוש'ת, בשם "החבר" רבי יעקב, בן החבר רבי
"משה, ואקוה ברצות ה' דרכו, יעלה מעלה מעלה, יגדיל
"תורה ויאדיר, ויזכה ליותרת הכבוד מכבודה של תורה,
"והפץ ד' בידו יצליח.

"הכ"ד לכבוד התמידותיק פ"ח ס"ה יום ב' מ"ד
"למבי"ו הר"ב לפ"ק, הק' יהודא אסאד.

בהוקירו ובדעתו את כח תלמידו החביב הזה, ואת גדלו בתורה, יראה ושטוש ת״ח, אשר ע״כ היה שוקח אליו תלמידים מכל הסביבה, ובכן הפש ישיבה והרביץ תורה בעיר בְּרֶצְל, שההנהגה שנים אחדות בראשות המנוח זצ״ל, ועוד היום ישנם תלמידיו גדולי־תורה, שהם מורי הוראות בישראל, וכ״ז היה בטרם הגיעה עתו לישא אשה.

בעת ההיא, היה רגיל בתעניות וסגופים רבים, ונמוקו היה, להחליש את כח גופו מפני שעוד לא נשא אשה מטעם חקי הצבא, ולפעמים ההענה הפסקה של שני מעל״ע, ונמצאו מסנו תפלות מסודרות שסדר לעצמו בנוגע לתורה, להשובה, להפלה, ולעניני עבודת־הצבא וכו׳ וכו׳, וכן מי מתלמידיו שהיה קשה עליו הלמודו, יעצוהו להתענות וגם הוא ההענה אתו ובקש עליו רחמים, ובכל חצי שנה היה נוסע יחד עם תלמידיו ליארמוט, להעמידם למבחן לפני רבו הגאון זצ״ל [מלבד לתועלת התלמידים, היה טעמו שלא יהא נראה כמתנהג ברבנות בתחום רבו זצ״ל בחיים] וכן הרביץ האדם הגדול הזה תורה ויראת־שמים, להאציל על תלמידים רבים, מרוחו הכביר והנשגב לתורה ועבודת השי״ת, וכן התעסק אז קצת גם בצרכי־צבור בעירו בְּרֶצְל, הקן מקוואות, ערובין, ושאר הקונים, שעודם קיטים עד היום, וכן היה משתדל בעד תלמידיו העניים להספיקם אכילה, שתיה, הלבשה, וכו׳. הן מכיסו והן ע״י אחרים, ושנים מהם יתומים, שהיו נכדיו של הגאון ר״י אסאד זצק״ל, החזיקם על שלחנו, וגדלם בכל צרכיהם, אכילה, שתיה, הלבשה, וכו׳ וכו׳.

בהיותו כ״ג שנה, נשא לו לאשה את בת הגביר הנדיב המפורסם, ר׳ מאיר סגל וואזנר, [מחותנו של הגאון ר״י אסאד זצק״ל] וחותנו וחמותו היו מוקירים מאד את התורה ולומדיה, והיו בעלי גמ״ח מצוינים. *)

*) לדוגמא על נדיבות־לבם וצדקת פורונם, יש לציין עובדא זו: אחר מבני המנוח זצ״ל אקלע בעש״ק לעיר אחר באונגריא, אשר

בעת שהיה סמוך על שלחן חותנו, היה לומר בבית־מדרשו של הגאון הצדיק ר' מיכאל הופמאן זצ"ל [אביו של הגאון הצדיק ר' משה יוסף הופמאן שליט"א דומ"צ דפאפא ובעת בירושה"ו] והגאון ר' מיכאל זה, אהבהו כנפשו.

כשכלו כוונותיו על שלחן חתנו, ובחפצו להתפרנס דוקא מיגיע־כפיו, כי הוא לא אבה בשום אופן לעשות את תורתו קרדום לחפר בה. ודבר זה אפשר לראות ממקרה זה: בעוד שהיה סמוך על שלחן חותנו, בקשה קהלת ברצ"ל למנותו להם לרב, וכבר נשלח אליו „בתב־ההתמניה" [שנמצא עוד היום] והוא השיב פניהם ריקם, וע"כ באי־הפצו להתפרנס מכבוד התורה, יסד לו בית־חרשת לחמץ, וטרדותיו

לא היו לו שם כל קרוב, ולפתע באה אליו אשת השו"ב דמתא, ושאלה הימנו אם הוא הוא נכדה של „פייגאלע וואזנער" המוהה של רבי יעקב בלומענטהאל [כך היתה ידועה בפי כל במדינת אוסטריא־אונגריא] ואחרי השובתו החיובית, הפצירה בו מאד, שישבות את שבתו בבית בעלה השו"ב, וכשהוא שאל ממנה, על היחס אשר בינה ובין פייגאלע וואזנער, ספרה לתומה בהתרגשות, את העובדא הזאת.

אביה הי' שו"ב בעיר סערדהאל מקום־מגורה של פייגאלע וואזנער, פעם עבר אביה לפני־חצרה של פייגאלע, כשהוא הולך שחוח ועצוב במאד, פייגאלע הרגישה במצב נפשו, ונגשה מיד אליו, ושאלה הימנו: „ר' אליעזר מה פשר דבר"? הלז ספר לה, כי בתו השתדכה עם בחור ת"ח הגון מאד. באחרונה קבל מכתב מאבי החתן, המתרה בו לפרוע למועד הקבוע את כל כסף הנדוניא בסך אלפים זהובים, ולא — הוא מבטל את השדוך, והמועד הנה זה בא.—מסיים ר' אליעזר בדמעות שליש — ובידי אין עוד אפילו פרוטה לפורטה, פייגאלע לא שהתה הרבה, הכניסתהו לביתה, ושלשלה לו את כל האלפים זהובים במלואם. —

ועכשיו — סימה האשה הדוברת בבן המנוח הנוז, — הרי הכלה ההיא עומדת לפניך, ומבקשתך לשבות אצלה את שבתך ולהסתכל בינתים גם על החתן, בעלה השו"ב דמתא, ולהחליט, אם היה כדאי באמת לבטל שדוך הגון שכזה...

התכופות בעסקיו לא מנעוהו משעורי לימודי־תורה בשקידה רבה, והיה הוגה בתורה בלילות. אך כל מעשיו היו בצנעא ובחשאי בלי כל רעם ורעש, וכן התנהג אז בעניני צדקה בנדיבות־לב מופלגה.

לדוגמא לשקידתו בתורה, שהיתה יחידה בטינה: פעמים אין מספר כשלא היה לו מפלט מהטרדות, התחבק וירד לתוך המרתף, וישב לו בתוך אחת החביות הגדולות אשר בבית־חרשתו, ולמד לאור הנר עד שהאיר היום, והלך להתפלל.

ולדוגמא לנדיבותו הרבה ישמשו לנו המעשים האחדים האלה: פעם אחת נודע לו ע"ד יתומה אחת, שאין לה לצרכי־נשואין, ויטהר ויטכר חבית יין משלו להספקת חתונתה.

שוב פעם שמע ע"ד תלמיד־חכם אחד, שדרוש לו לנסוע למרחצאות לצרך בריאותו, ואין לו ההוצאות הדרושות, ויוציא המנוח ז"ל מביתו את כל הכסף שלו, שנתנו לו לדורון־כרשה" כנהוג, ויטהר ויטכר אותם, ואת הכסף שלח בצנעא רבא, לת"ח החולה הנו לצרך נסיעתו. וכן קרה פעם, אשר תיכף כשהחזיר לו הרצען נעליים חדשות, ובטרם נעלן, הזדמן לביתו עני בן־טובים, וירא המנוח, כי נעלי העני קרועות. ויטהר המניח, ויתן לעני את נעליו החדשות, בצנעא ובפיוס, וכן היה תמיד מפזר צדקה, לכל הפושט יד. ביד רחבה ובנדיבות נפרזה, והכל בסתר ובצנעא עד התכלית.

שמו של המנוח ז"ל היה נכבד ונערץ מאד, במדינת אונגריא, עד אשר גם בהיותו פה בעיה"ק ירושת"ו. היו כמה וכמה אנשים משם, והרבה שנסעו משם לאמריקא, היו פונים אליו תמיד בשאילת־עצות ולהזכירם בתפלתו על כל צרה שלא תבא. והמניח זצ"ל היה מסתיר ומצניע תמיד ענינים כאלה, שלא להחזיק טובה לעצמו.

פעם אחת, כאשר היה בן אחד מבני המנוח באונגריא, והזדמן לעיר ברצלי, ואשה אכסנאית זקנה, מעיר יארמוט, שהמנוח התגורר שמה עוד בימי נעורתו, ואשר אז בשנות־גלותו התאכסן המנוח

בפונדקתה, ותשמע האשה הזאת ע"ד בן רבי יעקב בלומנטל, כי נמצא בעיר ברצל, שאינה רחוקה הרבה מעיר-מגורה יארמוט, ותמהר בהרכבה טורח, לבא ולראות את בנו שלה אותו צדיק, ובהתפארות אמרה: „אין לך איש שהכיר את הצדיק כמוני! כלום הכרתם אותו? רק אני ידעתיו ולא אחד! והלא היו בפונדקתי כמה וכמה בחורים ישרים ותמימים, יראים ושלמים. אך לצדקתו, תומתו, ישרנותו ושקדנותו של רבי יעקב לא הגיע כל עיקר. מעולם לא שח שיחה בטילה, וכל דבריו היו במדה ובמשקל כאלו טונה מעות, הוא היה מקים באמת „מלה בסלע שתיקותא בתרי". והרבתה עוד לספר ממדותיו הנעלות והנהגותיו הנשגבות, כפי הבנתה.

רבי יעקב בלומנטל זצ"ל באה"ק

בשנת הרל"ו היה הדבר: בהיות המנוח זצ"ל בן שלשים שנה בעת שכבר היה להמנוח רחיים של אשה, ובנים קטנים על צווארו, בעת ההיא אשר רעיון העליה לאה"ק נם עיד את שנתו, ורק בלב יחידי סגולה, קנן הרעיון הזה. ואז בשנות האדם המובחרות, כבר התלהב נצוץ חבת הארץ בלב האיש המורם מעם הזה, רבי יעקב בלומנטל זצ"ל. והוא עם הגאון הצדיק ר' מיכאל הופמאן זצ"ל, התועדו יחדו, ויחליטו לעלות בצותא ארצה-ישראל, ואך טרם יצא לדרך נתבקש הגה"צ ר"מ מישיבה של מעלה, ונסתלק שם בעירו. וע"כ יצא הוא, המנוח, לבדו מעירו, עזב את עסקיו ואת כבודו, קבץ את מעט הכסף שהי' מזומן בידו, באופן שיוכל להתפרנס מיגיע-כפיו ולא לפול למעמסה על המוסדות, ויחד עם אשתו, אשת-חיל שהיתה לו לעזר בכל דרכיו דרכי ה'. מרת לאה תחי', ועם עולליו הקטנים, יצא בלב אמיץ לדרכו, ויביא אתו גם אחדים מתלמידיו הבחורים.

בבואו ירושלימה נתקבל בקבלת-פנים נהדרה, ובשנה הראשונה לבואו ארצה-קדשנו, נמנה הוא בין החמשה הראשונים, שיסדו במרצם חעז את המושבה הראשונה בארצנו, מושבת „פתח-תקוה", והחלק החמישי

מכל אדמת המושבה היה שייך לו, ויד כל עמל ואסון לא עצרה כח להניאו מעבודתו, ולהרחיקו משאיפותיו הכבירות ותקוותיו הטובות, ורק טפני המצב הרע והמטושן (ר"ל) בנוגע לבריאות ששרר אז במושבה, אנסיהו לעזבה, ואז מכר לטובת הישוב את אדמתו לסירוגין בתנאים ניחים ותשלומין של קטעא קטעא לזמנים שונים, בכדי שאנשים רבים יוכלו להתנחל, וזה גרם הרבה להתפתחות הישוב.

בשנה הראשונה לבואו, נתמנה למטונה בכולל אונגרין, ובמשמרתו זו עמד ועבד לטובת עניי הכולל בכלל ופרט, משך כמה שנים.

כשבא ירושלימה הגאון והצדיק מהרי"ל דיסקין הרב דבריסק זי"א, היה המנוח זצ"ל מהטיסדים העקריים של בית היתומים הכללי, ביחד עם הגאון מהרי"ל, ואת נפשו היה מוסר תמיד על קיום המוסד והחזקתו, ובעת שהיה עוד מוסד קטן ורל, היה המנוח לוקח אליו אחדים מהיתומים ומפרנסם על שלחן־עצמו, והגאון מהרי"ל היה מוקיר אותו ומחבבו מאד, והמנוח היה נכנס ויוצא אצלו תמיד, וכמעט כל עניני הגאון הנז' היו נחתכים על־פיו, עד שבא מי שבא בטענה ובטרוניא לפני הגאון מהרי"ל, היה זה משלחו תמיד, ואומר: „לכו לרבי יעקב, את אשר יאמר לכם הוא, כך תעשו". וכן אף כי היה המנהג לפני הגאון מהרי"ל, לבלי לתת לאיש להכנס אליו לפני הצהרים [יהי' מי שיהי'] אך לפני רבי יעקב לא היתה כל דלת נעולה, וכמה פעמים, היה מהרי"ל שולח לקרוא להמנוח אף בחצות הלילה, וכמה שנים עמד המנוח זצ"ל בראש המוסד הזה.

הוא היה אחד מהמיסדים הראשונים של ועד־השחיטה. אשר מפני שהכיר את הנחיצות הרבה בנוגע לכשרות השחיטה והבשר בירושלם התאמץ בכל כחו ויביא את החבירה של השחיטה תחת רשות הועד, ואף כי דבר זה היה כרוך אז בסכנה וחרוף־נפש ממש, אך המנוח, באומץ לבו בד', לא חת ולא זע מכל פחד ומכל מפריע, ויעמיד כמה שנים בראש הועד.

הוא היה אחד מהמיסדים הראשונים של החברה הכבירה גמילות־חסדים הכללי „שערי חסד", ואיזו שנים עמדה קפת הכסף בביתו, ובביתו היו מחליפים את השטרות.

גם בישיבה הגדולה „תורת חיים" היה הוא אחד מהגבאים והמיסדים, ושמש בה ער לפני המשבר.

בהשתדלותו נקני בפרור העיר הנקרא „כרם" שורת בתים בער העניים הפליטים מרוסיא, ונקראו בשם „בתי פליטי רוסיא" בשכונת „כית יעקב" נבנו על־ידו ובכחו, המקואות והכנסת־אורחים.

בשכונת „בתי אונגריא" נבנו בהשתדלותו יותר מזאתים בתים לת"ח עניים, ושני בתי־כנסיות לפרושים ולחסידים, וגם המקואות, וכן נבנו על ידו, גם שתי בתי כנסיות האינגרים, לפרושים וחסידים, אשר בתוך עיר העתיקה, ובכל מוסר שהיה הוא מסיריו וממתעסקיו, לא נתן לשום שם שום משרה על אחר מבניו או קרוביו, בכדי שלא יקבל שום טובת־הנאה לעצמו, ולבל תולד מזה שום פניה להנהגת המוסר ח"ו.

כדאי לערוך כאן „רשימת־סכום" מכל שרשרת פעולותיו היתר נשגבות, שנעשו לטובת הישוב, ע"י אותו גאון וענק־הפעלים המנוח זצ"ל.

1) הוא היה אחד מהחמשה האנשים, קיני המושבה הראשונה „פתח־תקוה".

2) על־ידו, נקנה המגרש הראשון של בתי אונגארין מוי מאה־שערים.

3) על ידו נבנו, יותר מזאתים בתים בבתי אונגארין הנז'.

4) " " 2 בתי הכנסיות פרושים וחסידים בבתי אונגארין הנז'.

5) " " המקוה לאנשים ונשים אשר בשכונה הנז'.

6) " " שני בתי־כנסיות פרושים וחסידים בעיר העתיקה אשר לכולל הנז'.

7) ע"י נבנו „בתי פליטי רוסיא".
8) " נקנה, החצר שהי' גר בו הגאון מבריסק, אשר שם הוא כעת ישיבת אהל־משה.
9) " " " " בו מקודם בית־היתומים דיסקין בעיר־העתיקה.
10) גבאי ומיסד בשבונת „בית־ישראל".
11) " " „גמילות־חסד הכללי".
12) " " „ועד־השחיטה".
13) " " בישיבת „תורת־חיים".
14) " " „בבית־ תומים דיסקין".
15) ממונה וסיכן ב„בית אונגרין" כמה שנים.
16) חבר ועד „בתי־מחסה".
17) על־ידו נבנה המקוה לאנשים ונשים ב„בית־יעקב".
18) „נאמן־בית" להרב מבריסק.

אנשי קדש נהנו ממנו עצה ותושי', ויעש משפט וצדקה בקרב ההמון, תוך ופשר בין בע"ד, היה שליש נאמן לסוחרים, מלוה ומוזיף לנצרכים, אפיטרופוס לאלמנות ויתומים, ולעזבונות ידועים, כעין עזבון ר"מ וויטנברג, עזבון הנגרת שרה דיוויוים, וכו'.

מרגלא בפומיה דרבי יעקב תמיד: „כי האלקים בשמים, ואתה על הארץ, על כן יהיו דבריך מעטים".

" " " " " „על מי העולם עומד? על מי שבולם פיו בשעת מריבה"

" " " " " „עיר פרוצה אין חומה, אין מעצור לרוחו".

מעולם לא יצא מתחים א"י, ולא רצה לצאת בעד כל חללא דעלמא.

מעולם לא הלך לטייל, ולא מצאו אדם, אלא או קורא ושונה, או עוסק בצ"צ, או טרוד בעבודתו: תמיד רחשו שפתיתיו בתורה

ובחפלה, וישתדל לטובת רבים, והיה מקצר ועושה עסקיו בחפזון נמרץ, ויאנח על בלותו וזמנו היקר בצרכי עוה"ז.

כשבא אצלו אחד מבניו שאלו תמיד מה למד היום, ואיך התפלל תפלתו בכונה, וכשאחד מהם היה מתאונן לפניו על אי־בריאותו — היה אומר: וכי השיד קוב"ה דעביד דינא בלא דינא? פשפש במעשך והתפלל בכונה, „קרוב ה' לכל קוראיו, אשר יקראוהו באמת".

ביתו היה פתוח לרווחה לאספת גדולי ורבני ירושלם, פרושים או חסידים, בטולי דמתא ובטולי דשטיא.

כל מי שנכנס לדבר עם ר' יעקב פעם אחת — היה יוצא ממנו שבע רצין ומלא נחת, באמרו: אך זהו האיש אשר מצא חן בעיני אלקים ואדם! במאמר חז"ל, מי שמוצא חן בעיני אנשים בידוע שמוצא חן בעיני ה', כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו.

בחמש עשרה השנים האחרונות מימי חייו, עזב כמעט את כל עסקי הצבור, ויקבע עתי לתורה ולתעודה, פרש לו מכל עבודה צבורית, והתחיל לחזור על למודו, להבין לו צירה לדרך, ומאז היה לומד לעצמו יומם ולילה, ולא היה מבלה אף רגע לחנם, והכל בסדר ובמשטר, שקול ומסודר תמיד, וככה נהג עד ימי הסתלקותו, זאת היא השלשלת הארוכה של האיש הוריו־והמתין, השקט ובעל רגש־כביר הלזה.

בראשיתו. תקופה של רכישת ותפיסת ידיעת התורה לו לעצמו ולהשתמתו, ואח"כ תקופה חיה של הפצת תורה והעמדת תלמידים מובהקים, אחריה תקופה של עבודות צבוריות, שכלול הישוב ברוח כביר ורוממות הנפש, כרוך בעבודת ה' ושקידת למודו לעצמו, ולבסוף התרכזות אמיצה באהלה של תורה, עטול בה הקור ואזון, והזמנת צידה לדרך לעולם שכלו טוב, — הרי לנו ביוגראפיא קצרה מחיי המנוח זצ"ל, אשר תולדתו היא שלשלת ארוכה אחת של תורה ומעשים טובים, אמנם זהו שיאמר עליו בצדק: „אשרי מי שגדל בתורה, ועמל בתורה, נולד בשם־טוב, ונפטר בשם טוב, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", אמנם זהו אחד מיחידי הסגולה, הצדיקים המועטים ששתם הקב"ה בכל דור ודור, ועל כגון דא, ראוי לנו לקונן ולציוח חבל על דאבדין ולא

משתכחין! הצדיק אבד ואי יתן לנו את תמורתו, אך מעשיו הטובים ופעולותיו הכבירות, הן הן תהיינה לנו כמצבות־זכרון לדור דור.

נשארו מהמנוח זצ"ל, כתבים וחדושים מהם שחדש ומהם שחדשו רבותיו, גם נמצא ספר חדושים שכתב בעודו נער בן שתים עשרה שנה.

כשפרצה המלחמה והמצב נעשה דחוק, ירוד הלוך ורע, הצטער מאד על כבוד התורה שנתדלדל, ועל שאזלו תומכים לאורייתא, ואין מחזיקים לת"ח ולבני־ישיבות כראוי, ועמא־דארעא מתנונו והולך, בהיות שכטבעו היה להתוך בכל כחו ביד כל קשי־יום, ובפרט לכל בר אורין עני.

בקיץ תרע"ה סבל מאד ממחלת הקיבה, שנחלה בה מחוסר קמח טוב וצרכי אוכל־נפש שונים, שנתיקרו ולא היה ביכלתו לקנותם, וכבה עבר הקיץ עד אחרי חג הסבות, שאז התגברה עליו מחלתו, ואז כבר הרגיש שכחותיו עזבוהו, ועם כ"ז, עוד עד שמונה ימים לפני פטירתו התחזק והלך להתפלל כותיקין כדרכו, וקם גם בלילה לעטודו, אך ביום ג' לסדר לך־לך, ד' מר־חשון, נחלה במחלת שלשול, ואז הוכרח לעלות על מטתו, וגם אז היה קם עוד על רגליו, והתפלל בביתו את תפלתו בהתלהבות ובכונה, כדרכו בקידש תמיד, ואך ביום א' וירא ט' מרחשון כבר לא היה יכול לרדת מעל מטתו, והתפלל על המטה, וכל ימי חליו היתה דעתו צלולה, ורעיונו זך עד רגע העלותו, בימי מחלתו לא התאונן על שום מכאוב, ואמר רק שכחותיו אפסו.

שמונה ימים עכרו והוא על מטתו, ואור ליום ד' וירא, י"ב מרחשון בשעה הרביעית בלילה, עלתה נשמתו אל על בקדושה ובטהרה.

בבקר הוכרז מטעם הבד"צ כרוז להלויה, ומכל פרורי העיר נהרו המונים המונים לחלק להמנוח זצ"ל את כבודו האחרון.

בשעה החמישית ביום, הוציאו את גופו הטהור מביתו, מבלוהו במקוה, והעלוהו לבית־המדרש "בית־שמואל" בבתי כולל אונגרין (שהוא בנה) ויספידוהו הרבנים הגאונים שיבדל"ח. ובראשם נשא עליו אבל יחיד, ידיד נעוריו הגאון הצדיק ר' משה יוסף ה פמאן ובתוך שבחי המנוח שתאר

יש לציין מה שספר שיודע שפעם הוצרך המנוח זצ"ל להפסיד חצי היום שעלה לסכום גדול, בשביל שלא רצה להוציא דבר שקר מפיו, ואחריו הספדוהו תמרורים ידידו הגאון הצדיק רבי יוסף חיים זאננענפעלד ועוד.

וישאוהו תלמידיו מוקיריו ומעריציו, ויוליכוהו לבית־עולמו בנהרי נולי דמעית, על אבדן איש האשכולית ורב הפעלים.

חניכי בית־היתומים של הגאון מהרי"ל דיסקין ז"ע"א, ותשב"ר של כל בתי תלמידי התורה שבעיר ומחוצה לה עם מלמדיהם, הלכו לפני מטתו שורות שורות, ואמרו מזמורי תהלים.

המון גדול מאד לוהו אחרי מטתו עד בית־עולמו, באנחות וגניחות מקרב ולב, בזכרם את מי הם מלווים ומוציאים מירושלם, ירושלם עיה"ק היתה משאת־נפשו וישוב הארץ על טהרת הקודש – שאיפותיו ותקוותיו, והרמת קרן התורה והיראה, היתה כל מגמתו בחייו.

על כגון דא אמרינן: וי לארעא דישראל דחסרא גברא רבא! ויומתקו לו רגבי עפרו!

הרב ר' זלמן חיים רבלין ז"ל

מיסדי ירושלם ונכבדיה, נכדו של הרה"ג מוה"ר משה מגיד משקלוב ז"ל, הוא נכנה מהעשרה התלמידים הראשונים לישיבת „עץ חיים" בירושלם, ובהיותו מחנין בכשרון „ההנהלה והחנוך" הופקד מטעם הרבנים הגאונים למנהל בית תלמוד התורה השלוב לישיבה הנזכרת ויכהן במשרה זו באמונה וההסכרות עד יום פטירתו ז' סיון תרס"ב.

הוא הביא שנויים רבים בחצר"י החסיד. על ידו נבנו בתים חדשים וישפר את החרבה עד כמה שהיתה או האפשרות, היה בעל

הדרת פנים, גבה קומה רחב כתפים, זקנו ארוך ומדברו נאוה, חכם ופקח, בעל משפים וחדודים שנונים שקלעו תמיד אל המטרה. בשבילו השנין ידע לערוך ערך כל דבר בתבונה רבה.—

כטוהו כן אחיו הרב ר׳ יוסף רבלין ז״ל מראשי בעלי הישוב החדש. — עוד נשארו חרותים על לוח לב כל שומעיו ספוריו משליו וחדודיו הנפלאים כמיני דבדיחותא, החריפים והשנונים, שקלעו תמיד אל המטרה וחדרו עד תהום.

יקר היה בעיניו לוטרי התורה בירושלם ביחוד האברכים שבהם, אחד מהספדיו על אחד מבני ציון המצוינים מר יוסף שאול מאנדילמן ז״ל נתפרסם ב„תורה מציון״ של הר״ש צוקרמן נ״י, שנה א׳ סימן כ״ח.—

מקוה ישראל.

הוא היה אחד משלוחי בי״ד, עדת הספרדים והאשכנזים, שנשלחו למקוה ישראל בדבר שמירת הדת —.

מענין הרפורט שמסרו להרבנים בנידון זה, וזו העתקתו :

בי״ה ירושלם ת״ו, כ׳ אלול תרל״ט.

כבוד הרבנים הגאונים הנ׳, עיני עדת ה׳ בירושלם עה״ק ת״ו, מורינו ורבותינו !

פקידתכם שמרה רוחינו ונבא ביום ב׳ י״ג אלול בבוקר אל בית הספר „מקוה ישראל״, והאדון הדירקטור ה׳ הירש אחרי שובו מן העיר שהלך שמח לרגלי עסקיו קבלנו בסבר״י וגם יחד לנו חדר אחד לדירה כל משך שבחנו שמה, כי אמרנו לו אשר דבר נחוץ לנו אליו מרבני ירושלם והמלאכה לא לשעה ולא לשתים, ויהי כי הצענו לפניו על מה אנחנו נשלחים, ויפתח שפתיו בהלונה ויאמר : מה לי ולרבני ירושלם? מחברת „חברים כל ישראל״ אני שלוח ופקידתם אשמורה להיות שורר בבית הזה, ואין לשום אדם אפי׳ רב גדול לחזות דעתו בענין הנהגתי. ואולם אנחנו לא נפל לבנו לקול הדברים האלה ואמרנו לו : אדוננו ! אתה רואה לפניך רק שני אנשים מצעירי החכמים שבירושלם — ואולם! עליך לדעת כי שלוחי קהל עדת ירושלם הננו,

אשר התחמץ לכם בשמעם כי ילדי ציון נמסרים לחנוך לא טוב המסור לכם מאחרי ה', וכל דבריך אשר תדבר עמנו לא לנו לבד המה ערוכים כי אם לכל ערת קהל י ר ו ש ל ם, חכמיה רבניה וסופריה, ועתה עליך לשקול דבריך בפלס בטרם תוציאם מפיך, התחפוץ כי תשובהך זאת נמסור למשלחינו? אבל אנשים אוהבי שלום אנחנו ולכן החובה עלינו להעיר אזניך ע"ד התוצאות הבלתי נעימות אשר תבאנה לרגלי התשובה הזאת. דע לך כי מלחמה אתה קורא עליך מלחמת הדת המקנאה לקדשי שמים לבלי יהיו לבוזזים, מלחמה כזו איומה ונוראה היא בהוצאותיה כנודע. ולכן עצתנו הנאמנה היא כי תשובהך זאת תשוב אחור, ותתן לנו תשובה אחרת אשר תעצר כח להרגיע לב יראי ה' ת"ח שבירושלם. ויהי כי דברנו אליו כדברים האלה נחה דעתו ויסביר לנו פנים כבתחילה ויאמר: א"כ דברו נא דבריכם ואשמעה, ונגיד לו את כל הדברים אשר שמענו: א) ע"ד התפלה אשר הסירוה מקביעותה יום יום והעמידוה רק על פעמים בשבוע, יום ב' וה', ב') ע"ד הפרשת התרומה והמעשרות אשר מנעון עתה מהבית הזה, והתלמידים אנוסים לאכול פירות טבל, גם קוני פירות המקום הזה אשר אינם יודעים כי פירות טבל הם, יכשלו. ג) ע"ד השבת אשר יחללוהו פה בפרהסיא בטלטול מרשות לרשות, ולפי הנשמע גם באבות מלאכות, עד שבשתי שבתות האחרונות לא נמנעו מלשלוח את הנערים לעבוד עבודתם בשדה, ואמרנו לו כי מלבד חומר האסירים עצמם, עוד ידאב לנו ביתר שאת על החלול השם הגדול והנורא אשר יסובב ע"י המעשים האלה כי מה יאמרו הבריות, אם בארץ י ש ר א ל, בבית ספר הנקרא בשם מקוה ישראל, אשר יסדוה ידי חברת כל ישראל, מתרומת קדשי ישראל לגדל בו נערי ישראל, העשינה תועבות כאלו אשר לא העשינה גם בבתי ספר אשר להמסיתים והמדיחים מעל אלקי ישראל, כי שמה למצער יתנהגו בכשרות, ואך בוונתם ידועה כי היא אך לצידד נפשות נקיים, ויהיו דברינו אליו ארוכים וקשים, כי בחום לבנו דברנו, ועל שאלת הדירקטור למה כה חרה אפנו, וכל דברינו בסופה וסערה הלא אינכם אלא שליחים שנמסרו לכם דברים, ואפשר שישמעו בנחת?

ענינו לו: שאלתך זו משלה למה"ד לעיר שפרצה בה דלקה והיו שלוחים יוצאים להערים הקרובות להביא הצלה, פגע בהם אדם אחד וראה אותם שהם מבוהלים ודחופים ביותר אמרו: דומה אני שאין אלו אלא חסרי דעת, שהרי אינם אלא שלוחים ומפני מה הם מבוהלים? היה בהם פקח אחד אמר לו שוטה שבעולם, מב"ב של העיר אנו, ונם בתנו בסכנה. והנה כי כן אנו משיבים גם לך, אם אמנם שלוחים אנו, אבל איננו שלוחים נשכרים שאין להם אלא מעשה שליחותם וקבלת שכרם, שלוחים נבחרים אנו מתוך צבור שאנו משתתפים בצערו של הצבור כב"א מבני הצבור, והרי אנו שלוחים ומשלחים כאחד, והדבר נוגע לכלנו. — ויהי כראות הדירקטור כי דברינו יוצאים מן הלב, נכנסו גם אל לבו ויאמר: רואה אנכי כי ל"ש כוונתכם, ואולם דעו לכם כי לא כהצעקתה הבאה אליכם כן הוא בדבר התפלה לא נמנעו חו"ש על ידי הנערים מהתפלל בכל יום, אך בטלתי את התפלה ב צ ב ו ר המבלה זמן יותר מדי, ובדבר הפרשת תו"מ, הנה אין זה אלא דבר שבמטן ולא אוכל עשותו לבדי מבלי רשיון הועד של חבי"ח. ובדבר השבת הנה שקר הגידו לכם כי הנערים עבדו ע ב ו ד ה בשדה, לא שלחתים אלא לשמור את הקציר מפני הגנבים, (אמת ניתן לכתוב כי אחרי הדרישה הנאמנה נודע לנו כי נכונה בפי הדירקטור בדבר התפלה, והשבת, הראשונה לא בטלה, והשניה לא נתחללה בפועל ממש באבות מלאכות) בכל זאת מודה אני שניאלתי בפינה זו, מאחר שנראה כעובדא דחול ולא יתבן לחלל את השבת אפי' באיפן כזה, אלא שאנוס היתי באותה שעה, כי אי אפשר הי' לי להניח את הקציר בלי שמירה במקום שהגנבים מצויים, בכ"ז הנני מבטיח לכם כי לא יהי' עוד כדבר הזה, אבל באחת אינני מודה לכם והוא בדבר "הערוב". לא אכחר מכם כי רחק ממני לדעת מהו כחו של הקנים והחוט להתיר אסור שהוא חמור לפי דבריכם, ואם הותירו חכמים לטלטל בטקום ערוב, אין זה אלא הערטה לפי דעתי, וגניבת דעת כלפי שמים.

על כל הדברים האלה תשובתנו לא נשארה טעל ואמרנו לו,

שמחנו מאד בי הכיר עותתו בדבר בטול התפלה ובדבר השבת, ומובטחים אנו כי לא ישמע עור פרץ וציחה בפינה זו, אבל זאת היא למורת רוחנו כי אתה נוטל רשות לעצמך לבקר ח״ו בעניני הדת ולאמר הלכה זו נאה וזו אינה נאה, כל מי שמאמין בתורה מן השמים לא יבקר בחקיה, כי כלם נתנו מריעה אחד וצרופה אמרתה מאד, וכמו שאין לנו לברור בחקי התורה עצמה, כך חליכה לנו מלהרהר אחרי חכמינו ז״ל אשר דבריהם כאש, ושקולים בפלם בעיון ובדקדוק רב, אשר ע״כ צותה התורה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. והנה דבר הערוב זר בעיניך אבל התדמה איפוא כי חז״ל לא הבינו כי יבצאו מלגלגים בזה, הלא כנגדך ונגד כל המהרהרים אחרי תקנותיהם, שפתם ברור מללו: כל מי שאינו מודה בערוב הרי הוא בכלל האפקורסים, ואין התקנה ההיא כחקה בלי טעם, חכמה רבה צפונה בה, הלא כה אמרו הז״ל בשעה שתקן שלמה ערובין ונטילת ידים, יצא ב״ק ואמרה ״חכם בני וישמח לבי גם אני״ הרי כי חשבו את הערוב לדבר חכמה עצומה, וכיצד יתישבו שני המאמרים הללו? אלא על זו ועל כיוצב בבר אמר הר״י ערמאה ז״ל כי הורות וחקושי הנמצא בדברי החכמים הן הם יעידו על גודל חכמתם, ואמנם יש גם לאל ידנו לבאר לך אפס קצה הענין העמוק הזה אבל לא נכחד מאהנו כי לא יכנסו דדבריים בלבך בטרם יגלו לפניך סודות התורה שבע״פ בכלל, ודרכי פליאות נתיבותיה, והרי אתה דומה בעינינו לחולה מסוכן שבא אצלו הרופא ונתן לו סממנים, אמר לו החולה אדני הרופא! סממנים אלו אינם דגונים לי, כי מה כחו של גרעין זה שהוי פחות מחלק אחד מהתקצ״ט מקניח סעודה שלי, להעטידני על רגלי? אמר לו הרופא עד שאתה מדיין עמי הרי אתה מת, שתה הסממנים וכשהתרפא בא לבית מרקחי ועמול בתורה כמוני ופת במלח תאכל ומים במשורה השתה ימים הרבה, ואם אתה עושה כן אתה תראה שיפה עשיתי.

סיף דבר: דברנו עמו ארוכות וקצרות עד שת״ל עלה בידינו להכריעהו ויאות לנו להעביר את הפקודה אשר פקד על הנערים לבלי

יבקרו את הביהכ"נ בשאר ימות השבוע חוץ מיום ב' וה', ויצוה על ר' מוניא המתגורר שמה בתור מלמד תנוקות, כי ישים עיניו על התלמידים אשר יבקרו את ביהכ"נ תמידים כסדרן, וגם על הערוב ציה על עושי המלאכה להכינו על תלו, ואנחנו עמדנו על המלאכה מראשיתה ועד סיפה ושמנו לבנו לתקנה כהלכה, ואילם לראבון לבנו בדבר הפרשת תרומה ומעשרות עמד על דעתו כי אין בידו לתקן הדבר הזה בטרם שאלו פי משלחיו, ויבטיחנו כי ימהר לכתיב אליהם ולטול מהם רשות.

ככה הרבינו לדבר עמו עד שנכנע לבבו, ולעינינו ישב וערך מכתב אל החברה בפאריז ויציע לפניהם כל דברינו, גם אותנו צוה לדרוש בשלומכם, מורינו ורבותינו, ולבקש מלפניכם כי תערכו מכתב אל החברה הנז' אשר בו תציעו לפניה כל חפציכם, ונפטרנו מתנו בשלום.

הגדנו היום לפניכם רבותינו כל פרשת המאורע, ובזה נצא מלפניכם בקידה והשתחויה, והבוחר בישראל עמו, ובתוה"ק יתן בלב ראשי החברה לתקן את המעוות, ולשים את המעקשים לשטר וישפות שלום לנו ולכל ישראל.

(חתימים) מורינו בר אדון ס"ט. זלמן חיים ריבלין.

בהור בעל תורה ואוהב תורה חזר על חתנים גדולי תורה ויראה, ויהי חתנו הראשון *) : "העלוי מאסטינא" הרב והחכם הגדול רבי חיים זאב וואלף ז"ל מחבר ספרי דברי חיים, אטרי חכמה וכו'.

חתנו השני היה הרב ר' נחים רגוניצקי ז"ל והשלישי יבדל לחיים הוא הרב ר' אלי' מרדכי אי'זינשטיין נ"י, מי שהיה סיפרו ונאמן ביתו של מרן הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל.

---

*) אחרי פטירתה של אשתו הצעירה היה התנו של הר"ר צבי ב"ר פנחם גראייבסקי ז"ל לצערנו נפטר במכחר שנותיו.

קודם פטירתו הזמין אליו את רבנו הגאון רבי שמואל סלנט ז"ל ויבקש ממנו לסדר לו גט פטורין לאשתו לפטיר אותה מחליצה, חשוך בנים היה, והיה לו זה לזכרון נצח לחיי עד.—

הרב ר׳ אליעזר דן בהרלב״ג ז״ל (נברילוביץ)

היא היה ט״ילידי ציון המצוינים״ שנתעלו למעלת גדולי התורה המוסמכים בהוראה. ולא עשו את התורה קרדום לחפור בו. — ויהי עיסק בפרקטיה ויחד עם זה תני ומתני, מגיד שיעורים בנפ״ת לפני אברכים מופלגים בביהמ״ד שלו חנם. אותו ביהמ״ד שיסד מר חותנו הרב ר׳ יהוסף שורץ ז״ל.

רבי אליעזר דן היה אחד מהיותר גדולים בחכמי התלמוד בעירנו, מצוין בהסידותו דגדולה, האמתית, לא התערב מעולם בעניני העיר בכתותיה וטפלגותיה. ורק תורתו היתה שעשועיו כל היטים, והעמיד תלמידים למאות, בעלי תורה ויראה, ובעלי מדות נעלות, היה גם דרשן מצוין, בעל הגיון ובעל מדרש.—

החכם מר לוינ ז״ל מספר לנו: ״כליל ת״ב היינו הולכים לבית מדרשו לשמוע טפיו מדרש איכה״.

גם הוא היה חבר נלבב לבונים הראשונים; טרח עמל ויגע לבסוס הישוב והתפתחותו. ויהי ט״עשרה הראשונים״ לחברת מאה שערים (רובם ככולם של החברים הראשונים היו טוכרחים למסור לאחרים את בתיהם מעוני ומרוב לחץ).

ארץ ישראל היתה יקרה וחשובה אצלו, לא יצא מעולם חוצה לה, הוא ותר גם על ״ירושה גדולה״ שהיה לו לנסוע בעצמו לאחת הערים באירופא. —

בהיותו פעם ביפו לרגלי בריאותו, התרחק משפת הים הגדול שהוא גבול ארץ־ישראל, ולא ראהו כלל. שנים רבות היה המשגיח הראשי וה״פוסק״ בכתי המקולין בשאלות השחיטה והבדיקה.

אחרי פטירתו של הרב הגאון ר׳ משה נחמיה כהנוב ז״ל סלא. הוא את מקומו בתור ראש ישיבת ״עץ חיים״ בירושלים.

בן ששים ושלש שנים היה במותו, נלבע ביום כ״ז לחרש אב תרנ״ז.

הר״ר אברהם גוטמן ז״ל

טזקני ירושלם ונכבדיה.

עסקן צבורי, ואחד מטנהלי עדת אונגרן בירושלם. בצדק ויושר נהל את עדתו, התרחק מן „הקנאות" והרבה עשות טוב וחסד בעירנו, מושיע ותומך לכל קשי יום, חומל על דל ודואג לעני ולגר, ליתום ולאלמנה.

הוא היה הראשון לעורר לב נכבדי העיר ליסד קפת גמילות חסדים בעירנו, ידיו יסדוה, ובכל כחו עמל לגדלה עד אשר עלה קרנה בשנת תרמ״ג—שנת פטירתו—יותר מאלף לירא.

עוירי הלך ויעזב את חלק גדול מהונו לצדקה: שלש מאות לירא לקפת גמ״ח, ומאתים לירא לצדקית שונות על דעת אפוטרופסיו—.

זכרון צדקותיו יעמוד לדור אחרון.

הרב ר׳ נתן פרידלנד ז״ל

מן החובבים הראשונים. נפטר בירושלם בתשרי תרמ״ג.

פרסם מאמרים וספרים בדבר ישוב ארץ ישראל ויעוד הלאום —. רוב ימיו בלה בטלחמתו בעד רעיון הישוב, והלך בזה בעקבות הגאונים הצדיקים רבי אליהו גוטמכר ז״ל מגריידיץ, ורבי צבי קלישר ז״ל מטהורן. ויהי היי צער ועוני ככל יושבי ירושלם. —

בנו מר מיכל פרידלנד היה סוכן ישוב בוריא בלונדון שעמד החת פקידת לורד שאפטסבורי, והוא הוא שנשלח מטעם הועד לרוסיא להביא משפחות האנשים אשר נשלחו ללודקיא. —

משפחת שיריזלי בירושלם

ראשון למשפחה הזאת היה רבי יצחק ישראלי. בא משיריז ירושלימה בשנת הקס"ז עם ביתו ובני ביתו: ר' חיים משה ור' אליהו, בעודם צעירים לימים.

ר' אליהו ישראל נסע ב"שליחות" לעיר מצרים. ובהיותו תלמיד חכם גדול, דרשן מצוין ומחונן בכשרונות נעלים, נתקבל לרב העדה" בקיירו, ויכהן במשרתו זו עד יומו האחרון ובנו, כרעא דאבוהו, טלא את מקומו, הוא הוא הרב הגדול המפורסם כמוהר"ר יום טוב ישראלי שיריזלי שהיה רב הכולל בארץ מצרים, מוכתר בכתר מלכות. בשנת תרמ"א בא לשכון כבוד בירושלם ויהי עוסק בתורה ועבודה וגמ"ח, חבר ליראי ה' ולחושבי שמו, ויהי חונן דלים ומרחם אביונים. רק יום אחד חלה את חליו אשר מת בה. ויהי בערב והקיפה השמועה הרעה בעיר, ויזעקו כל חור העדה, ויחלקו לו כבוד גדול במותו. נלב"ע בליל י"ג מנ"א תרנ"א. —

ור' חיים משה שיריזלי היה פקיד בועד העדה של הספרדים וחבר במגלש אדארה משׁ' תר"ח עד שנת פטירתו תרכ"ג. (הוא היה השני ששמש במשרה זו מצד היהודים. קודם לו היה רבנו ישראל שנפטר בשׁ' תר"ח) וימלא מקומו במשרה זו הרב ר' יצחק ישראל שיריזלי, משׁ' תרכ"ג עד שנת תר"ל שאז התפטר ממשרתו זו, ובמקומו נכנס במגלש אידארה ר' יעקב פינסי, ששמש במשרה זו עד שׁ' תרל"ג, ואחריו ר' אליהו נבון איפנדי עד תרנ"ו, ואחריו הרב ר' חיים אלישר זלה"ה.

הר' יצחק ישראלי שיריזלי היה גם פקיד בועד העדה וחבר שני בבית דין.

סבת ההפטרותו במגלש אידרה היתה כזה: בשנת תר"ל היה משפט על ערבי אחד מכפר שלוח שנאשם לשודד וגונב, ועיד טרם

שיצא פסק הדין, באו אנשים מצר הערבי בביתו ובקשו ממנו להטות המשפט בזכותו, — כמובן לא הזדקק ולא שמע להם. ואחרי ימים אחדים ופסק הדין יצא על הערבי, באו שודדים אחדים באמצע הלילה בביתו ויתנפלו עליו בסכינים, ויפצעוהו פצעים אנושים, ויאמרו להמיתו. למזלו התעורר באותו רגע בנו ר' רפאל ישראל שיריזלי, שהיה אז צעיר לימים, ובראותו הסכנה המרחפת על אביו הוציא את ראשו דרך חלון קטן ויצעק לעזרה, אחד מהשודדים משך אותו מן החלון פנימה, וישליכהו ארצה, ויאמר להמיתו, ובשמעם קול תנועה והמולה ברחו ונעלמו, ובין כך נצל,— נפטר בתשעה באב תרמ"ג.

שלשה בנים היו לו: ר' מרקדו ישראל שיריזלי, ר' מרדכי ישראל שיריזלי', ור' רפאלי שראל שיריזלי.

הר' מרדכי ישראל שיריזלי נולד בירושלם בש' תרי"ג ונפטר בצפת באיר תרע"ו היה הכם מפורסם ועסקן בדינים ובהלכות, אחד ממיסדי ביה"ח משגב לדך וממנהליו, מורה להלמוד בבית הספר להכי"ח במשך עשרים שנה; חבר לועד הספרדים בימי רבנותו של הרב ישא ברכה ודיין באחד בתי הדין של עדת הספרדים.

הר' רפאל ישראל שיריזלי נולד בירושלם בש' תרי"ח. הוא היה מנקיי הדעת בירושלם. למדן, חכם ועסקן צבורי. אחד מהמיסדים הראשונים של ביה"ח משגב לדך ששמש בו בתור גבאי ומנהל כארבעים שנה. ולמרות זקנתו וחולשתו היה בא יום יום אל ביה"ח וידאג תמיד לשכלול הבית והפרחתו, ונפטר בו אחרי מחלה ממושכה ביום כ"ח כסלו תרפ"ו.

חצר שיריזלי

בעיר העתיקה אצל חצר של ה„קראים" היתה הצר גדולה בעלת שתי קומות שהכילה בה יותר משלשים הדרים שהחזיקה משפחת שיריזלי מפנים, והיתה נקראת תמיד „חצר שיריזלי". בשנת תרמ"ד יצאו כל הדרים בה. בהיותה עתיקה יותר מדי נחרבה ונטה לנפול.

עדת הגורזים בירושלים

מקדש

לכבוד אחר מראשי העדה הגורזית בירושלם, החכם הישיש הנכבד מבני עליה, שעלה ירושלם מלפני כחמשים שנה. סוחר ועסקן צבורי מוהר"ר שלום בר' משה הלוי קוקיא הי"ו.

אחינו עדת הגורזים—תושבי חבל קוקז שברוסיה — באו ירושלימה עוד לפני כששים שנה, והתישבו בה במסחר ובקנית בתים לשבת.

השר ר' משה מונטיפיורי ז"ל, בהיותו כאן בפעם האחרונה בשנת תרל"ה, מצא כבר מאחינו אלה כמאתים נפש. ובאחד מכתביו על ירושלים ויושביה, משבח אותם על גבורתם ואומץ לבם. לאיזה מהם—הוא מספר לנו — היו אותות הכבוד על לבם, אחר מהם מר איהו בן ישראל יש לו שלשת אותות כבוד. אחד קבל עוד מהקיסר ניקולוי, ושנים מהקיסר אלכסנדר. כששאלתי את הראש שלהם: מהיכן באו לאותות הכבוד האלה? והשיב לי, שבמשך הימים אשר היה להרוסין עם הצירקסין, כל אנשי הצבא מהיהודים היו נלחמים באמונה ובגבורה נמרצה, וכאשר אנשי עיר קוטאים החריבו את המקום, היו היהודים נשארים, וברחם היו מגינים האוצר של ממשלת רוסיא. האיש הצבא אליהו בן ישראל אשר לו שלשת אותות־הכבוד, הגיד, כי בכל פעם שקבל אחד מאותות הכבוד שלו, נתכבד גם כן מן הקיסר שנתן לו את ידו ויחבק לו.—נאה היה לראות את האנשים האלה. איזה מהם היו מלובשים בבגדי קוקז, ואיזה מהם במלבושי צירקסין, מראיהם חזקים ומוצקים בפנים יפות, ומספרים את נצחונם במלחמת הצירקסין, — על האנשים הנאמנים למשלתם, כמו אלה אשר בירושלים, הוציאו איזה אנשים עליהם דבה רעה ואמרו עליהם שברחו ממדינתם. זה גרם לי כמעט להוריד דמעות. השבתי לנכון, שרוסיה, אסטרייך, פרוסיה, פריינקרייך, איטליה וכו' היו נותנים להם תואר גדול ושם טוב יותר."

ראש וראשון לעדת הנירזים בירושלים היה אז הרב הנגיד המרומם, הישיש הנכבד מוהר"ר אפרים הלוי קוקיא ז"ל, מילידי קוקז מחבר ספר ילקוט אפרים. היא היה מן החובבים הראשונים שנאחז בירושלים עם ביתו ומשפחתו הי"ו, וירב עשות טוב וחסד בעירנו.

נפטר בשם טוב בחדש כסלו תר"נ.

רובם ככולם של העדה הזאת המה בעלי "בתים" ובעלי "מסחר". החצר הראשונה שקנו בשנת תרט"ה בעיר העתיקה, סמוך לשער שכם, מאת הר"ר פישל הבהן לפין ז"ל, הקדישו לבתי תלמוד־תורה ותפלה. ובתי מגורם מחוץ לשער שכם, סמ בתי ר' ניסן בק. "רוחב מונטפיורי" שם הוא מרכז אחינו הגורזים. שלשה בתי כנסיות להם בשכונה הזאת: א) בית הכנסת "אשל אברהם", וסמוך לו — "ישיבה" לתלמוד שעורים קדם הצהרים; ב) בית הכנסת "אליהו כהן; ג) בית הכנסת לאנשי אחיסקא— עיר בסדינת קוקז, ועוד כמו אלה בשכונות שונות.

בית קברות מיוחד להם בהר הזיתים, בין חלקת הספרדים והאשכנזים. בראשונה היו מקברים את מתיהם אצל הספרדים, ואחר כך נפרדו וקנו להם חלקה מיוחדה לבדם. אך הספרדים עכבו את ה"רשיון". ואני זוכר כי ב"משא ומתן" הזה בא הקונסול הרוסי אל בית הרב ר' שמואל סלנט ויבקש ממנו לתת פקודה לחברת "גמילות חסד של אמת" של עדת האשכנזים לקבור את מתיהם אצלם עד שישיגו את הרשיון הרשמי לבית הקברות שלהם. ובזה אהם מוצאים "קברי הגורזים" גם בחלקת הספרדים וגם בחלקת האשכנזים. ראשי העדה שלהם היו זמן רב שני בעלי הפירמות הידועות: קיקיא וגורג'. לשני אלה חנויות, בתים וחצרות גם בעיר העתיקה. הסוחרים ובעלי הבתים הנכבדים העומדים בראש העדה, הם כעת: בני משפחת קוקיא, גוראל, וחבמי שבילי, כיניהם בעלי לשון עברית צחה, ביחוד בני הדור החדש, חניכי בתי התורה והספר.

מנהגם כמנהג אחינו הספרדים. בראש השנה וביום הכפורים יתורגמו הודוים בשפה המדוברת ביניהם, שפת גורגיסטן. בשבתות ומועדים אחרי הצהרים, ידרוש לפניהם "חכם" בשפה הנזכרת.

ציונים

לבני ציון היקרים, משפרא ד'רושלם,

ג) הר' יהושע ליב אניקסטר ז"ל

בן שלש עשרה שנה היה בעלותו ירושלימה מאניקסט, יחד עם אביו הרב ר' שלמה ליב ז"ל, ויהי מבחירי בני־הישיבה, למד הרבה קרא ושנה, ושמש תלמידי־חכמים, והודות לכשרונותיו הנעלים, רכש לו ידיעה רחבה ביותר, גם בספרות העתיקה והחדשה, קרדום לחפור בו עשה לא את התורה, אלא את גוילי התורה... הוא היה למוכר־ספרים, ומפני חסר אמצעים־כספים, לא היה בכחו להחזיק באוצרו את הספרים ולכן היה נאלץ למכרם תיכף ומיד ברווחים פעוטים ובהם התקים קיום עלוב ודל, כל ימיו ושנותיו הי חיי צער, לחץ ועוני, סבל יסורי א"י, נוסף לכך סבל גם צער גדול־בנים במדה גדושה, וכך התאבק עם המצוקה החשאית עד יומו האחרון.—

גם בעתותיו היותר קשות, לא הפיל א"ע על הצבור, לא שאל ולא דרש שום עזרה, טבעו ומזגו העדין לא נתנו לו להודיע צערו ברבים, גם מידידיו היותר נאמנים היה מעלים תמיד את מצבו הקשה. בגבורה נפשית עילאה, היה יודע להבליג על כל הרפתקאותיו, ולהראות פנים שמחים ומאירים.

במת־בטוי אחת היתה לו, להביא לידי־בטוי, את כל הצביר וכטום בלב, זו היתה במת־ההפלה בבית־הכנסת אשר במלון קמניץ, אשר הוא שמש שם בהר חזן־קבוע, הוא היה מחזן בקול ערב ונעים, תפלתו היתה עושה רשם אדיר בלבביותה ובחום־עוזה, צלצול־קולו היו משתפכים בחלל הבית, והשרו רוח מרומם ומעודד על כל המתפללים. תפלתו, פרכוס־נשמתו, והשתפכות־נפשו, הרעידו את נימי הלב.

למרות בחילות־נפשו לבקשת עזרה, היה בכ"ז מזדקק לכך, אם הדבר היה ניגע ל א ח ר י ם, „אח לצרה" היה לכלם, והשתדל תמיד להשיג עזרה וישע לקשי־יום ולזקוק־השעה, ולא פעם היה בא לביתו, בחצות ליל סגריר, לבקש ע"ד קבלת חולה ב„בקור־חולים".

פעם אחת ישבנו כולנו בבית הרי"ם פינס ז"ל, ויבא יהודי קוקזי אוהב תורה וחובב מצוה, שואף בכל חום ללבו לאחת המצות הבלתי מצויות ש ט ה ב מ ד י נ ת ו, היא מצות „פדיון פטר חמור" ולא השיג כל כך בנקל את שאיפתו גם כאן. ב י מ י ם ה ה ם מעטים היו אחינו בציון אשר יהיה להם חמור מקנת כסף, ואשר קנה לו חמור קנהו עת אשר היה ראוי למשא. ורק האיש אשר אך למען קיים את מצות הפדיון מגמתו, עליו היה לקנות לו אתון אשר ידע ב ט ח כי לא פטר רחמה ערנה, ויגדלנה עד אשר תלד, ואם תלד זכר, אז יוכל לקיים המצוה של הפדיון. ובהיותו הדש בירושלם בקש מאתנו לעזרהו במצוה זו. והוא, המנוח, איהב מצות, קבל עליו לראג בזה בלי שום קבלת שכר חלילה. וישתדל לזכהו במצוה זו, ואת חג הפדיון חגג בשמחה רבה ובהמון חוגג, קהל גדול אנשים ונשים וטף, את החמור שעמד להפדות הלבישו עדי זהב ופנינים ויקריבהו אל הכהן.

לבוש בגדי יו"ט פדהו מיד הכהן בגדי קטנה, ויברך ברכת על פטר רחם ושהחיינו, וכל העם ענה אמן קול גדול. מגדנות ויין חולק להנאספים, וילכו לביתם שמחים וטובי לבב.

הוא היה גבה-קומה, בפוף ושחוח מעט, מבנה-גופו דל ורזה, עור ועצמות, פנים יפים, זקן שחור, עינים עמוקות וחודרות, מלובש קפתן פשוט ונקי, מתהלך לו לתומו שקט, ותחת זרועותיו הבילת-ספרים וכתבי-יד עתיקים. זוהי דמותו הגופנית.

עני מדוכא, מעונה ביסורי המחסור, שבע עמל ותלאה, ולעומת זה — עליז, איש רעים להתרועע, מעורב בין הבריות, מתגל דבריו בדברי חז"ל ובאמרי-חכמים, חביב בעיני הרבנים והחכמים, — זוהי דמותו הרוחנית.

נפטר ביום י"ב כסלו תר"ע, במבחר שנותיו, שנת ההמשים ליתי חייו.

הפלאורת בירושלם בשנות קדם

— ב —

ערב פסח בירושלם

מקרש להרב הגאון ר' ישראל זיסל רבורן נ"י

בערב יקין „בכי" ולבקר — רנה!

זקני ירושלם מספרים שאותו „ערב פסח" היה להם בבחינת ערב „תשעה באב" כי גבר הצמאון בעיר, ולא יכלו להשיג מים אף בטחיר רב, דבק לשון יונק ושיבה אל חכו בצמא.

מים לא היה בירושלם, לא בעיר ולא בחוצה לה. החורף עבר ללא גשם, לא המטיר ה' מים על הארץ, יבשו המעינות והבורות נתרוקנו; מימי השלוח פסקו, והשקאים חדלו לבוא העירה, לא היה מים אפילו כדי לכלוך יד, עד כי נאלצו, הגדולים שבהם, לרחץ ידיהם בליל הסדר ביין. —

ויהיו נפעמים ונדהמים, פחדו לבל ימותו כלם בצמא כי עבר החרף וגשם אין.

ובליל זה יבכיון בני, בליל התקדש חג הפסח, בהיותם מסובים ואומרים ההגדה בכו, בכו הגדולים והקטנים, נשאו עיניהם ולבם לשמים, הרימו למרום קולם: שומע תפלה תן טל ומטר על פני האדמה.

ודאגה מיוחדה העיקה על לבם, חששו על כבוד קדושת השם שלא יתחלל חלילה, כי המושל שלח לאמר לרב הראשי, להרבות תפלה ותחנונים בליל הזה, ליל נסים לישראל, שיבוא גשם די רות צמאון הארם והאדמה, ואם לא יעתר להם אלקים או יסגור את כל בתי הכנסיות ובתי המדרשות!

ואו — רוב נסים הפלאת בליל:

ויהי בחצי הלילה: התקדרו השמים בעבים וגשם שוטף נהך ארצה גם בליל זה וגם כל ימי החג זרמו מים עבות שחקים, וימלאו את הבורות וירוו את האדמה, והשנה היתה שנת ברכה.

חמושל השתהף בתפלת ההודאה שנערכה בבית הכנסת של היהודים, הרבין ראשו לפני הרב, נשק את ידיו, ויאמר: אשריך ישראל מי כמוך, עם נושע בה'!

לתקון מקום „הכותל המערבי"

מונטיפיורי ורוטשילד — שני „החובבים" האלה שאפו, איש איש בזמנו, לתקן וליפות את מקום הכותל המערבי, שניהם התמסרו לזה, ולצערנו לא עלתה בידם להוציא את רצונם הטוב אל הפועל.

השר ר' משה מונטיפיורי ז"ל מספר לנו בזכרונותיו על בקורו האחרון בשנת תרל"ה:

ביום הששי, כ' אב, הלכתי לכותל המערבי להתפלל שם התפלה הנהוגה, הדרך המוביל אל המקום הקדוש הזה, והבתים אשר שם מסביב הם עוד במצב שמם נעזב ונהרס, ובין איש ובין סוס יכשל בו על ידי שברי האבנים הנפזרים שם עוד מימי אבותינו, ומזכיר את הנוסע, כי עוד יש לעשות הרבה ער שדרכי ציון יהיו חלקים וישרים.

כשהיתי בירושלים בשנת תרכ"ו השתדלתי מאד לעשות שם גג לפני כותל המערבי, ועשיתי כתב התקשרות על המלאכה להוציאה לפעולה. אבל פתאום קרה שם איזה מניעה אשר על ידי זה לא יכלו להוציא הדבר לפועל, ונתבטל הדבר. וזה מקרוב נסה איש אחד *) לעשות

*) הוא השר מרדכי רוזאנים איפנדי מרוסטשוק, שבא לבקר את ירושלים בשנת תרל"ד. ויהי את לבבו לפאר ולרומם את ה„מקום" אשר לפני כותל המערבי. המקום הקדוש, האחד והמיוחד לנו, שבו אנו שופכים שיחנו לפני ה', שבו אנו מתפללים בשבתות ובמועדי ה' על כל צרה שלא הבוא; המקום — שלא זזה שכינה ממנו, כמאמרם ז"ל. ותהי ראשית מלאכתו לרצף באבנים את מדרך המקום, וטח בטיח שלשת הכתלים מסביב לכותל, וימשחם בסיד. נפשו נכספה אמנם גם להקים ספסלי־אבן על המקום הזה למושב הבאים לשפוך שיח במקום הזה. ולא נתנוהו לבצע את חפצו הטוב. ויצו השר ויגולו אבנים גדולות עתיקות ימים שנמצאו לא רחוק מן המקום הזה למושב הזקנים והחולים וזה עלה לו ברב עמל ויגיעה רבה ובכסף לא מעט. — הרי"ר פרוקטין ז"ל מוסיף ומספר לנו, כי השר מרדכי רוזאנם אפנדי השתדל אז פה ובקושטא

שם ספסלי אבן להיות מקום לשבת שם לפני האנשים הרבים הבאים שם יום יום לבקר את המקום הקדוש הזה, אבל לא הצליח בפעולתו. חוא בקש רשיון לשים במקום הוה לכל הפהות איזה מספר אבני שיש גדולות ומרובעית ונתנו לו רשיון על זה, אבל האבנים, לא נשארו זמן רב במקום ההוא. בראשונה נעלמה אבן אהת, ואחרי כן השנית עד שנעלמו כולנה.

והשר אדמונד די רוטשילד, או בשמו העברי: ר' בניטין בן יעקב שאף לגדולות עיד יותר, הוא שאף לרכוש „לזכות ולכבוד ישראל" את המגרש הגדול אשר לפני הכותל המערבי במחיר גדול, במיטב כסף וזהב, להסיר את כל אותם הבתים הפשוטים אשר סביבות הכותל המערבי ולהניח את המקום פנוי לבני ישראל הבאים לשפוך שיחם לפני ה' במקום הזה. אך גם הוא פגע ב„מכשולים" ולא יצא הדבר אל הפועל. וזה היה מלפני כארבעים שנה. הבאורן הלך אל הכותל המערבי וירא את המקום הצר מהכיל לבני עמנו לעמוד בו עת חפצו לשפוך שיחם לפני ה' במקום הקדוש הזה. וגם הוא מבוי מפולש לשני צדדין ורגל רבים מבני העמים דורסת בו, ולפעמים גם חמורים וגמלים טעונים משאות. עוברים בו, בעת אשר בני ישראל נערים וזקנים נשים וטף עומדים במקום הזה צפופים. ויתעורר ויגמר אומר לקנות את החצרות והבתים אשר סביבות המקום הזה להקדישם לבני ישראל הבאים להתפלל במקום הזה, וכבר הניח אבן הפנה לרעיון הנכבד הזה. החל כבר בדבר הזה, בעוד היותו כאן, ולגמור את כל הענין כולו בעיר הבירה. אמר לנסוע ישר לקושטא לתכלית זו. אבל, כמו שאמרנו, פגע במכשולים והדבר נשקע, ונתבטל.

וזה מה שמסר לנו הרי"ד פרומקין ז"ל בשאלה זו:

להשיג רשיון מאת הממשלה לשכור את המגרש מסביב למקום הזה למען ויכלו לבנות עליו בית או לנטוע אוהל לתפלה ולא יאלצו המתפללים לענות נפשם בחורב ובקור. גדולי עמנו בקושטא עמדו לעזרת אחינו השר, אבל לצערנו לא עלה בידו הדבר הזה.

„בהיות הבתים האלה הקדש לעניי המחמדים ילידי מארוקו, תונים ואלג׳יר, הגרים בם הם ובניהם אחריהם זה שנות דור, והקדש לא ימכר לצמיתות על פי חוקי הארץ, אך עצה אחת ישנה להשיג את הבתים האלה, והיא, על ידי חליפין, לאמר: כי יבנו במקום אחר בתים למושב העניים האלה, בהוצאות אחד היהודים ויצאו העניים מבתיהם העתיקים אשר אצל הכותל המערבי וישארו הבתים ליהודים. והנה כפי הנראה והנשמע אין מפריע לזה מצד ההוצאות הדרושות לבנין בתים אחרים, אם כי רבות הנה ותעלינה הרבה מאד, רב יהר ממחיר הבתים העתיקים. הבארון הנדיב היה חפץ להעמים משא ההוצאות על שכמו, אבל האופנים אשר על פיהם נאותה הממשלה לעשות הדבר הזה קשים הם, וספק ברבר אם תבואנה ההוצאות הרבות אשר יוציא הבארון תועלת להעדה, ולכן דרושה התבוננות רבה בדבר הזה.

אופני ותנאי הממשלה הם, שאחרי הבנות בתים אחדים למושב העניים הנזכרים, והחליפין יעשו, יהרסו כלה הבתים העתיקים אשר סול הכותל המערבי. ויהי מקומם פנוי, שטר מקנה לא ינתן עליו, לא יהיו רשאים לבנות במקום הזה בנין אבנים אף לא בנין עצים, ואף לא להקימו בגדר אבנים או מחיצת ברזל, כי אם פנוי יהיה ומפולש מכל עבריו, אך אם ירצו היהודים לטעת בו אילנות אין מוחה בידם. ומה יועילו איפוא החכמים בתקנתם? המקום, אשר בו הכותל המערבי, ישאר רשות הרבים ותחת אשר עד כה היה צר, יורחב גבולו ויהי רשות הרבים אמתי רחב ט״ו אמה ויותר, מזה לא תצמח כל תועלת בכלל, ולהמתפללים בפרט, ויוכל היות כי יצמיח הפכה. ויעירו ראשי עדתנו את אוזן הבארון הנדיב על הדבר הזה, ויעוררוהו לשים לב לזה, וכנראה עשו דבריהם רושם. והוא מוסיף ומספר:

„המשא והמתן לא חדל עור, ואם ישונו הנאי החליפין באופן מועיל להעדה, מוכן הנדיב המרומם לתת מכיסו את ההוצאות הדרושות — יואיל ה׳ וישלח עזרתו ויצא הרעיון הנשגב הזה לפעולה ארם״.

„הרעיון הנשגב הזה״ לא יצא עד היום הזה אל הפעל והחורבן

במקומו עומד. והערבים, שכני המקום, התחילו בימים האחרונים ל„תקן" את הכותל על דעת עצמם. (מגנזי ירושלם)

התפלות אצל הכותל המערבי.

הראשון בקדש שראג „לתפלה בצבור" אצל הכותל, היה הרב הגאון ר' משה ליב זצ"ל מקוטנא, מנין מיוחד היה בא יום יום להתפלל שמה תפלת שחרית. אבל לא נמשך ימים רבים.—

בשנת הרל"א נגש הרב החסיד ר' הלל משה גלבשטיין זלל אל הדבר הזה לקבע מנין לתפלת מנחה ומעריב בכל יום, ביחוד בערבי שבתות שרבו המתפללים שם. על שלחן קטן העמיד פנס גדול ובו כעשר מנורות שמן זית, והוא וחסידיו היו מתפללים שם תפלת מנחה וקבלת שבת וערבית בחתלהבות גדולה, ואחר כלות התפלה היה אחר מערבים הדרים שם מהזיר את הפנס לביתו, המנהג הזה האריך כארבעים שנה, כי לפני מותו צוה לבנו שיחזיק במנהג הזה והוא קיים את צואת אביו לכל פרטיו (הרא"ב לונץ בזכרונותיו), וזק בש' הרע"ב כאשר אסרה הממשלה להעמיד שם כפסלים כסאות ועזר, נאסר גם עמידת השלחן עם המנורות אך דבר התפלות נשאר בקביעות בימי החול ובשבתות, ותפלת שחרית בימים הנוראים, אבל כמה צער ועלבון, כמה הפרעות ופראות וכל מיני יסורי הגוף והנפש סבלו שמה!

נורא מאד היה המצב העגום, השפל והמחפיר, ולפעמים קרובות גם־המסוכן, על־יד ה„כתל". עד שהתעורר העסקן החרוץ מר נח גלאוזטיין לדאג לכבוד המקום הקדוש הזה, שהוא כבוד עם ישראל כלו, בסכנה ובחרף־נפש עלה בידו — ברשות רבנינו והמכמתם ובעזרת יחידי סגולי־אחינו, — להכנים הקונים וסדרים טובים ויפים, הנותנים כבוד לישראל, לא פעם עמד לפני המושל והתריע על ההפרעות והעלבונות, הנתכים כפעם בפעם על ראש המתפללים, לא פעם התריין עם השוכים והזרים השכנים בעניני ה„כתל", וכהצבור הירושלמי כך גם הממשלה, הכירוהו בתר המפקח והאיש האחראי במקום הקדוש הזה.

רבים הם התקונים שהכנים העסקן החרוץ הזה, בסדרים הפנימיים

והחיצוניים של „הכתב". לפנינו מונחות העודות שונות, המבליטות את כל זה בבהירות מספיקה, והרי קטעים מהן:

„המקום הקדוש של חצר „כותל המערבי", היה מקודם נעדר מכל צרכי והכרחי המתפללים, ובפרט בשבתות ובמועדים אשר ינהרו אליו קהל גדול, גם זקנים וחלושים הבאים מחוץ לעיר משכונות הרחוקות.

והנה העיר ה' את רוח הר"נ גלאשטיין ויבקש וימצא דרך ואופן שלא יהיה כל העם נצב משך זמן הפלתו אצל הכותל, ולא חשך מעמד נפשו להספיק די מים במשך כל היום מאור הבקר עד אחר תפלת ערבית.

ויעש גם כיור וכנו לרחצה, ומים לשתיה לבד, קנה סכום הגון של ספרי תהלים וספרי־תפלה ויתנם בארון, והאחרון חביב שיסר ביהמ"ד על יד כותל המערבי, ויתן בו ארון וספרי תורה *) וכל הדברים הדרושים, ויתן על ידו את האפשרות לקריאת התורה בעד כל המתפללים אצל הכותל הקדוש, ביחוד בימי הגשמים—.

וככה הלך והוסיף בהליכותיו בקודש ותקן גם מנין קבוע להתפלל מדי יום ביום בצבור אצל הכותל הקדוש תפלת שחרית ולאמר אחריו שיעור ההלים דבר יום ביומו, וגם התפלות המסוגלות בעד שו"ט והצלחת כלל אחינו בני ישראל בכל מקום שהם, לקיים מה שנאמר אל התנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ.

ומאז יסר שם את הביהמ"ד, מתפללים לפני הכותל מדי שבת בשבתו גם תפלת שחרית, גם תפלת מנחה פעמים רבית, המתחילות מטנחה גדולה עד סוף זמן תפלת מנחה קטנה בשבת קוראים גם בתורה. וכבר התפללו שם גם ברה"ש גם ביום הכפור וגם בכל הסכות דהשתא. כל התפלות כסדרן בקביעות. וע"י התיקונים האלה רבו כמו רבו הבאים להתפלל אצל הכותל הקדוש במשך כל היום [כן ירבו]. ואף גם בלילי שבתות ומועדים ובמוצאי ש"ק מתפללים ברוב הדרת מלך, גם לא

*) ביום ט' כסלו תרפ"ו הובא „ספר תורה" בשיר וקול זמרה לביהכ"נ הזה מאחד הנדיבים ההפץ בעלום שמו.

בחשכת לילה כטלפנים כי אם לפני מאורות לוקסין המלאים זיו ומפיקים נוגה על כל פנות חצר הכותל הקדוש כראוי למקום תפלה, וכיאות לכבד לפאר מקום מקדשנו וכו' וכו'.

האמת אגיד לוא ראיתי בעיני, לא האמנתי בשום אופן, איש אשר לו אשה וב"ב ואשר עליו לפרנסם, ימסר את מבהר עתותיו לעמד את נפשו בענינים קדושים כאלה. עוזב ושוכח את ביתו גם בשבתות וגם ביו"ט, גם ביום גם בלילה ובחרוף נפש אצל כותל המערבי ישבן, למען המציא למלאות הכרחי המתפללים הדרושים בשעת תפלתם אצל הכותל הקדוש, וכו' וכו'.

הכותב והחותם לכבוד ה' ולכבוד שריד בית מקדשנו ביום ב' לסדר ,עקב אשר שמע אברהם בקולי, וכו', בשנת קוטה ע"ו"ת"ה' לנו פה ע"ק ירושלם ת"ו.

זרח ראובן בהר"ש ז"ל בראוערמאן.

בצרוף דברי הגאונים הגדולים הרב הראשי מרן הרא"י הכהן קוק נ"י הגאון הצדיק רבי יוסף חיים זוננפלד נ"י הרב הגאון ר' יעקב משה חרל"פ נ"י, הבד"צ בירושלם, וכל אותם הרבנים בירושלם פנימה וחוצה לה בדבר הכתאות המקופלים הנמצאים כעת בטפר הגון – קבל המכתב הבא לקמן:

Office of Dist Supt of Police Oct. 12 1926
Jerusalem Distriat

רעוו. נ. ב. גלאזשטיין מנהל בכיתל המערבי ירושלים

א. נ.

הנני מתכבד למסור לכ' בזה ההעתק מהפקודות אדות הביתל המערבי שיצאו מהמושל המחוז, מחוז ירושלם והנגב מיום 26 — 4 — 6.

הנני מבקש להבטיחך כי הפקודות האלו תשמרנה בכל הקפן, שרק בכאות מקיפלות – תלקהנה אל הכותל המערבי ולא בפסלים.

בכבוד גמור Wainwright

סיפרינטנדנט המחוזי של פולים מחוז ירושלם.

הר"ר נחום צבי הרים ז"ל

מיקירי ירושלם ועסקניה!

„על שלשה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה, ועל גמילות־חסדים". ועל שלשת הדברים האלה, העמיד גם ר' נחום צבי את עולם־חייו, בעלותו ירושלימה לפני יובל שנים בערך.

שלשת הדברים האלה, היו אצלו שלשה רבדים שהם אחד, שלשה דברים הנזונים זה מזה, ומהיום סנולה שלמה ומתוקנת, עם כל שקידתו בתורה ובעבודה, חיה מסיר גם לדבר השלישי, לגמילות־חסדים. הוא היה ה„גוטג־חסד" בהא הידיעה, הוא גמל חסד בגופו ובממונו. תכונה־טבעית ונטיה־נפשית היתה לו לכך, אח לצרה היה לכל קשי־יום ונגועי־השעה, הוא דאג לחולים, לאלמנות ויתומים, ולכל איש מצוק ונאנח.

ואשת חבר־כחבר, גם היא היתה חברתו במעשה החסד, היא היתה נוהגת לאפות בכל עש"ק מספר־הגון של „חלות" והיתה מחלקתן לבתי־אבות עניים צנועים.

הר"ר נחום צבי ז"ל, היה מהגבאים הראשונים, יחד עם הרב ר' יעקב בלומנטל ז"ל, בייסוד והנהלת „בית היתומים" של הרב דיסקין זצ"ל הוא היה טידידיו ונאמני־ביתו של הרב הגאון מבריסק, והחזן הקבוע בבית־מדרשו.

גם היה גבאי ראשון בבהכ"נ „ישועות יעקב" במאה שערים.

מעשה אבות ירשו בנים, אחרי פטירתו, הקדיש חתנו הרב ר' א ב ר ה ם מ ר ד כ י מ א ק ס נ"י, את בית כנורו של חותנו הר"ר נחום צבי ז"ל, ל„בית־כנסת" בשכונת אחינו האמריקאים, במאה־שערים בירושלם ת"ו.

נפטר בי"ו תמוז תרנ"ח, יהא זכרו ברוך!

משפחת שניצר בירושלם

משפחת „שניצר" עתיקה היא בירושלם. יד ושם לה באמנות וחנות ראשון למשפחה הזאת היה הר"ר **מרדכי שניצר** ז"ל, פאר האומנים בווילנא. שעלה לארה"ק במחצית השניה של המאה הששית. הר"י ספיר ז"ל מתאר אותו בתור למדן וחכם, איש מצוין, פתח, וחרש־אבן, מלאכתו מצאה חן בעיני מלכים ושרים, התפלאו על טיבה ויפיה. ויהי חיי צער ועוני בירושלם. חביבים היו לו יסורי א"י!

חובב אמתי היה ר' מרדכי שניצר. עזב את ארץ מולדתו ואת כל טובה ועשרה, וילך נדוד חדשים מספר, למען הסתפה בנחלת אבות, אם כי ידע מראש שדרכו לא יהיה סוגה בשושנים ולחם עצבים יאכל כי שכר האמנות בירושלם אין.

החובב הנעלה דר' אליעזר הלוי, איש סידו ויועצו של ר' משה מונטיפיורי כזכירו במכתביו משנת הקצ"ח (כדביר חלק א עמוד 47) ' „והיה לנו ר' מרדכי פתח בירושלם למשל אחד מני עשרה, כי הוא היה לפנים פאר עקד האמנות בווילנא, ונם היום יוכל להתגדר באמנותו אף בארץ אשכנז, ויעוב את כבודו ואת שפעתו, לאכל לחם עצבים בועת אפים בירושלם. ועוד זולתי נמצאו בזה כמה חרשי אבנים מהירים במלאכתם אשר נם חכמת ארץ אשכנז וכתביה לא מוזרים המה לרם, אבל רוח האמונה הזקה עליהם והוליכם אל ארץ הקדושה".

עוד הספקתי לראות שרידי כלי מלאכתו בידי בנו ר' צבי שניצר, מיחסים לו מלאכת ארון הקודש מביהמ"ד הישן מנחם ציון, וכן מביהב"נ של ר' יוחנן בן זכאי.

וכל אותן ה„תשורות" „והכלים היפים" שיד ושם להם בהיכלי הקסרים שנשלחו מקהלא קדישא דירושלם, שלו המה, מעשה ידו להתפאר.

שלחן־כתיבה, מלאכת חרושת אבן מצוינה, נתקבל ברצון מאת הפרינץ האנגלי, התפלא על טובו ויפיו, ונשאר לזכרון מעדת היהודים בירושלם בבית הנכות הפרטי שלו.

הר׳ מרדכי שניצר נפל חלל במגפת החלי רע בחשון תרכ״ו בירושלם, שגם הוא היה מהעובדים החרוצים שהתנדבו וההסטרו להצלת אחיהם הנגועים במחלה.

בנו ר׳ צבי שניצר ז״ל עבד כל ימיו בתור שמש ראשי לחברה קדישא של עדת האשכנזים בירושלם. סבל יסורי איי במרה מרובה. קמץ מעיסתו לאחרים ויהי איש טוב ומטיב לרבים. דאג לגר ליתום ולאלמנה.

בנו ר׳ יצחק שניצר, יבדל לחיים, יליד בן יליד הארץ, חונן בכשרון ה„הזנות״, בהזמרה הישראלית. בחוץ לארץ היה בטח עומד ברום המעלה, אבל הוא מאלה בני ציון היקרים שנפשם ורוחם קשורים בירושלם, קשה להם פרידתה, ונעימים להם „החיים״ בארץ האבות —.

ובנו ר׳ אברהם אלתר שניצר נ״י מבני ציון המצוינים מחונן בכשרונות נעלים: לסדן, סופר, חזן ושו״ב מי שהיה עד עתה המזכיר בועד היתומים של ועד הסיוע המאוחד האמריקני. הוא אין לו עוד הסבלנות הזאת, ובדאגו לעתידו המזהיר הנהו נוסע אמיריקאה למשרתו החדשה. שכבר הוכנה לו בתור רב חזן ושו״ב. יסע בדרך צלחה וישוב שלום אל עיר השלם משאת נפשו.

* *
*

רובם ככולם מבני ציון היקרים מחוננים בכשרונות נעלים במקצועות שונים. אבל אין להם מקום והאפשרות להתפתח, והחלודה אוכלת אותם בכל פה.

מר פנחס בן צבי גרייבסקי, ירושלם.

יקבל נא בזה את תודתי על חוברותיו „החרש והמסגר" ו„זכרון לחובבים הראשונים", שקראתין בהתרגשות לב. ארוני מטלא ח ו ב ה ל א ו מ י ת, באספו את הזכרונות הקדושים האלה, מחייהם וסבלותיהם ואהבתם לארץ הקודש ופעולתם ומיתתם של אבות אבותינו. שום אומה אינה יכולה להתחרות בנו באהבה כזאת למולדת נשכחה ועזובה. קראתי כמה מאורעות וחיים בחוברותיו והיו דומים עלי כאלו קראתי בספר נחמיה, כי כסיפים אין סוף וגעגועים עזים ממות היו לנו תמיד ב כ ל הדורות לארץ חמדתנו. ברוך יהיה ר' פנחס בקנאותו את קנאת חובבינו הראשונים בתוכנו, להציגם למופת לדורנו ולאשר יבואו אחרינו. לא ידעתי עד כה, כי גם אחי בני ליטא לקחו חלק כל כך גדול בבנין הישוב במאת השנים האחרונות. יוסיף נא לבנים ואריחים, ואם גם הסיסיהם, לבנין הזכרונות האלה. לעתיד יהיה צורך בוראי להמנע מחותם של אַקראיות ולסדר איש איש כערכו וכמעשהו בסדר השנים הנכון מראשית בנין הישוב בירושלים ועד ימינו. אכן לעבודתו יש לקרוא „עבודת הקודש בארץ הקודש".

יתחזקנה ידיו ואל יעמוד באמצע עבודתו עד שיזכה להקים את בנין הזכרונות האלה, שהם לתפארת עם.

בהוקרה

ק. י. סילמן

ירושלם

ביום הששי אחר הרעש, שבעה עשר בתמוז תרפ"ו.

הר"ר שמואל הלוי צוקרמן נ"י *)

זקן המדפיסים בירושלם. וחבר פעיל בבנין השכונות.

נולד במזריטש, מלפני כששים וארבע שנים בא ירושלימה עם הוריו הנכבדים, הוכבים אמתיים, הוא היה אז בן שמנה שנים, מחונן בכשרונות נעלים ויהי מבחירי התלמידים. בהיותו ל"כר מצוה" כבר לטד בין הכתות הגדולות של הרב ר' זלמן לעווי ז"ל. ובראגו לעתידו בא לעבוד בשנת הרל"ב בבית הדפוס הראשון בירושלים "דפוס ר' ישראל בק" על יד המכונה של השר ר' משה מונטיפיורי ז"ל — בראות הר"י בק כי ברכה בו נאמן ומסור לעבודתו מסר לידו כל ההנהלה של הדפוס, וגם אחרי פטירתו של ר' ישראל ז"ל בקשהו הר"נ בק לבל יעזוב את משרתו ולהמשיך הלאה את עבודתו. אבל העבודה בימים ההם היתה דלה מאד ולא הספיקה אף ללחם צר, ונוסף לזה השבר הכללי שהיה אז לרגלי מלחמת רוסיה ותורקיה ויאמר לנסוע לונדונה, הר"נ בק תמכהו בעציתיו ובמליצותיו למונטיפיורי ועוד, אבל לא השתמש בהם — מטבעו עדין הוא ואציל, ותבינתו לא נתנה לו לבקש עזרה ותמיכה. ויבוא לעבוד בדפוס, של מר איברוטם בדוכס סטריט, ובין שמנה מאית הפועלים מהדפים הגדול הזה היה הוא ה א ח ד המסדר חלק העברית ועל ידו סידר עתון ה"כרם", שבועון, של העורכים החכמים: מר יוסף כהן צדק ומר נפתלי הלוי, ויהי שבע רצון, מאושר ומבוכד, אבל מר אביו החובב, בקשהו לשוב אל ציון וירושלם משאת רוחו ונפשו, וישב הוא וביתו

*) דורשין בכבוד אבסניא. והנני מפרסם ב ז ה ה"פרק הזה" שנשאתי ב"חג יובל השבעים" לכבוד בעל היובל שידידו ואוהביו, מוקיריו ומכבדיו חגגו אותו בחג משפחתי צנועי. והנני מאחל לו אריכת ימים ושנות חיים טובים.

ירושלימה. ואז כבר נסגר בית דפוס בק ויקנה את המכונה והאותיות ויסדר לו דפוס על שמו ולחשבון עצמו, המתקים עד היום.

ויהי בשנת תרמ"ט אחרי פטירת הוריו, ומקרה משפחתי אחר שהעציב את רוחו ונפשו, בטות עליו ילדה בת שמנה שנים מטחלת האסכרה — למרות מה שהוציל כסף רב מאד להצלתה — נסע לאטיריקה. וה' הצליח דרכו עוד בהיותו ביפו, סוחרי האתרוגים ר' בייניש סלנט ור' משה יצחק גולדשטיט העמיסו עליו לקנות אלפים אתרוגים ראשונים, מובחרים, והרויח בהם ערך 500 לירא.

בניארק פתח דפים בבית מר נתן רוגין, בסביבה של ת"ח ואנשי מעשה שהכירוהו והוקירוהו, ובראשם הגאון רבי יעקב חריף ז"ל עם כל הקהלות הגדולות שעמדו תחת השפעתו, על ידו נדפס העתון הלאמי של מר דיינרד, ועוד ספרים שונים, ביניהם ספר „אור החיים" מהשד"ר הנכבד הרב ר' חיים הלוי ז"ל שנשאו עליהם „ירושלם — נויארק". אבל גם באמריקה לא ההאחר זמן רב ושב ירושלימה אל עבודתו שהוא עובד בה כזקן ורגיל עד היום הזה. ועל ידו בנו החביב, ברא כרעא דאבוהו מר חיים צוקרמן נ"י.

אלפי אלפי ספרים נדפסו ונדפסים בבית הדפים הגדול הזה, ראשון בזמן ובמעלה.

על ידו נדפס ויצא לאור הירחון הרבני „תורה מציון" י"ב שנה החל בשנת תרמ"ז כעריכת מחותנו הראשון *) גאון הירושלמי החכם הסופר,

*) מחותנו השני היה גם הוא רב וגאון גדול רבי שאול אלחנן שאולזון זצ"ל, אב"ד בעי"ק ת"ו.

חבל על שני חתניו היקרים, שני צנתרא דרהבא, גדולי התורה והיראה מפרחי ציון וירושלם שנקטפו בלא עתם: א) הרב ר' משה אורנשטיין ז"ל ר"מ ישיבת „אהל משה" ונאמן כולל חב"ד. ב) הרב ר' אברהם שאולזון שו"ב ז"ל.

והיה המחנה הנשאר לפליטה. רובם בכולם מאצילי בני ישראל, ענפי עץ אבות ושלשלת היוחסין, ה' עליהם יחיו.

הרב ר' יעקב בהרה"ג ר' ישעיה אורינשטיין ז"ל. יליד בן יליד הארץ *)
הר"ש צוקרמן, נ"י היה מהמיסדים הראשונים של שכונת בית ישראל **) וגבאי ובונה ראשון בשכונת זכרון טוביה.

בין האורחים הרבים שבאו, ובאים גם עתה, לבקר את הדפוס הזה היה גם יוצר התנועה הציונית המנוח ד"ר בנימין הרצל ז"ל, בהיותי כאן בשנת הרס"ז בא לכתחילה עם כל בני לויתו לראות ולבקר את "דפוס צוקרמן" הידוע לו מכבר. התענין בו ובבעליו, ובכל הספרים שנדפסו על ידו, לחץ את ידיו באהבה וחבה ובהבעה "הצלחה רבה ואריכת ימים ושנים". הוא קנה אז במאתים פרנק ספרי תהלים משלי ושיר השירים בתרגום ערבי ובוכרי ועוד.

---

*) בעוד היותו ילד קטן על יד אמו נפלה עליהם המפולת בצפת בהרעש הגדול שהיה אז בש' תקצ"ז. קבורים־חיים נשארו באחר הבתים מדרי מטה, עם עוד אשה אחת, בכבדות רבה עלתה בידיהן, אחרי שני ימים לצאת מאחד המקומות הצרים והמסוכנים. ותדברנה כי אחת מהן תצא ראשונה לקבל הילד, ואחרי כן תצא גם השניה, איתה האשה יצאה ראשונה אבל לא שמה עוד לבה לילד. ראתה אור, שאפה אויר, ותטהר לברוח, ובעוד עשתה צעדים נפלו עליה אבנים מאחת המפולת ותמת. והאם עם הילד על ידה, עומדת וצועקת לעזרה, עד שבאו אנשים אחדים המפקחים על הגל והציל אותם מן המפולת. והוא הוא הרה"ג רבי ישעיה בהרב ר' אורי אורינשטיין ז"ל מגאוני גדולי התורה והיראה בירושלם.

**) מענין מאד העובדה הזאת:

בתור אחד מועד שכונת בית ישראל וסוכנה. נכנס בביתו באחד הלילות איש אחד ר' יצחק יעקב מחרסן וימסר לידו מאה ועשרה נאפ"ז לבנין בית כנסת בשכונה הזאת, באמרו לו אחרי שאין בית כנסת בשכונה החדשה הזאת והוא נחוץ להתושבים, לכן אני נותן הכסף הזה לתכלית זה. והוא הוא בית הכנסת הראשון "בית יעקב"

תפארת ישראל

בית הכנסת „תפארת ישראל" לעדת חסידי וואלין שני הוא לבית הכנסת „בית יעקב" בגדלו ויפיו, ניסד מאדמו"ר ר' אברהם יעקב פרידמן ז"ל מסאדגורה, ונקרא בשם תפארת ישראל לזכר נשמת אביו האדמו"ר ר' ישראל מרוזין ז"ל. נבנה ע"י המטונה הראשון של כולל בשבונת בית ישראל שועד השבונה קבע על שמו.

האיש הזה היה בעל גמ"ח ואיהב מצוה ובהכשלו הפעם בעון חשד על איש כשר וישר והביא אותו לידי שבועה חנם, לא מצא ימים רבים מרגיע ומנוחה לנפשו, ונפטר באותה השנה. —

הדבר היה ככה: הפעם לוה מטנו הרב ר' שלמה זלמן פרוש ז"ל ממונה כולל מינסק, מיסר ומנהל גמ"ח הכללי, סך 110 נאפ"ז בתור גמ"ח לפי שעה, אחרי עבור זמן ידוע דרש מהרש"ז פרעון הגמ"ח. זה האחרון השיב לו לתומו שפרע בזמנו, והלה אמר שלא קבל. הבד"ץ חייבוה שבועה כדין, הרש"ז שלא נשבע מעולם אמר למבור כך כלי ביתו וספרי' לשלם הכסף, אך הגרש"ם בידעו היטב את ישרו ונאמנותו אמר לו שישבע שבועת אמונים, וכן הדין ניתן, ומצוה היא לעשות ככה.

באותו יום, יום השבועה" ישב הרש"ז בצום ובתפלה, מעוטף בטלית ותפילין, בבית הכנסת הגדול „בית יעקב" וכל מוקיריו ומעריצו סביבו, ויהי בעלות המנחה עלה הרש"ז אל „ארון הקדש" וישבע!

אחרי זמן־מה מצא האיש הזה את הכסף שההזיר לו הרש"ז מונה כמו שהוא במקום שטמן בעצמו, ויצא לבו ויחרד ויתעלף, וירץ להרש"ז לבקש סליחה ומחילה ולפייסהו בכל הכסף כלו.— העדין היקר ר' שלמה זלמן ז"ל סלח ומחל לו, אבל בהכסף לא נגע, ולא חפץ לקחת אף פרוטה.

והוא הוא הסך 110 נאפ"ז שהקדיש האיש לבנין בית כנסת הנוי, מותר הבנין עד גמירא נבנה מקפת השכונה עצמה.

וואלין הר"נ בק ז"ל. ביהכ"נ הזה הוחל לבנות בשנה הרכ"ד, אך מפני גודל ההוצאה של הבנין ומעוט ההכנסה לא נשלם הבנין זמן רב, ובשנת תר"ל כאשר בקר קיסר אוסטריה פרנץ יוסף הראשון את ע"ק עכר לפני ביהכ"נ הזה ובהודע לו כי מפני חוסר כסף לא יוכלו המשתדלים לגמור את בנינו, נדב טכיסו אלף פרנק, ואז השתדל האדמו"ר רבי אברהם יעקב ז"ל לאסוף כספים ככל הדרוש להשלמת בנינו מבחוץ ומבפנים. ובשבת נחמו שנת תרל"ב נתחנך ביהכ"נ הזה ברוב פאר והדר ע"י החזן המפורסם ר' בצלאל האידסאי במקהלות משוררים.

* * *

והננו נותנים בזה העתקת ה„פירמן" מקישטא, מגיף הכתב המונח לפנינו.

ותודה רבה לידידנו הנכבד העורך דין, מר יוסף חי פניזיל נ"י בן הרב הגאון הצדיק מוה"ר אליהו פניזיל ז"ל, מי שהיה ראשון לציון וחכם באשי בירושלם, שהואיל בטובו לתרגם לנו הפירמן המלכותי הזה מתורקית לעברית:

פירמן מלכותו

לכבוד מושל ירושלם הנכבד המתואר בתואר בכיליר ביי, והנושא את אות הכבוד מג'ידיאי מדרגה ג' מעלת סוריה פאשה, יתעלה בכבודו, ולכבוד השופט השרעי בירושלם המפורסם בידיעותיו הרחבות בדת ודין יורש חכמתם של הנבאים תתעלה גדולתו, יחד עם חברי מועצתו.

בהגיע הפירמאן המלכותי הזה לידכם . . .

ליהוי ידוע לכם, כי בית־הכנסת הקדמון אשר בעה"ק ירושלם, אשר להעדה היהודית, הידועה „בשם חסידים" במעט שנחרב לגמרי והמקום הוא צר מהכיל את כל המתפללים, וסובלים קושי בסדור התפלות כי ע"כ פנה אל היד מלכותי כבוד החכם באשי של קישטא ואנפיה בכתב בקשה להרשות להם להרום את בית הכנסת הנ"ז לגמרי ולהכנים לתוכו חלק מהחצר ולבנות מחדש בשתי קומות, שהעליונה תהיה

בית הכנסת, והתחתונה חדרים להרבנים, באירך ארבעים אמות, וברוחב עשרים וחמשה, ובגובה של שמונה עשרה אמות.

והיות ואחרי החקירה נתברר לנו, כי החצר וכל המגרש מסביב שייך לבית הכנסת, וכי בשום זמן מהזמנים לא יוכל להגיע שום נזק לשאר הלאומים והדתות אשר בארץ, אם יבנה בית הכנסת בצורה האמורה.

כי ע"כ הננו מפקד בזה בפקודה מלכותית ומרשה לבנות את בית הכנסת הנ"ל בצורה האמורה לעיל, ומוסר לכבוד מעלתכם המושל והקאדי הירושלמי, את פירמאני המלכותי הזה למען הרשו להם לבנות את בית הכנסת באורך של ארבעים וברוחב של עשרים וחמשה ובגובה של שמונה עשרה אמות, בשתי קומות שהתחתונה תהיה מיוחדת להרבנים ותשניחו שלא תהיה התנגדות ומניעה משום צד להבנין הזה ושלא ידרשו מהם שום כספים בענין זה.

נכתב בשלהי חרש ג' מארי אלאבר, שנת אלף ומאתים שבעים והמש.

מחמר מצטפה

ראש מזכירי ה' מ' המלך

עבד אלמג'יד.

ציון

לאחד מבני ציון המצוינים

מר יצחק וואַרשבסקי ז"ל

נולד בירושלם בשנת הרכ"ג על ברכי אבות ישרים, מזקני ירושלם ונכבדיה, שלמדוהו ארחות החיים הישרים, ויהי מטבחרי בני ציון. ובהיותו בעל מוג טוב, מחונן בכשרונות נעלים מצוין במדות ודעת, ברוח נדיבה ובענות צדק, יודע שפת ומהלך הארץ נבחר למוכתר לעדת החסידים בירושלם, וימלא את משרתו באמונה, ויהי גם חבר לאגדת "בני ברית" וישתתף בגופו ובמטמוני בכל דבר טוב ומועיל.

חוט של חן היה משוך עליו, יפה תואר ויפה מראה, אחר משופרא דירושלם.

צעיר לימים היה בטותו בן שמנה ועשרים שנה, נפל חלל במחולת האסכרה ששררה אז בירושלם, כל עמל הרופאים לא הועילו להשיבו לאיתנו.

נלב"ע ביום י"א סיון תרנ"א.

ובמיתו ההאבלו עליו כל יושבי ירושלם, גם רבים ונכבדים אשר לא מבני ישראל המה אבלו אז על פטירתו. ראש העיריה, סאַלים איפנדי הספיד אותו בבכי תמרורים, ככני ברית כאינם בני ברית ידעו והכירו את חין ערכו.

שלם לעפרך, ירושלמי יקר!

זכרונות מהרעש בארץ ישראל

הרעש הראשון בגליל שהחריב את העיר צפת כלה, היה בשנת תקי"ח.

השני—ביום כ"ז מנחם אב תקפ"ב, אך לא אונה כל רע ליושביה.

הרעש השלישי בגליל היה בשנת תקצ"ז, החריב כמעט את כל העיר צפת. ותרעד הארץ גם בטבריה ויפלו כל חומותיה ובתיה נהרסו.

באיתו יום, כ"ד טבת תקצ"ז הרגישו כל יושבי ירושלים רעש חזק, ואנשים ראו בעיניהם כי כותלי הבתים נבקעו וכרגע נתלכדו שנית, אך בחמלת ה' על עיר קדשו לא אונה כל רעה ליושביה ורק ביה אחד בריבע באב־חטה אשר בצפון מקום המקדש נהרס עד היסוד.

מלפני כארבעים שנה ביום הראשון לשבוע, חמשה ועשרים יום בחרש תמוז תרמ"ז, בשעה עשר לפני הצהרים רעדה הארץ בעירנו משך ששה רגעים, שלש תנועות התנועעה כלן מצפון לדרום תנועות חזקות אשר נרגשו בבתי העיר וביותר בהעליות, ובבתים הבנוים במקים גבוה. הרעש לא הסב כל נזק ב"ה. (הרי"ד פרומקין בחבצלת תרמ"ז גליון 35).

מר נייבורגר מוסיף באותו הגליון: היום כ"ה תמוז, רעדה הארץ פה קיירא בשעה העשירית, כעשרה מעקונדן הרגשנו הרעש, איש אחד נפל מעל חומה בעת הרעש ותשבר מפרקתו, ולבר זה אין כל נזק. —

ביום ה' אלול תרט"ו הודיעו מצפת, בחבצלת גליון 44: רעידת הארץ נוראה היתה בעירנו ת"ו ביום כ"ו לירח העבר, בשעה השביעית, לערך שלשה דקים, וינועו אמות הספים, כלים המעטרים את השלחן ירדו לארץ וכו', חיל ורעדה אחזה את כל הושבי עירנו. למורך לבם מהרעש הנורא שהיה בתקצ"ז, אשר רבים חללים נפלו אז ועירנו היתה אז לשדה קטלי—

הנועה הארץ היתה מדרום לצפון ושבה לדרום לולא היתה מתנענעת ממזרח למערב חיו לא היה נשאר לנו שריד חלילה, כי עירנו בשפולי ההר יושבת, ופניה למערב.

„ברוך שעשה לנו נס במקום הזה. !"

הרעש בשנת תרס"ג:

בליל השני ב' ניסן תרס"ג כשעה וחצי אחר חצות הלילה רעדה הארץ בעירנו וסביבותיה רעד גדול וחזק למאד, אשר ארך כעשרה רגעים משנים, (סעקונדן) ויקץ את כל הישנים משנתם ויפול חתת על כל תושבי עירנו. הדחיפה היתה מצפון לדרום. וקול רעש גדול כקול שטף מים כבירים נשמע לאזני הישנים בהקיצם לרגלי התנועה, מפי אנשים אחדים אשר היו נעורים בעת הרעש שמענו כי ראו אור גדול כמראה הברק לפני הרעש, ותהום כל העיר בבקר, ורבים רצו לראות את שלום בניהם וקרוביהם ויהי הרעש לשיחה בפי כל, כל היום. בדרך כלל לא הסב הרעש כל אסון בעירנו, אך בתים רבים נבקעו ובהם אשר הקרותיהם נוטים לנפול, ויאלצו תושביהם לפנותם ולחפש להם מעונות אחרים.

בכל סביבות עירנו רעדה הארץ באותה השעה, גם בצפת טבריה חיפה, וגם בבירות ודמשק לא הסב הרעש כל אסון! ועבר ב"ה בשלום. (ההבצלת תרס"ג, גליון 22)

צפת ג' ניסן תרס"ג:

תמול בליל"ה בשעה 7 ערבית רעדה הארץ רעד גדול מאד, מצפון לדרום, — לפני הרעד הגדול, ערך שעה, היה גם כן רעד קל. — הרעד היה גדול וחזק מאד עד שכלי הבית הכבדים רקדו ורגזו ממקומם התקרה נשאה א"ע והרצפה נטתה נטיה חזקה שהיה מן הנמנע לעמוד על המקום הכן. כמה בתים מרחוב השמאלים נפלו, גם ברחובות אשכנזים וספרדים נתבקעו כמה בתים.

גם בטבריה היה ככה, וב"ה לא היה אסון.

גם בחיפה רעדה הארץ שתי רעידות, באותה שעה.

ולא תקפ"ץ!

הערות וזכרונות

א.

לידידי הנכבד מר פנחס בן צבי גרויבסקי הי"ו שלום!

קראתי מחברת ב', זברון לחובבים הראשונים, ואני מוצא לתקן ולהעיר בפרק "החלוץ לבית יהודה" כדלהלן:

א"א הרב ר' בנימין חר"ש יחזקאל יהודה ז"ל היה מן הראשונים לגאולת הארץ ולרכוש קרקעות בארץ ישראל, ולם ה"ראשון" שובה לגאולת הארץ היה דודי אחי א"א הרב ר' שאול ז"ל אשר קנה הנחלות במוצא בכסף מר זקני הרב ר' שלמה ז"ל והוא הוא אשר בנה את הבית במוצא. אשר שם כיום בית־הכנסת ובית הספר לילדי מוצא והסביבה. ור' שאול שהיה הראשון לגאולת הארץ, היה גם הקרבן הראשון אשר נפל חלל במלחמת הישוב על במת אהבתו, כי בשובו מלסיר את הנחלות ומלנצח על החריש והעדור, באחד הלילות בחדש שבט הפתיע אותם גשם סוחף בדרך ויבא הביתה כלו רטיב מראשו ועד כף רגליו ותתקפהו קדחת עזה ודלקת הריאה ובכ"ד שבט התרכ"ד גוע ויטה בשנת הארבע ועשרים ליטי חיו. תנצב"ה.

אחרי מות ר' שאול החזיק א"א ז"ל בעבודת הנחלות ולפקח עליהן ויוסיף לקנות עוד בכספו הפרטי קרקעות וכרמי זית בערך הכמות שקנה לפני זה ז"ל הנז', וגם כרם זית וגפן גדול נטע בקרקע שהיה שמם עד כה.

ולהיות שכל העבודה נעשית על ידי האכרים רצה לטכור כל הקרקעות לתימנים שעלו מחדש ולשכור להם בתים בכפר ולעזרם עד אשר יתבססו שמה וירויחו לחמם מפרי תבואתם.

אך היו מי שהשיאו את התימנים להתישב בסלואן (השלוח) מאשר להתאחז במוצא, כי הבטח הבטיחו להם לקנות להם שדות שמה, וגם נמוק חשוב הקרוב ללב התימנים החדשים נתנו כי מושב סלואן יותר קרוב לכותל המערבי מאשר במוצא, והתימנים התמימים נתפתו לבבר

את סלוון על פני מוצא מחמת שלא הבינו את הענין, ועוד היום הם זוכרים זאת ונאנחים על הטובה הרבה אשר אבדו בידיהם.

שתי מטרות נעלות היו בענין ישוב התימנים במוצא, האחת שאדמתנו תעבד ע"י אחינו והשנית להוכיח כי המזרחיים מסוגלים לעבודת האדמה והוצאות התישבות עשר משפחות תימניות לא תעלינה יותר מהוצאת משפחה אחת אשר במושבות הנדיב.

המשכן וכל כליו עשה דודי הרב ר' פרג' חיים ז"ל (מחבר ספר ותתפלל חנה, יערת הדבש) וגם חבר מסכת מלאכת המשכן ששם אסף את כל הנמצא כתוב בשני התלמודים יהבריתות (עודנו בכ"י). נפטר בחיתמ"ם י"ז תשרי תרנ"ז בבגדאד, תנצב"ה.

אחרי מותי נשחת המשכן וכליו ויעש א"א משכן חדש בתמונתם וכתבניותם ע"י האמנים העברים בירושלם ואחד מהם הטורה מר פרחיה גביזון.

א"א בנה את בית־הכנסת העליון לבני הכולל חב"ר בכתף המ' הישר אליהו דוד ששון לעלוי נשמת אשתו מרת לאה נ"ע, ויעמל ויטרח לנצח על מלאכת הבנין מהמסד ועד הטפחות מבלי לקבל שום פרס, נסתלק ביום ג' תמוז תרע"ב בירושלם, תנצב"ה.

ובגוגע לספרו „החרש והמסגר" (חברה א) לתולדות האומנים בירושלם הנני מיצא להעיר בדלקמן: ר' אליהו זאלים וכו' יש להוסיף כי הוא היה האומן היחידי במלאכת המאזנים, וא"א ז"ל אשר משפחת ידו היה באיסטים (אינדיגו) ומרכולת הודו וראשי בשמיה, עשה אצלו המאזנים, הם מדויקים בתכלית הדיוק, האומנים שאינם בני ברית נלאו למציא את סוד הדיקנות ולא יכלו, א"א ז"ל שאל אותו על זאת, ויאמר לו הסוד כתוב בפרוש בתורה „מאזני — צדק". ויותר מזה לא רצה להגיד ותהי לחדה, בשיחה פעם אחת עם א"א ז"ל על אדות המאזנים, הגיד לי את דברי רא"ז, אך לא יכלתי למצוא הפתק, אולם בימים האחרונים מצאתי את החדה לפ"ד.

השם מאזנים הוא מהשם „אזן" כי בקצות המוט משני צדיו, ישנו

קפו"ל כעין אזן, וכו אחוז החבל שבו תלויה כף המאזנים, האזנים הפ"ו שוות בגדלן ובמשקלן בדיוק נמרץ, וזהו הסוד אשר המוט עומד ישר, ואינו נוטה להכריע לאחד הצדדים.

שלשה מאזנים מלאכת ראו"ם תחת ידי, גדול בנוני, וקטן.

רא"ז עשה את כל המלאכה בבית אשר בנה הגביר מר מרקאדו רומאני בחברון, כאשר כלה מלאכתו, שם לו רומאני עלילות דברים, ויחפץ לקפח שכרו, ויעמידהו רא"ז לדין לפני הרב דמתא הרה"ג החסיד מוהר"ר אליהו סלימאן מני זי"ע (בראשית הקיץ תרפ"א), והרב אשר לא היה לפניו לא משוא פנים ולא מקח שוחד, חיב את גביר קהלתו לשלם לרא"ז את שכרו, ויטר רומאני את איכתו להרב, באמרו, עור אראה לו, להבבלי הזה, את תנופה ידי ונחת זרועי, ווחרחר ריב ויצת את הקהלה על הרא"ם, ויתגלע הריב, והקהלה נפלגה לשתי סיעות, הלא היא כתובה בעתון החבצלת תרפ"ט, ובקונטרסים שהיציאו שתי הסיעות בימים ההם.

ועל אדות הרא"ם זי"ע אני רואה להעיר כי בכלל, פגעה מרת חרון בכל הקמים עליו, ואף אחד ממתנגדיו לא נקה, מי במות מי במחלה מי בעוני מי בגלות בגלותו מחברון לבלי שוב אליה עוד.

הרב הרא"ם לא היה מקלל, כ"א היה אומר: יתמו חטאים מן הארץ (כר' מא"ד), אך על רומאנו התאנף מאד, ויעתר אל ה', לעקרו מאה"ק לבלי שום אליה עוד, ויעתר לו ה', כי אך נגמרה המחלוקת, היתה יד ה' בבן רומאנו אשר בקושטא, ויחלה, ויאלץ מר רומאנו בגלל זאת לנסוע לחו"ל, ובכל פעם אשר אמר לשוב חברונה צץ איזה עכוב אשר עכבו ולאחרונה כאשר כבר אהז חפציו לחבילות, אמר לנסוע ביום מחר ולשוב חברונה, הלה ומת בחו"ל (בארם צובה), ואת חברון לא ראה עוד.

וכמו שמעון הצדיק שהודיע את אחיו הכהנים במוצאי כפור כי השנה היא מה (יומא ל"ט, ע"ב), כך גם הרא"ם זי"ע, במוצאי כפור שנת התרנ"ט, קרא להרוחצים והקברים, ויורם איך להתנהג

ברחיצתו וקבורתו.

הוא נחשב לקדוש גם בעיני המשלמים החברונים הידועים באדיקותם, ופעמים רבות בקשוהו להכנס במערה המכפלה, במקום אשר אסור לאינו משלם לבוא שמה, אך הוא סבר תמיד, וישב על המדרגות, ככל אחיו היהודים. וכאשר נסתלק, הלכו אחרי מטתו „כל משלמו חברון מגדול ועד קטן, ויוליוהו יחד עם היהודים עד מקום זבולו האחרון" תנצב"ה.

ירושלם כ' תמוז תרפ"ז

יצחק יחזקאל יהודה

הרב ר' יהודא הורביץ ז"ל ממינסק

מלוה לפרנס ברבים עושי מלוה, וכן הוא מדת הרחמים ומדת ותיקין כדי ליתן שכר לעושי מלוה, ומדת התורה היא שכותבת ומפרסמת לעושי מלוה. ואם התורה עשתה כן לריוחן אמו להלך אחר מדותיה של תורה שכן דרכי נועם כו'.
(בו"ת הרעצ"ח סי' תקפ"ח)

לא שהה זמן רב בירושלם. בא בשנת תרמ"ח ונפטר בשנת הרנ"א, י"ז איר. אבל במשך הזמן הקצר הזה עשה הרבה לטובת הישוב ובעלי הישוב. —

הון רב אצל מאוצרו לבית היתומים דיסקין, לחברות וצדקות שונות, לרבים ויחידים, וגולת הכתרת מפעולותיו הנשגבות הוא בנין בית הלימוד התורה בשבינת „מזכרת משה", ועל ידו הבתים השיכים להחזקתו.

ואבן מקיר מכרזת ואומרת:

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות.

הבית הזה

נכנה מכסף נדבת הרב הגביר, רב הפעלים והחסד, מוהר"ר יהודה נ"י בהר"ר אריה ליב הורביץ ז"ל, ואשתו הכבודה מרת אסתר ציפא ת"ב הרב ר' אלי' בנימין ז"ל לשם תלמוד תורה במזכרת משה, ובית יהודה יקרא כל הימים.

שנת בונה ירושלם לפ"ק

עריכי הלך לעולמו אבל מסובל בתורה ועבודה וגמ"ח. מצות ומעשים טובים שזכה בהם במדה מרובה מאד. —

ר' יהודה הורביץ ז"ל או כאשר כינוהו שמה במינסק והסביבה: ר' יודל סמיליוויצר היה סוחר נכבד ועוד יותר עסקן במצות בנופו ובמטונו; תלמיד חכם גדול ועוד יותר בעל מעשה, ביחוד אחז במדתו של אברהם אבינו ויהי תמיד ממכניסי אורחים בתוך ביתו, השתדל תמיד לטובת אחינו „אנשי הצבא" במינסק ובכל הסביבה, וחמשים חמשים איש היו סמוכים תמיד על שלחנו ביתי מועד ושבת, לא נח ולא שקט וידאג לרוחתם וישועתם; דאג לגר ויתום ולאלמנה בכל אפשרותו.

בתור אוהב מציה היה „מוהל מצוין", וחזר תמיד על בתי היולדות העניות, — תחת הכר של כל רך הנמול היו מוצאים תמיד תמיכה חשאית הגינית, יותר מח"י אלף ילדים נמולו על ידו.

גם בירושלם המך ביד נדיבה ליולדות עניות. ספר לי היטני אחד שנתן לבעל ברית מסכן שני נאפ"ו.

בהיותו הולה שיבב על ערש דוי היה בא הרב הגאון ר' יהושע ליב דיסקין ז"ל לבקרו בביתו, בשכונת מזכרת משה, ובאחד מן הבקרים האלה חלק את כל כספו לרבנים שבצדקה, לרבים ויחידים. —

וכמו בחייו כן גם שנה אחר פטירתו למדו מנין ת"ח למוד קבע על חשבונו.

חוכב אמתי היה ר' יהודא הורביץ ז"ל, ורצה לזכות את בן אחיו ר' יוסף דוד הורביץ בישוב הארץ.

חפץ היה להביאו אל "הקדש פנימה", והוא אז בישיבת וואלוזין מבחירי תלמידיה. — ובהסכמת מורו ורבו הגאון הנציב זצ"ל, וברשות מר אביו סוחר נכבד, מפורסם בשם "ר' ליב צדיק" ז"ל. עזב את משפחתו הכבודה ואת כל אשרה ויבא ירושלימה בשנת תרמ"ט, ההתחתן עם בית לפין הי"ו, ויהי לאחד הסוחרים הנכבדים ביפו.

הר"ר אברהם אלקנה זכס ז"ל

מיקירי ירושלם, ונכבדי עדת אחינו האשכנזים. בר אוריין וכר אבהן, עסק בצרכי צבור באמונה; התהלך מישרים את אלקים ואדם, פעל ועשה לטובת מפעלי החסד אשר בעירנו: גבאי בחברה קדישא נחש"א, בבתי מושב זקנים וזקנות, בחברה גמלות חסדים הכללית, ממונה כולל הו"ד, חבר לועד העיר, ואחד המנהלים את ועד הכללי.

מחונן היה בקול נעים ויהי ה"חזן" בבית הכנסת. "אהבת ציון" של כולל הוד ברובע היהודים בחצר הנודע בשם "חוש של ר' צדוק", *) נוסד בשנת תרט"ו.

יליד ירושלם היה, בן הרב ר' מ ש ה ז כ ס ז"ל מילידי זכרון, אחד הראשונים ממיסדי כולל הו"ד אשר בא ירושלימה מלפני כתשעים שנה מאשכנז להאחז בה.

נלבע ה' ניסן תרס"ג.

*) זקני ירושלם מספרים כי ה"חוש" (חצר) הזה קנה ר' צדוק במחיר שק אחד של אירז—.

הר״ר שבתי טראכטינברג ז״ל

ירושלם אבדה בו אחד מבחירי בניה!

יקיד בן יקיד הארץ, מיקירי ירושלם, זקניה ונכבדיה, שהקריבו את נפשם על מזבח הישוב, וסבלו יסורי א״י במדה מרובה.

אבי אביו, ראש משפחת טרכטינברג בירושלם, היה הרב ר׳ אברהם יצחק ז״ל, מיחידי שרידי הרעש בצפת, תקצ״ז, שנמלטו ירושלימה כל עוד נפשם בם. ויהי מעסקני הצבור, חזן וסופר הכולל, ידיר ונאמן ביתו של הרב הגאון רבי ישעיה ברדקי ז״ל. שני הכשרונות האלה: חזנות וכתיבה תמה יפה, שהיה מחונן ומצוין בהם, הוריש לבניו ובני בניו.

אבי אמו היה הרב הגאון ר׳ שמואל מוניא זילברמן ז״ל אחד מגדולי התורה וראש העדה בירושלם פוסק, ומשגיח על הכשרות.

משני ראשי בתי האבות האלה ירש תכונותיהם ומעשיהם הטובים, וכמו מר אביו הר״ר צבי טרכטינברג ז״ל ערין ויקר רוח, למדן וסופר הכולל מצוין בטעלות ומדות נשגבות כן גם הוא ר׳ שבתי טרכטינברג ז״ל היה איש אשכלות בעל מזג רך ומלא רגש רחמים משתתף בצער של חברו, בנעוריו יצק מים על ידי זקנו, למד בישיבת עץ חיים, למד עם תלמידים ויהי סופר הכולל (רייסין).

הוא היה מחונן בקול נעים ונחמד, שירי תפלותיו ערבים ונעימים היו לנפש השומע, קורא מצוין היה, וגם את „קריאתו" באו רבים לשמוע.

וכמו כל בני ארעא קדישא כן גם הוא סבל הרבה יסורי א״י. ההאבק עם המצוקה החשאית עד שהיה מוכרח סוף סוף לעזוב את עי״ק ירושלם החביבה והיקרה לו ויסע נויארקה שנתקבל שם לרב באחת הקהלות ויכהן בה פאר עד כי ארץ העבר שבו נסתלק, ונשמתו הטהורה עלתה למרום.

הוא היה חתנו של הר״ר אלתר ווארשבסקי נ״י, השאיר אחריו דור ישרים יבורך.

משתתפים אנו בצערם, ובירושלם ינוחמו!

בית ההולים הכללי „משגב־לדך"

ירושלם ת. ד. 90

א) **מקומו:** בעיר העתיקה ששם הוא הי ח י ד י לבני עמנו, בקרבת הר הבית והר ציון, טול הר הזיתים והר הצופים.

ב) **שנת הוסדו:** נוסד בשנת תרט״ו ע״י שרי רוטהשילד, ובשנת תרס״ח עבר לרשות העדה.

ג) **תפקידו:** 1) מקבל חולים פנימים אל הבית יום יום.

2) מקבל יולדות עניות למחלקות היולדות שלו.

3) בהפוליקליניקה שלו מתבקרים חולים שלש פעמים בשבוע חנם.

4) בהקליניקה של עינים שלו מתבקרים חולים יום יום חנם.

5) ישיבה שדי חמד אשר בחצר ביה״ח מתכלכלת על ידו, ובה נשמרים גם הקנות הכית בנוגע ללמודים ושמירת הקרישים והיאהרצייטים כו׳.

ד) **ועד ההנהלה:** בראשו עומד ראש רבני אה״ק הגאון הגדול מו״ה יעקב מאיר שליט״א, ועל ידו ועד החברים הלזו: הרה״ג מו״ה בניטין אלקויצר, האדונים: יוסף אלישר, נפתלי ברוך, יוסף חי פניזל, דוד חזן, הגזבר: מר יעקב הנ׳ר, המזכיר: הרב חיים מיכל מיכלין.

ה) **רופאי הבית:** ד״ר נ. מאוראקי, ד״ר נ. קוקדי. ד״ר מאג׳ארו. (ד״ר מאוראקי נסע לחול ומקומו מטלא ד״ר נ. ווייטץ).

ו) בשנת תרפ"ה ותרפ"ו היה מספר החולים והיולדות:

מספר החולים שנקבלו בביה"ח 1443.

בהם נכללים 453 יולדות (ילדו 221 בנים, 200 בנות, 6 תיאמים 1 סנדל, 13 נפלים).

מספר היתים ששכבו בביה"ח 17717.

מספר הרפואות שקבלו 18990.

מספר המתים: 11 גברים, 17 נשים (רובן זקנות) 8 ילדים 2 יולדות (לא הקפ"ץ).

בהפוליקליניקה נתבקרו 13300 חולים (בהם 460 אינם יהודים).

מספר הרפואות שקבלו 24866.

בהקליניקה של עינים נתבקרו 10664 (בזה אינם יהודים 564)

ז) ההכנסה היתה בשתי השנים תרפ"ה ותרפ"ו 8549,514 לי"ט

ההוצאה " " " " " 8708,510 "

ח) מקורי ההכנסה: 1) נדבות בבתי הכנסיות בירושלם והסביבה. 2) פרי קיפות בירושלם ובחו"ל, 3) סהם נדבות מאה"ק ומחו"ל 3) הכנסות מאחזות השייכות להטוסד, 5) משטירת התקנות בער החיים והמתים בישיבת שרי חמד אשר בחצר ביה"ח, 6) ע"י הלשבה המיוחדת של טוסדנו בנויארק, 7) מעזבונות שונים.

ט) ע"י הרעש הנורא שהיה בירושלם ביום י"א תמוז הרפ"ו ונשנה ביום י"ז בו, ניזוקו כל מחלקות ביה"ח הזה. הוצאות התיקונים יעלו בערך 1000 לירא מצריות.—התיקונים נחוצים להעשית בטרם יבאו ימי החורף.

י) האדרים של המיסד: MISGAB LADACH HOSPITAL

P. O. B. 90 JERUSALEM Palestine.

הלא פרום לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעי' נ"ח ז')
בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתח.

בית תבשיל הכללי והכנסת אורחים בירושלם

מיסודו והנהלתו של הרב שלמה אליאך

נוסד בשנות השלחמה, המוסד מטפל בתמיכת עולים ומהגרים עניים בימים הראשונים לבואם לארץ, להספיק להם מזון ומקום לינה חנם, למשך זמן ידוע, וזה נותן להם האפשרות להסתדר בארץ. המוסד ממציא ארוחות במחיר מינימלי למשפחות עניות מתושבי העיר, ועולים חדשים שמצבם בחברה אינו מרשה להם ליהנות בחנם ומצבם החימרי אינו די מבוסס להתנאי חיים נורמליים. המוסד מספיק כמו כן מאכלים וצרכים דתיים במועדי השנה, לאסירים היהודים בבתי הסהר בירושלם.

במשך שבט תרפ"ו—טבת פ"ז נתחלקו בהמוסד 78317 ארוחות בחנם. 70112 ארוחות במחיר זול. 11564 לינות.

מבקריו גמרו עליו ההלל הגדול בפה ובכתב ובראשם:

ה. מ. הנציב העליון לא"י סיר הרברט סמואל, מושל מחוז ירושלם-הנגב סיר רונלד סטורס, קונסול כללי מצרפת, קונסול כללי מפולניא, קונסול כללי מאיטליה.

הרבנים הראשיים לא"י:

הרה"ג א. י. הכהן קוק, הרה"ג יעקב מאיר, הרה"ג יוסף חיים זוננפלד, הרב מאיר ברלין—חבר מרכז המזרחי העולמי, הרה"ג בן-ציון מאיר חי עוזיאל—רב ראשי לת"א ויפו, פרופ' דוד פראטו—ראש הרבנים באלכסנדריה ד"ר פנחס כהן—יו"ר ומנהל אגודת ישראל העולמית, מר א. ל. קאמייקא—מו"ל הטאגעבלאט ועסקן צבורי חשוב, מר גרזיה בובליק—עורך הטאגעבלאט בנויורק ועסקן צבורי חשוב, הרב א. מ. אשינסקי—הרב בדעטרויט מר א. אלען—עו"ד ועסקן צבורי חשוב, הרב י. ד. אייזנשטיין—בעל האוצרות.

הארדיסה: BETH TAWSHIL HAKLOLI
c|o Rabbi Eliach & Margolies M. S. P. B. 2
Jerusalem Palestine.

המוסדות המאוחדים ישיבת אור תורה
על קבר רמבעה"נ ובית תלמוד תורה

הישיבה הק' הזאת נוסדה בשנת תר"ס, אצל קבר רמבעה"נ אשר כחצי שעה מדרומה לעיר. ומתנוססת שם לתפארה בחכמי' הגדולים ובחורי' המצטיינים. סגולה יקרה ישנה לישיבה זו יותר על שאר הישיבות בארץ ישראל שלומדי' יושבים כל השבוע רק בישיבה, בה הם לומדים, בה הם אוכלים ושותים ושמה הם לנים, פורשים הם כל ימות החול מכל עניני העולם הזה, עוזבים את בתיהם ומתבודדים לנפשם לעסוק בתורה ועבודה.

בית התבשיל אשר בחצר הישיבה, אשר ממנו נזונים לומדי הישיבה עוד לו שהעניים הבאים להתרחץ ב"חמי טבריא" הסמוכים למקום הישיבה, מחיים את נפשם ומשביעים את רעבונם ממנו.

במשך יותר מחצי יובל השנים מהתיסדותה כבר הספיקה הישיבה הזאת להוציא מקרבה הלמידי חכמים גדולים ומובהקים אשר משמשים היום ברבנות בערים גדולות באמריקא ואחרים כשובי"ם במושבות ארץ ישראל.

ברכה מיוחדה קובע לעצמו בית התלמוד תורה אשר בפנים העיר, בית תלמוד תורה זו עם שבעת חדריו ומוריו המצוינים הוא מקום התורה היחידי בשביל ילדי היהודים האשכנזים, והוא שהעמיד בטבריא דורות שלמים של יהודים נאמנים וסמוכים להורתם ודתם והוא המשמש כיום כמגן ההצלה היחידי להדור הצעיר הבא שלא ישטף בזרם החפשים.

עם התרחבות הישוב בסביבות העיר, פתחה ההנהלה מניף להתלמוד תורה בשכונת „קרית שמואל" בעד הילדים בני הכתות הראשונות.

וכל הברכה והתועלת הגדולה שהביאו מוסדות אלה לטבריא, הם נזקפים רק על חשבון הרב הגאון המפורסם מהור"ר משה קליערס

שליט"א הגאב"ד דטבריא, העומד בראש המוסדות מאז התיסדותם ומקדיש לדם את כל מרצו.

בימים הרעים ההם, בשנים הראשונות שאחרי המלחמה, כשמוסדות התורה בכל הארץ ובטבריא בפרט נמצאו במצב של סגירה, ומצדדים ירועים חתרו גם חתירות תחת המוסדות שהתקימו על פי המסורה הנאמנה הי' הרב הגאון הגו' שליט"א הידוע ברוחו הכביר הומה ומשגב כנגד החותרים והציל את המוסדות מסכנתם.

כיום עומדים מנהלי המוסד לפני שאלה קשה, מלבד זה שהמצב החומרי של הישיבה איננו מזהיר כלל, נתיספה להם דאגה חדשה שעלה על כולנה, הבתים שבחצר הישיבה אשר בהם מתגוררים לומדי הישיבה ככל ימות השבוע — רעועים מאד, ורק לפני ימים אחדים נפלה פתאם תקרת האבן של אחד הבתים האלה ונם גדול הי' שם שנרי הבית הזה יצאו אוהו רק לפני רגעים מספר, נפילה זו הרעיעה עתה את בית הכנסת הגדול שעל קבר התנא רמבעה"ג זי"ע וחוששים להריסותו הפתאומית גם הוא.

המנהלים שיאפים לבנות את בית הכנסת זה מחדש באופן שיהי' לפאר ולכבוד, ועליו לבנות היכל ישיבה חדשה כי האולם הנוכחי צר מהיכל את בני הישיבה, אלא שהם מחכים עדי יתעוררו נדיבי העם ויספיקו את האמצעים הרבים הדרושים לזה.

ויהי בעת הרעש ורעידת האדמה ביום י"א תמוז דנא, התמוטטו עוד שני חדרי לינה, ובית התבשיל אשר בהישיבה, והדיוטא העליונה אשר בהתלמיד תורה כמעט שנהרסה לגמרי, ודרוש סכום רב לתקנתם.

האדריכה.

Chief Rabbi Moses Kliers
& Mattes Sandberg Tiberias

תלמוד תורה הכללי וישיבה הגדולה חיי עולם ובית תבשיל ליתומים.

בעיה"ק ירושלים ת"ו

מוסד צבירי זה, נוסד בשנת הרמ"ו ע"י הגאונים המפורסמים הרה"ג ר' יהושיע מקוטנא, והרה"ג ר' חיים אלעזר וואקס מפיעטרקוב זצ"ל, בעזרת נדיבי עם, ובראשם הרה"ג הצ' הגביר הנדיב המפורסם הר' פנחס נימינסקי מאוסטן זצ"ל, המרכז בעיר העתיקה רחוב חברון, שלש הצרים גדולות על יד מקום המקדש, וסניפיו בפרורי העיר נחלת יעקב ועוד. המוסד הענקי הזה מקור חיים, חיי עולם הוא מאז הוסדו ועד עתה להרבה מאות נפשות כ"א, המוסד כולל ת"ת לתשב"ר בני ציון היקרים עם מלמדים מצוינים לחנכם על ברכי התורה והיראה, גם מורים מומחים על כתב ולשון וחשבון, ישיבה קטנה לבחורי חמד שלכם רחב לרדת לעומקה של הלכה, משתלמים להוראה ועליהם רב וגדול בישראל, למגיד שיעור דבר יום ביומו. המשתלמים מקבלים פרסים לפי הצטיינותם, וכפי ראות ההנהלה. למעלה בקורש הישיבה הגדולה עם לומדי רבנים ות"ח גדולי התורה וי"ש, ההוגים בתורת ה' יומם ולילה. הם מקבלים לפרנסתם פרס קבוע בכל שבוע ושבוע. על יד הת"ת קים בית התבשיל להתלמידים העניים והיתומים, הם נתמכים בו במזון מבריא מדי יום ביומו, גם בהנעלה והלבשה בחורף וקיץ לכל אוי"א כראוי. מרבוי התלמידים ובני הישיבה הי"ו אשר מכל פינות ע"ק ת"ו ומבין המהגרים פליטי רוסיא אוקריינא, רובץ הוא המוסד תחת משא הוצאה מרובה הנדרשת לנהל בית נכון ונשא כזה, והנהו במצוקה גדולה, ועוד שהמקום צר מהכיל את מספר לומדי ומצד ההכרח להרחיב היכל ה' החלה ההנהלה בהקמת בנין חדש מפואר לישיבה גדולה וחדרים מרוחים, אשר חג הנחת אבן הפנה הוחג ברוב פאר ופרסום גדול ביום ז' דחנוכה העבר במעמד רבנים רבים ונכבדי ע"ק ושרי הממשלה וקונסול האמריקני, וביום י"א תמוז יום גבר הרעש ותבקע העיר, רעידת הארץ

הרעידה כל פינות וכל עברי ע"ק ירושלים, ורוב בתים נסדקו, נחרבו, ניזוקו, וביותר סבל המוסד חיי עולם, אסון נורא ושבר גדול הגיע למוסד זה, כל החדרים מהת"ת, והישיבה, ובית הכנסת, ובית תבשיל ליתומים שבקומה העליונה ובמקומה התחתונה, וגם שאר החצרים ובתי הקדשות השייכים להמוסד, נסדקו וניזוקו הרבה, תיקון ההרוס והיזוק בדק בית ה' מעריכים להרבה אלפים לי"ט, מהראוי לעזר להנהלת בתפקידו הקשה, וגם בהמשבר גדול שקרה להם בפתע פתאום, בדבר תיקון בנינים הישנים, להעמידם על תלם כבראשונה וכן בבנין החדש שרחלה לבנותו להגדיל תירה ולהאדירה.

האדריסה:

T. T. Yeshivath Haye Olam & Orphans Kitchen.
P. O. B. 161. Jerusalem, Palestine

הבנק
להתפתחות חברון, בע"מ.
The Hebron Development Bank Ltd.
עוסק בכל עסקי
הלוואת, פקדונות הסכונות
העברת כספים ומכירת שיקים
המשרדים:
ירושלם חברון
רחוב יפו בנין סלונים זילברשטיין רחוב באב אל זויה
ת. ד. 694—טלפון 630 ת. ד. 14.

חברת שערי חסד גמילות חסדים הכללי

בעיה"ק ירושלם ת"ו

נוסד בשנת תר"ל

הגמילות חסדים הראשון והכי גדול בארץ ישראל.

מטרות החברה.

1) לתת הלואות בלי רבית:

א. לסוחרים, חנונים מהגרים אומנים ופועלים, מכל הערות ומפלגות השונות למען יוכלו להתפרנס מיגיע כפם.

ב. לתלמידי חכמים, מלמדים ובני הישיבות, לאלמנות ויתומים, להקל את מצבם הקשה.

ג. לדמי דירה. אשר עפ"י מנהג המדינה על השוכר לשלם שכר הדירה במוקדם בעד כל השנה.

2) לתת הלואות בלי רבית לבנין בתים:

א. לבנות חרבות ירושלם.

ב. להביא אל המנוחה ואל הנחלה את תושבי ירושלם עיה"ק שישיגו קנין בית לצמיתות בעזרת ההלואות שמקבלים מחברתנו (700 דולר לכל בית) לשלם במשך 14 שנה בלי שום רבית. ובמקום שהיו מוציאים שנה שנה את שכר הדירה ובידם לא נשאר מאומה הנה עתה יכנס זה לביתם ובעבור 14 שנה יהיו לבעלי אחוזה בארצנו הקדושה.

ג. להמציא עבודה ופרנסה לאחינו האומנים והפועלים העוסקים במלאכת הבנין.

3) קבלת פקדונות חנם:

תושבי עיה"ק ירושלם בהכירם את אוצר הברתנו למקום נאמן ובטוח העמיסו עלינו עוד פעולה לטובת הכלל, והיא כי נקבל לאוצר החברה פקדונות, ככף מזומן ושטרות, בלי שום קבלת פרס, והמפקיד

מקבל שטר פקדון מהחברה שבו יבואר כל התנאים שמתנה המפקיד. והרבה המפקידים כסף מזומן מבקשים שישתמשו בכספים לנתינת הלואות כדי שיהיו להם חלק במצות גמילות חסדים.

תוצאות מפעולות החברה

במשך החמשים ושבעה שנות קיומה התבססו אלפי משפחות עניות ומרויחים את פרנסתם בכבוד ע"י העזרה שהשיגו בקופת החברה, והשכונה הגדולה והמפוארה שכונת שערי חסד בת מאה וששה ועשרים בתים נבנו בעזרת ההלואות מהחברה ומאות פועלים יהודים העוסקים במלאכת הבנין מוצאים את פרנסתם בעבודות בניני השכונה.

במשך שנה תרפ"ו עלה סכום ההלואות שיצאו מקופת החברה, L. E. 12024,345 סכום ההלואות שיצאו מקופת החברה לבנין 126 בתים בשכונת שערי חסד עולה לרגלי המצוקה הכלכלית בארצות שונות באירופה שגררה אחרי הגירה המונית לארץ ישראל בשנים האחרונות גדל מספר הדרישות להלואות באופן יוצא מהכלל, והקופה נמצאת במצב דחוק מאד מאד.

L. E. 16653,100

אחים! נדיבים! תמכו בהחברה הגדולה והחשובה הזאת, כספים יישאר לקרן קיום שאינו כלה לעולם בעוה"ז.

להברים בהחברה ישנם זכיות מיוחדה לפי מדרגתם, דרשו פרטים עפ"י האדרעסס:

Shaarei Chessed Gemiluth Chassadim Aaklali
Jerusalem Palestine.

בתי מחסה לחולי רוח וחשוכי מרפא

מוסד **חברת עזרת נשים** בעיה"ק ירושת"ו

נוסד בשנת הרנ"ה ע"י חברת עזרת נשים וגבאותיה

מרת חי' ציפא פינס ומרת רוזה פינשטיין נ"ע.

בית המחסה:

1) מחלקת הנשים ובה שתי דיוטות. מספר החדרים: ארבעה

עשר (וביניהם חמשה לחולות נרגזות), מטבח, בית כביסה ובית רחצה.

2) מ ח ל ק ת ה ג ב ר י ם ובה שתי דיוטות מספר החדרים: שנים־עשר (וביניהם שמונה לחולים נרגזים).

3) מחלקת ההבראה, בה שתי דיוטות. בדיוטה התחתונה שבעה חדרים ומסדרון, ו ה ם: חדר הקליניקה, בית המרקחת, חדר הרופא, חדרי המשרד, המטבח וחדר האוכל לעובדים בבית.

הדיוטה העליונה השמש כשיגמר בנינה לחדרי מטות לחולים המחלימים לפני עזבם את המוסד. גן יפה מקיף את המוסד ובו רופא מקצועי (ספיציאליסט).

חברות הועד שבע, והן נבחרות פעם בכל שלש שנים עפ"י דעות נעלמות.

דו"ח מפורט מההכנסה וההוצאה נדפס בכל שנה ונשלח לכל החברים והנדיבים.

כעת נמצאים במוסד ה ר ח מ נ י הזה:

50 נשים, 30 גברים. — רובם פליטי הגולה.

אין להמוסד הזה שדרי"ם והקציב קבוע, מתקים רק על רוח נדיבות של אחב"י, אנשי־לב היודעים ומרגישים בנחיצותו ו ת ו ע ל ת ו הגדולה בהיותו מיוחד בסיגו בכל ארץ ישראל.

לרגלי המשבר הכללי בארצות שונות רבו העולים הנדכאים והנרגזים, ונהרבו גם מספר החולים, ובה במדה רבה גם ההוצאה לעומת ההכנסה המצומצמה.—

מחסר מקום ה ו כ ר ח ה ההנהלה לבנות אגף שלישי, בכדות עלתה בידה לגמור רק הקומה התחתונה ולכסות הקומה העליונה, הקירות והמחיצות טרם נעשו מהסרון כסף הדרוש לזה.

והרעש הנורא שהיה בירושלם ביום י"א תמוז ונשנה ביום י"ז בו הסב נזק גדול במקומות שונים הדורשים תקונים תכופים, אנא ה' הושיעה נא! שלח ישועתך ע"י מלאכיך הטובים, נדיבי הלב, שיעזרו ל ג מ ו ר ו ל ת ק ן הבנין הנחוץ הזה.

Address: ESRATH NASHIM Women Society, : אדרעס
Jerusalem. P. B. 140

הישיבה הגדולה התלמוד־תורה מאה־שערים

נוסד בשנת תרפ"ד ע"י הגאון הצדיק המפורסם סבא־קדישא רבי שאול חיים הלוי הורביץ זצוק"ל מדובראוונא.

באמצעים מרובים ובמסירות־נפש ראוי למופת האציל עליו מרוחו הגדיל והטהור עד רגעי חייו האחרונים.

(רק חדשים לפני הסתלקותו ישב הוא ואחוות מסנהלי המפעל הנ' במאסר חדש שלם בקשר עם האשמת־עלילה מצד ג'מאל פחה הידוע נגד המוסד הנ'.)

המוסד הזה הוא בעת אחד מאשיותיו היותר חשובים של הישיב הק' ומקור תורה ואורה לעם ה' היושב בציון.

פרק־שלם של בסום והתפתחות המפעל יש לזקף על השבונו של הרב הגאון הצ' מוהר"ר זרח בראוורמן שליט"א שנשא בעול המפעל במשך תקופה גדולה.

כמו עצם יסודו כן גם תולדות התפתחותו ושכלולו של המפעל הנ' קשורות ודבוקות עם עצם יסודו ותולדות התפתחותו של הישיב היהודי מחוץ לחומת ירושלם העתיקה אשר מצא את בטויו הראשון והעקרי ביסוד שכונת מאה־שערים המשמשת גם עתה למרכזו ולבו של הישיב הזה, במובניו היותר חשובים וחיוניים.

עוד בשנת תרמ"ד בעצם הבל' יצירתו והתפתחיתו של הישוב הנ' כשרבים ישלמים פקפקו בדאגה לגירלו ויומו כל־עיקר, עיד אז ראה הגאון הרב מדובראוונא הנ"ל ברוח קדשו והזון לבו ומבינתו, את העתיד

הגדול והמוצלח לצעד־ישובי זה בכלל ולשכונת מאה־שערים בפרט, ועד שחבריו מיסדי־הישוב הגאונים זצ"ל, עמלו וטרחו לפתוח את הנרעין הישובי הנז' בכל מסירותם הגדולה ומסירות־נפשם המיוחדת, מצא אותו קדוש וצדיק זצ"ל, כרועה ואב רוחני זריז ומנוסה, צורך־תכוף בנפשו, להשריש ולהקים בקרקע־בתולה הזו את גרעין הרוחני ביסוד התלמוד תורה הקדושה ואה"כ בהתאם לזרישת הישוב, את הישיבה הק' ובית־התבשיל לבחורי־הישיבה ורכז את כל כוחותיו הנפשיים והמרצים ביחד עם עוזריו הותיקים לטפח ולשכלל את המפעל, להגדיל תורה ולהאדירה עד כי מספר־שנים אחרי היסוד היתה כבר התלמוד־תורה בנוי' על תלה, ובשנת הרס"ה נבנתה הישיבה הגדולה והמרהיבה בגדלה ויפי' המיוחד.

במשך תקופת קיומו של המפעל נתחנכנו על־ידו אלפי תלמידים מבני־ציון ושבי־הגולה, לתורה מוסר ודרך־ארץ, שמהם חכמי־תורה רבנים רוביים בארץ ובגולה, והנהו כיום מעין כביר בלתי־פוסק לתורה"ק ולחניך מאות של תינוקות. של בית רבן על ברכי התורה והמסירה ברוח ישראל סבא. ולמקלט נכון לעשרות עשרות בחורי־ישיבה המתבלכלים ברוח ובחומר ע"י המפעל, ומקדש ה' לחכמי־תורה המתיתים א"ע באהלה של תורה בישיבה הגדולה והקדושה הזאת, ונתמכים על־ידה.

הבנינים המפוארים של המוסד הגדול הזה סבלו ה ר ב ה מסבת ה ר ע ש הגדול.

אדריסת המוסד :

Commeetee Jeshivah Talmud Torah Mea Shaearim
Jerusalem Palestine

ישיבת „כנסת ישראל" בחברון.

הישיבה המפורסמה „כנסת ישראל" מסלובודקא שבמשך קרוב לחמשים שנה קיומה הוציאה מתוכה גאונים ורבנים מאורי הדור לאלפים, על ידה נוסדו ונשתרלו הרבה ישיבות גדולות בגולה וכ„אם הישיבות" שמרה על מאור התורה במשך דור שלם, הוציאה לפועל בזמן האחרון את הרעיון הנעלה שמנהיגי הרו והגו זה מכבר.

העברת חלק גדול מישיבתה לארץ הקדש.

ישיבת „כנסת ישראל" בעיר האבות חברון טונה כעת, בשנה השלישית להוסדה, כ ט א ה ו ש ב ע י ם תלמיד, בהם הרבה גדולי התורה „עלויים" מצוינים בעולם הישיבות — רובם מישיבת סלובודקא יחלק השוב מהישיבות הגדולות שבליטא ופולין. מקדש הורה נאדר זה, ערכו בישוב הארץ ובניה כפול הוא: במובן הרוחני החזירה את התורה לאכסניא שלה, לערש הקדש, ורושמה והשפעתה בדרכי לתורה והלך־רעיונותיה במוסר התורה ניכרות במדה מרובה, כמו כן מוחשי המפעל הכביר במובן הישובי. פנת קדש, העיר חברון, עזובה ונשכחה במשך תקופות מבנה־בונה של עם ישראל וארצו, שהלכה והתנונה משנה לשנה ותושבי—מתי מספר—יצאוה כטעט לגמרי, התנערה עם יסוד הישיבה כתוכה מעזובתה, וישובה התחיל להתבסס ולהתגדל.

הישיבה עומדת בראשות הגאון האמתי ר' משה מרדכי עפשטיין שליט"א (אב"ד ור"מ).

תצקיבה החדשי עולה ל־4000 דולר (800 ליט"צ).

הכתבת: הרב ט. מ. עפשטיין. חברון.

Address: Chief Rabbi M. M. Epstein
Hebron Palestine

בית תלמוד התורה הכללי והישיבה הגדולה

„עץ חיים" בע"ק ירושלם ת"ו

(נוסד בשנת תר"א)

המוסד הצבורי הכי גדול בזמן ובמעלה, הקשור ביותר ליסוד והשתלשלות הישוב החדש בעיה"ק הנהו **בית תלמוד התורה הכללי והישיבה הגדולה עץ חיים בירושלם.**

ע"י מוסד ראשון זה נתגדלו כמעט כל גדולי ירושלם וחכמי מילידי ציון, ורוב גבורי הרוח ביני הישוב ומיסדיו.

פרקי המוסד עץ חיים והשתלשלותו, הם המה פרקים שלמים מחיי הישוב והתפתחיתי.

ראשית יסוד המוסד בחרבת ר"י החסיד „חצר הקהל" הראשון, כיום יש למוסד שני מרכזים בעיר וחוצה לה וסניפים רבים בפרברי העיר.

האדריסה :

General Talmud Torah Schools
& Grand Jeshiwath ETZ HAYIM Jerusalem

הישיבה הגדו' והק' „שער השמים" וסניפי.

בשנת תרס"ו הונח יסודה, למלוי תביעה שהנה צורך גדול של השעה והדור, ליצור „היכל מרכזי לתורת הקבלה"— נשמת תורה"ק — במקום המוכשר לה יותר בעי"ק אשר „חיי נשמות אויר ארצה".

תכנית הישיבה"ק: א) „למוד תורת הנגלה" לכל מקצועותי' כביתר הישיבות, ב) „למוד תורת הנסתר"-„חכמת הקבלה" על בורי' בהדרגה ובאופן שטתי ומסודר מהקל אל הכבד, בעזרת מורים מומחים ומוסמכים ללמוד הק' הזה, עד הכשרתם להתפלל עפ"י כונות מרן הק' האר"י זיע"א ורבי' הק' הרש"ש זיע"א.

בין תלמידי' נמנים גאונים ות"ח ג' מפורסמים, והרבה מהם קבלו שעורים ק' ע"י חלופי מכתבים וע"י ספרים ק' למתחילים שהרפיסה הישיה"ק למטרה ק' זו,—הרבה שו"ת נענו לרבנים בחו"ל מחכמי הישיה"ק בכל דבר קשה בחכמה הק' הזאת—בקיצור: היכל מקדש מלך זה הנהו אוצר תפארת כל בית ישראל בעקו"ת, לתורה ועבודה בקדושה ובטהרה.

כל חכמי הישיבה ומשפחותי' מקבלים המיכה חדשית לכלכלתם ההכרחית מקופת הישיבה, שנשענת היא רק על הברי' הנדיבים מחזיקי' ותומכי' בתמיכה שנתית, אין לה שדרי"ם, כן גם אין לה משען אחר— וכשמצב העולמי נתדלדל במעט, הכף היא מרגשת ומזדעזעה, העין תדמע והלב מהפעין ממחזה מצבה המדכא הנוכחי, ואתה עמה רבני' וחכמי' הג', ועד הנפש הגיע ר"ל, מפני כי אין בכח הקופה הדלה לתמכם ולהחזיקם די הצרך.—

ומי האיש החפץ לזכות בחיי עולם ונצח שמו הטוב, ולעשות לו זכרון לדורות וינדב נדבה לקרן קימת, ואתם אחים יקרים, הרשמו לחברי הישיה"ק „שער השמים", ואל תתנו לנר אלקים לכבות חלילה, ובזכית זה ישכון אור הברכה וההצלחה בבתיכם, והזכו לעלות לציון ברנה בראש גאולים, ולהזות בביאת משיח צדקנו בב"א.

מיסדי ומנהלי הישיה"ק המה הרבנים הגאונים

הרח"ל אוועריבאך בעהמח"ס „חכם לב" על שו"ע אה"ע

והרש"צ הורוויץ. בעהמ"ס „שם משמעון", וקול „מבשר"

בשעה האחרונה

כרעם ביום בהיר המתנו „קול הרעש" הנורא שעבר דרך ארהיק כנודע, ולפלצות אחזונו במורא, כי היכל הישיבה הקדושה סבלה מהרעש פלאות, מסד ועד הטפחות הוכתה, ועומדת לנפול, והמשלה גזרה אמר להפילה כליל מסכנת עוברים ושבים, הוי מה הי' לנו! באר חפרוה שרי התורה באה עד משבר מאין כמהו, אהה ד' אלקים! אנא ננום לעזרה! ואיפוא ימלטו נא חבמי הישיבה הקדושה אישתקיל מיפולא! חוסו, רחמו, וחמולו! אתם כל בית ישראל!—באו לעזרתה בעוד מועד!

Address:

Rabbis Ch. J. L. Auerbach & S. Hurwitz

Jerusalem Palestine.

יצא לאור כת"י עתיק **יקר המציאות** על ש"ע אהע"ז להגאון בעהמ"ח ס' מרכבת המשנה על הרמב"ם ז"ל, ע"י הרב הגאון החריף מוהר"ר חיים יהודה ליב אויערבוך שליט"א. מיסד ור"מ דישיבת „שער־השמים" וישיבת „לשכת הרבנים" בירושלם.

הרב הגאון הנ"ל הטו"ל עשה זר זהב סביב פירוש יקר הערך לכת"י הנ"ל בשם **„חכם לב"** שבו יורד לעומקה של הלכה בפלפולא חריפתא בסלילת דרכים הרשות בש"ס ופוסקים שיש בהן בכדי לעורר לב המעיינים והלומדים כעדות הסכמת הרבנים הגאונים שליט"א.

חלק מספרי הספר הנ"ל הקדש לטובת שתי הישיבות הנ"ל שהרב המחבר והמו"ל הוא מיסדם ומנהלם זה שמנה עשרה שנה.

להשיג אצל המחבר:

Rabbi Chaim J. Leib Auerbach

P. O. B. 564 Jerusalem Palestine.

זכרון

לחובבים הראשונים

ומובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסוס הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ה. —

מאת

פנחס בן צבי נראיבסקי

ירושלם — תרפ״ח

דפוס הר״ש צוקרמן ירושלם.

החובבים הראשונים

— חוברת ה. —

הרב רבי מיכל הכהן ז"ל *)

רבי מיכל הכהן ז"ל היה כששים שנה בין העסקנים הצבורים הכי פעילים והכי חשובים שבירושלם, הוא היה ממאחדי קצוות התקופות השונות, והיה נחשב לאחד מגדולי הפקחים וחכמי הלב אשר בארץ, אשר דבריהם היו תמיד חורצים ומכריעים.

רבי מיכל הכהן (או בשמו המלא, שבקרב הזמן נשתקע: רבי יצחק מיכל אליהו הכהן) נולד בשנת תקצ"ד לאביו הרב הגאון מוהר"ר אליעזר הכהן ז"ל (שהיה אבד"ק יאסווין, במדינת זאמוט) בן הרב רבי ישראל ז"ל, בן הגאון הגדול מוהר"ר מיכל מדאסניווע, שהיה רבו של הגר"א ז"ל (כמבואר בס' עליות אליהו, ובהקדמות בני הגר"א ז"ל להשו"ע)

על הרב רבי ישראל, או על אחיו הרב רבי יחזקאל הגדול שהיה מגדולי ווילנא, מספרים בהפלגת חריפותו, כי בפורים כד הוה בריחא דעתיה, היה מצוה לכל הרבנים והלומדים שהשתתפו עמו בסעודת פורים, שכל אחד יוציא מארון הספרים איזו מסכת שהזדמן לידו, ויפתח באיזה דף שיזומן, וכל אחד יקשה שם איזו קושיא שירצה, והוא קבל עליו לתרץ את כל התיובתות בפירוקא חדא, וכן עשה לתמהון לבב כלם, ייהי לנם.

הרב רבי אליעזר הכהן היה ידוע ביאסווין והסביבה מלבד ברוב גאונותו גם בגדל ענותנותו ויראתו את ה'. ער כי באחרית ימיו, כאשר החליט לעזוב את רבנותו, ולעלות יחד עם אשתו הרבנית [illegible] באדאנא ז"ל ובנו מיכל אליהו ובנותיו מ' פאייע ומ' עטיל לארץ ישראל, עלה על לבו לא להשתמש גם בארץ ישראל בכתר של תורה, כי אם לבא שמה בסתר פנים, בתור רצען, החפץ להרויח לחמו ביניע

*) רוב החומר של הפרק הזה נמסר לנו ע"י הרב החה"ש מוהר"ר חייב מיכל מיכלין היו"ח הרב ר"מ הכהן ז"ל. ע"י זברונותיו וע"י הכתבים והספרים אשר בארכיונו:

כפו; למטרה זו, שכר לו בעירו, כאשר עוד ישב על כסא רבנותו, רצען אחד שילמדהו את המלאכה הזאת, ולפעמים לא נמנע גם מלכת לבית הרצען למען לקבל שם שיעור במלאכה זו. ואף כי שבכל עמלו לא הצליח כלל בזה, בכל זה בטח בה' כי לא יצטרך להנות מקופת הצדקה, ומכל שכן שלא יהא מוכרח לעשות את תורתו לקרדום לחפר בה. בסוף חרף תר"ד עזב עם משפחתו את עירו לנסוע ירושלימה, ויעש בדרכו כתשעה ירחים, מהם כששה חדשים באנית תורן שהפליגה מקושטא תיכף אחרי חג הפסח ותבא ליפו בסוף אלול. אחרי מלטולים איומים ומסירות נפש שאין כמוה, הגיע בתחלת תשרי תר"ה ירושלימה. וינס לאהוז במלאכת הרצענות, מבלי שידע איש מי הוא ומה הוא. לצערו, הכירוהו אחרי ימים אחדים אנשי זאמוט, והם הפריעוהו ממלאכתו זו. אבל בין כה וכה לא האריך ימים, כי ביום ג' כסלו תר"ה גוע ויאסף הצדיק הזה, ויסעדוהו רבני ירושלם ויקברוהו במעלה הקברות אשר בהר הזיתים.

והנער מיכל אליהו הכהן נשאר אז יתום בן עשתי עשרה שנה, אבל שמו כבר נתפרסם אז בתור „עלוי" מופלג, ויקבלהו קרובו הרב רבי דובער הלוי (שהיה אח"כ ראש שוחטי עדת האשכנזים) תחת חסותו, ויהי גם מנכבדי תלמידיו של הגאון רבי שמואל סלאנט זי"ע הרה"ג ר' שמואל מוני זילבערמאן ז"ל. כשרונות הנער התפתחו מאד, הן בלמודי קדש והן גם בלמודי חול, ויחד עם חבריו הוזכרים רבי יואל משה סלאמון, ורבי יוסף ריבלין, התארגנו לקבוצת רעים נאמנים בכל מעשיהם, ורק בקרב הזמן נפרדו כל אחד לדרכו. שלשת החכמים הללו סגלו לעצמם ידיעת שפת עבריה, כל אחד לפי סגנונו, והר"מ כהן הגדיל על כלם.

ר"מ כהן אטן ידיו גם בכתב נאה ומהודר, שבזמן ההוא הפסה אומנות זו מקום השוב בקרב העדה. כי השתדל לכתוב ממש כמו הרה"ג רבי אברהם דוד שטראשון ז"ל (אחיו של הגרש"ש ז"ל בווילנא) שהיה אז סופר כולל אה"ק בווילנא (כידוע היה אז לאשכנזים רק כולל מאוחד שמרכזו היה בווילנא), ורשימותיו ומכתביו היו אז באים ירושלימה

פעם בשנה, והיו מעוררים תמהון ופלא לרוב יפים וסדורם.(אחדות מהרשימות נמצאות עדיין בארכיוונו של הרח״ם מיכלין הי״ו חתן ר״ם הכהן ז״ל).

והנער מיכל הכהן חקה את הכתב הזה ויכתוב ממש כמוהו עד כי בוויכנא בעצמה לא יכלו להבחין בין כתב ידו של הרא״ד שטראשון ובין כתב ידו של ר״ם הכהן.

בהיותו בן 19 שנה נשא לו לאשה את הכב׳׳ט׳ ליבא דבורה בהר״ר שאול כאצורין *) ז״ל.ר׳ שאול זה שבא ממדינת ריסין, פלך מוהליב,היה מראשוני האשכנזים המתישבים בירושלם,וכאשר ראה עד כמה סובלים בירושלם מחסרון הנורי־אפיה של יהודים, ועד כמה גדולה הגלות שסובלים היהודים וביחוד האשכנזים מהאופים הערבים, אז החליט לפרוץ הגדר, ופתח על חשבונו תנור לאפיה, ועי״ז סכן את נפשו כי האופים הערבים ארבו להמיתו, אבל הוא לא חת מפני כל, ויך בדרכו, וליהודים, וביחוד להאשכנזים, היתה לפחות הרוחה במקצוע זה.

אשת ר״ם הכהן היתה ילידת ירושלם בת ילידה ירושלם, ואמה של זו האחרונה נולדה גם היא באניה בנסיעת הוריה לאה״ק בחצי הראשון של המאה הששית לאלף הששי.

בהיות ר״ם הכהן כבן שלש ועשרים שנה קבל אז „קבלה״ על מלאכת השחיטה שלמד אותה לפני גדולי השוחטים הספרדים בירושלם. כידוע היתה אז „השחיטה״ רק זכותם של הספרדים ושוחטי האשכנזים היו אז רק עוזריהם של שוב״י הספרדים, כי היה אסור עליהם מטעם המלכות לשחוט בפני עצמם.

על כתב ה„קבלה״ חתם ידו גם הגאון הגדול החכם באשי מוהר״ר חיים נסים אבועלפיא זצ״ל, ראשון לציון, הידוע בשם רב חנ״א ז״ל. **)

בשנה שלאחריה היה המצב בירושלם נורא מאד, ושלשת הצעירים החכמים הנ׳ נדברו לעזוב את נשיהם הרכות, ולנסוע אל העולם הגדול, הן לשם בקשת פרנסה, והן לשם הכרת העולם, הם הרגישו כי ארצנו הקדושה היא נתקת מהתגל, ורק פעם בשנה, או לכל היותר פעמים בשנה

*) בני בניו, משפחת קאצורין, חם בעת בתל אביב וביפו.
**) עיין הלאה בחוספות א׳

תבוא הספינה ותביא את הדואר, ונפש הצעירים הללו אשר כבר טעמו מעץ הדעת היתה הוסיה וסוערת להרחיב צעדיהם גם מהלאה לארבע אמות של הלכה, שהיו מצומצמים בהן בעיר הקדושה. או כל אחד מקבל מרבני ירושלם העודה על איכותו וערכו 1), ויכתתו רגליהם ויבאו ארצה רוסיא ופולין, ובכל מקום נתקבלו בכבוד גדול ובחבה רבה, כראוי לצעירים מופלגים ובעלי שכל שבאו מתוך קדש הקדשים. גדולי הרבנים קבלום בזרועות פתוחות, וכל העם היו כורים אזן לשמוע מהמופלגים הללו ע"ד מצבה של ארצנו הקדושה משאת נפשם, ויגדילו בהווייתם את כבוד ירושלם, בשום העם על לב כי ארץ ישראל מגדלת היא גם חכמים מחוכמים גדולי תורה ודעת כאחד.

בהיותם במחוז סובלק, הסכימו גם לבקר את פני הגאון הנודע מוה"ח מפיליפובי זצ"ל למען התחקות גם על מדותיו של זה ולהבין טיבו, כי הגאון הזה היה אז לשיחה בפי הבריות ברוב קולותיו שהוא מקל לאחרים וברוב חומרותיו שהוא מחמיר לעצמו. כידוע רצו גאוני פולין להחרים את הגאון הנוז, אבל הגאון רבי ליב מקלווריה נער בם ואמר להם: את מי אתם אומרים להחרים, את האיש אשר מה שהוא לומד ביום אחד עליכם ללמוד זה במשך חדש ימים, ומה שאתם אוכלים ביום אחד מספיק לו לאכילת חודש ימים.

הצעירים באו לפיליפובי, והגאון הנוז שמח עליהם ויקבלם באהבה גלויה, ויצו לרעיתו הרבנית לערוך להאורחים שלחן מלא דשן. הוא ישב עמהם, אבל הרגש הרגישו בו שהוא לא טעם מאומה. אח"כ נודע להם, כי הוא בעצמו, אשר הרעיש עולם בקולתיו בעניני טרפות, לא טעם טעם בשר, ויסתפק בלחם צנום שרוי בחמיצה מעה לעת...

כשבוע ימים התעכבו החכמים בבית הגאון, וממנו למדו הרבה בסבלנות ובמתינות, בטרות ובהגיון. וכאשר שבו אח"כ ירושלימה, היתה נכרת עליהם השפעתו של הגאון מוהר"ח מפיליפובי זי"ע.

הנסיעה הזאת השפיעה בכלל על הצעירים ההם, ותרחיב את חוג השקפותיהם העולמית.

בהיות ר"מ הכהן בווילנא, הכיר לדעת את גדולי הרבנים

1) עיין הלאה בהוספה ב'.

והמשכילים שמה, ויכרה ברית אהבה וידידות את ר' קלמן שולמן ואת הרש"י פין והר' כתתיהו שטראשון זצ"ל. גם אד"ם הכהן לבינזון התרועע עמו, אם כי ויכוחים היו בדעותיהם או כרחיק מזרח ממערב. וכל אחד המך בידו בספרים ובכתבי העודה. גם את ר' אברהם מאפו ראה בקאוונא, וזה כבד אותו על הגינו העברי העשיר שהיה דומה לסגנונו הוא.

בשובו ירושלימה קבל עליו משרת סופר ומזכיר הכולל ווילנא 1) אז כבר היו הכוללים נפרדים, וכולל ווילנא היה הכי גדול והכי חשוב. המשרה הזאת הגדילה השפעתו עוד יותר, כי לפי הזמן ההוא כל מי שעמד בראש הכולל, הוא היה המשפיע הכי פעיל, הר"ם כהן בלבו הטוב הצליח לקנות לו כל הלבבות, ויכבדוהו ויחבבוהו עד מאד, מקטין ועד גדול. מכתביו היפים וכגינונו הנהדר בעברית, לקחו גם את לבבות גדולי ווילנא שהיו רגילים בכתב ידו ובסגנונו של הרא"ד שטראשון ז"ל, שלא היה שונה כלל מזה של הר"ם הכהן, כפי שכבר דזברנו לעיל. ובייחוד, כדרי חשבונותיו היו מצוינים עד להפליא.

אחרי איזה שנים ההפטר מעניני הכוללות, ויתפוס לעצמו עמדה אחרת לגמרי, אם כי עוני ודלות היו גם אז מנת גורלו, ואשתו העדינה וילדיה התמוגגו פה ברעב, ולולא הר"י ריבלין והרי"ר פרומקין אשר היו בעזרם כי אז היו גוועים ברעב ממש. אבל בין כה וכה ושם הר"ם הכהן יצא למרהקים, ודרישות רבות באו לו שיבא לחו"ל ושם ישתדלו לטיבתו עוד בשנת הרכ"ב החל להוציא לאור יחד את הר"י ברי"ל את "הלבנון"

1) הכולל הזה נשא עליו תמיד שם "כולל ווילנא וואמיט" ואליו היו שייכים גם פ"ך קאוונא ומחוזי קורלאנד וליפלאנד וכל ערי מחוז סלאנים. לבד סלאנים בעצמה.

ויהי תמיד הכולל היותר גדול, ואליו שייכים ההכנסות מהחנויות שבחצר רבי החסיד, במשך הזמן רכש לו בתים וחצרות (כהם בתי מדרשים לגרי השכונה) וגם שכונה קטנה מחוץ לעיר שבה יושבים עניי הכולל חנם משך שלש שנים חליפות, וגם מיוחד של סכום הגון בעד עניי הכולל.

משך שנה אחת. וירכוש לו בית דפוס קטן וכן גם מכונות ליטוגרפיה, וידפים את לוחו של הר״י שוורץ ז״ל המדויק. ועוד ספרים רבים כמו ספר הישר לר״ת ועוד ענינים שונים. אבל כעבור שנה להופעת „הלבנון״, קפצה עליו רוגזה של הממשלה שדרשה רשיון, ויך הר״י בריל קושטא, ושם לא עלה בידו להשיג הרשיון, ויסע משם ויבא פאריזה ויקדש את „הלבנון״ לעצמו, ויוציאו משך שנים רבות בפריז ואח״כ במגנצה יחד עם השולמית הזרגונית, שהיתה כעין הוספה להאיזראעליט המננצי של הרב ד״ר מאיר לעהמן ז״ל.

בין כה וכה והר״ם כהן נשאר בלי כל עבידה ויחל להוציא את „החבצלת״ יחד את הר״א רוטנבורג והר״י בק, ואחרי כן יחד את הר״ד פרומקין. גם בלשון לאדינו (ספרדית) הדפים את ההבצלת בעריכת החכם עזרא בנבנישתי, אבל מפני חסרון רשיון והעדר אמצעים הוכרחו להפסיק עבודתם לסירוגין.

אחרי כן החל שוב להוציא לאור את החבצלת יחד עם הר״ד פרומקין ז״ל. נטית העתון היתה אז ביחוד בעד ישוב אה״ק על יסוד חקלאות, אז היתה תנועה גדולה לרכוש אחוזות ביריחו עיר התמרים. ליסד שמה מושבה, הממשלה העטידה אז למטכר פומבי את שני שלישי אדמת יריחו בכסר הירדן, המכילים בערך ארבעה אלפים דונם, והר״ם כהן יחד עם הרב החכם רבי יעקב ספיר הלוי ז״ל השקיעו עצמם בכל לבבם ובכל נפשם, ויחד עם ה ח ב ר י ם בעלי ה„קיראט״ החובבים הראשונים: הרב מרדכי יפה, פישל הכהן לאפין, בן ציון ליאן, אריה ליב הורביץ, דוד מאיר גוטמאן, משה גראף, יואל משה סלמן, מענדיל כץ, יוסף רבלין, יהושע שטמפר, ביניש סלאנט, יהושע ילין, משה ב״מ יהושע אייזיק מקאמניץ, ליעבר ב״ר דוב, נתן זלמן הלוי ספיר, שמואל דוב וישראל בן יואל מקאמניץ עבדו בכל כחם בזה. אבל מפני סבות ידועות לא הצליחה התנועה ביריחו ועי״כ שות שתו פניהם למקומות אחרים.

והרבה יש ליחס לתנועה זו את קנית פתח תקוה.—

ושבעה מהם, ביניהם הר״ם כהן, יסדו ויכוננו אז ה ש כ ו נ ה ה ר א ש ו נ ה היא שכונת „נחלת שבעה״.

אבל עוד הרבה שנים קודם ליסוד פ"ת השתדל הר"ט כהן להגדיל הישוב מחוץ לחומת ירושלם גופא, בשנת תרכ"ט, ובכל סביב החומה של ירושלם היה שאיה ושמה, רק בתי יהודה טורא שנבנו ע"י סיר משה מונטיפיורי ז"ל היו במערב החומה, וגם שמה פחדו בני עמנו לגור עד אשר שלמו להם תמיכה שנתית למען יסכימו לגור שמה. רק המגרש הרוסי החל להתפתח קצת, ומבלעדו לא היה רק הטלון הערבי שהיה ידוע או בשם מלון הרוצחים (חאן חאראמיה), במקום שעתה הוא משרדי הציונים (הוטל־יוז). מבלעדי אלה היה משער יפו והלאה מדבר שטוח, אשר גם ביום היה פחד לטייל שמה, ולא רצח אחד ולא שנים קרה שמה לעתים קרובות. מחוץ לשער החומה היה גל של אשפה של דורות צבור על המקום שעתה בנוים הבנקים עותמן, אפ"ק וברקליס, ורק עד הגל ההוא היו בני עמנו מרשים לעצמם ללכת ביום לטייל, ושם נקשרו עפ"י רוב לבית הצעירים, וכמו בנם ציונה הגבעה הידועה כן גם הגל הזה היה נקרא גל־האהבה או גל השדוכים. באמת היה עוד מקום מסוגל לטיולים ולשדוכים, והוא הרחבה שלפני המנזר הארמיני ע"י שער ציון—מובי הלב לא העיזו לטייל הרחק מהרחבה ההיא, ורק אבירי הלב העיזו ללכת הלאה ולצאת את השער ולטייל עד הגל הגדול של האשפה.

שערי העיר היו מוגפים בתחלת הערב, ולא היו נפתחים עד אור הבוקר, ומאחורי השער היה יכול להיות מה שהיה, והשוערים לא נענו מעולם לפתיח את השערים. ושוער שפתח בלילה את השער בלי רשות מיוחדת מהמושל היה חייב מיתה.

ובמצב כזה חולל ר"ט הכהן וחבריו ר"ט סלומון ור"י ריבלין, את הרעיון לרכוש להם אחוזה חוץ לחומת העיר, ולבנות שם בתים. ר"ט הכהן צעק בכרוביא כי עלינו לפרוץ הגדר הזה, אין עלינו להיות דחוקים וצפופים דוקא בתוך העיר פנימה ללא אויר וללא ירק, עלינו להרחיב צעדינו הלאה מחוץ לחומה, ויהי מה, ורואה אנכי כי בקרב הזמן יהיה הישוב חוץ לחומה גדול מאשר זה שבתוך החומה. בפיו דבר ובידיו מלא, ויחד עם חבריו הלכו וקנו מאת ערבי אחד מגרש גדול כמהלך מיל מחומת העיר, וישלמו מחיר המגרש ארבע אמות בגרוש שורק

ר"ל גרוש קטון, שהוא בערך כחצי גרוש מצרי של זמננו. ויען כי מחוסרי אמצעים היו, לכן לא היה יכול כ"א לרכוש לו אלא 300 או 400 אמה, בסך לירא אחת בערך. הוי, לוא היתה עינם צופיה למרחוק, כי אז היתה אפשרות לרכוש כל הסביבה בלי מחיר ממש. אבל העוני סתם את העינים ואת השכל, וישמחו אלי גיל כי זכו לקנית בכספם איזו אחוזת קרקע, ויתחברו אליהם שבעה חברים, ויקראו למקום ההוא „נחלת שבעה". והר"מ כהן ועוד שנים מחבריו היו הראשונים שהקימו להם שמה מעונות, והם היו הראשונים שיצאו לגור שמה. את בני הבית עזבו בתוך העיר, ורק הגברים יצאו ללון בבתיהם החדשים. בידם האחת החזיקו קני רובה, אולי יהיה צורך לעמוד על נפשם, ובידם השנית ספר התנ"ך, כי לא רצו לנום ולישן כלל בלילה הראשון.

כל בני העיר צחקו לחלומם, ויחד עם זה שערו שער על שימם נפשם בכף, ויזהירו אותם לבל יעשו הצעד הזה המסוכן, אבל הם לא שמעו לא לקול הצחוק ולא לקול ההזהרה, באמרם כי בלי המתכנות אין התפתחות. בצאתם את העיר, והשערים נסגרו אחריהם, אז נואשו ממש אנשי העיר למצוא אותם בחיים, ביני ביתם של הצעירים הללו יללו ובכו כל הלילה ההוא. ויהי כאשר אך נבקעו עפעפי שחר, וכל בני העיר יצאו את העיר לראות מה שלום הנועזים ההם, והם פגשו אותם בצחוק טעושה, כי באמת כל הלילה כלו, היה עליהם לסבול יללת זאבים ושועלים, אשר רצו להתפרץ אל הבתים, ולשבר החלונות, והם הוכרחו לכבות את הנרות לבלתי משוך אליהם את העין, ורוב שעות הלילה ישבו יחד בחושך, ויהגו פרקי תהלים בעל פה.

אחרי הלילה ההוא, נועזו עוד אנשים אחרים לעשות כמעשיהם, ומעט מעט החל הישוב מחוץ לעיר להתרחב, נחלת שבעה התגדלה ואהריה שכונת בית יעקב, וכרם משה, ואבן ישראל, ומאה שערים בצפון, ואחריהם עוד שכונות ועוד שכונות שהן הן יסודות הישוב כלו.

אבל כמובן העיקר היא ההתחלה המסוכנת. לולא הלילה ההוא, כי אז היינו עוד כלנו צפופים בתוך העיר ע"י גל האשפה, שתיכף אחרי יסוד נחלת שבעה, היסרה כמו באפס יד.

ל„החבצלת" היתה כאמור אז נטיה של התנגדות להחלוקה, לכן

עוררו העורכים נגדם שנאת ממוני הכולות, והם השתדלו בכל כחם להפריע הופעת העתון בזמנו, או למען גרום הפסקות בעריכתו. וכמה פעמים חפצם זה הצליח בידם. ובין העורכים התחוללו מריבות וסכסוכים, והם שגרמו שר״ט הכהן התפטר מעריכת החבצלת, ויתחבר עם אחד מגדולי פקחי ירושלם וחכמיה הר״ר אברהם זיסמאן מטעלז, ויחד החלו להו״ל את ״האריאל״ החדשי שהיה אז דבר בעתו. ״האריאל״ היה אז בבחינת ״כינוי״ בין שני הקצוות: החבצלת בעריכת הרידב״ם היתה אז לפי מושג הזמן ההוא שמאלית יותר מדאי, ״יהודה וירושלם״ בעריכת הרי״מ שאלומון היה אז ימני יותר מדאי, נמצא שהאריאל היה אז בתור ״אמצעי שלם״, מן המתינים, ובזה התאהב על כל המפלגות. מלחמת האריאל בחכי״ח ובהנהגת ביה״ס מקיה ישראל מצאה חן אפילו בעיני הרבנים והגאונים. והרבה הועיל הירחון הזה להי״ט ולשפר את הנהלת ביה״ס. אח״כ השתתף בהדפסתו גם הר׳ ראובן מרגליות זצ״ל. 1)

בהיות הר״ט כהן בחו״ל לרגלי שפיר עתינו, התקשר בברית אהבה עם המטיף הנאור ד״ר אהרן יעלינק.

ד״ר יעלינק היה מספר קטן של אוהבים, אבל כלם היו מהמבוררים והמסולתים שבעם, לא על נקלה היה אפשר להמנות בין ידידי יעלינק, בו בצא יעלינק איש כלבבו, אשר אף אם בדעות דהיות היו רחוקים זה מזה בכל זאת היה כחותם על לבבו ויאהבהו מאד ויתרועע אתו והמיד השתדל לרכש למר כהן אוהבים חדשים ורעים נאמנים. וידו של יעלינק לא זזה מידו בכל עת היותו בוינה, ועי״כ הביע מר כהן באזני יעלינק את דעתו בנוגע להדפים.

ויהי היום בלכתם שניהם לטייל שלובי זרוע ברחוב הפרטר, שקועים במחשבותיהם, התעורר פתאם ד״ר יעלינק באמצע השיח והעמיד את רעו בן לויתו כמעט בקול צעקה שרבב אליו עיני כל העוברי הרחוב. שמע נא רבי טיבל, פנה אליו ד״ר יעלינק, זה עלה הופיעה עצה בלבי איך

1) כל התעודות והמסמכים השייכים לזה נמצאים בידי מר טיכלין.

שהסיג דפיסק. אנחנו נלך עתה הביתה, ואנכי אסדר לך בשמך מכתב להוד מלכותו הקיסר פרנץ יוסף, ובו אבאר בקצרה ובברור את מחסידך אשר יחסר לך, ותבקש מהקיסר שהוא יחנך בדפוס. ולמען ברר לו נחיצות הדבר הנך מבקש "ראיון" ממני, וכמעט בטוח אנכי שתצליח ותבא אל מבוחך, והיה כי השיג את ראיון לא לי להורותך מה שתאמר ולהבינך את שהדבר, כי חכם אתה ופקח די לדעת בעצמך את אשר לפניך.

דיר ילינק ההרגש עיד יוהר כי בעיניו היתה העצה הזאת ברורה ומבוחה מאד אשר אין בה כל פקפוק.

אבל, העיר דיר ילינק הלאה את טר כהן, אבל, ראשית כל עליך להחליף מלונך (טר כהן התאכסן כמובן בבית יהודי פשוט), למען ימצאיך הסיר בספירות יותר נעלות, ותהיה ראוי להסדי מלכנו, וגם זאת עליך לדעת כי בטח תהיה מעתה מוקף במשגיחים נסתרים אשר על כל שרשי רגליך יתחקו לחקור ולדרוש מעשיך ומנהגיך, מטרתך ומצנך, ומאד ראוי שתתיה נוהר מעט יותר בההנהגה החיצונית אף שבתיך ירושלמי אינך רגיל בכמו אלה.

בדברם שכו אל טעין דיר ילינק, והאחרון סדר המכתב ביד הסנגון והטליצה הגרמנית הטובה עליו, תוכן המכתב היה בערך כזה:

"היות כי בארץ ישראל בכלל, וירושלם בפרט, אשר שם הקיסר נקרא עליה בתיר "מלך ירושלם", דרוש עתון השוב אשר יפיץ השכלה טהורה בין ההושבים היהודים, ואשר בהוכם נמנים גם רבים מאוסטריה ואונגריה הדורשים בזון ספרותי, ע"כ נקה החיים, שהוא גיב נתין אוסטרי, אשר הוד מלכותו, הטוב ודמטיב לכל, יעזרהו בתפקידו זה, ואם יחוננהו בראיון מיוהר יבאר לו נפלאות נחיצת הדבר שיהיה דפים מיוחד למטרה זו בירושלים".

המכתב נשלה ע"י הדואר ללשכתו הפרטית של הדר הקיסר, טר כהן החליף את מלונו למקום חשוב מאד, ונביאת דיר ילינק אמנם באה, כי מאז היה מוקף כמו ברשת של אנשים שונים אשר לא הכירם ולא ידעם, ובכל זאת התענינו מאד במצבו, והיו חוקרים ודורשים מבעלי המלון והאורחים על טיבו של טר כהן הירושלמי, ומה מעשיו ולאיזו

מטרה בא לווינה, גם בבית ילינק הקרו ודרשו כמה פעמים גם מצד המשטרה החשאית על אודות מר כהן ופרטי הנהגותיו.

וכה עברו איזו שבועות, ופתאם הוזמן מר כהן אל היכל הקיסר, והנה מלבד אשר ד"ר ילינק הואיל להורותו איך יתנהג בעמדו לפני הוד מלכיתי, הנה גם בביאו הארמונה הכינוהו שלושם אחרים באולם מיוחד לכל התכסיסים הדרושים לדעת בעת הראיון עם המושל, והעבידו איתו עבודה קשה עד שהרגילוהו בכל הציוך. מיכן שבתור ירושלמי לא נסע בכסו אלה, אבל מתיניתי וחכמתו עמדו לו לעביר בשלום כל הנסיונות עד כי הוכל אל אולם גדול מאד, שרק ארכו ורחבו היה יכול להטיל אימה על הבא שמה, ומהחת קלעים ירוקים היפיע פתאם להוך האולם הוד מלכיתו דקיסר בעצמו בלוית שני שרים מיטיבו ומשמאלו. אחד השלושים קרא בשם: מר מיכל כהן, מ רושלם!

מר כהן הרכין ראשו והשתחוה לפני דקיסר, ויברך נרכת אשר הלק. הקיסר האיר פניו אליו ובשפת רצון אמר לו:

„היכן מכתבך נמסר לי. מה תרא מטרת עהונך?"

„קדמה והשכ"ה! השיב מר כהן.

„דמרגישים שמה צירך בזה?" היסיף הקיסר לשאול.

„הדור רצעיר של הטפלג ת הבינינות!" השיב שוב מר כהן באימץ רוח.

„הנאמת קשה הוא להשיג האמצעים להקמת דפום דמטרה זו?"

„עד עתה, הוד מלכות, לא עלה הדבר בידי!"

„תודה רבה בעד הידיעה, ועיד אתענין בזה!" אמר הקיסר ויעש בידו הניעה שקבלת הפנים נגמרה.

מר כהן השתחוה שנית ויצא לחדרנית בלוית שני שרים. שבפרוזדור לחשו לו כי הצליח מאד, ובי לא פלו אשר יהודי אויי ידע לכבל דבריו במשפטים כה קצרים וברורים.

בצאתו מהארמון רץ תכף אל ידידו הד"ר ילינק אשר כבר המתין עליו לרעת התוצאות, ובשמעו את כל שאלות הקיסר ותשובותיו שמח כאד ואמר: עתה נמיח אני כי יהיה לך דפום נאה ומשובח הדשים אחדים עברו, ומהארמון אין קול ואין קשב, ולמר כהן ירט דדך, ולא עצר כח להתעכב עוד בווינה, ועל כן יעצהו ילינק לשוב ירושלימה, ואם תניע השובה רצייה וידיעהו בהדרכה.

מר כהן עשה גם הפעם כעצת יד"ר, וישב ירושלימה בטלא הפנים שהיו לו מנויים. אבל עוד טרם דרך כף רגלו על מפתן ביתו והנה הפתיעההו טלגרמה מד"ר ילינק, השודיע לו כי הכל הוא על צד היותר טוב.

ואמנם מאת לשכת הקיסר נתנה פקודה לאחת הפבריקאות לשלוח למר כהן טכונה חשובה לפי ערך הזמן ההוא וכל מכשירי דפים עפ"י מה שסדר המטיף ד"ר ילינק, ואחרי זמן מועט באה כל ההזמנה ישר על שם מר כהן, בלי גם כל תשלום מכס, על פי ההערה שהכל הוא לצורך. הצבור.

על גבי המכונה התנוסס נזר אוסטריה, והיא נמצאת עוד גם עתה בבית דפים צוקרמן בירושלם.

בשנת תרל"ט היה בקניגסברג ונתקבל בכבוד גדול מהגאון הגדול מוהרט"ל מלבים ז"ל ויהי אורחו כל זמן שהתעכב שמה. והגאון מלבי"ם מסר בידו תעודה מציגה אותו לפני כל יודעיו ומיקיריו. 1)

רוב שנותיו היה חבר ההנהלה ומזכיר וסיפר בבית תלמוד התורה „עץ חיים". בש' הרנ"ג נתמנה לסופר ומזכיר בביה"ח הכללי משגב לדך, והצליח להרים דמיסדות אל הגובה החשוב שעומדים בו עתה. כל אחד במקצועו.

בשנת הרנ"ח מתה עליו רעיתו מ' ליבא דבורה, ובשנת פרצה המלחמה הכללית הרע"ד בסיף אלול גיע ויטת האיש המצוין הזה וקן ושבע ימים, ויגדל המספד עליו, ויקבר בכבוד גדול בסרום הר הזתים.

הר"מ כהן ז"ל השאיר אחריו שני בנים: ד"ר א. ש. כהן ז"ל זקן רופאי המושבה פתח תקוה ושר ישראל כהן. ושתי בנות: בראנה ומינא.

ד"ר א. כהן התחתן עם הג' שרה לאה נכדת הגביר רבי בן ציון ליאון ז"ל ויולדו לו ארבעה בנים ובת אחת. בנו האחד הוא ד"ר נפתלי כהן רופא במושבה פ"ת, השני הוא שר בן ציון כהן חתן ד"ר אייזינבך והשנים האחרים נתן ויוסף עודם רוקים.

שר ישראל כהן התחתן עם הג' מ' חיה לבית זקש (משפחה עתיקה ומענינת, מראשוני הציוני הישוב) ויולדו לו ארבעה בנים ושלש בנית. בניו כלם הם בארצית הברית. אחת מבנותיו נשואה להעסקן הצבורי הידוע שר מרדכי כספי ראש הפירמה: כספי דסקין וקפ"ן בירושלם. השניה נשואה להסופר דנכבד שר יצחק בצירין (המשפחה הואת נזכרת לעיל).

הג' בראנה נשואה להרב החכם שר חיים מיכל מיכלין נ"י בירושלם ויולדו לו שני בנים וארבע בנות, בנו האחד הוא ד"ר יעקב מיכלין חתן הסופר המפורסם שר זליג רבינוביץ כרמת השרון—תל אביב. השני הוא ההקדאי שר בנימין פייבל מיכלין, בפתח תקוה, שהתחתן עם בת הקדוש

---

1) עיין הנאה בהוספה ג'

רח״צ גרינשטיין מגבורי פ״ת וקרבנותיה בעת הפרעות בשנת תרפ״א. בתו האחת נשואה למר שמעון קפלן ראש הפירמה הידועה : זילברמן דיסקין וקפלן ביפו. ובתו השניה נשואה למר יצחק פני בזכרון יעקב.

הג׳ מינה נשואה להרב ר׳ ישראל יצחק פאפע בנו של הגאון מוהר׳ נהנאל חיים פאפע ז״ל מאנטיפוליה בעהמ״ח ספרים רבים ומועילים מאד. ויולדו להם בן ובח. בנם מר אריה פאפו הוא פקיד בסחלקת העליה אצל הסמשלה. והבת ובעלה ומשפחתה הם בארצות הברית.

הוספה א :

קול אשר יעבור תחת השבט, וארשינו תתן יבולה. להגיד כי ישר, בשבטי ישראל הודענו נאמנה אנחנו הבאים עה״ח, שוחטי וסומכי מתא ירושלם עח״ק תוביא סק״ק ספרדים הי״ו, היות אמו״ץ שכן בא לפנינו האברך הנופלג מוה״ח מיכל אליהו הכהן נ״י, ונתלמד אצלינו סלאכת השחיטה והבדיקה כדין וכהלכה, ועכשיו ראה ראינו וברקנו אותו יפה יפה, בדיני הלכות שחיטה הם ותולדותיהן, וגם ראה ראינו שזה האיש מרגיש בפנימית סבין דקה מן הדקה, קלה כזית שהיא, וגם בקי בכדיקת הסבין בריאה כמו שנתפשט בעולם ואבישרא ואשופ״א ואתלת רוחתא : וגם שחט קדמנא מן העוף לזינהו ולא נתעלף וגם בקי בדיני הלכית טריפית הריאה הם ותולדותיהן וכיוצא בהן וגם נסינו אותו בסרכות דבקות ומצאנו שהוא מרגיש אפילו סרכא בת יומא, ובכן אחר שראינו שהוא בקי ובומחה אי לזאת עדותינו זאת תהא למיקם ת״י לעדות ולראיה מהימנא, שראוי והגון מו״ה מיכל הכהן הנו׳ לאביל משחיטתו ומבדיקתו, יאכלו ענוים וישבעו סמוך לבם לא ייראו. כי ראוי והגון הוא למסוך עליו ומכתב להזקירו באנו עה״ח סעה״ק ירושלם תובב״א בש״א לחדש תמוז משנ׳ התרטו״ז ליצירה בא סי׳ השתא הבא שיש״ו וישמחו לפ״ק והכל שריר וברור ואמת וקיים.

עיני בנאמני ארץ ראה ראיתי דברי טע׳ דרבנים שוחטי מתא דעה״ק ירושלם ת״י החו׳ לעיל איך מסכו ידידם על טע׳ האור כי טוב, השוחט הוותיק סוהו״ד מיכל אליהו דכהן ואף שדבריהם אינם צריכים חיזוק כי הא ודאי הסה בהכסתם בהנו אותו יפה על כל קוץ וקוץ הן בענין בקיאות הדינים דן בענין בדיקת הסבין וגם בדיקת הריאה הכל כאשר לבל, ואני באתי להוסיף עליהם, להסכים ולהעריב על כל דבריהם ואין שום אדם יכול לערער עליהם אפילו כחוש השערה, כי דבריהם בראי מוצקים יאכלו ענוים וישבעו סמוך לבם לא ייראו כי ראוי והגון הוא למסוך עליו וע״ז אמו״ץ ומכתב לחזקיהו התמתי שמי סעה״ק ירושלם תוב״ב בחודש תשרי שנת התרטו״ב ליצירה והשו״ב וכבון וקים.

דא גושפנקא דראשון לציון

חיים נסים אבואלעפיה סי״ט

(מקום החותם)

הוספה ב׳ :

כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה

אנשי אמת איש על דגלו לצבאותם, ישרים בלביתם, כאהלים נטע ה׳ כפרים עם נדבים הגבירים אשר מעולם נתנו ריח צדקה כנחל שוטף את עני ונכה רוח העוטרים על הפקודים להאיר לארץ ולדרים לעשות צדקה וחסד.

אנשי משמר שומרי משמרת ימינם נהדרת, רומסי צדק לחוק את בדק, ירא אלקים, הגבירים הרמים מבחר עצומים הרבנים הגדולים מבחר האנינים גוברים ממונים הרועים בשושנים, מראיהם כלפידים, כתר תורה, תורת חיים, צלויי מצלינן, על ישראל ועל רבנן, נפישי ברכתא, לכל חברותא קדישתא דיא בכל אתר ואתר.

אלקא די בירושלם יברך יתהון, מכל עקא לשזבנהון, וברית חיים.

ראשית אומר, המבשרת שלום הר ציון והר הק׳ והעם היושב עליה כלם אחוי קרב קרבת אלקים יחזצין, משימי לילות כימים, ולה׳ עינינו, העוטרים אחרי כתלנו, בותל המערבי ועיק נביאים וחסידים, יהי שלום והשקט בגבולם וינשלם ויגשאם עד עולם ותחזינה עיניכם בשוב ה׳ שיבת ציון ובא לציון גואל בב״א. אותיותינו אלו לו ראינו לחלות עם נריבי ה׳ אלה החזצים קרבת אלקינו שבעו אלינו ותחי נפשכם לעשות צדקה וחסד לעניים מהוגנים בני טובים כל יכשלו.

הנה זה המוכ״ז לפניכם ה״ה האברך המופלג היקר השנון והשקדן, ירא ה׳ בר אוריין וכר אבוהן, ממשפחת רם ונשא, זרע קדש מצבתו ממוחמ׳ כהונה כש״ת מוהריר מיכל אליהו בהרב המנוח היקר וירא באמת המופלא מוהריר אליעזר הכהן זצ״ל כי זה האיש ומעשהו בקדש ל״ו ידענו מה היה לו כי מנעוריו הוא שוקר על משמרת התורה ועבודה, מחובשי בית המדרש, להבין ולהשכיל בתורה ויראה ינע ושרח משים לילות כימים, אך מהאי דוחקא דהוית בכוללנו בעידן קשיא ומזא עקתא דנא רפו כל ידים ונמס כל לב ער אשר אפס עציר ועזוב, ואין משען ומשענה. ומה הוא באותם הימים, צר ומצוק מצאוהו, דחיקא ליה שעתא טובא, בצר לו על הארץ ועל המחיה, ואין לו אפילו ללחם צר ומים לחין, וצערו גדול מנשוא מאין לו פנות כה׳ כה, ומה גם באלו הימים אשר בעוה״ר רעב״א דרעבין אשתכח בעה״ק, וכל יוקר ראזה עינינו, היוקר יאמיר מאד בצעריך ירושלם, ה׳ ירחם, ויזוקר השערים ירדו עם ה׳ לצערים, ומאין יבא עזרם בק׳ להיות עובדי ה׳ מתחזקים על עבודתם

ומתאמצים על משמרתם, כך משלם שערי מכרא, ואנשי חבר שמו לסעדא בארץ בטילת כי ועדא, שמיל ואזיל ואתי צערא, ויחנו במרה לעתות בצרה, ואוי לעינים שכך רואות אותו בצערו ודחקו, וירא כי אין עוזר לו, וישם נפשו בכפו לכתת את רגליו ולה"ר בערים של אחינו ב"י המסומנים בסי' טהרת קדש ישראל רחב"ר גומלי חסדים וכולי האי ואולי, ימצא לו עזר ומשען, לחם לטף ב"ב ולאסוף מן הבא בידו לחזור לביתו, נוה שאנן, לאחוז בסנסני עץ החיים לישב על התו"ע אשר זה דרכו בקדש. ובכן צריקים יראו ויסמכו ביד מזה בן מזה, מזה ומזה, וישרים יעלזו באשר ימצאו (לפניהם) דגון לגומלו חסד כהוגן כיד ה' הטובה עליהם, בני רחמנים ירחמו עליו לתור לו מקוה מנוחה, מליצי יושר יסליצו שוב בעדו אל קציני ארץ, המנדבים בעם וכל איש אשר יראת ה' נגעת בלבו יקום ויתעורר לקול הסיפור, ספירת דברים של המוב"ז, החלש יאמר גבור אני ותהא ידם לאל אמונה לעזרו, לתמכו לסעדו לאמצו ולחזקו בנופם ובטארם באינם ובהונם, העשיר לו ירבה ברכה מרובה כנפשו העדינה, ומעשי הצדקה יכבדוהו, ולאהב"י הדבקים בה' ובתורתו מרצים ומחוננים עפר אדמתו אליהם אין להוסיף דברי רצוי ובקשה כי הלא תמיד לבם שש ושמח בבא אליהם מצוות נאות, ובעה"ע ישיב בישועות הנבאות, ויבולה המצוה שתנן אלף המנן מכל צרה ויגון וישפיע עליהם שפע ברכה מרום המערכה (תגיבות) ארץ ומלאה ורוב דגן ויזכו לראות בנחמת ציון וירושלם בעלותם מימים ימימה, לראות פני השכינה שלש פעמים בשנה אמן כי"ר.

המעתירים כ"ק מסוגי ומנהלי עדת ישורון ק"ק פרושים הי"ו פעה"ק ירושלם תובב"א הבע"ח בחודש זיו שנת תרטו"ב.

נאם ישעיה באי"א טו"ח ישכר בער זצללה"ה ברדקי

ונאם יוסף זונדיל מסלאנט

ונאם אורי שבתי בסו"ה חיים ז"ל

ונאם משה בהרב סוהר"ן ז"ל האסלאווצר

גם אנחנו באנו למלאות דברי הרבנים הגדולים המסומנים הנ"ל היו ולחיות מפישים ברחמים עבור האי גברא יקרא כהן שרעתי יפה הלא הוא המיסלג בתורה ובירא ה' מהורה, שקדן ושנון בר פחתי סוהר"ר מיכל נ"י בהרב המופלג בתורה רא באמת המניח מוהר"ר אליעזר הכהן זצ"ל מיאסוין אשר הניע עד חוב"ה לכתת

רגליו ולהיות נודד ממקום הק' לבקש עזר וסעד מאחב"י רחב"ר. וחלותינו היא מנדיבי עמנו ומצדיקי הרבים לאשרו לתמכו ולחזקו בכל האפשרות, אשרי המשכילים אל דל ואביון יקר כזה, וברכת ה' היא תעשיר ותגן עליכם ויכון בחסד כפאכם ונזכה יחד לשמוח בבנין ההיכל והאולם, מעתה ועד עולם. ויזכו לראות פני השכינה שלש פעמים בשנה בב"א. הכ"ד הבעה"ח אנחנו בד"צ דכולל פרושים הי"ו פעה"ק ירושלם החותמים ברוב עוז ושלום בחודש הנז' שנת תרטו"ב לפ"ק.

נאם שמואל סראנט

ונאם מרדכי מאיר בהרב מו"ה אליה

ונאם בנימין דוד מווילנא

אנא נפשאי ראשון לציון חוז הוית את כל דברי האגרת, אמריה מטרדת, וצר לי, וכמו צע"ר בלבי, מראת רוב העניות והדלות אשר סובל מעלת דמיכ"ז החכם הוותיק הנז' ומהאי מעמא הוצרך לצאת מן הקדש פנימה לקרות חוצות, לקראת אחב"י להגיד להם את כל הקורות, אשבלות מרורות, אולי יכמרו רחמיהם עליו והענק יעניקוהו מפרי צדקתם, כי ע"פ אחלי אלירם אשים, כי בטקים אשר תדריך כף רגל דמוכ"ז יהמרו לעורתו, אלה ברכב ואלה בזוזים, בטחתי שכן יעשי, וכנו"ד מצוה רבה להריק לכם ברכה עד בלי די, כי"ר. הלכ"ד החוי בנושענקא והוא ראשון לציון.

חיים נסים אבואלעפיא כ"ט יצ"ו

גם אנחנו חו"ר מו"ט דק"ק אנשי פולין ווארשא הי"ו באנו למלאות דברי בקשת הרבנים הנ' עליונים למעלה ולחלות בעד היקר הרבני המופלג שקדן ושנון ירא מנעוריו, בר פחתי, המוכ"ז הנ"ל אשר כל איש ואיש לפי יוכלו תחוסו על נפשו היקרה וחלותינו היא מנדיבי עמנו ומצדיקי הרבים לעזרו ולתמכו בכל האפשרות וגדולה המציה שתנן אלף המזן מכל צרה ויגון.

הלכ"ד מו"ם דק"ק אנשי פולין ווארשא הי"ו בתוככי ירושלם

נאם נחום בהרמ"א זי"ל

נאם יעקב יהודא בהרמ"א זי"ל

נאם פישל לוי (רובין)

הוספה ג':

מהותו של הרב המופלג והשנון מוהר"ר מיכל הכהן נ"י מיקירי ירושלם ובניה המסולאים בפז נודע לי מאז הוציא לאור מכתב עתי א ר י א ל אריאל בקרית חנה דוד. ובהיותי במחננו נודד ללחם כי יהסר ליושבי עיר הצדק, אבקש נדיבי עם שיכוננו בעבורו מעמד קבוע למען ישכן ויתלונן על התורה והעבודה ולא ירגו מתקומו ומאהלו, אהל תורה וחכמה. י"ח מנחם תרל"ש ק"ב מאיר ליבוש מלבים

רבנו יעקב מאיר הי"ו.

ראש הרבנים בארץ ישראל, ראשון לציון ונשיא הרבנות הראשית בירושלם.

לחג שנות השבעים של מורנו ורבנו שליט"א הננו לפרסם בזה קטעים אחדים מתולדותיו ופעולותיו כפי שנמסר לנו עוד מלפני כעשרים שנה מאת החכם הסופר מר אברהם אלמאליח נ"י.

הרה"ג רבי יעקב מאיר נ"י נולד לאביו הר' מירקארו מאיר ז"ל בירושלם ביום ז' אדר התרט"ז ליצירה, ומוהלו היה הרב הגאון ר' יעקב שאול אלישר זצ"ל. אביו המנוח היה חסיד קדוש מנכבדי וסוחרי ירושלם.

עד השנה השמינית לימי חייו נתחנך הנער בחדר ואחרי כן מסרו אביו, ככל בני גילו בזמן ההוא, להרב מנחם בכ"ר יצחק שהיה אז המורה לתלמוד ופוסקים היותר מפורסם בירושלם. בשנת הט"ו לימי חייו לקח אותו הראב"ד מקודש הרב החסיד כמוהר"ר אהרן רבינו עזריאל ז"ל לנושא כליו ויתן לו שעורים בתלמוד ופוסקים כי חפצו היה לעשותו למורה הוראה בישראל.

בהיות הנער כבן כ' שנה עזב עפ"י בקשת אביו את ירושלם ואת הלמודים וילך לשכן ביפו להפרנס מיגיע כפיו, כי מאן לעשות את תורתו קרדום לחפר בו. כשנה אחת שהה ביפו ויעסק בשולחנות ויעש עסקים טובים כי ההצלחה האירה לו פנים.

הרב הגדול ברוך פינטו שהכיר את העלם יעקב הצעיר וירא בו כשרונות נעלים ומצוינים וצפה כי עתיד להיות ככב מזהיר בשמי היהדות הארץ ישראלית, הצטער מאד על עזב הנער את התורה וילך לאבד את כשרונותיו במסחר, השתדל לפני הגביר עזריה די בוטון ויבטיחו לו פרס הגון לעסק בתורה ולמד יחד את הגביר הנ"ל התלמוד ופוסקים שלש שעות ביום. עפ"י בקשת האנשים האלה עזב ר' יעקב הצעיר את יפו וישב ירושלימה לעסק בתורה.

עד סוף שנת תרט״א ישב בחברת הגביר די בוטון, אולם מפני סכסוך קל בינו ובין הגביר הנ״ז עזב את ישיבתו ויחל ללמוד לעצמו.

בחשון תרט״ב מלאו את ידו ראשי עדה הספרדים ללכת בשליחותם לערי בוכארה לאסף נדבות לעניי העדה הזאת. הצלחתו בערים הללו היתה עצומה ובמשך השנה ששהה שמה קנה לו שם טוב וכבוד גדול. מתק שפתיו וענותו, וקבלתו את כל אדם בסבר פנים יפות עשו על הבוכרים רשם גדול חזק ונעים ומדי העליתם את זכר הרב יעקב מאיר על שפתם פיהם ימלא תהלתי. בשנת התרט״ג שב לעיר מולדתו ויבחר לסנהל החברה „משגב לדך״.

בשנת תרט״ה נשלח מאת רבני „בית אל״ בתור שליח לערי תינים ואלג׳יר ועי הצלחתו הרבה בקש ממנו כולל ירושלם ע״י התלגרם ללכת גם בשליחותו לערים הללו הצלחתו בשליחות זו היתה רבה ושמו יצא להתהלה בכל קצוי אפריקה הצפונית בהור תלמודי ומשכיל גדול ודרשן מצוין. ובחדש תמוז תרט״ז שב ירושלימה ויבחר לנוסף בבית דינו של הרה״ג אלישר ז״ל שהיה אז עוד ראב״ד.

בשנת תרט״ח נבחר לחבר ועד העיר וישתדל ביסוד החברה „לטען ירושלם״ שמטרתה היתה לבנות בתית לעניים, ושליח מיוחד נשלח לקושטא לקבץ נדבות, ואסף סכומים הגונים. אולם מפני סבות שונות בטלה האגדה והכסף נמסר בהסכם הועד ליד נבאי „משגב לדך״.

הרה״ג רבי יעקב מאיר שרת עוד בבית דינם של הראב״ד יוסף בורלה והרה״ג נסים ברוך ולאחרונה היה סגנו של הראב״ד הרה״ג יצחק ישראל, אשר מפני זקנתו וחלשתו היה הוא המוציא והמביא את כל עניני הב״ד.

שנת התרנ״א היתה שנת עבודה פוריה ומעשים כבירים להרה״ג יעקב מאיר נ״י. בה הראה את אהבתו הגדולה לאמת ויושר. בה הראה את חבתו לארץ ולבני עמו יושביה. בפרט בפעולתו הנמרצה לאחד את עדות הספרדים והאשכנזים לעדה אחת.

בשנה ההיא דבר על לב אחינו הבוכרים שעלו להשתקע בירושלם לקנית אחוזת שדה ולבנות עליה שכונה יפה שתהיה לתפארת ליהודים

בירושלים. דבריו הנאמרים בחם לב ובחכה גדולה להארץ פעלו את הפעולה הנחוצה. האחוזה נקנתה ובתים יפים נבנו עליה, היא שכונת רחובות עד היום הזה. אחינו הבוכרים הכירו לו טובה גדולה בעד זה וימנוהו לראש החברה ונשיאותו נתקיימה מאת הקינסול הרוסי. בעזרת עוד נדיבים והשתדלותו של האדון שלמה מוסאיוב הוסיפו לשכלל את המושבה בררכים יפים ורחבים, ובגנות ופרדסים עד כי היא השכונה היותר יפה ליהודים פה ולכבוד לישראל.

בשנה ההיא בעצטה נסע ליפו, ויסר את ועד האחדות י"ב ספרדים ואשכנזים, ועי' השתדלותו הגדולה וכח דבורו המושך, החליט ועד החברה הנו' למנות את הרה"ג כמוהר"ר נפתלי הירץ הלוי, שעד אז היה רק ראב"ד לעדת האשכנזים, לרב הכולל לשתי העדות האלו.

כאשר ישב הרה"ג מוהרי"ש אלישר זי"ע על כסא הרבנות נתעכב הפירמן שמנה חדשים מפני סבות שונות. בקש הראשל"צ זי"ע עי' בני, מהרה"ג יעקב מאיר שהיה אז באיזמיר מפני עסקיו הפרטים, ללכת לקושטא, להשיג מאת הקאיסקם אפנדי את הרשיון. עפ"י בקשתם נסע הרה"ג יעקב מאיר לקושטא, ובמשך ארבעה ימים עלה בידו עי' הדברים החמים שדבר באזני הרב ונכנסו ללבו ופעלו הפעולה הרצויה לטובה, והפירמן נשלח אל העיר.

שתי שנים אחרי שבת מהרי"ש אלישר זי"ע על כסא הרבנות נפלו סכסוכים גדולים בין עדת הספרדים והמערבים ביפו בדבר בחירת ועד לענינים הפרטים הניגעים לעדתם (כי כבר היה ועד האחדות לענינים הכללים). או נסע הרה"ג אלישר זי"ע בלויית הרה"ג יעקב מאיר וביתם אחדים עלה בידם להוך השלום.

זמן מה אחרי כן, קמה קטטה גדולה בין שני הרבנים הגדילים בהבת"ו הרה"ג החק"ל כמוהר"ר אליהו מני זי"ע ובין הרה"ג ר' רחמים פרנקו זי"ל. וגם פה היה הוא מתוך השלום.

בשנה התרנ"ז נבחר שנית, יחד עם האדון נסים בכר, לחבר ועד העיר, ראשית מעשיו בשנה זו היה להנהיג את הדבור העברי בתיר שפה הרשמית בבית הלמיד התורה לעדת הספרדים ויגדל וירחיב את

ישיבת „תפארת ירושלם" שעד אז היתה מתנהגת בלי סדרים. קבע בה חכמים צעירים בפרס הגון לעסק כל היום בתורה.

בשנת הרנ"ט מפני סבות שעת החליט הקונסוסטואר באלג'יר לא לקבל עוד משולחים מכל ארבע ארצות הקדש. השטועה הרעה הזאת הראיבה מאד את לבב הרבנים בד' ארצות. ובדעתם, כי בלעדי הרה"ג יעקב מאיר אין עוד איש ראוי ומכשר לעמד בפרץ ולדבר על לב הנדיבים לבטל את החלטתם, מלאו את ידי הרה"ג הנז' להיות מליצם לפני חברי הקונסוסטואר. בחדש אייר נסע אלג'ירה. ובאמת לא שגו השולחים בו כי הצלחת שליחם היתה כל כך כרובה כי דבריו הנאמרים בהשכל ודעת והיוצאים מעמק לב טהור, לב מלא אהבה לעמו ולארצו פעלו פעולה עזה על שומעיהם ויהפך לבם לטובה על ד' אה"ק ויבטלו את החלטתם הראשונה. ומני אז מתקבל שליח הכולל בכבר פנים יפית.

מאלג'יר נסע להתערוכה הכללית בפריז בשנת 1900 ועפ"י עצת האדון ענחבי ערך מכתב לכבוד הברון די רוטשילד ויבקש ממנו לקבע רופא עינים תמידי שיענה להיהודים הדורשים בעצתו חנם. ראש רבני צרפת הרה"ג צדוק הכהן ז"ל בכבודו ובעצמו מסר את המכתב להברון, והברון ההרצה למלא את בקשת הרה"ג יעקב מאיר ויקבע שכר שנתי לרופא תמידי, ונבחר דר' רוטשטיין לרופא.

בשנת תר"ס היתה המחלוקת הידועה בין האשכנזים פרושים וחסידים ביפו. ועפ"י מאמר מהשר הפחה טיפיק בי, נסע הרה"ג יעקב מאיר נ"י בלוית הרב משה סלומון, וישהו שמה כמ"ח יום ועפ"י רצון הרה"ג נפתלי הירץ הלוי הסכימו למנות המטלא מקים חכם רשמי את הרה"ג רבי חוקיה שבתי לקאימקם חכם באשי ביפו.

בימי חיי הראש"ל מהרי"ש אלישר ז"ל היה הרה"ג יעקב מאיר ויועצו של הרב המנ"ח בכל עסקי ועניני הקהל ועל פיו נחתכו כל עניני העדה. כמר מסר לו לערך כמה פסקים בהשובה על שאלות ששאלו את הראשל"צ ז"ל ובחכמתו הגדולה ובקיאותו הרבה בתלמוד ופוסקים, ענה עליהם בהשכל ודעת. אחדים מפסקיו נדפסו כבר בחבורי מהרי"ש

אלישר ז"ל, ויתרם נשארו בכתובים *) תחת ידי רבנו היו"ר.

בשנת התרס"ג עשה מעשה גדול וחשוב מאד להעדה הספרדית והוא יסוד „בית יתומים לעדת הספרדים". גורל יתומי עדה זו נגע עד לבו ויחמל הרחמן עליהם ויחליט להקדיש כחו להטיב מצבם. ויקרא אליו את חתנו הרב רפאל עזריאל ועוד רבנים צעירים אוהבי עמם ומלאי כח עלומים וייעצם ליסד „בית חנוך יתומים", ויבטיח להם להשתדל בכל כח השפעתו להמציא כסף להוצאות הבית ויצנה לראש הבית את הרה"ג הרב אברהם פילוסוף ויחלו הגבאים את עבודתם בידים ריקניות, אבל בתקוה גדולה לעתיד ובאמונה הזקה כי בעזרתו של הרה"ג יעקב מאיר יעלה בידם להוציא את הדבר הכבד הזה לפעל.

וההצלחה האירה פנים לבית חנוך יתומים כי בכל מקום שפינה הרה"ג יעקב מאיר ה' מצליח בידו. השרים לבית ברוכף ולבית ישׁשׁברוף עפ"י השתדלותו הגדולה של מיסד „בית חנוך יתומים" נדבו סכום הגון של אלף ושׁש מאות נפוליון לקנין קרקע, ויבטיחו לתת את כל הוצאות הבנין, עפ"י השפעתו הגדולה נדבו עוד נדיבים רבים נדבות הגונות להוצאות הבית הזה, והעבודה כבר החלה והיה בעמד הבית על תלו, ויתומים רבים יצאו ממנו בנים נאמנים לעמם לארצם, לדתם ולשפתם וזכרו כל אנשי ירושלם את איש חסדו אשר רבית פעל ועשה למען היתומים וזכרו הטוב לא ימוש מפיהם.

היוצא לנו מזה הוא כי על ידי מעשיו הכבירים לטובת עמנו ולטובת העניים והאביונים יתומים ואלמנות, ע"י היותו חביב ורצוי בעיניהם, קבלתי את כל אדם בסבר פנים יפות, מדברו הנאות, מנהגיו החשובים והנאים הטבועים בחותם של אצילות השפיעו על אנשי ירושלם כקטן כגדול לבחור בו לראש ולקצין עליהם.

בשנת תרס"ו—אחרי פטירתו של הרב הגאון רבי יעקב שאול

*) חבל עליהם ועל כל הכתבים היקרים של רבנו ביחד עם היומן הגדול שנשרפו בזמן השריפה הגדולה שהיתה בסאלוניקי בשנת „תבערה".

אלישר זי"ל, ראשון לציון וחכם באשי בירושלם — נבחר רבנו יעקב מאיר נ"י לממלא מקומו. אבל לרגלי "הסכסוכים הידועים" התנער הרב ממשרתו זו ועפ"י בקשת העדה הגדולה בסאלוניק קבל המשרה הגדולה הזאת לכהן בה פאר בתור ראש רבני סאלוניק ואגפיה.

בחרש תמוז תרס"ו באה תליגרמה מעדת ישראל בסאלוניק לרבנו הגאון לאמר: הועד הכללי ושארי הועדים בחרוהו פה אחד לרבם הגדול,

ועה"ח יעקב קאזים ראש העדה

עדת ישראל בסאלוניקו ידעה לבחר באיש הראוי וההגון לעמוד בראש הנהגת עדה גדולה וקדושה בדעת, בתבונה וביראת אלקים; ועל כסא הרבנות אשר ארבע מאות שנה ישבו אנשים גדולים, מצוינים ומפורסמים, עלה רבנו זה שהתאחד בו כל המעלות הטובות והסגולות אשר מנה אותם יתרו באזני משה חותנו ביעצו להפקיד על עדת ה': איש חיל, ירא אלקים, איש אמת ושונא בצע.

ושמה בסאלוניק, מצא רבנו כר נרחב לפעולה, בלי הרף עבד לילה ויום להפרחת עדתו. מיום בא הרה"ג יעקב מאיר לסלוניק ועד צאתו משמה התענגו צאן מרעיתו על נעם מדבריהו, על דברנותו המצוינה על חכמתו הגדולה ועל פעולותיו הנשגבות. פניו המפיקים חדוה ובינה ומתק שפתיו עשו על כל רואהו רשם אי־נמחה.

נשמה טהורה בגוף בריא: קומתו בינונית וקופ"ת, מבנה גיד איתן פניו מפיקים מרץ ואמץ, עיניו הגדולות המאירות והבולטות מפיקות תבונה ודעת; תלמודי גדול, השפה העברית שגורה על פיו, מדבר וכותב בה, בקי בספרות החדשה ומדבר ספרדית, צרפתית, ערבית והורקית.

כאשר בקר השולטן מיחמד רשד את סאלוניקו הביע את דבריו לרבנו בנוכחות השרים הגדולים: אנכי מרוצה מאד מאד מעבידתך לטובתנו ויהדר את ידו בהשיאת חן חן ושעון זהב בחותם המלך מסר לו אות הכרה והוקרה, ידידות ואהבה.

עוד טרם הספיק להתישב בסלוניק, החל הרועה הנאמן הזה לעביד בגד שלם להתרוממות עדתו. תיך שלום בין הועד המקומי של חכי"ח והועד המרכזי בפריז, עסק ברצינות בנקשת עתיד מזהיר לתלמידי

„בית יוסף" הוא בית מדרש הרבנים שמה חזק את החברה „מתנות לאביונים" הבאה לעזרת הילדים שהוריהם נלקחו מעליהם. בעצותיו המחוכמות, ובנסיונו הגדול הצליח בכל מעשי ידיו ושמו נשא על כל שפתים כאיש אלקי מעש. אך יותר מבכל דבר עסק ראש רבני סלוניק בחנוך הדור הצעיר. בית תלמוד התורה הגדול שהוא מסד החניך היותר גדול בארצות המזרח ושבו מתחנכים יותר מאלף וחמש מאות תלמיד, תחת השגחת חמשים מורים, ענין אותו מאד. רצה היה הרה"ג יעקב מאיר כי במוסר החניך הזה יתחנכו עברים נאמנים לדתם, לעמם ולארצם, עברים שיהיו להפארת לעדתם, שתורה והשכלה תצמדנה בהם; עברים שלא יבושו בציר מהצבתם, עברים שלא יתבוללו ויטמעו בין העמים, וע"כ מנה מורים היודעים את משרתם. והקיה גדולה נשקפת למוסד החנוך הזה, הודות לעינו הפקוחה של הרה"ג יעקב מאיר הי"ו.

אך המוסר היחידי שישאיר את שם הרה"ג יעקב מאיר כתוב באותיות זהב בדברי ימי סאלוניק הוא „גן הילדים" העברי שבו התחנכו כשלש מאות קטנים וקטנות המדברים עברית כשפת אמם.

עוד מוסדות חסד וצדקה רבים נבראו ע"י הרה"ג יעקב מאיר אך הקצר היריעה מהכיל את כל שמותיהם. אין כל פלא איפוא אם כל האגדות הגדולות והשונות שבסאלוניק וביניהן: אגדת תלמידי כי"ח לפנים ה„סירקל דיזינטים"; ה„סירקל ישראלית", „קרימה", „בני ציון" וכל שרי וגדולי העיר, יהודים ולא יהודים, היו מסירים בלב ונפש לרבם האהוד הזה.

ולאחרי שנות ה„מלחמה" שב רבנו ירושלימה, לא הועילו עוד כל ההפצרות וכל העכובים מצד קהלתו בסאלוניקא; לא הועילו עוד „אלפי האנשים שהשליכו את עצמם על פסי הרכבת לבלי לתת את רבם לצאת מן העיר".

והנהו מכהן כעת פאר בהרבנית הראשית יחד עם ידידו ואוהבו, הכהן הגדול מאחיו, מורנו ורבנו גאון ישראל והפארתו רבי אברהם יצחק הכהן קוק נ"י בתור ראש הרבנים בארץ ישראל ראשון לציון בירושלם ואנחנו מאחלים לו אריכת ימים ושנות חיים טובים, עבידה בריאה ופיריה לטובת עמנו וארצנו.

הפירמן

מאמר המלך שעל פיו נתמנה בשעתו הרב יעקב מאיר
לחכם באשי בירושלם וזה נוסחו:

„על יסוד הבקשה שהוגשה אלי מצד וזרת המשפטים והדתות על אזרות ההודעה של הרבנות הראשית לבחירתו של הרב יעקב מאיר. מי שהיה חכם באשי בסאלוניקי, לחכם באשי בירושלם אחרי נטר משרתו של מטלא מקים חכם באשי בעיר הנ"ל הרב אליהו פאניזיל, הריני מצוה בזה את מנויו של הרב יעקב מאיר על פי התנאים המבוארים להלן למשרת הכם באשי בירושלם וכל חכמי וראשי העדות היהודיות השייכות לירושלם צריכים להכיר את הרב הנ"ל בתור חכם באשי שלהם, ובכל הענינים השייכים לרבנות הראשית בירושלם יפנו אליו ולא למרות את פקידותיו, וצריכים לשמוע ולהקשיב את מצוותיו והן בביתי של הרב הנ"ל או בבתים אחרים יש להם רשות להתפלל ולקרוא בתורה ואין למשטרה להתערב ולמנוע אותם מזה. גם אין למשטרה ולפקידים רשות בתואנה של הגושים להכנס אל המקומות אשר מזמן קדמון הקבעו לבתי הפלה ולבתי כפר, וגם אין רשות להתנגד לתקון המקומות ואין לנגוע בכל הדברים השייכים למקומות כאלה ואם נלקח איזה דבר בתור ערבות מוכרחים להחזירם למקומם. ואם יקרה איזה קטטה בין שני יהודים בנוגע לנשואין ולגרושין וגם בנוגע לענינים אחרים הם רשאים או הרב בעצמו או האנשים שיחנו על ידו לשפוט אותם על פי דתם, אם שני הצדדים יסכימו לזה, ואם יש צורך בשבועה להשביעו בבית הכנסת על פי דתם ואין להתנגד אל פסק הדין שיצא מאתם וגם לא להאשים איתם כלל וכלל. ואם אין רשות מצד הרב הנ"ל או אלה שנתנו על ידו אין למרר שום קדושין, וכל יהודי שיחפיץ לקחת אשה או לגרשה או לקחת אחרת עליה מוכרח לקבל רשות מאת הרב הנ"ל ואין לבעלי היכולת להכריח את

הרב הנ"ל לתת אשה פלונית לפלוני, ואם אחד עשה שלא כהוגן וצריך לפי הדין בעת מוהו שלא להריטו מן הארץ, אין למשטרה ולבעלי היכולת להכריח את החכמים להריטו. וגם אין רשות לשום אחד להתערב בעניני כשר וטריפה ואם יצטרך הרב הנ"ל לפני הוד מעלתו הוא בעצמו ימנה את בא כחו ואין לשום אחד להתערב בדבר, המשטרה והפקידים חייבים לשמור ולהגן על הנאשמים אשר ימנה הרב הנ"ל לגבית המסים מידי ולהציל את רכושם מן הלסטים ולא לדרוש מהם שום מתנה ושים דרישת כסף ואם יהיה איזה משפט על הרב הנ"ל או על הרבנים הנמנים על ידו צריך להביא את המשפט הנ"ל לפני הוד מעלתו ואם צריך לאסור א זה חכם צריך להיות על פי ידיעתי, ואין להכריח את היהודי להטיר את דתו בדת האישלם בלי רצונו הגמור וגם לא להת לשום יהודי להתנגד ולהתעקש משלם המסים המוטלים עליו הן מסים מירי או כסף צרקה או מה שקוראים גבילה. ואם ימות איזה חכם בלי יורש או העזבון שלו ימסר ליד הרב הנ"ל או בידי מי שיתמנה על ידו לצרכי צרקה ואין לשום כח ממשלתי להתערב בדבר, ואלה שיש להם יורשים לא לתת לנגוע בכסף וביתר הדברים של המת. והחכמים העושים צואה לפי חוקי דתם תהיה מקובלת והם ישפטו על פי דתם ובעדים יהודים. ואם יהיה יהודי העושה דבר המתנגד לדת הוא יענש על פי הדת ואין רשות לשום אחד להתערב, ואין להתנגד מצד הצבא לרכיבת הרב הנ"ל ואנשיו על גבי סוסים או פרדות. והבית אשר דר החכם באשי הנ"ל או ראשי העדות הם נחשבים לארמון ואין להתפרץ אליהם. ואין לשום אדם להתערב לא באופן קבורת מתיהם ולא באופן עשית הפלתם בבתי הכנסת שלהם. והרב אם מוסר לו את כתב מלכות זו, על פי אלה אין שום אדם מפני שום סבה ובשום אופן להתנגד ולהתערב. נכתב ונחתם ביום עשרים וחמשה לחודש רביע אלאחד שנת אלף שלש מאות עשרים ותשע.

חותם **שולטן רישאד.**

„פירמן" כעין זה בנוסח זה קבל הרב יעקב מאיר גם לרבנותו בסאלוניקי מאת השולטן עבדיל חמיד כאן.

השר חיים אמזלג ז"ל

משפחת אמזלג, משפחה ספרדית אצילה ורומנה, עלתה לארץ ישראל מג'ברלטר בהתחלת המאה ההשע עשרה והשתקע בירושלם בראשונה, ואח"כ העתיקה את מושבה ליפו.

המשפחה הנ"ל הקימה אנשים חכמים ובעלי מרץ אשר הקריש הרבה מזמנם ומאודם לבסוס הישוב וקיומו ואשר עזרו הרבה בימים ההם להתפתחות ההתישבות והפרחתה. הם היו סוחרים ותיקים וידועים וגם בעלי השפעה בחוגים הרשמיים והודות להשפעתם זאת עמדו בפרץ בכל עת מצוא לבוא לעזרת אחיהם תושבי הארץ.

העתון „חבצלת" שהיה או יוצא לאור, מזכיר את בני המשפחה הנ"ל לטובה. באיתו עתון (שנה רביעית גליון עשרים) נאמר ע"ד פטירתו של אבי וקנו של השר חיים אמזלג: „ביום כ"ז שבט תרל"ד עלה הכורת וקטף להחכם המרומם מר רפאל אמזלג, בן לאותו צדיק הגביר המפורסם מר יוסף אמזלג ז"ל, חתן הרב המופלא מוה"ר יהודה שמואל אשכנזי בעל ספר גזע ישי', בן ל"ו שנה היה במותו ויבכי עליו כל בית ישראל באי".

נבדו מר חיים אמזלג ז"ל, עשיר וסוחר נכבד וחכם מדעי בהליכות עולם, הקדיש את מיטב זמנו לטיבת אחיו וישתדל להגן עליהם בכל הזדמנות ובפרט היה מסיר בכל לבו לרעיון גאולת הארץ וישיבה ובכל פעם שעזרתו והסיתו היו נחוצות לא טמן ידו בצלחת ויעש ככל העולה בידו לטובת הרעיון הלאומי.

הודות להשפעתו וכשרוניותיו ובהיותו נתין ממשלת בריטניה, מנתה איתו ממשלתו בשנת הרמ"ג לב"כ בעיר ההף ביפו, בתור סגן קונסול בריטניה. ובשנת הרמ"ה מנתה אותו ממשלת פירטיגל להיות ב"כ בירושלם.

ה„חבצלת" פורסת את המנוי הנ"ל בכה:

„נשמח להודיע כי משרת קונסיל למשלת פירטיגל אשר נפקד

עד כה בירושלים. ניתנה עתה על שכם איש נכבד בעמנו, הוא השר המפואר הגביר היקר והנכבד מוה"ר חיים אזולג נ"י ויצע קונסול מלכות ברימניה ביפו, ממשלת תורמה הרומטה הסכימה לזה, ומאמר המלך ירה"ם אשר וקיים את הסכמתם. למלין הקונסולט וממלא מקומו בירושלם, הפקיד השר אזולג הי"ו בהסכם ממשלת פורטוגל וממשלתנו ירה"ם את בן אחותו האדון הנכבד יקר רוח סי' יוסף נבון הי"ה. בשבוע הזה בא השר אזולג ירושלימה ויסר אל בית מלון "אשל ירושלם" ויבקר בלוית האדון נבון את כבוד פחת עירנו, ושרי הקונסולים למלכות אירופה ואמריקה אשר פה, ויקבל מאת כלם בכבוד גדול. יהי ה' עמם ויעלה מעלה מעלה.

ביום הששי הנולדת הוד מלך פורטוגל, באו ראשי דתות השונות ושרי הקונסולים למלכות הנאורות, לבקר את כבוד אחינו השר אזולג, קונסול פורטוגל ולברכו לכבוד היום, בהיותו אורח פה ובנין הבית אשר שכר לקונסולט עוד טרם נגמר, קבל את האורחים בבית מלון קוק, ואתו היה שמה בנו האדון הנכבד סי' יוסף אזולג הי"ו, וממלא מקומו בירושלם האדון הנכבד סי' יוסף נבון הי"ו, ויבאו שמה הפטריארך הקטולי וגדולי הכנסיה, ממלא מקום ראש כהני הקפוצינר והקונסולים למלכות איטליה וספרד וממלא מקום הקונסולים למלכות איסטריה, ברימניה, צרפת, אשכנז, רוסיה, יון ואמריקה, כביד הקונסול למלכות איסטריה אונגרן בא לבקר את השר אזולג בבית מלינו באשל אברהם.

שנים אחדות אחרי התמנותו למשרת קונסול בריטניה, כבדה אותו המלכה ויקטוריה באות כבוד של זהב בתור הברה וגמול על עבידתו המסורה והנאמנה.

מרן רב ועבודה מסורה השקיע המנוח חיים אזולג בקנית אדמות המושבה ראשון לציון אשר נקנתה על שמו (עין "ארץ אבותינו, דף 56") המשלה התירקית נתנה פקודה נמרצה שעל פיה אסרה בכל תוקף להקים בנינים על אדמת המושבה הנ"ל. המנוח לא התחשב עם הפקידה הנ"ל ויחל להמשיך את הבנין במושבה הנ"ל על אחריותו הוא,

וכעבור זמן מה נסע בעצמו לקישטא ושם התראה עם ירידו האנגלי הידוע לורד אלפינס, אשר היה נוטה אהבה ליהודים, ובאמצעותו בא במשא ומתן עם גדולי הממשלה הטורקית וישפיע עליהם לטיבת אחינו העולים אל הארץ הקדושה ולטובת ישוב הארץ.

בשנת 1882 אחרי הפרעות ביהודי רוסיה והתעוררות רעיון חבת ציון, כשבאו ליפו צירים שלוחים מאת חברות ואנשים פרטיים מרוסיה ורומניה לקנות חלקות אדמה בארץ ישראל לעבדה ולשמרה, עמד השר חיים אמזלג ז"ל על צדם בתור יועץ ומאיר נתיבות לבל יאבדו דרך בארץ נכריה להם, חלוצי הישוב הראשונים עם ר' נתן דוד ליבונטין בראש אשר יצרו בעת ההיא ביפו את החברה הראשונה של אנשים מהנחלים בתור אכרים עובדי אדמה בארץ ישראל „חלוצי יסוד המעלה" בחרו את מר אמזלג לנשיא הכבוד של הועד ועל שמו נתקבלו סכומי כסף הנדבות אשר נשלחו במקומות שונים בחו"ל לטובת אלה שבאו לעמד על הקרקע בארץ ישראל ומחוסר אמצעים לא יכלו להפיק את זממם. השר אמזלג היה מסיר בכל לב לרעיון הישוב ונכנס בו ראשו ורובו. מפני שבעת ההיא היו חוקי הארץ בתורקיה בלתי מסודרים ולא היה שום בטחון גמור לקנין ורכוש הנתינים התורקים, הציע השר המנוח להכנים את המושבה „ראשון־לציון" ונם את יתר המושבות הניסדות אחריה תחת הסותה של ממשלת אנגליה, אבל מכמה טעמים לא יצא הדבר לפועל. השר חיים אמזלג ז"ל עמל ויגע הרבה ביסוד המושבות הראשונות ביהודה, שנכנסו אח"כ לרשותו של הנדיב הידוע הברון אדמונד רוטשילד.

וכאב כן גם הבן, האדון הנכבד מר יוסף אמזלג היו"ר עוד בהיותו צעיר בימים היה יד ימינו של אביו השר חיים ז"ל ויוך בדרכיו. בשנת 1882 באה משלחת הקירה מאנגליה בכדי לתור את הארץ וביחוד את מדבר סיני ובראשה עמד החקר הידוע, פרופסור פלמר, אשר בבאו הנה הביא מכתב המלצה לפי שהיה אז סגן קונסול בריטניה ויעזר לו הרבה, וגם שלח את בנו מר יוסף אמזלג הנ"ל ללוותו בדרכו במדבר. ולאות תודה בער עבדתו הנאמנה שלח לו הלורד גראבוויל בשם ממשלת

בריטניה מנחה נכבדה, „סכת זהב" יקרת ערך ועליה חרות דגל בריטניה ופהגם לטיני מעבר זה, ומעבר שני, המלים : „מנחה שלוחה לאדון יוסף אמזלג מאת ממשלת בריטניה 1881".

בשנת 1892 טבעה אניה אנגלית בחוף יפו והודות לעבודתו ולהתמסרותו דציי מר יוסף אמזלג הרבה מן המלחים וחובלי האניה ובתור הכרת טובה בעד זאת שלחה לו ממשלת בריטניה תבת כסף יפה ועליה חרות : „מנחה מאת הממשלה הבריטית ליוסף אמזלג בתוד הכרת אנושיותו וטיב לבו למלחי האניה „דרויטון" מהול שנטבעה ביפו ב—25 לח' ניכמבר 1892".

בשנת 1902 בהיות המלך אדוארד השביעי חולה אנוש אסף מר יוסף אמזלג את הלמידי ביה"ם חביה"ח העניים והזמין עניים אחרים כמאה והמשים אשר התפללו לשלומו של המלך וגם סדר סעודה לכבודם באולם בית הכפר הגדול והודיע את הדבר לארמון בוקינגהם, בטלגרמה ולמחרתו באה לו התשובה מארמון המלך : יוסף אמזלג, יפו. תודה רבה בעד מברקו החביב אשר יובא לפני המלך. בריאות הוד מלכותו הולכת באופן רצוי.

באפריל 1882 כשבא המלך ג'ורג' הניכחו שהיה אז פרינץ להור את הארץ בלווית אחיו פרינץ אלברט, הלך מר יוסף אמזלג אל האניה לקבל את פני האורחים בתור בייכ אביו קונסול בריטניה ביפו. במשך דומן ששהו האורחים הגדולים ביפו היה הוא מורה הדרך שלהם וגם לוה את הפרינצים הצעירים למקוה ישראל ולבית הגן כשהם רוכבים על סוסים.

במשך כל זמן קיום החברה „חלוצי יסוד המעלה" שהמניח חיים אמזלג היה נשיאה : היה מר יוסף אמזלג היו הבר החברה וגזברה.

בין פעולותיו של מר יוסף אמזלג למיבת הישוב, עלינו להזכיר את הרעיון שהביע בענין מסחר הפיחי הזהב של המושבות העבריות אשר הודות למרצו הלאומי ולנסיון המכחרי, הועיל הרבה מאד לישוב והביא ברכה למושבות : דדבר היה בשנת 1902, בזמן שכל המסחר בהפיחי הזהב היה נתון בידי לא יהודים, ולא היה אף יהודי אחד שעסק במשלח

הפירות האלה לאנגליה, האכרים העברים היו מוכרחים למכר את פירותיהם במחירים זולים ובתנאים לא נוחים בשבילם, ולמכר את פרי עמלם בידי זרים. בראות זאת מר יוסף אמזלג פנה לד"ר יצחק לוי שהיה אז בי"כ האיק"א ולמר נייגו מנהל בקיה ישראל והציע להם ליסד חברה יהודית אשר תטפל במשלח הפוחי הזהב לחו"ל וגם נתן להם פרונרמה מפורטה בעד יסוד החברה והנהלתה. מטרת מר אמזלג היתה כפולה: מרם כל להשיג מחירים ותנאים יותר טובים למכירת פרות היהודים ושנית להעסיק פועלים יהודים בענף הזה שהיה נעשה עד אז רק בידי הערבים.

ההצעה הנ"ל נתקבלה ברצון מצד המעיינים ויגשו מיד בעזרת מר יוסף אמזלג לעבודה, אך מפני החורף שפרץ אז ביפו נאלץ מר אמזלג לעזוב את הארץ וכאשר שב ארצה, מצא לשמחתו כי הדבר יצא לפועל עם יסוד החברה „פרדס" תחת הנהלתו של ידידו הגדול המנוח שמעון רוקח ז"ל שעבד אתו שנים רבות בועד העיר ליהודי יפו, והודות למרצו של המנוח רוקח ז"ל הגיעה החברה „פרדס" למדרגה הגבוהה אשר היא עומדת בה כיום.

מר יוסף אמזלג הוא כיום אחד המיחרים האמידים ביפו והוא סוכן החברה הידועה „לויד".

העתק התאריכים

מהתעודות והכתבים הרשמיים הנמצאים בארכיון של מרן הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל.

אילאם 1235 - תקע"ו שבו נתבאר כל שטח החורבה ומצריו „על פי בקשת הרב החכם רבי מנדל והרב החכם רבי זלמן".

אילאם משנת 1240 — תקפ"א. כי החצר ר' יהודא החסיד הוא „טולק" של ערת האשכנזים.

אילאם משנת 1250—תקצ"א כי החובות הראשונים שנשארו חייבים מהישוב הקדמון ב ט ל י ם. מפני שהם חובות הפרטים ולא חובות הקרקעות.

הפירמן הרשמי מקישטא „מאמר המלך לפתח ירושלם הקאדי וחברי בית המשפט" בדבר בנין בית הכנסת הגדול „בית יעקב" נשאר שמור בקינסוליה האנגלית בירושלם. ורשום במחבטה שרעיה בירושלם בשנת אלף ושני מאות וארבעה ושבעים על פי ערות

אברהים אפנדי אל כאלדי.

* * *

יגעת ומצאת תאמין.

שמח אני להודיע ולבשר כי יגעתי ומצאתי העודות עתיקות כתבים ומכתבים רשמיים יקורי ערך שיש להם יחס וקשר אל הישוב. בחוברות הבאות יראו אור.

ציון לבעל נפש עדינה ויקרה

ד"ר אהרן יוסף ירמנס ז"ל

מזקני הרופאים שבא"י

בעצבון לב אני מציג פה ציון על קברו של אחד מיקירי ירושלם ונכבדיה, החכם מר אהרן יוסף ד"ר ירמנס ז"ל.

המנוח נולד בשנת תר"כ בעיר ווילנא, ובנערותו למד בחדרים וא.ח"כ בגימנסיה בעיר מולדתו. בגמרו שם את חק למודיו נסע ברלינה ונכנס למכללה במחלקת הרפואה. בשנת תרמ"ו גמר את למודיו בתור ד"ר לרפואה, ובהיותו חובב ציון נלהב שהיה חפץ להתישב בא"י נסע קישטאה בכדי לעמוד על המצחן, בקישטא נשאר המנוח שנתים. ובשנת תרנ"ח בא הברונה בהיר רופא העיר. ויהי לרופא העיר ועסקן צבורי גם יחד, דאג לקיום ישובה של חברון והפרחתה, הרבה תקונים ודברים טיבים נעשו על ידו והשתדלותו, ויהי חביב ונחמד בעיני יושביה. אבל בראגו לחנוך בני ביתו מוכרח היה להעתיק דירתו בירושלם. בשנת תרס"ג עזה ירושליטה ויכהן בביה"ח שערי צדק על יד ד"ר ולק, וחברת למען ציון מנתהו לרופאה בבית החולים לעינים יחד עם ד"ר טיכו. במשך שנים רבות היה המנוח רופאם הרשמי של שני המוסדות הגדולים מושב זקנים ועזרת נשים במחלקת חולי־הרוח. ויכהן זמן מה גם בבית החולים הצבור' בקור חולים הוספיטל.

בתור שכן וידיד הכרתי אותו בתור אדם המעלה, בעל נפש עדינה ויקרה. ידיעה־רחבה היתה לו בתלמוד ומדרש, לפעמים מצאתיו בחדרו שקוע בחכמת המסתורין, ויהיה לעזר לא טעט לעניים צנועים.

פעם הלכנו שנינו לביתו של ידידנו הנכבד מר אברהם סילימיאק נ"י, ההאחרנו שם בענין צבורי עד חצות הלילה, בצאתנו לשוב הביתה פגשנו איש מסכן נבוך ונדהם מחפש רופא לביתו ויאמר לי המנוח: מצוה באה לידינו אל נחמיצנה. וכן היה. הלכנו לבית החולה והמנוח טפל בו שעות אחדות חנם.

נלבע ביום א' טבת הרפ"ה כבן פשים וחמש היה במותו.

מטעם אגודת „בני בריתי" — שהיה לה חבר ואח נאמן — הכרוה הלויה ורבים מנכבדי ירושלם וכל הדרי"ם בעיר ובחיצה לה באו לחלק לו את הכבוד האחרון והספידהו כהלכה.

הר' יצחק ב"ר יוסף משה ליפקין ז"ל

המנוח ז"ל היה אחד מזקני החלוצים הראשונים של ארץ ישראל. והיה אחד האישיים הכי פעילים על שרי המסחר בארצנו. הוא נולד בפינסק בשנת תקצ"ד, בעודו נער עלה עם הוריו לאה"ק. הוא היה רגיל לספר המעשיה הזאת, שלפני צאתו מרוסיא לאה"ק הלך יחד עם אביו לקבל ברכת הפרידה מהאדמו"ר הק' רבי אהרן מקרלין זיע"א. פנה האדמו"ר אל הנער ושאלהו: מה יהיו מעשיך באי"י? הנער השיב באמץ לב: אהכסה בחול על צוארי, ואעסוק בתורה. כי רגיל היה תמיד לשמוע כי באה"ק הולכים ערומים ויחפים. האדמו"ר ברכו בדרך צלחה, ושיתעשר באה"ק ויזכה שמה לדור רבעים. וכלם נתקיימו בו.

הרבה היה המנוח מספר על יסורי הדרך שסבלו, וכמה היה קשה להם לעבור את הגבולים כי היתה אז מלחמה בארץ, ויריות תכופות היה עליהם לסבול. ורק אחרי סבנת נפשות הצליחו לבא באניה לבירות, ומשם רכבו על פרדות במשך חמשה עשר יום, לסירוגין, עד בואם צפתה, ומשם לטבריה. בטבריה גרו כשנתים ימים, ושם מת עליו אביו ז"ל, והוא עזב את טבריה ויבא לגור בירושלם תקים שם נכנס לישיבה ויחל ללמוד בשקידה נמרצה ע"י שכלו החריף, והשקפתו הבהירה משכו אליו את הלבבות, וישא לו לאשה את הג' א"ט טויבא בת מר משה שמרלינג שנחשבה בין המשפחות הכי מיוחסות בחברון. סכום הנדוניא שלו היה אז 400 גרוש טורקי, סכום די גדול בזמן ההוא. וגם מזונות על שלחן הטיתו שלש שנים, תכף אחרי חתונתו החל לשלוח ידו במסחר בחברון, ולטרות שהערבים בחברון, ובפרט בזמן ההוא, היו ידועים לפראים ושודדים, בכל זאת הצליח המנוח להגביר השפעתו עליהם, ועי"ז צבר לו הון, ויהי מכובד על הבריות, על אנשי העיר והכפרים, ויביטו עליו בכבוד מפני נאמנותו וישרותו.

בעת ההיא עוד לא הצליחה טורקיה להכביד אכפה על הערבים

והמושל על חברון היה שיך זקן, אשר בכל יום היה עובר ברחובותיה עם מקל עב וארוך בידו, ומשרתו היה הולך אחריו. וכל מי שהיתה לו איזו תלונה היה נגש אליו, כורע ברך ומנשק את כפו, ומציע תלונתו. והשיך היה שולח חיכף לקרא להנתבע, והיה מברר את המשפט ע"י מלקות על אחר, באופן כזה היה דן דיני נפשות ודיני ממונות יחד. והכל בלי התמהמה. כי אם היה אומר ועושה. גוזר ומקיים. אל היהודים היה השיך מאיר פנים, כי הם ידעו להפיק רצונו ולמלא חפצו, ורק בתנאים האלה היה אפשר להישוב העברי להתקיים בין המון פריצי־שהת ופראי־אדם. בכשות תמימות בין עשרים אלף זאבים. ובכל עת שהיה בא לפניו משפט בין יהודי וערבי היה מרגליה בפומיה של השיך לאמר: חלילה, אי אפשר שהיהודי ישקר, וע"כ בטח הערבי הוא מצטיר כוזבים. וההרגל הזה היה הולך ונמשך גם לאחרי כמה שנים כאשר ממשלת טורקיאה שפכה ממשלתה בחברון, ובתי משפט „מסודרים" נוסדו גם שמה, גם אז היו השופטים נוטים חסד ליהודים. ובהנאים כאלה היה אפשר להמנוח להרחיב חוג מסחרו בין הערבים בעיר ובכפרים, ותמיד מצא הדרכים סלולות לפניו בבתי המשפט לבל החרוך מרמת לקיחותיו צידה.

הוא היה הראשון אשר העיז לצאת מרובע היהודים שבחברון, ולגור גם בין הערבים ואחריו החזיקו עוד משפחות שלמות ועי"ז התרחב הישוב היהודי בחברון.

לא פעם ולא שתים היו בעלי משה ידו אורבים לו להתנכר בחייו. ובפרט כי משאו ומתנו היה תמיד בכפרים, והיה מצוי בדרכים יחידי רכוב על חמורו. פעם אחת בהיותו בדרך התנפלו עליו ערבים אשר היו מלקוחותיו ואפר על פניהם וישדדוהו ויפשטוהו ערום, ויברחו להם. הוא המשיך את דרכו הלאה. אחרי שעה קלה נפגש שוב בהשודדים הללו, אשר העמידו פנים כאלו אינם יודעים כלום מכל אשר קרהו, ויתעניינו בכל הפרטים. ויבקשוהו לתת להם סימנים ואותות למען ילכו לחפש את השודדים ולהציל טרפה מפיהם. הוא אמנם הכיר אותם כי הם הם ששדדוהו. אבל כחש להם ויתן להם סימנים אחרים לא נכונים,

ובהיותם בטוחים שהוא איננו חושר בהם כלום, לווהו עד „החורבה" הידועה גם כן בשם „חורבה" והציעו לפניו שינוח שמה עד שובם מרדוף אחרי השודדים. ואמנם אחרי שעה קלה חזרו וישיבו לו את בגדיו באמרם כי הצליחו ליסר את השודדים שבע על מעשיהם. בהיות השעה מאוחרת, הוכרח לדון בחורבה ההיא, פחאם שמע יריות תכופות אל תוך החורבה וכפשע היה בינו ובין המות. הוא השתטח ארצה בקרן זוית, וכל החצים עברו מעליו והלאה ואח"כ נמלט על נפשו, ויבא לכפר אחד ושם השיג סים ויסע חברונה, הוא לא מסר כלל הדבר להמשלה, בידעו כי הערבים נוקמים וניטרים הם. ורק בשמעו המתונה והאטית הלך תמיד, ורק על פיה היה מצליח לנכות כספו מהערבים.

מעט מעט התקדמו גם שיפטי חברון ויתהלמו לפשוט יד, על כי גם היהודים לא יכלו למלא די שפקם. ומאז החלו היהודים לסבול, אבל ידעו גם איך לכבוש את המצב, ולהשפיע על פקידי המשלה.

ידוע היה „הרב השחור" בחברון, הלא הוא ה„שיך" שהיה לפנים שופך משלתו העריצית על חברון וסביבותיה, השיך הזה שמו היה שיך אבו יחיא, וביתו היה בדהריה (דביר, קרית ספר) והבולל הכללי של האשכנזים, שהיה אז בווינה היה קיצב לו „חזוקה שמנה" תחת הרוביק „הרב השחור" כי שחור היה ככושי, ואמו היתה כושית, הוא היה תמיד, נכנס ובא לבתי היהודים כמו אל ביתו והיה מפקד שמה כמו בביתו בכל בית היה דורש להביא לפניו את הריבו שהיתה כל יהודיה מביאה לצרכי השנה, והוא היה ממלא קערה מלאה ואוכלה ברעבתנות גסירה, וכן היה מסבב מבית לבית ולוגם ריבו, וכאשר מלא כרשו ממעדני היהודים, היה מאיר פניו אליהם.

גם עם הפרא הזה כרת המנוח בריה, בנעוריו ובעזרתו הצליח לעפיך השפעתו על כל הסביבה לכל ירעו ולכל ישחיתו לו בעסקיו.

בשנת תר"ן בראיתו כי עניני חברון הולכים ומסתבכים וכי אין עוד הכטחון שמה שהיה לו מקודם החליט לעזוב את חברון ולהשתקע בירושלם.

מענין מאד כי ארבע מטשלות אדירות היו נצות על אודות נתינותו של המנוח. לכתחילה הלא היה יליד רוסיא אבל בחברון כאשר הממשלה הבריטית קבלה עליה לחסות על ארץ ישראל, ותשלח את הקינסיל הראשון מר' פין לירושלם. אז קבל תחת חסותו את כל מי שהציע חפצו זה לפניו ואלו היו נקראים „חסוי בריטניא", ביניהם נמנה גם המנוח אשר עסקיו פרצו בארץ והחסות הזאת היתה לו למבטח עז וכתרים בפני כל פרעניות.

אחרי שנים רבות כאשר, עפ"י חוזה בין בריטניא וטורקיאה, הוכרחה בריטניה לנער כפה מכל אלה אשר לא יכלו להוכיח כי באמת נולדו על אדמת בריטית או אחת ממושביתיה, ומר ליפקין מצא עצמו במצב לא נעים אז השהדל ויהי לנהין ארצות הברית, ומוואשנגטון קבל העודה חזקה, אז קם מכסיך איום בין פחת ירושלם ובין קינסול אמריקא, וע"י המכסיך הזה הפריע הפחה בעד המנוח מלהוסיף לעשות עסקים, לא קיים לו כל מכר, כל קנין, כל משכנתא, וכל חלוף. לשוא מחה ציר אמריקה, לשוא נשאו ונתנו האמבאסאדורים של הממשלות הללו בקינסטנטינופול עד כי פעם אחת שלח הפחה אברהים חאקי לקרא להמנוח וישאל ממנו מה עול מצא בממשלת טורקיה כי מסיב הוא להיות נתינה. הוא הבטיח לו כל הבטחון שבעולם. ואז הסבים להיות מנתיני טורקיאה.

בירושלם בנה שכונת שלמית על שמו, ויש שנשארו על שמו, ויש שמכר בהים רבים ליחידים בתשלומים לשיעורים, ועי"ז עזר לכמה וכמה משפחות לרכיש להם בתים לגור בהם. הוא היה שונא את הפרסים, ויהי נחבא אל הכלים. הוא היה צועק כברוכיא על אשר ציונים מרבים להכריז על כל פסיעה קטנה שעושים, על כל עליה קטנה שהתהוה, והוא היה תמיד מזהיר כי הפרסום יותר יזיק כאשר יועיל.

בזמן המלחמה נתן ג'אמל פחה עיניו לרעה בהמנוח, וביחוד לטש עיניו אל רכושו, ויגזור עליו גזרת גלות לאנגירה. אבל המנוח, למרות זקנותו המיפלגה, הצליח להמלט לחיפה ובה היה נחבא כשנה וחצי, ורק אחרי כבוש חיפה והגליל שב רציון ומדוכא ירושלימה.

הוא היה מתנגד לחלוקה ושנוררות ותמיד היה אוהב את הפועל והאומן ואת כל המהפרנס מיגיע כפיו.

הוא היה בעל מרץ גדול. מעולם לא ישב בחבוק ידים, חסון וזקוף היה עד ימיו האחרונים, ולמרות האסונות אשר הקפוהו ביתי חייו היה תמיד מתגבר כארי, והיו "רוכב על אסינו".

מיתתו היתה פתאומית וחטופה, יומים לפני פטירתו שב מבית הכנסת, ויתאונן על לחץ־לבו, ונבא שק־ב קצי. היכף הבהילו את דר' וואלאח וגם שלח לקרא את כל בניו וכלותיו ואת כל משפחתו. דר' וואלאח צחק על משבתו, ואמר שמצבו טוב מאד אבל לב המנוח נבא יותר נכון, דעתו היתה צלולה עד רגעו האחרון. ויומת "מיתת נשיקה" ממש, ביום י"ט אדר ראשון התרפ"ז, בן שלש ותשעים שנה.

בין החלוצים הראשונים בימי ציון ומישביה יחשב גם שם המנוח הר' יצחק ליפקין ז"ל.

הוא היה חותם בראשונה שמו יצחק מקרלין ושם משפחתו בפינסק היה "פעלז", ורק כאשר קבל עליו חסית בריטניה קבל עליו השם ליפקין.

הוא השאיר אחריו משפחה גדולה בת יותר ממאה נפש בן ירבו וכן יפרוצו, בנו מר חיים ליפקין הוא אחד הסיחרים הכי חרוצים שבא"י וכן גם שאר בניו ובניותיו.

ר' אברהם חיים ב"ר צבי ארי' ז"ל

למשפחת כספי (זילברמן)

לפני 63 שנה עלה מסקור אשר בליטה לארץ־ישראל והתישב בירושלם ר' צבי ארי' ז"ל שהיה ידוע בשם „הסיפר מצייקיץ".

אמן היה במלאכתו ועוד היום מרבים בין יהודי ירושלים מדור הקודם על ההפילין של הסופר הנ"ל כעל סחורה שאין היום דוגמתה לטיב וליופי וגם לכשרות, והרבה מאושרים שעוד זכו לזוג הפילין של ר' צבי ארי' ז"ל. וכמחיתנו ר' משה יניווער ז"ל (נזכר בספרי „החרש והמסגר בירושלם") היה עוסק גם בהוראה ורבים התלמידים שלמדו תירה בחדרו.

אחד מבניו היה ר' אברהם חיים כספי (זילברמן) שנפטר אחרי מחלה קצרה ביום ששי ל"ג בעמר תרפ"ו בשנת השישים וחמש לחייו, בנערותו למד ר' אברהם חיים תירה מפי גדולי ירושלם והיה נחשב בין המצויינים בישיבה.

החכם והתלמודי הגדול ד"ר אליעזר לוי, מזכירו של סיר משה מינטיפיורי, שהתענין בכחורי בני ציון, תלמידי הישיבה, עשה בקיר מיוחד בישיבה לבחן את התלמידים המובהקים שביניהם היה גם המנוח ז"ל. ידיעתם בתלמוד הפליא אותו עד למאד ואמר „כטוב הנני בכם, בני ציון היקרים, שתהיו טורים בישראל".

אבל אביו הסופר שאהב את המלאכה דבר על לבו שיבחר באומנות המפרנסת את בעליה ויבחר במלאכת הדפוס שהתחילה אז להתפתח בירושלם, והידות לכשרוניותיו נהיה בזמן קצר לאמן במלאכתו ורבים ממדפיסי ירושלם היו תלמידיו. יחד עם המנוח סר מרדכי אדלמן ז"ל יסד לפני ארבעים שנה את הדפוס הראשון ביפו, אבל העסק לא הצליח מפני מעוט הישוב העברי והארופי בזמן ההוא, בעיר החוף הזו. בשיבו לירושלם נהיה למנהל הדפוס של הראם לונץ ז"ל ובנטרו את עבידת היום בדפוס הי"ה מקריא לפני החכם הירושלמי הזה שהיה גם מקרובי,

עד שעה מאוחרת בלילה. כשבא המשורר נפתלי הירץ אימבר, מחבר „התקוה" לירושלים, התידע להמנוח והוא היה הראשון שהרפים את ההיטנון הלאומי שלנו וגם את ספרו „ברקאי" אסף שירים.

ע"י עבודתו עם לונץ, אדלמן וכו' התקרב למשכילי ירושלם ויהי בין החברים הראשונים של אגודת „בני-ברית" ומבקריו של בית-הספרים מרש אברבנאל.

עפ"י פקודת הרופאים מוכרח היה לעזוב את מלאכתו בבית-הדפוס ואז עלה על לבו לנסוע לאמריקה. בהיותו בדרכו למרסיליה גדלו געגועיו לירושלם עד שלא רצה אפילו לדרך על חוף צרפת, אלא שב ארצה-ישראל באניה שניה שהפליגה שעות אחדות אחרי הגיעו למרסיליה.

בעזרת ידידיו פתח לו חנית מכלת. בהיותו בקי בחבטת הרפואה (ועל זה מעידים גם רופאים של זמננו) נהפכה חנותו לעתים קרובות לקליניקה ולכולם היה נותן עזרה רפיאית שלא על מנת לקבל פרס ורבים נצלו על ידו.

המנוח היה מהראשונים שיסדו אגודה ציונית בירושלם בזמן שהציונות אסורה לא רק מצד הרבנים אלא בעקר ע"י הממשלה התורקית. הוא היה ממיסדה, ובמשך זמן רב סגן-הנשיא של אגודת המכבים הקדמונים ושל „בית יבנה", הבית שמלא הפקיד השוב בחיים הצבוריים והלאומיים לפני המלחמה.

במשך הרבה שנים היה המניח חזן ושו"ץ בבית הכנסת של בית היתומים הפרנקפורטי בהנהלתו של חחכם הרב אליעזר הלוי ד"ר גרינהוט ז"ל. בשבת אחת הלכתי בכונה תחילה להתפלל בבית הכנסת הזה ושמחתי על התפילה הנעימה של ר' אברהם חיים ז"ל שרוב התפילות היה שר יחד עם היתומים, כשלשים במספר, ולשבת ההיא קראתי ענג כי שמעתי הפילה שהיתה יהודית מסורתית וגם מודרנית.

בימי המלחמה נחרבה חנותו ומאז התמסר לעבודת הכלל שלא עמלק"פ. הוא לקח תחת רשותו את הנהלת בית-הכנסת בנחלת שבעה שהיה כמעט הרום ועשה אותו למקדש מעט, הוא היה הגבאי השמש

וגם החזן, ויסד בשכונה הזאת באמצעים קטנים חברת גמילות חסד שהתפתחה תחת הנהלתו ותהיה לחברה עם הון חשוב הנותנת הלואות בלי רבית לעשרות אנשים על סכומים שונים, ועי' התבסם כמה וכמה משפחות שהתישבו בשכונת הנ"ל. הוא היה המנהיג והאב הרואג של שכונת נחלת שבעה ורבים המתאבלים על מותו לפני זמנו.

אשת המנוח הג' נחמה רבקה הי' היא בתו של ר' משה יהושע יאניווער ז"ל (דיסקין) והולידו 15 בנים ובנות שמהם 11 ילדים חיים וכולם גרים באי'. הוא היה אבי הסוחרים הידועים כספי (כספי, דיסקין וקפלן) שידועים בארץ-ישראל בתור עסקנים צבוריים והולכים בדרכי אביהם ז"ל.

הרופא מסלנט.

מלפני כשמונים שנה בא ירושלימה אחד מן החלוצים הראשונים הרב והחכם הגדול ר' זאב מסלנט. לבד גדלו בהורה ויראה ידע והבין בחכמת הרפואה, להלכה ולמעשה, כאחד הרופאים הגדולים אשר בארץ.

שלשים שנה ישב בעיר קרשנו ויהי רצוי לרוב אחיו, וגדול בעיני הישמעאלים והנוצרים גם יחד, ביחוד איתמחא גברא לרפא ילדים קטנים.—

החכם מר ספיר מספר לנו: הרב ר' זאב הרופא היה כאחד מרופאי ישראל אשר היו לתפארת עמנו בימי הבינים בארץ ספרד. כמוהם שקד על התורה והחכמה ובאמונתו חיה, והיה נדרש לכל שואליו ביום ובלילה, ואף כי לא השביעוהו בעלי האקדמיה שיקר בעיניו נפש אדם וכל מעשהו יהיו באמונה, זכר כי הוא מושבע ועומד מהר סיני על "לא תרצח", טעמים לא נשמע עליו קול תלונה כי לא מהר לבוא אל החולה אשר נקרא.

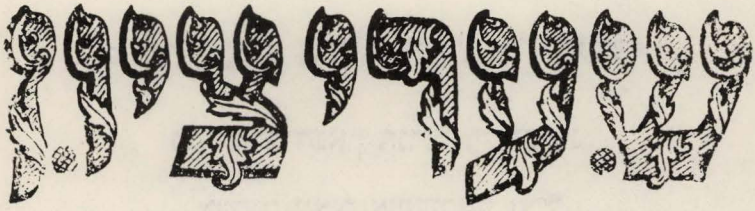
נלב"ע ביום ט' כסלו תרל"ו.

לא השאיר אחריו לא בן ולא בת, כי אם בן בנו הרב המופלג השלם מוהר"ר יעקב ליב סלנט ז"ל. מגדולי התורה בירושלם, וחתן בתו הרב ר' זלמן חיים רבלין ז"ל.

העתון שערי ציון בירושלם

ברברי עם הר"ש צוקרמן נ"י (זקן הטרפיסים בירושלם) ע"א הספרים השונים שנדפסו אצלו בטשך יובל שנים: לעריך רשימה מכל אלפי הספרים והמחברות שיצאו לאור על ידו, סצר לי להודיעו כי גם העתון „שערי ציון" נדפס אצלו זמן רב וזה היה בעת שהמו"ל והטרפים ר' יצחק גאשציני נסע לחו"ל, לאחיו בווארשא.

ועוד נמצא אצלו הגליפה (Clishe) מהעתון הזה שכבר עבר עליו יובל שנים, וזו תמונתו

ואלה תולדות שערי ציון:

אחרי שנפסק ה„אריאל מצאת לאור החל הטרפים ר' יצחק גאשציני עם האחים נאנין ור' משה פרץ להו"ל פעמים בחדש מב"ע בעברית ואידיש יחד, בשם „שערי ציון", וזה היה בשנת תרנ"ו בערך.—

טפריעים רבים עמדו תמיד על דרכו; אי הרשיון וחוסר האמצעים, ולא שמר את זמנו. חדש אחר יצא ושלשה חדשים לא יצא וכבה התאנק המסכן, יפרכם בגסיסתו עד שנת תרמ"ה, ואז בא קצו.

* * *

דמות צוקרמן, הראשון בזמן ובמעלה, חדש כנשר נעוריו הביא מאירופא אותיות וכל צרכי הדפוס והנהו מעתיק עתה את מקומו מחוץ לעיר העתיקה, על הדרך העולה למאה שערים מול בית החולים האיטלקי. והננו מאחלים לו הצלחה ועבודה פוריה.

ועד
קרן התורה

להוצאת ספריו וכתבי ידו של

רב הגאון הג' בנן של קדושים

מוה"ר מנחם נתן אויערבאך שליט"א

נכד הרב הגאון הגדול רשכבה"ג

מוה"ר מאיר אויערבאך זצ"ל

שהיה רב דק"ק קאליש וראש הרבנים בירושלם תו"ב.

בעהמח"ס אמרי בינה, ועוד

פעה"ק ירושלם תובב"א

הערה: הועד הזה נוסד בהסכמת גדולי הרבנים בירושלם. ביום שהוחג בפומבי חג יובלו של הגאון הנ"ז (י"ב אלול תרפ"ב) בטלאת 50 שנה מיום שבא לשכון כבוד באה"ק ת"ו, וכל ימיו היה עוסק בהתמדה בישוב אה"ק ובתורת ה' יומם ולילה.

רשימת הספרים.

(נדפיס ובכתב יד)

של הגאון הרמ"נ אויערבאך שליט"א, בירושלם ת"ו.

1) זכות אבות (על מס' אבות) כנר נדפס בש' תרנ"ג.
2) ענף אבות " " " " " " "
3) בית מנחם על משניות זרעים (כה"י).
4) בית מועד " " מועד "
5) בית נאמן " " נשים "
6) בית חסד " " נזיקין "
7 בית קודש " " קדשים "
8) בית טהיר " " טהרות "
9) ארח נאמן " שו"ע או"ה כנר נדפס
10) יורה נאמן " " יו"ד " "
11) אבן נאמן " " אה"ע " "
12) משפט נאמן " " חו"מ "
13) מעיני מנחם " עין יעקב כה"י
14) בית נאמן " התנ"ך "
15) קול נאמן הנהוה על הש"ס "
16) יד נאמן " " הרמב"ם "
17) שפתי נאמן שו"ת "
18) ארמון הדש " " מס' ב"ב "
19) נחלת נאמן על ס' פאת השלחן "
20) רשפי קדש " הזוהר "
21) אמרי נאמן, הי"ת בהלכה "
22) צור נאמן, דרשית "
23) פרי נאמן, מיסר "

בית חנוך ילדים

בעה"ק ירושלם ת"ו.

נוסד מטעם גאוני ירושלם בשנה הרס"ב, ומתנהל ע"י הרב דוד יצחק אלטשולר נכד הגאון האמתי מו"ר דוד נאביל זצללה"ה מטינסק.

המוסד הכביר הזה הוא יחיד בסיני. הנותן חנוך אמתי למאות בנית עניות ויתומות, ומטלא את הפקידו הגדול בזיטודי קריאה כהיבה חשבון וכו', מחזקית טיוחדות לכל סיני מלאכת יד, כגון הפירה גזרה ורקמה, וכו'. תומך הנהו לבנית עניים המדוכאים ביותר להחיות את נפשן הרעבה, וגם על מלבושים. ההנהלה דואגת לרכישת בית בשביל המוסר, שצר המקים להכיל את רבות בנית העולים החדרים מכל קצוי תבל.

המוסד מתקיים מעזרת חברים ורוח הנדיבות של עם ישראל.

החובה על כל יהודי נאמן להיות חבר למוסד קדוש זה שהוא מכון היהדות ולעזור לדקמת הבנין החדש כדי לאפשר את קבלת מאית התביכות הנדחות מאפס מקים, כל העוזרים וההומכים יזכו לראות בשטחת ירושלם הבנוי.

האדריסה :

Beth Chinuch Yeladim P.O.B. 4 M. Sh.
Jerusalem Palestine.

בקור רבני אמריקה ב„בית חנוך ילדים"

וזה החשוב „בית חנוך ילדים" בירושלם בקרו בימים האחרונים אורחים השובים מאמריקה, בינידם הרב דגאון המפורסם הרמ"ז מרגליות זקן רבני אמריקה ורעיתו הרבנית, והרב הגאון רבי יעקב ז. רדלהיים העסקן הידוע לטובה א"י ומוכדוהיה, ונהקבלו בכבוד רב ע"י הרבנים מנהלי המוסד והרב דגאון הישיש רבי שמיאל רפפורט מספרינגפילד.

הרבנים האורחים נקרו את כל מחלקות המיסד וחדריו, את הלמודים דרוהניים ועבודה־יד ויהענינו בהשומת־לב מרובה בכל סדוריו, היכוהיו והכנית למודיו, וביעו קירה־רוח יוצאת מהכלל מכל אשר ראו במוסד הזה שהוא כמעט היחידי במינו הניתן חניך חרדי מופתי לבנות ירושלם.

האירחים הרמו נדבות בעין יפה והבטיחו להנהלה לעזור בכל יכלתם באמריקה לטיבתו. הרבנית מרגליות ביחוד הבטיחה לעשות לטיבתו בין הברות דנשים, וגם קנתה דברים אחדים מעבודת ההלמידות.

כשעה וחצי בלו האורחים במיסד ונפרדו מהמנהלים בלחיצה־יד ובהבעות חמות על פעולתם הגדולה על שדה הניך הבנות. בספר ההעידות כתבו כדקמן:

„בנקר את „בית חניך ילדים" בירושלם ע"ה ת"ו מצאתי את המיסד עצהוי"ט, כי דנערות מהחנכות על דרך אמינה ה' ו כ ל ה נ ה ג ת המוסד הוא באופן היותר נעלה, ומובטחני, כי בנות ישראל היוצאות מהמיסד הזה התיינה בנות נאמנות להי' לעמו ולארצו וראוים הכה להמיכר, וכל דמנדבים לזה יזכו לראית בנחמת ציון וירושלם. כברכת הכותב למען הצדקה ודחסד יום ה' תמוז הרפ"ו.

מ"ז מרגליות מניו־יורק,
כאירח נטה לילון פה ירושלם עה"ק הובב"א.

יעקב ז. רדלהיים רב בניו־יורק יע"א.

גם הגאון רבי חיים בראדסקי, רב בעיר נואדק נוד"ז בקר את המיסד וכתב בספר „חבר אני ליראי ה'".

בית־הכנסת הגדול „בית יעקב"

בחורבת רבי יהודה החסיד זיע"א

ידוע בשם „ביהכנ"ס של החורבה". הוא ביהכנ"ס הכי גדול והרשמי של עדת היחידים בירושלם. חצר חורבת ר' יהידה החסיד הוא רכוש היהודים מזה דורות רבים ונחשב למקום הסתורי. את הבנין הנהוג ורנהדר של ביהכנ"ס הגדול בנו גדולי וגאוני הדור שעבר במסירות יוצאת מהכלל ובהתלהבות עציטה. הארכיטקטורה היפה של הבנין, ביחד גבהו הבלתי־שכיח, מפליאה את העין ביחס למצב הבנינים בימים ההם, ומכריחה את כל הבא אליו לכבד ולהעריץ את בוניו. העיזו בזמן ההוא לרקים בנין שכזה בירושלם העתיקה.

ביהכנ"ס הגדול שמש כל הזמן לא רק בתור מקום־תפלה אלא גם מרכז הקדושה והדת ליהודי ירושלם. בו התפללו בקביעות גאוני ירושלם וגדוליה, בו דתכנסו המוני היהודים שבעיר לערוך הפלות לאלוקי השמים בהזדמנות של שמחות צבוריות או חיו בתקרים של שעת צרה.

ביהכנ"ס הגדול שמש ליושב ירושלם גם למרכז־מרוני, בו נערכו קבלות־פנים למלכים שרים ורוזנים שבקרו את עיר־הקדש בהזדמנות שונות.

מאז הכבוש הבריטי והצהרת בלפור נערכו בביהכנ"ס הרבה מקרים רשמיים ויהודיים, כמו מסירת הדגל של הגדוד העברי בצבא בריטניה, חגיגות ביום כבוש ירושלם, יום הולדת מלך אנגליה, יום ההכתרה וכו' וכו'. אחינו הגדול סיר הרברט סמואל, הנציב הראשון באי"י מטעם ממשלת אנגליה, היה מתפלל בביהכנ"ס הזה בכל ימי הג ומועד ובכל יומא דפגרא. בביהכנ"ס נערכה גם חגיגת המלואים של חברי הרבנות־הראשית לא"י.

ראש רבני א"י הגאון הגדול מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א מכהן בתור נשיא ביהכנ"ס, ובו הוא נושא את מרכזותיו הקדושים ביתי חג ומועד ובכל חגיגה צבורית ורשמית.

בשנים האחרונות, מאז התרחב הישוב העברי בירושלם מחוץ לעיר נתמעטו מאד אוכלסי ביהכנ"ס ופחתו מתפלליו הקבועים, ולרגלי זה גם הכנסותיו הולכות ופוחתות, ואין בכח ההנהלה לכלכל את כל צרכיו המרובים כראוי לביהכנ"ס מרכזי זה שכבוד ירושלם כלה חיפף עליו, כל קיומו של ביהכנ"ס תלוי בנדבות ונדרים מקריים של תיירים יהודים הטכבדים את ביהכנ"ס מדי עלותם להר הקדש לירושלם כיד ה' הטובה עליהם, וכמוכ מתרומות שנהיות של חברים בירושלם ומחוצה"ל איש איש כפי נדבת לבו.

האורחים היהודים הבאים ירושלימה מתבקשים בזה לכבד את ביהכנ"ס הנדול והקדיש לפחות שבת אחת *) או יום דג וטועד אחד לבא ולהפלל בביהכנ"ס ולהעניק לו מכל הטוב אשר ברכם ה', וגם להרשם בתור חברים קבועים בשובם לארצם ולביתם. ובזכות זה יזכו לראות בבנין בית הבחירה על הר המוריה בשוב ה' את שבותינו בב"א.

הארריסה לכל עניני ביהכנ"ס :

Grand Hurvan Synagogue "Beth Jacob„
Jerusalem Palestine.

*) עיין „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ו' צד 78.

תלמוד תורה „שערי תורה" ביפו, תל־אביב.

המוסד הכי ערטיק ביפו. נוסד בשנת תרמ"ו.

בו מתחנכים על ידי שלשה עשר מורים, ארבע מאות תלמידים. הלמודים: מהתחלת א"ב עד גפ"ת ופוסקים ולמודים כלליים.

הכתבת: תלמודי תורה שערי תורה יפו.

ת. ד. 413 **מנחם אטינגר** טלפון 695

רחוב יפו ירושלם מול גן בריסטול

קונה ומוכר שטרי־ערך שונים מצריים, צרפתיים, הולנדים, פנמה ועוד. מבירת שטר־הערך המצרי קרדי־פונסיה בטוטנים ובתשלומים של ל"ש לחדש וחצי ל"ש לחדש. מבטיח את השטרות נגד הגרלת הקרן וקונה את התלושים שלהם.

מבירת קרקעות ונכסי דלא ניידי בירושלם ובא"י.

קונה שיקים של דולרים ופונטים.

מקבל שטרות לגביון (דיסקונטו)

סוכן לחברת אחריות־חיים „יהודה", הבטחון ההדדי" שע"י בנק קפת־עם.

מקבל מודעות פרסמים לכל עתוני א"י.

הכתבת התלגרפית: Menachem Ettinger Jerusalem

יוצא לאור ספר

אבני זכרון

אבני קדש בירושלם

מכיל:

העתקת הכתבות העתיקות והחדשות מכל אבני הזכרון אבני—קדש בירושלם והוצה לה הקבועות בבתי מדרשיה וכל קדשיה, מוסדיה וחצרות קדשיה; שכונותיה ופרוריה.

נאספו בספר לזכרון החובבים הראשונים בוני ציון וירושלם.

מ א ת

פנחס בן צבי נראייבסקי

ירושלם — תרפ"ח

זכרון

לחובבים הראשונים

ושובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסום הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ו. —

פ א ת

פנחס בן צבי נראייבסקי

ירושלם — תרפ״ח

דפוס הר״ש צוקרטן ירושלם.

מקדש

לכבוד ולזכרון הרב והעסקן הצבורי

רבי יוסף ריבלין ז"ל

המיסד העקרי של הישוב בירושלם.

הרב ר' שמואל מוני זילברמן זצ"ל

אחד ומיוחד מגדולי התורה, וראש וראשון לעדת האשכנזים.
נולד בפינסק בשנת תקפ"ד, בא ירושלימה תקצ"ב, ונפטר בשנת תרנ"ד

עוד בימי ילדותו נשאר יתום ויאספו דודו אל ביתו ויגדלו כבן, בהיותו בן שמנה שנים עלה עם דודו ירושליטה, דודו היה עשיר וסוחר ובראותו את ה„חיים בירושלם", העיר החרבה והשוממה אמר לשוב אל ביתו ולמסחרו, כשובם ליפו התפרץ היתום בבכי. „מה לך מוני יקירי? שאלהו הדוד בראגה ובחרדת לב, למה תבכה, האם ראשך כואב לך? „לא ראשי כי אם לבי—השיב היתום החובב—לבי כואב לי על ירושלם עיר הקדש „לב האומה הישראלית" רוחי ונפשי קשורים בה. אין חפצי ואין רצוני לעזוב אותה"! ה„חובב הקטן" התעקש לבלי לעלות על הספינה והדוד הרחמן היה מוכרח להשיבו ירושלימה אל בית מרש הישן „מנחם ציון" מקום מקלט הלומדים ועסקני הצבור. בו למד, ובו נמצא לו גואלים ודואגים לחמריותו ורוחניותו. אחד מהם הרב והעסקן הגדול ר' אורי שבתי *) ז"ל לקחהו לביתו, ובראותו כשרונותיו המצוינים דאג לעתידו ויהי לחתנו. ויהן שעורים לנערי ירושלם לאברכיה ומופלגיה שהצטיינו בפשט הבא מתוך ידיעה עמוקה הגיונית ומתוך ברור ולבון, הקים תלמידים רבים מצוינים בתורה ומוסמכים להוראה:

הרב ר' יעקב גולדמן נ"י מספר לנו בספרו „בני אשר":

„הרב ר' מוני זה היה לומד עם בניו ותלמידיו בביהמ"ד ה י ש ן „מנחם ציון" אשר בחורבת ר"י החסיד. והגאון הגדול מרא דארעא קדישא מורינו הרב ר' מאיר אויערבוך זצ"ל בלכתו בכל יום ו' עש"ק לטבול במקוה שבחחורבה הי' עולה לביהמ"ד הנז' לנוח שם והי' מקשיב מרחוק

*) הרב הזה היה מדייני ב"ד צדק, מהבד"צ הראשון שבירושלם, שהושיב מרן הגרש"ם זצ"ל בשנת תר"א.

ללמודו של ר׳ טוני הנז׳, ויאמר פעם לאחד מחבירי הר׳ יעקב אוזלאנער ז״ל בן הרה״ג ר׳ ישראל אוזלאנער זצ״ל (שגם הוא היה מבני חברה זו של הר״ט רבי) בזה״ל: „יודע אתה כי למוד התלמוד של הליטוואקים נחשב בעיני כאמירת תהלים (הוא היה בידוע מחריפי פולין) אבל בשמעי למודו של הר״ר טוני נכספה נפשי לנשק כל אבריו מרוב מתיקות אם כי ליטאי הוא״.

אגב נאמר שהר״ר טוני זה היה מנהל ועד כל הכוללים והי׳ ממונה של כולל פינסק והי׳ ממונה על הכשר מקואות ועל הכשר רחיים של פסח וכו׳ וכו׳ ובמותו לא קרא אנפשיה ועזבו לאחרים חילם, כי אפילו קבא דמוריקא לא עזב לבניו אחריו, ממש כממוני ומנהלי הישוב החרש בשם החרש״.—

על פי בקשת גאוני גדולי ירושלם נסע בתור שליחות מצוה למדינת רוסיה לחזק הישוב בקדש, והוא אז בן שלשים שנה, בבאו לפינסק עיר מולדתו חרדו לקראתו כל גדולי התורה ובראשם הרב הגאון רבי אלעזר משה זצ״ל, השהוטמו על גאונותו ואישיותו ויאמרו לעטרהו בכתר הרבנות באחת הערים הגדולות, אבל החובב הזה לבו בסוף מזרח וישב ירושליטה משאת נפשו שבה הקדיש כל עתותיו לתורה ולתעודה; דאג ליושבי ירושלם, גר ליתום ולאלמנה ויהי ממונה ומנהל כולל פינסק, הכולל הכי עני אז בירושלם, יושב ראש בועד הכללי; גבאי בחברת נחש״א ומשגיח ראשי על הכשרות בבתי המקולין, על המקואות ועל תרומות ומעשרות.

הרבה צרות ותלאות שונות, יסורי הנפש ויסורי הגוף, עברו עליו בששים ושתים שנה שישב בירושלם.

הרב הצדיק ר' שמואל דאלהינובר ז"ל

הכל תלוי בסוד אפילו ספרים ומחברות שנדפסו בירושלם.

אלפי ספרים, גדולים וקטנים, נדפסו בירושלם, בתקופה הראשונה. מהם נאבדו ואינם כלל במציאות, נשכחו ונמחקו מספר הזכרון, ומהם מונחים עד היום ספונים וטמונים בעליות בתי הדפוס ובתי בעליהם, ואין זכר להם ולמחבריהם.

וספר קטן אחד, שהדפיס הרב המחבר הזה בירושלם, בשנת תר"ט זכה לתוצאות שונות, והולך ונדפס עד היום, ויהי לספר עמי, הוא ספר „שערי דמעה", כולל; תפלות ובקשות מיוחדות, לזמנים שונים, להתפלל אצל כותל המערבי, קבר רחל אמנו, ומערת המכפלה. וכל תושב וכל עובר ארח משתמש בו עד היום במקומות הקדושים.

כל תפלה כל תחינה אשר תהיה לכל האדם, לכל עם וישראלי איש איש בנגעי לבו ובא עם הספר הקטן הזה „ספר הדמעות" לכותל מערבי וכו' ופרש כפיו אל השמים ושופך בו נהמת רוחו ומערת לבו.—

ונלוה לו קונטרס „הלכות גלוי" ובו כ"ו סעיפים. וכן קציר דינים הכרחים מהפרשת תרומות ומעשרות לפי מנהג המקום. ועל כל זה שבחוהו רבנן.

***

בין זקני יקירי ירושלם, רבניה וגאוניה, בתקופה הראשונה, מוצאים אנו את הרב הגאון הצדיק רבי שמואל דלהיניבר זצ"ל בתור רב פעלים עושה ומעשה, להרמת קרן התורה והחפהחות הישיב בקדש: הבר פעיל בבית תלמוד התורה, דאג לטובת עניים, גרים, אלמנות ויתומים: לרכוש קנינים צבורים. בקצור רבי שמואל דלהיניבר ז"ל לא נח ולא שקט, ויהי רב הפעלים ורב החסד, וכל אותם החובבים הראשונים חי גם הוא חיי צער ולחץ, סבל יסורי אי"י בסדה מרובה, ולא נהנה משום תמיכה ומשום דבר צדקה שהיא. הסתפק בקב חרובין.

מקום הורתו והפלתו היה תמיד בבית המדרש ישיבת אור החיים.

נלב״ע ביום ג׳ מנ״א תרי״ח, ומנוחתו כבוד בחלקת הרבנים סמוך לקברו של חגאון הצדיק בעל אור החיים זי״ע.

הוא היה בנעוריו מבחירי תלמידי ישיבת וואלוזין, נתקבל לראב״ד בערי דאלהינוב אילייה ואגפיה ולבו בסוף מזרח, נפשו הטהורה שאפה תמיד לירושלם, ויחד עם ידידו מחותנו ואחיו ברוח, הרב הצדיק המפורסם רבי משה סטרלצר *) זצ״ל עלה לאה״ק ויהיו שניהם מאבני ציון ובוני חרבותיה.—

באחד מטכתביו המונח לפנינו מביע הוא את צערו הגדול על מות בנו יחידו בן יקיר, ה״ר דוד מרדכי ז״ל (ועל שמו קרא את ספרו שער ד׳מ׳ע׳ה׳ (ר״ת : דוד מרדכי עליו השלום) קבל עליו את הדין באהבה והתנחם בשני חתניו היקרים, שני צנתרא דדהבא, הרבנים הגאונים הצדיקים, הראשון בקדש הרב ר׳ אלי׳ יאודא ז״ל אבד״ק נישטדט שבא אתו יחד ירושלימה, ונפטר קודם לו, בטבחר שנותיו, והשני לו שבא זמן רב אחר כן, הוא וביתו בשנת תרמ״ב בערך, הוא הרב הגי׳ ר׳ אליהו סטרלצר ז״ל אחד מדייני עיר איישושוק הי״ו, ונסתלק בחדש מנ״א שנת תרנ״ט.

שם הרב המנוח הזה נשאר לזכרון עולם בירושלם, ועד היום הוא נזכר בין זקני ירושלם בכל כבוד ויקר.

***

וכן היה חותם בקדש : זעירא דמן חבורתא קדישתא די בארעא דישראל, בירושלם קרתא קדישא שמואל הקטן בעל המחבר ספר מנחת שמואל.—

הספר הזה הוא חבור נפלא על מסכת ברכות (ווילנה תרי״ב) כולל שני חלקים א) הלכות ברורות, מבורר כל שמעתתא אליבא דהלכתא. ב) משנה ברורה מבאר כל דבר הקשה בגפ״ת ע״פ עומק הפשט.

---

*) עוד נשוב לדבר בו, בחיבורות הבאות.

הרב ר' יהודא בלומנפלד ז"ל

אחד מזקני בעלי הישוב, מיקירי ירושלם ונכבדיה.

באחרית המאה הששית בא מליטוה ירושליטה, ובתור ענכי הגפן בגפן ההחתן עם ש"ב ממשפחתו הרב ר' דוד טביא ז"ל (זקנו של ר' דוד ילין) ויקח את בתו לו לאשה. *) ויהי "בית יהודא" לאחד הבתים הנכבדים בירושלם, והוא הוא אביהם של האחים בלומנפלד ירושלם, יפו והמושבות שביהודא.

הרב ר' יהודא בלומנפלד או כאשר נקרא בירושלם, רבי "יהודא לוזר" היה גדול בתורה. למד ושנה הרבה אצל גאוני גדולי ירושלם: הרב מקושנא, מקולייש וכו' ויהי מנדולי בחירי בעלי השעורים לבני ציון המצוינים, שהשפיע עליהם מרוחו הכביר בתורה ומדות תרומיות. הרבה תלמידים יצאו מכתתו טופלגי תורה בעלי נמום ומהם גם מוסמכים להוראה.

הוא היה בעל מוג טוב, רחמן, עדין ואציל מקבל את כל אדם בסבר. נשמה טהורה בגוף בריא.

ואדם בריא היה, גבור. הרב המנוח הצטיין בטפוסו הבלתי רגיל, שקשה לפנוש דוגמתו ביהודי הגלות, ובנעוריו היה נחשב בירושלם ל"גבור", והיה מלא עוזמה ואומץ לב, ומעולם לא ותר עד שום עלבון מצד איזה פרא מהערבים האורחים נגדו.

פעם אחת הלך הוא ועוד שנים עמו רגלי לקבר רחל. בדרך פגעו בהם ערבים שהתחילו לתגור בהם. אבל מה נשתיטמו אלה בראותם את "היהודי" עומד נגדם בלי כל טורך, ואמנם הראה להם את נחת זרועו ויפיצם לכל עבר.

בן תשעים שנה בערך היה במותו, ולא מת מסבת שום מחלה אלא מאפיסת הכחות.

נלב"ע ביום השבת כ"ג כסלו תרע"א.

---

*) היא ילדה לו שתי בנות. ובחלותה ציו עליה הרופאים לנסוע לרוסיה להחליף את האויר, ותסע היא ובעלה ושתי בנותיה. בבואן לאדיסא שרדה שם מחלת "דיזלוריע" ותמתנה שם היא ושתי בנותיה. – הרי ילין בזכרונותיו. –
ואחרי כן נשא בתו של הרב ר' ישראל בק ז"ל.

הרב ר' צבי הירש ילין ז"ל

ירושלם אבדה בו אחד מבניה ויקיריה.

הרב ר' צבי ילין היה טפוס מצוין מטפוסי זקני ארץ־ישראל ואחד משרידי הדור החולף. לפני יותר מיובל שנים בא ירושלימה, ומאז בואו לא יצא ממנה עד יום מותו האחרון.

המנוח הנכבד היה ידוע בירושלם בתור מורה־הוראה לעניני סת"ם, והיה בקי מצוין בזה, והגאון רבנו שמואל סלנט ז"ל היה שולח אליו שאלות שבאו לו מחוץ־לארץ להורות בזה.

הוא היה גם מהראשונים שהתישבו בהפרורים שמחוץ־לעיר, ובהיותו מיסד המנין „ותיקין" בירושלם לא חם על כחו והיה הולך בכל יום העירה להתפלל שמה „ותיקין" ולא עכבוהו גשמים ושלגים. לא פעם סבל מזה, בלכתו לבדו קודם אור הבוקר, מהערבים.

סלבד זה היה גם רך־המזג, איש ישר־הולך ותמים ומעולם לא פגע בכבוד מי שהוא.

אביו הרה"ג רבי שלום שכנא ילין היה גם הוא בירושלם. הוא היה מפורסם בעולם בשם „ר' שלום שכנא בעל מגיה". בדרכו לארץ־ישראל עבר בהרבה ערות ברוסיה והגיה שם את הספרים, והאדמורים הגדולים פקדו אז על כל העירות שעבר בהן לבלתי השתמש בספר תורה שלא הוגהה ע"י ר' שלום שכנא.

אחיו היה הגאון הידוע רבי אריה ליב ילין זצ"ל ראב"ד ביפסק.

בימיו האחרונים היה המנוח חלש והשוש־כח מאד. ביום הששי לפנות ערב נפל בביתו מרוב חלשהו, וביום השבת י"ד שבט הרע"ד קודם הצהרים מסר את נשמתו אל על, בהיותו כבן 79 שנים.

לויה גדולה נערכה לו במוצאי־שבת, והטון גדול בא לחלק לו את הכבוד האחרון.

***

בנו הוא אחד מבני ציון המצוינים. החכם הסופר מר יצחק יעקב ילין נ"י, עורך המוריה והד העם בירושלם.

בתי ניטין בירושלם.

ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם
טוב מבנים ומבנות (ישעיה נ"ו)

איש היה בסובאלק ושמו ר' מנחם בר' נתן נטע נייטין ואשתו ביילא בר' אליעזר ויעשו עושר בשיקאגו. ובהיותם חשוקי בנים אוהבי תורה וחובבי מצוה אמרו להקים להם יד ושם בחומות ציון וירושלם וה' הצליח דרכם ותתגשמה שאיפתם באופן היותר נעלה: נחלו להם נחלה לזכרון נצח בירושלם פנימה וחוצה לה, שם עולם אשר לא יכרת.

וזה חלקם בארץ החיים:

א) בעיר העתיקה בסוף רחוב היהודים סמוך לשער ציון: חצר גדולה שהכנסתה מקדשת לכולל סובאלק, וממעל לה נבנה בשנת תר"ס בית מדרש גדול ויפה מאד הנקרא על שמו „מנחם ציון" בעד „חברת שונה הלכות" לאומנים ובעלי מלאכות, בו יתפללו כותיקון עם נץ החמה ואחר תפלת שחרית וערבית ילמדו החברים שעורים במשנה ושו"ע מפי רבם ר' שמואל שפיצער נ"י. הוא האפוטרופוס על עזבונו ורכושו פעיה"ק של המנוח ז"ל, ועל ידו והשתדלותו נבנו בעזה"י כל אותם הבתים בתי ניטין בירושלם העתיקה והחדשה לשבת בהם ת"ח בעלי תורה ובעלי אומנות שלש שנים בחליפות בחנם כנהוג בבתי הקדשות כאלה.

ב) שכונת ניטין בחוץ לעיר העתיקה, טול שכונת מאה שערים, השכונה הגדולה והיפה הזאת מכילה בה 55 בית.

עד שנת תרס"ז נבנו 41 בית. בהם שמנה עליות מה שבנתה הגברת נייטין בעצמה שהקדישם גם כן לטובת עניים ת"ח עפ"י גורל לשלש שנים לדור בחנם הזוכים בהם.

ועי' השתדלות האפוט' הנז' אצל נדיבים שונים נבנו בעזה"י

בשנת תרע"ה עוד 14 בית, על פי התקנות של בתי נייטין הנז', והרי ישנה לנו ב"ה שכונה גדולה יפה, נהדרה, מרהבת העינים ומשמחת הלב האפוט' והמפקח על הבתים ידע לשכללם באופן הכי טוב, נבנו על פי שמירת הבריאות וחוקי ההיגינה: בתים כפולים מלאים אור ואויר זך עם כל הדברים הנחוצים לשכונה כזאת

וגולת הכותרת: „בית הכנסת" יפה ונהדר שבו לומדים ומתפללים גרי השכונה והסביבה. —

ועוד ישנו כר נרחב להוסיף עוד בתים בשכונה היפה הזאת. שכונת נייטין עומדת מול מאה שערים מצפון לה. הטראה היפה מהחלונות מגיע עד הרי מואב.

אשריך ר' מנחם נתן נייטין ואשרי חלקך כי זכית לכך. כל אבן ואבן מאבני הקדש מכרזת ואומרת: הגדלת עשות!

הרב ר׳ יוחנן צבי שלאנק ז״ל

מזקני יקירי ירושלם, נכבדיה ועסקניה.

נולד בשנת תקע״ה בעיר שולאנק, פיזין, לאביו הרה״ג רבי מרדכי שלאנק זצ״ל, סגן הגאון בעל „חתם סופר״ בהרצאת השעורים לפני התלמידים המובהקים בישיבת פרשבורג, וגם הוא, ר׳ יוחנן צבי, ה״ה תלמיד מובהק באיהה הישיבה, ויהי מושפע מאור תורתו ומחבתו לארה״ק.—

כבר אמרנו בפרק „עולי אונגריה״ („זכרון לחובבים הראשונים״ חוברת ב׳) כי כמו הגר״א בליטא כן גם בעל חתם סופר באונגריה העיר בלב תלמידיו אהבת ציון וירושלם, וישלחם לארץ הקודש במבחר שנותם להתישב בה ישיבת קבע.—

וההשגחה העליונה האירה לו פנים „פני המזרח״.

בשנת תקצ״ח פנה הרב רבי שלמה ברלין זצ״ל „רב הגליל בלונדון והמדינה״ אל הגאון בעל חתם סופר לשלוח לו בחור מבחירי תלמידיו בעד נכדתו „בת הרב רבי דוד טביליי״ בתנאי שהבחור יסכים לנסוע ירושלימה, ושמה, בעיר הקדש, תהי החתונה. ראש הישיבה נתן עיניו על הבחור החשוב ר׳ יוחנן צבי, ויומצא אותו מתאים להיות התנא דבי נשיאה, ובהסכמת מר אביו הרב ר׳ מרדכי שלאנק זצ״ל נסע לונדונה והתארש עם הבת המובים הנ״ז. אחרי התנאים נסעו ירושלימה: הרב רבי דוד מבילי וביתו ובני ביתו, וההתן והכלה גם יחד, ויבנו בית בירושלם. ויהי בית שלאנק לשם ולתהלה ולתפארת בעיני אלקים ואדם.

בחדש מבת תרכ״ה מתה עליו אשתו, ואחרי זמן רב נשא את בת הרב ר׳ אריה ליב מהורדנא.

מאז עלה ירושלימה עד יום פטירתו, י״ב תמוז תרט״ו, היה מסור לתורה ולהעבודה. למד ושנה הרבה, ויהי שבע שנים בנחינת „פרוש״. ויחד

עם הרב ר' דוד טביא ז"ל למד יומם ולילה בביהמ"ד „אהבת ציון" של כולל הו"ד — ברובע היהודים בחצר הגודע בשם „חוש של ר' צדוק" הנוסד בשנת תרט"ו. — ואחרי שבע השנים, שנות למודו, התמסר לעבודה ולגמ"ח לתקון העיר וישובה, בחמריותה ורוחניותה. ויהי מבניה בוניד.

הוא היה מן הראשונים ליסוד ובסוס בית הלמוד התורה וישיבת עץ חיים בירושלם.

בספר הזכרון של המוסד החשוב הזה אנו רואים:

„שלשת ימים אחרי התיסדות חברת הת"ת הוא יום כ"א סיון שנת הרט"ו התועדו שנית יוזר עם עוד נכבדים ויחו"ם, והוסיפו דברים לחזק הענין וביום ההוא עשו קלפי ל„בוררים", אשר המה יבחרו גבאים ומשגיחים וכו'. ועוד ביום ההוא ישבו הבוררים ויחלקו את עבודת הקדש באופן הזה: ראשי החברה שנים: הרב הגאון *) מו"ה ישעי' ברדאקי והרב מו"ה נפתלי הירץ גינצבורג מסלוצק, גבאים שלשה: הרב מו"ה יעקב ברלין הר"ר חיים חייקל יפה והר"ר מו"ה אליעזר יהודה, סופן אחד: הר"ר זאב וואלפינזאהן, ראוי חשבון שנים: הרב הגאון מו"ה שמואל סלאנט והרב ר' יוחנן צבי שלאנק, שומרי הקנות שנים: הרב מו"ה אברהם בהרצ"ה מפינסק והרב מו"ה דוד טביא מלאמוץ, משגיחים ארבעה: הר"ר אברהם מאיר בהר"ר ירמי', הר"ר משה בר' ארי' ליב מפינסק, ר' אליעזר דן בהר"ר ארי' ליב בר"ג, ור' זלמן בהרי"ז".

ויהי גם מן הראשונים ליסד את בית החולים הצבורי בקיר חולים; הוא הוא שרב את ריבו בדבר „הכותל", ו ב ד מ ו עמד בפרץ ולא נתן למשיסיו להרסהו. כל אבן ואבן מאבני ישראל היתה יקרה לו מאד וסכן את עצמו בעדה. הוא היה מן הראשונים שיצא לגור ב„נחלת שבעה". ויהי בערב יום הקדוש בבואו לאכול סעודה המפסקת, באי והודיעו לו כי אחד הנכרים בונה ביתו על חלקת יהודי ומביא לו היזק במגרשו ועוד היתה האפשרות לעכבו, ויעזוב את השלחן ואת ביתו וימהר לריב

*) התוארים — כמו שכתוב בפנקס הישן.

את ריב היהודי המסכן, ומשטה בא ישר לביהכ"נ מלא שמחה שזכה להציל נחלת ישראל בעיר מועד.—

לבר גדליו בתורה ויראה היה בעל מדות תרומיות, בהליכו יום יום מ„נחלת שבעה" העירה, ביתים ההם עוד טרם היו עגלות לנוסעים, היה לוקח המשאות והצרורות מן הנשים הזקנות וישאם על שכמו, אם כי היה נכבד ונשיא פנים; נדיב לב היה ויקר רוח שמעטים כמותו בכל דור. ומצדקת פזרונו וחסדו העצומים נהנו ונושעו התושבים והמהגרים גם יחד. ויהי נח למקום ולבריות. עמד בראש עדת כולל הו"ד, חשוב היה בעיני הפחים והקונסולים. ויהי מן הראשונים בועד בנין „בתי מחסה" השכונה הגדולה והיפה בירושלם העתיקה.

השכונה הזאת היא גולת הכותרה לבתים ולחצרות ההקדשות בירושלם העתיקה. „שכונת בתי מחסה לעניים על מכון הר ציון" עולה על כולם במקומה הנכון הנשקף על הרי מואב, בתכניתה ובבנייתה היפים. בהם: בתי רוטשילד, בית הכנסת הנשקף אל „הר הבית" ובתי הכנסת אירחים. השכונה עומדת על מגרש גדול ויפה על הר ציון על יד החומה הדרומית המזרחית. מבילה יותר ממאה בתים מרווחים, כפולים, נבנו ביובל הקודם מכספי יהודי גרמניה והולאנד.

* * *

הניח אחריו דור ישרים יבורך, ושם משפחת שלאנק נשאר לברכה בארץ.

הר״ר נתנאל לוריא ז״ל

משפחת אפרתים מהצבתו, עשירי לטרש״ל, ענפי ה״אילן״ מיחוסו מסתעפים עד רש״י.

בשנת תרי״א עלה ירושלימה עם אביו הרב ר׳ זאב לוריא ממוהליב. **ובהיותו** בר אבהן ובר אורין לקחהו הרב הגאון רבי ישעיה ברדקי זצ״ל לחתן **לבתו** חנה. עוד נמצא הגביע של כסף בידי אחד מנכדיו, מה שהגראף פיצאטאנו הקינסול האיסטרי בירושלם, הביא בעצמו בתור מתנה להחתן, ועליו חקוק באותיות עברית: קאסטאנטא פיצאטאנ, ט״ו שבט הרט״ו, ירושלם עיר הקדש״. הוא לא עשה את ההורה קרדים לחפור בו ויהי נושא ונותן בסחר עם גיסו ר׳ שמואל עקיבא ז״ל, דהן הרב הצדיק ר׳ יעקב אנטבי זצ״ל מדמשק, שסבל גם הוא יסורי דגוף והנפש מאוהה העלילה הבדויה והבזויה. ולרגלי פטירתו דפתאומית ביוינה נשבר בית מסחרם והקצר ידו לכלכל את כניד ביתו, ויהי מוכרח לנסוע לבית משפחתו להטיב מצבו, שלא יצטרך חלילה ללחם הסר. בהיותו בטאלנה כר אל חצר האדמו״ר והרבי ר׳ דוד מטאלנה קם מכסא כבודו (כסא של זהב, ועליו הקיק: דוד מלך ישראל חי וקיים) ויושיבהו לימינו ויושהעשע אתו כאב המשהעשע עם בנו, ויצו על שני בתי אבות הגדולים בישראל: בית לוריא בטוהליב ובית ברדקי בירושלם. ר׳ נתנאל לוריא מסר אז להרבי ה״קפטן״ ששלח על ידו ר׳ ניסן בק מירושלם, מבית חרשת לאריגה של השר ר׳ משה מונטיפיורי ז״ל. בכל מקום בואו קבלוהו בכבוד גדול באהבה והבה, אבל חבתו אל הארץ לא נתנהו להתעכב זמן רב בחוץ לארץ, וישב ירושלימה ויהאמץ נכל כחו לעשות חיים בירושלם, ויחד עם ש״ב קרובו וגיואלו הרב ר׳ יעקב ברלין ז״ל ממיר (אבי של הגאון הנציב מוואלאזין) קבעו עתים לתורה ולהעודה ותקין הישוב בקדש.

הוא היה מ״בעלי הקוראים״ דראשונים והיותר מצוינים, ויהי ה״קורא״

בבית הכנסת „סוכת שלום" וקולו ההזק נשמע עד רחוב היהודים ועד החורבה.—באחריה יסדו היה גם הקורא בשכונת „ימין משה" שהיה אחד ממיסדיה וממנהליה.

בפנקס הישן של בית החולים הצבורי „בקור חולים הוספיטל" משנת תרכ"ב, מוצאים אנו את ר' נתנאל לוריא ז"ל בתור סוכן ונאמן. בספרי הזכרונות מירושלם מוצאים אנו פעולותיו הרבות בטוסדות שונים בהקון העיר והתפתחותה. והכל בלי שום טובת הנאה, בלתי ההנאה הבאה ללב בעקב מעשה דטוב.—טבעו היה איש שקט, דבורו בנחת, איש אשר רק ניכח האמת דרכו, והצדק והיושר היה נר לרגליו.

זמן רב היה סופר ומכיר לכולל רוסין ודאג לטובת בני הכולל שיוכלו לשבת בארץ. בהשתדלותו רכש לו הכולל בתים וחצרות שהקדישו לטובת הכולל.

ואחרי עזבו, האשכנזים, בדיניהם שיש להם זכות לשחיט בשני עצמם, ובתי המקולין נפתחו בדרך רשמי, נמנה מטעם העדה לנאמן ראשי על הגבילה, ויהי עסוק בחנות המקולין כמעט כל ימיו. ועל ידו קמו עוד אנשים בעלי דחכירה, ובהי מכחר דבשר רבו בירושלם פיימה וחיצה לד. יותר מששים שנה ישב ר' נתנאל לוריא בירושלם ויהי מיקיריה ונכבדיה.

נפטר ביום י"ב חשון הרע"ד. ומניחתו כביר על הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם.

***

הערות וזכרונות

לפרק משפחת פח בירושלם

(זכרון לחובבים הראשונים חוברת א' צד 17)

בלבנון שנה ששית, גליון ל"ב, ה' אלול הרכ"ו:

„השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי הפקיד על פקידו החכם הנעלה מוה"ר יצחק פח נ"י, לבנות עוד בתים אחדים כבר נרחב אשר לו בכרם משה ויהודית, ששם כבר בנוים עשרים בתים נאים לישובים בהם בני ישראל מספרדים ואשכנזים זה שנים רבות. צדיק באמונתו יחיה, כי כן הבטיח השר הזה או בהיותו פה בחג המצות שנת הרכ"ז להרבנים הסמינים אשר בקשו ממנו על זה, כי הוא דבר היותר טוב ינחוץ ליושבי ירושלם, טובה כפילה להאנשים אשר יגורו בהבתים ולבני העיר כי ימעט מחיר בתי העיר, וכן קיים הבטחתו כיום הזה.—

מזה אנו רואים כי ר' יצחק פח ז"ל היה הפקיד על בנין הבתים, ומענין הוא הטכתב הבא לקמן, שמסר לנו הרה"ח מר חיים מיכל מיכלין נ"י, לראות עד כמה התענין גם בן משק בית השר ד"ר לעויי בבתים האלה.

וזו העתקתו:

בע"ה פה ק"ק בריטוין כ"ב תמוז התרי"ט לבר"ע.

החיים והשלום בל ימיט מאת ידידי הרב המופלג מוה"ה יצחק פח ראזענטהאל נ"י בעה"ק ירושלם תוב"ב אכי"ר.

אחר"ש אבא לשאול ממנו שאלות שתים ושלש ולבקש שימחול להודיעני כל דבר ודבר לפי האמת והצדק: הכי אמת הדבר שמושל העיר ציה לחדול מהקים הבתים על כרם משה ויהודית, מאיזה טעם צוה לחדול מעשות דבר טוב. מה תרופה יש למצוא להסיר מחשבתו הרעה—

כמה אנשים עושים בעבידה תחת משכרת ראש הבנאים? הכי אמת שיש לו מאה אנשים העושים בהעבודה? כמה מספר האבנים שהבינו לבנין? הכי כבר הבינו מספר האבנים לכל הבתים? הכי כבר נעשו וגמרו הבורות להטרחין והטקיאות ולטים לשתית בשביל יושבי בל

הבתים? הכי נעשו ונתקנו כבר הדרכים אשר יוליכו להבתים — יען כי דבר נחוץ הוא זה לטובת אחינו לדעת כל העניינים האלה — יהי נא חסדו להשיבני מהר ויחוה דעתו על כל פרט ופרט — וערכתי הדברים האלה לא על פי מצות השר שי', כי אם מדעתי ומלבי, כי נפשי ער מאוד בראותי את כל כפף הקדשים הולך לאיבוד.

— שמחתי לשמוע שבנו היקר חזר לביתו לשלום. יהי ה' אלקינו עמנו להסיר כל יגון ותוגה ממנו ויוציאנו מאפילה לאורה כעתרת מוקירו

ד"ר אליעזר הלוי

ויחול לפרוס בשלום הרבנים המפורסמים הרב וכו' מו"ה ישעי' נ"י והרב וכו' מו"ה שמואל סלאנט נ"י.

כמו אביו הרב ר' שלמה פח זל"—שבא ירושליטה במהצית השניה של המאה הששית — כן גם הוא, רבי יצחק זל, היה המחזיק מידי הישמעאלים את החצר של „אור החיים", ביחוד את בית המדרש „ישיבת אור החיים" ויהי אחר הישמעאלים, איש תקיף ואלם, שלא רצה בשום אופן בקיום בית המדרש הזה, ויהי ריב וטרון תמיד בינו ובין רבי יצחק, וזה האחרון, בתור יליד הארץ, ידע להשקיט תמיד סערותיו, ולהרגיעו במנחה ומתנת יד, כנהוג ביטים ההם.—

ויהי באחד מלילי השבת התפרץ בשאון רב לבית הכנסת, ואני עידני ילד עומד על יד אבי ומתפללי הפריע את הקהל המתפללים, ויגער בהם, ויקלל ויחרף, ויתן צו לבני לביא מחר להתפלל, וידרוש מרבי יצחק המפתח לסגור הבית. והלה השיב לו: יום השבת, יום מניחת וקדושה, ואין רגים בו. אחר השבת יתראה אתו במחבמה שרעיה.

למחר בבקר באו הישמעאלים בעלי החצר אל בית רבי יצחק פח ויקראו: לא אילה אילא אללא! כרעו ברך לפניו ויבקשו סליחה מחילה וכפרה ויכפרו לו לאמר כי, האיפנדי שההפרץ אמש נגד רצונם בבית הכנסת, מה פתאם הלילה — ובחרדת לב בקשו ממנו להמשיך התפלות הלאה אך העתירו בעדנו!

הגביר סי׳ ישעיהו אנ׳ימאן ז״ל מקושטא.

בעל הכנסת ארחים הראשון ביפו

בבאנו היום ליפו מוצאים אנו עדה וכל צרכי העדה, על כל צעד ושעל מלונים ובתי אש״ל שונים, לא כן היתה בזמנו של ר׳ ישעיהו אנ׳ימאן, במחצית השניה של המאה הששית אז היה יפו רק „מעברה״ לעבר בה לירושלם; עיר קטנה של מושליטים ומרבית יושביה נוצרים — קטולים. ויהודים בה כמעט אין, הרא״ם לונץ מספר לנו בשם זקנים שבדור: את היהודים העולים לירושלם היה מוריד אחר הערלים מהאניה לעיר והמה התאכסנו ב ב י ת ו יומים ושלש כי ביפו לא היה אז די חמורים להוליך את העולים לירושלם (אשר על הרוב עלו אז משפחות אחדות יחד) וגם הדרך היה בחזקת הסכנה מאד, ולכן הודיע בעל האכסניה הזה תמיד את מספר היהודים שבאו, לחוזר ערת ירושלם, ו„פקיד הערה״ היה לוקח בכפרים שבסביבות ירושלם חמורים ופרדים לפי מספר הנפשות שבאו, וגם תיגות העשויות כעין עריסות התונות בשני צדי הפרדה—לישיבה לזקנים שהיה קשה להם הרכיבה, והוא בעצמו הלך בלויית אחד או שנים מששי הקהלה ליפו ל„העלות את האורחים ירושלימה״.

ויהי בשנת הק״פ, בערך, עלה ירושלימה הגביר ר׳ ישעיהו אנ׳ימאן מקושטא והאיש עשיר ונכבד בעירו, כי הוא היה השולחני לראש חיל היאנטשורים, חיל צבא מיוחד שיטרי ראש המלך שהקים לו השולטן מחמוד. ובראותו כי היהודים הבאים דרך יפו מוכרחים להתאכסן — ער ביא הפקיד עם החמורים—בבית אחד הערלים, קנה חצר גדולה ויקרישה להיות, להכנסת ארחים, בער העולים לאה״ק, ובער הבאים מירושלם להתרחץ בים או ללכת לחול, וחדר אחד מבנו הקדיש לביהכ״נ, והחצר נכתבה בערבאית על שם ערת הספרדים בירושלם.

המפולת בירושלם

שנים רבות לא שמענו כי הזיקה מפולת בירושלם. ואחר מהעשרה נסים שנעשו לאבותינו בירושלם : „מעולם לא היתה מפולת בירושלם“ (אבות דרבי נתן, פרק ל״ה). ובכל זאת קרו מקרים אחרים, ולא תקפ״ג.

ביום א׳ כ״ג חשון תרט״ו לפנות ערב קרה אסון נורא שהרעיש את לב כל יושבי עירנו:

אשה אחת ושמה מושקה גוטליב (בת הקדוש הרב ר׳ שלמה ליב ז״ל) *) בהיות בעלה גבר לא יצלח, היתה היא אשת החיל ותסחור, ומסחרה פרץ בארץ, עד כי נחשבה מגדולי הסוחרים. ותאמר לבנות בית ריחים עפ״י האפנה החדשה בעת ההיא, ולא מצאה מקום מכשר לו רק ב„החנויות“ אשר בטבוא למקום המקדש, שכרה המקום לשנים מספר. ותעש תקונים בבנין, וכפה עשתה מלטעלה להכין שם הטחנה, ותבן הבית ותכלהו. ופתאום — שמה ושאיה ! קול שאון נורא נשמע מהמקום הזה. הכפה נהרסה ותפל. האנשים אשר נמלטו מהמפולת אמרו כי אנשים אחדים נקברו תחת הגל ולא ידוע כמה. השמועה פשטה מהרה בכל העיר. ויתהרו אנשים למאות מכל עבר ופנה למקום החרבן. יהודים ולא יהודים וגם מבית פקודות העיר נשלחו אנשי צבא ויעבדו כלם יחד בידים ממהרות לפקח את הגל אולי עוד יצילו נפשות מטות. אך התקוה הזאת היתה לשוא. מהרה נמצאו שלשה הרוגים מתים : האשה בעלת הטחנה, וחתנה ר׳ מנחם כהן, איש צעיר לימים, וערבי אחד. תוגה נוראה תקפה אז את כל העומדים שם למראה ההרוגים ולקול בכית היתומים, בני האשה ובתה על אמם ועל בעל נעוריה.

*) זכן לא רב אחרי באו ירושלימה הלך ביום א׳ דסכח להתבונן על חומת העיר, ובהחזיקו באחת האבנים של שני החומה ויסב סביו מעבר להחומה נעתקה האבן וגפלה עמיו מהוץ להחומה ונהרג ויתת.

ביום הרביעי כ״ב שבט תרנ״ז לפני עלות השחר נהרסה רצפת אחד הבתים ברחוב הארמנים, אשר בו גרה אשה אונגרית ביילא ברגר. ותפול האשה במטתה ובגדיה ופציה אל בור מים אשר היה מתחת לחדר הזה. קול ההרס וזעקת האשה נשמע לשכניה אשר מהרו לקום משנתם. יהודים רבים נאספו ויעמלו להוציאה מן הבור וכל רוח חיים לא היה בה עוד. והובלה לקברות ביום ההוא.

מקרה כזה קרה גם בשכונת בית ישראל מלפני כעשרים שנה בחצר ר׳ אליעזר באר.

ביום ז׳ אב תרנ״ז אחר הצהרים נפל אחד הבתים ברחוב הומה מארם רב, ובאורח פלא לא הזיקה המפולת לא ליושבי חדרי הבית הנופל אשר עזבום רגע לפני המפולת, ולא להעוברים והשבים דרך הרחוב אשר מתחת לבית, העולים תמיד לעשרות בכל רגע. וב״ה כי לא נפקד איש.—

ביום י״ז שבט תר״ע נפל בית ברחוב אחר שאצל כותל המערבי נהרגו תחתיו שני נערים (מושלימים).

בליל שני יתרו תר״ע אחרי תפלת ערבית ישב לו ר׳ מאיר מלמד בביתו אשר בחצר השיך להלמוד-תורה עץ-חיים ברחוב היהודים, ויקד על היין. שני ילדים ישבו אתו אל השלחן ושנים ישנו את שנתם; פתאם נפלה חתיכת טיח על השלחן ויצעק הילד ויחל לבכות, ואביו הרגיעו בקראו אל הפחד! אך בדברו הרבו עוד חתיכות לנפול, ויחר ויוציא את שני הילדים החוצה ויחל לצעוק בקול, ואחר הוציא גם את הילדים הישנים במטה, ותיכף כאשר רק פסע על מפתן הבית נפלה התקרה תחתיה על כל החפצים והכלים, ולא אונה להם כל רע.

הרב ר' יצחק אשכנזי ז"ל

בשנת תקצ"ד עלה לאה"ק מלאקצורין בהיותו בן ט"ו שנה. ויגר בצפת עד אחרי עבור הרעש בשנת הקצ"ז ואז עלה ירושלימה ויגר בה כששים שנה.

הוא היה שקדן גדול בתורה ורוב ימיו לא עבר עליו חצות לילה בשינה. ימים רבים ענה בצום נפשו וגם בהפסקות משנת לשבת ובכל זאת קם בכל לילה לפני חצות ללמוד בשקידה רבה עד עלות השחר ויגד לביהכ"נ להתפלל ותיקין.

הוא הלך ערירי. והי' זכרונו קדש בזכרון החובבים הראשונים, נלב"ע ביום הראשון לחוה"ט סכות תרנ"ז.

הרב ר' אלעזר לנדא ז"ל מסלונים

נכד הגר"א ז"ל מווילנא

מלפני כששים שנה עלה לאה"ק. היה גדול בתורה ורב פעלים. למד ולמד וזכה את הרבים בתורה ובתעודה; תמים היה עם אלקים ואנשים.

לא הלך בגדולות, ויהי ענו ושפל רוח למאד. לא התערב בעניני העיר, בכתיתיה ומפלוגתיה, ויחזק ידי אלה שההעסקו בבנין הישוב והתפתחותו. חבר היה להחובבים והבונים הראשונים.—

ביום הרביעי ר"ח אדר הרל"ד נוע ויטת לפתע פתאם, ויגדל המספד בירושלם על מות האיש היקר הזה אחד השרידים בפליטה ישראל אשר בירושלם, ויקוננו עליו: הוי חסיד! הוי עניו! מתלמידיו של אברהם אבינו ע"ה שנמדתו אחז ויהי מכנים אורחים בתוך ביתו ודאג למחסורם.

כבוד גדול עשו לו במותו, אהלי המסחר סוגרו, עובדי עבודה שבהו מעבודתם ולא שלחו יד במלאכה. כולם נהרו אחרי מטתו וילוהו לבית עולמו, לרבים מהם היה אב ופטרון ואח לצרה. הניח אחריו דור ישרים יבורך.

בנו הרב ר' אליהו לנדא נ"י — כעת רב באטריקא — הוציל הרבה כתבי יד של א"ז הגר"א ובנו ז"ל.

מר נתן גרינגרט ז"ל

בעל בית מסחר הראשון ליהודים האשכנזים.

כארבעים שנה שכן בעיר קדשנו, בדמי ימיו עלה ירושלימה ויבא ארץ חמדה לא מעט, ויחל לשלוח במסחר ידו, יחד את שיתפיו ר' נתנאל מוילנא ור' בן ציון ליאן אשר יסדו בירושלם בית המסחר הראשון ליהודים אשכנזים, מלחורות המובאות מחוץ לארץ. אחרי פטירתו של ר' נתנאל מוילנא יסד לו ר' נתן גרינגרט בית מסחר שטרות לבדו. ואחרי כן השתתף את בני המנוח רב"צ ליאן. בבית המסחר הנקרא בשם גרינגרט — ליאן. ויהי בכל עסקיו ומסחריו נושא ונותן באמונה.

הוא לקח חבל גדול גם בקנין אדמת המושבה פתח תקוה ויטנה בין מיסדי המושבה הזאת.

וגם בצרכי הצבור בירושלם עסק שנים רבות בתום לב והריצות וימנה בין גבאי התו"ת וישיבה עץ חיים ועוד מפעלי הסד אחדים. בשנת תרנ"ה קבל עליו עול ככר לצאת לקריות חוצות לעורר לב נדיבים לבא לעזרת עניי ירושלם ומפעליה הנ"ל, וינוע וינד בבריטניא ויגר ירחים אחדים בלונדון במצור ובמצוק, ויתפק במועט למען השיג את מטרתו בי"ז בסיון תרנ"ט נאסף אל אביותיו בעי"ק.

פירמן משנה

של מוהמד עלי מושל מצרים, ארץ ישראל וסוריה, בדבר בית הכנסת הקדמון של היהודים בירושלם.

ראש הרבנים וב"כ העדה היהודית בירושלם פנו אלי לפנים בבקשה להרשות להם לתקן את בית הכנסת שלהם הקדמון אשר בעיר הנו' ונתנו להם פקודה הטרשה להם להקן את בית הכנסת הנו' על פי היסודות הקדומים. אלה שהפקודה הזאת אבדה. וכעת פנו אלי עוד הפעם בבקשה להוציא פקודה חדשה בענין זה, והיות ומוצאים אנו כי ראוי למלאות את בקשתם כי ע"כ הננו מוסרים את פקודתנו זאת בידם ואוסרים על כל אדם להפריע בעד התקונים של בית הכנסת הנו' שיעשו על היסודות הקדומים.

8 תשרין אוול 1250

מוהמד עלי

(החותם הרשמי)

הערה:

מהזמן נכר שהבונה לבית הכנסת של חורבת ר"י החס"ד, שהשתדל לבנינה, לבנות חרבותיה, בחסירות נפש, הרב ר' זלמן צורף ז"ל.

גוף הכתב נמסר לי מאת הרה"ח מר חיים מיכל מיכלין נ"י והרגם ע"י ה"עורך דין" מר יוסף חי פניזיל הי"ו.

הפירמן של הכותל המערבי

עשירה היא ירושלם בזכרונו קודש אבל בתעודות וכתבים רשמיים—מה שבאמת היה לה מלפנים—דלה וריקה היא, דברי מוסבים עתה ע"ד ה„פירמן לכותל המערבי".

שהיה לנו פירמן רשמי „מאמר המלך" לכתל המערבי מאת השולטן בקושטא—בזה אין כל ספק! נאמנים לנו דברי הרב ר' יוסף שווריץ ז"ל בספרו הגרמני

Das heilige Land: Denn men hat ein altes Document, „Firman, vom Sultan in Konstantinopel in Händen. dass uns der Zutrit Zu dieser Mauer nie versagt werden. וכו' וכו'

ובכן היה לנו בטח מאמר המלך, אבל השאלה היא: היכן הוא נמצא כעת? בידי מי נשאר מסמך חשוב כזה? ואיה איפה נמצאים ומונחים כל הכתבים הצבוריים, הניירות־הרשמיים הנוגעים והשיכים להצבור? מי הוא האחראי בענינים כאלה? עדיין אפשר למצא—אם נבוא לחפש אחריהם בכח צבור יפה—פה ושם כתבים ותעודות צבוריים, רשמיים, בידי יחידים שאינם יודעים להכיר את ערכם וחשיבותם. ובכה הולכים ובלים, הולכים וגאבדים ונשכחים, מפני שאין מי מבאי־כח הצבור המאוחד שידאג לבך לאספם ולהניחם באוצר שמור וקיים לעולמים, ויחד עם זה, לפרסם את העתקתם בספר מיוחד. מי נתן לב, למשל, לאותם הארכיוים הצבוריים של ראשי הרבנים לעדה הספרדים והאשכנזים שהכילו בהם כמה וכמה התעודות וכתבים רשמיים הנוגעים לעדת היהודים בירושלם? מסופקני אם מי שהוא שם לב לחוור ולשאל עליהם לאספם לבית האוצר המיוחד לזה. זכורני כי אחד „הנבדים" של אחד מהרבנים הנז' ספר לי לתומו שגם אצלו (?) נמצאים „כתבים" כאלה. בשאלי את אחד המזכירים מבית הכנסת הגדול ע"א הפירמן הרשמי לבנינו—שהובא

ירושלימה ע"י השר מונטיפיורי ז"ל—מסמך חשוב ויקר, היתה תשובתו המימה ובטלנית: מי יודע!

ואני מוסיף גם כן „מי יודע". מי יודע אם לא נתעצב גם על הנמצאים אתנו כהיום, אם נעזבם ככה מבלי שימת־לב ושמירה מעולה.

עוד אפשר להציל את האבדון של כמה ניירות וכתבים רשמיים צבוריים, אם ועד מיוחד יגש לזה בכח צבור יפה לאספם אל בית האוצר שיהא שמור וקיים.

הרה"ח מר חיים פרס ז"ל

אחד מראשי משכילי ירושלם בתקופה הראשונה, שעבד בכל כחו להפצת ההשכלה העברית — היה החכם המדקדק בעל ההגיון, מחקר ומדע מר חיים פרס ז"ל.

הוא היה אישיות מענינת מאד בדור הקודם בירושלם, אחר מעוז הרוח והנפש המעטים שסללו את המסלה לאור ולקדמה; אחר הלוחמים על דבר ההשכלה העברית והסובלים למענה ענויים קשים. — הוא היה טפוס המשכיל העברי של הדור הקודם: יהודי ארוק וזהיר במצוה קלה כבחמורה. וביחד עם זה שוקד על קריאת ספרים חצוניים, הוגה דעות ומתענין בהויות העולם ומושך בעט סופר מהיר.

בגיל של שש שנים עלה בשנת תר"ו עם הוריו מביאליסטוק לירושלם וחונך כאן על ברכי התלמוד. בהיותו בן שבע עשרה שנה נתנו לו הוריו לאשה את בתו של ר' יעקב הכהן מואיז, מחסידי חב"ד ושמקורביו של הרבי ר' מנחם מנדיל מויטבסק. מהותנו הושפע במקצת ממדות החסידות. —

ר' חיים פרס היה הטים דעה להריי"ד פרומקין ז"ל שנלחם אז בעתונו החבצלת. ועפ"י בקשתו נסע לחו"ל להפיץ שם את העתון. שלש שנים היה נע ונד בגולה והתפרנס על ההוראה. הוא שב וחזר לגולה לעוד שלש שנים, שהותו בתוך מרכזי היהדות השפיעה הרבה על הלך רוחו,

בשובו הביתה לקח על עצמו את התעודה להיות למורה ומדריך לצעירים, שנפשם היתה צמאה לדבר ה', הוא אסף אותם לביתו בשעות הלילה, למדם את דברי הנביאים ואת שפתנו וקרא אתם בספרי ההשכלה, שאפשר היה להשיגם אז בירושלם.

כשר' חי גאנין ויצחק גאשציני, בעלי בית דפוס בירושלם, החליטו עפ"י עצת ראש הרבנים החכם באשי הרב ר' אברהם אשכנזי להוציא עתון בשם „שערי ציון" הזמינו את ר' חיים פרס לעריך את העתון הזה. הוא היה עורכו במשך עשר שנות קיומו בהפסקים קצרים ובו היה מפרסם מדי פעם בפעם חדושים בדקדוק השפה העברית, שהיו נקראים בההעגינות מרובה. את חדושו בדקדוק המשיך לפרסם אחר־כך בחבצלת בצבי, ובירחונים שונים.

ר' חיים פרס היה אחד מטיסדי החברה הפארת ירושלם", שמטרתה היתה לעזר לעניים ולנדכאים, לעמד לימין האלמנות והיתומים ויחד עם זה להרים את מצב התרבות של חבריה. כעבר שנה לקיומה יסדה החברה הזאת ספריה עברית, שראשיתה היתה אמנם מצערה, אבל שהיו לה הפרספקטיבות להתפתה ולהיות לברכה בירושלם. ארבע שנים עמדו חברי „הפארת ירושלם" בפני רודפיהם ומנאציהם עד שרפתה ידם. הספריה נסגרה וספריה נתפזרו לכל רוח, אבל המפעל ההרבותי הזה השאיר אחריו רשמים, שמצאו את הידם ב„בית הספרים לבני ישראל". שנוסד אח"כ על ידי חברת „שפה ברורה".

ר' חיים פרס היה בעל איפי חזק ונשאר תמיד נאמן לדעותין למרות רדיפות הקנאים. כשכונן דר' וילהלם הרצברג על יד בית היתומים שבהנהלתו בית כפר לתלמידי חוץ, העיז ר' חיים פרס לשלח את בנו יחידו לבית הספר הזה ועמד כסלע איתן בפני מנגדיו ומפריעיו.

תנועת ההתישבות החקלאית בא"י, שיצאה מקרב אנשי ירושלם, הוללה בלבו רגשות גיל. הוא ראה בתנועה זו, כמו בכל צעד של קדימה, את אתחלתא דגאולה, ואם הוא בעצמו לא היה יכול להשתתף בה בפועל, הרי פרסם עליה מאמרים נלהבים בעתוני הארץ ובעתוני חוץ (המגיד, המליץ).

חייו של ר׳ חיים פרס הם שלשלת ארוכה של מלחמות פנימיות וחיצוניות, של תקוות ואכזבות, של עוני ומחסור, סבל ויסורים. הוא מת בשנת החמשים ואחת ליטי חייו ביום כ״ט אדר א׳ תרנ״ד.

בחייו הקשים מצא סעד ועזר באשתו שרה. שעטלה וטרחה למת טרף לביתה. כשנסיונותיו של ר׳ משה מונטיפיורי ליסד בירושלם בתי ספר לבנים ולבנות נכשלו, מנה בשעת שהותו כאן בפעם השביעית שלש מורות במשכרת שנתיה לסד בביתו את בנות ישראל קרוא וכתוב מלאכת יד, ואחת מהן היתה שרה פרס, שמלאה את תפקידה על הצד הטוב ביותר.

הר״ר יעקב יוסף גולדשמיד ז״ל

הוא היה אהד מאציליי בני ישראל בירושלם. עדין ויקר רוח, ניכר היה בהילוכו ובמלבושו, בכלכול דבריו במשאו ומתנו בנחת עם הבריות בעל לב ונפש עדינה. בר אורין ובר אבהן חובב תורה ולומדיה, הארץ ויושביה; עסקן־צנוע ובורח מן הכבוד, מושיע ותומך לכל קשי יום, חומל על דל ופורם מלחמו לעני ולגר, ויהי נח למקום ולבריות.

זו היא דמותו הרוחנית של ר׳ יעקב יוסף גולדשמיד ז״ל אחד מזקני ירושלם ונכבדיה.

נולד בכסלו תקצ״ד באמשטרדם למשפחה חשובה ועתיקה. גודל וחונך על ברכי התורה והדת הטהורה, ויהי מתלמידיו המובהקים של דודו הרב הצדיק ר׳ עקיבא לעהרין זצ״ל, ויחר עם זה מנהל בית מסחר גדול. ובעת החל לעלות על סולם החיים פעמה בלבו חבתו לאה״ק ויעזוב את בית אביו, מסחרו וכל אשרו וטובו ויבוא ירושלימה, בבחרותו בשנת תרכ״ו. ובתור ענבי הגפן בגפן התחהן עם בית גולדשמיד בירושלם ויקח לו את רחל גולדשמיד לו לאשה, בת טובים וישרים, היא בתו של רבי יהודה ליב גולדשמיד ז״ל, אחד החלוצים הראשונים שעלה לאה״ק מהולנד בסוף המאה הששית, נכבד וחשוב מאד, ורחל היתה אשה צנועה בעלת נפש עדינה ויקרת רוח, מתאמת לבעלה בדעותיה ובמרותיה הנעלות, ויבן לו בית נאמן בירושלם. ויחד עם גיסו הר׳ משה יצחק

גולדשמיד ז"ל פעל הרבה לטובת ירושלם ויושביה. ויהי חבר בהנהלת בקור חולים, בועד שבונת בתי מחסה, בבועל הוד ובבית הכנסת סוכת שלום. חנות מניפקטור היתה לו, ויותר מאשר מכר היה מחלק סחורה בחשאי, בכבוד, לבתי־אבות עניים צנועים.

בשנת תרמ"ד שב לארצו ולמולדתו ויאחז עם משפחתו באטשטרדם עד שנת תרס"ב אשר בה שב עם משפחתו ירושלימה לבלות שארית ימיו בתורה ומעשים טובים. נלב"ע ליל ד' ט"ו לחדש שבט הרע"א. בשנת השבעים ושלשה לימי חייו ומנוחתו כבוד על פני ירושלם מקדם.

***

בעין כן פריו, בנו החביב מר צבי גולדשמיד הי"ו, עדין ויקר, הוא בעל טלון „בית גולדשמיד" ממדרגה הראשונה.

הראשון לעדת הבוכרים בירושלם

סגולה יתירה ישנה „לספרי ירושלם" גם הכי קטנים בכמות, שמתוך ה„קדמותיהם ומבואיהם" שלפעמים הם יותר גדולים מהספר עצמו.—אנו דולים פנינים יקרות וידיעות חשובות ומעניינות לקורות הישוב והתפתחותו. ואפשר לאסוף מהם ידיעות ומקרים מעניינים לגבי הישוב והשתלשלותו.—

מונח לפני ספר קטן „ברכת האילנות" מלוקט מתורה, נביאים וכתובים, תלמוד מדרש וזוהר ונלוה לו ספר „פרכוס האברים" הובא לדפוס „ירושלם", דרי"ם סלטן, שנת „בהר קדשך" „ע"י החכם היקר ר' דוד מלמד בר' חפץ והבנים אשר חוגני ה' ישראל ויחיאל יצ"ו. וילד לנו עטנואל ציון יצ"ו. ומשרתו (?) הטוב יוסף בר' יעקב שוהט סמרכנדי".

זהו תכן השער, לא פחות ולא יותר. והנהו אומר בהקדמתו: „אודה לה' בכל לבי על רב טוב שגמלני ויקחני מבית אבי ארץ ביכרה ולארץ הק' נהלני, ובכל הדרך הזה מהלך ששה חדשים שמרני ובאתי שלום אל עיר השלם אני ואשתי וילדי, קבעתי דירתי בעיר ה', דבר אשר לא קדמני שום אדם מארץ מולדתי. ואנכי הראשון מארץ בוכרה הבא לשכון כבוד באה"ק הוא וביתו".

למדנו מזה כי „הראשון „בקודש" מעדת הבוכרים שעלה ירושלימה בשנת הרל"א, לפני יובל שנים, היה: ר' דוד מלמד בר' חפץ.

הבנקיר מר חיים אהרן ואלירו ז"ל

אחד משרידי הדור הישן שעמד שנים רבות בראש העדה הספרדית בירושלם וימלא גם תפקיד חשוב בענינים מדיניים.

ר' חיים אהרן ואלירו, נולד בירושלם בשנת תר"ו ויקבל את חנוכו בבתי המדרש והישיבות שבעיר זו.

עוד מימי קטנותו ההגלו בו כשרונות מצוינים, ובהיותו בן ט"ו שנה כבר היה אחד הפקידים היותר טובים בבית הבנק של אביו המנוח "יעקב ואלירו ושותפיו" שנוסד בירושלם בשנת תר"ח, כעשר שנים אח"כ נמנה המנוח בתור סגן המנהל למוסד כספי חשוב זה.

בשנת הרל"ה אנו רואים אותו כבר עומד בתור מנהלו וראשו של "הבנק ואלירו בירושלם" ואחיו בראש הבנק הזה ביפו.

בשנת תר"ט אחרי מות אחיו ר' משה ואלירו, נהיה המנוח ראש ומנהל כללי לבתי הבנק ואלירו בארץ ישראל.

בימים ההם הובאו שנויים חשובים בהנהלת העדה הספרדית בירושלם וזו בחרה בו פה־אחד לראש ונשיא עליה. במשך עשרים וחמש שנה רצופות עמד המנוח בראש העדה הזאת וידאג לענייה ואביונה בשעות מצוקה וצרה.

כשבא קפר אוסטריה פרנץ יוסף ירושלימה. וכמו כן כשבא אח"כ הנסיך רודולף לעיר זו, טלא בנק רוטשילד של' ווינה את ידי ר' חיים אהרן ואלירו המנוח לשרת אותם בכל' מה שיצטרכו בעניני כספים ושטרות והוצאות, והוא דאג לכל' עניניהם במשך ימי שבתם כאן. וחלף שרותו זו כובד המנוח בתואר הכבוד "הצלב האדום" של פרנץ יוסף.

חוץ מנשיאות העדה היהודית בירושלם, היה המנוח במשך שנים רבות גם חבר למועצת א"י (מגליש אידארה), חבר בית המשפט המעורב וחבר בתי המשפט הקונסולים.

בגלל הטובות הרבות אשר היה עושה עם הממשלה העותמנית, ושרותו הגדולה לה בעניני כספים, כברתהו ממשלה זו באות־הכבוד „מג׳ידיה״ ובאותות כבוד אחרים, ותשלח לו גם את בגדי השרד וגם את התאר „פותמאייז״.

בשנת 1898 כברתהו הממשלה הרוסית באות הכבוד „סנט־אן״, בגלל כל הטובות והחסדים אשר עשה עם הרוסים תושבי ירושלם.

בין המתנות והתרומות שנתן בימי חייו, נזכיר את הקרקע שהקדיש ל„בקור־חולים״ זה כעשרים שנה, את כברת האדמה שהקדיש לפני המלחמה לבית זקנים לעדת הספרדים שהוא היה נשיאו ועבד הרבה להתפתחותו, את כברה האדמה שהקדיש לבית החולים שערי צדק לזכר בתו שמתה באביב עלומיה ועוד.

עד כבוש א״י ע״י האנגלים, הביטה הממשלה התורקית על המנוח כעל בא כחה הרשמי של היהדות הירושלמית ויהי כעין הקו־המאחד בין הנתינים הזרים ובני הארץ, ומלא תפקידים חשובים בכל חברה ואגודה שנוסדו. נכון מאד מה שהעיר אז החכם הסופר מר א. אלמאליח בהספדו:

חבל מאד שמנהיגי הציוניות שבאו ארצה ישראל אחרי הכרזת בלפור לא ידעו להפיק תועלת מנסיונות המנוח, מבינתו ומכשרונותיו בכל הנוגע לעניני הארץ והערבים, כי המנוח היה מכובד מאד בעיני אלה, ובשעה המהומות בירושלם פנתה אליו משלחת ערבית בבקשה שיהיה הוא המתוך בינה ובין היהודים. אך אלה שנהלו אז את ה„פוליטיקה״ הערבית בועד הצירים לא ידעו להשתמש בהזדמנות זו לטובתנו.

בצואתו, השאיר המנוח את מעשר הונו העולה להרבה אלפים למוסדות חסד וצדקה יהודים בירושלם, ובפי הנשמע אומרים בניו להציב לו יד ושם עולם כזה שהם רוצים לבנות על הקרקע שלהם אשר במחנה יהודה שכינה יפה שתקרא על שמו.

ובמעלה אחרת הצטיין המנוח: הוא היה עניו במלא משמעתה של מלה זה מעולם לא הלך בגדולות, למרות עשרו הרב; הוא קבל כל אדם בסבר פנים ובפקחותו היתרה ידע להתחבב על כל מי שבא אתו בדברים.

טר ואלירו הציל הפעם את העיר מכליון. וזה היה ביום ה„מהומה"

המהומה בירושלים

זקני ירושלם—גם מאינם בני ברית—רגילים בכל מקרה לספר לכם, בדבר ה„מהומה". אותה המהומה הנוראה שבאה פתאום על העיר ויושביה והטילה אימת מות על הנוצרים וגם על היהודים, וביחוד על הנוצרים הקטולים שמיהרו לברוח אל מקלטם „דיר איל רום" מחנות מחנות נסו ונמלטו עם נשיהם וטפיהם אל המנזר הרומי, גם הקונסולים סגרו דלתותיהם בעדם.

ביום ששי בבוקר היה זה, („יום הששי" הידוע בדברי ימי ירושלם) עשרה לחודש השלישי, תרי"ו, ובעוד שהיהודים התמימים יוצאים מבתיהם בבוקר ושואלים: מה כל החרדה והבהלה הזאת? והנה להמהונם עוברים לפניהם רצוא ושוב מחנות מחנות מושלמים ונוצרים. אלה צועקים: הנוצרים קשרו עליהם קשר, ואלה—ההפך. ומרגע לרגע גדלה המהומה, והבהלה הולכת ורבה. מי שלא הספיק לסגור את חנותו, הניחה פתוחה וברח. גם הפלחים אבירי הלב, העזים שבישמעאלים, אשר באו העירה בבוקר השכם עם סחורתם, גם עליהם נפל רפחד הפתאומי, השליכו את צרורות הירקות העופות והביצים וטהרו לנוס על נפשם מן העיר—לא דרך שער העיר אשר באו בו, כי אם קפצו זה אחר זה מעל החומה הגבוהה, שלש קומת אדם, וימלטו אל כפר סילוון (השלוח) ואל כפר ליפתה ואל יהר הכפרים. הפחה לא נמצא אז בעיר, נסע לעזה, והמלא מקומו ה„מופתי", השר הצבא—אז נמצאו בירושלים מעט אנשי צבא עם שר אלף—יסכו איש איש בביתו כאילו לא ידעו מכל הנעשה בעיר. וזה היה בין מלכות למלכות: נפילתו הפתאומי של השולטן עבד אל עזיז ועליתו של מוראד. גם הקונסולים חרדו ופחדו להיצאות רעית, כי עיד יום קודם הניעו לאזנם דברי אהדים מהישמעאלים הקנאים, חובשי המצנפת היריקה, שעוררו את ההמון הפשוט בכסגד עומר נגד השולטן החדש מוראד, אשר יתן, לדבריהם לנוצרים בממלכה יהרון על הישמעאלים. ולמען הציל את כבוד קדושת ה„אישלם" נהוין מאד לקום בעוד מועד על הנוצרים ולהכחידם מארץ הקודש, ומהם יראו וכן יעשו

יתר הישטעאלים בערי הממלכה.

ובתוך הבהלה והמהומה הזאת מיהר השר המנוח מר ואלירו אל שר הצבא ואל המופתי ויעוררם וזרזם להשקיט המהומה בעוד מועד ויבאר להם את הטצב הנורא. המופתי הבין לו וימהר לצאת, ויצא גם שר האלף עם אנשי הצבא ויתנו צו לצו לפתוח את החנויות. ע"פ עצת ואלירו נשלחו שלוחים אל סביבות ירושלים לבשר כי שקט בעיר, ואין פחד. ובצהרים כבר נתמלאה העיר המון רב. ואנשי הצבא עברו מרחוב לרחוב עם כלי נשק בידם לשמור משמר, והעיר שבה לתחיה. הקונסולים יצאו טמחבואיהם ויבואו אל בית המופתי להתיעץ עמו שלא תקום פעמים צרה, פחד טות כזה. המופתי הביע תודתו למר ואלירו על התעוררו בעוד מועד להצלת העיר ויושביה. וגם הישטעאלים וגם הנוצרים נוכחו לראות ולדעת עד כמה לב יהודי חרד לשלום שני הגזעים גם יחד.

והפחה בשובו מעזה ביום השלישי ירושלימה, נתן צו שכל מי שידבר בדבר המהומה—ענוש יענש. ויחד עם אנשי הצבא עבר פעמים ושלש ברחובות העיר להשקיט ולהרגיע את יושביה.

הרב ר' מנחם יעקב זאלזניק ז"ל.

מרן הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל התאבל עליו ימים רבים, בכה ואמר: חבל על האי שופרא דשופרא, מיוחד במינו בתורתו וצדקתו, במעלותיו ובמדותיו התרומיות: חשבתי שימלא מקומי". —

ירושלם אבדה בו אבדה שאין לה תמורה. מצוין היה בכל: למדן גאוני, הגיוני, בעל חכמה ומדע. איש חמודות ואיש האשכולות שאין דוגמתו, ולצערנו נקטף בלא עתו, כדמי ימיו, בין שלשים ושתים שנה. היה—ואיננו!

יליד סלונים היה, ובהיותו בן שלש עשרה שנה כבר השתעשע בו הגאון הגדול רבי אייזיק חריף זצ"ל מסלונים ויתארהו בשם „עלוי" סמך ידו עליו בנסעו אז לאה"ק יחד עם אביו הרב הגדול בתורה ויראה מוה"ר דוב זאלזניק ז"ל. וכמו גאוני רבני ירושלם כן גם חכמיה וסופריה התפלאו

על כליל המדע הזה שהיה מצוין בחכמת הדקדוק וההגיון ובחקירה אלקית: בקי היה בתנ"ך בבאור נפלא — .

ומאז בא אל הקדש עד שבה נשמתו למקור מחצבתה היתה תירתו אוצנותו לא פסק פומיה מגרסא בשכל ישר וסברא נכונה כאחד מן הראשונים. ובמקום גדולתו שם ענותנותו שיף עייל שיף נפק והצנע לכת עם ה' אלהיו. ויד לו גם בחה"ק, שהיה לומד בה בפרישות. —

משוש היה לרעיו גדולי התורה בירושלם שהשתעשעו אתו בתורה דברי מוסר ויראת ה — הספדו של ידיד נעוריו, גאון הירושלמי הרב ר' יעקב אורינשטיין זי"ל —

מלומדי ישיבת עץ היה, וחתנו של העסקן הצבורי אחד מוקני ירושלם ונכבדיה הרב ר' אברהם חיים רובינזון זצ"ל מיסד ומנהל בית החולים הצבורי בקיר חולים הוספיטאל.

נפטר לצערנו במבחר שנותיו ממחלת אבו רכב (אורינגה) שרבים חללים הפילה. נשמתו הטהורה עלתה למרום ביום י"ז לחדש שבט תר"ן. הניח אחריו דור ישרים יבורך, ה' עליהם יחיו, ביניהם הרב ר' זלמן זאלזניק נ"י אחד ממנהלי בית תלמוד התורה וישיבת עץ חיים בירושלם.

מלואים

לזכרון הרב ר' מרדכי שניצר ז"ל.

זקני ירושלם העירו אותי כי המעטתי בדמיתו הרוחנית של הרב היקר הזה: לבד גדלו בתורה וביראה היה „חכם מסתורין" אחד המקובלים בקרתא קדישתא הרא, לאחר הסתלקותו שלחו „רבני והכמי הקבלה" לקהת הספרים הקדושים „כתבי יד" מביתו, שהיה לומד, הוגה וכותב בהם. ועוד נמצאים אי אלה מהם בידי היחידים בירושלם. הוא היה משלשה הראשונים שיסדו ויכוננו את בית החולים הכללי בקיר חולים. — בעל „טכנים אורח" היה מאין כמוהו, יום יום היה יוצא את העיר לראות אם מי שהוא עלה לאה"ק ויקבלהו בסבר פנים, באהבה ואחוה, הכניסהו

לביתו לאשׁ עד שהשיג מקום לדור בו.

ואשת חבר כחבר. אשתו הצדקת מרת פייגא ע"ה היתה מטפלת עם הנשים הבאות ותדאג לחסריותן ורוחניותן, וגם היא היתה נותנת בעין יפה את בגדיה לאותן העניות והחילות מחוסרי חליפות.

בית ר' מרדכי שצניצר היה ידוע לבית הרחמים והחמלה בירושלם.

בדבר אומנותו המצוינה—לא למד משום כן אדם כי אם היה מלך האומנות מעצמו, וזה הדבר שהביאהו לידי זו: פעם התפתהו שיגה בבית המדרשה גדול בווילנא שהיה לומד בו יומם ולילה, בביהמ"ד הזה היה „ארון הקודש" מצוין, ויחלום כי עשה ארון הקודש כזה בגביעיו כפתוריו ופרחיו, ויהי בבקר ותפעם רוחו, ויד האמנות היתה עליו ויקנה לו תיכף כלי האומנות והחל לעבוד בהם בשקידה ובחריצות, ולא עברו ימים רבים ויהי „לפאר עקד האמנות בווילנא".

***

ביום כ"ג חשון הרע"א מתה בירושלם ב„זקנה טובה" בתו חחשובה מרת זלדה, נ"ע שהיתה ידועה בשם „זלדה המבשלת" בזקנה של מאה ועשר שנים. היא היתה מספרת תמיד מעשיות מימי ממשלתו של אברוזים פשה בירושלם, ולפי דבריה כבר היתה היא בימי הפשה הנזכר מיניקת ילד. —

עד ימיה האחרונים היתה בריאת אוכם והיתה הולכת רגלי בכל ערב ראש חדש לקבר רחל, ופעם גם לחברון, בבית הקברות היתה אזרחית תמידית, וידעה כל קבר ישן, עתיק יומין, כחותיה לא עזבוה עד ימיה האחרונים ולא מתה מתשות כח, רק בסבת התקררות.

עסקנית במצות היתה, ירושת אבות. —

הגרים בירושלם

את הפרק הזה הני מקדים לחג יובלו בספרותי על הסופר החביב ר׳ בנימין ז״ל שנתדבק במדותיו של הקב״ה: מהו לוכב גריס לף הוא לוכב גריס, ועמל ועזר עם גרי הלדק שהכירו את הממת ובלו לכסות תחת כנפי השכינה.

עשירה היא ירושלם גם—בגרים. הרבה גרים נתגיירו בה, המקום המיוחד לזה, מקדמת דנא, חוא בית־החולים הצבורי „בקור־חולים״ (נוסד לפני כשבעים שנה) ומקס מיוהד לזה, בנוכחות הבר״צ מן הספרדים והאשכנזים.

הגרים הבאים להתגייר, מביאים ראשית כל מכתב ממשרד הרבנות בנוסח זה:

„לכבוד הרבנים מנהלי בקור חולים יצ״ו.

יואילו נא להכנים לבית החולים את האדון פלוני בן פלוני הרוצה לקבל עליו את דת ישראל ולטולו לשם גירות כדת, בנוכחות הרופא, ואחרי שיתרפא תשלחו איתו אלינו כדי לגמר את הגירות בטבילה״.

הארכיון של בית־החולים מכיל בו המכתבים בשטיתיהם וזמניהם.

אחד מהם, המעניין, הוא אדון אברהם פנטי, שנימול בח׳ ניסן תרנ״א בבקור חולים, מקידם היה קונסול למשלת הרפובליקה הוניציונית וחבר לחכמים וחברות מדעיות רבות, איטלקי צעיר לימים, ורופא מומחה. ובצאתו מבית החולים קבל עליו לענות יום יום לכל דורשיו חנם, וגם רפואות חנם. התישב אז ביפו, וגם אחיתו נתגיירה ותנשא לאחד הספרדים במצרים.

והמעניין ביותר הוא זה שאנו מוצאים באחד המכתבים של הד״ר מאיר הלוי המבורגר ז״ל שו״ב ומוהל וראש וראשון לעדת ישראל ביפו לפני ששים שנים. המכתב הוא מר״ח שבט תרכ״ח. ובו הוא מספר לנו כדברים האלה; בשנה שעברה נתגייר באלכסנדריה של מצרים ניצרי אחד יליד עיר פאריז ויקרא שמו בישראל: „אברהם ישראל״ ובנו הקטן בן שמונה שנים גמול אתו. האיש הזה היה סופר ומזכיר לחברת חפירת תעלת הסואץ ע״י לספס, ואחרי שהתגייר הסירוהו מפקודתו, ובקושי

וברוב השתדלות החזירוהו למשמרתו למחצית שכירותו, מיום שנתגייר לא אכל בשר ולא שתה יין הוא ובנו גם יחד. ברוב הימים נחלה הילד במחלה קשה מאד, אשר מת בה. גם בזמן מחלתו לא רצה בשום אופן לטעום טעם מרק של בשר אי-כשר, וכ„שמע ישראל" על שפתיו יצאה נשמתו במהרה, ומפני שאין שם קברי ישראל, על-כן קברו אותו סמוך לקברי העמים„ ולא היה לאביו מנוחה עד אשר ברוב עמל ובהשתדלות רבה השיג רשיון מאת מושל העיר להוציא את בנו מקברו ולהוליכו לירושלם לקברהו באדמת קודש על הר הזיתים אשר על פני ירושלם מקדם. השבוע הביאהו אביו לכאן, עיר יפו, באנית קטור, ולקח אתו שני אנשים יהודים שומרים והוליכוהו לירושלם בכבוד גדול, והיה „קדוש השם" ברבים על ידו".

רוב הגרים שנתגיירו המה נוצרים, בהם גם „כומרים איטלייניים" ואחרים—ערבים וישמעאלים.

בחדש מנ"א תרמ"ה נתגייר איש אחד בכפר חאטין בגליל, והאיש הביא יתקרי. ידיעותיו רחבים היו בכל פנית הדתות לכן דת ישראל שפרה עליו לבוא תחת כנפי השכינה, ובכן טבלוהו במקוה החצובה בכרמו של הרב ר' חיים אליעזר וואקס רב דפיטרקוב והטיפו ממנו דם בריית (מהול היה) ובשמחה נספח לעדת ישראל בלב אמת ושלם.

גם אלה מבני הכת „שומרי שבת" (סאבאטניק) היו באים להתגייר.

עוד בח' שבט תרמ"ה בא הנה משפחה גדולה מאסטרכן אשר ברוסיה ותסר לבית הכנסת אורחים אשר להעברים, בבוא העם לשאל בשלום הבאים לא ידעו לדבר עברית עמהם ולא אידיש. ויספר ראש המשפחה ברוסית לאמר: משומרי שבת (סאבאטניק) אנו ומגמת פנינו להכנס לדת העברים.

המשפחה הואת מנתה שמונה נפשות: האיש ואשתו, חמש בנים ובת אחת, כהאב כן בניו נמולים היו, וכולם יחד חפצו להסתפח אל עם ה', ואחרי דחום בלך ושוב כמשפט הגרים לא שבו ממחשבתם. נועדו לבקור חולים, וגדולי המוהלים בחנום ומצאו כי אמנם נמולים הם ויטיפו מהם דם בריתם—בלא ברכה—ויספחו על עדת בני ישראל.

שרידי כלי־קדש

שהצילו מהרעש, השור והבזה בצפת, תקצ"ר, והובאו לבית הכנסת „סיכת שלום". בירושלם.

בהם נמצא א) פרכת עתיקה יפה מאד, משנת תק"ע מבית־הכנסת „מדרש פרושים" בצפת. מרוקם בחוטי זהב:

"קדש לה'"

זה פרכת ה מ ס ך, דלתי היכל ויסך בק"ק מדרש פרושים הי"ו ז"נ אשה יראת ה' הכבודה מ' רוזא תי' בת המרן הישיש מו"ה רחמים חביב נ"ע.

שנת „ישלם ה' פעלך" לפ"ק.

ב) כלי כסף עתיקים משנת תקס"ה, חקוק עליהם: נדבת אלכסנדר בכר יהושע, עבור בנו הילד יקותיאל יצחק, ה' יגדלהו לתורה לחופה ולמעשים טובים. —

***

בית הכנסת העתיק הזה (בפי ההמון: „חצר ר' ישעיה" ע"ש הרה"ג ר' ישעיה ברדקי ז"ל הפרנס הראשון של עדת האשכנזים) וכל חבתים שבחצר נקנו מאת הרב ר' צבי הירש לעהרין ז"ל באמשטרדם, בהשתדלות הר"י ברדקי ז"ל.

באחד הבתים מן החצר הזאת התארח אז הגבור אברהים פשה, בהיותו בירושלם. —

מהכנסת הבתים משלמים שכר הלומדים בבהמ"ד הזה. שעורים שונים ילמדו בו ביום ובלילה, מניר השעורים כהיום הוא הרב המופלא בתורה וביראה, ר' משה יצחק חשין הי"ו שהוא גם גבאי דבית הכנסת.

משפחת „חשין" עתיקה היא בירושלם. יד ושם לה בבסים הישוב ועוד נשוב לדבר בה בחוברות הבאות.

הרה"ג ר' שרגא פייבל יעקבזון ז"ל

אבדה גדולה אבדה ירושלם במות הנדיב וגדול המעשה הזה אחר מטובי בניה — בוניה, ומיתתו הרעישה אז לב רבים מתושבי עירנו אשר הכירוהו והקירוהו בכבוד ויקר נעלה מאד.

יליד זאגר היה, ומתושבי מאסקוי ועשיריה אשר עלה בשנת תר"נ עם השיירה הראשונה של חובבי ציון מרוסיה ירושלימה בראשות הגאון רבי שמואל מוהליבר ז"ל. בתור חובב הארץ באמת ובתמים נשאר לשכת בה. ויקן שדות ויטע כרמים במושבות ראשון לציון ורחבות וישב בם את בנו וחתנו, והוא בנה לו בית בירושלם וישב בה על התורה ועל העבודה ועל גמלות חסדים. הוא היה בר אוריין ובר אבהן ירא וחרד לדבר ה' בעל מדות נעלות ונשגבות, עדיני ואציל, מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, חבר היה לכל יראי ה' ומיסדי חצרקה בירושלם, וגבאי נכבד בכל בתי ההסד אשר בקרבה: בבקור חולים, בתלמוד תורה וישיבת עץ חיים, במושב הזקנים, בגמילות חסדים הכללית. ונוסף על מעשהו בתור ע ו ש ה הגדיל עשות בתור מ ע ש ה כי היו מכיריו רבים ונכבדים ודבריו נשמעים באזניהם ויפעל על לבם לעשות גדולות ונצורות, ועל ידו והשתדלותו בנה הגביר הנכבד הר"ר יעקב יוסף ברוידא ז"ל בנין גדול ונהדר על אדמת "כנסת ישראל" אשר הוצאות בנינו עלו ליותר ממאה אלף פרנק אשר בתיו הקדשו כולם למושב תלמידי חכמים חנם. בו גם ביהס"ד גדול ומפואר לתורה ולתפלה.

בהשתדלותו נדב הגביר השניח טר ישעיה אהרן נייטשטרט ז"ל ממאסקוי סכומים מסויימים לקרן קיים לבקור חולים הוספיטל ולמושב זקנים. ובניו אחריו בנו על ידו את בית החולים הנהדר לחולי הרוח וחשוכי מרפא, אשר שם אביהם נקרא עליו: ב י ת י ש ע א ה ר ן. גם להלמוד תורה וישיבת עץ חיים עזרה אלמנת הנגיד ניישטרט ז"ל בהשתדלות הרב ר' שרגא פייבל יעקבזון ז"ל.

והוא בעצמו בנה בשנת תרס"ד חצר גדולה בשכונתו והקדישה הקדש עולם להיות שכירות הבתים אשר בה, לתמיכת בתי חסד שונים אשר בירושלם, ואשר נקבם בשמותם בצוואתו. וכמו כן הקים על אדמת נפת ישראל אחד עשר בתים כנז', לבד מה שהשאיר סכומים גדולים לצדקות שונות.

שם ר' שרגא פייבל יעקבזון ז"ל נשאר לברכה בארץ לכבוד לתפא"ת.

נלב"ע ביום א' לח' טבת שנת תרס"ו.

***

ביום כ"א סיון תרע"ג הוחג ברב פאר והדר חג חנוכת ביהכנ"ס „קהלת יעקב" אשר בבתי מחס' הנהרדים „אהלי יעקב". הבתים נגמרו לפני הפסח ועוד מר"ח ניסן נתנו למושב תלמידי חכמים. ובנין בית הכנסת כלה ברוח סיון ויועד היום הנזכר לחנוכו.

קהל נכבד ובראשם הרבנים הגאונים נאספו על פי הזמנת מנהל ועד הכללי „כנסת ישראל" לבית הרב הגביר הנכבד ר' שרגא פייוול יעקבזון ז"ל, ומשם הובילו תחת חופה את ספרי התורה אל בית הכנסת החדש. ושם שרו חזן עם משוררים את מזמור שיר חנוכת הבית ויכניסו את ס"ת להיכל הקודש.

המנצח הראשי על עבודת הבנין הגדול הוה המפליא כל עין ביפי תכניתו והדר גזרתו, והמכיל בתוכו עשרים וששה בית כמספר „שם שלם" היה אחד מידידיו ונאמן ביתו, יליד ארצנו הרב היקר ר' נפתלי צבי פרוש נ"י שגם הוא אחד מהאפיטרופסים על עזבוני.—

הרב ר' שלמה זלמן פרוש זצ"ל

נצר מגזע מהר"ל מפרג זצ"ל. עלה לאה"ק עם אביו הרב הצדיק ר' נפתלי צבי פרוש ז"ל בהיותו יליד בן שש שנים. ויגדל על ברכי התורה והיראה, ובהיותו מטבעו עסקן חרוץ ואוהב מציה מניהו רבני ירושלם ומנהליה להיות ממונה ומנהל כולל מינסק, וידאג לבני הכולל

שיהיה להם גם בתים לשבת. ויקנה את הנחלה לבני הכולל, היא נחלת בתי כולל מינסק על יד כנסת ישראל.

היא היה הטיסד והמנהל חברת שערי חסר גמילות חסדים הכללית אחד מגבאי חברה קדישא גחש"א, חבר בועד הכללי כנסת ישראל. ובסוף ימיו גבאי בת"ת וישיבת עץ חיים, וחבר פעיל לחברות שונות עושי טוב בעירנו, ויהי איש תם וישר, וירא אלקים במלא מובן המלים. בעל נפש יקרה מיקירי ירושלם ונכבדיה. עסק בצרכי צבור באמונה ויהי טוב ומטיב לרבים.

שמנה ועשרים שנה נהל את החברה שערי חסר גמילות חסדים שמנה עשרה שנה בחנם – גם הפנקסים וכלי הכתיבה היה הכל משלו— ועשר שנים האחרונות בשכר מועט 180 גרוש טורקי, לחדש אשר קצבו לו הגבאים בעצמם ובשכר הזה ושברו המועט בכולל מינסק החיה את בני ביתו ואמו האלמנה הזקנה ברוחק. בכלל היה מסתפק במועט ויחי חיי לחץ בהצנע והסתר. מכל סכום שהוא שהיה בא לידו ולרשותו באופן כשר וישר היה נותן מעשר לת"ת, לעניים, ולגר ליתום ולאלמנה שתמיד דאג והשתדל בעדם בכל אפשרותו, הוא עסק ביחוד במצות הכנסת כלה ועזר נשואים לעשיריות יתומים ויתומות, עזובים ועזובות, ואף בי הי' מסיר בכל זמנו ובכל לבו ונפשו לטובת הצבור בכ"ז היה משים ליל' כימים בתורה עד אחרי הצות הליל' ואח"כ סידר תיקון הצות והי' מסגף א"ע בתעניתים הנהוגים אצל יחידי סגולה. ביום כ"ג תמוז התרנ"ח גוע ויפח בשנת החמשים ליתי חייו. ובמותו לא קרא אנפשיה ועזבו לאחרים חילם כי אפילו קבא דמוריקא לא עזב לבניו אחריו.

אחרי פטירתו נאספו גבאי חברת שערי חסר גמילות חסדים והחליטו בהסכמת מרן הגאון רבי שמואל סלנט זי"ע לתת את משרת הרב המניח על שכם בנו הנדול הרי"ר נפתלי צבי פרוש נ"י ושכירות של המניח נתנו להאלמנה והיתומים. וכמו כן נתאספו בני כולל מינסק וחתמו כולם מכתב לנשיאי הכולל בחו"ל כי המה מתנים את בנו הנ' למלא מקום אביו בהכולל, ונשיאי הכולל שמה הסכימו גם הם בחפץ לב לזה.

טי יגלה עפר מעיניך, רבי שלמה זלמן ! לראות כי שאיפתך הגדולה לבנות בתים יפים, מרווחים, בשם החברה „שערי חסד גמילות חסדים הכלית" נתגשמה באופן דכי טוב וגעלה.

הנט משמים וראה : שכונה גדולה ויפה עומדת במקום גבוה הלא היא שבונת „שערי חסד" מכילה כהיום מאה וחמשים בית. בית כדרש יפה וכל צרכי הערה, ועוד כר גרחב בה להוסיף ולבנות.

תחזקנה ידיכם, הבונים !

הרב ר' דוד זאב טיקטין ז"ל

ביום השני ג' ניסן תרפ"ה נתפרסם ב„הד העם" כי נפטר בעירנו אחרי מחלה קצרה, אחד מחשובי ויקירי בניה, חרה"ג ר' ד ו ד ט י ק ט י ן ז"ל:

המניח יכול להחשב באחד מיליידי וגדולי ירושלם. כי עוד בימי עלומיו עלה לאה"ק ובירושלם וישיבותיה קבל את רובי תורתו ויעל בה מעלה מעלה עד שהיה לאחר מראשי הישיבה הגדולה „עץ חיים".

עוד בימי עלומיו כבר היה שקדן מצוין בלמודו, והיה ידוע לאחד ממתמידי ירושלם. מדת־השקדנית לא רפתה אצלו גם אחרי כן בבואו בשנים. וגם בהכנסו בעולה של הישיבה והנהלתה. כל ימיו יכולים אפיא להחשב שירה ארוכה של שקידה בתורה ועליה מיום ליום.

בעודנו צעיר לימים ואחר מבני ישיבת „עץ חיים" כבר התפרסם שמו בין הבקיאים הגדולים, בהיותו בקי כבר בש"ס ופוסקים, וגאוני ירושלם סמכו עליו את ידיהם ויתנו לו סמיכות הוראה. בין סומכיו הגדולים היה גם הגאון רבי ש מ ו א ל ס ל נ ט זצ"ל. והוא הציע לפניו לא פעם להכנס בתור חבר אל הבד"ץ שלו, וכן הציעו לפניו כמה פעמים לקבל עליו משרת מורה־הוראה באחד מחלקי ירושלם. אבל המנוח לא חפץ באמת להכנים את עצמו במשרות אלו וטרדותיהן, ילכן

גם נשאר מחוצה להן עד יומו האחרון. יחד עם זה לא נמנע מלהתת את עזרת עבודתו בהוראה ודינות שלא באופן קבוע, ואפשר היה לראותו מפעם לפעם יושב בדינות בטושב הבד"צ בחורבת ר' יהודה החסיד, או משמש בהוראה באחת משכונות ירושלם, כשאחד הדינים או מורי ההוראה לא זיה יכול למלא את חובת משרתו.

אופיית היא העובדה, הבאה המראה על תכונת נפשו של המנוח: בימי המלחמה כשהיה מחסור במורי הוראה לרגלי הגרושים קבל עליו להיות מורה־הוראה באחת משכונות ירושלם. אבל מיד בהגמר המלחמה. והאפשרות שבה למנות אחד במקומו, עזב תיכף את משרתו ולא רצה בשום אופן להחזיק בה עוד למרות כל ההפצרות מצד יודעיו וטכיריו.

לפני כשמונה עשרה שנים בערך נעתר לבקשת בני ישיבה „עץ חיים" שבה למד לקבל עליו משרת ראש־ישיבה וגבאי בהנהלת המוסד ובמשרה יחידית זו עבד בהתמסרות ובאמונה עד יום פטירתו.

בהודע דבר מותו בעיר הכרז מטעם הרבנים אז הלויה, וקהל גדול התאסף להלק לו את כבודו האחרון. חניכי התית עץ־חיים וחניכי בית היתומים דיסקין הלכו לפני המטה, ומספידים רבים הספידוהו, ביניהם הרה"ג: ריית זוננפלד, ריית הורביץ, ריז אפשטין, ריים טוקצינסקי, ריים הרלים, ריית הורביץ, ר"א לוין, ועוד. כל בני ישיבת עץ־חיים ותלמידי ישיבת הבחורים, שהמנוח השקיע בה הרבה כחות ומסירות, לוהו עד הר־הזיתים.

כבן חמשים ותשע היה במותו, וכמו כל שאר מנהיגי ירושלם וחשוביה חי כל ימיו בצמצום ועניות, והשאיר אחריו אשה ושתי ילדות קטנות בחוסר כל.

הר"ר משה אורינשטיין ז"ל

יליד בן יליד הארץ, ענף עץ אבות למשפחת „אורינשטיין" משפחה עתיקה וחשובה בירושלם. —

הוא היה אחד מהמצוינים שבבני ציון, בר אבהן ובר אורין: בנו של הגאוני הרב ר' יעקב אורינשטיין ז"ל, ומצוין גם בעצמיותו, בהורתו, יראתו, וטיבו: בעל מדת מצוינות, עוסק בצרכי צבור בגופו בעבודה נאמנה ומסורה שקשה למצא דוגמתה, מתרחק מן המחלוקת, ונכון תמיד לעבוד לטובת כל קשי יום מבלי לאות כלל.

עוד בימי נעוריו הצטין בלמודיו, ויהי בקי בכמה מסכתות, אחרי כן היה אחד מהלומדים החשובים בישיבות „עץ חיים" „ואהל משה" אחרי פטירת אביו נתמנה לסופר בכולל חב"ד ולסופר ומגיד שעור בישיבת אהל משה. ואת שתי המשרות מלא באמונה ובהתמסרות יתירה שאמנם עבודה מסורה זו שעבד שם עשרה שעות ביום הלאתהו ותחלאתו. —

בימי המלחמה בהיותו מטונה על כסף הכולל היה הכסף הזה קרש בעיניו ולא נגע בו אף בשעות היותר קשות שעברו עליו ללא לחם בביתו, נפטר ביום כ' מנ"א תרפ"ד. —

הידיעה על דבר מותו בהיותו עוד בעצם ימי חייו (בן שמנה וארבעים שנה והשאיר עיד אחריו אשה וארבעה ילדים בלתי נשואים) דכאה את כל יודעיו וידידיו הרבים שהיו לו בכל חוגי העיר מבלי הבדל סיעה.

חבל על האי שופרא, שופרא דירושלם!

כתוב בדמע ביום פטירתו כ' מנ"א תרפ"ז.

הגאון—החובב

הגאון—החובב, הרב ר' יצחק צבי רבלין נ"י, עוד בהיותו בוולוזין—מבחירי בני הישיבה—כבר החלה רוח חבת־ציון לפעמו וישא ויתן עם הגאון הנודע רבי חיים סאלובייציק זצ"ל בחבת ציון, ומאז באו ירושליטה בשנת תרמ"ר. מסור הוא לחבת ציון בכל רגשי נפשו. הוא הוא הראש וראשון ליסוד שכונת „בית ישראל". ויחד עם חבריו נגש אז אל הנחלה הזאת ויקנוה בשנת תרמ"ה במחיר גרוש אחד כל אמה. בשנת תרמ"ז יסד ויכונן „חברת שלום ירושלם" בעזרת העסקן הצבורי הר"י רבלין; בשנת תרנ"ו יסד ויכונן חברת ישוב ארץ הקדש בעזרת הריי"ט פינס והרב אליעזר זלמן גרייבסקי שהתמסרו לזה בכל כחם ומוחם.

עוד מלפני כארבעים שנה קנו אחדים מטובי חובבי ירושלם, בהשתדלותו של הגאון ההובב הזה אחיות אדמה גדולה בת אלפים דונם במחיר חצי נאז"ז. בסביבות העיר העתיקה „רמה" או כאשר תקרא היום „נבי סמואל" (ע"ש הנביא שמואל) וקראו את הנחלה הזאת בשם „נחלת ישראל" — על שם הסוכן ר' ישראל רובינשטיין בכל חום לבם ובכל רגשי נפשם, רגש אהבת הארץ, נגשו אז אל הנחלה הזאת לעבדה ולשמרה: הרב רבלין ואתו עמו טובים השנים „חברי הועד" הר' אברהם קרפו, והר' משה צבי לוינזון התמסרו אז בכל נופם, נפשם ומאדם לבצע את אשר החלו לגשם את שאיפותיהם: להנחיל לבני ירושלם בית ונן ועבודה חקלאות, אך מסבות שונות ומכשולים שונים לא נתאחזו אחינו הירושלמים בהאחוזה הזאת, ותהי שוממה מאין יושב ומאין עובר אדמתה. והאדמה שמנה וטובה לנטיעות, ושלשה מעינות לה.

בשנת תרנ"ה הוסרו מעט „אבני הנגף וצורי המכשול" ויצאו כשלש עשרה משפחות מאחינו התימנים, אשר גם הם נמנו בין החברים ויחרשוה וישדדוה ויזרעוה תבואה, וגם נפנים מנפני ראשון לציון נטעו בה במספר לא־מעט, ויהישבו בבית שכור בכפר הסמוך. אבל בהיותם משוללים מהמיבה ועזרה לא נתקיים הדבר בידם, ורחוק המקום שלא היה

סלול נם כן נרם שלא התקדם ולא התרחב, ושטי „נחלת ישראל" ברמה נתכסו עוד הפעם בערפל, ומה מאד שמחנו לשמוע עתה מאת הנאון החובב הזה כי סוף סוף באה העת לתקנה והגיע הזמן לגאולת הנחלה הזאת שתתנער משומטותה, ושבים בנים לגבולה.

ביטים האחרונים נתאשר בלונדון לעשות ככיש חדש מכתי־ הבוכרים עד רמה, דרך המלך, וגם יושבי הכפר צריכים להשתתף בזה. אם בסכום כסף ואם בעבודה. הנה כי כן יש לנו הקוה להתפתחותה והפרחתה של השכונה הישנה־החדשה נחלת ישראל ברמה.

בשנת תרנ"א יסר ויכונן אגודת חברת „אלף שערים" ותמצא הד־ קול נם בחוץ לארץ. רבים מעשירי אחינו השתתפו בה, ועל ידה נקנו או הרבה מגרשים במקומות שונים.

אין לך דבר חשוב טוב ומועיל לישוב הארץ שלא השתתף בו הרב רבלין, ויקנא לשפה העברית וידרוש מהרבנים ומכל נושאי רגל־ התורה לדבר עבריה.

הרב רבלין לא נח לא שקט ויהי תמיד הרוח־החיה בכל השכונות והפרורים; בכל מקנה וקנין צבורי היה הוא המעורר והפועל הראשון והכל שלא על מנת לקבל פרס כי אם בכונה אמתית לשם ישוב ארץ־ ישראל.

אנו מאחלים לו אריכת ימים ועיניו תחוינה בבנין ציון משאת נפשו כל הימים.

הר' אליהו הוניג ז"ל

ראוי הוא ר' אליהו הוניג, היקר והחביב, להציב לו שם וזכר בספרנו.

הוא היה אחד מעסקני ירושלם הפעילים בדור העובר; עסקן חרוץ אי נלאה, עסקן—צנוע, לא הכה בכפתור ולא הרעיש את הספים, וכל

פעולותיו וכל מעשיו הן בעניני הכלל והן בעניני הפרט היו תמיד בהסתר, בכבוד, בדייקנות ולפעמים גם במסירות נפש.—

ספרי ה„פרטי כלים" של האגודות, החברות, המוסדות והמפעלים השונים; השבונות והפרורים מספרים לנו מה פעל ועשה במשך ימי חייו בתוך עסקן וסופר גם יחד.

מחונן היה בכשרונות נעלים ויהי סופר ומנהל חשבונות באיפן הכי נעלה. וזה גרם לו לעמוד בגובה התפקיד של חברת עזרת נדחים ומושב וקנים, וסופר ומזכיר בלשכת „ירושלים" בלי קבלת פרס.

היה סופר בעתוני חול וביחוד כתב הרבה בחבצלת. לפעמים היה ממלא מקום העורך וכל עניני הדפוס נתחבו על ידו. הוא היה תמיד יד ימינו של מר אדילסן בעניני ל„טען ציון", רוח החיה בעניני לשכת בני ברית וחבר פעיל בכל דבר טוב ומועיל.

מטבעו היה איש בעל מוג טוב, צנוע ועניו, טוב ומטיב לבריות.

על ידי ישרו ואמונו היהה ה ש פ ע ת ו מרובה מאד, ולפיכך השכימו רבים לפתחו לבקש מענו השתדלותו בעדם, ולמרות טרדותיו ותלאותיו שהיה עמום בהן תמיד לא חשך עמל מנפשו והרבה טרח ויגע לטובת עניים ובתי אבות צנועים, ויהי אביהם של יתומים ויתומות, דאג וטרח בעדם, השיאם, והאכילם על שולחנו, החיים כעת חיי משפחתי, חיי שלוה בירושלם.

בו נפגשו המדות הנעלות של עם ישראל מן הדור הישן אוהב התורה ושומר מצוה. עם החנוך והתרבות מהדור החדש. וכעץ בן פריו גם בניו היקרים חונכו על ידו ככה, והמה בנים ישרים לה' ולדרכו, לעמו ושפתו *). הוא היה איש ישר הולך לא התערב בשום מחלוקת, עוזה

*) אחד מבניו הנכבדים הוא ד"ר נחום הוניג בברלין (נולד בירושלם ג' תשרי תרנ"א) שלשה האחים: משה, מרדכי, ויהודא לבית הוניג בעלי מסחר במלבורנא. חתנו הראשון הוא כהן תלמיד חכם, אחד המופלגים בירושלם מבני ציון המצויינים, סוחר נכבד כר שמואל דוד נ"י בהרב ר' שמעון אשר הכהן נ"י. חתנו השני נכבד ויקר רוח, חובב עמו וארצו ד"ר שמעון קלי במנשסטר.

לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמישור הלך את כל איש ובן אדם. לא השתמש במחמאות ולא ידע חנף. האמת היתה נר לרגלו ואור לנתיבתו

אהוב וחביב היה בעיני כל הכתות והמפלגות השונות וכמו הרבנים מהכא ומהתם, כן גם החכמים והמשכילים הוקירוהו וכבדוהו. הוא הוא שהרגיש תמיד בצערו של חברו. ויהי אחי עזר ואחי סמך לכל נקשה ומדוכא, בגופו ולפעמים גם בממונו. בקצור, ר' אליהו הוניג היה ממל הטוב והחסד, עסקן נכבד, ובכל זאת סבל בשניו האחרונית ד ו ח ק ר ב עד שנפטר, או יותר נכון התפקע ביום השבת ט' חשון הרפ"ד. בהיותו בבית הכנסה באמצע הפלת הבקר נפטר פתאם בהיותו בן ששים וארבע שנים.

במשך שנים רבות שמש במשרות שונות בפוסטה התורקית בעירנו, אבל דוקא הוא, בין הרבה הרבה פקידים ערבים, לא זכה להשיג פנסיה מאת הממשלה האיי בסדרה את הפוסט מהדש לאחרי הכבוש, ובכל לפיכך בשניו האחרונות דוחק רב, כאמור.

איש מסודר היה ודייקן, והיה רושם יום יום זכרוניותיו בספר. ה"יומן" הזה מכיל בו חמר מלא ענין לגבי הכלל והפרט, מקרים ומאורעות שונים, חלק ממנו מונח לפניו והננו מעתיקים הפרק הראשון להודותיו, ככתבי וכלשונו:

"ביום השבת כ"ו שבט התר"ב נולדתי בעיר סלוצק מחוז מינסק ברוסיא, לפנות ערב המליטהני אמי רייצע בת הי"ר שמעון האניג, ואבי הי"ר עקיבה ב"ר אליעזר ליפשיץ ממר או בישיבה מיר, אבי היי או כבן עשרים ועסק בתורה, עניותם של הורי גרמו לי שנתגדלתי בבית זקני.

בעודני ילד רך בשנים עזב מר זקני הי"ר שמעון האניג ב"ר אברהם ז"ל, את סלוצק ויבא לשבון בירושלם עה"ק, ואני בהיותי תמים שוקר על ממודי וישואף אל ארץ אבותינו ערגה נפשי לנסוע אל זקני בירושלם, אז עוד הודע מצב הורי, ויהי בשנת הרל"ד באשר יצאו פקידות הממשלה אודות אנשי הצבא וחוקיהם עזבתי את סלוצק בלוי אמי מורתי, אחי הר"ר אריה ליב, בחמש שנים צעיר ממנו אחותי חיה ליפשה, צעירה ממני בעשר שנים, ואחותי שיינא אסתר כבת

שנה אחה, והלכנו ירושלימה, באנו לעה"ק ביום השלישי כ"ו אלול התרל"ד, ומצאנו את זקני ואת זקנתי, מר אבי נשאר בסלוצק בעסק חסלסדות כמקדם, וישלח כסף מעט להוצאות הבית אבל לא הספיק די ההוצאות, אנכי התחלתי ללמוד תוה"ק בבית המדרש "סכת שלום". בחורף תרל"ה נכנסתי לישיבת הרב ר' יודל סלאמוא, ואח"כ לישיבת עץ־חיים ולמדתי איזה זמנים אצל הי"ר מנדל מנדילזאן חתן הרב הגאון מהאסלאוויץ. בישיבה התחלתי לטעם טעם ההשכלה ומעט מעט הסתגלתי לכתוב עברית ולועזית עד כי מצאתי את שאהבה נפשי הרה"ח מו"ה אברהם משה לונץ ויורני את הדרך אשר אלך בה, ועד היום הנני נהנה מנועם דבריו הנבוחים, ועד נצח לא אשכח את חברי ואלופי המוב הלזה.

בשנת תרל"ט בא ירושלימה גם אבי מורי, ויחל בעסק הסלסדות ואז נכנסתי בברית האירוסין עם בת טובים, בת הרב ר' ברוך מרדכי שווירץ נ"י. מרת קריינא תי', וביום הששי ט' ניסן ההרל"ט חגנו יום כלולתנו וההחלתי לעסוק בסשא ומתן, אבי נתן לי נדוניא 75 רוב וחותני נתן לי 1500 גרוש עם מזונות שתי שנים על שולחנו.

המשא ומתן הראשון הי' לי "כמסהר אתרוגים" ואבדתי את כספי ביפו כאלף גרוש.

ואני מעלעל וקורא: אחרי המו"ם הזה, שלא הצליח, ההעסק בכתיבה מכתבים בשכר. התישב ביפו בעסק חנות סחר י"ג וי"ש, ויהי לו לחם צר; נסע אלכסנדריה וישא חן בעיני הגביר אניון ויאמר לפתוח לו בית מסחר גדול, ויסאן ב ח ס ד הזה, נפשו הטהורה נקעה בעיר וכל המונה ויבא אדיסה ויהי שם למורה שפת וכתב עברי וכבר החל לשלוח כסף הביתה, אבל ה ס ר ש ע ת מרת "רוסיה" לא נתנה לו לשבת בסנוחה ויהי מוכרח לשוב ירושלימה, באח' שם סוכות התרמ"ד שב לביתו ויהי מורה לנערים בכתיבה וחשבון; פתח חנות קטן ברחוב חברון, ויהי נע ונד בארצות החיים בירושלם. —

בשנה ההיא, בח' חשון, נוסדה חברת "עזרת נדרים", ויקבלני הרב החכם מוהרי"ד פרומקין לסיפר החברה. ובחדש שבט החלתי להרויח

כספי מטלאכת יד בכבוד, ואת הר"ד פרומקין לא אשכח לנצח. כי מידו, רק מידו. בא לי כל הכבוד הזה. מידו התחלתי להרויח לחם הקי, מידו נודעתי ובאתי באנשים, ומאז החלה בעזה"י תקופה חדשה בארחות ימי חיי.—

באותה השנה (תרט"ד) באה גם תקופה חדשה לבית מושב זקנים ואני נמניתי בו ל"סופר ומזכיר" בשכר קבוע.

אז בא הר' הח"ר' יעקב גאלרמאן לעבוד במערכת החבצלת ויעזור גם לי בעבודת חברת עזרת נדחים ומאז נודענו איש אל אחיו, נתרבקנו כאחים ממש, ואהבתנו עזה כמות.—

בשנת תר"ן נקראתי לשרת בתור סופר העיר יפו. עברתי שבועות אחדים והייתי סופר ומזכיר גם בחנות ה' לאפין. ויהי בבואי ירושלימה לקחת את ביתי ובני ביתי, בקשני הרש"ב סאנדרס להשאר בסו"ז ויוסף על שכרי. וגם הרי"ד פרומקין הסכים כי אשאר פה וכ"ה כי נוהרתי בירושלם, ובמקומי נסע הר"י גאלמאן הי"ו. שהצליח במשרתו והרים את יפו בגובה תפקידה בחמריותה ורוחניותה. יהי ה' עמו ויעל.

קטע מספר זכרונותיו

כ״ח ניסן תרנ״ב :

היום נודע לי ברור הדבר הנורא שהיה בירושלם קורם הפסח: נוצרים אחדים החביאו נער נוצרי בבית לחם ויוציאו קול כי היהודים שחטו איתו לקחת את דמו לחג המצות —

זאקי איפנדי ראש הבלדיה שמע את הדבר הזה ויספר להפחה, ויצו על הדיר למצוא את הנער עד עשרים וארבע שעות, ואם לא ינרשם ביום ההוא, וימצאו את הנער בבית לחם. —

לעומת זה יודעים אנו העובדה שהובאה בעתון החבצלת בח׳ אייר הרמה: ביום השני שבוע העבר נאבדה נערה קטנה נוצרית אשר שרתה בבית מקלט הנזירות אשר להצרפתים בעירנו, כל היום ההוא חפשוה וגם הכריזו עליה בחוצות קריה, אכן לשוא כי איננה.

ויהי ביום החמישי הלך אחד המחמדים לשאוב מים מבור אשר בעמק רפאים ובבואו להעלות הדלי נבהל לראות יד נעלמה אוחזת בחבל וקול חלש קורא לעזרה, ואחרי התבוננו ראה נערה אשר כל עוד נפשה בה תצפה לעזרתו, ויוציאה ויביאה לבית המשפט והנה היא הנערה הנאבדה אשר נשלכה מידי אחת מנשי האיכרים בבור ההוא אחרי חמסה עריה אשר עליה, הרב יעקב גולדמן שהיה אז ממלא מקום העורך העיר: אם גדל הפלא על השארה בחיים — כי נפלה על איצטבה אשר בבור, גבוה מהמים — עוד יגדל הפלא יותר כי כל העת אשר לא נמצאה לא הושם עלילת דמים על אחינו היושבים בציון.

***

המחמדים לא ידעו רעות מהעלילה הזאת, כי רק הנוצרים — אשר ביתם מקדם שמו ע ל י ה ם „עובדי האלילים״ את עלילה הואת — רק המה כאשר גברה ידם השיאו על היהודים אשר יגורו בארצותם אשמת רצח, לצורך הדם ללוש בו המצות (!). והודות לה׳ כי גם המה כבר חדלו מהעלילות הנמבזות האלו, נוכחו לדעת כי אך שקר מפלו על אחינו, ורובם ככולם מתיבשים עתה, ופניהם מתאדמים על מעשיהם הראשונים.

א

הערות וזכרונות:

לצורתו הרוחנית של הרב הגאון הצדיק ר' שלמה זלמן בהר"נ זצ"ל

מאחד מתלמידיו המצוינים הרב ר' חיים דוב נ"י

כ"ה יום ג' כ"ח סיון תרפ"ז—זכרון יעקב.

ידידי!

את ספרו חלק ב' קבלתי ותודה נדולה לכבודו, והנה יש לי להוסיף איזה קיים לצורתו הרוחנית של רבנו הצדיק ר' שלמה זלמן בהר"ן ז"ל והנני שולחם לכבודו. ידידו מכבדו ודו"ש חיים דוב.

א) כידוע, אף כי תמיד, היתה ישיבה בתוך ביתו של ר' זלמן ר' נחומם, מבחורים, ואברכים, מצוינים בתורה, בכל זאת לא קרא לזה, בשם "ישיבה" ולא נהנה מזה אף פרוטה.—

ב) הוא למד עם תלמידיו, בתוך הבית שהיה נר בו עם בני ביתו ב"בהי־טחסה" אף כי הבית הכיל רק חדר שינה קטן, ועוד חדר, ובחדר הזה למד עם תלמידיו. וגם בני ביתו השתמשו בו אם היה בו מקום פנוי מספסל ותלמיד, ולא שמעתי שיהיו אומרים צר לי המקום.

גם הנפט, והמים, היו משלו. וגם השרות והנקיון, ועוד, הכל היו בני ביתו עושים כאלו זה טבעי, עד שאנחנו התלמידים, לא הרגשנו כלל, שאנהנו מטרידים ומכבידים עליהם מבוקר עד שעה מאוחרת בליה.

זוכרני כי פעם ערכה אשתו, מבצק בעכים ורקיקים, לכבוד שבת או לכבוד יום טוב, וכתה אותם בטפה ובכר, כדי שהבצק התפח ותעלה בנהוג, ובא תלמיד אחד וישב להומו על הכר, ומעך ורסק את הרקיקים, וכאשר היא ראתה את החורבן שנעשה ברקיקים, שמעתי אותה והיא נאנחה, ור' זלמן כדרכו בדח אותה במילא דבדיחותה.

ג) זוכרני כי ת״ח אחד, נשא ונתן עם הגאון ר׳ שמואל סלנט זצ״ל, באיזה שאלה של איסור והיתר. כמדומה לי בענין תרומות ומעשרות, והת״ח הזה אמר לו, כי ר׳ זלמן הורה בזה כך וכך. והגאון רש״ס הנ״ל, פקפק בהוראה זו, אז אמר לו הת״ח הזה, אם כן אין הדין כמו שפסק ר׳ זלמן ? אז ענה לו הגאון רש״ס, איזה פעמים בזה הלשון ״חלילה וחלילה״, אם ר׳ זלמן פסק ככה, אני לא אשנה, ויכולים לסמוך עליו״.

ד) ומי שלא הכיר היטב את ר׳ זלמן ר׳ נחומס, לא היה משער כי העסקן הצבורי הגדול הזה, המעורב עם הבריות ואפילו עם הערבים בשוק, הוא הוא אחד מהרבנים הגדולים בזמנו. חריף, ובקי עצום, ואשר לא פסק פומיה מגירסא. בתוך הספר, או בעל פה, או במחשבה, בכל ענין ואופן שאך עלתה בידו, ועל כולם, טוב ומטיב, והצנע לכת.

אחר טוען שכונת מאה שערים ספר לי כי בגורל הגדול של ״מאה הבתים הראשונים״ הסכימו והחליטו לזכות את הרב ר׳ זלמן בהר״נ זיל בזכות אחד הבתים בתור הכרה והוקרה להתמסרותו והתעניינותו ביסוד ובנין השכונה. אבל הוא, למרות דחקו ועניותו לא קבל זה בשום אופן. שונא מתנות היה, נפשו הטהורה לא סבלה שום מתנת כשר ודם. והתרחק מכל כבוד שהוא.

ב

ב) לפרק הרב ר' מאיר אניקסטר ז"ל (חוברת ב.)

המנוח היה מהאנשים אשר טעט מאד ימצאו כמותם בכל מקום ובכל זמן.

שלש ועשרים שנה היה מטונה לשני כולים ובכל משמני חלקת המטונים חי כל ימיו חיי צער באמת ויאכל לחם צר ומים לחץ, וגם בימי חליו היה מאכלו מיני ירקות כי לא השיגה ידו למטעמים אחרים, ולקבל מאחרים לא אבה. אין קץ לאמן רוחו, ועל כן היו בידו כל הפקדונות וההשלשות כסף נדן וכסף יתומים ואלמנות, ולרבים מהם לא היו עדיו כל שטר חוב וכל עדיות כי לקח מהם דבר, ומעולם לא נשמע דבר כי טעל חלילה בפקדון, ואחרי מותו מצאו הכל שלם ולא נפקד דבר, ועל כן היה האיש הזה יקר מאד לכל העם בירושלם, וכל עדת האשכנזים התאבלו מרה עליו, כי נערך מהם איש נכבד ויקר כמוהו בעת כזאת. הנצב"ה וינוח בשלום על משכבו.

„הצבי" שנה ראשונה, גליון ל"ג א' תמוז תרמ"ה.

כן עלי להעיר לכבודו כי הד"ר לוריא ראש ועד החנוך הוא בנו של הרב ר' מאיר אניקסטר ז"ל המטונה דכולל ווילנא וזמיט. וכאשר ד"ר לוריא נסע ללמוד באונבירסיטה כטדומה בברלין, אז כתב לזקנו ולזקנתו הצדקניות מרת ליפה, כי הוא נוסע ללמד, והם חשבו כי ניסע הוא ללמוד באיזה ישיבה, והיא זירזה אותו בטכתביה שילמוד בהתמדה וכו'.

ובאמת אז באונבירסיטה לא ביטל אפילו תפילת מנחה.

זהסיפר לי ד"ר לוריא בעצמו.

הנז'.

יזכור

יזכור אלקים את נשמות הקדושים שנהרגו ונרצחו בירושלם
על ידי בני בליעל, השודדים והרוצחים.
ואלה שמות האנשים אשר נרצחו. הי"ד !

ר' זלמן צורף ז"ל:

נפל חלל מטכת חרב של אחד הישמעאלים בליל סגריר
ששמר את צעריו בלכתו מביתו לבית הכנסת. איתו פרא, רצה
להנקם בר' זלמן על שהשיג רשיון רשמי לחצר החורבה. ארב לו
והתנפל עליו פתאם מאחוריו והכה בחרבו על ראשו.
(עיין „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 7)

ר' נסים מנחם ז"ל

בן שלשים וחמש שנה. ההן הרב הגאון ר' אברהם
אשכנזי ז"ל, ראשון לציון בירושלם.
ביום כ"ה תשרי הר"ם לפנות ערב, נסע ליפו לרגלי מסחרו
בליוית משרתו, אחד האכרים תושבי כפר ליפתא. ועל אם הדרך
נרצחו באכזריות נוראה למאד.

ר' אברהם אבא זילברשטיין ז"ל

נרצח באופן אכזרי. בן שבע עשרה שנה היה, ששה הדשים
אחר חתינתו. וישבן בבית חיתנו מחוץ לעיר (בחצר שיינדל מיאם)
מול בתי יהודא טורא—טונטיפיורי.
ויהי בליל השבת כ"ב אדר הר"ם, באו שלשה רוצחים אל
ביתו, לבז בו ולעשות המזימה. האיש האומלל לחם אתם ויעמוד
לעורר בקולו את השכנים הגרים סביבות ביתו. אבל בבואם לעורתו
כבר מצאו אותו מתגולל בדמו. וראשו וגויו נפצעו בחרב פצעים
אנושים למאד, ואח אשתו מתעלפת. עמל הרופאים הצליח להשיב

את האשה האומללה לאיתנה אבל לא לחבוש מזור למצעי בעלה שמת בהם.

הוא היה אורח אמיריקא והקונסול דרש רמז. המשטרה אספה הרבה מאלה שנפלו עליהם החשד, והאשה הכירה שנים מהרוצחים הערבים הכושים.

ר' אהרן הרשלר ז"ל

בן עשרים ושלש שנים. נרצח באותו זמן משודדי לילה על יד שכינה בתי משבנות שאננים, יהודא טורא — מינטיפיורי. ירו עליו ומת.

ר' ישראל חיים שיינבוים ז"ל

נפל קרבן על מזבח הישוב החדש. נרצח בליל השבת ב' ניסן תר"ם.

(עיין „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ג', צר 4).

ר' שלמה טלזר ז"ל

בליל כ"ז סיון תרמ"ב. נרצח בביתו על מטתו, ע"י שודדי לילה. גם אשתו היתה מוכה ופצועה באופן אכזרי. אותה עוד אפשר היה להציל.

הוא היה מיקירי ירושלם ועסקניה. אחד הנכאים של בית החולים הצבורי בקיר חולים בירושלם.

ר' חיים יחזקאל זכרין ז"ל

בליל מוצש"ק ה' תשוו תרמ"ד אחר חצות ירד ממטתו ויצא לצרכיו ולא שב עוד הביתה. שודדי לילה פגעו בו בחצר ר צ ח ו ה ו והפילו אותו בבור.

הוא היה איש ממשפחה כבודה ונהנה מיגיע כפיו, השאיר אחריו אשה וילדים קטנים אשר כל ימי חייו לא ידעו חוסר, וישארו נודדים לחם.

ר' אליעזר אפשטין ז"ל. מלודז

אחד מתושבי ירושלם, נרצח באופן אכזרי בליל י"ט חשון תרמ"ז.

וזה מה שמספר לנו הרי"ד פרומקין ז"ל:

"ר' אליעזר עפשטיין מלאדז, יצא בתחלת הלילה ההוא רוכב על חמורו ללכת ליפו, וכאור הבוקר מצאו עוברי אורח את גויתו מושלכת על אם הדרך במורד הר ירושלם, מהלך שעה אחת משער העיר. שאריו וקרוביו ובני החב"ק נחש"א מהרו לצאת למקום האסון ויודיעו הרבר לממשלת עירנו. ויצא גם שר השופרים סגנו ושופטים אחדים ורופא העיר ויבקרו את גוית הנרצח וימצאו בה פצעים רבים, ומהם נראה כי ירו עליו ראשונה בקנה רובה ויפצעו את חזהו, ואחב"ק גזרו ראשו בחרב. בני החב"ק נשאוהו על כתפיהם העירה וברשיום הממשלה הובא לקברות עולם. הוא היה אמן ומתפרנס ברוחק ממלאכתו שנים רבות. ואך זה כשלש שנים אשר אחיו מת בוויען ובנים לא היו לו ויניע הונו אשר עלה לערך חמשה עשר אלף פלארין לאחיו בירושלם, ויחד האיש הזה לשליח במסחר ידו. וילוה כסף לאכרים אשר לא זבו לשם טוב ובהגיע בשנה הזאת זמן הפרעון הביאם בפלילים. וגם ביום אשר נהרג. שעות אחדות לפני האסון עמד אתם במקום המשפט. הממשלה ממלאת חובתה לחקור ולדרוש הרם הנקי אשר שיפך ויהי רצון מאת הדורש דמים, כי תאר הצלחתו פניה לה. ויתפשו הרוצחים בכפה, ויענשו קשה, למען לא ישפך עוד דם נקי".

האשה מרת יוריסט

בליל השבת ב' תמוז הרמ"ז לפנות בקר נשמע בבית ר' שמואל דוב יוריסט מבוקרשט שהיה נר בעיר העתיקה ברחוב היהודים אצל החורבה קול צעקה, קול איש משוע: הושיעו נא אשתי נשחטה! לקולו מהרו שכני הרחוב לקום ויסהרו אל ביתו ולעיניהם נראה מראה איום ונורא: האשה שכבה במטתה צוארה

נחתך בשלשה מקומות, והטבח, רצפת הבית והכלים טבולים בדם אשר יצא ממנה.

המסכן עזב את ביתו אחר חצות הלילה, סגר אחריו הדלת והלך לשטוח השעור מחברת „תקון משטורים" בבית המדרש הישן „מנחם ציון", ובשובו לפנות בקר הביתה לקחת הטלית מצא הדלת פתוחה ואשתו נשחטה.

המסכנה הובלה לקברות.

החקירה נעשתה. ודבר הרצח נרשם בספר כנהוג.—

***

גם אשתו הצעירה של הר' יצחק פח ז"ל נשחטה בביתה לאור השמש. (עיין „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 19)

***

ר' שמעון חלבני ז"ל

בתקופה הראשונה אסור היה לצאת לחוץ לעיר בלילה בלי פנס. ויהי בערב ויצא החלבני המסכן הזה עם כד החלב על שכמו משער יפו החוצה. ויתרה בו שומר השער לשוב העיר ולא פנה לו, אם לא שמע או לא הבין לו והוא, השומר ירה בו ויומת בלילה ההוא.—

הרבנית מקוליש נ"ע

נאבדה אז, באותה התקופה, ולא נמצאה בכל. ישנם אגדות וספורים שונים בערבי המסתורין, אבל כנראה פשוט גם היא נהרגה בטח ע"י הפראים הרוצחים בזמן ההוא.

ר' ישראל הורביץ ז"ל

נרצח בשכונת „בית יעקב" בח' איר תרמ"ט.

(עיין „זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ד' צד 3.)

אחר מאחינו האשכנזים יליד טבריה ותושב עירנו נסצא הרוג ביום י״ד אלול תרנ״ג על הדרך מחוץ לשער האשפתות. הוא היה תופר בגדי אכרים, ויסים אחרים לפני סותו יצא אל אחד הכפרים אשר סחוץ לעירנו לרגלי סלאכתו. ויודיע לאשתו בירושלם כי ביום הששי ישוב לביתו לעשות את השבה. וצרור הכסף אשר הרויח אצל האכרים כשני נאפוליון יביא אתו, וביום הששי בבוקר סצאוהו סת שוכב ארצה לא רחוק סשער העיר.

(ביום ההוא נסצא סחוץ לעיר גם נער סחסדי סת. וגויתו המלאה פצעים העידה כי ידי סרצחים חלו בו. אחד הבושים נתפש בידי הסמשלה).

ר׳ ניסן סקאנסטווף ז״ל

נרצח על סטתו בליל שבת קדש כ״ד חשון תר״ס.

(עיין „זפרון לחובבים הראשונים״ חוברת ד׳ צד 9.)

ר׳ שמואל אהרן ז״ל סוארשא ואשתו וויטא נ״ע

בליל השבת בח׳ טבת תר״ס נרצחו בשכונת „אבן ישראל״ אשר סחוץ לעירנו. שודדים פרצו דרך חנותם, אשר על דרך המלך, אל חדר משכבם ויהרגום.—זה היה סול המעין של הפחה—

הסמשלה עשתה את אשר ביכלתה, לגלות המסך סעל הרצח הזה. רבים הובאו אל בית האסור. וחוקרי המשפט הקרו ודרשו.—

הסנוח ז״ל היה איש ישר ונכבד, תורני סופלג וחכם סצוין. חשוך בנים היה. הרבה עשות צדקה וחסד, פזר נתן לאביונים והשתהף בכל דבר שבצדקה. גם ביהכ״נ בנה על הוצאותיו במגרש נחלת יעקב.

ר׳ יעקב ב״ר יוסף ליב טבח ז״ל

ביום כ״ב כסלו תרס״ט נסצא הרוג סחוץ לעירנו דרך המוביל שכסה. בליל החולף נקרא סאת שני ערבים ללכת אתם

לקנות מהם פרים ופרות, וכפי הנראה הם הרגוהו. המשלה חקרה ודרשה ועמלה למצוא את הרוצחים. והכל נרשם בספר.—

רחל מרים קישאניבר נ"ע

אשת חבר ובת גדולים, נהרגה ע"י שודדי לילה בשכונת הכוברים ירו עליה ומתה.

באור ליום ד' טבת תר"ע, לפני איר היום חדרו גנבים אל בית האוצר של „חברת גמילות חסדים הכללית" אשר בעיר פניטה.

שם בבית האוצר היה דר זקן ואשתו. באותה שעה לא נמצא הזקן בבית, כי כבר הלך אל בית־המדרש ללמוד, והגנבים הרוצחים חנקו את האשה והחלו אחרי כן לבצע את מעשיהם ולשבר את תיבת הברזל אשר שמה, אבל הדבר הזה לא עלה, כראבונם, בידם, ולא קלעו בזה אל המטרה, כי הכספים נשמרו שם באוצר בתוך אוצר, והאוצר החיצוני קבוע גם הוא בתוך הקיר ובו נתונים רק חפצים שאינם יקרי־ערך, וכל עמל הגנבים לקרוע במקצת את קיר התיבה, לא עלה בידם אלא זכו בדברים פחותים וקלי ערך שמצאו שם. ומכל הכספים בטוחנים, זכלי־כסף וזהב, ותכשיטין, לא נגרע מאומה.

בבוקר הודיעו את הדבר אל המנהלים, והם מסרו את הידיעות הנחוצות אל המשטרה, ובאו אל מקום המעשה. רופא העיריה, והחוקר הכללי, והדרישה והחקירה החלה.

ביום בדקו שלשה רופאים את גוף הנרצחת, ונתחו את צוארה, ועשו פרוטוקול, ואחר כך היבלה לקבורה.

החשד נפל אז על אחד ה„בשיטים", שנתגלה על ידי קטטה שבינו לבין אשתו ובשעה כעס פלטה דברים שנתנו ידים להשערה זו: אולי ההרוג גם אותי כמו שהרגת את היהודית?

ד"ר די־הן

ביום כ"ח אב הרפ"ד, בשעה שבע בערב, נרצח דר' די־הן ע"י אנשים בלתי ידועים שירו עליו שלש יריות בצאתו מבהכ"נ של בית החולים „שערי צדק" אחרי תפלת מעריב. הרוצחים הצליחו להמלט ולא נודעו עקבותיהם עד היום הזה.—

יזכור שני

אזכרה לנשמות הקדושים שנפלו חללים בער קדושת הארץ ביתי הפרעות בירושלם : א׳—ב׳ וג׳ חוהמו״ע פסח תר״פ, וביום א׳ חשון תרפ״ב „השני לנובמבר״.—

ימי התנפלות פראית ואכזרית מצד חיתו־טרף בדמות פראי־אדם על אנשים שקטים היושבים לבטח — תהת צל של המשלה המבטיחה לבנות להם בית לאומי בארצם.

עוד עינינו זולגות דמע וכל ניתי הנפש מזדעזעים.—

ביום הראשון חוהמו״ע פסח תר״פ (ג׳ להצהרת בלפור) בשעה שמונה בבקר, באה מחברון תהלוכת החוגגים ההולכת לנבי מוסה. היא עמדה בשער יפו, ומעל גזוזטרת ה„נאדי אל ערבי״ עמדו נואמים שונים והתחילו להלהיב את החוגגים בנאומי הסתה נגד היהודים והציונים, אחר הנואמים החזיק בידו את תמונת פיצל וישביע את כל המפגינים לשפוך את דמם על מולדתם פלשתינה. הדברים נאמרו בכ״כ רגשי איבה נגד היהודים עד שהמפגינים הלכו משם ויחלו להתנפל בהמון על כל מי שמצאן בדרכם. בשלש נקודות מהעיר פרצו בעת ובעונה אחת הפרעות : בשער יפו, ברחוב הבטרק, וברחוב היהודים.

התמונה היתה נוראה ומזעזעת-כב, פורעי הפרעות במקלות, באלות בסכינים ובחרבות התנפלו על היהודים האומללים היושבים לבטח בחנויותיהם ויכים ויפצעום ויגזלו את הסחורות אשר בחנויותיהם, על אנשים ונשים, זקנים ונערים שעברו להומם ברחוב התנפלו ויכום וגזלו מהם את הכסף אשר בכיסם, הדם נשפך כמים, אנשים ונשים רצו כמטורפים בדעת ולא ידעו לאן לפנות ומאין הבוא להם השועתם. ופורעי הפרעות הצמאים לדם הוסיפו לעשות את מעשיהם הנוראים, ויהודינו נפלו פצועים נאנחים ונאנקים סביב ומבחוץ.

ר' מיכל גרוס הובא מה.
ר' שמואל הרמתי הובא מה.

רופאי בתי החולים ואחיותיהם חשו למקום ההרגה, החישו עזרה מידית לנגועי הפרעות, בתי החולים: בקור חולים והדסה נתמלאו, וידי כל הרופאים ועוזריהם היו מלאות עבודה—.

ביום השני בבקר והנה צעקה גדולה ומרה הקיפה עוד פעם את כל העיר פרעות חדשות ביהודים, שחיטה נוראה ברחוב היהודים! פורעי הפרעות התנפלו שוב כחיתו טרף צמאים לדם ויתחילו את השוד והבזה בהרבה יותר פראית מאשר ביום הראשון, היו גם מקרי אנס של נשים ובתולות בפנים העיר; התפרצו אל הישיבות ובתי הכנסיות, חללו את הקדש, ספרי התורה נקרעו לגזרים; הוציאו שלל לעיני השמש, חמסו, גזלו והוליכו לבתיהם, למחסניהם ומרתפיהם.

ביום השלישי בבקר הציתו באש את חצר חנה יפה שבתוך העיר, התנפלו עוד הפעם על ישיבת הורת חיים ויציתו אש בכל רהיטי העץ הנמצאים שם וגם על הגזוזטראות הפונית לחוץ, החריבו בית הכנסת לעדת הגורזים, חצר ר' משה ויטנברג, התנפלו על חצר ר' שמואל אליעזר נגר, גרי החצר עמדו על נפשם ולא נהנו למתנפלים להתפרץ פנימה ויורו "הסורים" ימיתו שנים מהם:

הרב ר' יעקב ליב ראזובסקי
ור' שמואל אליעזר נגר

מהפרעות בירושלם ביום ב' נובמבר נרצחו:

ר' **אברהם מסנר** מפשמישל, מכונן במלון אמריסקי, כבן השע־עשרה נדקר בסכין ענוד בלבו ובכבד, ברחוב הבטרק, מת על יד שער בית החולים.

ר' **ישעיה בר זלטוביצקי** שמש בישיבה „תורה־חיים". כבן ארבעים. הפורעים זרקו פצצה לחצר הישיבה שממנה נפצעו אחדים, והוא נסחב לחצר ערבי ושם נדקר בסכין.

ר' **דוד כהן דרעי** יהודי מערבי כבן ארבעים־וחמשה. הפורעים נכנסו לביתו והרגוהו. גם אשתו ובניו נפצעו קשה.

ר' **אריה שפרפריינד** צעיר ירושלמי כבן שלשים. נדקר בסכין ברחוב הבטרק.

ר' **זלמן הכהן רובין** נדקר בסכין בשלשה מקומות עד ריאתו. אחד מנכבדי היהודים בירושלם. סגן ראש ועד העיר. מסונה כולל ווילנא, חבר בועד הנהלת בקור חולים ויו"ר בועד הכללי כנסת ישראל. בן ששים שנה היה במותו.

בצואתו שערך זמן מה לפני מאורעות ב' נובמבר, בשהתכונן לנסוע לווינה, ברגלי מהלתו, השאיר המניח שליש מעזבונו (השליש עלה בערך שבע מאות לירא) לקפת־חסד, להלוות לתומדי הורה בשעה דחקם בלא רבית, בערבות סוחרים בטוחים.

פרשת החנוכה

לחנוך „הבנין החדש" של בית החולים הצבאי
בקור חולים הוספיטל בירושלם
שהוקם לתפארה במרכז העיר רחוב המלך ג'ורג'.

ביום ב' ד' דחיהמ"פ שנת תרפ"ה בשעה שתים אחרי הצהרים, כבר היו הרחובות המקיפים את הבנין החדש של בקור חולים הומים מרוב אדם שבאו מכל קצוי העיר והמושבות להשתתף בחגיגת הפתיחה של המוסד החשוב הזה.

הקהל העצום שנהר מכל צד מלא את המדרון הארוך אשר בפנים החצר. נוכחו כל רבני וככבדי העדה, ובראשם מורנו ורבנו גאון עמנו יהפארתני ראש רבני א"י הרב הגאון הגדול מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, ראשי המיסדות, ראשי הדתות, מושל המחוז סיר רינלד סטורס, ראש העידיה, שרי המשפטים, מנהלי מחלקת הבריאות הממשלתית, הקונסולים, מנהלי הבנקים, וכל הדרי"ם בעיר הזאת.

בשעה שתים בדיוק הופיע היד מעלה נציבנו נציב ארץ ישראל סיר הרברט סמואל, וראיתי מרה מרים סמואל, בנוית השליש ופקידיו, ונתקבלו בנגון ההימנון האנגלי ע"י הזמירה חנוך עוירם וישירת המקהלה שבהנהלת ה' רבלין. כל הקהל קבל את היר מעלתו מעומד, והזוג הנעלה ישבו על מקומיהם המיוחדים.

הפתיחה

זקן הגבאים מר דוד בהר"ר משה פיינשטין, פתח את החגיגה בנאם קצר מלא ברכה. הגבאי מר חיים סלומון נ"י בהרב ר' יואל משה סלומון ז"ל, אחד החבריה הפעילים של המוסד, נשא נאום יפה שבו דבר על התפתחית המיסד מיום הבניתו בעיר

העתיקה עד היום הזה שבו מחנכים את הבנין הגדול במרכז הישוב החדש ואמר:

המוסד הזה אינו חדש, ותחלתו עם דברי ימי הישוב העברי בעירנו. בראשות הישוב נוסדה כאן חברה, שמטרתה היתה לרפא חולים עניים בבתיהם, וע"כ נקראה בקור חולים. לפני **שבעים שנה** נוסד ביה"ח הזה בירושלם. ראשיתו של ביה"ח הזה היה מצער, ומספר המטות היה מועט, ואולם במשך השנים נתפתח הישוב היהודי מחוץ לחומות העיר העתיקה, והורגש הצורך הגדול להרחיב גם את בית־החולים ולהעבירו אל ההוץ. לפני חמש עשרה שנה הונחה אבן היסוד לבנין ביה"ח החדש, ועד היום הזה עוד לא נגמר הבנין בשלמותו, אנו מקוים כי נזכה לגמרו, ושמחים אנו להודות שכל מה שנעשה עד כה מיוסד על בסיס איתן, המוסד הזה מלא תפקיד חשוב בתוך הקהל העברי, הוא מלא חובה קדושה להזכיר את שמות הנפטרים שלקחו חלק ביסוד בית־ההולים הזה והם: ר' יואל משה סלומון ז"ל, ר' יחיאל מיכל פינס ז"ל, ור' אשר אויעזר לוי ז"ל, ור' זלמן הכהן רובין ז"ל, וביחוד ר' יוסף זיו ז"ל. שנלקח מאתנו רק לפני זמן קצר. הוא מזכיר לטובה את הנדיבים החיים באמריקה ובשאר המקומות שסייעו בחמר לבנין הגדול הזה.

אכן יום מאשר זה הוא לנו שבו נפתח ביה"ח בנוכחיתה. מ. הנציב העליון שהוא אהוב מאד בכל הארץ, אכן זהו מאורע חשוב ונעים, שלפני שבעים שנה בא יהודי גדול מאנגליה סיר משה מונטיפיורי ז"ל לעזר לאחיו במזרח. ופתיחת המוסד החשוב הזה נעשתה ע"י יהודי גדול ה. מ. סיר הרברט סמואל שבא מאנגליה כדי למלאות את התפקיד הכי גדול בדברי ימי עמנו. (מח"כ)

המנאם תרגם באנגלית ע"י רופא הבית דר. ניימן.

מורנו ורבנו עטרה ראשנו גאון יהודא וירושלם ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א נשא מנאם והבליט את ערך יום השמחה המשותפה לכולנו, יום פתיחה ביה"ח לכל חולי עמנו, הוא סיים בברכה לנציב העליון, לגבאים, לרופאים, ולכל המנדבים העוזרים לפתוחו

ולגדולו של המוסד הצבורי הזה. (מח"כ)

אחריו דברו הרבנים הגאונים רבי יעקב מאיר ור' יוסף חיים זוננפלד בשבח הבית ובתועלתו הגדולה לטובת הישוב בקודש. ואחריהם זקן הרופאים החכם הבלשן ראש רופאי הבית דר. אהרן מזיא נ"י.

הוא פתח בהגדרת השם בקור חולים הוספיטל שזהו באמת הביטוי של הרוח השורר בבית הזה מיום הוסדו, מצד אחד השם „בקור חולים" זהו הסמל המטורתי של מדת הרחמנות שבמצות בקור הולים, כפי שהבינו אותה אבותינו מימים קדמונים. ומצד השני השם הלועזי „הוספיטל" מביע את השאיפה להשתדל לעמוד תמיד על הגיבה של חכמת הרפואה ההולכת ומתקדמת מיום ליום. באופן שבמכון הזה תהיה מזיגה הרמונית משתי ההכונית הנחוצות האלה לבית חולים מופתי. ובסיף הדגיש ביחוד על הנחיצות של קיום הבית בעיר העתיקה לחולים זקנים וחשובי מרפא. בכדי שהבית החדש יוכל להיות בית חולים לפי דרישת חוקי הבריאות במדינית הנאורות. —

מנאם הנציב העליון.

להרועת מחיאת כפים של כל הקהל, שעמד פתאם על רגליו, קם ה. מ. הנציב העליון ונשא את מנאמו באנגלית שתרגם לעברית ע"י ה' יצחק עבאדי:

אמרו כאן שלפני שבעים שנה נוסד ביה"ח הזה, בחיי אדם הקיפה כזו מסטלת זקנה, ואולם בחיי מוסד, זהו רק אות לחדוש הנוער. והרשו לי להביע את הקוותי שבמשך שבעים השנים הבאות הערך חגיגה שניה להערכת העבודה שנעשתה, המוסד הזה ימלא הפקיד מיעיל. האידיאל שלנו בשביל יהודי ירושלם וא"י הוא שיהיו לעדה עומדת ברשות עצמה כלומר המספיקה בעצמה את כל צרכי מוסדותיה, ואולם בשעת מחלה אדם זקוק לעזרת חוץ. היה לי ההזדמנות לבקר את הבית העתיק אשר בתוך החומות שהתנהל בדרך של מכשולים רבים, עכשיו עומד לפנינו

בנין נאה ונהדר עפ"י סגנון חדש ויפה כלו מלא אורה, כל זה מסמל את הקדמה של היהודים, הבנין החדש לגבי הישן הוא סמל הישוב החדש לגבי הישוב הישן, הבה נקוה שיקבלו בו חולים אשר יקבלו מרפא לכל מכאוביהם. כולנו אסירי תודה לסיר משה מונטיפיורי ולנדיבים אחרים שעזרו להקמת הבנין הזה. וגם לועד שנהל ומנהל גם עכשיו את המוסד הזה, גם לרופאים המקדישים את מרצם לטובת המפעל, ולנדיבים באמריקה ובחו"ל שאפשרו את הקמת הבנין הזה.

ובהביעי את הקותי בזה הנני בטוח אני כי מביע אני את רצון כל הקהל למנדבים שיוסיפו גם הלאה את תמיכתם. הרני מצהיר בזה כי בית החולים בקיר חולים נפתח!

רעם של מחיאות כפים נשמע בכל האולם.

הגבאי הנכבד מר יצחק ספיר (נכדו של בעל „אבן ספיר") אחד החברים של המוסד נשא המנאם הזה:

נאספים מאד נכבדים!

חברי בההנהלה זכו איתי בהכבוד היקר למסור להוד מעלתו הנציב העליון את מפתח שערי בית הרחמים הזה למען יפתח איתו, למרות שהם גדולי וטובים ממני, הנני שמח מאד ומרגיש א"ע מאושר שהכבוד הגדול הזה נפל בגורלי. —

בהזדמנות זו אני חפץ לציין, כי מלבד אלה האנשים אשר הזכיר אותם חברי הנכבד מר סלומין לטובה, עלינו להזכיר שני אנשים אשר ההנהלה אסירת תודה להם להקמת הבנין הנהדר הזה.

א) את כביד ראש העיריה החביב שלנו מר רנעב ביי על אשר נהל אותנו בעצותיו הטובות והמחכמות לשכלל הבית ואשר מלבד אלפי התודות שאנחנו חייבים לחברת פרו ירושלם אשר מושלנו היקר הגענעראל סיר סטורס עומד בראשה ואשר אנחני שמחים לראותו פה אתנו היום, עבור הרכבת הרכים אשר לפני הבית העומד בהרהיב הבי יפה בירושלם ואשר שם הוד מלכותו המלך ג'ורג' נקרא עליה, עשה לני ראש העיריה הרבה מאד להקוני הדרכים אשר מסביב לבית החולים ואשר הודית זה

מתנוסס הבית הזה בהדרו ותפארתו כאשר עיניכם רואות היום.

ב) את הברנו מר אברהם יעקב הכהן מזכיר ביה"ח והמנצח הראשי על עבודת הבנין אשר הודות לטרחותו והתמסרותו הגדולה והנאמנה מיום הנחת אבן הפנה עד היום הזה, הוקם הבנין הזה על תלו בצביונו הנחמד והיפה.

והנה בשם ההנהלה הנכבדה, בשם נדיבי הלב שהשתתפו במאודם בהבנין, בשם הנאספים הנכבדים, ובשם כל הצבור הירושלמי הנני מתכבד למסור לה. ט. נציבנו העליון את מפתח הבית בתפלה כי פתיחת בתי הרחמים הזה יהי' לתפארת ולברכה לארצנו ולישע מרפא לכל תושביה.

בתקוה כי בעזרת נדיבי הל"ב אשר בקרבנו, נזכה בטהרה לגמור את כל הבנין ולשכלל איתו כפי התכנית אשר הצגנו לנו מראש, אמן.—

בסוף המנאם מסר הא' ספיר את מפתח הכסף לה. ט. הנציב העליון שהלך בלויית חברי הנהלת ביה"ח ה"ר הרה"ג רוד פיינשטיין אברהם יחזקאל רבינוביץ, חיים יעקב קארק, יצחק ספיר, חיים סלומון, אברהם מרדכי מאקס, אברהם יחזקאל בלום, יצחק מן, אברהם יעקב הכהן, יהושע מאיר רייכמן, והרופאים ד"ר א. מזיא, והד"ר ט. נייטן, לפתוח את השערים שערי רחמים של ביה"ח הזה ולבקר את כל האולמים הרחבים והיפים העושים רושם מצוין על כל רואיהם.

לקול נגינת התזמורת ושירת המקהלה עזכו ה. ט. ובני לויתו את בנין „בקור חולים". ביחוד עשה רשם כביר הסדר והנקיון השורר בכל החדרים והאור והאויר הממלא אותם מכל צד, והורגש הצורך לגמירה הקומה העליונה.

הפתעה נעימה לקהל היו שערי המוסד, מעשי פתוחים נהדרים על נחושת קלל ע"י בצלאל, עבודה חדשה ונפלאה המרהיבה את עין הרואים, גם דגלים לבנים ב„מגן דוד" ובאותיות כחולות של „בקור חולים" התנופפו על כתל הפנים של המוסד.

הרבה מכתבי ברכה ותלגרמות נתקבלו לכבוד החג הגדול הזה שנמשך עד הערב.

וד' יסיר כל מחלה מעל עמו וארצו, ופרס סוכת שלומו עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם.

הערה :

בית החולים הצבורי הזה „בקור חולים הוספיטל"

נוסד בשנת התרי"ז ע"י הצבור הירושלמי וארץ הישראלי, תקופה רבת פעלים עברה על המוסד הזה, זקן בתי החסד בארצ"י ומקור החיים בירושלם במשך שבעים שנות קיומו, הקיפה שהציגה עמה שרשרת של פעולות חסד ושל הצלת נפשות מפליאה ובלתי פוסקת. בצעדי ענק צעדו המנהלים בשכלול המפעל הזה ובהרחבתו. צעדים הנובעים מתוך רצון כביר ואמץ רוח שבני ירושלם חוננו בהם לרחם להציל ולהושיע לכל הנזקקים לזה.

לפני כשנתים נפתח הבנין החדש של בית החולים הצבורי הזה, הנהלת הבית שקדה עליו להקים בנין גדול ומפואר אשר יהן כבוד לארצנו בית חולים אירופי וחדיש בכל מחלקותיו השונות עד למחלקות היולדות המפוארה והמשוכללה, הרופאים הכי מצוינים מנצחים בבית החולים איש איש במהלקתו, מחלקות הפנימית והחיצונית, רפואית וחירורגית וכו'.

התפקיד שהבית הזה ממלא הולך ומתפרסם לא מתוך פרסומים מלאכותיים כי אם מתוך מעשיו ופעולותיו. ואולם עדין מרגש בו חסרון גדול הלא הוא השלמתה של הקומה העליונה, גולת הכותרת של הבנין שנשארה עומדת עד לחלונות ואינה נשלמת מחוסר אמצעים. לגבי החולים המרובים הפונים אל בית החולים מכל עברים, שאלת גמר הקומה הזאת דורשת פתרון מצד אחינו מהכא ומהתם, בארץ ובחוצה לארץ שכבר הספיקו להראות את רגשי הערכתם והוקרתם למפעל הצבורי הנחוץ הזה.

האוריסה להמוסד :

General Bicur Cholim Hospital

P.O. Box 106 Jerusalem.

הרב ר׳ אריה ליב ד״ץ ז״ל

הרה״ג הרב המנוח ז״ל היה יליד ירושלם, מבחירי מופלגי בני ציון המצוינים, ומפני רב חכמתו וחריצות שכלו וגדלו בתורה היה דיין קבוע ושני לראב״ד בבית הדין של עדת האשכנזים הפרושים בירושלם יותר משלשים שנה. ואחרי פטירת הרב הגאון ר׳ שמואל סלאנט ז״ל היה מראשי ומנהיגי עדת האשכנזים בעירנו, ואפשר להגיד שהיה הוא הרוח החיה באופני הנהגת עדת האשכנזים, כי המנוח היה עסקן צבורי חרוץ ועסק תמיד בצרכי צבור במסירות ובלי ליאות. וגם אצל הממשלה הטקומית היה בא תמיד בתור אחד מבאי כח העדה הנ״ל, ושנים אחדות שמש גם בתור חבר מועצת־ההנהגה (מגליש אדארה) של הרשות הטקומית.

לפני שלשים שנה בערך יסד הרב המנוח את בית־התבשיל הכללי לעניי ישראל פה, וכמעט עד יום פטירתי נתכלכלו בו עניים למאות יום יום בתבשילים חמים ולחם חנם, השתדל הרבה בזה, ובכיוצא בזה.

בהיותו חשוך בנים דאג תמיד והשתדל לטובת יתומים עניים. השיאם, והקים להם בתים בירושלם; חבר פעל היה, והשתתף בכחו ומאדו בכל המוסדות הצבוריים ובכל דבר טוב ומועיל.

נלב״ע ביום ג׳ שבט תרע״ז.

לויה גדולה ונהדרה נערכה לכבודו והטין עם רב נהר אחר מטתו. כל גדולי הרבנים ובאי־כח העדות השונים החכם־באשי וילדי הח״ת של האשכנזים ועוד, השתתפו בלויה. מספידים רבים מכל רבני האשכנזים והספרדים הספידוהו כהלכה. הנצב״ה.

פנקס כנסיה לשם שמים
חברת עמוד־התורה כנסת־ישראל.

פנקס ישן נמצא בתוך הארכיבין של הועד הכללי „כנסת ישראל“ בעי"ק ירושלם ת"ו, והנני למסור בזה את „שער“ הפנקס ותקנותיו:

בשם ה'
השוכן בתוך ירושלם
פ נ ק ס
כנסיה לשם שמים
ח ב ר ה
עמוד התורה כנסת ישראל

יסודתה בהררי קדש לחזק עמוד התורה וכל כבודה, להיות כל באי שערי הכנסיה באחדות גמורה וטהורה ויהיו לב באי החברה תמים עם כל אחיהם בני הכנסיה ולהיות ברוח האחדות מבריח את כולם באמת ושלום, ולשמור את עיר הקדושה תשועלים מחבלי כרמיה ולהגדיל כבוד חכמי התורה ולשמרם ככבת עין.

ופרטי יסודות והחברה מבוארות בתקנותיה בגליונות הבאים.

נתיסדה החברה ביום ר"ח אייר
שנת תרל"ג לפ"ק פעה"ק ת"ו.
וסמכוה אקרא
בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'.

תקנות החברה המוסמכות בהסכם כל בני החברה אחרי העיון וישוב הדעת.

א. יסוד החברה ותכליתה העקרי להיות כל בני החברה אגודים אחוזים וקשורים יחד באהבה נאמנה וטהורה ובאחדות גמורה ושלום אמתי, ואיש את רעהו יחזקו ויאמצו ויעזרו לעמוד הכן בכל כח עוז והתעצמות לשמור משמרת החברה אשר עיקר יסודתה בעיר קדשנו לשמור כבוד התורה וכבוד חכמיה וכבוד דת קדשנו וכבוד עיר קדשנו אשר זו תכלית חברתנו להיות היא להם חומה ומחסה נשגבה סלה.

ב. החברה תתנהג ע"פ עשרה אנשים אשר יבוחרו ע"פ רוב בני החברה במעמד כל בני החברה הנמצאים ביום התיסדה ואיש אחר נאמן על הקופה, ולו פנקס מיוחד על ככה, וסופר ומזכיר ושמש מיוחד ויובחרו חמשה ממלאי מקום למלאות בכל עת את מושב הועד אם מי מהם לא יוכל לבא ביום הועד.

ג. ויובחרו שמנה אנשים זקנים ונשואי פנים ירא' אלהים אנשי מרע בשם יועצים אשר כל דבר הגדול יקריב הועד גם לפניהם וישתדלו אשר בכל מושב חועד ימצאו מהם שנים או שלשה בתוך הועד.

ד. הועד הזה יכיר וידע כי עבידה גדולה וקדושה נמסר בידו לעבדה ולשמרה וכל עניני העיר יהיו נחתכין על פיו. וידעו אנשי הועד מה העבודה הזאת להם ומה היא דורשת מהם וכל מעשיהם יהיו לשם שמים, גם כל מעשיהם יהיו בספר נכתבין בפנקס מיוחד ויובלו הכל לראות ולדעה כי כל עיקר כוונתם ופעולתם להקים את דגל התורה והיראה ועמוד השלום והאחדות בין בכלל ובן בניגע לפרט לפי ראות עיניהם גם בין יחיד לחברו.

ה. כל ענין הבא לפני הועד לא בחפזון יוציאוהו לאור כי בתחלה ירבו דרישות וחקירות לדעת הענין לאשורו ולאמתו ולא יהיו מהירים לקבל שום דבר לאזניהם עד שיהיה ברור כשמלה ואז יפקחו ויעיינו בהשכל ודעת ובמתון ויתבוננו לסוף מעשה במחשבה

תחלה כיד ה׳ עליהם השכיל ואז יוציאו את הדבר לאור והדבר מוכרח להתקיים והם וכ״א מבני החברה ישתדל איש בכחו ויכלתו להוציא את הדבר אל הפועל ולא ישונה, למען לא יקל ח״ו כבוד החברה והועד רק ירומם וינשא כבידו מיום אל יום.

ו. הועד יקבע יום מיוחד בכל שבוע לטושב הועד ולא יעביר היום ההוא בלי טושב גם אם אין לפניהם שום ענין כי בהתאספם יעיינו ויפקחו על ענייני העיר כל ענין לדעת אם מתהלך במישרים וימהרו לישר בעו״ה את כל ההדורים בכח החברה ובהסכם הרבנים הגאונים גדולי כולל הפרושים הי״ו בנוגע לדת של תורה והיוצא מלפני הרה״ג נ״י יהיה בכתב ושטיר בבית ועד החברה.

ז. מלבד יום הועד כשיהיו איזה ענינים מחויבים בעלי הועד למהר להתאסף גם כמה פעמים בשבוע ולא יחמיצו דבר ולא יאחרו רק ימהר לגמור בהסכם רובם כל הקורם.

ח. הועד וכל החברה ישתדלו שיהיה כח הועד חזק מאד עוז בידו וגבורה ביתינו. הענין הצריך למשונים לקים והניגע לבני החברה מחויבים בני החברה לקים וישתדלו בכל עוז שיהיה להם כח מהפחה והקינסולים.

ט. הועד של החברה יהיה רובי מאנשים ת״ח ממוצעים בשנים אשר כח בידם לעביד עבודה ולבא בכל עת אל הועד בלי אחור ובלי עצלתים ולשאת את משא החברה ויהיו בהם אנשים אשר להם יד ושם גם אצל הקינסולים.

י. עפ״י המבואר בסעיף ד׳ ישים הועד את עיניו גם בין יחיד לחברו להציל עשוק מיד עושקו כח גבר אדם שיציית דינא ובדומה ולהציל איש מצרה שלא תבא הניפלת עליו ח״ו פתאום ובדומה, על הפרט הנוגע ליחיד יתאסף הועד לגמור בהסכם עד כמה יוציאו ע״ז מקופת החברה ינכתב בספר וימסרו הכסף על יד איש הראוי לזה מבני החברה אשר ישלחיהו וימלאו ידו בכח החברה לגמור הדבר בכי טוב בישע ה׳ והכל לפי ראות עיני הועד.

יא. כל איש הבא בברית החברה ואגודתה חבר הוא ליראי ה' וחושבי שמו וחובתו לקבל עליו לעבוד עבודת החברה בכל אשר יושת עליו ע"פ ועד החברה לא יסיר ממנו ככל אחיו בני החברה העומדים לשרת את כל החברה בכחו ואונם ולא ימנע מלכת לכל אשר יצווה מהועד.

יב. החברה תקבע שבת אחת בשנה, והיא פרשת נשא, בה יבאו כל בני החברה להתפלל יחד בבית הכנסת הגי אשר בחיפה וכולם יעלו לתורה ויתברכו ויברכו איש את רעהו כל בני החברה וועד.

יג. גם בכל שבת ושבת יבאו מבני החברה להתפלל בבהכנ"ה הגי לכה"פ עשרים וחמשה איש לדגליהם וכשיצוה הועד לבא שני דגלים או יותר או כל בני החברה יבאו בלי שנוי.

יד. בלי הסכם הועד בבית הועד לא יוכל שום איש מהחברה לעשות שום מעשה גם כי יהם לבבו וכשיעשה מעשה לבדו אין אחריותו על החברה ויהי מה רק כשיעשה דבר על פי החברה בפקידת הועד או החברה תהיה לו למחסה לבלי יגיע אליו שום צער וענמ"ג רק שלום ושמחה ששון ויקר.

טו. בכל שנה ושנה יוציא הועד פנקס נדפס בקצרה אשר בו יפרשו בקצרה מהענינים הנכבדים שעברו בבית וועדם בשנה החולפת וחשבון בקצרה מההכנסות וההוצאות בשנה ההיא.

טז. החברה נתיסדה פעה"ק ודבר אין לה עם הנ"ל כי היא רק לשמור בכוד התורה ולומדיה פה ולשמור את עיה"ק מכל מחלוקות ומכל דברי ריבות חיו ומחלוקת השם ומהלול בכודעיק ואין להועד לכתוב להנ"ל דשים מקים רק הרשות בידם לכתוב בהצטרכם לאיזה מחיו אם המטונה פה לא יאבה או לא יוכל לקיים מיצא פי החברה ואז יוכלו להעתיק לאיתי המחיו את כל ענין החברה ולהשתדל שיאצילו מכחם למטוניהם דפה ולהועד של חברתנו.

יז. יש בידי הועד בצרוף זקניהם להוסיף תקנות הטיבורות לפי ראית עיניהם במהון והשכל לפי העת והזמן ויודיעו התקנה לכל בני חחברה.

על פי התקנות האלה טוב תתנהג החברה בעזהי"ת. וחיש יום גי כי-טיב בי אייר הרפ"ג.

ובאו על החתום ממוני הכולות ראשינה לאשר ולקיים בכל המבואר. ואחריהם יקירי ירושלם ונכבדיה.

הבא לקמן כתוב בעצם כ״ק של מרן הגאון הגדול הרב סקאליש זצ״ל.

כאשר ראינו ככל הכתיב לטעלה בהתחבר יחד מאנשי שם ירא ד׳ וחושבי שמו יפקחו עיניהם לראות כל הנעשה בעוה״ר איזה אנשים שיצאו ביד רמה להרום עד היסוד האמת והצדק עד כי נפש היפה בחלה נפשו בו ולבו עליו דוי לראות את כל העמל ובסיבות פרוד הלבבות והש״ח מצדות פרישות ללכיד ברשתם גם איזה מיראי ד׳ בכלי דעת ובעוה״ר הגדילו לעשות לחלל כבוד ד׳ ועיר הקדש, ד׳ הטיב יכפר ויהפוך כל הלבבות לדרוש יחד האמת והיושר הצדק והשלום ויפקח עינים האמת לעקר ולשרש השקר, הטיבו אשר דברו לטעלה שהשעה צריכה לכך להיות מתומכי אוריתא להרם קרן האמת והצדק ולתקן הקנות טיבות ומועילות ע״פ דרכי תוה״ק. ברכנו ברכת שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה כי התעוררו להתחבר יחד אנשי אמנה וקבלו עליהם לפקח בצרכי צבור ותקנות העיר הקדש בי״ב שלם לבנות הנהרסות. מי יתן והיה לבבם זה כל הימים ושפת אמת תכון לעד, יהי נועם ה׳ עליהם ומעשי ידיהם יכונן ואיר צדיקים כאור נגה יאיר לכם ללכת בדרך המלך מה״מ הקב״ה לטעה בכרם חמד עדהנו הקנות טיבות מזוקקות שבעתים הטיב בעיני אלקים ואדם ולעקר ולשרש האשבילות המרורות הענבי רוש ולענה לתת את ירושלם לשם ולתהלה בארץ ויתנהג הכל כפי התקנות המבוארות לטעלה ע״פ דתוה״ק וכל העוסקים עם הצבור זכות אבותם יסייעם ולא עשו חי׳ באיזה פניות. ואמת ושלום יאהבו. ובל״נ אם יגזור ה׳ לחיים נעטור ליטין הצדק ככל אשר יהיה לאל ידינו. וד׳ הטוב יגמור בעדנו לטיבה ותראו אך טיב בעמלכם להפיק רצון מעם ה׳.

כעתירת הבאים על החתום פה קרתא קדישא ירושלם תוב״ב

ד׳ איר הברכות לפ״ק.

נאם מאיר אויערבאך	נאם שמואל סלאנט
נאם משה נחמיה כהנא	נאם אלי׳ מרגליות
נאם בנימין באטו״ה זצלה״ה	נאם יעקב יהודא לעווי

שהיה רב בק״ק סטופצי

הפרכת מן המעיל של הקיסר נאפוליון הראשון

המשך מן הפרק הר״ר נתנאל לוריא ז״ל צד 14

אצל נכדו מר ישעיה בהרב ר׳ יעקב אהרן לוריא נ״י מנהל בית מסחר יין הכרמל מזרחי בנמל סעיד, נמצאה „הפרכת״ מנגיפה ירוקה מרוקמת בזהב ובכסף. והיא—מן המעיל של הקיסר נאפוליון שמסר לאבי זקנו הר״ר יוסף יונה בן ר׳ יעקב אהרן לוריא ממוהליב.

הפרוכת היתה שמורה תמיד בידי הר׳ נתנאל לוריא ז״ל. מקדם מזרח, בתור שאלה, לביהכ״נ סוכת שלום ואחרי כן לביהכ״נ ביטן משה.

וזה דבר הפרכת:

בשנת 1812 ביטי מלחמת צרפת ורוסיה נמצא נאפוליון במוהליב בורח מן המערכה, ותועה בדרך. מחפש מקום לנוס ולברוח בעוד נפשו בו. לאשרו פגש לעת ערב את ר׳ יוסף יונה לוריא בעמדו בתפלת מנחה. ובחוכחו כי הוא יהודי, נגש אליו בבטחון ובההגלות לבו ויבקש ממנו עזרתו והצלתו, ויאמר לו: „יהודי עדין, אני נאפוליון, מוסר את עצמי בידך. הצילני! הראני את הדרך אשר אלך בה לבלי לשוב עוד. ר׳ יוסף לוריא התרגש מהבקשה הזאת ויעך אתו שבע פרסאות עד שהצילו.

הקיסר נאפוליון הפשיט מעליו את מעילו ויתן לו במתנה לאות הכרת תודה. והלה עשה ממנו פרכת שבאה בירושה מאבות לבנים עד שהגיעה לדור חמישי מר ישעיה לוריא הנז׳.

פנקס השדרי"ם בירושלם

נגוז בספריה הלאומית בירושלם

הפנקס הזה ר א ש ו ן הוא לפנקסי „שליחות הכולל" משנת
לרב **תרבו** נחלתו.

השדרי"ם (שלוחי דרחמנא) בימים האלה, ישנם לכל אחד ואחד מהם פנקס מיוחד, שבו המה רושמים שמות המנדבים ונדבותיהם, לא כן היה בימים הראשונים. אז—באותה התקופה, היה ספר אחד „פנקס הכולל" לכולם. השד"ר היה יוצא ונכנס בו, ובא השד"ר השני ומשתמש בו בשליחותו, וכן השלישי וכן הרביעי, והכל בספר אחד נכתבים.

לכל שד"ר היה מדור בפני עצמו עם שער מיוחד, שבו פרסמו מנהלי הכולל את שמו ורבר שליחותו. בצר אחד השערים כתוב לאמר:

קושט אמרים, ממני סופר הכולל נאמרים, כי מספר מפקד הדפים מהפנקס הזה טן „השער החדש" הנם כוים, מלבד השער, מאה ושלשים 130 דפים. ולראי' ח"ש ז' אב כת"ר לפ"ק.

נאם **יחיאל בריל**

מזה אנו רואים כי בימים ההם היה רבי יחיאל בריל, בעל „הבנון" סופר הכולל לעדת האשכנזים בירושלם.

מרוב שמושו של הפנקס הזה נקרע ונאבד ממנו דף אחד. ועל זה מעיד רבי יחיאל בריל, סופר הכולל, לאמר: להודיע נאמנה, בעדת מי מנה, כי חסר פה דף 8 №, ולא בזדון נעשה זאת כי מרוב ימים נפקר זה בשניאה, ועד אמו"צ באתי עה"ח ז' אב כת"ר פעיה"ק ירושלם ת"ו.

נאם יחיאל בריל, סופר הכולל

השער הראשון מראה שנת תר"ח. אבל עד הרי"ח חסר מן הספר.

השדרי״ם הנזכרים בו הלא המה: הרב ר׳ אהרן זליג אשכנזי.
„עליו נזרנו להתהלך במשרים, לעזרת ה׳ בגבורים״.
וראשי החותמים, כ״ה סיון תרי״ח:
ישעיה בא״א מוה״ר ישכר בער זלה״ה המכונה בארדקי,
יוסף זונדל בהרב מוה״ר בניימין זלה״ה מסלנט.

הרב ר׳ אברהם ניסן אשכנזי

לסדינת אמריקא וקאליפארני לרחם „על אלף וחמש מאות נפשות, זקנים ונערים, עוללים ויונקים הנסוגים ברעב״ וכו׳.
החותמים הנז׳ בשנת „נאל ירושלם״ לפ״ק

הרב ר׳ נתן נטע נאטקין.

לסדינת אמריקא וקאליפארני. נשלח מטעם מנהלי כל כוללות „אשכנזים פרושים וחסידים״ בחדש אב תרכ״ו.
החותמים: משה נחטיה כהנוב מחסלאוויץ.
יעקב ברלין — ניסן בק וכו׳ וכו׳.

שליחות שניה מהנז׳, י״ד איר תרל״ו, מטעם כל כוללות הספרדים והאשכנזים מארבע הארצות: ירושלם, חברון, צפת וטבריא:
לזכור אהבתם אל ארץ חמדתם, לפקדה בישועה ורחמים ליסד קומיטי בכל מדינה ומדינה ועיר ועיר; לקבוע קופות דארץ הקדושה בכל בתי ישראל ולהרים תרומות ונדבות הן לסהם א״י לשם רבי מאיר בעל הנס לפקוח נפשות, הן לשלם כסף השדה אשר סביב ש ט ע ו ן ה צ ד י ק זיע״א, ולבנות בתים לשבת, ולקבוע תורה ותפלה באתרא קדישא הרין״ וכו׳.
ובאו עה״ח חו״ר (הכמי ורבני) עדת הספרדים והאשכנזים הנז׳.

בית מחסה ליתומים הגדול דיסקין.

נוסד בשנת תרמ"א ע"י הגאון הצדיק רבן ומאורן של ישראל
מרן מוהרמיי"ל דיסקין זצוק"ל.

המוסד הזה התגורר תמיד בבתים שכורים, וכמובן, בהחצרות היותר גדולות שהי' אפשר למצוא בירושלם, אבל מעולם לא התאימו הבתים או החצרות האלו לצרכי מוסד מסודר וגדול כזה, ומלבד זה הי' הבית תמיד צר מהכיל את המון היתומים המתרפקים על דלתותיו, וביחוד הורגש חסרון בית מעון מיוחד ליתומים. אחרי המלחמה כשמספר היתומים של חללי המלחמה גדל מאד, ולא הי' אפשר לקבלם מחסר מקום אז החליט הגאון מוהרייד זצ"ל להתחיל בבנין בית נדול שיהי' בו מקום מתאים ומרווח לחנוכם השלם של חמש מאות יתומים, והחלק היותר גדול מהבנין הזה הוקם במשך השנים האחרונות. אבל הגאון מיסד הבנין ואשתו הרבנית לא זכו לראות בחייהם את המשך הבנין וגמרו, ואחרי פטירתם שועזע והחרידה ביותר את עולם היתומים, מתאמצים גבאי הבית ומנהליו להמשיך ולהקים את המפעל הגדול הזה, בשנתים התרבה מאד גם מספר היתומים הבאים מארצות ההרס וההגירה של מזרח אירופא, ביחד עם המהגרים, והוכרחו לקבל עשרות יתומים נוספים בהבית הישן, עוד טרם הצליחו לגמור ולשכלל חלק אחד מהבנין הגדול למטרתו, והדחק בהבית הישן גדל על ידי זה מאד, מפני זה התאמצו לגמור ולשכלל חלק גדול אחד מהבית שיהיו בו מקום למאתים וחמשים היתומים במוקדם, אעפ"י שהכנסת הבית אינה מרשה את זאת, ולזו לצורך זה בהבנקים חמשת אלפים לירה, ועי"ז יכלו לשכלל את חלק הבית הזה, גם עשרות יתומים נוספים נתקבלו בו.

בהבנין הזה נשקע עד עכשו הסכום הענקי של 62.000 לירות מצריות (310,090 דאללאר) ממנו נפרעו יותר משלשים אלף לירות מצריות (150,000 דאללאר) שכר פועלים יהודים למאות שעבדו במשך ארבעת השנים האחרונות בבנינו.

תקציב המוסד החדשי 1500 לירות מצריות.

בנין בית יתומים דיסקין הוא הבנין היותר גדול והיותר נהדר שיש ליהודים בארץ ישראל הן בצורתו, גדלו, ותפארתו, והן במטרתו כי הוא מאחד גם יפיפתו של יפה, גם חסד ורחמים של אברהם, והוא גם בית תורה ותעודה בישראל — אהלי של שם.

הארדסה: Great Palertine Orphan Asylum Diskin
P. O. Box 18 Jerusalem Palestine.

ד"ר שרגא פייבל ב"ר נחום פופליס ז"ל.

כארבעים שנה עבד בתור רופא בעירנו.

ובצדק קראו לו: „זקן הרופאים". רופא היה, בעל נסיון, ומוצלח בכל דרכיו.

בהיותו תושב ירושלם קרוב לארבעים שנה בקי היה בטבע הארץ ותחלואיה, וידע להתהלך את אנשיה לפי מזג האויר, ויהי חביב על כל העם, ככני ברית כאינם בני ברית. איש טוב היה, בעל נפש עדינה ויפוי צרקות ביד רחבה, הרבה משפחות עניות בקר בחנם. ביתו היה פתוח לפני כל עני ואביון וקשי יום, והרבה עניים קבלו ממנו דמי הדשי.

לבד ידיעתו הגדולה בחכמת הרפואה ופילוסופיה היה למדן ובקי בספרות ישראל וקבע עתים לתורה. גרסה לא פסקה מפומיה, רק נח מעבודתו ופנה לו להספרים הגדולים והעבים ספרי התלמוד ויהגה בהם יומם ולילה.

הוא היה יהודי דתי בטלא מובן המלא. יהודי בעל רגש. רגשותיה. ואדוק היה, אדוק מאד. —

יקיר קראקוי היה, מטשפחה כבודה בישראל, למד תורה ושמע לקח בפילוסופיה במכללה הברסלאית, ויגמור חוק למודיו בחכמת הרפואה בוינה, באות הצטיונות, ויקבל העודה רופא ויך ארצה ישראל משאת רוחו ונפשו.

ביטים ההם אי אפשר היה להשיג את הדיפלים בלתי אם לחלל את השבת, ור' שרגא פופליס בהיותו חרד על הדת עמדה לו שמירתו את השבת למפגיע בדרכו. ובקושי גדול הצליח סוף סוף להשיג את הדיפלום מבלי הקל בשמירת השבת לכל פרטיו ודקדוקיו, והפריפסורים הללוהו וכבדוהו בגלל גבירתו ואומץ רוחו.

בבאו ירושלימה בשנת הרל"ג בעדך, קרבוהו כל רגאונים הגדולים שהיו או בירושלם, והוקירו את ערכו, זמן רב שמש בתור רופא הבית

בבית החולים הצבורי בקור הולים הוספיטל, ויהי עונה לחולים גם מטעם הפקידים ואסרכלים באסשטרדם, שנותיו האחרונות לא היה כלל סיגות בשושנים, תלאות וצרות רבות עברו על ראשו והכשילו כחו. וביום השבת ה' ניסן תרע"ב גוע ויאסף אל עמיו בהיותו כבן שבעים שנה, המון אדם רב מכל השדרות באו לחלק לו הכבוד האחרון, תנצב"ה.

נכדו בן בנו, אינג' מר משה פופלים, גסר חוק למודו בהצטיניות והוא כעת כמאי במחלקת החקלאות המטשלתית בירושלם.

מענינים שני המכתבים הבאים לקמן, שנמסר לי מאת מחותנו החכם הסופר מר מיכלין נ"י:

א.

בעזה"ה יום ה' י"ב ניסן תרכ"ו לפ"ק קראקא.

ישאו הרים שלום וברכה, מאת אלקי המערכה לכבוד הרב המאה"ג, חריף ובקי נזר החכמים, עמוד היטיני אשר חכמים ונבונים על תורתו וחכמתו נשענים. כבוד שמו מפוארים מו"ה **זכרי' פראנקיל** נ"י יכון כסאו לעד, אב"ד דק"ק דרעזדין וראש ישיבה בעיר ברעסלאו.

הבחור הנוכחי היקר פיבוש פופלעס מילידי קהלתנו הי"ו היא הטורם מעם השוכן פה במשכנות הרועים, הוא הוא אשר חפצו ורצונו לחסות בצל דליותיו הסוככים על בית מדרשו הגדול בברעסלאו בית מדרשו שחוברו לו יחדיו תורה וחכמה ויראה, כי אין פה קהלתנו שום מרעה לצאן המיחלים להשביע רעבונם ממגד שמים מטעל ומפרי ארץ. אנהנו סבירים הבחור הנוכחי וידענו כוספו הנמרץ למלאות חצני משתי המנות היקרות הורה וחכמה אשר נהנו לאדם למנה מטי שאמר יהי' העולם. אבן המונעים הרבים אשר עומדים לשטנה לאיש עזוב ממשען לחם בעזרת אבותיו כמו הב"ח נ"י הנו', הם אחרו פעמיו מלצעוד בסלילה העולה בית אל למלאות ידו בתלמוד והעתות הפנאי אשר היו לו לשלל בעת הלך להרגיע מעט מלמידיו בניסנויות הוכרח להביא לחמו מלמודים החיצונים להחיות נפשו. אבל עתה מהולל

ד׳ כי כבר יצא בשלום בשמנה הקלאסין, חלקו ד׳ אמרה נפשו אם למדת הרבה למודים אדרם עד בית אלקים לחברם אל התורה אשר היא ראשית לנו. ע״כ בלי הפונה כל המקרב נפש צמאה לדבר ה׳ בזמננו אלה קונה לו עולם הבא, כי מה יעשה הבן יקיר הזה אם לא יסופח אל בית מדרש התורה והי׳ נלחץ לשקוד על חכמת הרפואה באוניווערזיטט אשר נחלה נפשו בה מרוב תשוקתו להסתפח בנחלת יעקב ומי יודע היצלח ? או ח״ו לא ישאר בתומתו, באם לא יהי׳ לו עזר ותומך מורה דרך, וצדיקים יכלכו בו, וחטאנו לו כל הימים ח״ו אשר נפשו נועם תבקש מאתנו לסיכך עליו בכנפי תורה, עוז טובטחנו בצדקת ארוננו כי יחן מקום לדברנו אלה המדברים לכבוד התורה וחוכמה דורשים בשלום תורתו באהבה רבה כל הימים.

הק׳ אברהם (שם המשפחה בלתי ניבר) ראב״ד מקראקא
הק׳ אברהם מאיר קרייאר
הק׳ ישראל נייטאן

חותם
מבי דינא רבה
בק״ק קראקא

ב.

מאשרים בזה רשמית שהסטודנט פייבל פיפילס מקראקא גרשם בנובמבר 1864 במחלקת הפילוסופיה של המכללה באן ושבקר בהתמדה את ההרצאות במשך כל הזמן.

ברום׳אי, 27 דצמבר 1864.

החתימה

ד״ר ווילהלם פינקטן

דיקן המחלקה הפילוסופית.

בית אמזלאג.

בחרבת ר' יהודה החסיד.

ונתתי להם בביתי ובחומתי

י. ד. ושם

עור במאה העברה כבר השתחפה המשפחה החשובה „משפחת אמזלג" לטובת הישוב בקדש. ואבן מקיר מכרזת ואומרת נדבת אחד מבני המשפחה הכבודה הזאת. *)

באחר הבתים בחרבת ר' יהודא החסיד בבית „תלמוד התורה וישיבת עץ חיים" מוצאים אנו אבן עתיקה משנת, תקצ"ט, המכרזת ואומרת:

האבן הזאת תהי' לאות כי הבית הז"ה, מקרא ק"י, יהי לעי"נ החכם הנדיב כמו"ה **יצחק דוד** נ"ע בן הגביר המפורסם ריזף צדקה וחסד כמ"הר **יוסף אמזלאג** הי"ו. והבית הזה יהי עליון להעלות נשמתו תמיד באור תורה דתשב"ר ויקרא בשם „תולדות יצחק" שם טוב מבנים יהיו לו, ולו תהיה לנחלה קדושת עולמים עד עמוד לקץ היטין תנצב"ה וקשורה בשלהבת קדושת א"ת, ונר מצוה לזכר עולם יהי צדיק.

נלב"ע ב' אדר תקצ"ט פעיה"ק ת"ו.

---

*) עיין „זכרון לחובבים הראשונים" פרק השר חיים אמזלאג ז"ל

ב״ה, ירושלם ת״ו, כ״ו אלול תרפ״ו.

לידידי ואחי ברוח מר פנחס בן צבי גראיבסקי נ״י.

שלום וברכת שנה טובה!

עוד בהיותי באמריקה לרגלי מסחרי, ולבי במזרח, קראתי מאמריך ונהניתי מגנזך „גנזי ירושלם״—המספרים בשבחי ירושלם ומחבבים זכרוניתיה, בניה ובוניה, על קהל הקוראים, ותמיד התפללתי: ירבו כונסים כמוך לעסוק בזכרונות קדומים אלה, וכמו אלה.

ועתה בהיותי בירושלם משאת נפשי, וראיתי התמסרותך לעבודתך „עבודת הקדש״ במאורעות החיים בירושלם בהקיפה העברה והנוכחית, ובאיזה אמצעים קשים אתה מוציא כל חוברת וחוברת באין עזר ותמוך, הנני אתך בדעה ובמעשה. והחוברת הזאת תהי׳ מקדש לזכרון מר דודי הרב והעסקן הגדול רבי יוסף ריבלין ז״ל, שיסד ויכונן י״א שכונות חדשות בירושלם, ובצדק כנוהו בשם „המיסד העקרי של הישוב בירושלם״.

הבוחר בירושלם יהי׳ בעזרך להמשיך עבודתך הלאה, להוציא לאור כל אותו החומר היקר הספון וטמון בגנזך, גנזי ירושלם.

ידידך מוקירך ומכבדך

אליהו יוסף בהרב ר׳ שניאור זלמן **ריבלין**

ידידנו העדין הזה, יליד בן יליד הארץ, ענף עץ אבות הוא מגאוני גדולי ירושלם, החיבבים הראשונים.

מצד אביו הוא נכדו של „הגאון הצדיק״ רבי אליהו יוסף ריבלין זצ״ל, נלב״ע בירושלם י״ב תמוז תרכ״ה, עיד ידובר בי בחוברות הבאות.

ומצד אמו הוא נכדו של הגאון הצדיק ר׳ משה ריבלין זצ״ל „המגיד משקלוב״ בנו של הראב״ד הראשון בירושלם הגאון רבי הלל בהרב ר׳ בנימין ריבלין זצ״ל מגדולי תלמידי הגר״א שעלה לאה״ק יחד עם העולים הראשונים בשנת הקע״א.

ר׳ אלי׳ יוסף ריבלין הנז׳ הוא המיסד הראשון של חברת בנין הישוב בירושלם ונחלת „מצפה ירושלם״ ואחד מהמיסדים והבונים הראשונים של המושבה החדשה „מגדל״ שאצל טבריא.

מכתב משנת רצ"ה

הרשאה לשליח להולכה מאדרינופול לירושלם

— עתקה מגוף הכתב הנמצא ביד הרה"ח מר מיכלין —

בפנינו ערים חותמי מטה בא ר' משה בן ר' אברהם נ' מאיור ואמר לנו הוו עלי עדים וקנו ממני קנין גמור וכתבו וחתמו בכל לשון של זכות ויפוי כח ותנו ב ד ר' אברהם יקיתיאל להיות בידו לזכות ולראיה מחמת שרציתי ברצון נפשי ובהשלמת דעתי בלי שום אונס כלל בעולם ונתתי לו במתנה גמורה שרירא וקיימא כדת והלכה ארבע אמות קרקע דילי ואגבן ואגב קנין סודר הנז' לעיל הרשיתיו והשלטתיו ומניתיו שליח גמור להוליך גט לאשתי מרת שרה בת ר' יעקב נ' קאנייאש בכל מקום שימצאוה ובפנינו חותמי מטה מסר גט כשר ר' משה המגרש הנז' ליד ר' אברהם השליח הנז' וכך אמר ר' משה המגרש הנז' לר' אברהם השליח הנז' בפנינו הולך גט זה לאשתי שרה בת יעקב נ' קאנייאש ותנהו לה בכל מקום שתמצאוה והא ידך כידי ופיך כפי ועשייתך כעשייתי ונתינתך כנתינתי ונותן אני רשות גמורה לעשות שליח ואותו שריח שליח אחר עד מאה שלוחים ואפילו שלא . . . כלו וליתן גט זה לאשתי שרה בת יעקב בכל מקום שתמצאנה אתה או שלוחך או שליח שלוחך ותכף שיגיע גט זה לידה מידך או מיד שלוחך או מיד שליח שלוחך תהיה מגורשת ממני ומותרת לכל אדם, והגט שנעשה עליו ר' אברהם יקותיאל הנז' שליח להוליכו, כל הכתוב לעיל נכתב ונחתם פה ארכיאנופולי בששי בשבת אחר עשר יום לירח טבת שנה חמשת אלפים ומאתים ושבעים וחמש לבריאת עולם ואנו החתומי' למטה בשטר שליחות זה אנו עצמנו ערים החתימים בגט הנזכר, ובפנינו חותמי מטה קבל עליו ר' משה המגרש הנז' חרם חמור וגמור שלא לבטל את הגט הנז' ולא את השליח הנז' בשום אופן בשום זמן בעולם ובטל כל מיני מידעית שבעולם שמסר ושימסור נגד הגט הנז' ונגד השליח הנז' וקנינו אנו חתומי מיד המגרש הנז' קנין שלם // ונגמר כל זה יום ששי אחר עשר יום לחדש טבת שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים וחמש לפרט היצירה פה ארדריאנופולי והכל שריר וקיים

יעקב בן חיים עד　　שם טוב בר אברהם עד

וסימני גוף גט זה

ציון

לאחר מכני ציון היקרים מר יהושע וואלפינזון ז"ל

אם אין מי שהוא מהדור החדש היודע להכיר ולהוקיר את גבורי הישוב הישן שהקריבו את גופם ונפשם, חלבם ודמם על מזבח הישוב; אם אין מי מהם המתחשב עם החיים ועם המתים — הנה אנו, בני ארץ־ישראל, שסבלנו עמהם יסורי ארץ ישראל בתקופה מרובה, אנו יודעים את ערכם ואת חשיבותם. ועל אחד מאלה, מיליידי ירושלם, ממשפחה עתיקה וחשובה, שנולד פה לפני כשבעים וחמש שנה, מר יהושע בהרב הגאון ר' אברהם דיין ז"ל לבית וואלפינזון, הנני לעשות פה „הזכרה" ולהציב לו ציון.

המנוח הצטיין ביחוד בתור „נהנה מיגיע כפיו", התרחק תמיד מתמיכות כלליות ופרטיות. ויהי הוא „הנוהן" ולפעמים גם פזרן־חשאי לעניים צנועים — כדרכם של בני ציון. בבהרותו היה רוקח בביה"ח הרוטשילד, ואח"כ עבד בתור אוטן מציון בסתות אבני־הריחים. לפני כשבע עשרה שנה בא לגור בפ"ת לעבוד ולשמור את פרדסו של חתנו מר חיים יוסף בילה נ"י, בחג השביעית הרפ"ד נפטר בשם טוב בפתח־תקיה, ושם מנוחתו כבוד.

משפחת וואלפינזון עתיקה היא בירושלם, יד ושם לה בבסוס הישוב של עדת האשכנזים בעיר קדשנו, ובכל אותם המפעלים הצבוריים לתורה ולתעודה, לעבודה ולגמ"ח. הרב ר' זאב וואלפינזון ז"ל היה מן הראשונים שיסדו ויכוננו את בית התמיד התורה בחברת ר"י החסיד. בספר הזכרון למוסד הצבורי הזה מוצאים אנו כי בשנת תרט"ו נבחר מטעם העדה לסיכן ונאמן; על שמו נקנה מקום הקברות הראשון על הר הזיתים לעדת האשכנזים; הוא היה מהמיסדים הראשונים של בקיר חולים, חברת גחש"א וכו'. וכמוהו כן גם בנו הרב ר' בן ציון וואלפינזון ז"ל היה מסור בכל רגשי לבבו לעבודת הצבור. בכל צרה שלא תבוא היה ר' בן ציון זה ראשון לעבודה ולמעשה, יהכל בלי שום תשלום גמול, בלי טובת הנאה, בלתי ההנאה הבאה ללב בעקב מעשה הטוב. — משפחת וואלפינזון מתנוססת בכל זהרה והדרה בין החובבים הראשונים, שמסרו את נפשם על בסוס הישוב וקיומו.

החובשים בירושלם.

גם „חובשים" היו לנו בתקופה הקודמת, ובמדה ידועה הצליחו הרבה יותר מהרופאים מדופלמים. ואלה האחרונים לא דוקא של מחו בהם אלא גם חוקו את ידיהם בעבודתם בעצה ותושיה.

אהדה מיוחדה רכשו להם החובשים מצד הקהל — מבני ברית וגם משאינם בני ברית — ורובם ככולם פנו ישר להחובשים. ולא דוקא בפצע וחבורה אלא גם בעניני מחלות פנימיות, והצליחו. החובש הראשי בירושלם, בתקופה הראשונה במאה העברה, היה הספרדי סי' יצחק אשכנזי, חכם וחרוץ בעבודתו, ויהי אהוב וחביב בעיני „מושל העיר" הוקירהו וכבדהו. כמהו כן כל זקני הישמעאלים, כולם כרעו ברך לפני „חכים אל יהוד" (רופא היהודים) וחלקו לו כבוד גדול.—אבל דבר אחד שעשה לתומו מכלי שיטת לב לתיצאותיו, הביאהו לידי סכנה, לידי מות ער שהיה מוכרח לברוח מן העיר בחצות הלילה. —

וזה מה שספר לי החובש סי' רפאל אשכנזי, ממשפחתו, מה ששמע מהרב הראשי הגאון רבי יעקב שאול אלישר ז"ל: אף הוא ראה „נגלת" בידי אחד הערבים למכירה ויתלה איתה מעל לחנותו בתור „שיט"—וזה הרגיז את הישמעאלים הארוקים האשכנזים בחשבם אותו למכשף ויאמרו להמית איתי בבקר. הדבר נודע לידידו המושל, ויטהר להודיעו חרש לאמר: קום ברח לך מן העיר בעוד מועד, כי הקנאים אורבים לנפשך.

החובש המסכן כרח מן העיר, נעלם ואינגו, ויבוא דמשקה, ובשבתו בבית „הקוה" שמע חדשות. הוואלי מבגדד שבא תמול לדמשק נהפכו מעיו בקרבו, והנהו בכל רע. הרופאים הרשמיים אינם יודעים לעשות דבר, נבוכים ונדהמים, והשר הולך למות.

כאשר שמע החובש היהודי את הדבר הזה מהר לביא אל היכל השר, ובתחבולות נכנס ונגש אל החולה והבטיח לו לרפאהו, וירפהו.—במקרים כאלה היה רגיל, וחריצותו עמדה לו גם במקרה הזה להציל את השר מרדת שחת, הוולי לקח אתו לבגדד את החכים הזה, יצחק אשכנזי איפנדי, והריטהו למעלת „בין־באשי", שר האלף.—ותלמידו סי' שבתי שיקורגי נשאר לחובש על מקומו בירושלם.

גם סי' בכר כהן (העיר) היה חובש מצוין. ואחריהם החובשים המומחים: סי' יעקב שבתי, ואחיו הקטן סי' משה שבתי, נסע ליפו ויהי מפורסם בשם „מיסא חכים" — משה הרופא. — וסי' רפאל אשכנזי, החי אתנו כהיום. חובש מומחה מלפני כארבעים שנה. והחובשים האשכנזים, גם הם הצטיינו. ומן המפורסמים שבהם: ידידיה הרופא ר' יהושע יונה ר' דוד גיל ויצחק הרופא. „החובש" לפנים היה נקרא בפי ההמון, רופא.

מקדש
להרב מרדכי דוב קרטר
בירושלם

הפלאורת בירושלם בשנות קדם

— ג —

יצאו בוכים ושבו שמחים

הרבנים יצאו את העיר, דחיפים בדבר המושי, והשער נסגר אחריהם.—

* * *

זה היה מלפני שנים רבות, בזמן רבי אברהם כהן, ראשון ל„אבלי ציון". —

שנת שחונה היתה, העיר צמאה למים, תושביה צעקו: מים מים! עכרה רביעה ראשונה ושניה וגשם אין. טרם הטטיר ה' גשם לרות את האדמה, הבורות נתרוקנו, המעינות נתיבשו, בטחיר רב השיגו מים לא צלולים, מים עכירים ודלוחים, אשר בשנים כסדרן היו משתמשים בהם לבנין ולרחיצה, ולא היו שותים אותם אף חנם, וגם זה הלך וכלה.

ענגה הרת הוגה שכנה אז על פני ירושלם.

כבר התענו ה י ח י ד י ם תענית בה"ב (שני חמשי ושני) תקעו הריעו והקעו, וגם „תענית צבור" כבר גזרו, ישבו אחינו וחבו לישועת ה', רניים המה אחינו לסבול יסורי א"י בסבלנות. קבלו את הדין באהבה, בשקט, ובבטחון גמור לה' הבוחר בירושלם כי ירחם על עמו וארצו.

אך לא כן אלה אשר לא מבני ישראל המה, להם לא היה די אמון די בטחון וסבלנות, ה מ ה לא נחו ולא שקטו: רעשו, רגזו, ויהגודדו כמשפטם, וידרשו טים מאת המושל בכל תוקף, בחזק יד, גם מהערים והכפרים אשר בסביבות ירושלם נתאספו העירה ויתחברו אל אחיהם בדרישה הזאת, ויהי קול הדרישה הולך וחזק מאד. —

המושל היה נבון, נפעם ונדהם, ירא היה מתוצאות לא טובות, קרא עצרה מגדולי העיר ומרוחניה: הקאדי, המופתי, החג'ית והשיכים, ויקומו שנים מהם: חג' עבדול קאדר, ושיך מוסטפא אבו עבדאלה ויאמרו: אין לנו שום עצה כי אם לפנות אל הרב־הראשי של היהודים, מבני בניו של „חוני המעגל" ולגזור עליו ועל חבריו הרבנים שיקרעו את גזר הדין שיהיה מטר על פני ירושלם; מלומדי נסים המה, וה' ישמע שועתם.

המושל ידע כי היה וישנו „רובי שמעון הצדיק" מנוחתו כבוד מחוץ לחומת העיר, ובכן הזמין את הרבנים ויאמר להם, צאו את העיר לקבר „רובי שמעון הצדיק" והעתירו לד' בעד העיר ויושביה כי יפתח לנו ארובות השמים להמטיר מטר על פני האדמה, ולא אתן אתכם לשוב העירה עד שירד גשם מן השמים; אסגור השער בעדכם, ואולם את נשיכם ובניכם אשר לכם יהיו מושכנים אצלי...

ועתה לכו בשם ה'!

דברי המושל היה אז כדבר מלך שלטון, אין להשיב, —

איש איש לקח אתו החניכה היותר יקרה לו: הטלית ותפילין וספר ה ד ט ע ו ת ספר „ההגות דוד בן ישי".

יצאו את העיר בלב נשבר, בעינים זולגות דמע השתטחו על קבר הקדוש, הרבו תפלה ותחנה, ויצעקו אל ה' בהזקה: עננו ה', עננו בורא עולם בטרם הרחמים! הושענה, והושיעה נא!

התפלה נמשכה כל הלילה עד אור הבקר, ובעודם קוראים „ויחל" ורוח צפונית־מערבית נשב, התקררו השמים בעבים, קול רעם בגלגל נשמע ומטר גדול נהך ארצה, וירד כל היום וכל הלילה וכל יום המחרת וגם ברד נלוה לו.

בשובם העירה קבלם המושל, השופטים, הקאדי והמופתי וכל החג'ים והשיכים בתרועת היבל וביראת כבוד ויקר, התזמרת נגנה לפניהם, ותרועה וקול שמחה בקעו רקיעים. נתקדש שם שמים ושם ישראל, והעיר ירושלם צהלה ושמחה.

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסוס הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

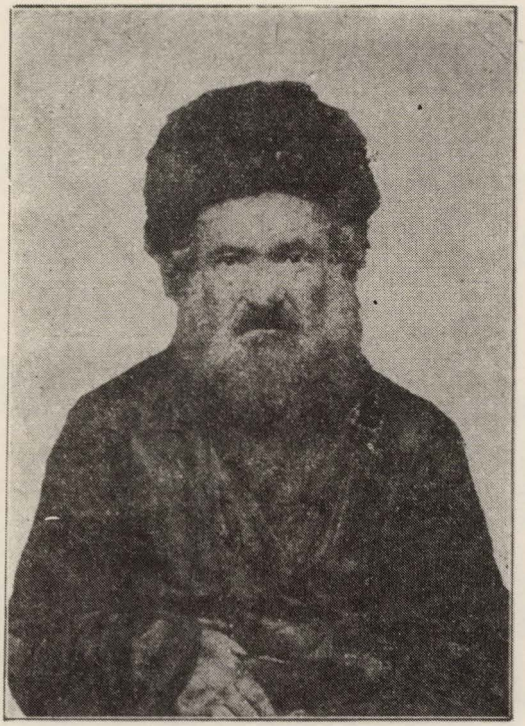
— חוברת ז. —

מ א ת

פנחס בן צבי גראייבסקי

ירושלם — תרפ״ח

דפוס הר״ש צוקרמן ירושלם.

הרב הנוסע

רבי יעקב ספיר הלוי ז"ל

בעל אבן ספיר

הרב הגיסע

רבי יעקב ספיר הלוי ז"ל

בעל אבן ספיר.

פרק „מגנזי ירושלם":

אלה הטעוינים כ„גנזי ירושלם" —העירו אותי, ובצדק, אם הזכרתי את „התימנים בירושלם" 1) כיצד ואיך עברתי בשתיקה ע"ד „אבן הספיר" שלהם, ולא הזכרתי כלל את הרב הגיסע" הזה שעל ידו נודעו לנו—כי לבד הגיסע „גיבור" שהוא היה באמת הראשון שגלה לנו „רז זה", ועל ידו נידעו לראשונה בעולם הנאור, בספר מסעיו 1772, הנה בעקר עמד עליהם רבי **יעקב ספיר** שתר את תימן בשנת הרי"ח—הר"כ, והרבה לחקור על מצבם, מעמדם המדיני, הדתי והמיסדי; דרכי חייהם ומנהגיהם, גם העתיק כמה משיריהם, ופיוטי חכמיהם, והביא אתו כמה כתבי יד עתיקים מימים מקדם, בהם הכתר תורה וכו', שער הזמן ההוא ידענו מהם רק מעט מאד, הלא הם כתובים על ספר „אבן ספיר" בשני חלקים, 2) חלק ראשון מכיל מסעיו: מצרים, אבישיניא ותימן נדפס על ידי חברת „מקוצי נרדמים", ליק, תרכ"ו. וחלק שני כולל מסעיו: בערן הודו מעלבאר, קיזין, כלכתא, סינגפיר, יאווא, באטאוויא, אויסטרליה, נדפס ע"י חתנו החכם הסופר מר יחיאל ברויל, בעל „הלבנון", מיינץ—תרל"ד, ספרו זה קנה לו שם גדול. כי יש לו ערך גדול בקדמוניות היהודים בארצות שעבר עליהן, כי הוא הרבה לחקור על כל דבר, ולמד לדעת את גדולי הרבנים במקומות האלה אשר לא נשמע שמם עד כה.

---

1) כתימנים כללו לבוא ירושלימה בג' תרמ"ב וסימן בידם: תמרתי תעלה בתמר.

2) בשובו ירושלימה מנסיעותיו כתב להדפיס כחלק השלישי מספרו „אבן ספיר" שכבר כיה ערוך ומסודר להדפיס, אך לצערנו הגדול נסתלק בטרם יגלו הגליונות כדפוסים.

כן הדפים: קונטרס „אגרת תימן השניה" על ארות משיח שקר שעמד או בזמנו, אגרת הפרידה לרבני איטליה, אלדד ומידד, גי חזיון „כנף רננים, טים חיים, ערות ביהוסף, לבד מאמריו הרבים, שרובם ככולם נתפרסמו „בלבנון" של חתנו הר"י בריל שהחל להופיע בירושלם, חדשי, בחדש אדר הרכ"ג. — לבד גדלו בתורה וחכמה היה מחונן בכשרון נעלה של ספרות ושירה, בשנת תר"ה חבר שיר גדול ויפה בשם ערת האשכנזים שבירושלם לכבוד השר משה מונטיפיורי 1) בעלותו לאה"ק בשנה ההיא —.

---

1) גם ידידו ורעו רבי יואל משה בהר"מ סלמן, בעל „יהודה וירושלם" שר שירי תפלרת, שירי ליון, בשם יושבי ליון וירושלם, בכם — שיר הכבוד „שירת משה" לכבוד השר ר' משה מונטיפיורי בשנת תרכ"ו. הרי בריל בעל ה„לבנון" מעיר ב„מגדל הלבנון לופה פני ירושלם" (שנה שליטית גליון י"ג): שמעתי בחלה הימים, דבת רבים משומעי ליון, משר הוליאו דבתם רעה על בני ליון לאמר: הרחיתם! כלא גם הפעם אין רוח בני ליון נוחה מכל הכוד שעשה עמהם השר הלדיק סיר משה מונטיפיורי, ואם הייתי יודע כי מוליאי דבה החלה יודעים ממי שמעו הדברים החלה. הייתי שואל מהם, כי ירחו את המקור החכזב שממנו שחבו ושתו לממם מים סרוחים. ומי שקרא ושמע בהלבנון ר"ז 9 — 10 ירחה הכיוד שחלקו להשר הלדיק סיר משה בהי"ן כל יושבי ירושלם, לא לבעבור תקותם לחסדו שיעשה עמהם בהיוס, כי טוד היום ועד עולם יזכרו ולדור אחרון יספרו, את כל הטוב והחסד אשר עשה משה עבד ה' לבני ליון מאז. ואם לא היה לך לי המקום בלבנון הייתי קורא בחזיוכם, קורחים אהובים, את שיר הכבוד „שירת משה" אשר שר לכבוד השר הי"ן משה בחורי ידידי ורעי אוהב דבק מאה, הרב החריף אחד מיקירי בני ליון היקרים מו"ה יואל משה בהר"ס ני"ו (זה הלום משה היה רעי גם בעסק הדפוס ובהוצאת הלבנון בירושלם, תרורים יהיו הרשעים שמעו הכוד ממני) ואף אם לא הייתי יודע כל הנעשה בירושלם ורק קראתי את דברי השיר הזה, יכולתי לשפוט בלדק עד כמה שמחו בני ליון לקראת השר הי"ן כי ידעתי את נפש רעי משר שר את דברי השירה הזאת, כי נפשו מרה לו עד מאד כעת, ואפס מקום שמחה בלבו לגוע עליו רוח השיר לשיר שיר מאד נעלה וזכוב כזה, אם לא כי התפללה נפשו העדינה משמחת לבב בני ליון ותבא בו רוח השיר. אך מבלעדי כל הרחיות שחביא להכחים דברי מוליאי דבה, הלא ידעתו את המגפים החלה ואת שיחם

אחד משיריו שהניש להמליץ ד״ר לודוויג אוינוסט פרנקל בעלותו לעי״ק בשנת תרט״ז נתפרסם בספר „ירושלימה״.

בתור למדן, חכם וסופר, עסקן צבורי ובעל מדות תריסיות וחובב את ירושלים בכל לבו ונפשו, בחרה בו העדה האשכנזית לשד״ר מטדרגה ראשונה. מר יעקב מרק במאמריו „גדולים נשכחים״ בדברו ע״א רבי „מתתיהו שטרשון״ 1) מספר לנו, כי בבוא ר׳ יעקב ספיר לווילנא נתקבל בבית מר שטרשון בחבה ואהבה ויתארח שמה. ויקר מקרה שנפל ושבר את רגלו, ומארחו טפל בו ודאג לשלומו כל אותם החדשים, ובתור הבעת תודה למטיבו ואיש חסדו מסר לו את ספרו „אבן ספיר״ בכתובת גדולה ויפה 2) כתב רש״י בשיר ובפרוזה. וההחלתו מישרי הלוי:

השר אשר מושבך אתן	על במתי ארץ ויותן.
יושב בגן רעת ובית מתן	ויקו כיוסף רחמי צורו.
קבל שלום עבד אשר ירד	יום משפם גלה ומדיתן.
לים וביתו עם התום נתן	לוי ואינו מעדת קרח.
רכב עלי גלים וגלגלים.	קרחי ולא עמד בסוד דתן.

ועה״ח יעקב סלה.

הר״י ספיר נסע אז לערי רוסיה לטובת בית החולים „בקיר חיים״ הוא היה אחד מחברי ההנהלה של המיסד הזה 3) ובאחד מכתביו הוא

מאמר זו דרכה (זו לעיסה) להבחים בדוח ורוח היולח מפיהם כל מים ירח כי מאמר לח יולך בעלמה, וכבר מבל עליהם המובל לאמר: כמחול כאמר לח תשיג ידה קחת כבאמר, תאמר כי כבחים ונפשה כיפה לח תאכלהו.

1) כרב הגאון החכם הכולל הזה מזה בן מזה יתכבד בשנת תרמ״ה מאת קיסר רוסיה בחות כבוד הזכה מדרגה הבניה בגלל עמלו כרב לטובת הכלל, כי לבד גדלו בתורה וחכמה כיה רב פעלים ורב להושיע.

2) הוא היה מחונן בכתב יד יפה, זכורני כי פרחי הסופרים היו מוטפים את מכתביו להתלמד על ידם מעשה הכתב.

3) נכדו ר׳ יצחק ספיר הלוי, מסוחרי ירושלם ומבודיה, הביו בעת חבר בביבלה של בית החולים בלבורי הזה, והוא עוסק ב״מפתח הזכרי״ ליד גליבוי, גיד מרן יברחל סיר הרבט סמואל בחוך ה״בנין החדש״ בל בית״א הזה. עיין „זכרון למובדים בירחטוים״ מובדת ו׳ לד 66.

אומר להם שהנהו כותב המכתב על רגל אחת.

הר"י ספיר נולד באסמינה פלך ווילנא בשנת תקפ"ב, בהיותו בן עשר שנים בא עם אביו—הר' נתן ש"ב לצפת. ביום הו"ר תקצ"ג—אחרי זמן מה מתו עליו הוריו, רבני צפת טפלו ב"היתום העזוב" ויכלכלהו וידאגו בעדו, ואחרי "חרבן צפת" ע"י הפלחים שטרדו אז, בשנת תקצ"ה, במחמד עלי פחה ויבוזו העיר עלה עם הגולים ירושליטה, רבני ירושלם שמו עליו עיניהם לטובה ויתנו לו ידים לשבת ולעסוק בתורה ויהי לרבי יעקב ספיר בעל "אבן ספיר".

בשחרותו היה מבחירי התלמדים ומתגידי "השעור" בביה"ט הישן מנחם ציון; העמיד תלמידים הרבה לתורה ולתעודה. גאוני גדולי ירושלם התחשבו בו, כבדוהו והוקירוהו.

הוא היה חתנו של הרב והעסקן הגדול בישוב הגלילי רבי שלמה זלמן הכהן ז"ל, הנזכר "בשירי שפת קודש" להמשורר אדם הכהן לבינזון. שם אשתו פייגא לאה, ותולד לו: שני בנים ושלש בנות שהצטיינו במדותיהם ובכשרוניותיהם, כבנו הראשון ר' זלמן נתן הלוי 1) כן בנו השני הר"ר בנימין זאב הלוי היו תלמידי חכמים וסופרים מצוינים. זה האחרון היה כותב כמעט בכל גליון וגליון מ"הלבנון" מאמרים וחרשות מירושלם בסגנון יפה ונעלה, סוחר וקובע עתים לתורה, מניד שעורים שונים בבית המדרש הישן "מנחם ציון". ביתו היה פתוח להצעירים להשתלם בלמוד שפת עברית על בוריה בדקדוק ובהגיון.

וחתניו: ר' יחיאל בריל בעל הלבנון, ר' אליהו גודל, ור' שמואל ברוך מיקירי עדת הספרדים ונכבדיה.

נכדו ותלמידו המובהק היה החכם-הסופר והעסקן הגדול מר אליהו ספיר הלוי. עוד נשוב לדבר בו ובפעולותיו הנשגבות על שדי הספרות והישוב החקלאי בא"י.

רבי "יעקב ספיר" נפטר בליל יום השלישי ו' תמוז תרמ"ה, ומנוחתו כבוד על הר הזיתים אשר על פני ירושלם מקדם.

---

1) הוא היה הלחתן שכניה "לחיים" לטחינת הקמוח בירושלם.

בעל הלבנון

החכם רבי יחיאל בריל ז"ל.

נתפרסם בעתון „דאר היום" ביום י"ד חשון תרפ"ז

— יום מלאת ארבעים שנה לפטירתו —

יחס גדול וחשוב היה לו לר' יחיאל בריל ז"ל בעל ה„לבנון" עם הישוב הישן והחדש. אני בתור תלמידו של הרה"ג ר' יחיאל מיכל פינס ז"ל אשר בא עמו תמיד בחליפת מכתבים לטובת הישוב, ובתור יודע גנזי המכתבים של הרבנים מאותה התקופה, ידעתי והכרתי את ה' בריל מתוך „מכתביו הפרטים" אולי הרבה יותר ממה שנתפרסם ממנו ברפוס.

אם יבוא יום והמזל יגרום שמכתביו הפרטים, הנוגעים ביחוד לחיי הישוב, יראו אור, אז נראה עד כמה ידע והכיר היטב, גבור הרוח הזה, את ירושלים בחצוניותה ובפנימיותה, רבניה יקיריה, טובי בניה ובוניה, מקטריניה ומשטיניה, קרושיה וצבועיה גם יחד; עד כמה לחם מלחמת האמת נגד מורדי־האור ושונאי־הישוב. ישוב ארץ ישראל היה אדיר כל חפצו, משאת נפשו ורוחו הכביר, משוש כל חייו. באש להבת שלהבת־קדש, ערובים „מכתביו היקרים" ששלח תמיד להרבנים הספרדים והאשכנזים בירושלם ועריה, חכמיה וסיפריה. כל המכתבים האלה מלאים רגשות עדינים, רגשות איש האוהב עמו בלי מצרים, וכל ששון ישעו לראות בנחמתו, ויחד עם זה לא נשא פנים לשום, איש וכהרי"ם פינס היה גם הוא „איש אמת וחותמו אמת" וירכש לו שונאים מבית ומחוץ שמררוהו וישטטוהו, אך הוא יצא שלם מן המערכה וכל מתנגדיו הכירוהו והוקירוהו.

הרבה קרבנות הקריב על מזבח אהבת ארצנו. הרבה סבל יסורי ארץ ישראל. הרס את מעמדו עזב את עסקיו לשם ישוב א"י.

ביגיעת בשר ונפש הביא העקרונים אל הנחלה ואל המנוחה, אבל הוא לא בא אל המניחה ולא ראה שכר בעמלו וגם הכרה טובה לו היתה לו. ובפתי נפש יצא מא"י (בפעם השניה) להקים הריסות מעמדו. וזה היה בשנת השטונים:

בפרוע פרעות בישראל, ורגים מאחינו נהו אחרי ארץ הקודש מולדתם מלפנים וייסדו בה מושבות אחדות לעבודת האדמה, עלה הר"י

בריל עם אחד עשר אנשים מאכרי אחינו ברוסיה 1) ואחרי עמל ותלאה רבה התישבו העולים עמו במושבות עקרון בחסדי „הנריב הידוע", אך לרגלי הריב אשר פרץ בינו ובין המנהל הירש נפרד מעל אחיו האכרים אשר הוא היה להם למקור ישע, הם באו למנוחות והוא נסע לאנחות. וכל המעשים והרפתקאות שהיו לו בעת ההיא הלא הם כתובים בספרו „יסוד המעלה" שפרסם במיינץ בש' תרמ"ג.

ר' יחיאל בריל נולד בעיר כריסלאוה בוואהליניה 2) אביו השיאו אשה בנערותו, הזיווג לא עלה יפה ויתן לה ספר כריתות. זמן מה היה בקושטא ומשם בא לטולטשין, פולין הרוסית. בשנת תרכ"א עלה עם אביו ירושלימה, משאת רוחו ונפשו, ויקח לו אשה „בת תלמיד חכם" בתו של הרב החכם רבי יעקב ספיר הלוי בעל „אבן ספיר", בבית חיתנו שם אל לבו להשתלם בשפת קודש ויהי לאחד הסופרים 3) המצוינים: ארז בלבנון!.

ידו רבה היתה בתלמוד, וחכמתו היתה כטעין המתגבר. בעזרת חותנו התחיל להוציא לאור בירושלם, בשנת תרכ"ג את הירחון ה„לבנון" יחד עם חבריו החכמים הירושלמים: מיכל הכהן, ויואל משה סלמן. ודגלו העתון היה: „מבשר שלום ירושלם", משמיע חדשות מארץ הקדושה בכלל, מודיע נעלמות מארץ תימן ומדינות הודו כל דבר אשר ישתוקק איש ישראל לדעתו, ומחציתו—שני דפים — היו מוקדשים לתורה וחכמה בשם „כבוד הלבנון". ובהלק זה באו מאמרים מהרבנים הגאונים דקוטנא וקאליש והגרשם. והחכמים: הר' יוסף שורץ והר"י הלוי ספיר ז"ל. לרגלי המכשולים והספריעים והעדר רשיון המשלה נפסק בתום השנה

---

1) כרי' בריל נסע לז במלאכות חברת „כל ישראל חברים" בכסכמת מרן הבאון רבי שמואל מוהליבר לעבי רוסיה לבחור „מכריס יהודים" לחל מושב בארץ ישראל.

2) בעל „אוצר ישראל"—אנציקלופידיה בעברית, הלק ג' ל' 198 — אומר, כי מר בריל נולד בשנת 1836 במדינת כודו אבל בנגליה. גם בלפיכה אומרת כי נולד בארץ כודו אבל בנגול ארץ אנגליה.

3) זמן מה היה „סופר הכולל" לעדת האשכנזים בירושלם.— עיין „זכרון למובדים בהשמוטים" חוברת ו' פרק „פנקס העדרים בירושלם" ל' 76.

הראשונה והעתיק את הלבנון לפריז ויהי לשבעון עד ש' תרל"ח, ב„הלבנון" היה תמיד, פרק מיוחד בשם „מגדל הלבנון ציפה פני ירושלם" שבו השתתפו הר"י ספיר ובנו ר' בנימין זאב הלוי ספיר, הר"י רבלין ושאר טובי הסיפרים בירושלם. גם ראשי הרבנים, גאוני דירושלם: אברהם אשכנזי, מאיר אויערבאך שמואל סלנט היו מפרסים תמיד מכתביהם וקולות הקריאה".

לרגלי מלחמת צרפת ואשכנז נאלץ היה לעזוב מקימו ולבוא למיינץ, שם הדפים את הלבנון בבית מערכת ה„איזראעליט" המיינצי (כעין ובבחינת הוספה) וינחל לו שם הפארת בין אחינו האדוקים כי „החזק במעיזי דת קדש וילחם מלחמת תנופה עם המתחכמים הבועטים ב"ה הלבנון היה אז לכלי שרת להרבנים והמשכילים החרדים בעת ההיא. הר"ם פינס היה מראשי הסופרים, ויפרסם בו מאמריו היקרים שבאו אחרי כן בספר מיוחד בשם ילדי רוחי —

בשנת 1884 הלך ללונדון ושם הקים בית דפוס והוציא „השולמית", אחרי שתי שנים התחיל לחדש את הלבנון והרפים ממנו רק איזה גליונות קודם מותו. גורל כל סופרי ישראל היה גם גורלו, כי מת או יותר נכון: נתפקע מתיך מרירות (והיה לו על מה להתמרמר) ומתוך עוני, ולא עזב אחריו כלום.—ואך עזבונו הגדול המוסרי הרוחני: שם ר' יחיאל בריל נשאר לזכרון נצח לכבוד ולתפארת.

ויקונן עליו רבי יחיאל מיכל פינס מנהמת לבו ויאמר: ידענו מאד, כי רבו לוחמי האיש הזה ומריביו כל ימי חייו, וגם בני אדם ישרי לב מצאו בו דופי לאמר: אוהב מדון היה, אך כל אלה האנשים לא ידעו את בריל ולא הכירו את טיבו ואת תכונתו על בורים ואף לא ידעו את כל הקירות אשר עכרו עליו ביתי חייו הסוערים אשר הטביעו את הותמם על לב האיש הזה, ע"כ הוציאו משפט מעוקל, אבל אנחנו הכרנוהו וידענוהו היטב ולפנינו נגלתה נפשו היקרה בעצם תומה וטהרתה, ע"כ חובתנו היא להגיד כי שגו מאד כל הגחרים בו, יקר רוח היה ודעת נקיה וטוב לב ורחמן שאין כמוהו מצוים הרבה, איש אמונה ונאמן בבריתו ואוהב אמת

בכל מאדו, כח כביר ורצון נמרץ, ועוז לב, ואומץ נפש נמצאו בו במדה נפלאה; אבל תלאות רבות סבבוהו מימי קטנותו ריש ועוני היה מנת חלקו כל הימים, ויהיו לו כל ימיו מלחמה עזה וקשה עם פגעי החיים ובמשך ימי מלחמתו ראה הרבה עמל ואון בבני אדם בעוה"ז וירא כי יד השקר רומסה והאמת למרמס, הפחזות והשרלטנות במרומי קרת והדעת והכשרון בקרן זוית. דרך החנופה וההתפארות למעלה למשכיל ודרך הענוה והאמת מלאה סירים סבוכים ועוני ותמרורים בסופה, ע"כ התמרמרה רוחו ויהי למר נפש ויסתכל בפני העולם כפנים נוצמים, ומר נפשו הטילה טפה של ארס בלשונו ובקסתו ויהי כל אשר אמר ואשר כתב מלא רעל ומרירות, נשיכתו נשיכת נחש עקיצתו עקיצת עקרב ומהתלותיו מלאים חדודים חדודים, אשר הכאיבו לב רבים, הדבר הזה גרם לו כי רבו משנאיו וכי כבדה עליו מלחמת החיים ביחד שאת וכל אשר הוסיף להלחם עם החיים כן הוסיפה התמרמרותו, ובגלל הדבר הזה לא ראה טובה בכל עמלו וכל אשר עשה נהפך לו לרועץ, זאת המושבה „עקרון" אשר ידיו מפחוה ואשר עמל ויגע בה בכל כחו ובכל אומץ נפשו ואשר בגללה נהרסה מעמדו ונחרב ביתו התנכרה אליו ותאמר אליו: לא אכירך.

גם ספרים חשובים פרסם הר"י בריל ז"ל. הוציא לאור שלשה כתבי יד מבית עקד הספרים של הברון גינזבורג: פירוש למסכת ר"ה המיוחס להרמב"ם, ספר זכות אדם לר' דוד רוקא, וספר שעשועים לר' יוסף בן זאבדו, שלשתם יצאו בקנין אחד בשם „יין לבנון". (פריז תרכ"ז) „פירוש רבנו חננאל" על פסחים (פריז 1868) ספר אגרות — כתאב אלכסאיל — מר' מאיר הלוי אבולעפיא, (פריז תר"ל). באר הגולה על אה"ק ומדת ותבנית בית המקדש וכליו, ועבודת הכהנים והלוים וכו' בהקדמה ארוכה מטנו (מיינץ תרל"ו).

* * *

ארז הלבנון נגדע פתאם מארץ החיים.

הר"י בריל השיב רוחו אֶל ויּמת בטבחר שנותיו ביום י"ד מרחשון תרמ"ז בלונדון.

השר יוסף קרינגר

בזמן היותו בירושלם המתורגמן של הפחה וממלא מקומו

השר יוסף קריגר

פרק מ„גנזי ירושלם":

אף הוא היה מן העולים הראשונים, „עולי לרגל", רגלי עלה לארץ הקודש, והוא מאותם שלשה הצעירים שבאו רגלי מהונגריה לארץ־ישראל, דרך הבלקן—קושטא. הוא סיגל לעצמו לשונות אירופא, והיה לסוחר נכבד ותושב קבוע בארץ. המשלה ראתה בו איש נבון וחכם, מלומד ונאמן, ומלאה את ידו בעבודת המשלה, ויהי המתורגמן הראשי לפחת ירושלים, מלכי אירופה, אשר בקרו בירושלים כבדוהו והוקירוהו באותות כבוד. הוא היה המוציא והמביא כל ענייני המשלה, מקבל פני מלך ושרים, ממלא מקום הפחה בנסעו לפעמים בנסיעות קרובות ורחוקות. וברכבו על סוסו לבוש בגדי שרד, חרבו על ירכו ואותות הכבוד על חזהו ראו בו סמל ההוד והתפארת. גם המושלמים וגם הנוצרים כרעו ברך לפניו, כבדוהו והוקירוהו מאד. הוא היה יהודי נאמן לעמו וארצו, מגן על אחיו תושבי ציון וירושלם ושוכני ערי יהודה, ואויביו ה„יחידים" היו: חברי המיסיון, אשר היה נלחם בהם תמיד והם שמרו לו את עברתם.

ובמשך שנות עבודתו הרשמית עזר הרבה להתפתחות הישוב החדש ויהי פלא־יועץ ורב־הפעלים יחד עם גיסיו וקרוביו הנכבדים חכמי עסקני ירושלם: הרי„ד פרומקין בעל החבצלת, ומר יוסף נבון ביי.

הוא היה היהודי ה ר א ש ו ן *) שבקר את „מערת המכפלה" בחברון בדרך רשמי.

---

*) הישמעאלים, כידוע, לא נתנו ב„אותה התקופה" ליהודים, גם להגדולים שבהם, להכנס גם אל הפרוזדור של המערה.

אז הופיעו בירושלם שני נסיכים גדולים: הנסיך ג'ורג' נכדה של המלכה וויקטוריה ובנו של אדוארדו שהיה אז יורש העצר, ואחיו הצעיר מטנו, רוברט, ואחרי אשר בקרו בירושלם נסעו חברונה, בלוית הפחה ומזכירו היהודי מר יוסף קריגר אפנדי, לבקר במערת המכפלה, חוץ מטנו לא נכנס אז שום יהודי פניטה בדרך רשמי.

שנים רבות שרת בשרתו הגבוהה הזאת, עד ששונאיו מצאו מקום עלילה להנקם בו, בתור „יהודי שומר שבת מחללו". הדבר היה בחדש חשון תרס"ג, בבוא ציר ממשלת ארצות הברית מקושטא לבקר בירושלים. המנהג העתיק ששרר בטורקיה לקבל פני צירי ממשלת זרות בעברם בארץ בכבוד מלכים" — בוטל זה כשנה. ועל פי „חוק מיוחד" ומאמר המלך הופקדו כל מושלי המחוזות לקבלם אך כאורחים נכבדים העוברים בארץ. הפקודה הזאת שמר רעוף פחה גם בשעת קבלת פני הגנרל וואלוס, ושלח אך את מליצו מר קריגר לקונסוליא לברכו בשלום בשם הממשלה ולהודיעו, כי מוכנת הממשלה לשרתו באשר ידרוש. מר קריגר מלא את הפקידו. אבל המזל גרם כאן סבה: השעה המיועדת

אמנם יודעים אנו, שנכנסו יהודים אחדים אל המערה פניפה גם „בימים ההם", ימי ממשלת התורכיה, ודוקא ברשות ובלויית השיך הגדול, אבל זה היה בער מלוא חפנים... הכניסם בחשאי, בסודי סודות, בחשכת הלילה בעטיפה ישמעאלים ויצאו בשלום בלי פגע, אך לאחר מהם קרה אסון, הישמעאלים פניפה הרגישו בו „נשמת יהודי" ויתנפלו עליו ויכוהו מכת מות וכל עוד נפשו בו הוציאוהו משם, הקונסול הפרוסי, שחפה בצלו הוליכו ירושלימה בעזרת שוטריו ומשרתיו.

ואביו של השיך הזה ספג פעם סטירת לחי הגונה, בנוכחותו של הנסיך פרידריך וויליהלם יורש העצר של מלך פרוסיה, בשעה שהלה ביקר במערת המכפלה בחדש כסלו תר"ל.

זקני ירושלם עודם זוכרים את הדבר: ביום השני בבקר נסע הנסיך עם השרים אשר אתו בלויית הפחה לבית לחם, ומשם נסעו חברונה ויבוא אל מערת המכפלה פניפה ויתאחרו שמה כשעה, כאשר אמר הנסיך לצאת את המערה, אמר לו השיך העומד על משמרת המערה: אמנם יש לך „רשיון מיוחד" לבוא אל המערה, ואולם היש לך גם „רשיון" לצאת? כשמוע הפחה את הדברים מיהר ויך אותו על הלחי סכה גדולה ונאמנה, ויאמר כי עוד נכונים לו שפטים.

לקבלת הפנים היתה שעה השע בבוקר ביום הששי, ומרכבת השר התאחרה עד הערב. הקהל נלאה לחכות ויחלו לעזוב מקומם אחד אחר, ביחוד היהודים שחרדו לקראת השבת, ונם מר קריגר, שהיה ירא שמים, זכר את יום השבת לקדשו ולבתי חללו, ויהי נכוך ונרהם, והשעה מאוחרת. פתאום נראתה עגלתו של הציר, ויגש אליו ויפסור לו ברכת הפחה. התזמורת החלה לנגן, ומר קריגר נתן פקודה לשר הגדוד לחכות לציר, עד שיטיב לבו בבית־הקפה היוני במוצא, ובבקשו סליחה מהציר על שהוא נחפז לעלות העירה, מיהר לעלות ירושלימה בזמן „הדלקת נר שבת" ויפסור להפחה את חראיון עם הציר ויבאר לפניו שהיה מוכרח למהר לשוב העירה. הפחה הבין את הדבר ולא אמר כלום. על שער בית המלון „טעדיטרייאן" (מלון אמדורסקי כיום הזה) הנועד לפשכן השר חכה עליו מר קריגר ויקדם שנות פניו ויביא לו ברכת שלום מאת הפחה ומשלת העיר.

וכאן היתה ה„נקמה". בעלי ברית המיסיון, שבאו עם השר מקולוניה העירה, השתמשו במקרה הזה ויעירו את השר, כי אך קריגר הסב בקבלת הפנים ה ק ר ה ה ז א ת. ויחר אפו בו, וידרוש מאת הפחה להסירו מפקידתו. הפחה התליץ עליו, ש„השבת בא והמתורגמן הוא יהודי", — „כן, אמר הציר, וכבר שטעתי שתורגמנך הוא שונא נורא לנוצרים ולנצרות, ומפריע את עבודתו של המיסיון". יש רק עצה אחת לפיים את משלת ארצות־הברית הנאורה על עלבונה: לפטר את הפקיד הזה מיד.

הפחה מסר למליצו את הדבר. הוא אמנם ידע, ששום עלבון לא היה כאן וגם הבין יד מי באמצע. וברוח כזה טלגרף לקושטא את פרטי המקרה. ומר קריגר התפטר ממשרתו, המקרה הזה אמנם הראיב לבות אוהבי העיר ונכבדיה בלי הבדל דת. כי כל תושבי עירנו בני דתות שינות ידעו להוקיר את עבודתו הנאמנה של מר קריגר. ולא הועילה כל הפלה, כל תחנה וכל בקשה מצד הצירים המיוחדים שבאו אליו, ומצד הבקשות המיוחדות שהוגשו לפניו.

הפחה נענה מקושטא לקבל את התפטרותו של יוסף קריגר איפנדי

ולשלחו לקושטא לקבל משרה יותר גבוהה בער עבודתו אשר עבד באמונה.

בבואו לקושטא נתקבל בכבוד נעלה על ידי כל השרים הגדולים וגם על־ידי השולטן עצמו. הוא שהה זמן־מה, ומשרת מנהל המדינות בסאלוניקו נתנה על שכמו.

נשף־פרידה נערך לכבודו בארמון ה„גראנד ויזיר", ראש כל שרי הממשלה, וידבר אתו טובות, ויאמר לו: כי עבודתו למטשלת תוגרמה עד כה הפיקה רצון מטנה, ולכן הריטתהו על ותפקיד בידו המשרה הנכבדה אשר הוא הולך לקחת עתה בסאלוניקו, ותקווה כי יוסיף להפיק רצון מאת הממשלה וכגמולו ישולם לו.

זה היה נוחם ליגונם של הקהל בירושלים, על הפרד מהם אהובם וידידם יוסף קריגר אפנדי. בסאלוניקי כהן במשרתו עשר שנים ואחרי כן ברודים וכל פלכיה. השולטן הריטהו למעלה גדולה הנותנת לבעליה תואר „אקסילנץ", ויכהן במשרתו הגבוהה הזאת כל ימי חייו.

נכבד וחשוב היה בחוגים המדיניים, אהוב ורצוי מאד, אף נתכבד באותות כבוד הנעלים ביותר כמעט מידי כל מלכי תבל ומושליה.

בשנת תרס"ד ישב בעיר קושטא בתור חבר הועד אשר בבית מועצה שר ההשכלה ומבקר הספרות הנכריה בתוגרמה.

בחורש אלול תרס"ד הודיע הטלגרף מקושטא כי גוע ויטת כה כן עמנו היקר, השר המרומם יוסף אפנדי קריגר.

זמן־מה היה גם „קונסול יוני" בירושלם, ולבני העיר את חמת הנוצרים על כניסתו ביום אידם לרגלי משרתו בבית קבר ישו, התפטר ממשרתו.

הניח אחריו דור ישרים יבורך, בנים כולם משכילים נושאי משרות וסוחרים גדולים באירופא, רק בתו הבכירה צפורה שנולדה כאן היא גרה גם עכשיו בירושלם וזו היא הגברת **צפורה** א"ר **שלמה עמיאל**.

מענין: שקריגר ופלאטנר אחים הם, בני אב אחד: מר יעקב פלאטנר מיפו היה אחיו של מר קריגר.

משפחת „קריגר" נמצא פה בן אחיו זקן—נכבד מר בנימין קריגר, שלרגלי הטלהבה נהרם מעמדו והנהו מתבודד בעולם הזקנה.—הוא היה רב הפעלים והחסד עסקן צבורי ומדיני בעירו (יונגריה). שמש ההצלחה זרחה עליו ועל מעשיו ויהי עשיר ונדיב גם יחד. הקים בתי חסד ובנה מהגי בית המדרש וצרכי הקהלה. פעמים רבות „ראיון" אצל הקיסר פרנץ יוסף לשיבת בני עירו בני ברית ואינם בני ברית שבולם הכירו לו תודה.

ר׳ מרדכי אדילמן ז״ל

תר״ז — תרפ״ב.

אחד מיקירי־זקני ירושלם, עסקניה וחכמיה.

ביום כ׳ אדר הגיעתנו ידיעה מעציבה מברלין כי ביום כ״ט שבט תרפ״ב נפטר שם פתאם ממחלת הלב מר מרדכי אדילמן, הוא הכין את עצמו לשוב ירושלימה והטוה קדמתהו. כבן חמש ושבעים שנה היה במותו.

ועל אבדן זה כלם מר יצעקו חבונה ואמונה בו נפגשו
בו עסקנות ורחמנות יחד נשקו ואי שכל עצתו רבים דרשו.

בתחלת הקיץ שנת הרפ״א נסע לגרמניה לשאל בעצת רופאים ולהתראות עם ידידיו הרבים; באור ליום א׳ כ״ח שבט בלה עד אחרי חצות לילה בחברת ידידים ואוהבים, בביתו שב יליד־הארץ מר מרדכי הויזדורף בברלין. אחרי שעות אהדות, לפני אור הבקר, הרגיש חולשה יתרה, בני־הבית חשו לעזרתו ברופאים ורפואות אך כעבור שעה קלה עלתה נשמתו אל על.

ביום שני כ״ט שבט הובל לקברות בברלין, חברי „בני ברית״ שהמנוח היה חבר לה, ירבים מגדולי היהודים בברלין, באו לחלק לו הכבוד האחרון, הרב ד״ר מאיר הילדסהייטר ואחרים הספידוהו.

נוסחת המצבה היא:

פ״נ

מה״ר **מרדכי אדעלמאנן** מירושלם.

חכם ורב פעלים

מורשה חברת „למען ציון״ בא״י

והוא מהראשונים בין בוני הישוב בארץ האבות

נפטר כ״ט שבט תרפ״ב לפ״ק

תנצב״ה.

חייו של המנוח היו מקדשים לענינים צבוריים גדולים, ורבות פעל על שדי הצבורות בגולה ובא״י; כארבעים שנה ישב בירושלם כל עמלו ומגמתו היה אך להטיב לזולתו, וזה אולי גרם לו שבנה לו בית באחור זמן, בעת שכבר הגיע לשנות בינה, ויקח לו לאשה בת גדולים וטובים,

הגברת גזלה בת הרב ר' כתריאל גוטליב. מי שהיה רב בעיר איידיטקוהנין (אבי זקנה היה הרב ר' שלמה זלמן הכהן ז"ל, חותנו של התייר הסופר בעל אבן ספיר). חותם האמת היה טבוע על מעשיו בלי משא פנים לאיש, איש מצוין היה בחכמתו ובעסקנותו, במעלותיו ומדותיו הטובות. בנועם נאמו לקח נפשות, ובקסם על שפתיו משך אליו כל הכתות והספלגות השונות, ויהי אהוב ונכבד בעיני כל.

בנסעו בשנת תרנ"ה לאירופא לרגלי אי בריאותו מסרה לו „לשכת ירושלים" (שהוא היה מחוללה ונשיאה) המכתב הבא לקמן:

לשכת ירושלם

א. ב. ב.

Jerushalaim Loge 376 ירושלם יום י"ח לחדש אייר התרנ"ה.

J. O. B. B.

לכבוד אחינו בן בריתנו הנכבד והנעלה רב פעלים לטובת ארצנו הקדושה מר **מרדכי אדעלמאן** הי"ו, שלום וברכה.

אחינו הנעלה!

בהפרדך מאתנו כיום ללכת למסעך, חושבים אנו לנו לחיב קדוש ונעים להביע לך רגשות הכבוד והיקר, האהבה והרעות אשר יהגה לבנו אליך תמיד, בבקשנו מאתך כי תואיל לקבל מאתנו היום את אות הכבוד את הכרת תודה לשכתנו על מעשיך ופעולותיך בתוכה ומחוצה לה לטובת — ארץ קדשנו, זה שנים רבות אשר אשרנו להכיר את תכונתך היקרה והנעלה ולהוקיר את מעשיך אשר כלם כמצוים ונעשים מפי אהבת האמת ואהבת הבריות השוכנה בקרבך, ענותך ורעתך העמוקה בכל מעשה קנו לך את אהבתנו ואת רגשי כבודנו לעולם, ובלכתך כיום מעמנו אף כי רק לפי שעה אתה הולך והיה חסרונך נכר מאד לא רק בחוג הקטן אשר אנחנו מתכבדים להיות מחלקיו, כי אם גם בעדת עירנו כלה.

אך בזאת ננחם בזכרנו כי יציאתך זאת על מנת לחזור אלינו היא, וכי מסעך זה יקים את הריסות גוך הנדכא למען תשוב לעבד עבודת הקדש ביתר עז, ומקוים הננו כי גם לטובת הכלל צרורות תוצאות רבות

בכנפי נסיעתך, כי בחכמתך ובתבונתך ידעת לעורר לבבות ולקחת נפשות לפעול ולעשות, לך איפוא בכחך זה!

היה נא לפטיש כל הארץ, דפק על פתחי הלבבות הנעולות בכח, ופתחו שערים לכל חפץ הרמת קרן עמנו, נשף ברוחך וחמו הלבבות הקרים, ורוח לוהבת, רוח לוהטת תפיח בכל בשר לעבוד ולעמוד בחיל לישע אחיך, ולאחינו מודיענו הנעלים אשר מאז ומלפנים לבם נתון לציון ועבוד יעבדו להטבת מצב יושביה תהיה אתה לעמוד אור להאיר לפניהם הדרך, הודע את דורשי שלום ציון מצב משאת נפשם, הודיעם את המעשה אשר יעשון למען ישא עמלם פרי ומעשיהם תושיה.

וככל אשר לא ישבח זכרך מלבנו, כן תזכר גם אתה בארצות מרחקים את לשכת ירושלם אשר התכבדה לראותך בתור אחד אחיה ובתור נשיא לראשה, יעלו נא על לבך מוסדותיה השונות להטבת מצב בני ציון בגשם וברוח: בית הספרים הטיחר בירושלם מדרש אברבנאל אשר הקימה ואשר כוננה להיות למגדל אורה לבני עירנו. בית הספר לערב אשר כונן לצעירים המוצאים בידיעותיהם אשר ילמדו בו עזר במעמדם בחיים, וביחוד מוסדת עבודת האדמה בכפר מוצא, מי כמוך יודע את רב הטוב הצפון בם להרמת קרן אחינו, ומי כמוך יודע גם כמה עוד חסר לנו להביאם אל תכלית השלמות ככל אשר צירנום לנו ברעיוננו.

שא נא שלומנו איפוא אל אחינו בני בריתנו בארץ מערב, ועוררתם לחזק ברית אחותנו בלכתם אתנו שלובי יד בכל מפעל טוב לטובת ערי אלקינו, הלא אנשים אחים אנחנו ומטרת אחת לכלנו, היא הרמת קרן עמנו בגשם וברוח, יתנו לנו גם המה ידיהם ויחד נעמל לקומם הריסות ערי קדשנו ולראות בטובת יושביה.

ולאשתך הכבודה ההולכת עמך נשלח את ברכתנו פציון ללותה ואמרנו לה: דעי נא כי פקדון יותר חשוב מבעל מכלכל את ביתו הפקד בידיך, כי לא אישך לבד הוא האיש ההולך עמך: כי אם גם איש ירושלם איש בית ישראל, ושמת עינך עליו בראגת כפלים לשמרו ולפקח על

שלומו, ומהרו ושובו אלינו אתם ובתכם הידדה תי׳ שלמים בגופכם שלמים בנפשכם וכל דאגה ומכאוב לא תדעו עוד, אמן.

בשם אחיך בני לשכת ירושלם החותמים ברגשי אהבת אחים טהורה ומברכים אתכם כי תצאו לשלום ותשובו בשלום לעיר שלם!

פקידי לשכת ירושלם:

הנשיא אפרים כהן

הסגן יצחק יחזקאל יהודה

המפקח מנחם מענדל סוסניצקי

חמזכיר שמואל ראפאלאוויטש

הסוכן יצחק חגיז

מזכיר הסוכן אברהם יחזקאל בלום

השומר יחיאל צבי ציטירינסקי

הועד הרוחני:

דוד יצין מי שהיה נשיא

אברהם משה לונץ

אליהו האניג

יוסף מיוחס

ועד לטובת הישוב במוצא:

יחיאל מיכל פינס מי שהיה נשיא

זאב יעבץ

הצבי יעקב מאיר ס״ט

נסים אלישר

בצרוף המכתב הזה נמסר לו מטעם „לשכת ירושלם״ גם „מדליה של כסף״ מצד אחד חקוק: שני לוחות הברית, מנורה ושלחן; לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח אמר ה׳ צבאות.

לשכת ירושלים א. ב. ב.

Jerushalaim Loge 376 U. O. B. B.

ומצד השני: לשכת ירושלים

למי שהיה נשיאה האח מרדכי אדילמן בעד חריצות ופעולה טובה אות כבוד ויקר הרנ״ה.

ר׳ מרדכי אדלמן נולד במדינת ליטה בשנת הרי״ז לאביו הר״ר צבי אדלמן שהיה ת״ח ועוסק בתורה ובעבידה. את כל שנות בחרותו בלה המנוח בחדר ובישיבה, שמו היה ידוע בתור עלוי בלמודי התלמוד. עוד בנערותו הראה הנער נטיה בהשכלה, וכאשר גדל התחבר אל המשכילים של הזמן ההוא, ויתמד גם בלמודי חול. ביחוד היה חבר רע להמניה ר׳ יחיאל מיכל פינס, שניהם יחד למדו וישתלמו בש״ס ופוסקים. הוא

נתפרסם בשנות צעירותו ע"י מאמרים רבים שפרסם ב„המליץ", ב„המגיד" ובעוד עתונים, שבהם כתב על ארץ־ישראל ועל חקירת קדמוניות *).

למקצוע האחרון התמסר ביחוד, והיה מבקר את הספריות העתיקות וביחוד את הספריה של הותיקן ברומא. מטעם הותיקן נשלח פעם לפרס ולבגדד להתחקות על בתי הכנסת העתיקים שם של עובדי־האלילים, המושלמים ועוד, ומשם הביא אתו חקירות חשובות. בנסיעה זו סבל המנוח יסורים נוראים. בדרך התנפלו עליו שודדים ששדדו ממנו את כל אשר לו ואפילו את בגדיו הסירו מעליו. הוא נכנס אל העיר הקרובה כשהוא לבוש שק, וכך נכנס אל בית־הכנסת בליל שבת.

המנוח היה מכובד אצל מנהלי ה„אלינס", כה"ה כרפיה, נטר, גולדשמידט והברון הירש. ותמיד היה רב אתם על החנוך שהם נותנים לילדי היהודים בארצות־המזרח, בזה שהם מלמדים בבתי־ספרם רק את השפה הצרפתית, ואינם ניתנים לתלמידים שום חנוך יהודי, ואינם מלמדים את שפת הארץ.

לפני כארבעים שנה בערך בא לגרמניה במטרה לנהל העמולה לשם הרחבת הישוב בארץ־ישראל. או נוסדה על ידו, בעזרת עוד יהודים גדולים בפרנקפורט ובברלין, החברה „למען ציון" שמטרתה היתה: ליסד ישובים יהודיים בא"י במקומות שטרם התבססו בהם קהלות יהודיות, וכמו"כ לתמוך בידי בעלי־מלאכה בהלואות בלי־ריבית ובהבאת כלי־מלאכה חדישים מאירופה.

כשנוסדה החברה נסע מר אדלמן לירושלם בתור מורשה לכל עבודותיה בא"י. פעולותיו הראשונות היו: התישבות יהודים בשכם וברמלה ובעזה, ודאגה לכל צרכי הצבור כמו מקוה, בית־כנסת, תלמוד־

*) בהיותו בפריז בשנת תרל"ט הוציא לאור יחד עם החכם מר בנ' ירחון בשם „חי עולם" במטרה לפרסם בבל חדש כתבי־יד ישנים ויקרים מחכמי ישראל הקדמונים אשר לא באו עוד בדפוס.—

הרבה כתב בהעלמת שמו, ואחד הפסידונים שלו: היה „בן צור" (צבי ורבקה: שמות היריו)

כמדומה לי שגם בעתונים הלועזים היה חותם ככה.

תורה, שו"ב ועוד, כדי לאפשר את בסיס הקהלה. בעיקר הושיב שם בעלי־מלאכה שהתפרנסו מיגיע כפיהם מעבודה ולא מהגרנות ומסחר.

כשסר הברון הירש את המושבות בארגנטינה הוזמן מר אדלמן לנסוע לשם להיות שם מנהל המושבות, והציעו לפניו תנאים מצויינים ומשכורת גדולה. אך הוא סרב ויען כי הוא מוכן לשרתם אם רק ירצו לעבור בא"י, אך אין הוא מסכים בשום אפן לעזוב את א"י ולהתיישב בגולה.

מר אדלמן יסד גם פוליקלינקה בירושלם שקבלו רופא ורפואות בזול מאד, והביא רופא מיוחד מגרמניה וסדר פה בית־מרקחת, אח"כ כשרבתה מחלת הגרענת הביא המנוח בשם החברה את רופא העינים ד"ר א ר ל נ ג ר משוויצריה ויסדר גם בית־חולים מיוחד לעינים.

המנוח היה ממיסדי בית־החולים „שער ציון" ביפו, ויהי זמן רב אחד מגבאיו. עפ"י השתדלותו נבנה בית־החולים הנהדר בצפת, וישיג נדבה מאת ה' א ט ל י נ ג ר מפרנקפורט לצרכי בנינו.

כשפרצה המלחמה הורע מצב החברה מאד, ופעולותיה פסקו כמעט, המנוח סבל בשנים האחרונות מחסור ודחק.

איש כזה—גם ל„אחר שנים עשר חדש" ל א נ ש כ ח מן הלב, ושלש שנים אחר פטירתו הזכיר אותו חסופר הגדול „ר' בנימין" בעתון „הארץ" ציון לזכר מרדכי אדלמן ז"ל. ובתור „זר והב" לזכרונו מעתיקים אנו בזה קטעים אחדים מדברי „ר' בנימין":

היום, לפני שלש שנים, הלך לעולמו אחד מטפוסי ירושלים: ר' מרדכי אדלמן. איש הלצה היה המנוח ובחייו אהב להתלוצץ לא מעט במראות החיים, אך בטותו התלוצץ גורלו גם בו לא מעט: הוא, שישב בארץ למעלה מארבעים שנה ועסק הרבה בישובה,—נפטר באחרונה בחוץ לארץ, בברלין, בדרך שובו לארץ. אפשר שגם דבר זה גרם, שגם ציון לזכרו לא נעשה עד היום הזה. והרי היה זה אדם מענין עד מאד, אחד מטפוסי ירושלים, טפוס בלתי רגיל לגמרי.

את חטאי אני מזכיר היום, בהועד ועידת הסופרים בחג הסוכות האחרון בירושלם וכאשר היתה שומה עלי להזכיר את ניחי־ערן מהשנים האחרונות הזכרתי כמה וכמה סופרים—ורק אותו שכחתי. ואפשר שלא

הייתי נזכר בו גם עתה לולא—זכרון הארבעים של סטולנסקין. הרי אדם זה, ר' מרדכי אדלמן, היה ידיד ומודע לסטולנסקין, הוא שכתב ב„השחר" הוא שגם ערך את „השחר" בנדוד העורך למרחקים, הוא שתווך בין סטולנסקין ובין ליברמן, הסוציאליסט הראשון בספרותנו; כי ידיד־נפש היה גם לליברמן, ידיד ומודע היה גם לפרוש דוד קויפמן, לכל חנוואדיה הישנה של אוהבי עמם וארצם, גם ד"ר סאלוונדי, ר' עזריאל הילפהימר ד"ר הרצברג בכלל, ידיד ומודע היה גם לאליעזר בן יהודה עוד ביתי שבתו בפאריס—ושניהם דברו עברית עוד בפאריס; ידיד ומודע נשאר לבן־יהודה עד יומו האחרון.

הקוראים, אשר קראו בעיון את מאמרי בן־יהודה האחרונים כלפי תקציב החנוך שגדל בעיניו עד כלי די, יזכרו אולי שהוא סביא שם דברי מכר אחר, אשר תאר לפניו את המהלך התרבותי כאילו בחפצו להפוך את הארץ ל„ישיבה גדולה" מודרנית. אותו מכר היה המנוח אדלמן. היחסים ביניהם לא פסקו ולא נתקלקלו בכל מהלך החליפות אשר קרה את שניהם. שניהם לא פסקו מלכבד זה את זה.

והאיש הזה, שתחלתו היתה במערכת „השחר" ואמצעיותו עבודה מסורה רבת שנים לישוב—סיים את מערכת חייו בתור ידיד ומודע לר' חיים זוננפלד, ל„אגודת ישראל". לועד העיר האשכנזי מיסודם של אילו.

אכן אין זו המהתלה היחידה בחייו של המנוח. הוא ספר לי, כי פעם נתגלגל לאלג'יר והנה הם כספו בלי משים. ועי"כ חשבונו היה צריך עוד להמתין מספר ימים עד בוא אליו כסף חרש. מה עשה? פנה לראש העדה באותה עיר בבקשת „גמילות חסד". הלז העמיד עליו עינים תמהות „אם אפס לך הכסף—לך עבוד ותרויח את לחמך, ואני מה כי אלוה לאיש אשר אינני מכירו?". זה הדבר, ענה אדלמן, אתה נותן לי תשובה כזאת רק מפני שאינך מכירני אילו הכרת אותי וידעת את מדת העצלות אשר בי לא היית משיאני עצה שאלך לעבוד. התשובה מצאה חן בעיני ראש העדה—והלוה לו את הסכום הנדרש...

הוא בגיל גדד הרבה. פעם, בהתהלכו למסעיו במדינות „פרס ומדי",

ההנפלו עליו שודדים, ששדדו ממנו את הכל ואפילו את בגדיו, הסירו מעליו, הוא הגיע אל העיר הקרובה כשהוא לבוש שק וכך נכנס אל בית הכנסת בליל שבת, האגדה מוסיפה, כי השאירו לו גם את הצילנדר על ראשו, באשר לשודדים לא היה חפץ בו.

(אגב: בתולדות הפילוסוף המושלמי הגדול ג'זאלי יש גם כן מעשה בשודדים, שמן הראוי להוכירו פה. הלז למד מספר שנים אצל רבו וכאשר שב הביתה התנפלו עליו שודדים וגזלו כל אשר אתו, לרבות גם את הכתבים. הוא התעשת ורץ אחרי השודדים ובקש מהם כי יחזירו לו את הכתבים אשר אין להם חפץ בהם, ראש השודדים הביט אליו בלעג ואמר: איזו תורה למדת אם אפשר לאחרים לקחתה ממך? והחזיר לו את הכתבים. אומרים, כי שאלה זו של ראש השודדים השפיעה ג"כ על ג'זאלי עד שהתחיל ללמוד כל הלמידים מחדש ע"פ שיטה חדשה ועצמית.

ולמה הלך אדלמן ל„פרס ומדי"? הוא הלך שמה מטעם הוואטיקן אשר ברומא כדי להתחקות שם על בתי־הכנסת העתיקים אשר שם לעובדי האלילים והמושליטים כי אוהב את חקירת הקדמונים היה אדלמן מנעוריו והיה מבקר בספריות העתיקות בבירות איריפה וביחיד בספריה של הוואתיקן ברומא ופקידי הספריה בבדוחו והוקירוהו. כי אמנם דיוקן מאד היה בכל אשר כתב או הרצה וטשנתו היתה בחינת קב ונקי.

ושוב יסיפר: פעם בקר בבית תפלה של צרקסים והביט אל כל עתיקותיו, כשיצא מבית התפלה החוא הרגישו המתפללים כי „כופר" היה בו ורדפו אחריו, במקרה היתה עיר־החוף קרובה והוא נמלט כל עוד נפשו בו ומצאה בחוף אניה צרפתית ורב־החובלים בראותו את התעודות אשר בידו מהר ועזב את החוף יחד עם הנשלמ.

איש פקח בתכלית היה. עונג היתה השיחה אתו ואני לא החמצתי כל הזדמנות כדי להכנס אתו בשיחה. הוא כתב בלשונות שונות אבל מיעט לכתוב, הוא התיחם למלה שבכתב בכל חומר הדין. הוא סרב בהחלט להשמע לדרישת בניתיו וידידיו לרשום בספר את זכרוניותיו או להקריאם להן. הוא חשש שמא יפנע בלי משים בכביר ידידיו הגדולים

אשר היה יקר לו עד מאד. אך בתורת שיחה לא היה נמנע מלפתוח את האוצר הבלום של זכרונותיו.

תכונתו הנפשית הבולטת היה הקו האידיאלי. הוא הלך מעדנות, דבר לאטו, אך אהב להסתכל הרבה־הרבה, להסתכל ולהתבדח מעט, להסתכל ולנתח את אשר ראה. הוא לא אהב לעמוד על הבמה, להדחק לשורה ראשונה הוא מסר את השורה הראשונה ברצון אפילו להדיוטות. הוא הסתפק לעמוד ברוב השעות אפילו ב„מפולש" ובלבד שתהא לו ההזדמנות להבין מה שנעשה בשורה ראשונה. ויש אשר בעמדו גם ב„מפולש" היה בכ„ז השליט בשורה ראשונה".

— — — —

„בלב פצוע ושותת דם הרינו מביעים בזה את יגוננו העמוק על הלקח מאתנו חברנו מנהל הסניף של האפ"ק ביפו.

ר' אליהו ספיר ז"ל

המנחם את אבלי ציון ינחם את משפחתו והטון ידידיו ומעריציו ובתוכם אותנו. **פקידי חברת אנגליה־פלשתינה ביפו.**

„בלב שבור ופצוע הננו לזעזע בקהל רב את צערנו הגדול מני ים על הלקח מאתנו לפתע פתאום האיש הגדול, רב הפעלים, בעל כשרונות גאוניים, שער רגעו האחרון לא חדל מעבד בעבודת הקודש בעד עמנו ארצנו ושפתנו.

מר ר' אליהו בן זאב ספיר ז"ל.

המנחם את אבלי ציון ינחם את משפחתו ואת המנהל הראשי מר ז"ד ליונטין ואת כל פקידי חברת אנגליה־פלשתינא ואת כל מוקיריו ומכבדיו הרבים ובתוכם אותנו.

בשם חברי אגרת עזרה, ועד האגודה:

יהודה ראאב, יעקב גינזבורג, חיים כהן, זאב ליפקעס, זלמן פישצנר.

הוא היה יליד בן יליד ירושלים, בנו של הרב ר' בניטין זאב הלוי ספיר, ונכדו של ההייר המפורסם בעל „אבן ספיר". וכמו כל בחירי בני ציון המצוינים למד גם הוא בישיבת „עץ חיים". ויהי לסופר ומורה בפתח תקוה.

הוא היה בעל כשרונות בלתי מצוים: בדי עזרת מורים למד חמש שפות וידען על בוריו; ביחיד היתה ידיעתו רבה בספרות העברית והערבית ויחד עם זה היה שקדן נפלא ועסקן צבורי שלא הניח דוגמתו.

עיד מימי נעוריו נעשה מר ספיר חסיד נלהב של תחית הארץ על ידי ישוב חקלאי חדש; בהיותו מורה בבית הספר העממי אשר בטוישבה פתח הקיה, למד ידעה על בוריה את הלשון הטורקי ואת החוקים המקומיים כדי שיוכל להמציא עזרה משפטית לקולוניסטים בשעת קנית אדמה ועל ידי ידיעתו והשתדלותו הנמרצה ניסרו ויתבוננו כמה ישובים עבריים בארץ ישראל.

בשנת תרס"ה היה לסגן בהנהלת הבנק הלאמי ביפו וכשהיה עוזב בשעה מאוחרת את הבנק (הוא היה הטיר נכנס ראשון ויוצא אחרון) היה הולך לישיבות לעניינים צבוריים וספרותיים והיה יושב עד שתים שלש שעות אחר חצות הלילה או שהיה יושב בביתו ולומד וכותב כתלמיד-חכם טובהק הטמית את עצטו באהלה של תורה, ותורה לשמה (א. ז. ר. בהספרו). ויחד עם זה היה ר' אליהו ספיר ענו וצנוע ובחברת טוביט וסופרים היה חבר אהוב וחביב.

טרוב אהבתו וחבתו אל הארץ שקד על חקירת המצב הגאוגראפי והאתנוגראפי של פלשתינה, בהמשך הזמן כשרחש לו ידיעות טרובות במקצע זה פרסם בעתונים שונים שורה שלמה של מאמרים בדבר טבע אדמת ארץ ישראל, טיב צמחיה ועוד. מר ספיר כתב את המאמר "הגליל" בהאנציקלופדיה של ברוקהויז עפרון. והדפים בטקצוע זה ספר מיוחד ורב הענין בשם "הארץ"; כתב הרבה טאמרים גם בשאלות הפילולוגיה ועל דבר התפתחותה של הלשון העברית.

מר ספיר במעט שנותיו עשה הרבה בשביל עם ישראל וארץ ישראל וספרות ישראל.

משפחת עמיאל בירושלם

בעלי עשירים, נדיבים ועסקני הצבור

המשפחה הכבודה הזאת עתיקה היא בירושלם, טוצאה טארץ המערב; בשנת תר"ל, בערך, בא לשכון כבוד בירושלם הגביר המרומם סי' **חיים מימון עמיאל** והרבה לעשות צדקה ויחסד לעניים, גם קבע לו **ישיבה** [illegible] טעדת **המערבים** הי"ו בבית הכנסת **צוף דבש** לקהלת המערבים בעיר העתיקה. אבן טקיר טכרזת ואומרת דבר נדבותיו (עין ספר "אבני זכרון") ונפטר בשם טוב ביום א' תטוז תרנ"א. ובשנת תרט"ג בא טר אחיו הגביר הנדיב סי' **יוסף עמיאל** וגם הוא הרבה עשות צדקה וחסד, נלב"ע בח' תטוז תרט"ז. אחר טבניו הגביר סי' **שלמה עמיאל** נ"י הוא חתנו של השר המנוח **יוסף קריגר** ז"ל.

מגלת־סתרים מלפני מ' שנה

מנהג קדום הוא בירושלים להטמין מגלה כתובה על קלף תחת אבן־הפנה של בנין צבורי, כיתבים בה כל פרשת הבנין ומפרטים את שמות המנדבים וגדולי המעשים אשר היו ליסוד לבנין זה, ואחרי שחותמים עליה כל הנוכחים בשעת הנחת האבן, משימים אותה בכלי חרס סתום מכל צד, לשמרה מרקבון, וטומנים אותה תחת אבן הפנה לזכרון.

בידינו נמצא נוסח „מגלת סתרים" מעין זו מלפני כארבעים שנה, בעת שהניחו אבן הפנה לבית החולים על שם רוטשילד בירושלים תחת הנהלת ד"ר שווארץ—היום הוא בית החולים „הדסה"—והרי העתקת הואת מיום ט"כ לחודש זיו תרמ"ז:

אבן פנה זכרון מזכרת

מאהבת מסותרת

לכבוד ולתפארת

למען יעמוד לנצח בנין הזה לעולמי עולמים.

„בסימן טוב, לפנינו אנחנו העומדים החו"מ הונח אבן היסוד הזה בית החולים לעניי ישראל הדרים פעיה"ק ירושלם ת"ו מאת המשפחה הרוממה שרי ונשיאי ישראל פאן רוטהשילד נ"י ביום טוב לחדש זיו שנת זמרת. הוקם על בהשגחת האדון הרופא המובהק ד"ר שוורץ ע"י המהנדס האדון פראנגיא. זכות כל העניים יגן עליהם נסו"ב".

ובנוכחות הרבנים, הפחה, הקונסולים וראשי העדות הונחה אבן הפנה והושמנה המגלה בתפלות ובשירים: אין כאלקינו ומזמור שיר חנוכת הבית.

השופט ר' יוסף בלנק.

מגנזי ירושלם:

משפחת „בלנק" עתיקה היא בירושלם. מוצאה משקלוב אשר ברוסיה ומושבה בדמשק. ר' יוסף בלנק נולד בדמשק ויגר בירושלם. ובהיותו מליץ נשגב בשפת ערבית ובקי בחוקיה ומשפטיה כאחד השופטים הגדולים, נמנה מטעם הפחה והמיפתי, שהוקירוהו מאד, לחבר במחכמיה שזיניה (משפט נפשות) ויהי משלשת השופטים הראשיים. בית המשפט הזה היה מרכב משלשה גזעים: יהידי, נוצרי ומושלמי. איש ישר ונאמן היה. נקי־כפים ובר לבב, אבל מרוב ישרותו ונאמנותו ורוך לבו נכשל ונפל בפח אשר טמנו לו חבריו ובראשם ה„קטיגור". וזה האחרון בראותו את הצרה שהסב לידידו איש־הישר והנאמן, ולא היה יכול עוד לחקן את עוותתו, הציקהו הנוחם והשתגע מרוב צער.

וזה הדבר: בחודש חשון תרמ"ז לפני כארבעים שנה קרה אסון לאחד מתושבי ירושלים, ור' אליעזר אפשטיין שמו מלודז. הוא היה בעל מלאכה מתפרנס בדוחק מתקן שמשיות, והיו קוראים לו „ר' אליעזר פאריסולניק", ובזה התפרנס שנים רבות, גר בחצר הכולל. ואחיו מת בווינא, ובנים לא היו לו ויגיע הינו בסכום חמשה עשר אלף פלורין! לרב ר' יונה ליב מנדילזון ז"ל, מנהל בית המדרש „דורש ציון". ויחל האיש הזה לשלוח במסחר ידו, ויצווה כסף לפלחים הידועים אשר לא זכו לשם טוב, ובהגיע זמן הפרעון ולא שלמו, הביאם בפלילים, וגם ביום שנהרג, שעות אחדות לפני האסון, עמד אתם במקום המשפט. והוא יצא בתחילת הלילה ההוא רוכב על חמורו ליפו, שהתיישב בה לרגלי מסחרו, וכאור הבוקר מצאו עוברי אורח את גויתו מושלכת על אם הדרך אצל מוצא במורד הר ירושלים, מהלך שעה אחת משער העיר.

שאריו וקרוביו ובני „חברה קדישא" טיהרו לצאת למקום האסון והודיעו על הרבר למשלה. ויצאו גם שר השוטרים, סגנו ושופטים אחרים ורופא העיר וידקו את גוית הנרצח ויטצאו בה פצעים רבים, ומהם

נראה, כי ירו עליו ראשונה בקנה רובה ויפצעו את חזהו ואחרי כן גזרו ראשו בחרב.

בני חברה „קרישא" עשו את שלהם, ונשאוהו על כתפיהם אל הר־הזיתים. והמטלה עשתה את שלה לחקור ולדרוש הדט הנקי אשר שופך להפוש הרוצחים ולענשם קשה. באחר הלילות באו אחדים מהם אל השופט היהודי הזה שלא נח ולא שקט בחקירותו ודרישתי, ויספרו לו „סכום כסף הגון" לטובת אלה שנמהח עליהם הדין. ויחד עם זה התרו בו שאם יסרב מלקחת הכסף דמו בראשו. ויקח הכסף ויוליכם אל מחלא מקום הפחה (הפחה בעצמו לא נמצא אז בעיר) ויתנם לפניו למען ידע את אשר לפניו, ומי המה נותני השוחד. אבל נהפכו עליו ציריו והושם להטהונו בבית האסורים הנורא ביותר, „חאבס אל דם" (בית האסורים של שופכי דם). ותהום כל העיר. חמת ראשי השופטים נתכה עליו, ולא הועילה כל תפלה, כל תחנה להראות צדקתו וישרתו. ושני עסקני הצבור ר' בצלאל הכהן לאפין ור' בן־ציון זילברשטיין לא נחו ולא שקטו ויאספו כספים לשלוח אנשים להוואלי אשר בדמשק, ויסע אז ר' יוסף משה קרויז בתעודות מכל התושבים, מבני ברית ומשאינם בני ברית, שכולם באחד העידו על ישרתו וצדקתו ועל כונתו הטהורה במסירת הכסף אבל גם שם כבר נחתם דינו, עד אשר שב הפחה שהכיר והוקיר אותו, ויוציאהו לחפשי, ומני אז ההפטר ר' יוסף בלנק ממשרתו ולא התודע עוד לרשות.

ר' אליהו גוד אל נ"י.

בהיותו כבן 27 שנה (בשנת תרכ"ח) עלה א. ג. (או „גדול") לארץ־ישראל, מאנגליה מקום מגורו, אשר שם היה לו בית מסחר גדול של מכלת, שהיה במצב של פריחה גדולה, ויהי מבתי המסחר היחידים שהי' סגורים ביומי שבת ומועד, כי אעפ"י שקבל עקר חנוכו בבריטניה בכ"ז נשאר תמיד יהודי חרדי, דתי ולאומי, כראוי לנצר מגזע רבנים

וגאונים, (ברוסיה ובפולין), כמו: הרב החסיד ר' אברהם אליעזר גדול מטיקטין; הרב הגאון ר' שמוא (הידוע בשם מהר"ש) האבר"ק סטביסקה־וויסוקה; הרב ר' ולויל"ה יעב"ץ האבר"ק קוקנא; הרב ר' קרישי"ל אבר"ק קולנא; הרב החסיד ר' גדליה איטשה נוטה"ם מטיקטין; הרב ר' משה מעשל חרל"פ האבר"ק זאבלין; הרב ר' שלמה זלמן יהודה ביאליסטוצקי ראש ישיבת לודז, ועיר ועוד. כל ישעו וכל חפצו בחיים היה תמיד, גם בימי נעוריו, לבא ולהשתקע בארץ־ישראל, ולפעול שם לטובת בנינה ופריחתה; למטרה זו מכר את בית־מסחרו אשר באנגליה, ובשנת התרכ"ח עלה ירושלימה להשתקע בה. פה נשא לו לאשה בשנת ה' תרכ"ט את מ' טויבא בת הרב החכם המפורסם, הנוסע והחוקר הידוע, מהור"ר יעקב הלוי ספיר ז"ל, מחבר „אבן־ספיר", ויפתה לו בירושלם אחרי חתונתו בית מסחר כללי של מכלת.

בבואו ארצה ישראל היה לבוש במנהג עשירי אנגליה, בבגדים אירופיים. בעת ההיא, כל מי שהיה לבוש בבגדים אירופיים היה חשוד ב„מינות ובהשכלה", ועל כן נסו ראשי־הקהל אז,—שכבדוהו מאד בבואו— להשפיע עליו בפרט ע"י קרובו, אחד מראשי הקהל בירושלים— הרב ר' פישל לאפין ז"ל—שישנה את בגדיו ויחליפם בבגדים ירושלמים, היינו בקאפטין הארוך, אזור על מתניו, סנדלים וגרבים לבנים על רגליו, וכבע של שטרימל חבוש לראשו בשבת. אבל היא בהיות שלא נסה באלה, לא אבה שמוע להם למרות איומיהם, באמרו שהוא היה תמיד יהודי חרד גם בהיותו באנגליה כשהיה לבוש בבגדים אירופיים, וכי אין הבגדים עיקר, ורחמנא לבא בעי, ובפרט שהוא אינו תלוי בשום אדם, ולא קבל שום חלק מהחלוקה. אז נסו להשפיע עליו לעזוב את ארה"ק ולשוב לאנגליה, אבל גם בזה לא רצה שמוע להם, כי מי זה יוכל להבריחו לעזוב את ארצנו הקדושה, ולנדוד נדוד שוב בגולה, והלא הרשות לכל יהודי לחיות בארצנו כפי הבנתו ודרכו, בלי שיוכל מי־שהוא להפריעו, אם רק הוא יהודי טוב. ראשי הקהל אמנם עזבוהו לנפשו, אבל בא מקרה אחר שהכריחהו להחליף בגדיו. אמו ואחיותיו היו גרות בירושלם

מספר שנים עוד בטרם יבא הוא, ובבואו ירושלימה, כמובן, התאכסן במעונן; ויהי היום, בערב ראש השנה שנת התרכ"ט, הלך להתרחץ בחדר הרחצה, ואת בגדיו עזב בחדרו, ויהי לבוש רק בגדים קלים, בגדי ליפה, בשובו מחדר הרחצה מצא שכל בגדיו נשרפו, וספרו לו כי גץ יצא פתאם מהטבח שע"י חלון חדרו ועי"ז נשרפו בגדיו. בעת ההיא לא היו בירושלם כבזמננו וכמו עתה בתי מסחר לבגדים הפורים, והשעה היתה תכופה, ויהי מיכרח לקחת לו הלבושת ירושלמית, מהבאה לידו, ויהי לנס, רק פאות ראשו לא היו לו, כי לולא החסרון הזה היה כבר נחשב לירושלמי גמור, אבל תיכף אחר החגים עשה תעמולה גדולה בין הצעירים להסיר מעליהם את הקפטאן והאבנט, וללבוש בגדים אירופיים, ויקים בזה שאון גדול בין הקהל, אבל לא הועילו להם כלום. רבים מהצעירים, ודוקא מהמיוחסים, התאחדו בהסכמה אחת להסיר מעליהם את הבגדים הירושלמים, וללבוש בגדים חצי אירופיים ויחד עם זה התחילו ג"כ לעיין בספרי השכלה ויהיו למשכילים, מהם יצאו גם סופרים ידועים, ומהם היו מיסדי וראשי מסחר בירושלם וגם ביפו, ומהם נהיו למיסדי השכונות והמושבות בארץ־ישראל.

רק בתים אחדים בשכונת „משכנות־שאננים" של ר' יהודה טורא היו אז בירושלם, מחוץ לחומה וקרוב לה, וגם השכונה „נחלת־שבעה" החלה אז להבנות, (רק בית אחד של חרש־הנחושת) ותו לא מידי. פחד הערבים היה גדול מאד עליהם, ומר א. ג. התחיל לעשות התעמולה להרים ראש, ויתן להם דוגמא בעצמו הוא לבלתי התפעל כל־כך מפחד הערבים והנוצרים. בעת ההיא היה אסור לאיש יהודי לעבור דרך רחוב קבר הנוצרי (שהיה נקרא בפי היהודים „רחוב הטרפה"), האסור הזה בא לרגלי מקרה לא־טהור, שנוצרי אחד עלה לחורבת ר' יהודה החסיד ויתעב את המקום, ואז גזרה הממשלה שלנוצרי אסור להכנס ברחוב היהודים, וכנגדו אסיר ליהודי להכנס ברחוב הקבר. כמובן, שהאסור השני נתקיים בעת אשר הראשון לא התחיל אפילו להתקיים, ומילא מובן שגם השני היה צריך להבטל. ומר ג. החליט להראות לכל העם שישמעו ובל יראו, כי

בהיותו נתין אנגליה הלך פעם בשבת אחת לטייל יחד עם הקונסול הבריטי, ברחוב הקברי, בריש גלי, דוקא כשהוא לבוש בגדים יהודים־ירושלמים ושטריסיל חבוש לראשו, ושני קוסים (שוטרי הקונסוליה) חמושים ומזוינים הלכו לפניהם ולאחוריהם. ממילא טובן שהערבים הנוצרים אטנם חרקו שן, אבל איש לא נועז מהם לגניע בהם לרעה. וכתוצאה מזה החלו היהודים לרכוש להם יותר ויותר מקומות־קבע ברחוב הבטרק הקרוב לרחוב הקברי, ולפתוח גם שם בתי מסחר שונים, ולהתבונן באין מפריע ברבבות התירים ועולי־רגל הנוצרים הבאים לבקר את הקבר הירוע, וגם להרויח מהם, ותהי מאז ליהודים דריסת הרגל גם במקומות שלא נועזו עד אז אפילו לעבור דרך שם.

כל הישוב היהודי היה אז צפוף בעיר העתיקה, בלי אויר לנשימה, כמו ברחוב היהודים, רחוב חב"ד, ואח"כ גם ברחוב חברון. אולם היו עוד רחובות ידועים ששם לא היתה ליהודים כל דריסת רגל, ובפרט כמו שספרנו לעיל, ברחובות הקרובים לקבר הנוצרי ומכל שכן שאיש מהיהודים לא חלם אז ע"ד התרחבות הישוב מחוץ לחומות העיר שגם הערבים והנוצרים לא העיזו לגור שם, והיו חיים בתוך העיר לפנים מהחומה, ושערי חומות העיר היו סגורים מבוא השמש עד צאתה. כאשר בנה השר ר' משה מונטיפיורי וצ"ל את בתי יהודה טורא מחוץ לחומת העיר בשנת התרי"ט בערך. מצא בקושי מספר אנשים שהסכימו לצאת ולגור שמה, לוא גם בתמיכת כסף מלא שנתית, ושאר היהודים הביטו על אלה כעל אנשים השמים נפשם בכף ומפקירים את חייהם. מר א. ג. החל לעשות העמולה בין ידידיו ומכיריו כי נחוץ לבני־עמנו להרחיב ישיבם גם מחוץ לחומה, ורבריו עשו פרי. קבוצה מבין האברכים העברים, אשר מצבם החומרי היה קצת יותר טוב משל זולתם, ושהיו אמיצי־לב, בנו להם בתים על מגרש רחב־ידים שקנה ניסי של מר א. ג. החכם הנכבר מר שמואל ברוך והנכבד בן ציון ליאון 1) מחוץ לחומות העיר,

1) חר' שמואל ברוך ותז' ב"צ ליאון ז"ל לקחו חלק גדול ביסוד עוד שכונות רבות בירושלם ותוצה לה זכרם ברוך יהיה!

וככה נכנתה השכונה הידועה בשם „מאה שערים" ממש בסכנת נפשות, ובחיר קרבנות אדם, ושהיא עתה השכונה היותר גדולה, וחשובה מחוץ לחומת העיר,

טר א. ג. היה בין הנועזים הראשונים שגרו בשכונה זו. ואז הרה והגה את הרעיון שיש גם לדאוג לגורל אותם היהודים אשר אין ידם משגת לרכוש להם בבת־אחת בית ואחוזה, וימשוך אליו את ידידו הרה"ג ר' יצחק הירש ריבלין נ"י ועוד ידידים נכבדים וייסדו יחדיו את חברת „בית ישראל". שמטרתה היתה לאסוף מאה חברים, שיקבלו עליהם לבנות לעצמם מאה מעונות, כל מעון יכיל שני חדרים, מסדרון, מטבח, בור מים וחצר וישיתלמו באופן זה: בעת הרשם החבר עליו לשלם רק מנ"די אחת כסף (fr. 4 ,25), עוד מאה פרנק בעת אשר יקבל את הבית לדירה, והשאר בתשלומים שנתיים במשך שלש עשרה שנה. החברה נתיסדה, ובמשך שבועות אחדים נועדו יחדו החברים, אשר שמונים וחמש מהם השיג טר א. ג. בעצמו, ויקנו המגרש ע"י מאה־שערים, בנו את הבתים ומסרו אותם לחברים.

בזמן מסירת הבתים לחברים רצו אחדים מחברי הועד להעלות את מחיר האדמה והבתים, יותר מהסכום שעלה לחברה, בהיות שבמשך זמן הבניה עלה באמת המחיר ויהיו שוים הרבה יותר. טר א. ג. נלחם בחברי הועד בזה, לא להת להם לעשוק את החברים, אעפ"י שרוב החברים היו מרוצים בכר לשלם את ההפרש, מפני שבכל אפן היה כל הענין נוח וכדאי להם רק שיקבלו בכר את הדירה, אבל א. ג. עמד בכל תקף על דפרינציפ לא להת למי שהוא לשנות ממה שהיחלט.

אחרי עבור זמן מה החל לחשוב מחשבות לעשות דבר גם לטובת המעמד שאין ידו משגת לשלם את מחיר הבית אף בשלש עשרה שנה, ושלהם דרושים הנאים עוד יותר ניחים, ולמטרה זו קנה בכספו הפרטי חלקת אדמה גדולה לרחבת ידים בגבולות „בית ישראל", ויחצב שמה בור מים גדול ובנה שמה שורה אחה של בתים, ויתחבר עם גיסו טר זאב הלוי כפיר ז"ל וידידו טר מאיר שמעון ליברכט ז"ל ויבדל לחיים עם קרובו טר בצלאל לאפין נ"י ויחד יסדו את שכונת „שער הפינה"

בכדי לבנות בתים כאלה שיעלה רק סך כ־1000 פר׳ זהב כל בית, ויסדרו להחברים בתשלומים שנתיים, של 50 פרנק, או בתשלומים שבועיים של פרנק אחד זהב, במשך עשרים שנה, באפן כזה הלא נשלמו בפחות משכר הדירה הרגילה את מחיר הבית במשך התקופה הזאת, ותהי להם לנחלת עולם. מר א. ג. מסר את החברה לידי ידידיו הנ״ל ואת גבית הכסף מסר לגיסו מר זאב ספיר ז״ל, והוא לקח לעצמו דרך אחרת וירכז את כל ידי רוחו בשאיפתו הגדולה של ה ת י ש ב ו ת ח ק ל א י ת בארץ־ישראל. למטרה זו התחבר שוב עם קרוביו וידידיו הר״ז הלוי ספיר, הסופר ר׳ יעקב גולדמן נ״י (שנמנה למזכיר ויפעל הרבה במקצוע זה) את מר בצלאל לפין, את הרמ״ש ליברכט ז״ל את הרב זאב הילפרין נ״י הר׳ יעקב זקש ז״ל, הר׳ שמואל צוקרמאן נ״י, הרב מרדכי גרשון ווינברג ז״ל, ועוד, ויחד יסדו את חברת „אמונת־ישראל״ במטרה להושיב יהודים על הקרקע באי״, שיעבדו את אדמתם ושיחיו איש תחת גפנו ותחת האנתו. ויתקנו את התקנות, ויאשרו אותם בחתימת הרבנים וראשי הקהל (אעפ״י שאחדים מהם היו נגד הרעיון הזה.) וירכשו להם חברים, ועפ״י עצת הרב ר׳ יוסף ארוואץ ז״ל שהיה איזה פעמים כבר שד״ר לארצות המערב (מרוקו) מטעם העדה הספרדית בירושלם, החליטו לשלוח את הרב זאב הילפרין נ״י נין ונכד להגאון מוהר״ח מוואלאזין ז״ל, וגיסו של מר א. ג., לארצות המערב לעשות שם תעמולה לטובת הרעיון הזה ולענין את אמידי היהודים שמה בקנית קרקעות להחברה, בתנאי אשר את מחיר הקרקעות (בלי רבית) ישלמו אח״כ החברים בתשלומים שנתיים במשך 20 שנה. את שאר הכסף הדרוש בשביל רכישת אינוינטר וכו׳ היו צריכים חברים להכנים בכחות עצמם. גם התחייבו לתת להאמידים ההם גם חלק בזכות המצוה של תרומות ומעשרות. בהגיע הרב ר׳ זאב הילפרין נ״י לגיברלטר, שהיא התחנה הראשונה לנסיעתו, יצאו לקראתו אנשי העדה היהודית וקבלוהו בכבוד גדול, ואעפ״י שהעדה היתה קטנה מאד, ולעירם שהיא עיר מעבר—היו באים לעתים קרובות משלוחים רבים מערות שונות, נתנו לו עבור החברה סך—500 פר׳ זהב שהיא הסכום הכי גדול שקהלה זו נתנה לשליח בבת אחת. כל

העדה יצאה לשלחו לדרכו ויחלקו לו כבוד רב כראוי לו, משם נסע למרוקו גם שם נתקבל בכבוד הראוי לו, אבל במרוקו שרר באותה שנה יוקר נורא ומשבר מאין כמוהו, אשר אף אחר מזקני העדה לא זכר כמוהו, והרעב שרר בכל פינות הארץ, לכן בקשו מטעו ראשי הקהל, בתחנונים, שישאר אצלם עד עבור המשבר—כי קוו לשנת ברכה—ואו יתנו לו כראוי לפי ערכו הוא ולפי ערך המפעל שבשבילו בא, ועוד יתנו לו הטבה עבור בלותו ביניהם את השנה הזאת, אבל הרב זאב הוילפרין לא היה יכל להתמהמה זמן רב בחו"ל וישב ארצה־ישראל. אחרי איזה זמן התישב במארוקו וישב שם שנים רבות ויעש שמה גדולות ונצורות לטובת היהדות המרוקנית. בנה להם בתי ת"ת וישיבות, יסד להם תקנית חשיבות ויצא לו שם בכל ערי המערב כאחד הקדושים אשר בארץ וכל אנשי מרוקו בו יתברכו. ורק בימים האחרונים האלה שב לארץ ישראל.

חברי הועד („אמונת־ישראל") עם הסכמת חברי החברה, בנו בכסף תשלומי דמי הכניסה של החברים ביחד עם הסך 500 פרנק שהביא אתו מר הוילפרין מג'יברלטר בור טים גדול בחורבת ר' יהודה החסיד זצ"ל אשר בעיר העתיקה, לטובת בית הכנסת והתלמוד תורה, פעולה, שהיתה נחוצה מאד בימים ההם ובזמן ההוא.

מנהלי שכונת „שער הפינה" הרגישו שיש צרך גדול להגדיל את מספר הבתים שבשכונה ולבנות עוד שכונות כאלו, במטרה המבוארת לעיל, ובכדי לאפשר את הדבר הזה החליטו המנהלים ליסד חברת מניות למטרה זו, והאיצו במר א. ג. לנסוע לאנגליה, ולהתראות עם קרוביו ידידיו ומכיריו מבין היהודים האמידים שם, ולטלא את ידיהם שהם ייסדו את חברת המניות הנ"ל אשר חלק ממניות אלה יקנו א. ג. וחבריו בארץ ישראל והשאר יקנו היהודים באנגליה.

בבוא א. ג. לאנגליה ענין ברעיון הזה את אחדים מקרוביו וידידיו וביחוד את גיסו, חתן הר"י ספיר ז"ל, החכם הסופר ר' יחיאל בריל ז"ל (בעל „הלבנון" ו„השולמית", ושבתחילה יצאו לאור בירושלם ואח"כ בפריז ובמאינץ ולבסוף בלונדון הבירה) והוא נתן לו את עזרתו, הן באופן

פרטי והן ע"י עתונים להוציא את רעיונו מן הכח אל הפועל, קרא, אספות מבין אסידי היהודים, ואחרי שהיהודים האנגלים נוכחו בהנחיצות הגדולה והתיעלת המרובה שבדבר, החליטו להשתתף בזה במדה מרובה, ויחתמו ידם על מספר הגון של מניות, זה היה אור ליום הששי באחד השבועות, והחליטו להמשיך את החתימה גם באספה הבאה שנקבעה למוצאי שבת קדש, גם קבלו עליהם, שכל אחד מהמוזמנים באספה חייב לרכוש להחברה ער האספה הבאה עוד מספר חברים מחוג ידידיו, ושבאספה הבאה יחליטו כבר לגשת אל העבודה המעשית.

למחרת האספה ההיא ביום הששי בבקר הופיע בהעתון היהודי „צוקינפט" מאמר מאת מר אדלר בנו של ראש רבני אנגליה אז, שבו תקף באופן חריף את היהדות בכלל, ואת חברת „מחזיקי-הדת", שמר יחיאל בריל היה אחד ממיסדיה ומעובדיה הכי פעילים, בפרט. מר בריל התרגש מאד מהמאמר הזה, ותיכף ישב לכתוב מאמר תכוף חריף בתור תשובה למאמר מר אדלר, ובאמצע כתיבתו תקפתהו מחלת השבץ, ויגוע וימת בישבו אל שלחן הכתיבה במערכת . . .

המות הפתאמי הזה השפיע לרעה על מצב הרוח של כל ידידיו בכלל, ועל אלה שלקחו חלק באספה האחרונה בפרט, וביחוד השפיע על מר א. ג. מות גיסו החביב, עד כדי כך, עד שלא היה יכול יותר להמשיך ולעשות כלום, ויחליט לשוב ארצה ישראל, ולהשאיר את גמירת המפעל בידי ידידיו בלונדון. אבל בהיות שלא היה בלונדון מי שיעורר את ידידיו לפעולות, נשתקע הענין.

מר א. ג. השתתף ג"כ בתור חבר פעיל בחברות אחדות וביניהן חברת „גמילות חסד" ו„חברה קדישא", ויהי מסור להן ברוחו, בנפשו ובטמונו, בכל עת ובכל זמן, הן ביום והן בלילה.

גם ביסוד המושבה הראשונה „פתח תקוה" השתתף ויהי אחר מהמתישבים הראשונים על אדמתה. המתישבים נקראו בשם „אחים" שהם ראשי התיבות של שמותיהם והאות „א" מורה על שמו של אליהו גודאל, את משפחותיהם השאירו המתישבים בירושלם, ויעלו לבדם על הקרקע שקנו,

(מלבד שתי חלקות אדמה שנקנו ע"י שנים מעשירי אנגליה מר שמואל מונטגו וד"ר אשר), וירכשו להם את כל הדרוש להתישבות באמצעיהם העצמיים. הם היו לנים תחת כפת הרקיע מאפס בתים לגור בהם. ביום הי' מיבשים, מנקים ומעבדים את האדמה, חורשים וזורעים וכו', ובערב היו לובנים לבנים ובונים להם בתים. והם היו הבתים הראשונים של המושבה פ"ת עד היום. אוכל וצרכי מזון היו מביאים מירושלם פעם אחת לשבוע.

פתח תקוה וסביבותיה היתה אז קן של שודדים פראים, ושכנים רעים עד מאד. מצד הממשלה לא היתה כלל כל שמירה בכל הסביבה ולכן היתה המושבה זקוקה ראשית כל לשמירה מעולה. מר א. ג. ההנדב ברצונו הטוב לשמור על המושבה והשדות, ובהיותו נתין אנגלי היתה לו רשות לשאת נשק, ויקבל מאת הקונסול האנגלי רובה, ויהי שומר על המושבה והשדות, והוא היה הולך גם פעם בשבוע ירושלימה, ושב עם חמורו עמום כל מיני צרכי אוכל בשביל חבריו המתישבים. באותו הזמן היה זה אמץ לב מיוחד במינו, ללכת יחידי בדרך ארוכה כזאת מירושלם לפתח תקוה ומפ"ת לירושלם, בעת אשר גם שיירות גדולות לא היו מהינות לעבור שם אף בדרך המלך. ובאמת היה מר א. ג. אמיץ לב מאין כמוהו, אבל יחד עם זה גם קר המזג, והרבה היה בו גם מחוש הספורט הבריטי כראוי ליליד וחניכי אנגליה, ובשביל כל מעלותיו אלו התחילו ערביי הסביבה לפחוד ממנו וגם להעריצו, וכמו כן להביט בכבוד על שאר המתישבים, אשר מקודם היו מכנים אותם "ולאד אל מות" (ילדי המות, כלומר: מוגי-לב).

בזמן העבודה מתו כמה מהחברים מ ק ד ח ת, ואחרים ברחו כל עוד נפשם בם אל משפחותיהם ירושלימה, אחרי הדיש ומכפי שהיתה להם עוד האפשרות לאסוף את התבואה לבתים, או למכרה, מפני שפקידי הממשלה וגובי מס ה"עושר" עוד טרם באו להעריך את תבואת הגורן, וככה נשאר א. ג. יחידי על המקום לשמור על כל רכוש המושבה

והכתים. באמצע אלול באו המעריכים והעריכו את התבואה, והיא הודיע את הדבר להחברים בירושלם כדי שיוכלו למכור את היבול. ימים אחדים לפני ראש השנה, הופיעו שני אפנדים מיפו, בלוית ארחת גמלים וסרסור יהודי אחד יפואי (שהיה גם סרסור הקרקע), אשר הודיע שהוא מכר לאפנדים הללו את כל היבול, ושהוא כבר יתחשב עם הועד. מר א. ג. ענה שלא ימסור את התבואה עד אשר לא יביאו לו מכתב מאת חברי הועד בירושלם. האפנדים נתנו פקודה למלויהם שלא ישמעו לו ויקחו את התבואה בעל כרחו, אבל לפני שיכלו לגשת אל התבואה ונק אליהם מאחורי הכרי, הדריך נגדם את הרובה, והזהירם לא לגשת אף צעד, מפני שהוא ילחם על התבואה — רכוש אלמנות ויתומים—עד הכדור האחרון, ושמאלה הכדורים יש לו די להלחם נגד עוד קבוצות אחרות כמוהם. בראות הסרסור והערבים שאין לשחק אתו ברחו עם סוסיהם ומלויהם, בהשאידם את הגמלים על המקום. אחרי כחצי שעה שבו שנים מהגמלים, ובקשו ממנו רשיון לקחת את גמליהם. הוא הרשה להם, ויקחו את הגמלים וימהרו לכת משם בהביטם מרגע לרגע אחורנית אליו בפחד. למחרת אותו היום באו ערבים אחדים מירושלם והביאו אתם מכתב מאת חברי הועד שבירושלם, המבקשים ממנו למסור לערבים הללו את התבואה וכך עשה, ממכתב זה הובר למר א. ג. שחברי הועד לא ידעו כלל מענין הסרסור היהודי והאפנדים מיפו.

אחרי מסרו את היבול לערבים כפי פקודת החברים, שב ירושלימה בערב ראש השנה.

השנה שאחריה היתה שנת השמיטה, ולכן לא יצאו בעלי הקרקע בפ"ת לעבודה ונשארו בירושלם, ואז החליט למסור את זמנו בכדי ליסד העשיה בירושלם שתוכל לכלכל את עוסקיה בכבוד, ומעט מעט יסד:

בית חרושת לסבון־טואליט, שלא הצליח להתקיים מפני שבזמן ההוא עוד לא ידעו להשתמש בטוהרות שכאלה, וזרבים לאקספורט עוד

מרם היו בארץ ולכן הזניח את זה.

אח"כ פתח בית חרושת להעשית אראק וספירט ע"י מכונות, ומסר את זה לניסיו בני הרב ר' יעקב ספיר ז"ל וביחוד להר' זאב ספיר ז"ל.

אח"כ קבל על עצמו לסדר את תנור האפיה בשכונת מאה שערים ואח"כ ב„בית־ישראל".

בזמן ההוא לא היו התושבים רגילים לקנות את פלטר טן המוכן, וכל בעלת בית היתה מכינה לעצמה את העיסה, ועורכת את הככרות, ושולחת לתנור הכללי לאפיה, שבו היו אופים את הלחם באפן ערבי פריסיטיווי. האופים היו מתעללים בלקוחותיהם כרצונם, ולא דרשו כלל להשביע את רצונם. מלבד זה לא הכניסו כלום מרוחיהם לטובת ועדי השכונות. א. נ. בראותו את מצב ההפקרות במקצוע זה, קבל עליו בחכירה לשנה אחת את התנור ב„מאה שערים", וישלם מס ידוע גם לועד השכונה, לטובת בדק בית הכנסת והמרחץ, העמיד בעל מלאכה מומחה כדי שהקהל ישבע רצון, גם מצד הנקיות וגם מצד היחס, אחרי השנה מסר את חכירת התנור לשתי משפחות עבריות, ויתן להן את כל ההוראות הנחוצות, כדי שיוכלו גם הם להחזיק את התנור, ולהשביע את רצון לקוחותיהם. ואמנם גם החוכרים החדשים הצליחו מאד ותהי להם פרנסה בשפע.

בשכונה „בית ישראל" ג"כ לא היה עד אז כל תנור, ולכן סדר כדבר הזה גם בבית ישראל, ואחרי זמן מה מסר את התנור לבעל מקצוע הגון, וכן עשה אח"כ בשכונת שערי שכם הנקראת בשם שכונת ר' ניסן ב"ק, וכן בשכונת שערי משה (בתי משה וויטימבורג).

בנסרו את סדור התנורים, הביא מר א. נ. מחוץ לארץ מכונות מיוחדות לקלית הקפה (קהוה) וטחינתו. מקצוע זה היה מוזנח עד מאד, מפני שבירושלם עוד טרם היו מכונות טחינה לקפה. וגם המתעסקים בזה היו מרשים לעצמם לערב 50% פולים או חומצה בתוך הקפה, והיו טוחנים את כל זה בטחנות־יד קטנות. בעלי הבתים שלא יכלו לשתות את הקפה הזה, היו קולים בעצמם קפה נקי, והיו דכים אותו במדוכה, אף שלזה

היה דרוש להם זמן רב. א. ג. בהעמידו את המכונות האירופיות הללו, נתן את האפשרות לתושבי ירושלם לקבל קפה נקי וטחון יפה, ובמחיר זול. אחרי זמן מה מסר את המכונות הללו לתלמידיו שהתמחו בעבודה הזאת אצלו, ואשר עשו מזה עסקים די טובים.

אחרי מסרו את מכונות קלית ומחינת קפה, חזר להתעסק בחנות מכלת במאה שערים, וגם התענין בשמירת הסדר במכונה, לדוגמא:

היות, שבמאה שערים היה או, וגם עכשיו, השוק הגדול בשביל כל המכונות היהודיות הרבות שנבנו במשך הזמן בסביבותיה, וע"י זה היתה המכונה שרויה באי־סדר ובלכלוך נורא, שנגרם ע"י מאות הערבים וחמוריהם וגמליהם אשר היו מביאים לשוק את כל צרכי הצרכן: בצים, עופות, ירקות, פירות, חטה וכו'. סר א. ג. סדר וקבע מקום מיוחד בשבי? השוק של פירות וירקות, העמיד מנקים מיוחדים לטהר את רחובות המכונה והשוק, ולהוציא את הזבל מחוץ לעיר. עוד הרגיש כי המשקלים לא היו מתאימים אחד לשני, והיו כאלה שלא החזיקו מאזני צדק, ובשעת הקניה היו משתמשים במשקלים אחרים; וע"כ סדר קונטרולה מיוחדת על המשקלים, כדי שהקונים והמוכרים לא יהיו מרומים, גם הערבים שההרעמו מקודם על כל הגזרות הללו, נהיו שבעי רצון, בראותם כי ע"י הסדרים הטובים רחוקים הם מאנאה. והרבה ערבים שהיו מוכילים מקודם את סחורותיהם לשוקי העיר העתיקה, ששם היו עפ"י רוב יוצאים מרומים מהטרם עם סוחרי העיר העתיקה הערבים, התחילו להביא את סחורתם למאה שערים, ומוכרים שמה אפילי במחיר יותר זול. כן גם העמיד שמירה מעולה מאנשים מיוחדים שישמרו על הסדר ועל רכוש תושבי השכונה, בין ביום ובין בלילה. גם העמיד גובה מיוחד אשר היה גובה מסים מיוחדים מאלה שהשתמשו בשוק, וכמו־כן מבעלי הבתים בעד הוצאת הזבל, כדי לכסות את הוצאות הנקיון והשמירה.

הערבים שהיו רגילים בשוקים האחרים לזלזל בכבוד לקוחותיהם היהודים ולקללם על כל צעד ושעל, הנה במאה שערים היו מקבלים את

ענשם אם נכו לעשות כך, ועטור שיש מיוחד היה שם, שעליו היו משכיבים את המקלל, יהיה מי שיהיה, ומצליפים אותו כדבעי, ואם נכשל שנית באותו עוון, היו מגרשים אותו לגמרי בלי שתהא לו עוד רשות להכנס בשכונה ולמכור את ממכרו, וע"י זה למדו הערבים להתיחס בכבוד ובעדינות עם לקוחותיהם היהודים, וכל ערבי שהתלונן לפני המשטרה על העונש שקבל בהשכונה היהודית, לא קבל כל עזרה מהמשטרה, מפני שלשוטרים התורכים לא היתה כל שליטה בגבולות „מאה שערים", כי זו עמדה תחת חסות א נ ג ל י ה.

בו בזמן סדר ברחובות „מאה שערים" מנורות גדולות, להאיר את הדרכים, ולא יגששו חעוברים באפלה כמו שהיה עד או, בעת אשר ביתר חלקי העיר לא היה עדיין כל מנורות, או שהיו באיזה רחובות בעיר העתיקה אי אלו מנורות קטנות שלא האירו כלל, והעוברים והשבים היו עלולים להנזק בגופם ובממונם ע"י החשך שהיה מכסה ארץ.

כעבור ימים אחדים אחרי סדור המאור בשכונה, בא שומר השער המרכזי, והודיע לא. ג., שמושל ירושלם (הפחה) ואתו ראש המשטרה ועוד כמה אפנדים מבקשים רשיון להכנס לשכונה. שכונת מא"ש נבנתה בצורת מלבן-מרובע, ולה ששה שערים מכל הצדדים, ועם שקיעת החמה היו כל שעריה שהיו מברזל הולבים ונסגרים, ורק פשפש קטן היה פתוח בהשער המרכזי, בשביל הנמושות המאחרים לבוא, ושם היה יושב שומר, שלא נתן לשום נכרי להכנס בלי רשיון מיוחד מא. ג.. א. ג. בגורו לא רחוק מהשער הזה, יצא אליהם ושאלם לרצונם. והם הביעו את חפצם לראות את המאור שסידר בשכונה, ויבקשם להכנס, ויראה להם את המנורות, וימסר להם את כל הפרטים הנוגעים לסדור הזה. הפחה מושל ירושלם שאל ממנו איפה השיג את המנורות הגדולות והיפות הללו, והוא מסר לו את מען הפחה היהודי-האמריקני אשר עשה אותם. המושלים נפרדו ממנו בחבה, ויודו לו על הענג הרב שהיה להם. אחרי אי-אלו שבועות, הועמדו מנורות כאלו בכל רחובות ירושלם ושכונותיה, ואשר

אחרי שנים רבות לקחו מקומן מנורות הלוקס עד היום הזה.

בהתחלת המלחמה העולמית, בזמן שבנו יחידו אברהם — שהיה אז ראש שומרי ירושלם והסביבה, ואשר הגין ביחד עם אנשיו על חיי ורכוש התושבים היהודים — נאסר ע"י הממשלה התורכית, ואח"כ הוגלה, בשביל שלא נתן לאנשי הצבא הערבים העוברים ושבים לשדוד את חנויות היהודים. גם בתו היחידה העסקנית עלקא היתה אז באוסטרליה עסוקה על שרה העבודה הצבורית. אז היה הוא טוכרח, בתור נתין אנגלי, שממשלתו היתה אז ביחוסים מלחמתיים עם תורכיה, לקיים את אזהרת הזזוה: חבי כמעט רגע עד יעבור זעם. ויהי נחבא בבית, ומשתמט מעיני השלטונות לבל יכירוהו, ויקדיש עצמו לשבת על התורה והעבודה כפי יכלתו, אם כי היה כבר זקן. במצב כזה היה טוכרח להזניח גם את חנותו ומסחרו, אף כי ע"ז סבל הוא ורעיתו עוני מחסור ורעב, טבלי שהרגישו בזה אפילו שכניו היותר קרובים. אשתו חלתה אז מרוב צער מגעגועים לבנה, מרעב ומחוסר כל, ונשמתה עלתה השמימה תיכף אחרי השחרור. תנצב"ה. אולם הוא הודות לגוו החסון, ואמונתו החזקה, אעפ"י שבא בימים, קבל הכל במנוחה ובבטחון, ויחכה לגאולה. ואמנם זכה לחבק בזרועותיו אח"כ את בנו ובתו ששבו אליו מארצות גלותם.

הוא נקרא בפי כל המשפחה "הדוד" דרך חבה, והוא הטיד היה היועץ והידיד של כל המשפחה, אשר אליו פנו בכל דבר עצה ותושיה.

עתה הוא הוא חי בירושלם, עוסק בעבודת אלקים, ומתענין בכל הנוגע לישוב הארץ ובפריחתה. ומקוה לגאולה שלטה גאולת העם והארץ בקרוב בב"א.

נוסח "השער" מספר השליחות של חברת אמוני ישרא"ל

בריש הורמנותא ומלכא עילאה

אל חי העולמים שמו יתעלה

ובכח קדושת ארץ הנבחרת ירושלם תובב"א
ובכח המסור בידינו מאת כל בני החברה הקדושה
חברת **אמוני ישראל** יצ"ו.

הננו נותנים היום כח ורשות ביד ידידנו המוכ"ז שלוחא דרחמנא הרב המופלג כמוהר"ר **יעקב בן ברוך** יצ"ו ללכת בשם המצוה הגדולה בישועת ה' עלי ידו, **ומעתה ומעכשיו** שמנו את ידי השר"ר הנז' יצ"ו להיות ידו כידינו פיו כפינו וקבלתו כקבלתנו וברכתו כברכתנו.

וה' ישלח מלאכו לפניו, וישמור צאתו ובואו, לחיים ולשלום אנס"ו.

בעתירת החותמים בברכה חמשה עשר לירח אדר ראשון **התרמ"א** ליצירה, המחכים לבנין אריאל, גזברי ואמרכלי החברה הנז'.

נאם **חיים פרעם** מו"ל מכ"ע שערי ציון
נאם **יעקב** בן הקדוש ר' **אשר** זצ"ל
נאם **בצלאל הכהן לאפין**
נאם **מרדכי גרשון ווינבערג**
נאם **משה יהושע** כ"ט **זלמן שבתי** ז"ל
נאם **אלי' נאדאל**
נאם **שרגא פייביל ארי' כהנין** נכד הרב הגאון ר' מנהי"ו ר"מ בעה"ק ירושת"ו, בעהמח"ם נתאי"ש קו"ע ועוד הרבה ספ'.

חפש ומצא

על הבית מספר שש אשר בשכונת „אבן־ישראל" יסיפר המעשה הזה, המצוצ כעין אגדה, אשר קרה, לדברי המספרים, בשנת תרי"ז.

אחד השמשים הפשוטים מעדת הספרדים עני מדוכא, רם וישר וירא אלקים, נתן זמרי שמו, גר אז בעיר העתיקה בחורבה אחת מחורבות ירושלים. ויהי באור לארבעה עשר בחודש ניסן, זמן בריקת החמץ, שב הביתה סר וזעף כאין לו כלום לצרכי החג, זולת מעט קמחא דפסחא שקבל מן הכולל. נוסף על דאגותיו ותלאותיו, העיק והציק אותו בעל ה„חזקה" להמציא לו בחוץ המועד שכר ביתו. ובכל היותו נכוך ונדהם, נזכר העני המסכן על חובת הלילה לבדוק החמץ בנר שעוה, שכבר היה מוכן בכיסו, ואחרי אשר בדק את ביתו הצר, ירד גם למרתף לצאת ידי חובת בדיקה כהלכתה בחורין ובסדקין. ובחפשו כה וכה והנה כלי חרס עתיק מלא מטבעות־זהב עתיקות, תכשיטי־נשים מלפנים, אשר ערכן עלה אז למאה וחמשים לירה טורקית. והרי"ם סמן ב„זכרונותיו" מספר לנו, כי התם והתמים הזה במצאו את המטמון הזה לא ערב לבו לקחת לו את הכסף, וימהר להודיע לפקיד של הספרדים הרב ר' משה בן בינישת, וגם את פי הרב הראשי שאל כדת מה לעשות בכסף הזה. והרבנים הלזה בחקרם לדרי הבית הזה בשנים הקודמות, ויוכחו לדעת כי המטמון הזה עתיק־יומין הוא. הרגיעו איתו ואמרו לו: סי' נתן, אלקים נתן לך מטמון, זכה בו! המסכן נשק ידי הרבנים, וימהר לשוב הביתה בדמעות גיל, והסכים למסור הכסף לדבר מצוה שפירותיה בעולם הזה: לזכות בבית באחת השכונות החדשות, וביום א' דחול המועד פסח, בזמן חנוכת בית המדרש „משכנות ישראל" נגש אל הרבנים חברי „ועד השכונות החדשות" ויתסור סך מסוים מן הכסף ליד הסוכן הר"י ריבלין לקנית בית בשכונת „אבן ישראל", ויקם לו הבית מספר שש, לו ולבניו אחריו.

הצרורות

בימים ההם, כשהדרכים היו בחזקת סכנה, לא קבלה הפוסטה שום משלוח כסף שהוא, להוליכו ליפו. ומכתבי הכסף או מכתבי ערך שנשלחו מחוץ לארץ נשארו מונחים בפוסטה ביפו. פחדה הפוסטה לקבל עליה אחריות הדרך, ורק שלחה „הודעה" לבעל המכתב, והוא נאלץ לשלוח את ההודעה הזאת חתופה לאחד הסוכנים ביפו והלה המציאו לו על ידי הזרטנות. ורק מכתבים פשוטים היתה מוליכה ומביאה על ידי שליח מזוין רוכב על סוס, כי עוד טרם היו ענלות בירושלים. וגם זה רק פעם בשבועים, כאשר באה האניה לחוף יפו.

מוביל הפוסטה היה אז „אבו עבדאלה", איש גבור, רם הקומה, ורחב הכתפים, כלי־נשק בחגורתו ושוט ברוך בידו. והוא הטיל מורא על כל סביביו, ביחוד על הערבים ועל הפלחים אשר פגע בדרכו, ויראו לגשת אליו בעת נסעו עם הפוסטה הרשמית.

ויהי בבוא היום הגדול, יום הולכת הפוסטה, היה אבו עבדאלה, עובר בשוק ה„באזר" — שוק הסוחרים היהודים: וואלירו, כהן, נסים, לאפין, גרינגאורט, ליאן, ברגמן — לקחת מהם את ה„צרורות", צרורות כסף זהב ונחושת—להובילם לסוחרי יפו. מי מהם הלכו ישר לבירות, לדמשק, ונם לסטאמבול, ומי מהם שבאו לידי הסוחרים החלפנים. חלוף המטבעות ומחירם היה אז עסק של ריוח.

ואלו הן המטבעות מזמן ההוא: לירה, מג'ידיה של זהב—על שם השולטן עבד אל מג'יד—וגם חצי ורבע לירה. מג'ידי של כסף וכן חצי ורבע, מטבעות כסף קטנות משני גרושים וגרוש אחד. בשליק מכסף סיגים וחצי בשליק. ובשליק נחושת, וסימן היה ביניהן נקודה קטנטנה והיו קוראים לזו של הנקודה „אבו נוקטא", ורק החלפנים ידעו והכירו בה. „אלטליק" או „זרי", בגרוש יותר על הבשליק; „טליק" או „עשיריה" גם כפולה היתה של שני טליקים, בערך עשר פרוטות, ומפני כך כנוה הערבים בשם „עשיריה". וגם קאבאק וסאכטוט ואי אלו פרוטות קטנות

של נחושת. מלבר המטבעות האירופאיות: דוקט, או רנדיל זהב, — אדום זהב. אבו שושה, אבו עטור והרובל כסף הרוסי, שכבר היה לו מהלכים בארץ. אבו עבדאלה לקח אתו את ה„צרורות" על חשבונו ועל אחריותו, הסוחרים נתנו אמון בו וישימם בשתי המלתחות שהיו תלויות לו על אוכף הפוס האביר שהיה רוכב עליו. והצרורות היו בטוחים, אם לא קרתהו ההנפלות פתאומית מן השודדים והרוצחים. אמנם קרו מקרים ששדדו את הפוסטה וגם הרגו את מובילה, אבל לאבו עבדאלה לא קרה שום מקרה. ההצלחה האירה לו פנים.

מה נהדר היה בצאת אבו עבדאלה לפנות ערב לדרכו, רוכב על סוסו הדוהר מעוטר בתכשיטי חצי לבנה, בצדו מתנועעה חרב עקומה, בחגורתו שני זוגות כלי נשק, על כתפו קנה רובה ארוך, וידו אוחזת „נרגילה" של נחושת קל, סמוכה על רגלו הימנית, מעשן ורוכב ובברכת „סאלם עלייכום, עלייכום אל סאלם" (שלום עליכם עליכם שלום) חמק ועבר.

הקונסול הצרפתי לא היתה לו הסבלנות לחכות עד שיקבל הפוסטה על ידי החלוקה הכללית ויהי לו חייל מיוחד ביפו, וסום מיכן לו. ובבוא האניה הצרפתית קבל מיד את הפוסטה הצרפתית להוביל ירושלימה. בלוית „צרורות", כמובן, כי איך אפשר לנסוע בלא אלה? גם יחידים-נוסעים היו משתתפים במצוה זו, עד שהופיע ובא ר' חיים פייפר עם העגלה שלו.

וזה דבר העגלות.

בשנה הרל"א כאשר נסללה המסלה הראשונה מיפו לירושלים, כרגלי סיורו של קיסר פראנץ יוסף, ובזמן ההוא גם של יורש העצר הפרוסי, התחילה ללכת פעם בשבוע עגלה מירושלים ליפו כמחיר לא פחות ולא יותר מעשרים פרנק לכל נוסע, ולא היו נוסעים בה כי אם „השרים הגדולים", עד שבא הסוחר העסקן מר בצלאל הכהן לאפין עם שותפו מר פישל כץ וסדרו שרות חבור בין ירושלים ליפו על ידי עגלות באופן ובמחיר שאפשר היה גם ליהודינו לנסיע בעגלות. ור' חיים פייפר היה העגלון, הראש והראשון מנצח על העגלות ועל הצרורות גם

יחד. **הוא היה יהודי כשר**, נאמן ידיקן. סני אז היה היא הטיבי? והמביא את **הצרורות**. גם הסידרים **הגדולים** מ ש ל ה ם ריו מוסרים לו את **הצרורות**, **ולרבות גם המחצבני** (**שר אוצר המשרה**) וה„נאזר אל אוקוף" (**שר** ההקרשות), שה„**פרוטית**" היו נמצאות אצלם לרוב, וגם הם חפצו להתעשר מפסלתם של התמורר ורחליפין, וגם המה היו שולחים את „הצרורות" על ידו.

ה„רץ".

רץ היה בירושלים בדור שעבר, רץ רשמי, רץ צבורי וגם רץ פרטי. כיום הזה לא ברור עוד: מה זה רץ? למה רץ? ובשבי? מה רץ? אבל אז—**בימים** הדם, אי אפשר היה **בלא רץ**, הרץ שימש בטקום הטליגרף שעוד טרם היה אז בארץ, והוא, הרץ, מילא תפקידו כמו אותם הרצים בימי אחשורוש אשר יצאו דחופים **בדבר** המלך.

ובכן: רץ היה בירושלים, אם המושל צריך להודיע דבר הבוף ליפו, עיר החוף, או ליהר המקומות, או הצבור או הסוחרים היו צריכים בו, מיד היו שיחים את הרץ, והוא היה יוצא מן העיר החוף, טם כנשר על סוסו הקל שבקלים, ודגל מיוחד בידו לאות כי רץ הוא **בשליחות** מיוחדת, ואם ר ריר לעכבו, מחייבים היו לפנות לו דרך, אימתו היתה על כל העוברים ישבים ועל בהי המלון ואימתו היתה כל כך גדולה וגורא עליהם שכשראו אותו לפעמים יושב שקט „קיף" שותה „נרגילה" או- לא יהי לו לגנאי—שיכב ומנמנם, ישן וחולם חלום,—לא דברו בו דבר, כי הלא רץ היא, רץ—רשמי, ובידו דגל.

ובכל זאת היה מעשה, שאחד מן העוברים ישבים, מיוחס, נתין בן נתין של אחת הממשלות,—ו„הנתינים" היו אז, כידוע, התקיפים בארץ—בראותו את הרץ הרשמי שיכב וישן, חתך בסכין חד את רסן הסוס שהיה קשור אל אחד האילנות, וירץ הסוס מעל כל ראשי ההרים עם האבנים על גבו. הרץ המסכן דקין משנתו ויפן בה וכה וירא כי אין סוס ואין מרוחה, מה עשה הרץ שלנו? לא עליכם כל עוברי דרך! הוא עשה ככה: עמד על פרשת דרכים וחכה לאחד העוברים וישבים, ומיד כשראה ערבי רוכב על סוס אביר, הרים לפניו הדגל ויקח את סוסו

וירץ בו רצוא ושוב לחזור על אבדתו.

בספרי החשבונות העתיקים, בדין וחשבון של ההכנסות וההוצאות אנו מוצאים סכומים שהוציאו על הרצים. קבועים ומקרים לפי שעה, „להרץ ככה וככה"...

בשנת תרכ"ו בחודש סיון נגאלה ירושלים מן הרצים האלה, באותה שנה הובא העירה קו־הטלגרף דרך שער האריות מזרחה. וסבב בראשונה דרך הר הבית אל בית הפחה. הערכים הביטו בתמהון על המוטות ועל העמודים ועל חוטי הברזל הנמשכים עליהם. ועוד יותר, על האזהרה הרשמית בערבית צחה: לא תגע בו יד, וכל הנוגע – מות יומת, וכשהטו אזניהם אל העמוד ושמעו את הקשקוש הקל העובר מעל חוטי הברזל, אמרו זה לזה: „אכן זה מעשה שרים!".

מגנזי ירושלם

עתקה „מגוף הכתב" הגנוז בספריה הלאמית בירושלם:

בע"ה בני"ו עמ"י עשי"ו

בהיות שיש הקנה קדושה מרבנן קשישים קדושים אשר בארץ הטה כי השליח צבור של ארבע קהלות אשר בפעה"ק ירוש' ת"ו גם שמשי חקהלות יזכו בחק הידוע הניתן להם ע"כ איש או אשה ההולכים להשתטח על קברי הצדיקים הנקראים דוראם שנים עשר תת"י וחצי, גם ההולכים להשתטח על מצבת קבורת רחל אמנו זיע"א, ומלבד החק הידוע הנ' הולך **שליח צבור** ושמש עם האנשים והנשים ואחר ההשתטחות עומד **הש"ץ** ומברך לכל אחד ואחד ולבניו ולבנותיו ולכל אשר באה לו הקרובים והרחוקים גם אימר השכבית על המתים לכל אחד כפי רצונו, ובכן כל ההולכים לזיארה בין בדוראם בין למצבת **קבורת רחל** הם נותנים משלהם אשר ידבנו לבו אחד המרבה ואחד הממעיט וזכו ברבר הזה **הש"ץ ושמשי הקהלות** מזה עולם ושנים קדמוניות. והנה בעתה ראו ראינו ממפריצי הפרצה פשטו את ידיהם ונכנסים בחזקה על קברי הצדיקים ובמצבת קבורת רחל עמדו לברך את העם הנמצאים ולומר השכבות ובאים ונוטלים מטת נדבת יד המשתטחים ע"ק הצדיקים

ובקבורת רחל זיע"א ומסיגים גבול פני שלוחי דרחמנא ושמשי הקהלות, לכן אנן רבנן וחכמי פעה"ק ירושלם ת"ו נראה בעינינו לחדש תקנה זו הקדומה ובהסכמה עלינו בכל תוקף ההסכמות וגזרנו גזרת נחש ע"כ הנקרא בשם עברי שלא יוכל איש לעשות בדבר הזה להסיג גבול **השי"ץ ושמשי הקהלות** כלל אלא להם לבדם כל מין הכנסה מבית ומחוץ היה תהיה וזר לא יקרב אליהם לא בחק הנז' הידוע להם ולא במה שיתנדבו העם ההולכים לדוראם או לקבורת רחל ולא לוטר השכבות ולברך אותם כי זכותייהו דש"ץ ושמשי הקהלות נינהו וכל אשר יעבור ע"כ אלה מלבד דנח"ש כרוך עליו ועל צוארו וגם קאי בארור, גם אסרנן עליו כל אשר יטול בכח ב"ד יפה איסור הנדבה מפרוטה ומוטלת בחלב ע"ג המזבח וגזרה דא דאורייתא תהיה נוהגת לדורות עד כי יבא שילה ואסף נדחי ישראל ושומע לנו ישכון בטח ועליו תבא ברכת טוב ולטען תהיה לבית ישראל למשמרת באנו על החתום פעה"ק ירוש' ת"ו בסדר זאת .אות הברית אשר אני נותן משנת בעבור **ישמרן** חוקיו ותורתיו והכל שריר וקיים.

הצעיר **ישראל**	**יצחק קובו**	הצעיר **משה מרדכי**
יעקב בורלה	ס"ט	**יוסף בכר מיוחס**
ס"ט		ס"ט

במותב תלתא כחדא הוינא נחנא ב"ד דח"ל כד הנפק שטר העיקרי קדמנא והועתק טיפסא דשטרא דנא מגוף שטר העיקרי אות באות היבה בתיבה ואנן ב"ד הברני חתימת טע' הרבנים זלה"ה דחתימין עליה דהיא היא ואשרנוהו וקיימנוהו כתחו"ל וראה ראינו שגוף שטר העיקרי הנז' הולך ליטחק ובקשו בעלי השטר הנז' מידינא להעתיקו שלא תאבד זכותם וקרענו גוף השטר העיקרי וקם טיפסא דשטרא דנא במקום העיקרי ככתו אז כתו עתה ועד אמו"ן באנו על החתום בש"א לח' כסלו מש' **התק"ע** ושבעה ליצירה והכל שו"ב וקיים.

יעקב	הצעיד **רפאל**	**שלמה יצחק**	החתימה הרביעית
קוראל	(שם השני לא נכר)	בהי"ר **מיוחס**	מסולסלת ולא נכרת
ס"ט		ס"ט	

אגודת „שבת אחים" בפתח תקוה.

בקיץ תר״ס בקר את ירושלם מו״ס סידני מ. שמואל מלונדון (בן אחיו של מונטגיו) ובתור ה׳ר וסופר התחקה בשום לב על שרשי עיר הקדש והעם היושב עליה; בעין פקוחה ודעה מיושבת ישב ושפט על כל דבר ודבר. ביחוד שם לבו והתחשב עם ה„קולניא החרשה" פ ת ח ת ק ו ה שהחלה אז להתפתח, ויהי לה לחבר בפעל בלקחו חלק אחד במחיר שש מאית פרנק ויסרהו להריי״ם פינס הסוכן אשר לועד מזכרת משה מלונדון לעשות בו כטוב בעיניו; ומר פינס בחר לו ארבעה אנשים ישרים אשר ידע והכיר אותם כי לבם וידם אמונים ונתונים להעבודה הקשה הזאת, ויסמור בידם את האחוזה ההיא על פי דברי התנאים והברית הכאים בזה, ויהי כאשר ראה מר סידני דברי התנאים האלה התעורר מאליו וישלח להריי״ם פינס עוד ארבעים לירא שטרלינג למען בנות בית על האחוזה ולמוכרו גם אותו אל ארבעה אחיים על פי התנאים הנזי.

ואלה הם דברי התנאים:

אנכי החי״ם העומר מצד האדון סידני שמואל מלונדון ובכחו המסור בידי לעשות בחלק נכסיו אשר קנה בנחלת „פתח תקוה" ככל הישר בעיני באתי היום בברית עם ארבעה אחיים היקרים והולכים יחד ובלב אחד לעבוד אדמת הק׳ ולשמרה בתורה ובמצוה וביגיע כפיהם ועמל ידיהם, הי״ה: ר׳ אליהו גאדעל, ור׳ חיים שמעוני, ור׳ יעקב מקאמניץ ור׳ מנחם וואלפערט עפי״י התנאים המבוארים למטה.

א) הנני מוסר חלק הנכסים של ה׳ שמואל הנ״ל ליד ארבעה מטיבי לבת אלה על מנת לעבדו ולשמרו לזרעו ולנוטעו בחריצות ידים, ואדמת קדש לא תשם, ועל כל פנים מחויבים המה להביא שבח קיים בהקרקע (כמו בנינים או נטיעית) מדי שנה בשנה משך עשר שנה משנה הראשונה שלאחר השמיטה הסמוכה ואילך, העולה לסך שלשה לירא צרפת (60 fr.) לכל שנה.

ב) ההוצאות לספר המקנה, והמסים והארנוניות הבאים לרגלי עבודת האדמה, בין אלו המונחים אקרקפתא דגברא ובין אלו המוטלים על הנכסים וכן המסים שיטילו בני החברה „פתח תקוה" על עצמם להוצאות העיר ולשטירתה ולסלוק עוררים טעל הנכסים, וכן הוצאות חלוקת הגחלה ורשימת תבניתה (פלאן) כל אלו ההוצאות חלות על ראש ארבעה אחים הנ"ל ומחויבים המה לתתן לעת הדרושה לבני ירדו הנכסים האלה לטמיון חו"ש.

ג) ארבעה אחים הללו שוהפים המה בהקרקע הנ"ל וכל דיני השותפות נוהגים בהם אלא שאין אחד ולא שנים מהם יכולים לכוף את חבריהם לחלוק בהנכסים עד שיסכימו לזה שלשה, ואין כל אחד רשאי למכור את חלקו או להתו במתנה לשום אדם שבעולם אם לא בהסכם חבריו.

ד) שלום אמת יהיה שורר בין ארבעה אחים האלה בכל דבר ויקרא שם אגודתם „שבת אחים" כפשוטו וכמשמעו למען תחול ברכת ה' על מעשה ידיהם וירבו ימיהם ויתי בניהם ובני בניהם על האדמה, ואשר ע"כ כל או"א מהם מקבל על עצמו בנדר ובשבועה מבלי לתתו עדה ותואנה חי' למחלוקת, האחד יבטל רצונו מפני רצון הבריו שרבו עליו, ואם הדבר שקול יקיימו בנפשם „תשועה ברב יועץ" ושאלו בעצת מביני דבר. כללו של דבר, כל חלוקי הדעות יתפשרו בדרך שלום ולא יעמוד אחד מהם על דעתו לצער את חבריו כי אם בכל הנגזר מפי המרובים ככה יעשה מבלי שום תלונה ורוגז מאיזה צד שהוא.

ה) כשם שחובה עליהם לשמור את השלום בינם לבין עצמם, כך החובה והמצוה עליהם לשמור את השלום בהחבורה פתח תקוה בכל מה שנוגע ותלוי מהם, וע"כ עליהם לבטל רצונם מפני רצון הצבור ולהיות תמיד באגידה אחת עם אוהבי הסדרים והאחדות, ועם שונים וחכמים בעיניהם אל יתערבו.

ו) וכשם שחייבים בשמירת השלום בעדה כך חייבים בשמירת השלום הכללי של האומה לבלי יגיאו עליה שואה חי' במעשים שאינם

הנוגים, ולפיכך אסור להם להתעסק בעסקי נשך ותרבית נפרזה (וואוכער) הן ריבית בסף או ריבית אוכל עם הגוים אשר סביבותם באיפן שיתחלל שם שמים ע"י.

ז) אם הארבעה אחי"ם האלה יעברו על התנאים א' ב' ו' באופן שהאדון סידני שטואל הנ"ל או בא מכחו אשר יהיה ביטים ההם יראה בראיה ברורה כי האדמה תשם או עומדת היא לירדת לטמין, או כי האחי"ם הנ"ל גרמו בעסקיהם שאינם הגוים חלוי ה' גדול וקצף על ישראל, אפשר לו לבא מכחו לסלק את ארבעה אחי"ם הנ"ל מאחוזתם בכל עת שירצה מבלי שום צוי"ט ותביעה של הפסד וגרם הפסד שבעולם, אלא שאם אמרו השותפים הרי אנו משלמים מחיר השדה שלשים ליורא צרפת ואין אנו מסתלקים שומעים להם.

ח) מי מהארבעה אשר יפר את התנאי ד' ויהיה נרם לקטטות ומריבות רשאים השלשה לסלקהו בממון או לתת חלקו בנכסים לפי שומת ראשי פתח הקיה, וירי השלשה על העליונה, אך צריכים לזה הסכם האדון סידני הנ"ל ע"י עצמו או ע"י בא מכחו, או הסכם כ"ד של החבורה פתח הקיה אשר ידונו לפי ראות עיניהם אם באמת עשה זה שלא כהונן, או אולי אך תואנה דם מבקשים.

ט) אחרי כלות עשר שנה מאחר פנת השטטה הנע"ל רשאי האדון סידני שמואל הנ"ל או בא מכחו לדרוש מהאחי"ם הנ"ל לסלק לו מחיר שדה אחוזתו שלשים ליורא זהב צרפת במשך ארבע שנים ובהסתלק כל הסך יפסוק שטר המקנה על שמם.

ככל הכתוב למעלה קבלו עליהם אגודת אחי"ם עליהם ועל זרעם אחריהם בשבועה ובת"כ ובקנא"ם ועפ"י התנאים האלה מסרו האחוזה בידם.

אברהם יצחק הכהן קוק
הרב הראשי לארץ ישראל
האב"ד
בעיה"ק ירושלם תובב"א

A. I. KOOK
Chief Rabbi
of the Holy Lad
Jerusalem

ב"ה. יום י"ג לחרש ט"ה תרפ"ה.

כ' הרה"ח סופר ומזכיר נשכחות

מר פנחס גרייבסקי נ"י

יקבל בזה כבודו, את הבעת תודתי על מחברותיו היקרות „החובבים הראשונים", אשר הואיל לכבדני בהן ואני מברך בזה את כבודו, שימשיך לאורך ימים טובים בהצלחה, את מפעלו, להציב יר ושם לכל אלה אשר פעלו טוב בבנין ארץ חמדתנו, וידע דור אחרון כי יד ד' עלינו לטובה, ומדור דורים קמו לנו אנשי סגולה, אשר בכל שעת הכושר להקים יתד וגדר לישראל על אדמת קדשו, נמסרו לעבודתם בכל לב ונפש, וחפץ ד' בידם הצליח.

מוקיר מפעלו, ומכבדו, החותם בהודה וברכה נאמנה

אברהם יצחק הכהן קוק

ב"ה. י"א כסלו תרפ"ח בירושלם עיר קדשנו ת"ו.

אוגר בקיץ בן משכיל, כי בהקיץ בעת שההבואה מצויה עת לכנס. כי בעבור ימי הקיץ הכלה ההבואה מן הגורן ובקישי רב ימצא דבר מה לאסוף, לכן באו ונחזיק טובה לגבר חכם בעוז, יליד ציון הנכבד ונבון דבר מו"ה פנחס בן האדם היקר הישיש, תושב עיר קדשנו מו"ה צבי ז"ל גראייבסקי נ"י אשר נתן לבו לקרב אל המלאכה לאסוף ולכנס את **אבני זכרון** אבני הקדש בירושלם אשר חרות עליהם זכרון לראשונים בוני ומיסדי דברים שבקדושה שהנחילו לנו על אדמת הקודש וביחוד מהאבנים שכבר נהרסו ומהם נשכרו, ולולו היא נשכח זכרם לעולם, וכן עשה שם בארץ „**זכרון לחובבים הראשונים**" הם אשר מסרו נפשם על

ישיב הארץ, למען ידעו הבאים אחריהם „צדיק מה פעל" וירעו כי רק הישוב הישן הם הם יסיד המעלה לבנין הישוב, וכמשל הספרי לשני אחים שהיו מסגלים בנכסי אביהם אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו, זה שהוא מצרף דינר ומניחו נמצא עשיר וזה שמצרף דינר ואוכלו נמצא שאין לו כלום, כן הר״פ הנ״ל צירף אחת לאחת למצא לחשבון את כל הראוי לפרסם לעשות יד ושם לפעולת דורשי ציון הקודמים ובהם ישנם דברים רבים שראוי לדעת אותם לדורות. וכדברי ר׳ אליעזר: כמה דיות משתפכות, כמה קולמסין משתברין כדי לכתיב בתירה בני חת עשרה פעמים ללמדך כל מי שמברר מקחו של צדיק כאילו קיים עשרת הדברות, וכן כל המברר מקחה של ירושלם מימי הראשונים עליו להביע לו תודה וברכה, ויברכהו ה׳ מציון לראות ברכה במעשי ידיו.

כעתירת אוהבו ומחבבו

הק׳ **שלמה אהרן ווערטהיימער** דיין ומו״צ

ומחבר הספרים בתי מדרשות וגנזי ירושלם וקהלת שלמה ועוד

לכבוד הרב פנחס בן צבי גרייבסקי

ירושלים.

נכבדי הרב היקר.

בענין רב קורא אני את הלקוטים והתעודות, זכרונות וכו׳ שכב׳ מפרסם בעתונים היומיים ואשר בזמן האחרון החל מוציאם בחוברות מיוחדות. בהיותי עודר בשדה זה של חקירת ראשית הישוב העברי בא״י, יודע אנכי ומבין כמה קשה ומטרדת היא העבידה הזו, ואשר למרות סבוכיה והטעצורים המרובים המונחים על דרכה, כב׳ ממשיך לעסוק בה במסירות ובנאמנות הראויות למיפת ולחוקרה כצר כל אלה ששרם מחו עיניהם מראות מה רב ועצום היה חלקם בבנין הישוב של ראשוני המתישבים באה״ק. העסקנים החרוצים הללו, הנדולים לשעתם, בעלי שאר רוח וגבורה, שאדוני הרב עמל ויטרח להעלות את זכרונם מתהום הנשיה

על ידי הציבו להם ולמעשי ידיהם ציון כבוד לדורות, חוצים אמתיים אלו—לא זכו בשעתם לכך, כי בני זמנם הקרובים להם ביותר לא יכלו להעריך כראוי את פעלם הטאָמץ. והנה, בתוך ענני הערפל המכסים מסביב את כל הישן, הנערץ, ודגירפים בהדם הכבד בלי חמלה זכרונות ימים עברו, צפויה היתה סכנה שגם שמם של אלו יכוסה בצל, אלמלי קם גואל קרוב להם ולפעולותיהם הטצוינות.

יבורך אדוני הרב במרצו הכביר, למען יוכל להמשיך בלי הרף את עבודתו אשר החל בה. ואולם אנא ואנא בל תרפינה ידיו חלילה. יהא לבו סמיך ובטוח כי יש שכר לפעולתו זו, החשובה והטועילה בכל המובנים.

ירושלים ג' טנ"א הרפ"ז. בכבוד ובהערצה

מ. ד. גאון

זכרון לחובבים הראשונים

(להופעת החוברת ה' ו')

הסופר מר פנחס בן צבי גרייבסקי הוא אחד היחידים שהתמסרו בכל נפשם וטאודם לחקרי קדמוניות א"י, להחיאת זכרון המאורעות המקרים והמעשים שאירעו בירושלם בדורות הראשונים שעברו ושחלפו, וזכרון האישים נושאי התקופה ההיא שהיו הפיעלים על במת החזיון של המעשים והעלילות בימים ההם. מר ג. הוא סופר חרוץ ושקדן העובד בלי ליאות בכחותיו העצמיים, הוא מעניק לנו מפרי עטו חוברות בעלות הכן מענין, המצטיינות גם בצחות שפתן וסגנונן וגם בצורתן החצונית הנאה. ובהן הוא נותן לנו את דברי ימי העסקנים הבונים שהוא קורא אותן בשם „החובבים הראשונים" בוני ירושלם ועובדי עבודת צבורה שעכדו ופעלו כל אחד בחוגו ומקצעו ושמאד נחוץ וראוי שלא ישכח שמם ושישאר זכרם בספרותנו, כי מלבד ערכם וחשיבותם בשהם לעצמם יכולים הזכרונות של האישים הללו להיות למופת גם לדור הבא שאת תכונתם, אפים ואישיותם יכיר וילמד מתוך החוברות הללו.

בקראי את חיברותיו של מר ג. נצבו כמו חי לפני דמיותיהן הרוחניות של האישים הללו. מר ג. קבל מכתבי עדות מסופרי א"י

המכירים מחשיבות עבודתו ומהללים אותה, וגם עסקנים ואנשי מעשה בחו"ל מאמצים את ידיו במכתבי עדוד ותהלה. ביחים האחרונים קבל מר גרייבסקי מכתב יפה מאת העסקן הארץ ישראלי רב הפעלים מר יוסף נבון בי היושב בפריז שבו הוא מאמץ את ידיו על החוברות שהיא מוציא שהן נותנות כבוד לירושלם ובוניה.

אבל בדברי רוח תודה „וישר כח" לבד לא יוכל מר ג. להמשיך את פרסום חוברותיו הדורשות הוצאות להרפתן מבלי להביא בחשבון את עבודתו ויגיעו של מר ג. בלקיטת החמר ועבודו. ולכן מהראוי של חובבי ירושלם יקנו ויביאו לביתם את החוברות של מר ג. וביחוד המוסדות הגדולים הראשונים וגם יתר מוסדות ירושלם שמר ג' מתאר ונותן יד ושם וזכרון למנהיגיהם מיסדיהם בדור העבר ובדורנו זה צריכים לתמך תמיכה חמרית במר ג. ולחזק את ידיו בעבודתו הספרותית הנותנת כבוד לירושלם בוניה ועסקניה בעבר ובהוה.

זלמן בן־טובים

(ראר היום שנה עשירית י"ט חשון תרפ"ח)

„זכרון החובבים"

ריח גויים עתיקים עולה מבין הדפים הצנועים, המופיעים בזמן האחרון ע"י פנחס גרייבסקי. אנשים קטים מקבריהם, אנשי מדות, בעלי צורה ובעלי קומה—בתמימותם היקרה ובפשטותם הטהורה.

ואף החוברות „זכרון לחובבים הראשונים" מלאות פשטית ואמונה כגבורים ההם, — ה„חובבים" שעל אודותיהם מספר לנו המחבר, גם כן אחד מראשוני הותיקים היושב בעיה"ק ת"ו, ומעלה זכרונות על ישוב האה"ק בימים ההם, דברים אשר ראה אותם בעיניו או ששמע על אודותיהם מזקני הישוב. יקרים לנו הדפים האלה, אוצר בלום גנלה כאן לעיניגו- אוצרות הישוב העברי בימי ראשית גידולו.

מ. אבי שאול

(כתובים שנה שניה כ"ב חשון תרפ"ח)

ירושלם, יום ב' טבת, תרפ"ח.

לכבוד הרה"ח פנחס בן צבי גרייבסקי.

בזה אני מביע לו את תודתי העמוקה על חוברותיו המעניינות „החרש והמסגר" ו„זכרון לחובבים הראשונים", שקראתי בחרדת קדש מתוכם נחגלו לי כל ההרתפקאות והתלאות שעברו על אבות הישוב העברי ולא נרתעו לאחוריהם אעפ"כ מעבודת הקדש, ששקלוה כנגד כל המצוות: בנין ארצנו והתערות עטנו בתוכה. החוברות הנ"ל מחיות לפנינו את זקנינו, גדולי הרוח ועריני הנפש שהקריבו את עצמם ממש על מזבח תחיתנו.

לפיכך גדולה היא הזכות, שנתגלגלה ע"י סיפר בעל מרץ כביר כמוהו, לדובב שפתי ישנים ולהראות לנו הצעירים את גידל ערכם ואצילות רוחם של הבנים הבונים הראשונים, שלא רק חלמו שיבת ציון אלא השתדלו בכל כחם ומאדם להגשים במעשה את מפעל תחיתנו. יהי רצון שישמשו מופת לדורנו העומד על מפתן ההגשמה של הזון היעוד הלאומי, שהצעירים לא יבישו את זקניהם בפסירותם הנפ"אה לעמנו ולכל קדשיו.

ילך נא הלאה בכחו זה ויוסיף אבן על אבן לבנין המבצר של רוח עמנו, המתבטא בספורים הללו שהוד רוחני ויופי נפשי נשגב חופפים עליהם.

בכבוד רב ובברכת התחיה

ד"ר ישראל כרניאל.

יצאו לאור:

א) „זכרון לחובבים הראשונים". ד' חיברוה.

ב) מכתבים על מושבות ארץ־ישראל.

ג) החרש והמסגר בירושלם.

ד) נר לבית הלוי.

ה) חיי הקראים בירושלם.

ו) אבני זכרון—יולך ינדפס.

עומדים לצאת לאור:

א) פנקסי השדרים בירושלם, מאת הרי"ה והלאה

ב) שלש כתובות הבאות כאחת:

א) כתובה קראית (העתקה מכתב יד אשורי)

ב־ג) כתובה של השטרונים (בתולתא וארכלתא)

העתקה מכתב—יד לבונאה.

ג) מבנזי ירושלם.

ד) זכרונות קדומים.

משה מונטיפיורי ממנו ואליו

מוכל פתבקש

כתובתי כשמי:

פנחם בן צבי נראייבסקי.

ירושלם.

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסום הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ח. —

ט א ת

פנחס בן צבי גראיבסקי

ירושלם — תרפ״ח

דפוס הר״ש צוקרמן ירושלם

החובבים הראשונים

— חוברת ח. —

רבנו

מירנו ומאורנו הרב הגאון המפורסם, החכם — החובב

מוה"ר **משה נחמיה כהנוב** זצוק"ל

ראש מתיבתא ישיבת **עץ חיים** הכללית בירושלם.

כי שם „רבנו" אקרא הבו גדול לרב האי גאון זה, רבן של בני ארעא קדישא לתורה ולתעודה —

הרב הגאון הזה היה יחיד במינו; חזון־יקר בעיר עז לנו ציון, מאז הופיע בעיר קדשנו ירושלם, מלפני כשבעים שנה ועד היום הזה הנהו נערץ ונקדש בפי כל, „ושמו מפארים בעדת חבלו", חבל נחלתו; רבנו זה הרים קרן התורה והחכמה בירושלם, העמיד דור־דעה, בעלי תורה ויראה, בעלי חכמה, סופרים וסוחרים, חובבים וחקלאים שכולם מעריצים אותו עד היום.—

חביב ונחמד היה מצד גאוניתו יראתו וצדקתו, והן מצד תכונות נפשו העדינה ומדותיו התרומיות; בטוב טעמו ונעם הגיונו ידע להקים תלמידים רבים לתורה ולתעודה, בלמדו בחר דרך הפשט וברך האמת, הוא היה זך השכל מאד מאד, אהבת התורה, היתה אצלו מעל כל גבול; הוא המית את עצמו באהלה של תורה ומסר נפשו ליראה את ה' ולאהבה אותו כל הימים. מי שראה את רבנו זה יושב והוגה בתורת ה' מעוטר בתפילין בהתלהבות, ברוממות הרוח, באש להבת שלהבת, הרגיש את „עמודא דנורא". ויהי בעיניו כמלאך ה' צבאות.

וכוקן ויושב בישיבה כן היה גם כגבור ורב פעלים: חובב — פעיל היה לתקון הישוב והתפתחותו; כאב רחמן דאג לטובת הישוב והפרחתו, ויהי איש עצתו של השר משה מונטיפיורי שהתחשב בו ובהצעותיו: להכנים מים בירושלם בצנורות ברזל עי"י חברה אקציונרית; ליסד בנקים בירושלם וכו' וכו', כחכם הרואה את הנולד ראה נחיצותם של כל אותם הדברים שהתגשמו במשך הימים. מכתביו והכנויותיו שהיה שולח לו בזה ובכיוצא בזה, מראים לדעת כמה היה שקוע רבנו זה לטובת הישוב בפעולה ובמעשה. הוא התרחק מכל הפוליטיקיות, מכל הסכסוכים ומכל

ריב ומדון; גם מעניני כספים משך ידו, ואם כי עמד בראש הנהלת בית „תלמוד התורה וישיבת עץ חיים" לא התערב בעניני חהכנסה וההוצאה, שנמסרו אז בידים אמונות וטהירות, בידי הסוכן הרב הגדול ר' מאיר אניקסטר זצ"ל, ויהי שקוע אך ברוחניותו של המוסר החשוב הזה; בכל כחו חתר לפאר ולרומם את הדר כבוד המפעל הקדוש והנערץ הזה במצבו המוסרי והחמרי, ובכל לבבו אבה לגדל את בני הנעורים על ברכי הדת והדעת גם יחד ללמדם לשון וספר, ביחוד שפת הערבית „שפת המדינה", ויקבע מחלקה מיוחדה לזה, וישכור מורה עברי—ערבי, את אחינו מר בלאטנר זלזה, והשר משה מונטיפיורי שגם הוא שאף ודאג לזה, שמח בזה, ויאמר לתמוך בידי ההנהלה מצדו, והרי אחד המכתבים ששלח השר לרבנו לתכלית זו:

בע"ה פה ק"ק ראמסגט יום ב' פ' חי' שרה, התרל"ח

שלום וברכה על ראש הרב הגאון הגדול בתורה מו"ה משה נחמי' כהניו ראש ישיבת עץ חיים והלמוד תורה נ"י בעה"ק ירושלים תוב"ב.

אחרש"ו! יהי נא חסדו לתת את תרומתי „תרומת כספי L.4 לגבאי הלמוד תורה עץ חיים לטובת ה„בית ספר", אבקש מטעמ"ת למהר להודיענו דבר ולשלוח לי את ספר הקבלה למען אדע כי בא הכסף הנ"ל בטח לידם, והבוחר בציון ימהר ויחיש לרחם על שארית נחלתו כאות נפש טוקירו המעתיר בעד טוב עמנו.

משה מונטיפיורי

—אך לדאבון לב היו ידיו אסורות ומצודים וחרטים על לבו... כידוע —

הערה:

ר' יחיאל בריל בדברו, בלבנון תרל"א, על אותה התקופה מספר לנו:

זכורני בעת אשר הרב הגאון הגדול וכו' מוהר"ם אייערבאך זצ"ל היה למנהל להרה"ג מוהר"ם נ"י אשר „אנשי מעשה" קמו עליו להדפו ולרדפו עד חרמ"ה וכו' וכו' על כי טלא את רצון המתנדבים להחזיק את בית המדרש „דורש ציון" ולמד את התלמידים שם גם לשון ערבי—אז קם איש אחד אשר ביום עוד יצק מים על יד הגאון הנז' ובלילה שלאחריו תקע בשופר גדול לפני חלוני בית הגאון הגדול, וקרא

ראש"מ לונץ בזכרונותיו מזכיר את רבנו זה ואומר: "ראש הישיבה היה מורי ורבי הרב הגאון וכו' כמוה"ר משה נחמיה כהנוב זצ"ל אב"ד דק"ק חאסלאוויץ ומחבר ספר "נתיבות השלום" ועוד. הוא היה מהגאונים המצוינים בזמננו, כי אעפ"י שהיה גאון וירא שמים בתכלית (וביתי החורף היה לן בכל יום ה' בשבוע בישיבתו ובחצות הלילה היה אומר תקון חצות במנין) לא היה עוין את ההשכלה ולמודי חול, ואדרבא העיר את תלמידיו ללמוד שפת עברית ולעז, באמרו טוב תורה עם דרך ארץ, וגם בעצמו כתב עברית צחה. ואעפ"י שהיה דרשן מצוין חובב מאד את הפשט הפשוט, בתנ"כ וגם בלמוד גפ"ת חבב על תלמידיו את ה פ ש ט על הפלפול המחודד. ובכל שבת היה מעיין בפירוש הפשטנים על התורה וביחוד בפי' הראב"ע והיה מנסה את תלמידיו החביבים—שאנכי זכיתי להיות אחד מהם—במאמרים הסתומים ומחודדים שבו, וגם שם עינו בפירוש ה מ כ א ר, אך כל זה היה רק בכותלי ישיבתו, אבל בחוץ פחד להיות למליץ להשכלה מפני הקנאים שלא יפגעו בו (כמו שקרה באמת, אחרי שנים רבות) והוא היה ה ר א ש ו ן שהחל לדבר בלה"ק, רק מאשר שקשה הי' עליו להביע בה את כל מחשבותיו הרגיל עצמו לדבר בשפה מעורבת מעברית וזארגון יהד."—

הרב ר' יעקב גולדמן נ"י, מבחירי תלמידיו, מספר לנו בזכרונותיו

באזניו חרם על כל מי שיאמר סיתר ללמוד לשון ערבי. ואולם אחד היה בימינ הגאון הסנוח בירושלם אשר אימת מסגיע לא היתה עליו. ויהי לפני שתי שנים כאשר שלח השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי כסף לירושלם לשכור מורים ללמד את התלמידים בית שפת ערבי, ובעת ההיא כבר נקרא אל השמים מעל הגאון אויערבאך נ"ע, אז מעשה השמן הגדו הצליח. בליל שבת התנפל בביהכנ"ס בזני כלם על היקר וירא אלקים ה' בלאסנר אשר אותו שכרו גבאי ת"ת ללמד שפת ערבי בת"ת, והכרו על הלחי והשליכהו החוצה, ביום השבת בא אל גבאי ת"ת ואל דרב הגאון מוהו"ש סלאנט והרה"ג מירהמניכ ויאמר להכותם ולשבור חלונותיהם אם לא ימהרו להשיב את הכסף לסיר משה, והאנשים האלה חרדו כנשים מפני תנופת ידו ופרקצף אשר יז מפיו וחראו כי דורנו הוא מאשר כי גדולים שכמותם שמעו לקסנים, והשיבו את הכסף ליד בעליו".—

אשר אתו בכתובים: "הוא היה מחבב הבחורים לומדי הישיבה ומקרבם לתו"י, היה משלם להם איזה שכר שילמדו באותן השעות שבני הישיבה לא היו בישיבה כמו בערבי שבתות אחר חצות, בחוה"מ וכו', ולפעמים הופיע פתאם בישיבה בעתות הלילו לראות אם לא יקחו הבחורים שכר בטלה. הבחורים שהיו ביחי, שיש להזכירם: אני, לונץ, אפרים כהן, נכדו ר' פייבל כהנוב, שמעון רוקח. והי' מכה לפעמים הבחורים מכות גדולות אבל ברוך חבה. זוכר אני כי הכה פעם את לונץ במקלו והלז ברח מפנה לפנה והוא רץ אחריו כנערים המתגוששים יחד. הגדולים שבהם היו אז: ר' בן ציון זילברשטיין, ר' שמעון כהן מ"ם (בעל זכרון נפלא ובעל תאוה נורא—לספרים; ר' מנדיל מנדילסון (חתנו של רבנו) ר' אהרן דמתקרי ארציק שמואל בערם (חתן הרב הגאון ר' מוני זילבערמאן), התשלומין היו אז מחי"כ עד חצי נאפוליון. והגדולים היה להם תלמידים שהיו משלמים להם גם כן מחי"כ עד נאפ'. מתלמידי אני היו: צדוק קרויז, חיים הוזדורף ועוד. ומקודם היה רבי אני הר' זרח ראקיווער שהיה בבחי"נת צדיק ומוחו היה אטים, אבל מרוב למודו בישיבה נהי' גדול בתורה.

בכל עש"ק היה קורא שנים מקרא וכו' בס"ת של הישיבה ואצלו החומש עם ה"כאור" (בשביל זה רננו אחריו הספשים שבין הקנאים וביחוד בני ווארשא והיננריה שהיו מראשי הקנאים. ומהם כמעט שלא למד איש בישיבה).

הרב סבל הרבה ממחלת הכבד ולא יכול לשבת, רק היה מסב, ולו שלחן מיוחד בהישיבה מאחרי הביטה מול ארון הקדש, וכרים וכסתות מוצעים על הספסל והרב מסב עליהם, ואם כי השלחן לא היה קטן לא נועז איש לשבת עליו. הרב לא השתמש מעולם במנורת אז אפילו אחרי שנפוצה לשמוש, רק נר של חלב היה דולק על שלחנו ולפניו חשן המשפט, כי עסוק עסק זמן רב בספרו קצור חשן המשפט שהרפיסו אח"כ, וטרם אדע אם משום שהורגל בנר זה או מחשש סבנה,— פעם הייתי לבדי בישיבה, והרמנ"כ מסב לו על שלחנו ולפניו שו"ת

ובו היתה הסכמתו נדפסה ונדפס עליו התואר ה„גאון" ויפתחהו ונמשכו עיניו ע"ז, ויבט כה וכה, ולא ראני, ויקח העט ויעבירהו על מלת הגאון וימחקנה כלה".

רבנו זה היה מצוין בין רבני עמנו להלה ולהפארת, ואם כי ראשיתו (בימי חרפו) היה מצער אך אחריתו שגא מאד, ויצא לו שם כאחד הרבנים הגדולים אשר בארץ, אף כל בני עמנו ידעו להוקיר ערכו ומעשיו, כי השהדל תמיד להעמיד תלמידים הרבה להגדיל תורה ולהאדירה, והפיץ מעינותיו חוצה בחבורו הנפלא נתיבות השלם על חו"מ ובקינטרסיו היקרים: ארץ חפץ, שנת השבע, חקות עולם קונטרס עגינות וכו' וכו' (לבד חבוריו היקרים שנשארו בכתובים והם בספריה הלאומית בירושלם). הרב החכם טוב"ה חיים מיכל מיכלין, אחד מתלמידיו שיצק מים על ידו, מוסיף ומספר לנו: בפיטראוויץ העיר הקטנה החל אור תורתו לזרוח בעצם תומו ומשם הלך לשכון כבוד בעי"ת חאסלאוויץ, ושמה כונן ישיבה גדולה ורומטה ומכל אפסי רוסיא נהרו אליו תלמידים רבים להקשיב לקחו כי זך, וילכו לאור תורתו הבנויה על מוסדות נאמנים ונכונים ולא על פלפול השוא השובר גיפו וטוחו של אדם; סברותיו תמיד קלעו אל מטרת האמת ובכשרונותיו הנפלאים שחה בים התלמוד וידלה מרגניתא. הרב הזה הי' אוהב את רוח ההשכלה ואת כל ההולכים בעקביותיה, ושפת קרשנו עם דקדוקיה היתה כל שעשועיו". (האסיף תרמ"ח)

כאמור הופיע רבנו בשערי ירושלם בשנת תרכ"ו, רבני גאוני ירושלם מנוהו לגבאי ההי"ת ולראש ישיבת עץ חיים, ומני אז מסר את כל לבו והגיונו להישיבה; לא לבד שהיה ר"מ וכשהי שעות בכל יום דרש בשיעור, אלא גם לא פסקה עיני תמיד מהשגיח על הלומדים, וישב כל היום וכלילה בבית הישיבה; הוא הוסיף ספסלי בבי מדרשא והגדיל את פרס התשלומים לבעלי התרסין ועשה שנוי גדול לטיב בהקופת הישיבה.

(זכרונותיו של הרי"ו גולדמן נ"י מעניינים וחשובים מאד מפני ישנם בהם מטפוסי בני הישיבה ומהלך חייהם באותה התקופה, ברשות הרב־הכותב נפרסמם פעם).

הרב ר' יחיאל מיכל טוקאצינסקי, המנהל הנוכחי מבית תלמוד התורה וישיבת עץ חיים, מוסיף ומספר לנו: הרמ"נ ז"ל התאמץ במקצוע שלו לרומם קרן המוסד, וביחוד נתן השקפה לטובה לשקדני התי"ת, ואם כי חבב גם החריפים גם את הבקיאים, ובפרט בעלי סברא ישרה, אך ביותר הראה חבה יתירה, בדברים ובמתנת כסף, להעמלים בתורה ותמיד היה מרגלא בפומי' "יגעת ומצאת". וגכרה דהחסרה ביטיו עד להפליא, רבים היו מהלומדים שלא דברו דברים בטלים בכל היום ולמדו עד אחר חצות הלילה ואז הלכו לביתם, ומהם שלנו בבית הישיבה או באחד החדרים הסמוכים".

"ביומא דפגרא אחד הגיעה השמועה לאזני הרי"מ הגרמ"נ וצ"ל כי פרחי בני הישיבה מתעתדים א"ע ללכת לטייל מחוץ לעיר, וישתומם הרי"מ מאד, ויאמר להם: אם כן שבקיתו להתפרתייכי! ויען צעיר אחד: *) "סודה אני כי אנכי הצעתי הצעת הטיול, אבל חלילה לא אמרתי לבטל מלימודינו, אלא המדובר היה כי בדרך הליכינו נחזור בע"פ מסכת חולין". טוב, ענה הרי"מ. הבה אלכה גם אני בלויתכם. והרי"מ התענג ענג רוחני על הטיול הזה בשמעו איך שגור הי' בפי התלמידים לשון הגמרא ושיטות הראשונים עד להלכה, והיו בהם פרחים קטנים, בתוכם המציע הנז', שלא החסירו שיטה אחת משיטות רש"י ותוס' ריף ורא"ש מסוגיות המסכת ההיא".—

בשנת תרפ"ו נסע רבנו לחו"ל לטובת חמוסד ויבקש את הרב הגאון המפורסם ר' יהושע בצלאל זצ"ל הרב דמאלץ מחים "משכן בצלאל" שימלא את מקומו בתור ר"מ, ויהי כאשר שב מנסיעתו לא הסירה העטרה גם מעל שכם הגרי"ב ו ל ח פ ץ ר ב נ ו שמשו שניהם בסשרה הרי"מ, ושעוריהם הגידו חליפית שלש פעמים בשבוע הרמנ"ב ז"ל ופעמים בשבוע הגרי"ב ז"ל.

"בשנת התרפ"ו הגה רבנו רבר טוב שיהי' מב"ע לחו"ת מיוחד לבני הישיבה, ותועלת משנה תהיה מזה: ע"י זה תרבה הדעת והחריפות

*) הצעיר הזה היה אח"כ הר"צ בירושלם: הרה"ג ר' ארי' ליב הרשלר בהרא"ד ז"ל.

וע"י זה ידעו אחינו שבחו"ל טיב, „פירות גינוסר" המצויים בירושלם. ויהי כאשר שמע כי הר"ש ציקרמן אומר להו"ל חוברת „תורה מציון" חזק את ידיו ויסייעהו להוציא הרעיון מכח אל הפועל. אולם טרם הופיעה לאור החוברת הראשונה שבק רבנו חלי"ח.

רבנו צוה לפני מותו לכלתי הספידו ולבלתי הרבות בתואריו. וכן צוה לחרות על מצבתו לזכר עולם.

פ"נ מ' **משה נחמי'** בר' משולם שהיה עבד לעדת ישרון ועסק בלמוד הישיבות בק' פיטאוויץ וק' **חאסלאוויץ** ופה עיה"ק הרבה שנים ונלש"ט יום ג' ח' לחדש סיון שנת הרמ"ז לפ"ק.

וכן להודיע בעלי העתים לבעבור ידעו תלמידיו הרבים אשר למדו לפניו וילמדו משניות לזכות נשמתו הטהורה.

לא הניח בנים אחריו כי אם בני בנים ובנות, אחר מנכדיו היקרים ידידנו מר פייבל כהנוב מיפו, שנודל וחונך בביתו של רבנו זצ"ל, הוסיף לנו זכרונות „מאבי־זקנו" הבאים לקמן:

זכרונות לחיי אבי זקני הרב הגאון ר' **משה נחמי' כהניו** זצ"ל

נולד להורים ישרים ועניים בפיטרוביץ (עירה קטנה ברוסי' הלבנה) מילדותו נגלו בו כשרון ושקידה לימודים, ומוניטין יצא לו בעירתו ונתפרסם לעלוי, וילקח אחר כבוד לחתן לאיש אמיד, ובהיותו בן 15 כבר נשא את אשתו, אך לא לחיי משפחה ולהענוגי עוה"ז לבו הי' נתון, ונפשו חשקה בתורה, ויפצר באשתו הצעירה (שהיתה גדולה ממנו בשנה אחת) שתרשה לו להרחיק נדוד להשתלם בלימודיו והיא נתרצה, ורק בידעה כי אבותיה לא ירשו זה לעולם, עשתה מעשיה בהסתר, ואחרי הכינה לו בסתר מעט צדה לדרך לקח אתו את הטלית ותפילין, וחליפת לבנים, ובלילה אחד לפני אור הבוקר, בהיות אבותיה במיטב שנתם, הורידה אותו מבעד החלון (לבי' עורר כל רעש בפתיחת וסגירת הדלת) והוא נדד למקום התורה אז לי„רושלם דליטא" וישקר בלימודים שלש שנים רציפות, עד שקבל סמיכה להוראה, וישב לביתו ולמשפחתו, ותיכף לבואו בהיותו רק בן 18 חנה נתמנה ע"י הרב לדין בעירה, ואחרי עבור שנים אחדות נפטר הרב בעיר חסלאוויץ, ויבוא, כמנהג הימים ההם, רבני כל הסביבה

להספידו, וגם הגרמ"נ הי' בין הבאים. ואחרי ההספד שלו שנאמר בכשרון רב, בבקיאות ובחריפות, החליטו בני הקהילה, שרבים מהם היו מופלגי תורה, למנותו לרב במקום רבם המנוח. ומאז שמש שם בכתר הרבנות, עד שנסע לארה"ק, וגם ישיבה יסד שמה, והוא הי' ראש הישיבה ומגיד השיעור, והוא הי' אהוב וחביב על כל בני עדתו, והרבה תקונים תקן לטובת הקהלה שנשארו קיימים לשנים רבות. ברבות הימים, (אחרי נסיעתו לאה"ק) היו אנשים שהשתדלו אצל הרבנים שהיו אחריו לבטל מנוהג או תקנה שתקן, והם ענו "אין ב"ד יכול לבטל את דברי ב"ד חברו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין" ואין איש מאתנו שיוכל לאמר על נפשו שהיה גדול מהגרמ"נ. והרבה שנים אחרי עזבו את העיר היה שמו לתהלה ולברכה בפי כל בני העיר.

בנסעו עם משפחתו לאה"ק בסוף שנת תרכ"ז לוהו כל בני העיר מי ברכב ומי ברגל עד הכפר הקרוב, וקשה מאד היתה להם פרידתם.

בירושלם שרת בכהונת ראש ישיבת עץ החיים וראש הגבאים, של הישיבה והת"ת עד יום פטירתו.

הוא הי' נחשב בין גדולי הרבנים בירושלים והי' דורש בביהכ"נ הגדול, בכל שבת שובה ושבת הגדול והי' דרשן מצוין, המגיד הטפורסם בימיו בירושלים ר' אליהו מפייזר (שרהזון) שהיה מגיד קבוע בביהכ"נ הי' אומר לו כי בשמעו דרשה אחת מפיו יש לו חומר לעשר דרשות.

הוא היה מראשוני העזרים לבנין השבונה "נחלת שבעה" וגם בית היה לו שם שהיה משכירו, ורק חדר א' הניח בשבילו שהיה יוצא לשם שמה בעתות הקיץ בעת שהחום גדול מאד בעיר העתיקה.

הוא היה מראשי המתעסקים בעניני העיר, והוא עזר לקביעת שחיטה ומקולין של אשכנזים, אחרי ראותו את כל ההרפתקאות שעברו על בני עדת האשכנזים בהיותם כפופים בעניני השחיטה להספרדים וביחוד מה שסבלו מהטבחים ובעלי האיטליזים הספרדים שלא היו כמובן מאצילי בנ"י.

הוא בעצמו לא אכל בשר בהמה, ורק בשר עוף שהשוחט היה בא לביתו לשחט, ואחרי בדקו בעצמו את הסכין (בזה היה אומן נפלא)

שקדן גדול בתורה היה מאין דוגמתו, ועליו היה אפשר לאמר שקיים את המצוה והגית בה יומם ולילה במלא מובן המלה. את כל ששת סדרי המשנה היה יודע ע"פ, וזה שנן בלכתו בדרך מביתו לישיבה, לבלי לבטל מת"ת אף רגע, ויתר הזמן של היום וחלק גדול של הלילה (כי רק שעות אחדות היה ישן בכל לילה) היה עוסק בלימודי ש"ס ופוסקים וכתיבת ספריו, לבד שאחר חצות היום היתה לו שעה קבועה שבה היה מקבל בביתו את האנשים שהיו להם איזה ענין אליו, אך מעולם לא דבר את איש אף שני רגעים רצופים מבלי שהמדרש או הילקוט, ראובני או שמעוני, היה פתוח לפניו, ואחרי כל מלים אחדות שדבר את האיש שב לליטודו בהמדרשים (דבר שלא היה נצרך לעיון אצלו).

בישיבה היה לבוש תמיד בעת השיעור ושלא בעת השיעור בתפילין, ודבר בעבריה, אם כי הדבור בעברית היה קשה לו וערבב עפי"כ גם מלות זרגוניות (למרות שהיה לו בכתיבה סגנון יפה), וכן בביהכ"נ במקום שהיה מתפלל, ובשבת אף בביתו. הוא היה בעל מדות מצוינות, והיה מקבל את פני כל אדם בספי', ומדבר בענוה וידידות מצוינה את כל איש ואיש, וכפרט את תלמידי הישיבה והת"ח, שהיה מכבדם ומיקירם אף אחרי צאתם להויות העולם. זוכר הנני כי בכל פעם שהיה פוגש בהרא"מ לונץ (שהיה מתלמידי הישיבה לפנים, ושהתפרסם אח"כ בירושלים לאפיקורס וכופר יען כי החל להתעסק בספרות וחקירות וכדומה, והיה נחשב למנודה בעיני החסידים והקנאים) היה צובט לו בלחיו ואומר: נו מה שלומך לונצקה, מאמין הנני כי לא עזבת את למוד התורה לגמרי, וכי גם עתה הנך קובע עתים גם ללימודי קודש.

קנאי לא היה מעולם, זכורני כי מצא פעם את כותב הטורים האלה קורא את הספר מסחרי פריז, ויאמר לו בנחת, מדוע תבלה זמנך בדברי הבלים כאלה? אם במשל ומליצה בחרה נפשך, ישנם ספרים יותר טובים מאלה, הנה למשל הספר אור לישרים להחכם לוצאטו, ועיד הרבה כאלה וטובים מאלה.

וכל ימיו היה דואג לתקנת ירושלם. מה מאד השתדל למלא את חסרון המים בירושלם. להר"מ מונטיפיורי שהיה ידידו ועמר אתו זמן רב בחליפת

מכתבים תמידים, כתב כ"פ, ובקשו אחרי שהוא רוצה בטובת ירושלם ותומך בה תמיד, אז אין לו מפעל טוב יותר מזה שישתדל ליסד חברה שתביא מים חיים לירושלם, כי רוב כל הצרות והמצוקות באות לירושלם מחוסר מים. ואמנם מנטיפיורי התחיל להתענין ברבר, עד שלרגלי מקרה אחר חדל מנטיפיורי לכתב לגמרי להגר"ט, וזה הדבר:

בראשית שנת תרי"ח כתב ה' מונטיפיורי, שהיה מוקיר את הת"ת ותומך בה, להגרט"נ, שכדאי היה ללמד את בני הת"ת שפת המדינה, הגרט"נ השיב לו כי א"א לעשות זאת לאלה שרואים בהם נטיות לליטודים, ושתורתם ההיה אומנתם, אך בשביל אלה התלמידים שיצאו לסחר ומלאכה (כי היו מהתלמידים שכשרונותיהם לליטודים לא היו מספיקים, והת"ת היתה מספקת בהם לתתם ע"י אומנים ללמדם מלאכות שונות) אפשר לשכר מורה ללמדם גם שפת המדינה. מנטיפיורי הסכים ושלח מאה לי"ש ליד הגרט"נ לצורך זה והבטיח לתמך במפעל זה תמיד. תיכף אסף זה האחרון אספת הגבאים, והחליט ליחד בית מיוחד (לא בבית הת"ת) לצורך זה, ולשכר מורה, ולבחר לע"ע רק 10 מהתלמידים הלומדים מלאכה ללמדם השפה הערבית (שפת המדינה אז), ויבחרו בה' יוסף בלנק, שהי' יהודי חרד ופקיד במשלה ויודע השפה הערבית על בוריה למורה, וכבר קנו מחברות וספרים וכלי כתיבה, ויום הראשון לשבוע הבא הגבל להתחלת הלימודים האלה. והנה נודע הדבר לחסידים, ויבאו ביום ש"ק אחר התפלה, חסידי בי"הכ"נ קרלין, וכמפקר להם בא ר' יעקב שפירא (שהי' נקרא יענקל זלינר) אצל הגרט"נ, היה זה כבר אחר סעודת שבת וישכב לנוח מעט, והנה באה הלוקה הזאת בקול רעש ומהומה וישברו את הדלת ויכנסו אל הבית פנימה, וצעירי המעפילים נכנסו לחדר השנה, ויהו קו בהגרט"נ שהיה שוכב במטה ויחלו לנענע אותו, נערו בו, ויאמרו האהה בן לא אמין באת להוציא לשמד את ילדי בנ"י שלא טעמו טעם חטא, ויחרפוהו ויגדפוהו. ור' יעקב שפירא הולך ובא בחדר הסמוך ומשפשף יד ביד ומלהיב את החברים, בהזרו כסדר על המאמר: „בטקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב" הגרט"נ שפניו היו לבנים כשיד לא ענה אף מלה אחת, ולא נתן לב"כ לקרא לשוטרים או לעזרה.

ואח"כ בטוצ"ק קראו החסידים לאספה רבתי והחליטו, כי אם גבאי הת"ת לא ישיבו את הכסף לעיניהם, תיכף ביום הראשון, לה' מנטפיורי, אז יהרסו את הת"ת, ולא ישאירו בה אבן על אבן, והגבאים נאלצו למלא אחרי גזרתם, ואחרי שבאנק שימחה כספים על לונדון טרם היה עוד בירושלם, החלו לחפש על איזה טשעק שבא לאיזה מיסד, והנה לא מצאו רק טשעק בסך 101 לי"ש ויקנו את הטשק, ובפני נכחרי החסידים נאלצו להשיב הכסף למנטיפיורי. זה האחרון שלא יכל להבין מעשי אלמות כאלה בירושלים, האמין כי הגבאים בעצמם חזרו מהחלטתם, ואך תואנה בקשו להם ויבדו להם, ספור האלמות מצד החסידים, ואחרי שהכסף היה מקדש כבר לדברים שבצדקה, החזיר את הכסף לחלקם בין מלפרי הת"ת עפ"י רשימתו (כי ידע את כל המלמדים בשמם), ומאז חדל לכתב להגרט"נ.

כתפלל היה בת"ת, ושם היה קורא בתורה בשבת, ולמען קיים שנים מקרא, היה בעש"ק קודם הצהרים מוציא ס"ת מארון הקודש ומניחה על הבימה והיה קורא בה את דפרשה, ובין פרשה לפרשה היה מגיד לפני בני הישיבה את חידושיו בפרשה השבוע.

ביתי נעוריו קרא לו נם, כי בשקרו על למודיו בליל חג השבועות לאור הנר, נפלה עליו תרדמה, והנר נפל והדליק את הספר והעטור (סטנדר) שלפד עליו, וגם נגדיו דחלו להשרף, ואך ברוב עמל ובדרך נם לא נשרף חי אז, ולזכר הנם ההוא היה בכל ליל שבועות מאסף לביתו אהדים מבני הישיבה, והיו עוסקים בתורה עד אור הבוקר, וגם הוא ישב אתם רוב הלילה, והיה מכין להתלמדים פירות ומיני תרגימא להשיב נפשם מזמן לזמן.

כפריו „נתיבות השלום" שחבר על הושן המשפט נתפרסמו בעולם, והרבה רבנים שמחו ע"ז כעל כל הון, כי ירד לעומקא דדינא עפ"י הראשונים והאחרונים, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא, ופסקי דדינים יצאו מניפים בשלש עשרה נפיה, כן חבר הרבה חיברית קטנות בדיני שמיטה הרומות וכעשרות ועיד.

והרבה כתבים בחדושי תורה וכללים ופסקי דינים נשארו ממנו בכ"י (אחדים מהם נמצאים בביה"מ הלאומי) שלא נדפסו.

עליו נוכל לומר כי לא פסק פומי' מגירסא עד רגעו האחרון, כי גם בשעת פטירתו, ח' סיון התרט"ז, כשהי' כבר גוסס, עוד דובבו שפתותיו בסוגיא א' בתלמוד, ונשא ונתן בה בהתאמצות, אם כי רוב דבריו לא היו מובנים כבר, ועליו נאמר אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, כי גם בדרך הילוכו לעולם האמת לא הניח תלמודו מפיו.

בתור זר זהב לזכרונותיו מעתיקים אנו בזה אחד ממכתביו היקרים שנתפרסם בשנת הרל"ז בי„יהודא וירושלם" להרי"ם סלמון.

כבוד ידי"נ הרב כ"... מעריך ספר „יהודה וירושלם"
שלום לך ושלום לעוזריך.

ראיתי את ס"ע „יהודה וירושלם" שהוצאת לאור, כשמו כן הוא, לכבוד ולתפארת ירושלם עיה"ק, ולטובת תושביה, לאחד ולקשר לבות אחבי"ו במקומותם במושביהם. לעורר את האהבה היא אהבת ציון הנטועה בלב כל מטע קדש, מורשה הוא מאבותינו, ארץ טובה ורחבה, לשים עינם לטוב על ציון עיר האלקים סלה, ועל בני ציון היקרים, לזאת אבקשך לקבל בס"ע את מכתבי זה, אשר כתבתי בלב נשבר, ודמע תרמע עיני, לטובת אחינו תושבי עיר הק', ואולי יקבלו גם דברי פעוט כמוני.

אליכם בני ישראל! אליכם גדולי המדע והתבונה, יקרי הערך נבירים אדירים, שועים אפרתים, דחבורות היקרות, הדורשים טובה עמם ומשתתפים בצרתם, משגב המה לדל, ולמהר עזרתם, אשר בכל מדינה ומדינה, ובפרט להחבורה הגדולה אשר בלונדון „ועד קהלות ישראל" יצ"ו, ובראשם עטרת הפארת בית ישראל, השר הגדול ליהודים הצדיק סיר משה מונטיפיורי הי"ו, יורח בשמש בצהרים וינוב בשיבה טובה לאי"ש כולם יהברכו ויצליחו, וכגפן יפריחו.—

שמעו נא לקול אנקת אחותיכם ירושלם הבנויה, ומושפלה עד שאול התחתי' שמעו נא וישמע אליכם ה'!—לא באתי כעת להודיעכם ממצב ירושלם עיה"ק בעת הזאת, כי גירא הוא מאד, כאו בנים עד

משבר, הרעב ודרלות והמחסור, המה השוררים בעיה"ק בעת הזאת, ה' ירחם, לא למען זה באתי, יען כי בודאי לקחה אוניכם מכל זה מעלי עתים, וממכתבים רבים גדולי הערך, כן כל הסבות הנוראות לזה, ובודאי תחישו לעזרה ביום צרה, כי לא אלמן ישראל מאנשי חסד רחב"ר להאחז במדת איהן אדונינו, צור חוצבנו, וקולנו בני איש אחד אנחנו, ולמה אכפול בדברים לדאבון לב, ולוא היה בידי להיות מבשר טוב להשמיע ישועה לשמח לבב דורשי ציון המשתתפים בצערם, בשמחה רבה הייתי מטהר לעיף על כנפי נשרים וכדומה.—

אך עתה באתי להציע לפניכם רעיון אחר העצור בסרעפי זה כמה' ומסתער שיוצא לאור, אך אמרתי מי אנכי לבוא עד הלום, ולתת עצות להועד הגדול אשר כולם חכמים ונינבים, להורותם הדרך ילכו בה, אך מאשר ראיתי במכ"ע לי' שכתבו עצית והנדגית בעניני עה"ק לפני הועד, אנשים אשר לא ראו נתיביתיה, ולא ידעו אורחיתיה (ובעיני ידמו לאשר ראיתי בעיני פ"א בעיר קטנה שהוה שם איש זקן אחד תשוש כח אשר היתה לו איזה ידיעה ברפואות, ומאשר לא היה שם רופא מומחה, כל איש מר לבב ובכיתו חולה, בא אליו, וכאשר ברוב הימים לא היה בכחו ליזך לנקר את החולה, היה שולח המדיצין להחולה שלא בפניו על פי השמועה ששמע עניני הדיאת בהאנשים שבאו אליו, ובל מבין יבין התיעלה כזה החולים מידיעת הרופא והמדיצין ששלח, אמ"ת לא נופל אנכי מהם, היושב פעה"ק זה שלש עשרה שנה, ויודע מעט תהלוכיתיה ומחסיריה, יבמה יתוכל להושע מה, לא עת להיות נחבא אל הכלים, עת לדבר ועת לחשות, ואשיחה וירוח לי, ואולי יקבלו דברי פיוט כמני (יכמאמרם זל הוי מקבל את האמת כו'), וכפי ראות אנשים אשר ישר יחזו, הדבר דנחוץ התמידי, והכחסור היותר גדול פעה"ק (והאפשרי שיתוקן) הוא ענין מוצא המים! יען כי הי קר והרעב המצוי פעה"ק אשר עדי נפש תישביה יניע לפעמים (בעת הזאת ה' ירחם), יקרה כן לעתים רחיקות גם במדינות אחרות, ואם כי אין ערך ודמיון לעה"ק אשר סוגרה ומסוגרת מכל צד (מדבריות ימחנות הערבאים, דרומה ומזרחה, ומוקפת ימים צפונה ומערבה), אך רחוק להמציא עזר תמידי לזה, כי"א

להמציא ישע ועזרה בעת צר וכנ״ל, ועל ענין מוצא המים קורא אני מה״ת, „מי יחמול עליך ירושלם״? מי יחום על בניך עזליך וטפיך הצמאים למים? להוציא מים ממקור. לא אכזב מבאר מים חיים!״, המים הוא המחסור התמידי פעה״ק, רבים יקנו בכסף כל ימי הקיץ, אשר לא יספיקו למו הבורות, ומצוי מאד אשר יחסר גם לכל תושבי פעה״ק, וכולם בכסף שיתים וביוקר גדול, כמו בשנה העברה אשר לא המטיר ה׳ על הארץ, ולא היו גשמי בורות עד חדש שבט, ושער המים עלה הרבה וכידוע, והשם יודע מה יהי׳ סוף השנה הזאת, אשר בחורף העבר לא נתמלאו הבורות כראוי, ומלקוש לא הי׳ כלל (בהסדו יה״ש ירחם ציון), ובעת כזאת, רבים מדלת העם שותים מי ביצים, מים מלוחים, מים עכורים, אשר מזה הצמחנה חלאים רבים ר״ל, ומה יעשו העניים הצמאים למים? ואף בימי השרב, ולכסף אין מוצא, והנה כמוכם כמונו יודעים, כי ענין מוצא המים הוא מצוי בכמה קהלות.

ובעיני ראיתי כמה כרכים גדולים אשר יחסר למו מים במקום התחנה, ומטרחק מובאים העירה, והמפורסמת ריגא ואדעססע, כי באדעססע הביא מים ממרחק 39 ווארסט מחוץ לעיר (בראשונה הביאו ממקום קרוב, ולא הוטב המים בעיני תושביה והביאו ממרחק מים קלים ומתוקים) על ידי קומפאניא שנתיסדה ע״ז, ולכה תהיה עיר אלקים מושפלת גם בדבר הזה? אשר בנקל להביא מים העירה ממרחק עשרה ווארסט, מהלך כשתי שעות, ואם כי עשו כן כ״פ ולא הצליחו, יען כי נעשה הכל בלי עצה והשגחה, ובלי הוצאות כראוי ע״ז, ואסיא דמנן בטנן יכו׳. לא כן אם ייסדו ע״ז קאמיטי שישניחו על הדבר הגדול הזה שיהיה נעשה עצהיו״ט, יהקיים והי׳ עד ביאת גו״צ; ולמה לא ישימו עינם ע״ז היועד הגדיל, אשר מהייעצים תמיד להקן דבר גדול, לזכרון השר הצדיק מיר משה מונטיפיורי היו״ל? ואם יהגו לבם לב נבונים כמיהם, להענין הזה, ובעין ישרים יחזו, כמדומה שכולם יסכימו ע״ז, שאין דבר נכבד והכרחי כענין מוצא המים, דבר השיה לכל נפש ולכל בני הדתות, ויהיה לזכרון טוב להשר „משה״ וכשמו כן הוא, וכי על ידו ולזכרונו יהיה „משיחת המים״, וידעו גדולי המדע כי אם ייסדו קומיטי על זה

ישיגו גם עזר מרבים מתושביה, כמו עשרה קינזולעם היושבים בעה״ק, ועיד כמה עשירים ושרים מכל בני הדתיה, ויקנו מוצא המים לחצריהם —שימו נא עיניכם לטוב על הדבר הגדול הזה, וחפץ ה׳ יצליח בידיכם!

זאת, ועיד אחרת הנני להציע לפניכם מדי דברי בכם, אשר נחוץ הוא מאד מאד, לקבוע פעה״ק באנק מאיזה סך מסויים, להלוות גמ״ח ע״י אנשים ידועים אשר יתעסקו בזה בחריצות, שהקרן יהיה בטוח. בנקל לעשות זה על ידי היורע היטב תהלוכות עיה״ק (ע״י שערי בוכ״ו וכדומה), נחוץ הוא מאד המיד, ובפרט לעת הזאת, לחום על צאן קדשים לבל ימ״גו ברעב ח״ו, כי היוקר נורא הוא, והשער עולה מעלה מעלה בכל יום, והענין הזה (אם ישהדלו בו אנשי מדע בהשכל) יהיה תשועה לעם הקודש אי״ה וכידוע לכבודכם, — ככר דברנו בזה עם הצדיק והשר מונטיפיורי הנ״ל ועם ככוד החכם המפורסם מוהר״ח הלוי הטכונה ד״ר לעווי יצ״ו בהיותם פעה״ק לבקר אחיהם בשנת תרכ״ז והוכפלו הדברים בהיותם כאן בארץ הצבי בקיץ דשנת תרל״ה, (כה הציעו גם לפני הג׳ הנכבד מונטאגו יצ״ו, כבואו לבקר את עה״ק בחדש אדר תרל״ה), ובכל פעם נתקבלו הדברים, אך עדין לא יצאו לאור, ואולי בחסדו ית״ש, ייחד לבבם הטוב להוציא הדברים לאור בעת הזאת, כי העת הזאת נוראה היא, הזמן בוגד, סבות נוראות השוטפות בזעם מכל עבר ופינה, ולפני זעמן מי יעמוד, הה! מי יחמול עליך ירושלם!?.

ואדברה נא אך הפעם, ע״ד דבר אחד אשר ע״י נוכל להוושע פעה״ק בענין המידי, לפי הנשמע מהייעצים תמיד אנשי הוועד הגדול להיטיב מצב עיר הק׳ והושביה, ולזכרון הצדיק הנ״ל, ובדעתם ליסד קאלוניות בעה״ק, מה נכבד הענין הגדול הזה, לדבר הטוב הזה, כולנו כאחד עינינו מיחלות, למתי יצא לאיר? ומתי התחזינה עינינו את אחבי יושבים איש תחת גפנו, ולעביד את האדמה, אדמת קדש היא, אדמה פוריה, ישבעו להם, גם יקיימו הטצות ההלוואת בארץ,—אך עוד ימים יעבירו (ואולי גם שנים) עדי יצא כניגה צדקת פזרונם ברבר הזה הנצרך הון רב. אולם ישימו נא עינם לטוב על הושבי עה״ק, אשר רבים המה

החפצים מאד לעשות מסחר וקנין, ואין ידם משגת! הפצ׳ם מאד לעסוק במלאכה ולא ימצאו! זאת יהני נא עינם לטוב ליסד פה איזה פאבריקין כמו פאבריקין מנייר, כי פה הרבה דפיסים לאחב״י ולכל בני הדתית, ומתרחקים יביאו נייר, או שארי פאברי׳, ועל ידי זה יחיו נפשות רבות בהמלאכות ההכרחיות לענין זה, ודברים אלו וכל הנ״ל באפשרי לייסד בזמן קצר, וכסף לא רב לפי ערך הנ״ל, שמעו נא שרים יקרים, כי כנים הדברים!.

הכ״ד דו״ש באה״ר מברככם בכט״ם והצלחה רבה בנפשם וכנפש הכותב לטובת אחיו בני ציון היקרים.

משה נחמי כהנין אנ״ד בחאמלאוויטש מלפנים, כעת ר״מ פעה״ק ת״ו בעהמ״ס „נתיבות השלום״.

מ ל ו א י ם:

א) ביום הסתלקותו של רבינו זצ״ל, נרשם בפנקס של חברה קדישא: „למדכר יומא דהספידא ואבל רבתי אשר נפקח הרב הגאון המפורסם ראש מתיבתא בפעיה״ק בישיבת עץ חיים כמה שנים וכן בחי״ל בכמה עירות״.—

ב) אשתו של רבינו הרבנית הצנועה מרת **חנה העניה מרים** בת הר״ר אליהו הכהן האריכה ימים, ובשנות התשעים ליתי חייה נפטרה ביום ה׳ י״ב טבת תרס״א, מק׳ על הר הזיתים.

ג) בנו הרב המופלא היקר מר **יוסף חיים אליהו** נפטר במבחר שנותיו (כן ל״ש) ביום ט״ז תמוז תרס״א, מק׳ על הר הזיתים. הוא היה בעל כשרון מצוין, לבד תורתו ויראתו היה מהונן במדות ומעלות תרומיות סיפר משורר וחזן נפלא, לא הניח בנים אחריו.

ד) בתו החשובה והכבודה מרת **בתי׳ רבקה** נקטפה בחצי ימיה (בת מ״ה שנה) ביום כ״ז לח׳ סיון תרנ״ה מק׳ על הר הזיתים.

היא היתה אשתו של הרב ר׳ **מנדיל מנדילזאן** יבדל לחיים והוא בנו של הרה״ג הצדיק רבי **יונה ליב** (מפרשבורג) בהר״ר יהודא ז״ל, תלמיד מובהק של הגאון בעל חתם סופר זי״ע, ובעודו

באבו (כבן כ׳ שנה) מסר נפשו לעלות לאה״ק ותו״ש שבתו בקדש כחמשים שנה, וכל ימיו שקד על התורה ועבודה ויראת ה׳ היא טהורה (נוסח המצבה) וגפטר בשם טוב א׳ דר״ח איר ש׳ תרט״ו.

הוא היה המנהל ומורה התלמוד בבית המדרש „דורש ציון״ יחד עם הרה״ג הרב ר׳ יצחק פראג ז״ל, אפלטקא, ואחריו בנו הרב ר׳ משה יהושע מנדלזון ז״ל.

אחד מנכדיו היקרים, מבחירי בני ציון המצוינים הר״ר **שרגא פייבל לאבל** (מנדלזון) מופלא בתורה וביראה, הוא זקן הרוקחים בבית החולים הכללי „בקור חולים הוספיטל״ העובד בו באמונה ובהתמסרות יותר משלשים שנה. לא עשה את התורה קרדום לחפור בה ואחרי פטירתו של מר חותנו הרב ר׳ אברהם קרפו ז״ל (עין חוברת ג׳) מלא הוא את משרתו, ויכלכל בה גם את בית חותני, ועוד יתומים — חיים, אם כי שבירותו היתה דלה ורזה, וכך נוהגים אצלנו הירושלמים. !

הוא פרסם את „הצואה״ של רבנו וצ״ל בשם „שפתי ישנים״—.

***

יאלה שמות הספרים של רבנו וצ״ל : אבל כבד, אבל משה, ארץ חפץ, חוקת עולם, מי מנוחות, נופת צופים, נתיבות השלום, פלגי מים שאלו שלום ירושלם, שנת השבע.

השמטה להמלואים :

הר׳ אברהם יעקב כהניו ז״ל

הוא היה בנו הבכור של רבנו וצ״ל, ברא כרעא דאבוה בתבת התורה ויראת שמים, בטעלות ומדות תרוטיות —.

איש עדיני היה, מגדולי התורה בעיר חסלאוויץ אבל לא עשה את התורה קרדום לחפור בה ויהי סוחר — ביטוני, ובשעותיו הפנויות שקד על התורה.

מנהגו הי׳ לקום בכל לילה, כחצות בחורף, ובשעה 2 בקיץ, והיה יושב ולומד בשקידה רבה ש״ס ופוסקים עד תפלת השחר בסנין השני, ואחרי התפילה פרק משניות, ואח״כ הלך לעבודתו ולמסחרו עד שעת תפילת המנחה ואז הלך לביהכ״נ ונשאר עד אחר תפלת ערבית (בין מנחה למעריב הי׳ לו שיעור קבוע לאגרה ולסדרש) ותיכף אחר תפי׳ ערבית הי׳ בא לביתו אוכל סעודת הערב והולך לישן עד הצות הלילה כנ״ל, וכבה הי׳ מנהגו כל ימיו אף כשהי׳ בטסעיו לרגלו מסחרו. ובשבתות וימים טובים הי׳ מתפלל כותיקין (מה שלא עשה אף פעם בחול) למען יהי׳ לו כל היום חפשי לתורת ועבודה, והעונג היותר גדול שהי׳ לו הי׳ בחגים ומועדים אחרי הצהרים, כשהטיחם עומר על השלחן וצינרה שחורה בידו והוא לומד את בניו הלכות יו״ט במגיני-ארץ. הי׳ אצלו הרבה חידושי תורה בכתובים, ולפעמים הי׳ כותב מחידושיו גם לאביו הגרמ״נ זצ״ל, והוא שמח עליהם מאד. ראיתיו פעם מרוב התפעלות התחיל לרוץ בחדר הלוך ושוב באמרו להרבנית: חנה, לא תוכלי לתאר לך איזה גאון הוא זה, וגם בספריו הוא מזכירו.

הר׳ דוב אטינגר זצ״ל, שהי׳ ידוע ללמדן מופלג בירושלם, יצא פעם לחו״ל והתראה פעמים אחדות את הרא״י כהנוב זצ״ל ובשובו אמר לבנו ר״פ כהנוב (נכדו של רבנו). אנכי תמיר חשבתי כי אביך יחסן גדול בהיות לו אב גאון וגדול כהגרמ״נ, אך עתה בהכירי את אביך אומר הנני לך כי אבי-זקנך הנהו יחסן בהיות לו בן כזה.

נפטר בשם טוב בעיר סטולנסק ביום כ״ד חשון תרמ״ה, בחיי רבנו זצ״ל.

ברצון גדול אנו מפרסמים הפרק הבא לקמן, כל זכרון שהוא, יקר לנו, וכל המרבה לספר בזכרונותיו של רבנו זצ"ל הרי זה משובח.

ידידי החה"ש טוהר"פ גרייבסקי הי"ו

שמחתי לשמוע כי הנך נגש להדפים פרקים אחדים על דבר רבינו הגדול הגאון רבי משה נחמיה כהניו זצ"ל אשר באמת ראוי הוא להציב לו זכרון ושם במחברותיו בין החובבים הראשונים. ובתור יליד חאסלאוויץ, ובתור חניך הת"ת וישיבת עץ החיים, ובתור תלמידו של רבינו הגאון ז"ל, ובתור סיפרו הפרטי אשר העתיק וסדר כמה מספריו הקדושים, והייתי תמיד מבאי ביתו ומטמשמיו היוצקים מים על ידיו הנני בא להוסיף פרטים אחדים על כל האמור לעיל.

להתמדתו בלמודיו לא היתה כל גבול—לפני פטירתו אמר כי אינו זוכר יום שלא הגה בו בתורה כשמנה עשרה שעה, זולת במקרים יוצאים מן הכל, גם בימי השבתות והמועדים היה שוקד על למודיו, בלי הרף ובלי הפוגה.

הוא היה סבלן נורא גם לאלה שהיה מתנגד להם במדות ובדעות, רחוק היה מקנאות, היה מקרב את כל אדם בימינו ובשמאלו, וע"כ היתה אפשרות לו להיות כאח וכרע גם עם צעירים כאלה שהתשכלו או, ואשר היו מן הנדחים, וע"ז היה רוכש את לבבם, ומעט מעט החזירם למוטב. ובהרבה נפשות נדחות ששבו לקמודם ולתורתם אפשר לזכות את חשבונו.

שיעוריו בהישיבה הי' בנוים המיד על יסודות הראשונים, בלי התחשב עם האחרונים, והם היו מסורים בהגיון נפלא, ובהסברה מצוינת עפ"י הפשט הפשוט—הוא היה אהוב לבנות כל דבר על בסיסו ואח"כ היה מיסיף נדבך על נדבך, עד אשר כל הסיגיא קבלה צורה בהירה ומאירה, ולכן היו תמיד בני הישיבה קשורים אל שיעוריו יותר מאשר אל אלה של זולתו, אשר היו יוהר קרובים אל הפלפול, אל שטת ה"לשטתו", אשר לא רבים מבני הישיבה סבלו זה.

הוא היה קובע לעצמו עתים לתורה, כל היום הוגה בש"ס ופוסקים ובכתיבת ספריו, בין מנחה למערב היה הוגה בכתבי האר"י ז"ל, ובספרי

קבלה בכלל, ואחרי תפילת ערבית היה חוזר על כתבי הקודש, ואחרי אכילת סעודת הערב היה שב להגות בש״ס ופוסקים.

הוא היה לבוש תפלין כל היום, בין בשבתו בביתו ובין בלכתו אל הישיבה, ורק לפני תפלת ערבית היה חולץ תפליו, ולפעמים שכח והתפלל גם ערבית בהן, עד שהעירוהו ע״ז ואז נזכר להלצם.

הוא היה אוהב את ההשכלה לפי המושג באותו זמן, רצוני לומר את ידיעה להק״ על בוריה, מפני שגם הוא ידע את השפה על בוריה ואת דקדוקה, כי הרבה הרבה עסק בה, וכן גם היה משתוקק שהצעירים ידעו גם איזו שפה זרה חיה. בהיות, כן תשע שנים, תלמיד התי״ת, הרשה לי ללכת לביה״ס אשר להאציל לבית למד, שהיה אז באחת החצרות האפלות בתוך העיר קרוב להחצר הרובישקיצי, ושהתנהג ע״י רבנים ספרדים, ושם היה ראש המורים לגרמנית מר רוזנברג חתן הגאון דוויצין, ושהיה אח״כ פרופיסור באוסטריה, והיה ירא שמים בהכלית, וראש המורים לערבית היה מר יוסף בלנק. רבינו ז״ל הרשה לי אז ללחת שיעורים בגרמנית ובערבית בביה״ס הזה, בתנאי שאלמד השיעורים הללו ממש בכל יום לעוד עשרה תלמידים מהתי״ת, בעד זה וקבע לי אז משכורת הדשית, ועתה שערו לכם התפקיד המוזר והמגוחך שהיה לי, להיות תלמיד כפול, בהתי״ת ובביה״ס, ולהיות לשניהם בפי המלמד והחברים בהתי״ת בתור „תלמיד שקולה״, והיה עלי לשנן את למודי הקדש של התי״ת למען היות מוכן תמיד ליום הנורא, יום החמשי בשבת, לבלתי תת מקום להמלמד והחברים לרנן אחרי, כי השקולה מסירה לבי מהלמודים הקדושים. ויחד עם זה היה עלי לשנן גם שיעורי בביה״ס ואחרי כל אלה נוטל עלי, ילד בן תשע שנים, להיות גם מורה קטן לעשרה תלמידים.

ומגוחך היה, איכה הרציתי השיעורים לפני „תלמידי״ כמו קוף בעלמא, או כמו הוכי החוזר על דברי המורה.

אבל בטמירות נפש בזאת השתדלנו אז לרבוש לנו מעט השכלה, אבל בינתים נודע הדבר להקנאים שבירושלם שאני מבקר בי״ס ברשות הגאון, ושאני מעמיק עוד להשחית ולהוריה לעיר התלמידים ברשות

הגאון, הדבר הזה הגדיש הסאה, ותהי התנפלות נוראה על הגאון ז"ל, וכפשע היה בינו ובין המות, אז קראני לחדרו הפרטי, ואמר לי: בני יקירי, אינני מוצא מלכת הלאה לביה"ס, אבל בני אחריותי. וגם ההוראה שלי נתבטלה, ובין כה וכה ונחליתי במחלת הטיפוס, והקנאים השפיעו על אמי מורתי ז"ל, שיחיד הייתי לה, שהיא תעצרני מלכת לביה"ס כי בנפשי הוא.

מה שהיה אח"כ אין כאן המקום לספר, אבל מזה נראה עד כמה היה הגאון חובב את ההשכלה הטהורה.

בנו היחיד הרב רבי יוסף אליהו ז"ל היה בקי בתנ"ך בעוד שהיה בן כשתים עשרה שנה, והיה נפלא בזכרונו הנשגב, הוא הרבה גם לכתוב שירים, שבזמן ההוא מצאו מקום בהחבצלת ובעוד עתונים. אבל בנו יחידו זו, נלב"ע באביב ימי עלומיו, ובכלל הי' גם חיי חיים טרגים עד מאד, בענינים משפחתיים, מותו של הבן היקר הזה השפיעו על אביו דגאון באופן נורא. וזמן רב לא יכול הסיח דעת מעצבונו, ובאחד מספריו הרבים הציב לו יד בהספד יוצא מן הלב.

מן התלמידים הגדולים של הישיבה שהיו בזמני, כי בבן י"ד הייתי בהבנסי להישיבה, אני זוכר את הרבנים הגאונים רבי ירידיה המבורג, רבי יעקב זאלאזניק, רבי אבא ליפשיץ שנלב"ע באמריקה, רבי דובער אברמוביץ ז"ל, רבי זרח רקובר, רבי חיים הויזדארף נ"י, כל אחד היה לו בשרונות נעלים בלתי מצוינים, אם כי כשרונותיהם היו במקצועות שונים, אבל כלם היו גאוני התלמוד, וגאוני הרוח, וחבל על ראבדין מהם, אני הייתי אז הצעיר שבכולם, ואם כי לא הגעתי עד קרסולם. בכל זאת זכיתי להיות מהמחובבים שלהם, ובפרט בראיתם כי הגאון ז"ל היה מחבב אותי עד מאד, והייתי מהמעיילים אצלו בלי בר בכל עת הן בהישיבה והן בביתו הפרטי, והיה הטיר מיסר את ספריו על ידי להעתיקם ולסדרם ולרפיצם ברבים.

הגאון ז"ל חבר הרבה ספרים מועילים לפי הזמן, ובכלם השתדל לתת הלכה למעשה, מלבד בספריו הגדולים כמו נתיבות השלום והמשפט,

עוד חבר מחברות שונות על דיני תרומות ומעשרות, כלאי הכרם, הלכות שמטה, ועוד ועוד, רעיון ישוב א"י היה מושך את לבבו מאד, הדפים ספר, בשם „שאלו שלום ירושלם", שבו הרצה על מצב א"י בסנגון של שאלה ותשובה, והרצאתו כל כך יפה היתה באותו הזמן, כי מסרה מושג שלם מכל ההוי והמציאות, בבקיאות נפלאה בכל המצב הכלכלי והמסחרי והתעשיתי.

בימיו האחרונים לא היה מרוצה מהנעשה בהמושבות ששם נפרצה הדת, ויצא בקולי קולות נגדם, אבל הוכחתו היתה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת.

הוא היה קרב מאד אל כל שאלת החיים, ויהי עסקן צבורי מסדרגה ראשונה, עד כי לא נעשה שום דבר בירושלם בלי צירוף הגאון ז"ל.

הוא היה עניו בתכלית העניוות, על עצמו לא חס, גם לא היה מסולסל בבגדיו, אם כי לבש תמיד בגדי רבנות, הוא היה נגד חבישת השטריימיל, אף כי הוא בעצמו היה חבוש „ספידק" הוא היה תמיד מוכן להשלים עם שאלות הזמן ע"פ רוח התורה והיראה.

הוא היה גם קורא מצוין בתורה, ומדקדק נפלא, גם היה אוהב את החזנות ומהגדר בה נ"כ.

הוא היה אוהב את הבריות וגם אהוב עליהן. ומפני שלא רצה להתערב בהפוליטיקה העירונית, היה אוהב להשתתף רק בהעניינים שמהם הצא טיבת הכלל, וע"כ היה גבאי בחברות שונית ובמוסדים שונים אבל מעניני מחלוקת ההרחק.

את האמת גילה תמיד בלי מורך לב, אף כי פעם אחת הסתכן ע"ז בנפשו, בהיותו בפולין הזדמן לו להתאכסן בכפר של גוים ובפונדק של גוים יחד עם עוד הרבה חסידים, הוא בקש מהפונדקי הגוי שיביא לו דג מלוח בקערת־חרסינה (פורצלן) נגשו אליו חסידים אחדים ושאלו ממני איכה הוא אוכל דג מליח בכלי של עכו"ם, הלא מליח כרותח, השיב להם יזוהי שאלה בורית, אמרו לו: הלא אדמו"ר פלוני אומר נ"כ

שזה אסור, השיב להם שאיננו מאמין בזה, אבל אם באמת אמר ככה הנה גם הוא הנהו עם הארץ. החסידים בשמעם זה השתערו עליו והתנפלו עליו ויכוהו מכות אכזריות ונטרצות ונטלט טשם בעורו לנפשו, ויוכח בחליו על משכבו בלודז בביתו של הרב ר' אבא יצחק עפשטיין זיל (שבא אח"כ לאה"ק).

הוא סבל המיד מטחלות מים בבטן—וצר היה לנו המיד לראות את רבינו מתטוגג בצערו זה, והיה המיד מתכופף ורץ בצידיו וחבליו עד אשר הונח לו, וכמה פעמים תקפוהו החבלים באמצע השיעור, וכולנו היינו משתתפים בצערו, אבל אך הונח לו ופניו האירו שוב וישב אל שיעורו כאלו לא קרה דבר.

הוא צוה לפני מותו לא להספידו ולא לכתוב על מצבתו שום תואר, כפי שהודעתי בזמנו ב„האסיף" של שנת תרמ"ח.

חוא היה בחייו מרבה במכתבים למוקיריו ומכיריו הרבים, ואשר שאלו בעצתו בכל הנוגע לישוב א"י, ומכתביו מפורסמים מאד בין מוקיריו וידידיו.

הוא היה משתדל לדבר המיד עברית, בשבת בעברית טהורה בימי החול, היה מערב עברית וזרגון יחד, כי היה אוהב את החידוד והשנינה.

אהב את הטיולים שהיו בלולים מן הקודש והחול, עפ"י רוב היה משתמש בהטיולים עם התלמידים לשם חזרת הלמודים.

הוא היה אוהב להתבודד בהבתים היחידים שנבנו אז חוץ לחומת העיר, כמו בנחלת שבעה או באבן ישראל, ושם היה „שואף רוח" וגם שוקד על למודו לאור כהה של נר חלב או שעוה.

פעם אחת פגע באשה הרה שנושאה פח מלא מים, ולא הביט על כבודו ועל ערכו וימהר להוציא הפח מידיה ויוליכו עד ביתה, בחששו שמה ישפיע זה על הריונה. בכלל היה איש טוב ונוח לבריות ומעורב עם הבריות, והרבה הרבה הי. בו ממדותיו של הגאון הרב רבי ישראל מסלנט זיל. יהי זכרו ברוך ונפשו צרורה בצרור החיים

והנני ידידך דור"ש **חיים מיכל מיכלין.**

הישיבה המרכזית העולמית בירושלם.

כי מציון תצא תורה
ודבר ה' מירושלם

אמר פנחס בן צבי:

כאשר חתמנו דברינו על דבר רבינו זצ"ל, ופעולתו הנצחית בישיבת **עץ חיים** הכללית, מצאתי לנכון, להזכיר את יסוד הישיבה המרכזית העולמית, ההולכת ומתפתחת באופן נפלא, מהתכוננות **מרכז הרב.**

והנני ניתן בזה לפני קהל הקוראים הנכבדים את התכנית הכללית של הישיבה הגדולה והקדושה, מאת מיסדה ומנהלה מורנו גאון עיזנו, רבנו הגאון מרן **אברהם יצחק הכהן קוק** שליט"א, הרב הראשי לארץ־ישראל.

שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו:

„לשמחת־לב כל ישראל „אסיפי־התקוה" הולכים בע"ה ונוצרים בארץ־ישראל מעשים גדולים וכבירים לתחית האומה ולבנין הארץ. ויותר ממה שאנו רואים את עצם הפעולות ביצירתן הננו מסתכלים ברוח החיים הפנימי של התחיה ובדמות הצפיה הגדולה של הבנין הלאומי עם כל שאיפותיו ההולכות וכובשות את לב כל פזורי האומה בכל ארצות הגולה. וחזון־לב כביר זה הולך ופועל גם על מהלך הרעיון הכללי של אנשי המעלה שבקרב האנושיות כולה, שלא יוכלו להשאר אדישים ובלתי נפעלים מהמראה הגדול הזה.

אך החיתם המלא של התחיה השלמה הראויה להיות לנס ולמופת לישראל בארץ־ישראל ובכל הגולה, לגאון ולתפארת ליהדות כולה, ולדגל של תחית „האומה שבאומות" גם לעיני כל העמים, הוא זכרת הרוח היותר עליון, היותר נצחי והיותר עמוק שבחיי אומתנו מעולם!

והחותם השלם הזה לא יוכל להתטלא כי אם על־ידי יסודה של ישיבה עליונה בירושלים בעד כל הפוצות ישראל בכל ארצות הגולה

בתבנית גדולה רחבה ומקיפה את כל אוצרותיה של תורתנו, אשר תעורר את תחית ישראל על אדמת ישראל בכל הוד צפיתה בכל אמונתה, בכל תוסתה, בכל מדותיה, בכל טובה ובכל עשרה, והשכלתה.

אמנם יש לנו בי"ה ישיבות השובות מאד בירושלים ובא"י, ואלה מוסדות הקודש הקימו דורות עולמים של תלמידי-חכמים ושל שלומי אמוני ישראל והן החזיקו המיד ומהזיקות עתה את יסוד היהדות באי"י בכלל ובירושלים בפרט, אבל יחד עם יסודי הקודש הללו הנה השלמת הצביון של תחית האומה והארץ ותחית הקודש על אדמת הקודש המוכרחת לבוא עמה ועל ידה, עתידה לצאת אל הפועל רק על-ידי יסוד ישיבה מרכזית עולמית לישראל בירושלים בצורה המתאימה לאותה התנועה הגדולה של התחיתנו הלאומית ההולכת ופורחת בארץ-ישראל והשולחת קרני אורה וקשרי אהבה לבנין האומה והארץ לכל אחינו פזורי הגולה בכל מקום שהם. וכל ערכיה הגדולים של תחיתנו הכרוכים עמה טעונים השקאה של טל חיים ממקור הקודש, ממקור אור חי עולמים, ממכון חייה בבירתה הקדושה, שעיני כל ישראל אליה נשואות, בירושלים.

ואני מלא תקוה שכל גדולי ישראל וכל המצפים לישועת ה' בארץ אבותינו יקומו ויתאחדו להקים לאור עולם את הבנין הגדול הזה!

ישיבה מרכזית עולמית לישראל בירושלים.

„ירושלים" עיר הקודש, בירת העבר והעתיד שלנו צריכה להיות חזות הכל של כל לב טהור וכל בעל נשמה מרגשת החדורה ברוח החיים של קדש בישראל. ועלינו להקים בתוכה ישיבה מרכזית עולמית כבירה וארירה לא רק בעד בני א"י, כי אם בעד כל הגולה כולה, אשר אליה ינהרו כל הצירים למודי ה' המצוינים בכשרון ושאר רוח מכל תופשי התורה בכל הפוצות הגולה ויעלו ירושלימה „לקצה בגבעות ולפתח בהרים לפרק הויות ולתרץ שברים", להחזיר עטרה ליושנה ולהשתלם בה בתורת ארץ-ישראל ובתחית הקודש על אדמת הקודש.

שם במקום „ארזים", בתוככי המרכז הגדול והקדוש הזה יקבלו הם

תורת חיים מאוצר חיים ושם יכירו וידעו גם הם את הוד הקדושה, התפארת והעז אשר אנחנו חשים ומרגישים בארץ חמדתנו ו ע ת י ד נ ו, וכמה גדול הוא כח האויר המחכים של ארץ קדשינו להשפיע עלינו שפע חיים ואורה על כל דרכנו.

שם במקום הקודש יבינו „בחורי ישראל" ובחיריו את הכח המרכזי הפועל ב„כנסת ישראל" היושבת על אדמת הקודש ושם יגלה ויראה להם אור האחדות של „גוי אחד בארץ", ואהבת החיים ב„ארץ החיים" תרחיב את לבם ותפתח את דעתם ומחשבות התהו המתפרנסות מבצת הגולה, הפזור והרפיון לא יעלו עוד על לבם.

ועל־ידי למוד חי ופועל וקבוע בכל מקצועותיה של תורה על אדמת קדשנו יכו הלוך וחסור כל אותם פרודי הדעות וחלופי השטות אשר השתרגו ועלו ב„אויר ארץ העמים" מרוב אפלה של גולה אחר גולה. שם יתקבצו ויתכנסו במקום אחד בקבוץ והתאמה כל פזורי המחשבה הגדולה של „כנסת ישראל", אשר נתגלתה בצדדים שונים בדורות עולמים, במצבים מיוחדים, בפלגות רחוקות ובמקצועות וסגנונים מחולפים, ועל־ידי רוח החיים העליון היוצא ממקור האחדות המוחלטת ב„ארץ החיים" ונובע במהלכה של תורת־ישראל בשעה שהיא מתבססת על תחית האומה והארץ וצפית הישועה ההולכת ומתכוננת לעינינו, יהיו התלמידים הללו גם בהיותם זקוקים עוד לשוב לארץ גלותם בכל מקום שהם המשפיעים היותר נדולים וטובים להרבות ולהפרות את ההכרה הבחירה הראויה להתגלות באומתנו על־דבר ערכה של תחית הקודש והוד עוזה בארץ־ישראל לעתיד לבוא.

על פי התכנית הגדולה של הישיבה המרכזית העולמית המתחלקת לשש שנים יתקבלו אליה תלמידים בני שש עשרה ויגמרו הלמודם בשנת העשרים ושתים לחייהם.

התלמיד הבא להתקבל צריך להיות מצוין במדותיו התרומיות. בקי לפחות בסדר־גמרא אחד ומיכשר להיות נושא ונותן בחקר ההלכה בשכל ישר, ואין צריך לומר שהוא צריך לדעת את התנ"ך ידיעה יסודית כללית, ו ה ו כ ן כל ספר ופרטי פרקיו.

סדר למודנו בהישיבה המרכזית העולמית במקצוע ה ה ל כ ה בע"ה הוא: הבבלי עם הירושלמי בהערכה בכל סוגיה וסוגיה, בבחינה יפה של העמקה, הרחבה ובקורת נאמנה ערוכה באמונת לב וטהרת רוח בהתאמה למקורות הראשונים, כמדרשי התנאים, המכילתא, ספרא וספרי וכו' והתוספתא וכל דברי קדמונינו ההולכים ומתגלים מ"תקופת הגאונים" ושלאחריהם, וכל אלה יהיו מוהאמים על-ידי התעמקות בשיטות הראשונים וגדולי האחרונים בהבנה עמוקה וחודרת, להגדיל ולהרחיב, לרומם ולפאר את חכמת התלמידים וגדולת רוחם בצורת של עליה גדולה והתקרבות רבה לדרכי קדמונינו אבות התורה בישראל מעולם, זכרם לברכה.

כיוצא בזה ילמדו בישיבה בשיי התורה על-פי ברייתא דר' ישמעאל וכל ספרי הראשונים והאחרונים המבארים ומרחיבים את ההבנה של המדות שהתורה נדרשת בהן בדרכי הגיון וסברא ישרה. וכן ב א ג ד ה מדותיו של ר"א בנו של ר"י הגליל בהרחבה, דוגמאות והוראות בכל מדרשי האגדה ברוח קדושה וטהרה, של אמונה עמוקה, רחבה ואדירה והרחבת הגיון ומשאת נפש גדולה לאהבת האומה, התורה והארץ ברוח ה' אשר על עם קדשו. עיון ההלכה ועמקי הסוגיות יתנו להתלמידים מזון שכלי ומבריע, והמדרשים והאגדות יוסיפו להם מזון מוסרי ואמתי.

ו כ ת ב י ה ק ו ד ש, תורה שבכתב, ילמדו בישיבה בשום שכל עמוק הפשט וחכמת הלשון וקדושת הרוח בסיוע של כל הידיעות המביאות לחקר עומקה של תורה וקדושתה ולהבנת הרוח העליון והפנימי של כתבי הקודש כולם, כל ספר וספר לפי ענינו וטיבו וערכו.

כל המקצוע של ת ו ל ד ו ת י ש ר א ל, חכמי הדורות והולדות הספרות הקדושה ילמדו עפ"י המקורות הראשונים, הפזורים באוצרותינו והמכונסים למקצוע זה, כמו סדר עולם רבא, סר"ע זוטא, מגילת תענית, אגרת רש"ג וספר הקבלה להראב"ד, בהוראת מסילת ישרה ובהסרת כל המכשולים וכל יתידות הדרכים אשר נתהוו ע"ידי תלמידים שלא שמשו כל צרכם.

מדע ארץ־ישראל בכל ערכיו ומקצועותיו מן ההלכות התלויות בארץ עד כל קצות המדע של ארץ־ישראל ככל גבולותיה סביב על־ידי באורי הסוגיות, השמועות וההלכות וכל המאמרים השונים המפוזרים בכל אוצרות ספרותנו.

חכמת ישראל העיונית והמחקרית, כמו חמשת ספרי המופת שלנו במחקר הדת: האמונות והדעות לרס״ג, הכוזרי, חובת הלבבות מורה הנבוכים והעקרים ועוד, וספרי המוסר המצוינים, הכל בהדרגה נכונה ובשום שכל עד הספרים המובחרים והמוקדשים שבין הדורות המאוחרים מסוג זה. ספרים כאלה וכל מקורותיהם וכל המתיחס להם והמסתעף מהם כשהם מזדככים מבהיקים ומבריקים בנפש ההוגה בהם בטהרת לב ושלות הרוח בצרוף דעת העולם והחיים, ממלאים הם אותה הוד והדר, עצה ותושיה, חיים ועז ומולידים בה חזיונות חדשים ורעיונות רעננים וההרגל לשוטט בהיכל הרעיון, לטיל בין שדרות השטות השונות שבדרכי תורה המחשבה מעודד את הרוח ומעורר הכחות הנרדמים להחיית עלומים רעננה וקדושה. וברבות לנו גבורי כח־קדש, מלאי לשד עלומים מדעות, מדות ומוסרים מכל אוצרות ספרותנו הקדושה, אז מאליו יהרומם הרוח ויגבר הלב וגבורי חיל ברוח חכמה וגבורה יקומו ויעמדו הכן לבצר את מעמד התורה והאמונה בישראל.

וחשוב יהיה לנו גם הסגנון הספרותי להרגיל ולחנך את הלמידינו אשר יהעהדו להיות רועי ישראל ומדריכיו למשוך בקשת סופרים בסגנון יפה ובהיר, לבאר ולברר אמתתה של תורה, קדושת האומה וכל דבר הנוגע לחכמת ישראל בשפה ברורה וברוח קדושה וטהרה, באמונה אומן עטוקה ומשאת נפש עדינה. וידעו הלמידינו לעמוד בפרץ גם בעט סופר מהיר נגד כל רוח סועה וסער שתקום מהדעות הפזיזות המתנשאית בכל דור ודור לזלזל בקדושת חייה של אומתנו העומדה לעד.

לבצר את עמדת הרוח, „רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך״, נשתמש בכל אותם הדרכים שהדור החי ורפועל משתמש בהן ונשתדל

לפתח ביותר את כשרון הדבור והטפה החיה של תלמידינו שיוכלו להביע בשפה ברורה ונמרצה, ברוח קדושה ואמונה חיה ואדירה את מחשבות לבם והגות רוחם על כל קודש וחול בישראל.

לכל מקצוע ומקצוע יהיו מורים מומחים ומובהקים יראי ה' וחכמי לב, אשר יורו את התלמידים, תלמידי הישיבה המרכזית, את כל הדרוש ללמודם והתפתחותם בתוך כותלי הישיבה ובזמניה הקבועים וגם מחוץ לשערי היכל הישיבה וחוץ לזמנים הקבועים שלה להשתלמותם. הכל לפי הצורך של כל תלמיד ותלמיד, כל הליכות המקצועות השונים ואת כל הלמודים והידיעות הדרושים לכל מקצוע ומקצוע וכיוצא בהן.

כחות־הוראה גדולים, חשובים ועצומים נוסף על הכחות החשובים שיש לנו מכבר, ילוו אלינו גם מן הגולה בתור ראשי ישיבות ומורים מובהקים לכל המחלקות השונות ולנצח על כל מלאכת העבודה הקדושה המתחלקת בפעולותיה השונות והעומדת להתפתח ממחלקה למחלקה לגובה עליון ונשגב.

אלה ה„חלוצים", תלמידי הישיבה המרכזית העולמית, שיתקבצו לתוכה, ברצות ה' למאות ואלפים בשובם אל מקומם אחר גמר למודם וסמיכת חכמים בתור רבנים וסופרים חכמים או סתם גדולי תורה מלאי חכמה, יראת שמים טהורה, עמוסי טל־החיה־קודש ברוממות דגל האומה וגם תחיתה, הם יהיו עמודי התורה והאורה ואור תחית אמת ורוח אמונים של ההחלת גאולה וישועה מציון וירושלים לכל הפוצות הגולה.

ואלה חלוצי־הרוח אשר יאמרו להשאר עוד במרכז הרוח המקודש הזה ולהשתלם במדה יותר עליונה ממדתה של ההרת הוראה וסמיכת חכמים ולעלות מעלה מעלה, הם יהיו הסופרים היוצרים, המחברים והמסדרים סדרי עבודות חשובות בכל מקצועותיה של תורה בהלכה ואגדה ובכל מערכותיה של חכמת ישראל המחקרית והמוסרית.

על־פי ועד־מרכזי מבחירי גדולי ישראל ינתן לכל תלמיד מובהק מקצוע מיוחד שהוא מוכשר לו ביותר ונוטה אליו נטיה נפשית שיעבדהו וישכללהו במשך זמן קצוב ויגיעהו לבקורת. וכל הרכוש הרוחני הזה ישמר באוצר גנזי הישיבה ויצא לאור עולם מזמן לזמן בחוברת וספרים

שונים שיהיו למאורי-הרוח בכל משאלות חייה הרוחניים והמעשיים של כנסת ישראל. וכל אלה הכמי התורה יהיו נושאי האורה בהר הקודש בירושלים, להוציא את עמנו, עם ה', מתוך הקטנות החילונית, מתוך הצמצום הגלותי, מתוך העבדות הנפשית הכורעת ברך לפני כל רעיון זר וכל דעה מטעת ולהפיץ קרני אורה בכל מחשכי הגולה לעיני עם ה' הגיוי כולו.

כל אלה הדברים האמורים, חושבני שיהיו דים כעת כדי להביא את בחירי הכחות שלנו לידי ההכרה הדרושה, להעיר את החפץ לקום כולנו כאיש אחד חברים לעזרת המכון הקדוש הזה, הקמת הישיבה העולמית והמרכזית לישראל בירושלים, שהוא אדיר חפצנו וצפיית ישועתנו להיות נכונים להתקרב ליום הגדול, אשר בו יאמר באמת ובצדק לכל ישראל, וגם לכל העמים, כי מציון תצא תורה ודבר ה' בירושלים במהרה בימינו אמן".

* *
*

והננו שמחים ומאושרים לראות את בני הישיבה הקדושה הזאת, המצויינים, ההולכים בעקבות ההדרכה הגדולה המתנוססת להפארת בהנהלת הישיבה המרכזית העילגית, אשר ממנה תוצאות לאור עולם לכל בית ישראל בארץ ישראל, ובכל תפוצות הגולה בעזה"ה.

השדרי"ם הראשונים בירושלם

שלוחי הכולל מעדת האשכנזים פרושים וחסידים בתקופת שבעים שנה

עפ"י החעודות ופנקסי השליחות הנמצאים בידינו

בשנת תקע"ט יצא בשליחות הי"ר **אברהם שלמה זלמן צורה** לערי רוסיא, לחזק המעמד בארץ, שליחות שניה בשנת תקפ"ט. בזכרונותיו הנמצאים בידי נכדו ר' טוביה סלמון רשום:

„יום לידתי שנת תקו"ם ביום ז' כסלו. בח' איר תקע"א הלכתי לאה"ק ת"ו, ביום הושענא רבה שנת תקע"ב באתי לעכו. בשנת תקע"ט יצאתי מעה"ק ירושלם בשליחות אשכנז, ובאתי בחזרה ת"ל לעה"ק ירושלם בע"ה שנת תקפ"ג. בשנת תקפ"ט י"ב אלול יצאתי שנית בשליחות פרנקיא ואשכנז".

בשנת תקפ"ג יצא בשליחות הי"ר **שלמה פ"ח** „לעוב"י קושטא יע"א להוציא לנו „פירמן" מאת אדונינו המלך ירה"ו על בנין החורבה הידועה פעיה"ק לטע' האשכנזים".

ובעברו דרך צפת לרגלי מסעו לקושטא, במלאכות משלחיו בירושלם, מלאו גם ראשי עדת צפת את ידיו בשליחות מצוה, לעשות אתם אות לטובה בעיר הבירה, להכירם בדרך רשמי לעדה בפני עצמה, וזה הדבר: בצפת החל ישוב האשכנזים עוד קודם, ובשנת תקפ"ג כבר היתה בה מקהלה גדולה מאחינו אלה, וזכיות רבות ונעלות מזכיות המקהלה הקטנה בירושלם היו לה, אבל תלויה היתה ברעה עדת הספרדים, העדה הבכירה והנכרת מאת הממשלה, ויבקשו ראשיה עצות לצאת מרשותה ולהיות למקהלה בפני עצמה, ובהזדמנות זו השתמשי בהשד"ר הנכבד הזה, וימלאו את ידו בשליחות מצוה זו.

בשנת תמפ"ז יצא בשליחות הר' שלמה זלמן שפירא לערי ליטא לחזק המעמדות בגולה לטובת הישוב, בלוית הר' שלמה זלמן שפירא מצפת.

בשנת תקצ"ה הרב אברהם דיין (וואלפזון) מטעם הכולל לערי אונגארן.

בשנת תקצ"ט הרב אברהם אייזינשטיין מטעם הכולל לערי אונגרן.

בשנת תר"ח הרב הגאון ר' שמואל סלנט לערי רוסיא ופולין לטובת הכולל; שליחות שניה בשנת תר"כ: לערי אשכנז והולנד בעד הת"ת עץ חיים ובית הכנסת הגדול בית יעקב, ולמען השג שווי זכויות עם הספרדים מכסף הנשלח משם ירושלימה.—

בשנת תר"ט הר' אליעזר ברגמן משני הכוללים: ספרדים ואנשי הו"ד, לאלה המדינות האחודות עמנו" (הפקוא"מ).

בשנת תרי"ו הר' צדוק ב"ר יחיאל הלוי לערי אמריקא מטעם כולל הוד'.

בשנת תרט"ז הר' אשר ב"ר יעקב גאלדמן לערי טורקיה. ובמסבי סאלוניקי נפל בידי שודדים וירצחוהו נפש *).

בשנת תרי"ח הר' יעקב ספיר הלוי (בעל אבן ספיר) מטעם קהל עדת האשכנזים: על מחית נפשם; על בנין בית הכנסת ועל תלמוד תורה של השב"ר. בשנת תרכ"ג: בשם בית החולים הצבורי, בקור חולים הוספיטל".

בשנת תרי"ח הר' אהרן זליג אשכנזי לערי אמיריקא בשם הכולל.

בשנת תרי"ט הר' עזריאל זליג הויזדורף לגרמניה ובריטניה לבנין בתי מחסה.

בשנת תרכ"א הר' אברהם ניסן אשכנזי, למדינת אמיריקא העדינה ולמדינת קאליפארניה המדהבה". בשם הכולל

בשנת תרכ"ג הרב ר' שאול בנימין הכהן מראדישקוביץ לערי רוסיה ואמיריקה בדבר הת"ת עץ חיים.

---

*) עיין הקדמת ספר „בני אשר" לבנו הרב ר' יעקב גולדמן הי"ו.

בשנת תרכ"ב יצא בשליחות הר' **פסח הארן** מניקלשבורג „לערי אסטרייך המרינה, ובפרט כל חבל אונגארין הערינה". לעובת בית החולים הכללי „בקור חולים".

בשנת תרכ"ב הר' **מרדכי סלמן** לערי גרמניה ואנגליה בעד בנין בית הכנסת „בית יעקב" וישיבת עץ חיים.

בשנת תרכ"ג הר' **משה זכם** לערי אירופא בשם כולל הו"ד ובתי מחסה.

" " **הלל שרלין** לערי המערב בשם ביה"ח הנז'.

" " **אברהם יצחק הסופר** לערי רוסיא מטעם ביה"ח הנז'.

" " **הר"א ור"י מלוצין** לאירופא בדבר ביה"ח הנז'.

בשנת תרכ"ד הר' **חיים הלוי** מקובנה לערי רוסיה בשם בית הכנסת בית יעקב. שליחות שניה בשנת תרנ"א בשם הכולל.

בשנת תרכ"ו הר' **נתן נטע נאטקין** לערי אמיריקא בשם הכולל. בשנת תרל"ו שליחות שניה בשם עדת **הספרדים והאשכנזים** גם יחד.

בשנת תרל"ג הר' **יצחק יעקב הסופר** מחסלאביץ לערי סוביריה ואנגליה עבור הכולל, שליחות שניה תרל"ט בעד הת"ת וישיבת עץ חיים.

בשנת תרל"ז הרב הגאון ר' **משה נחמיה כהנוב** לערי רוסיא בעד הת"ת וישיבת עץ חיים.

בשנת תרל"ט הר' **אהרן לומזר** לערי אמיריקא בעד הת"ת והכולל.

" " " **אריה ליב לומזר** " אנגליה " " "

בשנת תרל"ט הר' **חיים בן ציון ב"ר יצחק יוסף הכהן** לערי רוסיה בעד הת"ת וישיבת עץ חיים.

בשנת תרמ"ד הר' **יעקב משה ברוידא** לערי צרפת ואנגליה בעד תלמוד תורה ובקור חולים.

בשנת תרמ"ו הר' **יעקב בהרי"צ** מדרבנד בעד הכולל.

בשנת תרמ"ז הר' **משה בנדט הלוי** לנויארק בעד תלמוד תורה ובקור חולים שהשתתפו בקופה אחת בשם „ת"ת וב"ח".

בשנת תר"נ הר' **איעזר זלמן גרייבסקי** בעד הכולל לערי אמיריקא.

שטר התקשרות

בין ראשי קהל קדש עדת האשכנזים ובין מרנא ורבנא
סבא דארעא קדישא, גאון ישראל ותפארת ציון וירושלם
רבי **שמואל סלאנט** זצוק"ל.

בינ"ו עמ"י עש"ו. בס"ט ובמז"ט.

אל אלקי הרוחות יתן עוז והדר בדבר השליחות

את אשר נעשה ונגמר בכי טוב מאתנו ראשי ופקידי ממוני ומנהלי כוללנו ק"ק פרושים הי"ו, עם מעלת ידיד"נ ה"ה הרב החריף ובקי, יקר רוח איש תבונות וכו' כש"ת מוהר"ר **שמואל** נ"י מק"ק **סלאנט** יע"א, הוא הגבר אשר הוקם על מעשה הצדקה ועבודתה, במלאכות סגל חבורה יושבי בשבת תחכמוני ועמלי התורה, ויהבו רבנן עינייהו בהאי גברא יקירא ורחילא ומהימנא להיותו ציר אמונים ליסע ולהתהלך במישרים, לעזרת ה' בגבורים בגבולי אחינו יקירי נפשינו ומחזיקי יסוד ישיבת קדשינו, מאירי עינינו ומרחמי נפשות כל עדת קדשינו אשר במדינות הללו ליטא רייסין ואמוט פולין גדול ופולין קטן ה' עליהם יחיו, ולכל בני ישראל יהי אור במושבותם כיר"א.

ואלה הם אופני ההתקשרות אשר נאמרו ונשנו בינינו ובין הרב השד"ד הנ"ל שיחי' ולא יעבור כתיב:

א. המדובר בינינו כעת שנסיעת הרב השד"ר הנ"ל יהי' על משך ערך שנה וחצי, היינו שהמשך יותחל מיום צאתו מקיר העיר הזאת וחוצה עד אשר יוגמר בכי טוב השילוח ברכה דשנת הרטי"ת אשר יעלה ויגיע לפה אי"ה חורף דשנת ת"ר יו"ד לפי הנהוג, ואפילו אם חי' יעוכב השילוח ההוא כל ימות החורף הנ"ל מחוייב גם הוא להתעכב עד צאת השילוח, ואם יוכשר בעיני הרבני' הרוזני' ד"ק ווילנא לשלוח הברכה על ידו מחוייב להוביל, ובפרט כל הכתבים היינו הרשימה מהשילוח הנ"ל וכל מכתבים של כולל ושל יחידים וכל אשר ימסרו אל תחת ידו מחוייב להוביל אתו מהתם לפעה"ק ירושלם תוב"ב.

ב. בצאתו אי"ה טפה ליסע בשליחות הנ"ל מחויב להוביל עמו כל כתבי הקבלות שנהוגים לשלוח למדינותינו הנ"ל וכל הכתבים ומכתבי יחידים, ומפורש שכל ההוצאות אשר יהי' לו בכל משך נסיעתו מפעה"ק ירושלם ת"ו עדי יגיע ויבא לק"ק פינסק וקרלין שהוא תחלת הגבול דכוללינו ק"ק פרושים הי"ו כל ההוצאות שיוציא בכל נסיעה הזו חל על השד"ר הנ"ל ואנחנו נקיים מלהנתן לו משל כולל אפילו פ"א, יען שכבר נתפשרנו עמו ונכלל בסך שכירותו שיבואר למטה.

ג. בהגיעו אי"ה לק"ק ווילנא יעמוד לפני הרבנים הרוזנים הצדיקים פקידי וראשי הגזברים דכוללינו הי"ו, ושאל להם ויאזין ויחקור וידרוש כדת מה לעשות לחועלת ישיבת כוללינו בקודש, על פיהם יצא ועל פיהם יבא ואל כל אשר ישלחוהו להקן ולחזק מוסדות כוללינו מחויב ליסע ולעסוק באמונה וכל מיני עוז ותעצומות הן בתיקוני קיפות הישנות אשר מימי קדם הן עשות תקלין חדתין וכל מיני השתדלות וסייגים וגדרים למשמרת יסודי כוללינו, הכל כאשר לכל מחויב לעסוק בכל כחו בשלימות, ובפירושא אתמר שלא יקבל שום פרס בעד יגיעתו ועסקו כנ"ל מהרבני' הרוזנים' יען שנתפשרנו עמו בעד כל הכל ונכלל בסך שכירתו אשר יבואר למטה.

ד. מלבד חוב השתדלותו אשר על הכלל כולו יצא עוד זה מרבר בחיוב גו"ש שקיבל הרב השד"ר על עצמו להשתדל באמונה ובכל מיני עוז בעבור תועלת כל אנשי כוללינו מיחידים היינו מקרוביהם ומאת מכריהם בכל המקום אשר ידרוך כף רגלו ובכל אשר תשיג ידו לקרב תועלת היחידים בלי שום עצלות ורפיון כלל.

ה. אף זו בכלל והיתה לבאר שגם בהיותו סובב הולך במקומות אשר שם קרוביו או מיודעיו ומכיריו לא יבצר ממנו עבודת התועלת דכוללינו בכלל ובפרט ולא יחם לבבו לעסוק בעבור עצמו כי"א אחרי את אשר כבר יהי' נעשה מעשהו בשלימות כל אשר יהי' שמה להקן בעניני כוללינו כנ"ל.

(ואו. וככן אנחנו המטונים ומנהלים דכוללינו הנ״ל מעתה ומעכשיו נתפשרנו פשר גמור ומפורש עם מעלת הרב השר״ר מוהר״ש הנ״ל שבעד כל עסקי השליחות הנ״ל היינו עבור כל יגיעתו בכל המשך המבואר לעיל עד אחר שילוח דשנת ת״ר יו״ד אפילו אם יעוכב ח״ו כל התורף ההוא כנ״ל בכל אשר יסבב שמה וכל אשר יעשה לטובת כוללינו בכלל ובפרט ואפילו מה שיתקן קופות מחרש ממש או אסיפת ממון דרך הילוכו לטובת כוללינו מלבד מאשר יותן מפורש לו לעצמו אחר שיגמור תועלת הכלל באמונה.) או דברים טובים או הקדשות ובעד הוצאות נסיעתו מפעיה״ק עד הגבול האמור לעיל והובלת הכתבי קבלות וכל שארי הכתבים מכולל ויחידים, בעד כל זה מחויבים ליתן לו מקופת הכולל סך מאה והמשה וארבעים אדומים זהב ואף גם זאת הבטחנו להרב השר״ר הנ״ל מבלי ישונה שכל הכנסותיו הן חלוקותו והוספה שלו מווילנא והן דמי שיעור והן חלק נפשו מכל שארי החלוקות כל אשר יתחלק בכוללינו הנ״ל בכל המשך משליחותו כנ״ל הכל יחולק פה לבני ביתו באי כוחו כאלו הוא פה עמנו כאשר עד הנה, רק שכר הדיינות שהיו לו עד כה הוא שינתן להדיין אשר יהיו במקומו בכל משך שליחותו הנ״ל, אולם בשובו אי״ה לחזרה לפעה״ק ירושלם אזי יחזור לאיתנו בל יפסיד חזקתו בדיינות.

זיין. בעזר ה׳ לעת כי יגיע צאת השילוח ברכה דשנת התרטיית והיה אם יוכשר לפני הרבנים הרוזנים דק״ק ווילנא לעכב את השר״ר הרב מוהר״ש הנ״ל עוד שנה אחת שיהיו שמה לשרת בעבודתו הק׳ אזי מחויב הרב השר״ר הנ״ל לקיים בכל אשר יחוו דעתם הרמה באשר נהירי להו כל שביליו והלוכי התועלת לחיזוק יסוד כוללינו אל הגבול אשר יהיו שמה בלבד ולעסוק באשר יורוהו הרבנים הרוזנים הנ״ל את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשה, ואיהו מריליה יוסיף איתץ לעסוק עוד בכל מיני עיז והעצו מיה הן בכלל הן בפרט בכל הכתוב לעיל עדי יגיע פרק צאת השילוח

ברכה דשנת ת״ר יו״ד אשר מעוחר לבא לפה חורף תרי״א ואפילו אם ח״ו יתמהמה השילוח כל החורף ההוא מחויב גם הוא להתעכב עדי יוגמר בכי טוב מאת הרבנים הרוזנים וכל אשר ימסרו אל ידו הן השילוח ברכה והן הרשימה מהשילוח וכל הכתבים ושא״ר יוביל עמו לפעה״ק. והנה בעבור העיכובא הנ״ל משילוח הרי״ט עד שילוח ת״ר יו״ד בעד כל יגיעתו ועסקו ועמלו שיעטול בכל המשך ההוא נתפשרנו עמו פעתה ומעכשיו להנתן לו מקופת כולנו עוד סך מאה אדומים זהב לבד הקמ״ה אדו״ז הנ״ל ואז יעלה לו בס״ה מאתים וארבעים וחמשה אדו״ז וכל הכנסותיו וחוקתו בהיינות הכל כמבואר מעל״ד מבלי ישונה כלל וכלל.

כל אלה שבעה סעיפי ההתקשרות הנאמרים באמת בכתבא דנא נעשה ינגמר בכי טוב בינינו הממונים ומנהלים דכוללינו הנ״ל ובין השר״ר הרב החריף וכו׳ מוהר״ר שמואל נ״י מסלנט בחיוב גו״ש ובת״כ בפ״ט ובקגו״ש בטדר״ב מ״כ כתחז״ל שקנו אחרים מירינו החי״ט ומיד הרב מוהר״ש השר״ר הנ״ל הי״ו על כל הכתוב בשטר ההתקשרות הלז מבלי ישונה אחת מהנה אופני׳ וחיובי׳ המבוארים מעלד״ז ופה הנ״ל והכל נעשה דלא וכו׳ ודלא וכו׳ בביטו׳ וכו׳ ובפיסו׳ וכו׳ לדעת הרשב״א זכה״ה, וע״ד אמו״ן באנו עה״ח אנחנו הממונים ומנהלי ומשניחי דכולנו ק״ק פרושים הי״ו היום יום ה׳ לחו׳ שבט ש׳ תרחי״ת פעה״ק ירושלם ת״ו.

נאם ישעי׳ בא״א מו״ה ישכר בער זצללה״ה

נאם יוסף זונדל מסלנט

נאם נתן נטע בהרב אא״מ הח׳ המופלא מוהר״ר סעדיה זצל״ה

נאם דוד הוא הקטן טעבלי בהרה״ג מו״ה שלמה זצ״ל אבדק״ק לונדון והמדינה יע״א

נאם אריה בא״א מו״ה ירחמיאל זללה״ה נאמן

גם אני הח״מ באתי הלום בהודעה נשו״ק איך אמו״ר שמרצוני הטוב והגמור בלי שום אונס ופיתוי והכרח כלל כ״א בלב שלם ובנפש חפצה ודעת מיושבת נתרציתי לעשות שליחות דכוללינו הנ״ל בכל אופני ההתקשרות המבוארים בכתבא דנא ולקיים כל עסק השליחות באמונה בכלל ובפרט בלי שום שינוי מכל האופני הכתובים ומפורשים בכתב הלז, והכל קבלתי עלי בחיוב גו״ש ובת״כ בפ״מ ובקנו״ש במדל״ב מ״כ כתחז״ל שקנו אחרים מידי על כל האופנים שנתחייבתי להרבנים המתונים הנ״ל בעסקי השליחות הנ״ל בכל המשך הנזכר, ולמען תהי׳ האמת נהדרת באתי בעצמי עה״ח יום הנ״ל שנת הנ״ל פעה״ק ירושלם תובב״א

נאם **שמואל מסלנט** ד״ץ דכוללינו פרושים הי״ו

אנחנו עדים הח״מ מודים ומעידים לפני כל רואי התימות ידינו דלמטה איך אמו״ר שבפנינו הח״מ נעשה ונגמר בין הרבנים המתונים דכוללינו הנ״ל ובין הרב החריף המפו׳ וכו׳ כש״ת מוהר״ר שמואל נ״י מסלנט כל אופני ההתקשרות מהשליחות כל המבואר בכתב ההתקשרות הנ״ל ובפנינו הח״מ חתמו א״ע הרבנים המתונים והרב מוהר״ש הנ״ל בחתימות ידייהו ממש. והן אנן דקנינו מידייהו דהרבנים המתונים הי״ו על התחייבות כל השכירות וההבטחות המבוארים בכתבא דנא, ומיד הרב מוהר״ש הנ״ל על כל ההתחייבות אשר מבואר׳ בכתבא דנא ולמען תהי׳ האמת נהדרת באנו עה״ח יום הנ״ל פעה״ק ירושלם ת״ו והכל שריר ובריר וקיים.

נאם אברהם יצחק באאמו״ר הרצ״ה יצחק סו״נ הכולל

נאם יוסף יואל במוהר״ר אל׳ נ״י רוזענויש

(מקום חותם הכולל)

חלק שני

מספר „אבני זכרון" גמסר לדפוס

מכיל העתקת הכתבות העתיקות והחרשות מכל אבני הזכרון אבני קדש בירושלם וחוצה לה הקבועות בבתי מדרשיה מוסדיה וחצרות קדשיה; שכונותיה ופרוריה שנאספו בספר, לזכרון החובבים הראשונים, בוני ציון וירושלם.

על ארות הספר הזה התכבדנו במכתב הבא לקטן מאת מורנו ורבנו גאון עוזנו ותפארתנו, הכהן הגדול מרן **אברהם יצחק הבהן קוק** נ"י הרב הראשי לא"י בעיה"ק ירושלם ת"ו:

ב"ה. יום ראש חדש שבט הרפ"ח

ידידי הרה"ח, דורש רשומות, ומזכיר נשכחות

מר פנחס גרייבסקי נ"י.

ראיתי את מפעליו ברשמיו הנאמנים, לתולדות החובבים הראשונים אשר הבעתי עליהם כבר את רגשי תודתי לכבודו, על עבודתו המועילה, לחבת ציון וירושלים, ולחזוק ידי בוניה, ועתה הוספת לעשות טוב, בספרי **אבני הזכרון**, אשר בהם ימצא הקורא את אשיות הצדקה וההסד אשר בנו את עיר קדשנו, ואשר פארוה במוסדותיה, המפוארים, הקדושים העומדים לנצח, ולתפארת עולם לכל עם ד' הגוי כולו, וכמה נכבד הדבר שהשמות היקרים והמאורעות הקשורים עמם יהיו ערוכים ושמורים באוצר ספרותנו, ואתה ציר אמונים. הנך להמלאכות הנכבדה הזאת שהנך ממלא אותה באומץ לב, ורוח נדיבה, חזק ואמץ, גביר החיל, ויהי ה' עמך, לשכלל את כל אשר תשיג ידך, באוסף זכרונות קודש הללו, לתהלה ולתפארת, ויבורך שמך על זה לדור דורים.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה, בצפית ישועת חומות וחיל, לעם עולם, שומר אמונים סלה.

אברהם יצחק הכהן קוק

ר׳ בניטין.

בירחון „ההד״ שנה שלישית גליון ד׳, טבת תרפ״ח:

ספרי ר׳ פנחס גרייבסקי:

„זכרון לחובבים הראשונים״ א—ו „אבני זכרון״.

אומות העולם מחבבות את ירושלים ואני מחבבים את ירושלים. לאומות העולם יש ענין לעבר רחוק ולנו יש ענין גם לעבר קרוב. היטב אשר אמר הרב ר׳ בן־ציון עוזיאל לשליחי הממשלה האמריקאית בשנת תרע״ט: לכם יש מקומות קדושים בארץ, לנו—כל הארץ קדושה, כל הר, כל עמק, כל שיח, כל אבן. ואעכו״כ בירושלים. מלבד הקדושה של ימי האבות, השופטים, הנביאים וההנאים יש לנו קדושה חדשה, מימי יסוד ישוב יהודי בירושלים מחדש. ירושלים היא העיר היחידה בתבל שנוסדה מחדש ע״פ רצונה של כנסת ישראל. לא חרושת ולא מסחר ולא מלאכה משכו הנה רבבות ישראל, כי אם הקדושה שבה, „הר הזיתים״ שבה, אהבת עם ישראל אליה. כל שכונה בה רצופה אהבה ומסורת. כמעט כל בית רווי זכרונות, כמעט כל משפחה היא דגולה מרבבה, ירושלים היא העיר של קבוץ גליות ושל קבוץ דורות. כל התפוצות שלבו ידיהן כדי לכונן את ירושלים. „ציון יאמר איש ואיש יולד בה״. ירושלים כחה אתה גם בימי המשבר והיא מתחילה לשלוח קרני־אורה לכל הגולה.

ר׳ פנחס גרייבסקי הוא האיש המאסף את הזכרונות ההיסטוריים של ירושלים הישנה־החדשה. כל דבר יקר ולו, כל אבן־חפץ הוא קובץ על יד, אין הוא בוחן הרבה, אין הוא כהעמק הרבה, הוא „קונה־הכל״ באשר הוא אוהב את הכל, באשר הוא חושש שמא עם הצרורות האבדנה גם המרגליות. הוא משקיע עמל רב בחפיש התעודות ההיסטוריות בהעתקתן, בתרגומן, על זמנו ועל עמלו ועל כספו אינו חס. דל כיסו ולבו לב עשיר. חפץ מנקביו הוא מפזר ברוח נדיבה בעתונים היומיים בארץ, חפץ היא אוסף—בספרים ומחברות, שהוא מדפיס בעמל רב, ברוך חפקו!

סוכנות טלגרפית ארץ־ישראלית (סט"א)
בע"מ.

ירושלם, ג' שבט תרפ"ח.

לכ' ר' פנחס גרייבסקי,

שלום וברכה!

אני מרגיש צורך נפשי להביע רב הודות לכ' על חוברותיו המצוינות „זכרון לחובבים הראשונים" שאחד מקוראיהן המובהקים הנני. כ' בחוברותיו אלו איננו מזכיר נשכחות סתם, כי אם הרבה יותר מזה: סופר „מחיה מתים", המעלה לפנינו דמויות יקרות־אישים, מעשים ומנהגים אשר לא רק אנחנו, החדשים בארץ, אלא גם רבים מן המושרשים בקרקע המולדת ומזקני הישוב לא ידעום, והרי הם כאילו לא היו בעולמנו כלל. רבים, רבים יברכו את כ' ויודו לו על ההנאה הרוחנית המרובה שהם נהנים מספריו המלבבים. מקים של כבוד רבש"ו כ' בין סופרי תולדותיהם של אבות הישוב, שמעשיהם ומחייהם יש לנו ללמוד כל כך הרבה.

כל המתחיל אומרים לו גמור. יהי רצון שיזכה כ' ויהיו לו כל הכחות הדרושים, הן בחומר והן ברוח, למען הביא את המפעל עד תמו. מפעלו זה יש בו לא רק זכרון לחובבים הראשונים לבד, אלא גם ברכה רבה בו לאחרונים, לבנינו־בונינו.

ש. שוואַרץ.

בהמשך להפרק דפוס ר"ש צוקרמן בירושלם אנו מפרסמים נוסח הפרמן הזה:

משרד הפנים הנכבדה
מחלקת ההדפסות
נומר : 178

מספר הספר : 2

פרמאן מיוחד לבתי דפוס.

—1—	—2—	—3—
שמו וכנויו ומקום מגורו של בעל הפרמאן	נתינותו	מקום ורחוב בית הדפוס
שמואל צוקרמאן מבני העדה האשכנזית הגר בירושלם ברחוב שרף (רחוב היהודים)	עותמאני	ירושלים, רחוב שרף

—4—	—5—
שם בית הדפוס והמין.	מין השפות של האותיות
דפוס צוקרמאן טיפוגרפיה.	ערבית, עברית וצרפתית.

היות והמסמכים של החקירה ודרישה שנהלה המשטרה בנוגע לאישיותו של הא' ש מ ו א ל צ ו ק ר מ א ן, הנזכר שמו וכנויו למעלה ולהדפוס שהוא מבקש רשות לפתוח, הם מתאימים לדרישות החק בנוגע לבתי דפוס.

והיות והמבקש מסר כתב התחייבות בהתאם לחק להסנע מלהדפיס דברים הפוגעים בזכויותיו הקדושות של הוד מלכותו השולטאן ירה"ו ולעניני הממלכה העותומנית, וספרים שלא נתקבל עליהם רשיון מיוחד מוזרת ההשכלה הנכבדה.

הננו מוסרים את הפרמאן הזה להאדון ש מ ו א ל צ ו ק ר מ א ן ומרשים לו לפתוח את בית הדפוס הנ' בתנאי שימלא אחרי דרישות החק המלכותי בנוגע לבתי דפוס. ביום 23 רביני אוול 1316, היינו 30 תמוז 314.

וזיר הפנים	וזיר ההשכלה	מנהל מחלקת ההדפסות
מוחמד	והבי	
(מקום החותם)	(מקום החותם)	(מקום החותם)

תרגם מתורקית ע"י החכם הנעלה עורך־דין מר יוסף חי פניזיל הי"ו.

בית תלמוד התורה הכללי והישיבה הגדולה
„עץ חיים" בע"ק ירושלם ת"ו

(נוסד בשנת תר"א)

המוסד הצבורי הכי גדול בזמן ובמעלה, הקשור ביותר ליסוד והשתלשלות הישוב החדש בעיה"ק הנהו **בית תלמוד התורה הכללי והישיבה הגדולה עץ חיים בירושלם.**

ע"י מוסד ראשון זה נתגדלו כמעט כל גדולי ירושלם וחכמי מיודי ציון, ורוב גבורי הרוח בוני הישוב ומיסדיו.

פרקי המוסד עץ חיים והשתלשלותו, הם המה פרקים שלמים מחיי הישוב וההפתחותו.

ראשית יסוד המוסד בחרבת ר"י החסיד „חצר הקהל" הראשון, כיום יש למוסד שני מרכזים בעיר וחוצה לה וסניפים רבים בפרברי העיר.

האדריסה:

General Talmud Torah Schools
& Grand Jeshiwath ETZ HAYIM Jerusalem

המוסד הצבורי הגדול לתורה וחנוך

הישיבה הגדולה והתלמוד תורה וביה"ת

מאה שערים

בעיה"ק ירושלם תו"ב

אשר כרוהו שרים, מיסדי הישוב הק', וחפרוהו נדיבי־עם, חובבי התורה בארץ ובחו"ל נוסד בשנת תרמ"ד ע"י הגאון המפורסם סבא קדישא מרן **חיים שאול הלוי הורביץ** זצ"ל משתרג לשלשת שריגים

1) **הישיבה הגדולה:** היכל תורה כביר למאה ושלשה עשר חכמי תורה ורבנים.

2) **התלמוד־תורה:** משגב חנוך לתורה טוסר ורא לשלש מאות וחמשים תשב"ר.

3 **בית־תבשיל:** המכלכל באש"ל לעשרות בחורי־ישיבה עניים ומהגרים.

ע"י הישיבה קיימת ישיבה־קטנה לבחורים מגיל רך המשתלמים לרבנות וכו'.

ההקציב־השנתי חמשים אלף דולר. המשבר הכללי בהכנסת המוסד מחו"ל, ופגעי הרעש בבניני המוסד, השפיעו מאד לרעה על מצב עבודת־הקודש של מוסד־צבור זה, יכתוצאות מזה סובלים חוסי המוסד דוחק ומחסור, ויש מן הנחיצות התכיפה לבא לעזרת המוסד בכל האפשרות.

האדריסה:

Committee Jeshiwa Talmud Torah

Mea Shearim Jerusalem Eretz Israel.

תלמוד תורה הכללי וישיבה הגדולה חיי עולם ובית תבשיל ליתומים

בעיה"ק ירושל"ם ת"ו.

מוסד צבורי זה, נוסד בשנת תרמ"ו ע"י הגאונים המפורסמים הרה"ג ר' יהושע מקיטנא, והרה"נ ר' חיים אלעזר וואקס מפיעטרקוב זצ"ל, בעזרת נדיבי עם, ובראשם הרה"ג הצ' הגביר הנדיב המפורסם הר' פנחס נימינסקי מאומן זצ"ל, המרכז בעיר העתיקה רחוב חכרון, שלש חצרים גדולות על יד מקום המקדש, וסניפיו בפרורי העיר נחלת יעקב ועוד. המוסד הענקי הזה מקור חיים, חיי עולם הוא מאז הוסדו ועד עתה להרבה מאות נפשות כ"א, המוסד כולל ת"ת לתשב"ר בני ציון היקרים עם מלמדים מצוינים לחנכם על ברכי התורה והיראה, גם מורים מומחים על כתב ולשון וחשבון, ישיבה קטנה לבחירי חמד שלבם רחב לרדת לעומקה של הלכה, משתלמים להוראה ועליהם רב וגדול בישראל, למגיד שיעור דבר יום ביומו, המשתלמים מקבלים פרסים לפי הצטיינותם, וכפי ראות ההנהלה. למעלה בקודש הישיבה הגדולה עם לומדי רבנים ות"ת גדולי התורה יוש"ש, דהוגים בתורת ה' יומם ולילה. הם מקבלים לפרנסתם פרס קבוע בכל שבוע ושבוע. על יד הת"ת קים בית תבשיל לתלמידים העניים יתיהומים, הם נהמכים בו במזון מבריא מדי יום ביומו, גם בהנעלה הלבשה בחורף וקיץ לכל או"א בראוי. מרבוי התלמידים ובני הישיבה הי"ו אשר מכל פינות עי"ק ת"ו ומבין המהגרים פליטי רוסיא אוקריינא, רובן הוא המוסד תחת משא הוצאה מריבה הנדרשת לנהל בית נבון ונשא כזה, יהנהו במצוקה גדולה, ועוד שהמקום צר מהכיל את מספר לומדי, מצד ההברת להרחיב היכל ה, החלה ההנהלה בהקמת בנין חדש מפואר לישיבה גדולה וחדרים מרוחים, אשר חג הנחה אבן הפנה הוחל בריב פאר יפרסום גדול ביום ז' דחנוכה העבר במעמד רבנים רבים ונכבדי עי"ק ישרי הממשלה וקונסול האמריקני, ביום י"א תמוז יום גבר הרעש ותבקע העיר, רעידת הארץ

הרעידה כל פינות וכל עברי עי"ק ירושלם, ורוב בתים נסדקו, נחרבו, ניזוקו, וביותר סבל המוסד חיי עולם, אסין נורא ושבר גדול הגיע למוסד זה, כל החדרים מהת"ת, והישיבה, וביה הכנסת, וביה הבשיל ליחומים שבקומה העליונה ובמקומה התחתונה, וגם שאר החצרים ובתי הקדשות השייכים להמוסד, נסדקו וניזוקו הרבה, תיקון ההרוס והיזוק בדק בית ה', טעריכים להרבה אלפים ל"ט, מהראוי לעזר להנהלת בתפקידו הקשה, וגם בהמשבר גדול שקרה להם בפתע פתאום, בדבר תיקון בנינים הישנים. להעמידם על הלם כבראשונה וכן בבנין החדש שהחלה לבנותו להגדיל תורה ולהאדירה.

הארריסה :

T. T. Yeshivath Haye Olam & Orphans Kitchen.
P. O. B. 161. Jerusalem, Palestine

ברכת הודאה

אברך את ה' אשר גמלני כל טוב !

ומעמקי לבי אביע בזה תודתי וברכתי לכבוד ה„הנהלה הרחמנית" הנהלת בית הרחמים והחמלה, בית החולים הצבורי „בקור חולים הוספיטל", להרופאים הנכבדים ובראשם אביא דרחמנא הרב יהחכם הגדול ד"ר א. מזיא, להאחיות הרחמניות וכל פקידי בית החולים שעמלו ויגעו לטובת ביתי ובני ביתי הי"ו במשך שלשה חדשים ששכבו בבית החולים הזה בטחלקת הטיפום ויצאו בשה בריאים ושלמים. הי"ה : אשתי החשובה בת גדולים וטובים מרת צפורה חנה תי' בת הרב הגאון ר' דוד הי"ו, בתי העדינה מ' עטל חיה ובני בן פרה שמחה שלמה הי"ו, יתברכו כולם בברכה משולשת האמורה בתורה, וה' הטוב ישלח רפואה שלמה לכל חולי הביה, יסיר כל מחלה מקרבנו ופרש סוכת שלומו על כל עמו ישראל ועל ירושלם.

בעתירת החיתם בהודה וברכה.

אריה לעווין

בית מסחר ספרים הגדול

„דאוצר"

וכל מיני ספרים עתיקים וחדשים

„משה כהן אקסיל"

בבית המסחר נמצאים למכירה ספרים יקרי המציאות בכל מקצועות התורה וההכמה שו"ת ומפרשי הש"ס ראשונים ואחרונים, דרוש מדות ומוסר, חקירה ופילוסופיה, קבלה וחס"דות, מדרשים שונים, הנ"ך עם מפרשים שונים ודפוסים שונים, ספרי הפילה וזמירות וכו'... חקירת א"י וישובה, חקירת השפה העברית והארמית, מפתחית ומראה מקומות מתנ"ך מדרשים ואגדות, קונקורדאניציאות ולקקסיקונים, תקופות ומולדות עברונות וקידוש החדש, ספרי מנהגים ודינים.

בבית המסחר נמצאים למכירה ספרים מדפיסי מנטובה, פירארא, בולניא קושטא סביוניטה שאלוניקי ויניציא באסיליא ועוד ועוד....

בבית דמסחר נמצאים למכירה עשרות ספרים חשובים למאד שנדפסו לפני שנת ה. אלפים ש. לב"ע 1540 אספהנ"צ.

וכשלש מאות ספרים חשובים שנדפסו לפני שנת ה. אלפים ה. לב"ע 1640 אספהנ"צ.

בית המסחר מכיל בעשרת אלפים ספרים עבריים.

פרטים ורשימות לכל מקצוע ומקצוע ינתנו לכל דורש.

בית המסחר מוכן להתקשר עם מוכרים ומחברים.

המחירים נאותים וזולים ההזמנות מתמלאות בדיוק נמרץ

האדריסה:

Moshe Cohen Axel

Mea Shearim st. № 37, Jerusalem

בית החולים הצבורי

ראשון בזמן ובמעלה

בקור חולים הוספיטל

בע"ק ירושלם ת"ו

נוסד בשנת התרי"ז ע"י הצבור הירושלמי וארץ הישראלי. תקופה רבת־פעלים עברה על המוסד הזה, זקן בתי החסד בארצי ומקור החיים בירושלם עה"ק, במשך שבעים שנות קיומו, הקופה שהציגה עמה שרשרת של פעולות חסד ושל הצלת נפשות מפליאה ובלתי פוסקה. בצעדי ענק צעדו המנהלים בשכלולו המפעל הזה ובהרחבתו, צעדים הניבעים מתוך רצון כביר ואמץ רוח שבני ירושלם חוננו בהם לרחם להציל ולהושיע לכל הנזקקים לזה.

לפני כשנתים נפתח הבנין החדש של בית החולים הצבורי הזה, הנהלת הבית שקדה עליו להקים בנין גדול ומפואר אשר יתן כבוד לארצנו: בית חולים אירופי וחדיש בכל מחלקותיו השונות עד למחלקות היולדות המפוארה והמשוכללה, הרופאים הכי מצויינים מנצחים בבית החולים איש איש במחלקתו, מחלקות הפנימית והחיצונית רפואית וחירורגית וכו'.

ההפקיר שהביא הזה טמלא הולך ומתפרסם לא מתוך פרסומים מלאכותיים כי אם מתוך מעשיו ופעולותיו, ואולם עדיין מרגש בו חסרון גדול הלא הוא השלמתה של הקומה העליונה, גולת הכותרת של הבנין שנשארה עומדת עד לחלונות ואינה נשלמה מחוסר אמצעים. לגבי החולים המרובים הפונים אל בית החולים מכל עברים שאלת גמר הקומה הזאת דורשת פתרון מצד אחינו מהכא ומהתם בארץ ובחוצה לארץ שכבר הספיקו להראות את רגשי הערכתם והוקרתם למפעל הצבורי הנחוץ הזה.

האדריסה להמוסד:

General Bicur Cholim Hospital

P. O. Box 106 Jerusalem.

זכרון

לחובבים הראשונים

וטובי עסקני הצבור בירושלם

לתקופת מאת השנה

לבסום הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

— חוברת ט. —

מאת

פנחס בן־צבי גראיבסקי

ירושלם — תרפ״ח

מ ק ד ש

לרבי **ישראל דוב פרומקין** ז"ל

בהוקרה והערצה. לאישיותו ופעולותיו בציון וירושלם

הרב החכם מר **ישראל דוב פרומקין** ז"ל
עורך ומו"ל החבצלת.

על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון
הרימי בכח קולך מבשרת ירושלם
הרימי — אל תיראי !

זאת היתה האמרה שבשערי חבצלת. במשך ארבעים שנה

* * *

תולדותיו של הרי"ד פרומקין קשורים ואחוזים בתולדות הישוב הירושלמי: במשך דור שלם עבד עבודה ישובית ספרותית, וכדי להקיפם מכל צד צריכים להקדיש ספר שלם אי אפשר לדבר על תולדותיו של מר פרומקין מבלי לנגוע בתולדות ירושלם,
אי אפשר לדבר על תולדותיו של הישוב הירושלמי
מבלי לנגוע בתולדות מר פרומקין.
עוד נוציא ספר מיוחד בשם
„פרומקין וירושלם"

התכן

א) ר׳ ישראל דוב פרומקין ז״ל — תמונתו — — — — —

ב) ר׳ נפתלי יצחק הלוי רוהלד — תמונתו — — — 3—11

ציון לנפש יקרה, הבחור שמואל רוהלד

ג) ר׳ מרדכי יפה — — — — — — — — — — 12—13

ד) ר׳ בצלאל חזן — — — — — — — — — — — 14—

ה) השר משה פיג׳וטו — — — — — — — — — — 15—

ו) הרב רבי מנחם נתן אוירבאך — תמונתו — — — 16—22

ז) קבר שמואל הנביא — — — — — — — — — 23—24

ח) מערת חולדה הנביאה — — — — — — — — — 25—

ט) הגניזה בירושלם — — — — — — — — — — 26—27

י) פודה ומציל — — — — — — — — — — — 27—29

יא) ריחים של רוח — — — — — — — — — — 30—

יב) ג׳וחה אל ענב — — — — — — — — — — — 31—32

יג) תלאות פתח־תקוה לפני ארבעים וחמש שנה — — 32—33

יד) ישיבת לומזה בפתח־תקוה — — — — — — — 34—36

טו) ר׳ אליהו גרין — תמונתו — — — — — — 36—37

טז) מכתב לר׳ בנימין בן־יעקב — — — — — — — 38—40

יז) חברת נאמני א״י — — — — — — — — — 40—41

יח) ליום הזכרון של הר״מ פינס — תמונתו — — — 42—44

יט) מגלת סתרים — — — — — — — — — — 44—45

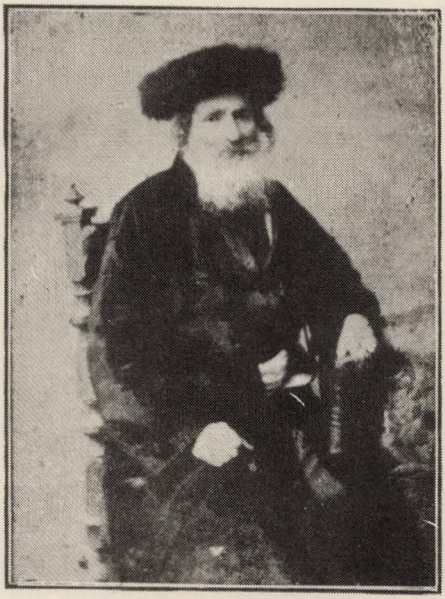
כ) מימי מלחמת המיסיון — — — — — — — — — 45—50

כא) ר׳ יצחק בר׳ צבי הלוי — — — — — — — — 50—51

כב) הגרים בירושלם — — — — — — — — — — 51—53

כג) תל אלמסאבין או הר שפך הדישן — — — — — 53—55

כד) ר׳ נפתלי בן־יעקב פיערשטיין — — — — — — — 56—

הרב ר׳ נפתלי יצחק הלוי רוהלד ז״ל

זכרון לחובבים הראשונים

חוברת ט.

הרב ר' נפתלי יצחק הלוי רוהלד ז"ל

ראש השו"בים וראשון לעדת האשכנזים בירושלם ת"ו

בן תשע שנים עלה אל הקודש
וסבל יסורים במדת הגודש
(קפע מעל גבי המצבה)

באחרית המאה הששית עלה עם אביו לאה"ק ואת העיר צפת אוה למושב לו.

אביו ר' ברוך משה הלוי, נצר גזע היחס, ממשפחת הגאון ר' שבתי הכהן מחבר „שפתי־כהן" על חו"מ ו„יורה־דעה" ועוד ספרים רבי־הערך שמפיהם חיים כל דורשי תורה, היה מנכבדי העשירים המופלגים שבעיר בריסק. בשנת תקצ"ג עזב ר' ברוך משה הלוי, הוא וכל משפחתו, את בריסק עיר מכורתו ועלה לא"י. שאלת קיומו ועתידו בארץ היה נכון לפניו. הביא אתו כחמשה עשר אלף אדומים זהב, סכום מספיק לכלכלתו ולכלכלת משפחתו, מלבד כלי־כסף וכלי־זהב רבים. באותה שנה השיא את בתו, סעודת החתונה היתה לשיחה בפי־כל, באשר כל המסובים אכלו רק בכפות־כסף ושתו את יינם רק בכוסות־כסף. אולם ימי שלותו לא ארכו. בשנת תקצ"ד פרץ מרד הדרוזים בארץ, וביחד עם המושלמים יושבי צפת פרקו מעליהם את עול ממשלת מצרים. המורדים היו „אנשי רשע, חמס ושוד, צמאים לבצע ועשק וכל תועבה". ביום א' ח' סיון פרצו העירה, וכמובן, שמו פניהם לרובע היהודים. היהודים נפוצו אל ההרים ואל הכפרים

מסביב. בין אלה היה גם ר' ברוך משה הנ"ל שנמלט עם משפחתו על נפשם, נקי מנכסיו, כל הונו היה למשסה.

קשה היה לר' ברוך משה הלוי לראות בעוני משפחתו האמונה על־תולע שלא טעמה טעם עניות מימיה. קשה היה לו להסתגל לתנאי־חיים של שעה־דחוקה, של צער ועוני, של מחסור וסבל, עברו ימים מועטים ור' ברוך משה השיב את נפשו אל על, ומשפחתו נשארה עניה ואומללה ויחיו חיי צער ודוחק, סבל ולחץ, עד כי הצרות האחרונות שקרו ויאתיו, השכיחו את הראשונות מן הלב.

בקש הישוב היהודי אשר בארץ לשבת בשלוה, לנוח מעמלו ומרגזו אשר גרמו לו נגעי בני־אדם, חדלי־אנשים ובוזי־גוי, והנה נוע התנועה והתמוטטה הארץ, והעיר צפת הוכתה חרם על יושביה גוי ואדם יחד: ביום כ"ד טבת תקצ"ז (1 ינואר 1837 למספרם) רעשה ארץ הגליל. ערים וכפרים נחרבו ונהרסו עד היסוד, ויותר מכלם נפגעה במדת־דין קשה העיר צפת, ויותר מכל רובעי העיר ושכונותיה נזוק ונחרב רובע היהודים. „כי חוצות הרובע הזה היו בנויים על פני כל מורד ההר מרגליו ועד ראשו, והבתים עמדו כתמונת מדרגות, עד כי גגות הרחוב התחתון היו כרצפות לרחוב מלמעלה הימנו, ולכן כאשר התפוררה האדמה נפלו בתי הרחוב העליון על הבתים שמתחתם ואלה על הסמוכים להם, וע"ז גדלו ברחוב התחתון ההרג וההרס".

ואמנם גדול היה חורבנה של צפת ה י ה ו ד י ת. לישוב היהודי בצפת אבד חצי מספר נפשותיו ביום המר והנמהר הזה. רבים מתו מיתה חטופה ורבים נקברו חיים. בין ערמות אבנים ועפר התאבקו עם מר־המות, וקולם היה בוקע ועולה מתחת למפלות של עשרות בתים ואין עוזר. רבים שכבו ששה־שבעה ימים תחת נטל משאם. רבים מתו מרעב ומצמא, ורק מעטים נצלו על פי נס. אחד הנצולים הוא ר' נפתלי יצחק הלוי רוהלד בנו של ר' ברוך משה הנ"ל. בן י"ג שנה היה אז. שלשה ימים היה קבור תחת גל אבנים גדול, ראשו פצוע, אצבעות רגלו הימנית קטועות, ידו השמאלית לחוצה תחת מכבש של מאות אבנים מעוקרות, ועל ידו הימנית נמצא כד עזוב מלא חלב, וממנו התפרנס ומצא את קיומו בשלשת ימי־האפלה. כשעלה בידי המטפלים לפקח את גל האבנים ולהוציאו מקברו, נפל גם הכותל האחרון של הבית הנהרס, וכפתע היה בינו ובין המות.

4

מקרים רבים כאלה קרו בימי ההרס. מר טומסון, נוצרי אמריקאי—שנשלח מאת אנשי ארופא אשר בבירות—מספר: „כי אלה שלא נהרגו כרגע ע"י מפולת בתיהם מתו אח"כ בטרם הספיקו להוציאם מחרבותיהם". אולם לעומת זה קרה „כי הוציאו חיים נקברים שהיו תחת חרבותיהם חמשה או ששה ימים ובמקרה אחד—אחר שבעה ימים".

כוס־יגונים זה מידי שמים. שתה הישוב העברי בצפת בכללו. ואין פלא אם רבים מהם רפו ידיהם והחליטו לעזוב את צפת עיר ההרס, ולגור באשר מצאו. ביהוד שמשה ירושלם מקלט לפליטי ההרס, וביניהם גם משפחת ר' נפתלי יצחק רוהלד.

מחורבנה של צפת נבנתה ירושלם,—אומר סופר דברי הימים ההם. ובשם הגאון בעל חתם סופר מספרים, כי לא נענשה צפת אלא מפני שבכרו אותה ואת בנינה על פני ירושלים. כי אמנם קטן ודל היה הישוב היהודי, וביחוד האשכנזי, בירושלים עיר הבירה. גרמו לכך הרדיפות והלחץ שמושלי העיר היו לוחצים את התושבים היהודים, והגיע הדבר לידי כך שישובם של ערי השדה כעזה שכם ועבו, היה גדול יותר מאשר הישוב היהודי בירושלם הבירה. מלבד זה התחילה העליה בהמון מצד חסידי פולניה שנהו אחרי החסידות והקבלה ומשום כך בכרו גם הם את צפת שתופסת מקום גדול בספרי הקבלה מימות האר"י והר"מ מקורדובה. אולם אחרי הרעש הזה שהביא הרס על צפת בעצם פריחת ישובה, ושיותר מאלפים נפש מצאו את קברם בתוך עיי המפולת, עזבו רבים מהם את צפת והתישבו בירושלים.

עם התרבות הישוב היהודי האשכנזי התרבו כמובן, גם הצרכים הצבוריים, אשר בדלית־ברירה ובאין־יכולת לא מצאו כלל את ספוקם, או שהיו סמוכים על שולחנם של אחיהם הספרדים, שקדמו להם בזמן התישבותם. שנים רבות היו האשכנזים, שמספרם היה מצער, קונים בשר משחיטת הספרדים. כאשר התרבה הישוב האשכנזי מצאו לנחוץ העומדים בראשו לסדר שחיטה לעצמם על יסוד המנהגים והדינים של חכמי אשכנז ופולניה. באותו זמן היה בין האשכנזים רק שו"ב אחד ת"ח זקן, ר' בעריל שמו, שהיה מפורסם באומנותו, ואי אפשר היה ליסד שחיטה מיוחדת בכחו של אותו זקן בלבד, נתנו חכמי ירושלם את עיניהם בהצעיר ר' נפתלי, כי

אעפ"י שמשפחתו היתה עניה בבואה י ר ו ש ל י מ ה וסבלה מחסור וגם רעב— ,לא זז ר' נפתלי יצחק מאהלה של תורה והתנהג בחסידות ובפרישות ויקן לעצמו את כל המדות המשובחות אשר נמנו בת"ח ושנתנו אותו לחן ולחסד וכלם אהבוהו וכבדוהו".

על־פי דרישת ראשי העדה האשכנזית התחיל ר' נפתלי ללמוד את אומנות השחיטה מפי ר' בעריל שוחט הנ"ל, ומעשה אבות סימן לבנים. קרה לר' נפתלי מה שקרה לזקנו הגאון בעל השך ז"ל.

על הגאון הזה מספרים כי אחרי שנות המצוקה — ת"ח ות"ט, — גלה מוילנה עיר מולדתו למדינת מעהרין, ובימים ההם היתה העיר „הלישוי" שבמדינה זו זקוקה לרב. כמנהג בימים ההם, אי־אפשר היה לעיר למנות לה רב בלי רשות והורמנא מרב המדינה, אשר ישב בנקלסבורג בירת מדינת מעהרין. ואמנם הרב הנקלסבורגי בשמעו את ההצעה ע"ד מנוי רב מהגר מפולניה פנה להגאון ר' העשיל בקראקא לשאול אותו על המועמד ממדינתו, והגאון ר' העשיל ענה לו: ראוי הוא ר' שבתי מוילנא שתפנה לו את כסא הרבנות בנקלסבורג ואתה תשב ב„הלישוי", והרב מנקלסבורג מסר את התשובה הזאת דברים ככתבם לבני הלישוי.

כמקרה הזה קרה גם לנצר מגזעו, לר' נפתלי יצחק רוהלד שו"ב. אחרי שרבו השו"ב ר' בעריל נסה אותו בבדיקת הסכין והלכות שחיטה אמר, מעכשו עלי להצניע את סכיני, מפני שר' נפתלי עולה עלי באומנותו, ואמנם פסק לאכול משחיטת עצמו ואכל רק משחיטתו של ר' נפתלי.

לא בנקל עלה בידי הישוב האשכנזי לפ־וש מן השחיטה של עדת הספרדים וליסד שחיטה לעצמו. היה בזה עמל רב והשתדלות מתמידה. ובאשר נוסדה השחיטה המיוחדת ונפתח האטליז האשכנזי, נמנה הרב ר' נפתלי יצחק לשו"ב לעדה האשכנזית, ובמשך הזמן עלה ונעשה לשו"ב הראשי לקהלת האשכנזים, ומשרה זו נתקימה בידו עד יומו האחרון.

על טיב אומנותו בשחיטה מעידים לא רק רבני האשכנזים בלבד, אלא גם חכמי הספרדים ורבניהם נתנו עדותם: „איך מעלת החכם השלם והכולל יר"א כמוהר"ר נפתלי יצחק הלוי אשכנזי, בן הרב המנוח מוה"ר ברוך משה הלוי ז"ל, שהוא אומן בקי בהשחות הסכין השחוזה חדשה, ובודק הסכין בעין־יפה

ומרגיש אבשרא ואטופ־א ואתלת רוחתא בפגימת הסכין דקה מן הדקה, קלה כמות שהיא, קולע אל השערה ולא יחטיא".

ואמנם לא עברו ימים מרובים ור' נפתלי היה לרבם של השוחטים שבירושלם ורבים שיחרו את פניו ובאו לביתו לבקש תורה מפיו. מגדולי תלמידיו היו השוחטים הראשיים לקהלה האשכנזית: הרב ר' יוסף בנימין, הרב ר' משה והרב ר' חיים שו"ב.

אשתו ח י ה בה"ר שמואל ממוהיליב, השאירה לו את בנו הר' שמואל, שהיה חתן הרה"ג המפורסם מוה"ר שלמה בהרב הצדיק חנוך הענ"ך ה ל ו י שושן מקלבריה בעהמ"ח ב י א ו ר ר ש ב " ח על הרמב"ם (נפטר בשנת תרל"ג בירושת"ו). בנו זה נפטר בחייו בערב פסח ת־נ"ט בשנת מ"ח לחיו, ועל מצבתו חקוקות המלים הקצרות המכילות הרבה: „ירא אלקים באמת". בתו מרת הענע היתה נשואה להה"ב המופלג בתו"ר ר' אברהם מיזליש מחברון שנפטר בשבוע אחד עם הרב ר' נפתלי ז"ל.

אשתו השניה, מרת גוטא היתה בת הרב ר' נטע, בנו של הרב הגאון ר' מנחם מנדל פרוש ז"ל*) משקלוב, ממיסדי ישוב הפרושים באה"ק. (בשעת המאורעות בצפת נקרו לר' נטע את עינו). על כתב מנויו של הרה"ג ר' משה ריבלין למ"מ הרב, היה ר' נטע החתום השני אחרי הרב הגאון ר' ישעיה ברדקי' מזה נראה שהיה מגדולי הרבנים של הישוב בימים ההם ונשיא לעדת האשכנזים בירושלים. נלב"ע ביום כ"ב תשרי תר"ז**).

אחיו הר' שבתי שמעון ז"ל היה הראשון למתי ההלי־רע בשנת תרכ"ו נלבע י"ז תשרי, ועל שמו נקרא בנו האחרון.

---

*) נלב"ע ביום א' דר"ח אדר שני תרפ"ז.

מקום קבורתו בשפולי הר הזתים, סמוך לקבר הרב „פרי חדש" וזה נוסח מצבתו: זמ"ק (זה מקום קבורת) אור הגנוז המאוה"ג אור ע' (עולם) המאיר לא' ולדרים ע' באור תורתו חסיד ועניו א'א (איש אלקים) המקובל הג' המפורסם בדורו מו"ה מנחם מענדיל זלה"ה אשכנזי אשר איזן וחיקר ותיקן יסודות באה"ק לתו' וע' וחיבר ז"ס ק' רזא דהימנותא ועלה בסערה הש' (השמימה) יום א' דר"ח אדר ש' תקפ"ז לפ"ק תנצב"ה.

**) נלב"ע בין השמשות דמוצאי שמחת תורה שנת תר"ז, וזה נוסח מצבתו: פ"נ הרב חו"ע (חסיד ועניו) מהור"ר נתן נטע בהרב הג' המקובל אלקי מהור"מ מענדל זצלה"ה. מנוחתו כבוד ביום גימל בך לח' תשרי תרזיין, לפ"ק.

7

הוא היה יחד עם בנו הר׳ שמואל ז״ל מהחברים הראשונים בחברת „מאד שערים״ אבל לא הגיע למצב שכזה שיוכל להקים לו איזה בנין על מגרשו, והיה מוכרח למכרו לצרך נשואי בנו הר״ר ברוך בענדט ז״ל.

ב ר ו ך מ ב נ י ם! לצערנו נקטף האיש היקר הזה במבחר שנותיו. הוא היה בעל נפש עדינה ויקרה, טוב ומטיב לכל, בעל מזג רך ומלא רגשי רחמים. במותו התאבלו עליו כל יושבי ירושלם.

ר׳ נפתלי חי חי דחקות. מלבד שהיה מטופל בבנים וגם יתום גדל בביתו, היה ביתו פתוח לרוחה לתלמידים אשר למדו תורה והלכות שחיטה מפיו, ביניהם היו גם ת״ח מהיותר מצוינים שבחכמי הספרדים והאשכנזים. כל היום היה טרוד במלאכתו, שעשה באמונה, והיה מלמד גם לתלמידיו הרבים. בחצות היה קם ומבין את הסכינים לשחיטה ואחר ישב ולמד שעה ארוכה בתלמוד ועיין זמן רב בהספר מאיר נתיב לזקנו הגאון ר׳ מאיר הכהן אבי הישׁך ז״ל ובהגהותיו שהיו לו שעשועים ועונג־רוחני.

מלבד העוני והדחקות שהיו מנת חלקו בחייו, היה גם עמוס יסורי גוף במדה מרובה מאד. יסורים של אהבה וחבה לארץ. סבל יסוריו היה לנס, וגם חקוק על מצבתו: „בן תשע עלה אל הקודש וסבל יסורים במדת הגודש״. אלא שיסוריו לא בטלו אותו לא מלמוד התורה ולא ממלאכתו מלאכת־הקודש וגם לא מנעו אותו מלעסוק בצרכי־הצבור. הוא היה ממתפללי ביהכנ״ס סוכת־שלום שיסד הגאון ברדקי בחצרו, שקנה מכספי הגביר ר׳ צבי לעהרין. ר׳ נפתלי היה גם גבאי בבית־הכנסת הזה ואעפ״י שבית־כנסת זה נוסד בתור מתחרה לביהכנ״ס של החורבה, כידוע, ובכ״ז לא פסק גם הצד השני מלכבד את ר׳ נפתלי, כי היה מכובד על הכל ואפילו על שאינם־בני־ברית, על הערבים והא־מנים תושבי העיר.

קרוב לשמונים שנה היו ימי חייו על־אדמות. כשבעים שנה חי בארץ הקודש וראה בנים לבניו, היושבים בארץ הקודש ועוסקים ביישובה של הארץ. נכדו הרב ר׳ שלמה רוהלד בן בנו ר׳ שמואל ז״ל, הוא כיום המזכיר הראשי לבנות־הראשית למהוז יפו—תל־אביב. בנו ר׳ ברוך בענדט ראהלד ז״ל הקים בית דפוס בירושלים הקים עד היום בידי בניו ה״ה ר׳ נתן נטע ושמעון רוהלד בשם: דפוס „ציון״.

ציון לנפש יקרה

הבחור **שמואל** בהרב ר׳ שלמה הלוי **רוהלד** ז״ל
נולד בירושלם ביום ח׳ אייר תר״ס
ונפטר בוינא ביום י״ט תשרי תרפ״ג—

פרח נחמד מאד נקטף במות צעיר נעלה ומצוין זה, שהיה בעל כשרונות נעלים, מלומד בתורה ובטעמים, שומר מצוה ובעל מזג טוב מאד, וכל יודעיו ומכיריו אהבוהו והעריצוהו עד מאד, מלמדיו וטוריו על כפים ממש נשאוהו, היה בעל שכל ישר מתוכל בחריפות, ואוהב סדר ועבודה, הוא היה סגן מנהל של הבנק הלואה וחסכון בת״א ויד ימינו של המנוח דב פולני ז״ל, בעבודתו לא ידע כל לאות, וזכרונו היה כ״כ חזק שלא הטעהו מעולם, חברתו היתה כ״כ נעימה, שאי אפשר לשכח זכרונו. נסע לוינה לדרוש ברופאים ואחרי נתוח לא־מוצלח השיב רוחו לגנזי־מרומים.—

הדברים האחרונים שהגיד לפני פטירתו:

שמרו זכרוני בלבכם, ואל תעצבו במותי אבל גדולה דאבתי בשככי בארץ נכריה.
תנצב״ה.

ר' יוסף בלומנטל ז"ל

בזכרונותינו הקודמים מלפני כשבעים שנה, תופש מקום חשוב אחד מידידי ציון הנאמנים, עסקן מיוחד במינו, מר יוסף בלומנטל ז"ל מפריס.

שמו כמעט כבר נשכח. דור—אשר לא ידע את יוסף, אבל האם אפשר לשכוח איש יקר ועדין כזה; חוב מוסרי מוטל עלינו להעלות את זכרונו לפני הדור הנוכח.

ארבע פעמים עלה לאה"ק לבכות על שוממותה ולדאוג לקיומה. כל מקרה וכל פגע לא עצרוהו מלבוא אל עיר משאת־נפשו, ותמיד התלקחה בו עוד יותר ויותר אהבתו לציון, ויהי מסור בכל כחו, בכל נפשו ומאדו לטובת ירושלם ויושביה.

בשנת תר"ח עלה בפעם הראשונה ירושלימה לראות את ציון ולדרוש בשלום בניה־יושביה. ובעת ההיא עוד לא היו בירושלם בתי־מלון ובתי „הכנסת־אורחים" ויתאכסן בבית ידידו הרב ר' יוסף שוורץ ז"ל, בעל „תבואת־הארץ" שבא ירושלימה בשנת תקצ"ג. ומאז היה שולח כספי הנדבות לידו והוא הלקם לעניים, אלמנות ויתומים, והיה קונה סחורה ונותן לתופרות עניות לתפור בגדים שונים, למען תמצאנה פרנסתן בכבוד, ואת הבגדים התפורים היה מחלק גם־כן לעניים לכבוד ימי־החגים.

אחרי פטירתו של הרב יוסף שוורץ—ביום ח' שבט תרכ"ה—היה שולח ר"י בלומנטל את הכסף, שהיה מקבץ גם במדינת צרפת, ליד הרב ר' יצחק פרג ז"ל לבית אופלטקא, תלמידו של הגאון בעל „חתם־סופר".

בשנת תרכ"ז, היא שנת החלי־רע בירושלם, שהפילה חללים רבים, והישאירה יתומים רבים עזובים באין דואג להם, יעץ הרב פרג ז"ל ליסד בציון מוסד שידאג לחנוך בני הנעורים וללמדם תורה ודרך־ארץ. מר בלומנטל ויחד אתו ראשי חברת „דורשי שלום ירושלם" בפריז, הרבנים: צדוק כהן, ווייסקופף ואיזידור, הסכימו לזה בכל לב, ויקנו חצר גדולה בעיר העתיקה במחיר של 12500 פרנק, ע"י שכונת בתי־מחסה, אצל בתי הת"ת למקהלות הספרדים ויקראו את שם המוסד „דורש־ציון", תחת הנהלתו והשגחתו של הרב הגאון ר' יצחק פרג ז"ל. ובהיות אדיר חפצו כי המוסד יתנהג ברוח ישראל סבא, לתורה ולתעודה, מנה מורים חשובים בעלי־תורה ויראה

ובראשם הרב הגדול ר' יונה ליב מנדילסון ז"ל. ולתכנית זו כנוהו בשם בית מדרש „דורש ציון" אבל הוא קבע בו, על פי רצון המשתדל מר בלומנטל ז"ל, שעור מיוחד גם לשפה הערבית, שפת־המדינה. וזו היתה אז לקנאים „פצצה מארץ הפצצות" ותהי מהומה בעיר, ויריבו בו בחזקה, וישפכו עליו ועל עוזריו ועל בית־הספר בוז וקלון ו„חרם" גם יחד והשתמשו גם „בכלי נשק הקודש" של התקופה ההיא: העמידו אצל דלתות ביתו את—מטת־המתים.

האשכנזים, נמוגי־הלב, נסוגו אחור ומנעו את בניהם מלבוא בשעריו, אם כי למדו בו גמרא ופוסקים מפי מורים מופלגי תורה ויראי־ה', ורק בני הספרדים והמערבים נתחנכו בו בתורה חכמה ודרך־ארץ, וה־בה מהם הצטיינו באופן הכי־נעלה. מאז היה לאחד המוסדות היקרים, הר"מ סלומון בעל „יהודא וירושלם" — הד קול של היראים בעת ההיא—ועוד רבים מעדת האשכנזים, גמרו עליו את ההלל.

והרב פ־ג ז"ל המשיך את עבודתו הרוחנית, ומר יוסף בלומנטל את עבודתו החמרית, והשתדל בכל כחו להחזיקו ולתמכו ולסעדו. רבים מהחניכים קבלו גם ארוחת צהרים וערב, וגם מלבושים נאים. ימים קבועים היו לו, קודם החגים, בזמן ה„בחינה" ו„יום הלבשת הנערים" קראו לו, בנוכחות רבני ירושלם וחכמיה. מר בלומנטל ז"ל, בכל היותו עסוק בהחזקת המוסד, לא משך ידו גם מתמיכת העניים, האלמנות והיתומים, ודאג גם להם בכל אפשרותו. הוא היה עסקן־צבורי בחסד־אלקים.

ר' יוסף בלומנטל נפטר ביום י"ב כסלו תר"ן, בפריז, בשנת השבעים ושבע לחייו, והובא לקברות למחרתו לעיר וסנבורג בצרפת, היא העיר אשר שם היה מורה בבית־ספר בימיו הראשונים ושם קבורה אחת מאחיותיו.

יקר היה מאד למצוא איש כיוסף הצדיק ברוב אהבתו וחבתו לעמו וארצו; מסור בכל רגשי לבו ונפשו לעיר קדשנו ויושביה.

יהי זכרו ברוך!

הר״ר מרדכי יפה ז״ל

נדיב ורב פעלים; מגדולי עסקני הצבור בירושלם היה. עוד בהיותו ברוסיא—המוציא והמוביא בעסקי האחים מלכיאל במוסקבה—השתדל לטובת ירושלם ויושביה, ובראשית שנת תרל״ג בשובו ממרחצאות החמין נכספה נפשו לבקר את ארץ אבותיו, ירושלם משאת־נפשו ולהתישב בה. גדולי וחשובי העיר יצאו לקראתו „לקבלת פנים״. בבית הרה״ג ר׳ שאול בנימין הכהן מראדושקוביץ מצא משכן לו. מני אז התמסר לטובת הישוב והתפתחותו והיה מן הראשונים שדאג לבית „הכנסת־אורחים״ בחורבת ר׳ יהודא החסיד, ובראותו כי חדר אחד אינו מספיק בעד העולים החדשים, הוסיף עוד חדר־מנוח לחלוצים הרצוצים שבאו ירושלימה כל עוד נפשם בם, וישלם בעדו מכספו למנהלי חצר החורבה, ארבעת אלפים גרוש.

הר״מ יפה ז״ל היה איש מצוין, בעל מדות תרומיות, עסקן־חרוץ, ויד ושם לו בהרבה דברים טובים שנוסדו על ידו בימי שבתו בירושלים. על ידו נקנה המגרש של הרב קאלישר אצל קבר רחל אמנו והיה מראשי מיסדי שכונת „אבן־ישראל״, ידיו פעלו גדולות להתפתחות הישוב הישן־החדש. הוא היה גם אחד הגבאים הראשיים של בית־החולים הצבורי „בקור־חולים״. על פי השתדלותו קנה המנוח מר ש. פוליאקוב ממוסקבה ואשתו רוזליה שתי מטות בבקור־חולים, אחת במחלקת הגברים ואחת במחלקת הנשים והיו שולחים שנה שנה, עד שנות המלחמה, אלף פרנק לתמיכת הבית. לבד עסקנותו הצבורית שהתמסר בה בגופו ובנפשו היה גם נדיב, תומך בכל דבר טוב ומועיל, בעזרה חמרית ורוחנית.

הר״מ יפה קנה בירושלם חצר גדולה (על יד החצר של הרה״ג הרב יעקב מרדכי הירשנזון ז״ל) ובנה בה בתים יפים ולאחר פטירתו באו בניו מרוסיה, ר׳ יהושע וישראל, ומכרו את החצר לכולל אסטרייך. בנו השלישי ר׳ אלי׳ יפה אשר נשאר בירושלם, חשש לזכרון מר אביו ויקנה בדמי חלק ירושתו חצר אחת הקימת עד היום בידי משפחתו.

עוד מונח לפנינו אחד המכתבים שלו בכתב־רש״י יפה. וזו העתקתו:

ב״ך אד״ר, לסדר „וכל חכם לב בכם יבאו ויעשו גו״ לפ״ק.

שלום. למע״כ ידיד ה׳ וידידי, החכם הנדול, איש „חי״ רב פעלים, בנן

של קדושים, מגזע תרשישים, כו' כו' כקש"ת שר שלום משה חי גאגין*) הי"ו שליט"א. בעה"מ ספר הגדול, הנקרא בשמו הע' „שמחת לב". הדיין המצויין בפעה"ק תוב"ב.—שלום—שלום—

„אחדשה"ט, ישמח משה במתנת חלקו בתוה"ק ו„בשמחת לבו" אשמח גם אני, ורב תודות למעכ"ת נ"י, על אשר כבדני בספרו היקר, ויהי ה' עמו, ללמד הלכה כמותו, להגדיל תורה ולהאדירה, כחפצו הט' וחפץ אחב"י, המוקירים שלום תורתו הק', ובתוכם גם אני, המתכבד באהבתו הט' והנאמנה, הדורש שלומו וש"ת באהבה רבה, ב„ויקהל משה" לסדר ולפרט „והיו תואמים מלמטה" לפ"ק, פעה"ק ירושלם תובב"א.

ידידו מוקירו, מתכבד באהבתו.

נאם מרדכי יפה

יקבל נא מעכ"ת ע"י נכדי המוכ"ז לוטה פה מחיר ספרו השהור.

* * *

נפטר ביום ו' כסלו תרמ"א ומנוחתו כבוד על מקום הר־הזיתים.

וזה נוסח המצבה:

פה מרגב אדמה ישמע קול ברמה
לעוברי בין הקברים ישא נהי בכי תמרורים
כי איש מלא חכמה ויראת ה' תמימה
שמו נודע בשערים ישכון פה בנקרת הצורים
הרב הישיש המפורסם בתורה חכמה ויראה
גביר לאחיו נדיב וישוע מוהר"ר

מרדכי יפה

בה"ר ישראל זצ"ל מק"ק ראגוויץ יע"א
אחרי עמלו בתורה וגמילות חסדים
להרבות מצות ומעשים המודים
עזב ארץ ועלה למרומים לחסות בצל
שדי משכן התמימים נלב"ע ביום
ג' ששה לחדש כסליו בשנת תרמ"א לפ"ק
תנצב"ה

*) היה מגדולי ירושלם. אחד הדיינים המצוינים, בן הרב הגאון ר' אברהם גאגין זצ"ל, ראש רבני ירושלם לפנים, נפטר פתאם ע"י מחלת השתוק, י"ב אלול תרמ"ג.

ר' בצלאל חזן ז"ל

עוד לא נמחקו מזכרוננו כל תנועה וכל נטיה, כל הגה וכל פרכוס נפשי של החזן הגאוני הזה, הגניוס האמתי של הזמרה הישראלית העתיקה. שלש שנים ביובל הקודם, (תר"ל תרל"ג) התענגה ירושלים, בענג הרוחני הזה. כמו חי הנהו נצב לפנינו, עומד ומנצח על להקת משוררין וש־ שירי קדש ערבים ונעימים לנפש השומע. הלהיב את הלבבות בזמרת הרגש, בהשתפכות נפשו בתפלותיו הרכות והנעימות. גם רבים מאנש בני־ברית נוכחו תמיד בעת עבדו לפני התבה, ולא זזו משם עד גמר התפלה.

בחנוכת בית־הכנסת „תפארת־ישראל" של עדת הספרדי וואלין (בשנת תרל"ב), ור' בצלאל עם להקת משוררין שר מזמור בן ישי: „מה ידידות משכנותיך ה' צבאות", נגש אליו הגנרל קונסול גראף קאנדי־דע־קאבונו ויהדק את ידיו ברגש וכבוד והביע לו את רגשי נפשו.

ר' בצלאל האודיסאי הזה כהן פאר באודיסא בתור חזן ראשי יותר מארבעים שנה. בשנת תר"ל בא ירושלימה, לבלות את שארית ימיו בהר־ציון. ובתור איש וואליני קבע דירתו ומקום תפלתו בחצר בית הכנסת לעדת כולל וואלין, והיה עובר לפני התבה, לפעמים, גם ביתר בתי־הכנסיות. עיניו כבר כהו מראות, בכל זאת היתה תפלתו שגורה בפיו, קולו נאה וזמרתו רגש.

עדת ישראל באודיסא ידעה להוקיר את ערכו הרם, ומאוצ־ה נתנה לו סבולת שנתית להוצאות ביתו. גם חברו לזמרה מר ניסן בלומנטל דאג לתמיכתו למען יוכל לחיות חי־נעם, כיאות לאיש מורם מעם.

ר' בצלאל חזן היה פקח חרוץ, בעל חדודים נפלאים. אהוב וחביב היה בין כל שדרות אחינו, והרבנים כבדוהו והוקירוהו. זוכרני, פעם אחת בליל מוצאי שבת נכנס פתאום לבית הרב הגאון מקליש, ויאמר לו הרב כי יומר לפניו דבר בלי הכנה וסדור מראש, במקום שהוא עומד בו עתה, הרב אמר אז פסוק „ויתן לך" ויכבדהו ב„בורא ניב שפתים", ר' בצלאל לא היה מס־ב לאותו גדול ויזמר לפניו „אותו הפרק" שנתפרסם אחרי כן בעולם השיר והזמרה בסלודים.

תמונתו הנהדרה נצבת לפנינו: איש זקן עוטה מעיל, מעוטף בטלית, והעטרה הולמתו. לא כחזן מודרני, כי אם—„היהודים הטובים", כזקן ויושב בישיבה.

ר' בצלאל חזן וזמירותיו לא נשכחו ולא נמחקו מזכרוננו. הוא היה חזן בחסד־עליון.

במוצאי שבת, כ"ד אדר תרל"ג, שב [illegible] אל על. בן ארבע ותשעים שנה היה במותו ונקבר במעלה הר־הזיתים בירושלם.

השר משה פיג׳וטו

בתור הוספה למאמרנו ה„שרים לבית פיג׳וטו" שפרסמנו בחוברת א׳, הננו להזכיר גם את האחד והמיוחד מבני המשפחה הכבודה הזאת, השר המנוח מר משה פיג׳וטו מארם צובא, בירת כל מחוז ארם, שבה נשא משרתו הגבוהה, בתור גינירל־קונסול לממשלת אוסטריה־הונגריה, וקונסול ממלכת הולנד. גם השולטן עבדול־חמיד העלהו למעלת תליתי ואח״כ למעלת תאניא, המעלה השניה בעבודת הציוויל.

בשנת תר״ל הופיע השר בירושלים בכל הודו והדרו. וזה היה בעת שבקר הקיסר פרנץ יוסף את עיר הקודש. בין השרים הגדולים היושבים ראשונה במלכותו והגינירלי־קונסולים האוסטריים מבירות, דמשק ועוד, שלוו את הקיסר בנסיעתו, התנוסס גם השר פיג׳וטו בכל הודו והדרו.

הוא היה „מורם מעם ודגול מרבבה", מגן לעמו ומעוז לעדתו; רב פעלים ובעל מעשים טובים.

משפחת פיג׳וטו הצטיינה תמיד בחבת ציון וירושלם. וכמו השרים הרמים והנשאים: אליהו, רפאל והלל ה„יועצים הראשיים"—גינירלי־קונסולים—לממשלת רוסיה ואוסטריה על חופי הים־התיכון, כן גם הוא, השר משה פיג׳וטו, הופיע תמיד כמלאך־מושיע לעמנו וארצנו.

השר רפאל פיג׳וטו היה גם קונסול אוסטרי בעכו, והשתדל לפני פחת עכו וגם לפני הוולי בדמשק לטובת היהודים בירושלם.

מדי דברנו בהקונסולים היהודים הננו להזכיר גם את אחינו השר המנוח מר יצחק, הנודע בספר קורות דברי־הימים בשם מאניסטר איזאקוס, וסופרי הערבים יקראו לו שיך יצחק, שנשלח מאת הקיסר קארל הגדול [1]) להיות קונסול בבגדד, מקום שם חנה אז הכליף הרון אל־רשיד אשר משל גם בסוריה וירושלים. וכמו הקונסולים הנזכרים כן גם הוא הרבה לעשות טוב וחסד לעמו וארצו, הגין על פליטת יהודה, וכל העוברים ושבים חסו בצלו (הרי״ד פרומקין ז״ל, בזכרונותיו).

עוד ישנו בית־הכנסת המפואר שבנה בעירו, ונקרא על שמו עד היום הזה.

---

1) הוא היה הראשון אשר שלח קונסול ירושלימה, בתור בא־כח ממשלת אשכנז.

לחג השבעים

של הרב הגאון בנן של גאונים וקדושים ענף עץ־אבות

רבי מנחם נתן אויערבך שליט"א

התורה מחזרת על אכסניה שלה.

ביום י"ב אלול תרפ"ב, הוחג בהסכמת ובהשתתפות ראשי הרבנים וגדולי הנכבדים שבירושלם ועיר אה"ק, חג יובלו של הרב הגאון מזה בן מזה, רבי מנחם נתן אויערבאך שליט"א במלאת חמשים שנה לבואו ירושלימה, כי כל הזמן הזה היה כעין שלשלת של פעולות גדולות מצדו המסתעפות לכמה ענינים חשובים ביסוד שכונות חדשות בירושלים, יסוד ישיבות וחבור ספרים יקרי־ערך לתורה ולתעודה.

בחגיגה זו הוסכם ליסד ועד בשם ק ר ן ־ ה ת ו ר ה שישתדל להוציא לאור כל חדוש־התורה אשר אתו בכתובים. והועד הזה היה גם נאה מקיים. ובשנת תרפ"ד הביא לנו מ נ ח ת ב כ ו ר י ם: ספר „אורח נאמן", חלק ראשון ושני על שו"ע אורח חיים, וגולת־הכותרת לו קונטרס מיוחד בשם „מצות ראיה" מאת מורנו ורבנו הגאון המפורסם ראש רבני א"י מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א. ובסופו המכתב היקר דלקמן:

ב"ה. ירושלם עיקת"ו. ז' תשרי תרפ"ד.

שלום וברכת השנים לכ' ידי"נ הרב הגאון המפורסם סוע"ה בנן ש"ק מו"ה מ נ ח ם נ ת ן א ו י ע ר ב א ך שליט"א.

אחדשה"ט באה"ר.

שמח לבי לראות את ספרו היקר א ו ר ח נ א מ ן על או"ח ח"א ב' הילך וקרב לשכלולו, יהי' ד' עמו ויעל. ורבים יהנו מאור ת'רתו. ומחבת הקודש של ידידותנו הנאמנה, הנני מוסר לכתר"ה ידי"נ שליט"א קונטרס אחד מימי ילדותי על שמונת הסימנים הראשונים של או"ח כאשר נדברנו, ו ש מ ח ה כפולה היא לי לראות את ההערות היקרות של בנו ידי"נ הרב המאוה"ג מו"ה י צ ח ק שליט"א, מגדולי הקודש של ישיבתנו הק' ע ץ ח י י ם פעי"ק ת"ו, על ספרו היקר וגם על קונטרס ההוספה הנ"ל. יישר חילו. וכאשר בעדינות רוחו איננו חפץ לקבל ממני הוצאת הדפוס העולה על ההוספה הואת, אקוה כי אוהבי תורה אשר יביאו באהבה את ספרו היקר אל ביתם ברכה, יבינו להעניק מטובם

16

הרב הגאון רבי מנחם נתן אויערבאך שליט"א

בעין יפה גם על חשבון הוצאה זו. ובכל טוב יתברכו בברכותיו של תורה בהון ועושר, וצדקתם תעמוד לעד, וחיו זה שלו. כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באי"ר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק.

מנחת בכורים

מאת ועד קרן־התורה בירושלם ת"ו.

היות כי בקיץ תרפ"ב נמלאו חמשים שנה מאז עלה הרב הגאון הגי' שלה"ו מוהר"ר מנחם נתן אויערבאך שליט"א לשכון באה"ק, וכל הזמן כולו יוכל להחשב לשלשלת של פעולות רבות המסתעפות לכמה ענינים, הן כי זכה לחבר ספרים רבים בכמה מקצועות שבתורה, מהם נדפסו ומהם עודם אתו בכת"י מסודרים לדפוס, והן שהשתתף בבנין כמה שכונות חדשות, וביסוד מפעלים לתורה ולתעודה, — לכן הסכימו הרבנים הגאונים ראשי קרתא־קדישא ירושלם ת"ו לחוגג בסוף קיץ תרפ"ב חג־היובל הזה בירושלם ת"ו ובשאר ערי ארה"ק ברוב פאר והדר, והחג הזה הוחג אמנם ברוב־עם ובהידור־התורה, בהשתתפות גדולי הרבנים ואנשים נכבדים ובעלי־בתים מכל החוגים. נתקבלו מכתבי־ברכה מגדולים הקרי־לב, בתוכם הנציב־העליון לא"י סיר הרברט סמואל שלח ברכת השתתפיתו.

אז הוסכם ליסד ועד קרן־התורה אשר תפקידו יהיה להוציא לאור כל ספרי הרב הגאון בעל־היובל דנן, לשם־עולם ולמזכרת־נצח. ובתור בכורי מעשי הועד יוצא־לאור, לפי־שעה, שני חלקים מספרו אורח־נאמן על שו"ע או"ח, מעוטר בהערות של בן הגאון המחבר הרה"ג ר' יצחק הי"ו ומעונד בקונטרס שלם חשוב הקובע ברכה בפני עצמו בשם מצות־ראיה מאת הגאון האדיר רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א. והיו הספרים האלה למנחת־בכורים לכבוד הרב הגאון חתן־היובל מאת כל אלה שהשתתפו עד כה בהוצאות ההדפסה.

הועד מקוה, כי עבודת קודש זו תמשך הלאה לגאון ולתפארת בעורת ה' על־ידי אחינו הנדיבים אשר יואילו להשתתף בהונם בהוצאה רבה זו, אשר האי תנא הכנסה קרי להו, כי זכות המציה הרבה הזאת תנן להביא ברכה אל תוך ביתם. והננו חותמים בכל רגשי קדש וברכה, שלהי אלול תרפ"ג,

ועד קרן־התורה בירושלם ת"ו.

בן־ציון זילבערשטיין	חיים מיכל מיכלין	ירחמיאל אמדורסקי
שלום הראיה ס"ט	שמואל רפאלי	חיים ליפקין
יהודא הכהן שאקו	שלמה בלזר	שלמה זלמן ריבלין.

ב״ה. ערב שבועות, תרפ״ב.

לכבוד הרבנים הג׳ הנכבדים יקירי־הערך, חברי הועד שנוסד לכבודו של הרב הגאון רבי מנחם נתן אויערבאך שליט״א, שלום רב!

מלאתי שמחה וגיל בשמעי את מחשבתם הטובה אשר הם מצרפים אותה למעשה, ביסוד הועד הנכבד להוצאת ספריו של יד״נ הרב הגאון המפורסם, בנן של גאונים וקדושים מוהר״ר מנחם נתן אויערבאך שליט״א, אשר הם בבתב יד קודש, בהרבה מקצעות שבתורה בהלכה ובאגדה. למשיב נפש היה לי לראות, כי לא נכבה הזיק של כבוד התורה והידורה בישראל. ואמנם כדאי הוא האיש הגדול הזה לכבוד מצד עצמו, ונם מצד פעולותיו הטובות לחזוק בנין עיר־הקודש והתעניותו הרצינית, בכל דבר טוב ומועיל בבנין ארץ־ישראל, נוסף על גדולת תורתו ויראתו. וביחוד מצד כבוד אבותיו נאוני ישראל מעולם. וירושלם עיה״ק בפרט, כמה היא חיבת תודה וברכת־עולמים לזקנו הגאון האדיר בעל אמרי־בינה זצ״ל, שהיה הרב הראשי לעדת האשבנזים בירושלם, רבנות כל כך חשובה ומפוארה, בהנהגתו הנאצלת לרוממות קרן עיר־הקודש וחבת־הארץ, וכבוד התורה וכבוד ארץ־ישראל וישובה בעולם. חזקו ואמצו חברים נכבדים! ויהי נועם ד׳ לכונן מעשי ידיכם לכבוד התורה ולומדיה, וכל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, והיה לכם לשם ולתפארת ושכר טוב מבעל הגמולות הבוחר בתורה ובירושלם עיר קדשנו סלה׳

כנפשם היפה ונפש מברכם באהבה המוקיר פעלם ומחזק את ידם בקודש

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק
ראש הרבנים לאה״ק תובב״א

ב״ה. ירח זיו שבו נתנה התורה.

כבוד הרבנים הגדולים הנכבדים חברי הועד שנוסד לכבודו של הרב הגאון מוהר״ר מנחם נתן אויערבאך שיחיה, שלום.

רבנים מאד נעלים!

תחזקנה ידיכם, אחים ורעים בנשתכם לעיוך מפעל קדוש להוצאת ספרי ידידי הרב הגאון המופלא מוה״ר מנחם נתן אויערבאך שליט״א אשר פעולותיו רבו לחזוק ולבסוס הישוב בהוספת כמה שכונות בירושלם, ובפרט בספריו הרבים שחבר בהלכה ובאגדה, בדרוש ובפלפול, בנגלה ובנסתר.

וביחוד כלנו חייבים בכבוד אביו זקנו, רב האי נאון וקדוש מרן רבי מאיר אויערבאך וצוקל״ה שהיה ראב״ד וראש רבני ירושלם, ומלבנים אבד״ק קאליש (בעהמ״ח ספר אמרי־בינה), שעבודתכם תנרום נחת רוח נם לנשמתו בנן־ערן.

18

בטוח אני באחב"י הנדיבים, ובפרט נדיבי אחינו הספרדים, שביד פתוחה ינדבו כל אחד ואחד להדר עזר להדפסת ספרי־קודש אלה.

ויהי רצון שתשרה שכינה במעשי ידיכם ותצליחו לברך על המוגמר.

ברגשי כבוד

הצב"י יעקב מאיר

ראש רבני אה"ק

דברי ראשי רבני אה"ק בראש הספר „אורח נאמן"

— א —

חויתי איש מהיר במלאכת שמים, ברוחו פי־שנים גבר בנוברין חוניה לקרקפתיה ביני עמודי דבי־מדרשא פה עיר עוז לנו עיר האלקים סלה, כבוד ידי"נ הרב הגאון המפורסם. ליש ולביא, סוע"ה, נצר מנוע תרשישים נאוני עולם מוסדי דור ודור, כש"ת מוה"ר מנחם נתן אויערבך שליט"א רב ומו"צ בפרורי עיה"ק ת"ו „מזכרת משה" והסביבה, אשר זה כמה שנים מאו באתי אל הקודש לשכון בחצרות ה' באה"ק בהיות מושבי עדיין בעיה"ק יפו ת"ו, מאז נתודעתי עם האי גברא רבא ויקירא, המודות הוא לי, וכמה פעמים היו לנו שעשועים בהרבה מקצועית שבתורה בנופי הלכות בפלפולי טבא, ובהגדות חמודות וספונות. בכל דבר מצאתי את שאהבה נפשי, מלא ונדוש בברכת ה' ועתה נתודעתי עוד יותר מכמה וכמה חבילות קודש. כתבי יד קדשו. חבורים גדולים ערוכים תחת ידו וכל אלה פרי יגיעתו בתוה"ק בשקידה עצומה והפעולה תעיד על פועלה, כמה יגע ועמל בתורה וחדש בטובו ספרים נחמדים ויקרים על סדרי הש"ס והפסקים ראשונים ואחרונים, ובמלי דאגדתא חסראן מיליה. ועם כל אשר הוטרד הרבה בשבתו בע"ק ומרחוק ורחוקה הנה תורת ה' שעשועיו וברכת ה' אתו להשכיל ולהצליח ולהוציא פרי תנובה משמח אלקי' ואנשים. ועתה נשאו לבו לאדפוסי אדרא, ולהחל להוציא לאור עולם קמא קמא מהמון חבוריו הרבים והחשובים. הנני בזה לאשר ידו ולאמץ חילו למען ישוטטו רבים ויהנו מאירו ואשרי כל איש ירא ד' מאוהבי תורה ומוקירי' אשר יתעורר להיות פועל ישועה לס"ע לדבר מצוה להפ"ק הפץ ידי"נ הרב הגאון המחבר שליט"א למען יוכל להרבות טוב ואור בישראל ולהוציא אל הפועל לאור עולם כל האיצר הטוב הגנוז אתו מחדושיו וחבוריו הרבים. זכות אבותיו הק' מסייעתו וצדקתו עומדת לעד.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה ואהבה רבה לכבוד התורה ולומדיה ולכבוד עיר־הקודש ובחירי סגולותיה ולכל סועד ותומך להגדילה ולהאדירה, יראו כלם

במהרה בתשועת ה׳ על עם קדשו וחבל נחלתו ביעוד שבינתו ובנין ארמונו ומקדשו בבא לציון גואל בב״א.

הק׳ אברהם יצחק הכהן קוק.

עבד לעם קדוש על אדמת הקודש, ורב אב״ד פעיה״ק ירושלם ת״ו.

— ב —

אחי ורעי! אליפי ומיודעי! לכם אשא ידי! וקולי ארים! אנשי לבב, ורודפי צדק האזינו אמרים!

אני טרם אחלה למלל מלתי. מוסר לפני הקהל מודעתי, מבאר את דבריתי, כי בדברי אלה אין כונתי, לתת על הנאון המחבר תעודתי, ולא על ספריו הקדושים הסכמתי, כי אין זה לפי מדתי. כי לא לפארם לעיני הרבנים והגאונים מגמתי, כי מה יתן ומה יוסיף שיחתי, מכיר אנכי כחי ועצמתי, ברם לעשירי אדירי המתנדבים בעם מטרתי.

להאיר לפניהם המאורות הגדולים אלה דברי הברית תאותי. בהני תלתא מלי אצא ידי חובתי לרומם כבוד יוצרם יאמיר שבח תהלתי. עניים ותוכנם אעלה בדרך קצרה על שפת עמי.

ואת צור מחצבתי זכות אבות לבנים תכון אזכרתי, וצור שדי יהיה בעזרתי. אלהי יעקב המאיר לארץ ולדרים, ינחני במעגלי צדק אורחות ישרים.

א) דבר חשוב מזהב־שבא, מה נאה נר זה מה ניהו רבה, שמו נודע בשערים, הרב הגאון המפורסם סיני ועוקר הרים, כקש״ת מנחם נתן אויערבאך שליט״א והוא בהמהדרין, רב ומו״צ בפרוורי עיר קדשנו „מוכרת משה והסביבה משבנות הרועים". מוניטין שלו יצא השמש זרח על הארש ספר זכות אבות וענף אבות אור לישרים, למרות טרדותיו, לרבות רדיפותיו אשר כתרוהו, מנוחה הדריכוהו, נפשו אותה לעסוק, אהב עשות ספרים, מעט שנות, לילה כיום יעיר לגלות מצפ׳נים, את הכל עשה יפה בעתו והמה בכתובים, ברוך שחלק מחכמתו וישת לו הדרים. כאשר עיני הקורא תחזינה משרים.

ב) דבר שבמנין ויסוד כל בנין, ראשית שמנים, הוא היה מונה אותיות שבתורה, מאלף עד תיו עשרים ושנים, ראשית בכורי כל הבריאה, רוח החיה באופנים. לעומתם אזן ותקן במנים חבר כב חבורים, בך יבורך ישראל היה נותן בהם סימנים, ויקרא להם שמות בדיקי בשמייהו מימיהם נאמנים. תוכנם בשמם לא יכובו, נובעים ממקור נאמן להשקות דגן, תורת אמת נתן פרותי׳ מתוקנים,

20

ששה משמותם שתלית בבית ה' על שתא סדרי־משנה, נטע נעמנים, וארבע חידותיו, על ארבע שולחנית המה נתונים, והאבנים הנה שתים־עשרה אבני־חפץ ורב־פנינים, מהן שו"ת, שואל ומשיב כהלכה דברים נכוחים ומעניינים, מהם דרשות נשגבות ונעמו לאון שומעים חכמים ונבונים, יומתקו לחיך טועמם, מתוקים כדבש בסופגנים, זה יעריץ אלה הדברים חדשים לבקרים, וזה ימליץ לישרי לב שמחה, פקודי ה' ישרים.

ג) דבר עתיק צור מחצבתו, עתיקא קדישא חוטר מנזע האיתנים, אשרי יולדתו, שלשלת־היוחסין, נין ונכד לרב רבנן אביר־הרועים, בארץ הקדושה ראש הרבנים, ובכל הגולה תפארת הגאונים, יחיד ומפורסם בדורו, שם תיארו ר' מאיר אויערבאך זצוק"ל שר־הפנים, ספריו ואמריו, אמרי־בינה עדים נאמנים. יעידון יגידון, כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים. אין הפה יכול לגמור הלולא לו, איש דומיה תהלה, מצוה לקצר באומרין צדקתו לבני בנים. זכותו ינן על כל ישראל זכרו לדור דורים. אליכם אשים אקרא, אל אצילי בני גדולי כח וגבורה, הנבירים הרמים נדיבי־לב מרימי דגל־התורה, שאו ידיכם קודש בעבור העזרה, ע"מ שתעטרוהו בזהובים, מתנה נהדרה שיש בה ממש לאדפוסי הדרא הכתובים על הניר ועל הדפתרא, להפיצם בישראל להוציאם לאורה. אשרי שיאחו לקוח את ספר־התורה ושמתם אותו בבית־גנזכם מול פני המנורה, אור בעד אור מצות ה' ברה, ובשכר זאת אל חי יצו אתכם את הברכה, למרבה המשרה עליכם, ועל זרעכם תחול ברכה המשולשת בתורה, תזכו לראות בנחמת ציון עטרת צבי וצפירת תפארה, ובאתם וירשתם את הארץ אשר אתם עיבדים להנות מזיו הודה והדרה, מה נאיו על ההרים בית קדשנו ותפארתנו יעמוד לנם עמים. ליהודים שמחה ואורה נכבר אלקינו באורים, אמן.

כה המעתיר לאל המאיר

הצב"י יעקב מאיר ס"ט.

* * *

עוד בילדותו נכרו בו כשרונות מצוינים, נראו בו סימני „עלוי", ויהי בעירו ממעולי בחירי התלמידים; הולך ומצטין בלמודו מגדולי מיפלגי התורה, ולא נמצא עוד מורה בשבילו, והוא אז בן שלש עשרה שנה (תרל"ב), ויאמר אביו לשלחהו אל הקדש, ירושלימה, להוסיף ללמוד תורה על טהרת־הקדש בקדש מפי קדושת אב־זקנו הגאון הגדול רבן של כל בני הגולה מרן מאיר אויערבך זצ"ל בעל „אמרי בינה" ראש רבני א"י בירושלם, שהאציל עליו מהודו, ויגדלהו על מבועי התורה

והיראה ובמדותיו התרומיות ויבן לו בית בירושלם. אשתו הרבנית — המשכלת, הסידה בכל ענייניה מרת ציטל יאכט תחי' בת אחי־זקנו הגאון המפורסם רבי יהושע פאלק אויערבך שהיה אבד"ק קליטשובה, עוזרת על ידו ונושאת עמדו בעול החיים שניהם יקרי־רוח ועדיני־לב, סובלי יסורי ארץ־ישראל במדה מרובה בחשאי, בצניעות, ולמרות דחקם ועניותם, חוננים הם ונותנים גם כן בחשאי, בכבוד.

בשנת תרמ"ה נסמך להוראה מגדולי רבני ישראל: הגאון רבי ישראל יהושע טרונק זצ"ל הרב מקוטנא, ומחתנו הגאון רבי חיים אלעזר וואקס זצ"ל הרב מקאליש. מעירות גדולות נתבקש לשבת על „כסא רבנות" אבל אהבתו וחבתו לאה"ק לא נתנוהו לעזוב את ירושלם עיר הקדש משאת רוחו ונפשו, והוא יושב באהלה של תורה ועבודה, מכהן פאר בתור רב ומו"צ במזכרת משה והסביבה בשנת תרנ"ג פרסם את ספרו הראשון „זכות וענף אבות" בהסכמת ראשי גאוני גדולי ירושלם רבי שמואל סלאנט ורבי יעקב שאול אלישר זצ"ל.

ו„ישא ברכה" מראשון לציון, ראש הרבנים וחכם באשי בירושלם לאמר:

ב"ה. שש ועלז לבי בראותי זה החבור „זכות אבות" שמוציא לאור ידידי בנש"ק הרב הג' וכו' ר' מנחם נתן אויערבאך נר"ו בן למע"כ הרב הגאון המפורסם כש"ת מו"ה ר' שלמה האבר"ק לינטשיץ יע"א במדינת פילין בן בנו של אותו צדיק וגאון עולם שר התורה ידיד ה', וידיד נפשי מע' כבוד רב רבנן רבי מאיר אויערבאך זצוקל"ה שהי' רב בקליש ובירושלם עיר קדשנו ותפארתנו בעל המחבר ספר אמרי בינה. ום' זכות אבות הנ"ל הוא פי' על פרקי אבות ולצדדים קא אתי ס' ענף אבות ויש בו פלפ"ל ומשא ומתן ידיו רב לו בש"ס ופוסקים, באמת אמרו חז"ל התורה מחזרת על אכסניא שלה. ובכן כל חובב להחזיק ביד לימדי התורה ובא עד נים"ו להביא ס' הנ' לביתו וימצא נחת. ואני אברך לידיד"נ הרב המחבר הנ"ל וכל תופסי התורה רב ברכות יחולו על ראשיהם ה' צבאות ינן עליהם. כנה"ר וכנא"ה החתם פעיה"ק ירושלם ת"ו ביום י"ב לחדש אדר ש' עוי וזמר"ת לפ"ק ברוב עוו ושלום.

הצעיר יעקב שאול אלישר ס"ט בא סי' יש"א ברכה הי"ו.

בשנת תרפ"ט תחוג אי"ה ירושלם את „חג השבעים" של רבנו זה, ישכל שאיפתו ומגמתו בחייו: להוציא לאור את ספריו היקרים אשר אתו בבתובים. יהי ה' עמו ויעל!

קבר שמואל הנביא

מצפון לירושלם, רחוק כשלש שעות מהעיר, נמצא הכפר „רמה". — כן מקובל הוא אצלנו, כי המקום הזה הוא רמה ובו קבור שמואל הנביא. הערבים קוראים אותו „נבי סמואל". אחרים אומרים שבמקום הזה עמדה מצפה אשר בבנימין. נפלגו החוקרים בדעותיהם.

הכפר הזה בנוי על ראש הר גבוה 895 מטר. וכמו אצל היהודים כן גם אצל הישמעאלים מקובל הוא המקום הזה לקבר שמואל הרמתי והיא נערץ לשניהם בקדושת המקום. ו ה מ ה, הערבים, ה„בעלים", כמו בכל המקומות ההיסטוריים ש ל נ ו. במאה האחרונה בנו מעל לקבר הזה בית־תפלה עם מגדל בראשו שבו מתפללים יושבי הכפר, ובאמצעו עומדת מצבה גדולה מכוסה במכסה־ירק, כנהוג בקברים הקדושים של המחמדים.

ומנהג קדום הוא לאחינו הספרדים לבוא ולהשתטח שמה ביום כ"ח איר, —יום פטירתו.—אדוני הבית היו מרשים להם לבוא אל האולם שממעל למערה, והיו מתעכבים שמה כל הלילה, המון־העם עמד בתפלות, בבכי ובתחנונים, והחכמים: בלמודי ה„אדרות הקדושות".

זכורני, בשנת תרמ"ה, נודע אז בעיר שפקיד־הבית לא נתן לאיש־יהודי לדרוך על מפתן הבית, החכם באשי הרה"ג יעקב שאול אלישר ז ל הלך אל הפחה ויתלונן לפניו על הדבר הזה, והפחה אמר כי „מאה ושמנה עשר אלף גרוש הוציאה הממשלה על בנין הבית ותקונו, ויש רבים מהיהודים האשכנזים הבאים שמה ללון וגם יין ושכר מביאים עמהם ועשו את הבית לבית־מרזח ועל קירותיו כתבו שמותיהם, זה בעפרון וזה בפחמים, ולא לכבוד הדבר הזה לבית הקדוש לישראל כלעמים, ולכן יצאה הפקודה לבלי תת ליהודים לבוא שעריו".

הרב הגאון יש"א הנו' בשמעו את דברי הפחה, הבטיח לו להפריע בימים הבאים את המבקרים היהודים מעשות את אשר עשו עד כה, ויעתר הפחה לבקשתו וישלח שוטרים רמתה לפקוד על פקידי־הבית לתת ליהודים לבא ולהשתטח על קבר הנביא.

הרב לונץ בזכרונותיו מעיר: המנהג הזה לבקר את קבר שמואל הנביא הוא כביר ימים מאד. ובשנות מאות לפנים, נהגו לבקר את הקבר הזה והיו מתעכבים

שם יום או יומים אוכלים ושותים ומטיבים לבם. וגם ממצרים וערי טורקיה היו שולחים נדבות לשם „קבר שמואל הנביא" וכבר נזכר בשו"ת הרדב"ז, שאלה ע"א: „איש אחד אשר נדר סך... לאדוננו שמואל הנביא".

גם הנוסע משנת רפ"ב, מונה בין התקנות אשר היו כתובים על הלוח בביהכ"נ: „לבלי ילכו שתוי יין בקבר שמואל הנביא". יען כי לפעמים הגיעה ע"ז תקלה (ראה מכתב הנוסע בסוף ספר שבחי־ירושלם). גם במכתב הר"ר יצחק לטיף הנדפס בהמגזין לספרות בני עמנו של ד"ר אברהם ברלינר, כתוב לאמר: „ספר לי זקן זה, פעם אחת החדילו הערבים את היהודים מלכנס בטרקלין של קבר שמואל הנביא להתפלל, קם עליהם הצדיק הזה זל"ה וחנק בגרונו למחדיל את היהודים מלבוא ואמר לו תחזיר המפתח ליהודים וישקדו על פתחי, כי הם בני ולא אתם, מיד החזיר, וזה שמעתי אני בהיותי שמה, ונרות דולקים תמיד, והערבים מתנדבים ודולקים".

כבר הודעתי כי עוד מלפני כארבעים שנה קנו אחדים מטובי חובבי ירושלם בהשתדלותו של הגאון החובב ר' יצחק צבי ריבלין נ"י אחוזת אדמה גדולה בת אלפים דונם במחיר חצי נאפ"ז בסביבות העיר העתיקה „רמה" וקראו את הנחלה הזאת בשם „נחלת ישראל". בכל הום לבם ובכל רגשי נפשם, רגש אהבת הארץ נגשו אז אל הנחלה הזאת לעבדה ולשמרה, הרב ריבלין ואתו עמו טובים השנים „חברי הועד" הר' אברהם קרפו, והר' משה צבי לוינזון התמסרו אז בכל גופם נפשם ומאדם לבצע את אשר החלו ולגשם את שאיפותיהם, להנחיל לבני ירושלם בית־וגן ועבודה חקלאית, אך מסבות שונות ומכשולים שונים לא נתאחזו אחינו הירושלמים בהאחוזה הזאת, ותהי שוממה מאין יושב ומאין עובד אדמתה, והאדמה שמנה וטובה, נטיעות ושלשה מעינות בה. בשנת תרנ"ה הוסרו מעט מעט אבני־הנגף וצורי־המכשול" ויצאו בשלש עשרה משפחות מאחינו התימנים, אשר גם הם נמנו בין החברים ויחרשוה וישדדוה ויזרעוה תבואה, וגם נפנים מגפני ראשון־לציון נטעו בה במספר לא מעט, ויתישבו בבית שבור בכפר הסמוך, אבל בהיותם משוללי־תמיכה ועזרה לא נתקיים הדבר בידם, ורחוק המקום וחוסר דרך־סלולה גם כן גרמו שלא התקדם ולא התרחב, ושמי „נחלת ישראל" ברמה כוסו עוד הפעם בערפל. אבל מה מאד שמחנו עתה לישמוע עתה מפי הגאון החובב הנז' כי סוף סוף באה העת לחננה והגיע הזמן לגאולת הנחלה הזאת שתתנער משוממותה, וישבו בנים לגבולם. בימים האחרונים נתאשרה בלונדון תכנית לכביש חדש מבתי הבוכרים עד רמה, דרך המלך, והושל חוב על יושבי הכפר להשתתף מי בכסף ומי בעבודה עצמית. הנה כי כן יש לנו תקוה להתפתחותה והפרחתה של השכונה הישנה־החדשה נחלת ישראל ברמה.

24

מערת חולדה הנביאה בראש הר־הזיתים

חולדה קבורה בירושלם (שמחות פ״ד).

כל הציונים וכל אותם ה„קברים־הקדושים״ : קברי־אבות, המלכים והנביאים, חוזינו, גאוניגו, רבנינו וגדולי עמנו, מן הראשונים עד רבנו עובדיה בן אברהם ירא מברטנורא ז״ל, אשר לפי המסרה הקדומה ספונים טמונים המה איש איש במקומו, כולם בידי זרים המה. אינם בידינו, ואינם בחלקנו.

גם קברו של זה האחרון שהזכרתי, החביב והיקר לנו להיותו רב ומסדר המשנה, ומצד מסעותיו וזכרונותיו באה״ק—הוא בא ירושלימה בשנת רמ״ה—גם קברו הוא ברשות אחד הפלחים מכפר סילוון. מקום קבורתו במערה קטנה לרגלי הר־הזיתים מנגד למערת מי־השלוח. על פתח המערה חקוק „עובדיה״.

ראשי עדת הספרדים בירושלם דאגו אמנם וכבר נשאו ונתנו בזה אבל טרם יצא הדבר אל הפועל.

דברי מוסבים עתה ע״א קברה של „חולדה הנביאה״ אשת שלם בן־תקוה, בן חרסם שומר הבגדים של המלך (יאשיהו מלך יהודה) והיא יושבת בירושלם במשנה, תרגום : „בית־אולפנא״.

הנביאה הזאת היתה בימי צפניה וירמיהו. „ירמיהו התנבא בישוקים, צפניה בביהכ״נ וחולדה אצל נשים״.

מקום קבורתה, לפי דעת הזיל, בירושלם. כאמרם: קברי מלכי בית־דוד וחולדה הנביאה היו בירושלם ולא פינה אותם אדם מעולם. המסרה תראה לנו (כפתור ופרח) שמקום קבורתה בכפר טור בראש הר־הזיתים, במקום אשר הנוצרים יראו את קבר „גאלאגה״. ה„נוסע מוניציה״ אשר היה בשנת רפ״ב (עין שבחי ירושלם ליוורנו תקמ״ה), מביא ג״כ את המסרה הזאת. ומוסיף ואומר : „קברה הוא תוך בירה יפה באבן של שיש. גם שם צריכים לשלם לשומר ישמעאל להכנס ד׳ דראהם, ולשלם בעד שמן להדליק, כי שם דולקים נרות תמיד״.

רבים מגאוני גדולי חוקרי עמנו אמנם תמהו התפלאו על זה : ש„קבר חולדה הנביאה הוא בראש הר־הזיתים״. הרדב״ז טרח ליישב התמיהה הזאת; ורבים נוטים לדעת האומרים שצד אחד מהר הזיתים היה לפנים חומת ירושלם.—בקצור רבו הדעות בזה, והכל במסרה עומד.

הודות לגאוני קדמאי דירושלם רבי אברהם אשכנזי ורבי מאיר אוירבך ועוד שדאגו לרכוש לזכות ישראל את „מערת שמעון הצדיק״ יהד עם כל אותו „המגרש״ המכיל בו כיום שכונת יהודים, אשר עוד נשוב לדבר בו.

הגניזה בירושלים

רב שפת אמר:
כעמינהו כך נטילתה (מגילה)

אחינו הספרדים בירושלים החזיקו מקדמת דנא במצות ה„גניזה", והם עורכים אותה בתופים ובמחולות, בשיר ובהלל.

לא בכל יום מזדמן, כמובן, לראות תהלוכה כזאת בחופה יקרה ומפוארה בכלי־כסף ופרחים, ומי־ורד נזרקים מכל צד. מן הגגות והחלונות על הקהל, על הרוקדים ועל המזמרים, על התוף ועל הכנור, ועל בעלי־המשחק „בחרבות שלופות אלה מול אלה", למען הגדיל פרשת השמחה.

וזה דבר הגניזה:

בקצה בית־הכנסת העתיק אשר לעדת הספרדים הנקרא „איסטמבולים" ישנה מערה אחת הנקראת „מערת הגניזה". בה יובאו מכל בתי־הכנסיות ומכל המקומות הישונים, עלי ספרים קרועים, בלוי־שמות, ספרי־תורה, תפילין ומזוזות שבלו, וכל תשמישי־קדושה הטעונים גניזה. והיה כי תמלא המערה, יושמו ספרי־התורה, הפרשיות והמזוזות בכדי־חרס, ועלי הספרים וכו' בסלי־קש גדולים, ובקול המון חוגג, בתופים ובמחולות יובילום לרחובות העיר אשר שם מחכה כבר קהל גדול ללוות את התורה, ולכבדה „בעת נטילתה—כבעת נתינתה".

את יום המועד להוצאת הגניזה מפרסמים על־ידי הודעות מיוחדות בבתי־הכנסיות ובבתי־המדרשות, ועוד בבוקר השבת יִמָּלֵא בית הכנסת האיסטמבולים והרחוב הסמוך לו, המון אדם רב. היום ההוא—שחל פעם בשבע שנים—חג הוא לישראל בירושלים. בכיום מועד יסגרו בו את רוב החנויות ובתי העבודה, והעיר עליזה ושמחה. כשתי שעות קודם חצות היום, ינהרו כל חכמי וזקני העיר לאותו בית הכנסת, וגם אורחים רבים נלוים להם.

ואחרי אשר מוכרים את ה„פתיחה" של הארון אשר בו הושמו ספרי־התורה שבלו, ואת „השָׁמֹת הכתרים" על הספרים הנתונים בכדי־חרס ומעוטפים במעטפות יקרות ומפוארות בכסף, בציצים ופרחים, תחת חופת משי—מתחלה התהלוכה. שוטרי העיר וסריסי החכם־באשי סולים להם המסלה בין ההמון הרב. לצדי החופה הולכים שני אנשים נושאי נרות־שעוה גדולים כקומת איש, ועליהם כתוב „כי נר מצוה

26

ותורה אור". ואחריהם נוהרים אנשים למאות נושאי שקי ה„שמות". תלמידי התי"ת עם מוריהם ונרות שעוה בידיהם, הולכים ומזמרים שירי־קודש.

יוצאים דרך „שער־ציון", עוברים ברנה את עמק יהושפט עד בואם אל המערה הגדולה אשר בקצה שדה הקברות העתיק, סמבוסקי, לרגלי הר־הזיתים, ושם יגנזום עד דור אחרון.

הרא"מ לונץ מעיר על זה: עת הוצאת הגניזה איננה קבועה. לפנים, בעוד אשר הישוב מבני עמנו מצער היה בירושלים, הוציאוה מקץ שבע שנים. וכאשר נתרבה הישוב מאחינו פה ורבו למאד הספרים וההיגים בם, יוציאוה בכל שלש שנים. אולם לפעמים יובילוה עוד לפני עתה (לאמר בטרם תמלאנה הבערות עד מרום קצן), כי מסרה שומה בפי זקני אחינו הספרדים, כי הוצאת הגניזה סגולה היא לעצירת גשמים ולכל צרה שלא תבוא. וע"כ בכל עת העצר הגשמים כאשר ירחי החורף הראשונים חלפו מבלי אשר ירד גשם על הארץ, אז יעשו „הסגולה הזאת". ואז ילוה אל כלי השיר גם קול השופר, ואצל „שער ציון" אומרים מזמורי תהלים וי"ג מדות ויתקעו בשופר, ואחד החכמים יעורר את ההמון בדברי כבושים כי ישובו ממעלליהם ומדרכיהם, ודמעות כנחל יזלו מעיני הנאספים עד כי אין העם יכול להבחין את קול תרועת השמחה לקול תרועת הבכי.

פודה ומציל

שלח לחמך על פני המים
כי ברוב הימים תמצאנו.

בבית־הכנסת העתיק של עדת הספרדים בירושלים הנקרא „איסטאמבולים" (על שהיו מתפללים בה „העולים" מעיר סטאמבול (קונ־טא) ובנותיה ביום־טוב־שני של גליות), יש אבן קטנה קבועה בכותלו המערבי ועליה חקוק: „זכני ה' לעמוד לישרת ב"ק, בבנין בית־הכנסת דגדול הזה הצעיר יצחק בכר שלמה הי"ו המכונה טאגיר יצ"ו וגבאי ומשגיחי מע' יהודה נבון יצ"ו ומע' אברהם בכר אברהם הי"ו שנת שקצ"ו לפ"ק"*).

ועל אברהם בכר אברהם רשום בספרי הזכרונות הקדומים: „הוא היה אחד מפקידי העיר, אהוב למלך ולשרים ועסקן צבורי היה. ושרח הרבה להוציא רשיון מהממשלה לבנות ארבעה בתי־הכנסיות הגדולות אשר לעדת הספרדים והשתדל

הערה: עיין ספרי „אבני זכרון" חלק ראשון צד צ'.

בבנינם (בתקונם) בש' תקצ"ה". עוד נרשם עליו: „על ידי השתדלותו בנה השר הצדיק המרומם סיר משה מונטיפיורי ז"ל את הבית אשר על קבר רחל אמנו זיע"א".

אב"א היה מחונן בלב טוב, חומל על דל ומרחם על הבריות. כל בני אדם היו יקרים בעיניו, וירחם על שאינם בני־ברית כעל בני־ברית. עליו יספר: בצאתו פעם מבית־הכנסת אחרי ה„השכמה", עבר על יד חומת העיר, וירא קבוצת אנשי חיל מזוינים סובבים צעיר ערבי הנדון ל„תליה" והחבל על צווארו, ובהיותו בידידות עם המושל שהיה נוכח בפסק־הדין, נגש אליו וישאלהו על עון ה ר צ ח של הצעיר הזה, ויענהו המושל, כי זה לא עון רצח כי אם ענין פוליטיקה. סבוך בשאלת מוחמד עלי פשה—מי שהיה מושל על מצרים ועל ירושלים בימי ממשלת עבדול מגיד—ולכן נדון למיתה. הפקיד הרחמן אשר לא הכיר את הצעיר הערבי הזה וגם את שמו לא ידע, נכמרו רחמיו על צעיר לימים כזה שימות בלא עתו אך ורק בעון „פוליטיקה". בימים ההם היה המושל בעיר בבחינת כל־יכול, והכסף יענה את הכל, וישפ"ע אברהם בכר אברהם על המושל לבלי להמית אותו כי אם לישלחו אל ארץ גזרה לעבודת פרך, ו י פ ד ה ו ממות.

הדבר נשכח מלב הפקיד, כי כזה וכזה עשה פעמים רבות.

ברבות הימים נפלה תגרה בין הפקיד הזה והחכם־באשי החדש. מחרחרי־ריב, הולכי־רכיל, שלצערנו לא חסרו גם בימים ההם, הגדילו את המדורה, עד שבא פתאום מאמר המלך מקושטא להביא את הפקיד אב"א בשלשלאות של ברזל במקום אשר אסירי המלך אסורים שם, ובחצות הלילה שולח לעכו. כל תפלה כל תחנה וכל מתנת־יד לא הועילו. מאמר המלך הוא ואין להשיב.

החיילים הביאו את האסיר, כל עוד נפשו בו, אל המבצר הנורא, והציגו אותו לפני המנהל הראשי של בית־האסורים. הלה הביט על הזקן וירתע לאחוריו, אבל התאפק ולא דבר דבר. ויצו להביא אותו אל אחד החדרים, ואת המפתח לקח אתו, ולא נתן לשום פקיד לגשת אליו.—בערב נפתחה הדלת, והמנהל עטוף באדרת וחבילה בידו, נכנס אל החדר. הפקיד המסכן חרד, אימת־מות נפלה עליו בחשבו כי בא קצו. התוודה, ואמר: „שמע ישראל". אבל מה נבהל לראות את המנהל כורע ברך לפניו, מחבקהו ומנשקהו וקורא לו: „רחמן, אב רחמן,

28

פודה ומציל ממות״! והתודע אליו, כי הוא הוא אותו הצעיר אשר הציל אותו ממות. הפקיד לא ידע ולא הכיר אותו כמאז כן עתה, אבל המנהל הכיר את מטיבו מיד, הביאהו בחדש לביתו, ושם כבר הוכנו לו: מאכלים כשרים, ספר־תורה, וגם מנין להתפלל בצבור. ומנהל בית האסורים פרסם, כי בערב זה יבוא אחד החכמים הגדולים להתאכסן בביתו.

ובמקומו הובא אחד מאסירי־המלך לאותו החדר, ורק המנהל בעצמו היה הפותח והסוגר בעת שהובא אליו לחם ומים.

המנהל השתעשע עם פודהו ומצילו, ויחד עם זה דאג גם לימים הבאים, ותהי עצתו כי יעזוב את עבו ויסע למקום שיסע והוא ידאג לדרכו. אבל הפקיד לא רצה בזה. ויחכה לתשועת ה׳ שישיב שלום אל עיר השלום, ויחזירהו אל ביתו ואל מנוחתו. המנהל לא נח ולא שקט וישלח מכתב השאי אל החכם־באשי לעורר את רחמיו על הפקיד המסכן ״המתאבק עם המות בחדר מאסרו, והתולעים כבר אכלו חצי בשרו״, והוסיף לאמר: ״היהודים רחמנים הם, ותרנים וסולחים איש לרעהו. נכון שיפעלו בקושטא להשיבו אל ביתו טרם מותו״.

לא עברו ימים רבים והפקודה באה אל המנהל בעבו: אם הפקיד עודנו בחיים, תנתן לו רשות לשוב אל ביתו. נסלח לו.

הפקיד שב ירושלימה בלוית שני ״משרתים״, ששלח עמו המנהל של בית־הסוהר ללוותו ולשמרו בדרכו, ואחרי זמן־מה בא בעצמו לבקרו בירושלים.

אברהם בכר אברהם נפטר ביום כ״ד אדר תרט״ז. על מצבת קברו כתוב:

״אי לך ארץ, כל העמים אליך יבואו קטון וגדול ראש על ארץ ושם ינוחו יחד עשיר ואביון סובב במרץ, ו׳ להאי שופרא דבלי הלא זה הגד׳ החכם השלם והכולל עמד בירושלם בפרץ ויבן ארבעה בתי־כנסיות, בחכמה יסד ארץ נ״ע כמוה״ר אברהם בכר אברהם המכו׳ רבנו נ״ע, מ״ך יום ד״ך ונבלם ל״ח אדר, ה׳ יסעדנו על ערש בשנת התרט״ו תנצב״ה ושבו מארץ.

ריחים של רוח

שלש טחנות־רוח היו בירושלים בתקופה הראשונה: א) של השר ר' משה מונטיפיורי; ב) לכנסית היונים; ג) לבני עדת ההיכל של הגרמנים, ואת כולם נשא הרוח.

הריחים של מונטיפיורי נבנו לפני כשבעים שנה במגרש בתי יהודא טורא — „משכנות־שאננים" — סמוך לשני הבתים שיחדו לבעל הריחים. ואת הריחים והבתים מסר השר לר' יוסף רוזינטל, בנו של הר"צ פת. כוונתו של השר היתה: להקל על אלה, אשר ישבו ב„משכנות שאננים" לבלי יאלצו לשלוח חטיהם העירה לטחון, וביחוד להוזיל מחיר הטחינה לעניים, ותמיד יהיה ל ה ם דין קדימה על העשירים (משה וירושלים). המכונה והכלים הדרושים לזה שלח השר מלונדון בלוית איש אנגלי היודע טוב את המלאכה. ביגיעה ועמל רב הובאו מיפו ירושלימה, חלק חלק לבדו נשאו ארבעה וחמישה סבלים. ארבעה ירחים עברו עד שהובאו על מקומם, וסוף סוף צלחה בידיהם להקים הריחים ולהכניס לעבודה.

המגדל נבנה מאבני גזית מרובעות. גבהו חמישים רגל; כנפי הריחים הוליכו בעוז רוחם ארבעה זוגות אבנים גדולות.

שרידי זקני ירושלים מספרים לנו: במשך ימי בנינו וסדורו הביטו עליו בעלי הריחים הנכרים בעיני קנאה, וגם שכרו אחד השיכים ללכת אל מקום הבנין להאיר אותו ולקלל שלא יצליח בעבודתו. והלה הבטיח להם, כי בבוא עת הגשם ב„סער מתחולל" יסערנו ממקומו. וכאשר בא הגשם והסופות סערו, והבנין הענקי נשאר על מקומו חזק וקים, אמרו כולם פה אחד, גם הדרווישים הגדולים, כי הבנין וכל אשר בתוכו „מעשה שדים" הוא, „חשטן יסעדנו ברב כחו". — לעומת זה היהודים העניים מלאו פיהם תהלתו ויאמרו, כי מאת ה' היתה זאת וברכו את אלקי אבותם ואת השר מונטיפיורי ה„דואג להם באהבה נאמנה".

אבל אין מזל לפעולות מונטיפיורי, וגם הדבר הזה לא הצליח, לא האריך ימים הרבה. כי אחרי עבור שנים אחדות נתקלקלו כמה כלים ממנו, וכמו מחזיקו כן גם השר בעצמו לא אבה להוציא עוד הוצאות, אחרי כי בינתים נוספו בתי ריחים של קטור שאינם תלוים ב„רוח", ובידם לעשות מלאכתם בתמידות, נוכח לדעת, כי ריחים של רוח טוב להעמיד רק על־יד „חוף הים" במקום ש ה ר ו ח מ צ ו י ה ת מ י ד, ולא שם עוד את לבו לזה. והרי הבנין ועל כליו ושברי־כליו נשארו שוממים עד היום הזה.

ארבעה מיני ריחים היו לנו בירושלים במשך הזמן: ריחים של יד, ריחים העובדים בכח סוסים, ריחים של רוח וריחים של קטור.

ג׳ורת אל־ענב

הכל תלוי במזל—אפילו שכונה בירושלם.

השכונה הספרדית־מערבית היותר קרובה לחומת העיר, סמוך למגרש „כרם משה ויהודית", בדרך המובילה אל תחנת מסלת הברזל, מצד ימין, היא שכונת „ג׳ורת אל ענב" העומדת ב ש פ ל ה ב„עמק־רפאים".

השכונה העניה הזאת נוסדה בשנת תרנ״ה ע״י יהודים ספרדים ומערבים אשר קנו להם איש איש לבדו רצועות אדמה ויבנו להם בתים קטנים ודלים למעונם.

היו ימים שמספר בתי השכונה הזאת עלה לארבעים ושבעה בית. וכיום—פחות מעשרים, כי שאריתם נמכרו ללא־יהודים, אשר אחד מהם רכש לו גם את „בעלת הבית", צעירה, מבנות ישראל—האם ספרדית והאב אשכנזי—ותהי לו לאשה כדת מוחמד וישמעאל.

כאמור, אין „מזל" לשכונה זו, וגם שם עברי לא רכשה לה, והיא מכונה גם כיום בפי אחינו בשם „ג׳ורת אל ענב" על שם השפלה שבה היא בנויה. אחדים מבעלי הבתים הקימו להם בזמן האחרון „עליות" עם גזוזטראות יפות. בית־כנסת קטן להם בשכונה הזאת עם כל „כלי־הקדש". גבאי, חזן ושמש מנצחים על עבודת־הקודש בתפלות ובלמודים.

על הכתל בצד צפון ישנה טבלא המכרזת ואומרת:

„זכרון לפני ה׳ יהי תמיד!

המקום הזה בית הכנסת הק׳ מרת שרה בת רחמה משפחת אליהו אל ביק מן ב ב ל בשכונת ג׳ורת אל ענב, וגם לע״נ בעלה מנחם אצלאן שנלב״ע כ״ד חדש אלול תר״ע, וגם לע״נ אחיה דוד אליהו אל ביק שנ׳ כ״ה חדש תשרי תרע״ז נ״ע תהא נפשם צרורה בצרור החיים יעלזו חסידים בכ׳ ירננו על משכבותם. ומורשה ומשתדל ס׳ צלאח בן יצחק ברוך יחזקאל מזרחי ש ל א י מ כ ר ו ל א י ג א ל עד ביאת משיח צדקנו ב״ב אמן".

אחד מבעלי־הבתים הראשונים של השכונה הזאת הוא המוכתר של עדת המערבים אברהם תוואתי. הוא בא ירושלימה מלפני כששים שנה, בהיותו ילד. מלאכתו סנדלר, איש תם היודע לספר „מעשיות" ועובדות מהתקופה הקודמת. בשאלי אותו אם הוא זוכר את כסף הניר מרחוב היהודים, זאת אומרת:

הפתקאות של גרושים ופרוטות שעברו מיד־ליד, גם בידי ה נ כ ר י ם, אם כי היו „כולו קודש" בכתב ולשון עברית, „ודאי! השיב לי הזקן הזה—כיצד לא אזכור? זה היה מלפני כשלשים־ארבעים שנה". על הפתקאות הנדפסות הללו היו התומים: רובי יעקב רייפמן, נתנאל לוריא, יצחק סבלה, בעלי המקולין, ועוד אנשים חשובים בעלי־שם ובעלי־מסחר. ו„משבר" היה אחרי כן מזה?—חלילה! השיב לי, אז—היה עולם אחר, לגמרי אחר.

*

בראשית ימי התישבם בשפלה הזאת החלו הערבים הכושים להתגנב בה בלילה, ויאכלו אותם בכל פה. אמיצי־הלב שבהם ארבו להם. פעם בחצי הלילה הרגישו בגנבים זוחלים כנחשים על הארץ על יד בתיהם, שנים מהם נכנסו אל אחד הבתים ויגשו לפתוח את הארון ובעוד המה מריקים אותו ו„חבלים נפלו להם בנעימים" על ידיהם ועל רגליהם וככה נשארו אסורים, ולאור הבקר הוליכו אותם אל המשטרה על יד שער יפו.

תלאות פתח־תקוה לפני ארבעים וחמש שנה

את המכתב דלקמן העתקתי מארכיון של הספריה הלאומית בירושלים.

ב"ה, ירושלם ז' מנ"א תרמ"ב.

חברים יקרים „חובבי ציון" הי"ו בעיר וורשה יע"א!

מושבתנו אשר לחברת „פתח־תקוה" כשם שהיא ראשונה למושבות כך היא ראשונה לתלאותיהן, וגם הפחה הצורר האומר לקעקע בציתן של המושבות בכלל, שם פניו ראשונה להמושבה שלנו להרסה, אשר אם יוכל לה והנף ידו אף על יתר המושבות. כי על כן הציגנו למשפט על אשר בנינו הבתים בלי רשיון הממשלה ויפיל התתו על שופטי יפו ועל שופטי ירושלם ויצאנו חיבים בדין ועל הבתים נגזרה ה ר י ס ה. האומנם כי תקותנו חזקה כי דבר המשפט לא יצא לפועל מעולם, אבל לא על העבר אנו מצטערים כי אם על העתיד. אם אמנם הנבנה לא יהרס, אך לא יהי לאל ידינו בנות עוד, והנבנה לא יכיל כ"א חמשית מהצריך, וע"כ נועצנו יחד להכין בחשאי כעשרים בתי־עץ של פרקים להביאם על המקום בבת־אחת ולהקימם בזמן קצר בטרם תמצא יד המשטלה לעכב, ובקומם לא יסתרו עוד, כי כן הבטיחנו הקונסולים באמרם בתים כאלה בכלל מטלטלים הם,

ובכל דבר המתטלטל אין זכות לממשלת התורקים לעשות דבר לבן ארץ אחרת מבלי הסכמת הקונסולים. עוד יתרה אמרו לנו הקונסולים, כי בבואנו להקים הבתים ישלחו אלינו משוטריהם למען יעמדו לבלי תאונה אלינו כל רעה. והיה בהצליח ד' בידינו הדבר הזה ויראה הצר הצורר כי לא יוכל לנו והרפה ממנו. והנה מן הכסף המוכן בידינו יש לנו די מחיר חמשה בתים כאלה, אך להשלמת הפצנו עוד יחסרו לנו ערך אלפים עד שלש אלפים רו"כ, והבתים צריכים שיוקמו כולם בבת־אחת כמבואר למעלה ולא מעט מעט פן תמצא יד הפחה להניא הדבר מצד אחר אם יהי לו פנאי. לזאת איפוא הננו פ"נים אליכם „חבריּ יקרים" כי תתנו לנו את הסך הזה בהלואה לזמן מועט, היינו עד אחר הקימנו את הבתים, כי בעמדם על מקומם אין ספק שכל חבר וחבר מחברתנו יתאוה לזכות בבית וישלם מחירו במוקדם, אך עתה הנה הרבה מחברינו אינם פה אתנו ואשר ישנם פה הורק צרור כספיהם ורפו ידיהם, זולת אנחנו חר"ם היום יודעים ומרגישים כי בפועל זה תנצל החברה כולה מרדת שחת וגם נכבוש בזה הדרך לשאר הקולוניות הבאות אחרינו, אך אין לאל ידינו, לפיכך אנחנו פונים אליכם, כי תעזרונו נא אך הפעם, ודעו כי עזרתכם זו תהיה כקורטוב של כח הנתן לחולה בשעה שהגיעה המחלה לפרשת דרכים אם למות ואם לחיים. ואף איננה עזרה אלא לפי שעה, כי לא יארכו הימים וכספכם יושב לכם בכבוד.

הנה בארנו לכם את הענין כל צרכו ואת חובתכם הלא תדעו אתם, לכן איננו מרבים בתחנות ותפלות, אך זאת נאמר לכם כי אם תאמרו למלאות מבוקשתנו, אל נא תתמהמהו ואל תרבו במשא־ומתן של שאלות ותשובות, אך בדברים קצרים ונמרצים תודיעונו ע"י תלגרף לאמר: הננו שולחים לכם כך וכך, כי הדבר נחוץ מאד ואינו סובל התמהמה. ובזה הננו דורשים שלומכם בני הועד אשר לחברת „פתח־תקוה" במושב יהוד.

נאם יחיאל מיכל פינס; יואל משה סאלאמאן; דוד מאיר גוטמן;
ארי' ליב נוסבאום; יהושע שטמפפר.

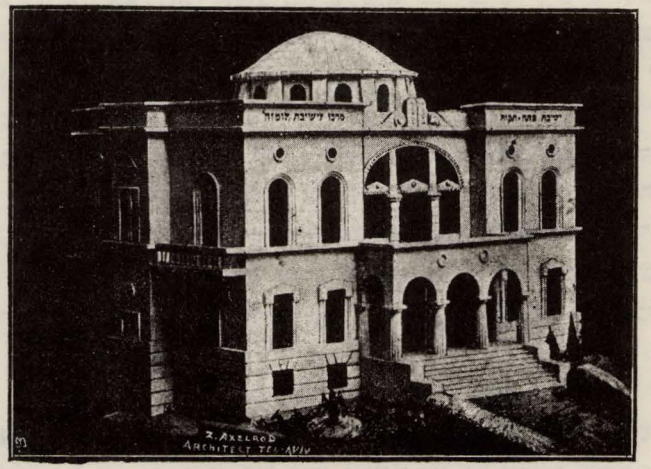
קרן פרדס־התורה

(ארעא דרבנן)

קרן קימת שפרותיה מקדשים לבסס את קיומה
של ישיבת לומזה בפתח־תקוה, ארץ ישראל

עם ישראל שב לארצו —

והתורה מחזרת לאכסניה שלה:

לפני שנים אחדות כאשר נפתחו שערי ארצנו הק', ועם ישראל ההל לנהור בהמוניו לארץ אבותיו, הרגישו גאונינו וגדולינו, נושאי דגל התורה, את הנחיצות להעביר לארץ־ישראל חלק ממרכזי התורה שבגולה.

כשגלה ישראל גלתה תורה עמו, וכשישראל שב לארצו התורה תאיר שוב את דרכו, ולאורה יסע וילך. דגל עמנו הוא ארון הקודש ההולך תמיד יחד עם העם, ועל פיו יחנו לדגליהם.

ומנהלי ישיבת לומזא המרכזית—היא הישיבה הגלותית הגדולה אשר אלפי תלמידי חכמיה, גאוני הדור, מרביצים תורה בכל תפוצות הגולה — אמרו את

לעשות לד', לעם ולארץ, עמדו והעבירו חלק מישיבת לומזא לארץ־ישראל ויבחרו מקום לה באם המושבות העבריות בארץ, בפתח־תקוה.

בקיץ, שנת תרס"ו, קבלה ישיבת לומזא הסרכזית רשיון מממשלת ארץ־ישראל להעביר חלק מתלמידיה לישיבת לומזא בפתח־תקוה, ואז נבחרו בחורים הגונים, ראוים לעליה זו שעלו לארץ הצבי בהנהלת הרב הצדיק רבי אליעזר שולאוויץ, מיסד ישיבת לומזא, שגם הוא עלה לארצנו לעת זקנתו, ד' יאריך ימיו.

בנין בית לישיבה:

בחורי הישיבה נתקבלו באהבה וחבה על ידי תושבי פתח־תקוה אשר שמחו לקראתם וישתתפו בתרומות חשובות לבנין הבית המפואר (שעלה בכמה אלפי לירות) המתנוסס לתפארה ומשמש היכל התורה לישיבת לומזה בפתח־תקוה.

כלכלת הישיבה:

עם רבות בחורי הישיבה רבו גם הוצאותיה, וכששאלת כלכלת הישיבה עלתה על שלחן ההנהלה נתקבלה הצעתו החשובה של ראש־הישיבה, הגאון הגדול הרי"מ גארדאן שליט"א, להבטיח את קיומה ולהעמידה על יסוד איתן — לבל תצטרך להיות תמיד פושטת יד לצדקה — ע"י יסוד קרן־קימת בשם „פרדס־ההו־ה" אשר מפרותיה תתקים הישיבה באופן קבוע ובטוח, בעה"י.

פרדס־התורה (ארעא־דרבנן):

קרן פרדס־התורה תרכיש בארץ־ישראל חלקת אדמה (בת מאה דונם, לע"ע) נטועה עצי־פרי, פרדס תפוחי־זהב. הרוחים שיכנים הפרדס ילכו לכלכלת ישיבת לומזא בפתח־תקוה. באופן זה תהיה הכנסת הישיבה קבועה פחות או יותר, והנהלת הישיבה לא תהיה עוד שקועה בדאגות יום המחר, ותוכל להקדיש את כל מרצה לתפקידה הקדוש.

המשתתף בקרן פרדס התורה עוזר בפעל ממש לבנינה המדי של ארצנו הק', ותחית אדמתה.

המשתתף בקרן פרדס התורה הרי הוא גואל אדמת ארץ־ישראל ומעבירה לידים עבריות.

המשתתף בקרן פרדס התורה עוזר בכת־אחת לגופו ונשמתו של עם ישראל.

ולכן מי האיש אשר אהבת התורה בוערת בנשמתו, וחבת הארץ נטועה בלבו, יתן ידו לפרדס התורה וישתתף בהונו ואונו והשפעתו בבנין הקרן הגדולה אשר תבטיח את נשמת חיינו בארץ חיינו, בעה"י.

* * *

ברוך משנה עתים ומחליף את הזמנים: תרמ"ב—תש"ח.
דמעות־עצב ודמעות־שמחה.

בשנת תרל"ב — ה„מכתב" מראשי מיסדי מושבת פתח־תקוה, שהעתקתו נתונה בזה ובשנה זו „תפרח" כשושנה, הישיבה הגדולה במרום־פסגת המושבה.

מי יגלה עפר מעיניכם, גבורי הישוב, לראות עתה את המושבה הזאת עטרת תפארת המושבות שביהודה; אבן־פנה לכל הישוב הארצי־ישראלי, וגולת־הכתרת לה: הישיבה הגדולה ישיבת לומזה המתנוססת בכל קדושתה והוד דוחניותה, קרני־אורה יאירו כאור שבעת הימים על כל ערי יהודא.

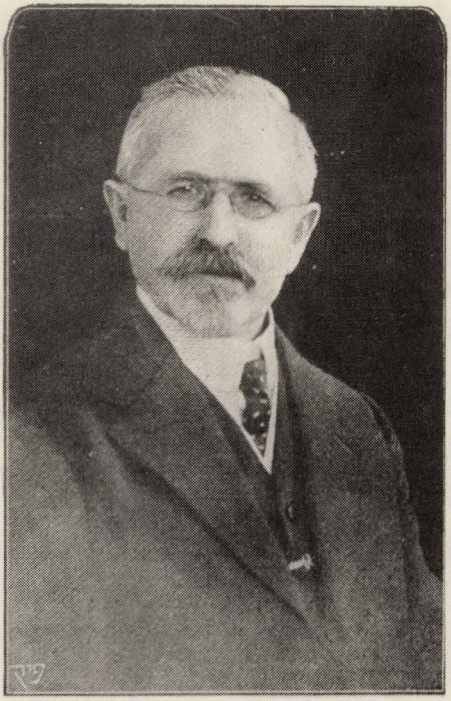
הר' אליהו גרין הי"ו

אחד מיקירי ציון הנכבדים הדגולים מרבבה הוא מר אליהו בן־יהודא חובב־ציון, תורני, ואוהב ספרות־ישראל.

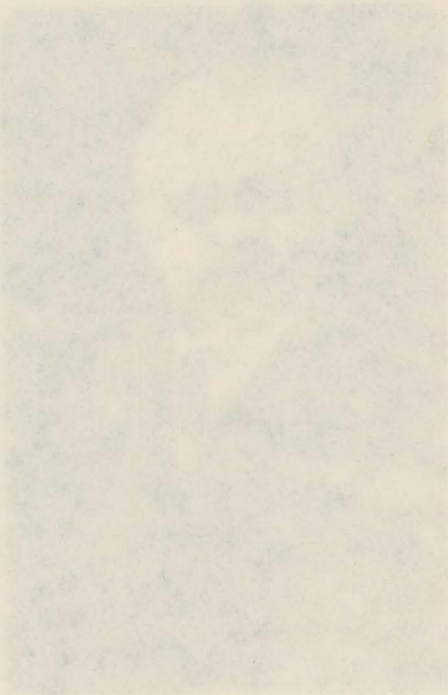
נולד בעיר פלונסק, והיה מן התלמידים המובהקים של הרב הגאון ר' ישראל יעקב סגל (חתנו של הגאון בעל „זית־רענן").

בנעוריו נסע מר גרין לאוסטרליה וישתקע בסידני, ושם קנה לו שם טוב במעשיו ובמסחריו. הוא הקדיש תמיד עתותיו הפנויות לתורה ולעסקנות צבורית, היה מסור לכל דבר טוב ומועיל, היה בין מיסדי חברות צדקה, אגודות חשובות ונחוצות, וכיוצא בזה. רבים הם המוסדות והמפעלים שנעזרו על ידו ועוד יותר מרובים הם האנשים הפרטיים אשר קבלו סיוע וסעד ממנו. הוא עמד בראש „חברת מדרש" החשובה שנוסדה על־ידי חשובי העדה בסידני במטרה לחקור וללמוד את התלמוד והלכות חז"ל, וזו אשר הכירה את מפעליו לטובתה,

36

ר׳ אליהו גרין נ״י

ערכה לו נשף־פרידה גדול בטרם הפליג בדרכו ציונה. בנשף זה השתתפו רבים מנכבדי סידניי וחשוביה: הרב הראשי רבי כהן ורבי קירשנר, ראשי מוסדות, גבאי בתי־כנסת, ראשי הציונות בעיר זו ועוד. נאומים רבים נשמעו לכבוד „חתן־הנשף", ובהם העלו על נס את פעולותיו המרובות לטובת היהדות בסידניי ולטובת אחיו בארץ־ישראל ובגולה. מטעם „חברת־מדרש" נמסר לו אות־כבוד זהב חרות עליו מגן־דוד והפסוק: כבוד חכמים ינחלו.

מר גרין הוא מן הראשונים שעזרו ביסוד „קופת הלואה גמ"ח" אשר לטובתה עבד ופעל משך עשרים שנה כחבר הועד־הפועל. עכשו הוא „המנהל העולמי" של אגודה זו וגם גבאי ראשי בביהכ"נ „אור החיים" בסידניי.

בשנת 1903, עוד בשנותיה הראשונות של הציונות, אשר תנועה זו עוד היתה בחתוליה — עזר מר א. גרין ביסוד אגודה ציונית, ובתור הנשיא המקומי הראשון של ציוני סידניי, עזר בחומר וברוח להתפתחות התנועה הזאת באוסטרליה הרחוקה והנדחת. הוא היה גם מן הראשונים של חברא קדישא ויכהן בתור גבאי ראשי וחבר פעיל ועוזר לבסוסה ולעמדתה גם עכשו. מאז ומתמיד הוא גם מתומכי הקרן־הקיימת־לישראל, וזה לא כבר נרשם שמו ב„ספר־הזהב" של קרן־לאומית זו. אשתו, ששבקה חיים לכל חי זה כשנה, נרשמה על ידי בניה בספר־הזהב. גם הם נכבדים ונעלים ומתעסקים בצרכי צבור באמונה כאביהם הנכבד.

אין פעולה צבורית במקום מגוריו, שאיש רב־פעלים זה לא ישתתף בה ולא עזר בה בכל כחו, מאודו וכספו. את ירושלים לא שכח ויזכור אותה בכל עת מצוא בנדבות הגונות. הוא נמצא רחוק, בחלק הנדח של אדמתנו—אולם לבו הוא בסוף מזרח, בארץ ישראל המתנערת והקמה לתחיה, שלטובתה עבד ופעל כל כך הרבה משך עשרות בשנים. הוא תמך ותומך גם בהרבה משפחות יהודיות בפולין.

מזה כמה זמן שמר גרין הסתלק ממסחריו והתמסר כולו אך לטובת הכלל והפרט,—ועתה בא לבקר את ירושלים.

מכתב לר׳ בנימין בן־יעקב

(העתקה מהארכיון של הספריה הלאומית בירושלם, מספר 99)

דאגה כנסת־ישראל לעתידה. ראתה כי שני פרקליטי עם־ישראל, כרמיה ומונטיפיורי, אינם עוד בעולם־המעשה. הראשון—איננו כי לקח אותו אלקים, והשני —הגיע לשנת המאה ולא יכול עוד לצאת ולבוא וספינת־ישראל מטורפת בים הסוער, ותפנה במכתב אל אבי הישוב ומחוללו רבי בנימין בן־יעקב, אדמונד דע רוטשילד, וזה נוסחו:

„אל שר בעמים ואלוף יהודה נדיב ישורון ונועם תקותו, צור משגבו וחסן ישועתו, שמו הוא תהלתו, האדון והישר אדמונד בארון דע רוטשילד הי״ו, יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך!

אדון ושר, למן היום אשר עם־ישראל הודח מארצו ונחלתו ועצמותיו נפזרו אל ארבע רוחות השמים, מן היום אשר בני עם עולם לבשו כלי־גולה ויהיו נודדים מגוי אל גוי וממלכה אל קצות ארץ וימים רחוקים, נמצא להם בכל עת מושיע ורב, צדיק כביר ונאור, אשר לבושו צדקה ומעטהו קנאה לבית־ישראל אשר הורם ואשר חודש לקומם הריסותיו ולרפא מחץ מכתו, מאת ה׳ היתה זאת לפקוד את בת־יהודה השדודה בפקודת ישועה ורחמים, לשלח לפניו מלאכיו גבורי כח צדקה וחסד לפלישה גדולה להשארית הנמצאה לבל תכלה הלילה נחלתו.

אחד מבחירי ההשגחה העליונה, אשר לעד לעולם ינון שמם בספר תולדות ישראל הנך אתה, שר אדיר ונאור, גדל־חסד ורב־העלילה. אתה נגלית כמלאך מושיע על מאות בתי־אבות ישראל, אשר נשא לבם אותם להיות לאות ולמופת לאחיהם בעלותם לארץ הקדושה לחונן עפרה ולדישנה בזיעת אפיהם, להוציא להם מאדמת הקודש, לחבב עבודת האדמה ויגיעת בשר על בני יהודה ולקדישה בקדושת ארץ קדומים וערש אומתנו ואמונתנו. ממרום שבתך, אדון ושר, השפלת לראות על בני עמך ותשמיעם הוד קולך המבשר רב חסד לבני בית־ישראל החלוצים העולים הראשונים.

אתה, שר ונדיב עם אלהי אברהם וראש בית־אב משפחת ראטשילד היקרה, תקות ישראל ונחמתו בדור האחרון הזה, הנך הראשון לכל בני בית־יעקב, אשר

ר׳ בנימן בן־יעקב (בארון אדמונד דע רוטשילד)

נתנו גאולה לארץ אבותינו ובידך הנדיבה הנחת לראשונה אבן־פנה לבנין עדי־עד לנטוע ישראל על אדמת אבותיו.

אדון ושר, זה כאלפים שנה, אשר כנסת־ישראל היא כאניה סוערה בלב ים, כמה נחלי בליעל אפפונו. מה רבו המשברים והגלים אשר עברו על ראשנו, ובכל דור ודור קמו אנשי־לב ורבי־חובל אשר חתרו בכל עוז להביא את אניתנו לחוף בטוח ולא יכלו, יען מה? כי לא השכילו לאחדיתנו ולא שמעו לעצת חכמינו הקדמונים להעלות את ירושלם על ראש כל תקותנו ומשאת־נפשותינו להשיב את עבודת האדמה לכבודה הראשון ולהלבישה הוד והדרת ארצנו העתיקה למען אשר ישריש יעקב במקום, וצץ ופרח ישראל כימי־קדם. אשר על כן כאצבע אלהים נראה היום את הרוח אשר בא מארבע רוחות השמים אל לבות אלפי רבבות ישראל אשר מבור־שבי ישאפו, ללכת אל המקום שבאו משם. קול אלהים הוא הקורא אלינו מתוך הסערה: „לך לך מארץ רודפיך משנאיך ומנדיך אל ארץ קדומים אשר בה עמדה ערש אמונתך ואומתך". — —

אדון ושר. אתה היית לציר ההשגחה, למחיה שלחך ה' לפני החלוצים הראשונים, משוך נא חסדך לאחיך בני עמיך. פנינו לשמאל ואין עוז, לימין ואין תומך. אדמת אירופה רגזה תחתנו וארץ המערב התקוממה לנו, והעולם כלו חשך בעדנו. על כן היה נא, אתה, לפה ולמליץ מול השולטן, הצדיק והחסיד, כי יפתח שערי ארץ הקדושה ויבוא גוי־צדיק שומר־אמונים לעמו ומלכו, לממלכת תורקיא, אשר בביתה ובחומתה לא נשמע מעולם קול נוגש ומחרף מערכות־ישראל. מי כעמנו עם אחד בארץ המלומד בצרות וחכם ובעל־נסיון. עם כזה לא יתהולל באלילי־הדמיון ורעיוני־רוח בדברי מדינה. הננו בני גוי אשר מעודו לא בא בסוד קושרים ועם שונים לא התערב, כי יואיל להכנים תחת שרביט ממשלתו אנשים ישרים ותמימים אשר אונם במתנם, צרור־כספם בידם, וחפצם ורצונם הטוב בלבם למשוך באת ובמחרשה, להוציא לחם מן האדמה, לאכול מפרי־הארץ ולשכוע מטובה ולהתפלל בשלומה של מלכות כחק לבית־ישראל בכל ארצות פזוריהם.

אחינו, אלופנו, ונועם תקותנו, עיני כל בית־ישראל עליך. ראה נא שש מאות רבוא אחיך המפוזרים ברובי ארצות אירופה המזרחית והתיכונה, הנם כצאן להרגה אשר כל אוכליהם לא יאשמו. אחיך אלה דופקים על דלתיך ומפילים

תחנתם לפניך ועליך ישלכו יהבם, כי יהיה ה' עם פיך בהמליצך יושר עליהם.
הנה זקן בית־ישראל רוח אפינו השר משה מונטיפיורי הי"ו הגיע לשנת המאה לאי"ט ולא יוכל עוד לצאת ולבוא לפנינו. אהינו העברי מגיננו וצור־משגבנו כ ר מ י ה נ"ע איננו, כי לקח אותו אלקים. על כן אך לך משפט הגאולה ואין זולתך לגאול, בידך נפקיד עתידתנו, ובישע ה' לבנו סמוך ובטוח כי לא תוביש את תקותנו.

והנה החכם ר' דוד נארדאן, אשר זה עשרים שנה ישא דגל אהבת האומה והאמונה במכתב עתו „המגיד", הוא עומד לפניך, אותו בחרנו לציר־נאמן ולפה ולמליץ לפניך, האר נא פניך אליו ויהיו נא לרצון אמרי פיו בשם ארבע מאות רבוא בני כנסת־ישראל יושבת רוסיא ופולין, והגיון לב אחיך בני עמך המתפללים בעד שלומך וטובך „חובבי ציון" גרי ותושבי העיר ווארשא.

הכותבים וחותמים ביום חמשה עשר לחדש מנחם אב, שנת עושה חסד לאלפים (ה' תרמ"ד).

כנראה, שהמכתב הזה לא הגיע לידי השר, כי־אם האלבום מארץ־ישראל בלבד. השר הזה—ה' יאריך ימיו ושנותיו—עשה הרבה לטובת עם־ישראל בכלל וארץ־ישראל בפרט. יהי ה' עמו ויעל!

חברת נאמני־ארץ

נוסדה בעי"ק ירושלים בשנת אלף תתכ"ד לחרבן בית קדשנו ותפארתנו.

לזכרון אנו מעתיקים בזה „ספר החוקים" מחברת „נאמני ארץ" שמטרתה היתה: „לרומם את כבוד עמנו בעיני הממשלה להראות בגלוי את צדקנו ולהסיר מאתנו כל קו חשד ולעז מהמוצאים בבתינו רעה".

א) החברה תשתדל לעמוד לימין העשוק ולהודיע להממשלה בכל פעם אשר יעשה איזה עול לאיש מישראל.

ב) בהיות ממשלתנו דורשת טובת אחב"י ותתן לנו זכיות ככל הממשלות הנאורות אך יען כי מטבע אחב"י בארצנו אשר לא יודיעו להממשלה כל מאורע אשר יארע להם ממבקשי רעתם ומושכים עליהם בזה את השפלות לזאת תפקיד

הח' אנשים אשר יחקרו וידרשו אחרי כל המקרים אשר יקרו בענינים כאלה ויודיעו זאת לועד הח' והועד יתאמץ להוציא לאור את צדקת העשוק.

ג) יען כי סתומים המה מרבים מאחינו תושבי ארצנו חוקי ממשלתנו ובתוכם גם הזכיות הנתונות לכל יושבי ארצה באין הבדל דת, ולזאת תשתדל החברה להעתיק את חוקי ממשלתנו ומאמריה היותר נחוצים לאיש ישראל לדעתם לעברית והיו לעיני כל אחב"י שאלתם.

ד) מרכז החברה הוא בעיה"ק ירושלם ת"ו.

תקנות החברים:

א) על כל חבר וחבר לשלם חמשים פרוטות לחודש.

ב) כל חבר וחבר בהודע לו איזה דבר הנוגע לאחב"י ביחוס למטרת החברה עליו להודיע זאת למזכיר הועד.

ג) כל חבר וחבר בראותו בשוק עושים איזה עול לאיש ישראל עליו להיות עד ראיה ולהודיע זאת למזכיר הועד.

ד) מן החברים יבדילו חברים אשר בשם „חברת עוסקים" יקראו, והחבר העוסק יהיה לעזר להועד בכל פעולותיו.

ה) הועד יבחור את החברים אשר יהיו ראוים להיות מהעוסקים.

ו) החברה תבוא בברית עם יתר ערי ארצנו ליסד בכל הערים ועדים סניפים להחברה בירושלים.

לע"ע נבחרו לעוסקים בהתיסדות הח' ה"ר שמעון שטערין הי"ו לראש, ה"ר מרדכי אדעלמאן הי"ו לסוכן, ה"ר שמואל ראפאלאוויטש הי"ו למזכיר, וה"ר יצחק הירשענזאהן לחבר הועד.

ואחרי אשר התאספו המיסדים יחד הסכימו לחבר אליהם עוד שלשה החברים האלה, להיות מחברי הועד, ח"ם הירשענזאהן הי"ו, ה"ר יצחק יחזקאל יהודה הי"ו, וה"ר יוסף מיוחס הי"ו.

יום הזכרון של הרי״מ פינס ז״ל

שנה־שנה ביום הזכרון,—יום פטירתו של רבנו, הרב והחכם הגדול רבי יחיאל מיכל פינס ז״ל אנו מעלים את זכרונו בדברים הנובעים ממקור לבנו.

גם היום, ז׳ אדר תרפ״ח, נזכירו באותם הקטעים עצמם שפרסמנו מלפני שנה ושנתים וישראים הם להאָמר גם היום.

בשנת תרע״ו ב״דאר היום״ :

כתבי־פינס

אין מגמתי הפעם לתת הערכה על אישיותו וספרותו. מי שהכירו ידע את גאוניותו בתור בעל סגנון מיוחד במינו, סגנון לשון המשנה והרמב״ם. בתור בעל הרעיון ובעל ההגיון, שרעיונותיו והגיונותיו נולדו תמיד בבגדי־משי, בגדי־מלכות, תבלת וארגמן. שפתו צחה ונמרצה, טהורה ונקיה המסוגלת ביחוד לחכמה ומדע.

תכלית כתבי עתה הוא אך ורק להעיר עוד הפעם את ידידיו ואוהביו, מכבדיו ומוקיריו, תלמידיו וחבריו ששתו תמיד לרויה ממימיו, ביחוד חתניו הנכבדים, החכמים והסופרים מר דוד ילין ומר יוסף מיוחס, שאינם יוצאים ידי חובתם לגבי מאמריו, כתביו ומכתביו המפוזרים פה ושם, אשר לו ראו אור הדפוס היו למופת ולתועלת גם יחד. כי סגנונו של הרי״מ פינס סגנון יקר הוא מאין כמוהו, וכל מה שיצא מתחת ידו היה מנופה ומלוטש, נחמד ונעים בשעתו ולדורות.

חבל על כל אותם המכתבים הרבים אשר נאספו ונסדרו לדפוס ע״י אחיו ר׳ יוחם פישל פינס ז״ל שנאבדו ואינם, אבל עוד ישנם וישנם הרבה דברי ספרות בכתבי־ידו הנמצאים פה ושם וישראוים להאסף בעמיר גורנה ולהוציאם בקובצים מיוחדים. חבל על פנינים יקרות כאלו שאינן נאספות ונשחזות במחרוזות חוטי המשי.

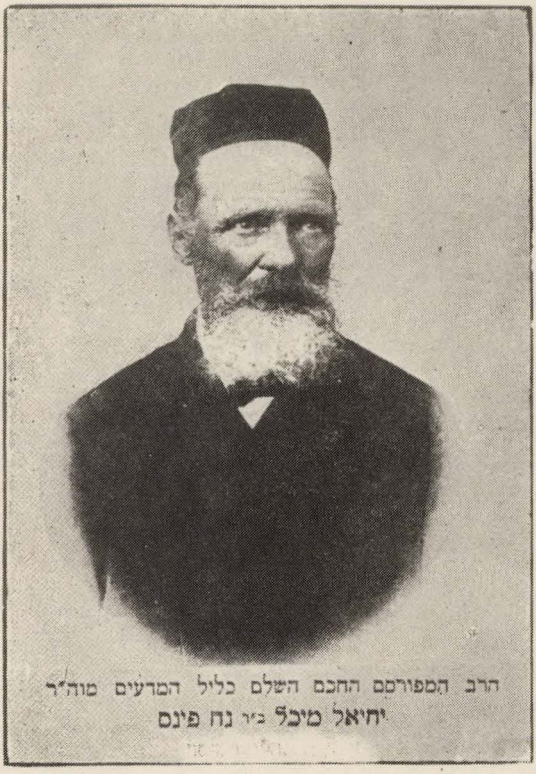
אגרות פינס—כמה מן יקרת הספרות יש בהן! ובכ״ז אין מי מכל ידידיו מוקיריו, מוקירי הספרות, שיתחשבו בהן.

בשנת תרע״ז ב„דאר היום״ :

מצבה־ספרותית

דברינו מוסבים עתה על דבר ה„מצבה״ של הרב המנוח.

ולא על מצבת־אבן, דוממת, אני מדבר. מצבת־אבן כבר הוקמה על קברו.

הרב המפורסם החכם השלם כליל המדעים מוהר"ר
יחיאל מיכל בן"ר נח פינס

מצוה זו הכל מדקדקים ומזדרזים בה לקימה עוד בימי ה„שלשים". — דברי מכוונים כלפי המצבה הרוחנית: מצבה־חיה, מדברת, מספרת, „מצבה ספרותית". והמצבה ה ז א ת טרם הוקמה לזכרון ר' יחיאל מיכל פינס שלא הניח בנים אחריו.

לוקחי בנותיו: מר דוד ילין ומר יוסף מיוחס טובים אמנם מ„עשרה בנים" אבל השם פ י נ ס יחד עם מפעליו הולך ונשכח. שנה שנה ליום פטירתו אני מזכיר את חובתנו זו, וכבר עברו י"ד שנה ועדיין לא זכינו לא לקובץ „כתביו" ולא לאוסף „מכתביו", ששניהם לא יסולאו בכתם אופיר, ואף גם לא לספר מיוחד שיספר לנו לדור הבא את חייו ופעולותיו הספרותיות והצבוריות־הלאומיות.—ספר כזה היה נותן לנו את פינס הרוחני, הלמדן, הסופר, המורה, החובב והפועל על שדה־הישוב ביהודה.

אם אמנם אין מעידים על יפעת אור השמש בצהרים, והכל יודעים את יחוסו של פינס לישוב ארץ־ישראל, בכל זאת כבר העידו הסופרים החובבים ואחד מהם מר „איש עברי" בהשלוח תרע"ד, כשהתחילה תנועת חבת־ציון היה פינס מן ה ר א ש ו נ י ם שיסד חברה לישוב ארץ־ישראל וקרב את הצעירים הבאים להתישב בארץ. היה אחד מראשי הועד „חלוצי המעלה" ואחר כך קנה את אדמת ג ד ר ה והשתדל לישב עליה את הבילוי"ם. והוא מוסיף ומעיר: דבר זה שמעתי מפיו של המנוח לוינסקי שבא לא"י בראשית התנועה: פינס היה ה י ח י ד בין חכמי־ירושלם, שקרב את הצעירים וגם יסד אגודה לשם ישוב ארץ־ישראל.

כן, יודעים אנו את „פינס־החובב" ואת פינס הלמדן, בעל הסברא וההגיון, כמה השתעשעו אתו בדברי־תורה להלכה ולמעשה הרבנים הגאונים: רבי מרדכי גימפל יפה, רבי שמואל סלנט, וחכמי גאוני הספרדים ועוד.

זכורני עובדה: אחד מראשי הרבנים היה סגור בחדרו, טרוד ועסוק בשאלה צבורית גדולה ועמוקה שדרשה תשובה תכופה, לא נתן לשום איש להכנס, במקרה בא ר' יחיאל מיכל פינס ז"ל. סגן הרב הודיע את דבר בואו והקול נשמע מבפנים: „תורה מבחוץ הכניסוהו, הגישו אלי את האופד"! פינס נכנס לפני־ולפנים והתשובה יצאה בכל הודה והדרה.

אי־פרסום „כתבי־פינס" או „ספר זכרון לפינס", גורם לי להביע את צערי ולאמר כי ב„בבוד חכמים" נופלים אנחנו מ ה ם; אין אנו יודעים להוקיר מפעלות

איש התהלה בקרב עמנו, עם־הספר. עול הוא מצדנו אם שם פינס ופעולותיו בכל המקצועות הולכים ונשכחים. ל„כתבי פינס" יש, לא רק ערך ספרותי גדול, אלא גם ערך לאומי.

* * *

מאמרי „מצבה ספרותית" עשה אן רושם על הקוראים, ביחוד על הזקנים שבדור שהכירו את הרב פינס בגובה תפקידו.

ואחד מהם מר חיים יעקב קרק מאפר־קא, ספר לי כי עוד מלפני כארבעים שנה ורעיון ישוב הארץ החל לפעם במחנה העברים, פנה אז במכתב שאלה להרי"מ פינס ז"ל, על מעשהו בארץ, ותקותו לעתיד, ותהי תשובתו בדברים קצרים, לאמר: „כי תבואו אל הארץ ונטעתם!"

והתשובה הקצרה והנמרצה הזאת השפיעה עליהם שמה הרבה יותר מכמה מכתבים ומאמרים של דברי רוח.

פינס אהב את הקצור והתכלית.

מגלת־סתרים

ב.

כבר הודענו כי מנהג קדום הוא בירושלים להטמין מגלה כתובה על קלף תחת אבן־הפנה של בנין צבורי, שבה כותבים כל פרשת הבנין ומפרשים את שמות המנדבים וגדולי המעשים אשר עזרו ליסוד לבנין זה, ואחרי שחותמים עליה חשובי הנוכחים בשעת הנחת האבן, משימים אותה בכלי־חרס סתום מכל צד, לשמרה מרקבון, וטומנים אותה תחת אבן־הפנה לזכרון.

בזה אנו מפרסמים נוסח המגלה השקועה תחת אבן־הפנה בבנין „בית־מחסה לחשוכי־מרפא וחולי־הרוח"—בית ישע־אהרן:

לקח את הספרים האלה ונתתם בכלי חרש
למען יעמדו ימים רבים (ירמיה ל"ב י"ד).

„הנה הגליון הזה השקוע תחת אבן־הפנה יספר לדור אחרון על עפר יקום, כי הבית הזה המיועד להיות „בית־מחסה לחשוכי־מרפא וחולי־הרוח", העומד תחת הנהגת החברה עזרת־נשים אשר נוסדה בירושלם ברביעי להנוכה שנת תרנ"ה—הוא הולך ונבנה מכסף עזבון הגביר הנדיב הנעלה מר ישעי' אהרן בהר"ר אברהם משה נייששאדט ז"ל ממאסקויא, אשר נפטר ד' חשון שנת תרס"ב והניח אחריו ברכה: צדקה לשם ארץ ישראל סכום גדול ומתוך אותו הסכום אָצלו בניו: מר אלכסנדר ואשתו העני פיגא בת ר' שמואל, מר צבי דוד ואשתו

סריידה בת ר׳ שאול, ובתו חי׳ שרה ובעלה מר ברוך ב״ר משה ראבינאוויץ סכום עשרים אלף ושש מאות פרנק לבנין הבית הזה, אשר יקרא על שם אביהם ז״ל „בית ישע אהרן״ והיה לזכות ולעילוי נפשו ונפש זוגתו אם הבנים מרת צביה ז״ל ולנחת רוח ונחומים לאמו הכבודה מרת גאלדה בת ר׳ יוסף תחי׳ ולבניו וכלותיו וחתנו ובתו הנ״ל.

ברם זכור אותו האיש לטוב ה״ה הרב הגביר הישיש הנכבד מו״ה שרגא פייביל ב״ר יהודא יאקאבזאן נ״י אשר בהשתדלותו זכינו לאותה הנדבה ההגונה וכו׳ וכו׳, יצו ה׳ את הברכה לכל העושים והמעשים ויזכו לראות בבנין ציון וירושלים״.

ועל החתום הרבנים הגאונים: שמואל סלנט, אליהו דוד רבינוביץ תאומים, דוד מאזוויצ׳ק, אריה ליב ראשקס, והדרים בעיר הזאת: דר׳ א. מזיא, דר׳ משה ולך, דר׳ יצחק קרישבסקי ועוד אנשי־שם, מחכמי ירושלם ומנהליה.

מימי מלחמת המיסיון

לזכרון העסקן הגדול הר״ר עזריאל זליג הויזדורף ז״ל.

ריבות וקטטות, ולפעמים גם מהלומות ומלחמות עברו בין היהודים וסוכני המיסיון בתקופה הראשונה. אלה צדו, חטפו, לכדו ברשתם, והיהודים נסו בתחבולות, בהקת־היד ובמלחמת־תנופה להוציא את הטרף מידם.

והיה מעשה אחד שהרעיש בשעתו את ירושלים ועד אירופה הגיע. וכאשר בא לירושלים, בשנת תר״ג, השר גוסטאב רוטשילד ידע כבר על הנעשה, הזמין אליו את העסקן הירושלמי ר׳ עזריאל זליג הויזדורף ז״ל—שהוא היה אז העומד בפרץ והמנצח בו—וביקש ממנו למסור לו לזכרון את כל אותו המאורע בכתב.

גם הדר. פרנקל — רופאו של משה מונטיפיורי בירושלם — מסר אז את המעשה ליודעיו ומכיריו בחוץ־לארץ. אף בספר הזכרונות אשר לרושמי רשומות בירושלם מסופרים קטעים מן המאורע.

וכך היה:

איש יהודי צעיר לימים בא מרומניה לירושלים ויקח לו לאשה מבנות יהודי אונגריה שבאה עם בית־אביה ירושלימה. האשה ילדה בן, והיא חיה את בעלה חי שלוה. הוא היה צורף בזהב ובכסף, והיה בא במשא־ומתן עם המומר הראשי

בעל חנות של כסף וזהב, היילפרן שמו (לפני המרתו: שמעון יעקב) שהתנצר הוא וביתו ועשה עושר ממסחרו. והיה כאשר בא בדברים עם המומר יום־יום בעניני מסחר ואמונה גם יחד, השפיע עליו הלה, והתנצר גם הוא ואף אמר ל„הטביל" את אשתו ובנו. אבל היא, האשה, בעטה בו ולא רצתה להיות עוד במחיצתו אף רגע. ומתוך יראה פן יכריח אותה בחזקה, ברחה היא ובנה לבית־אביה ביפו, ותהי נחבאת שמה מתגרת יד בעלה. המומר לא נח ולא שקט, והוא עם אחוזת מרעיו משכירי המיסיון חכלו תחבולות להוציאה משם.

ביום הראשון לחג הפסח נודע בעיר, כי הובאה בחזקת־היד על־ידי שוטרי הממשלה בפקודת הקונסול האנגלי, ירושלימה לבית בעלה, והיא שלחה אל הרבנים לאמור: רחמוני, הוציאוני והשיבוני לבית אבי ודתו. ובעוד היותם נבוכים ונדהמים כיצד ואיך לגשת אל מעשה ההצלה, התעורר העסקן החריץ ורב־הפעלים מר זליג הויזדורף והלך ישר אל הקונסול האנגלי מר פין,) ודבר אתו נגידים, ודרש ממנו לקרוא את האשה ולשמוע מה בפיה. בעלי המיסיון עכבו את הדבר, ואמרו להשפיע עליה בדבריהם שתמיר את דתה. מר הויזדורף דרש בכל תוקף לבלי תת לשום בן־אדם להכנס ולדבר על לבה, כי הוגד לו שהבישוף בעצמו יבקר אצלה.

מר פין הסכים אליו שלא תהא כאן שום השפעה משום צד, לא מן היהודים ולא מבעלי המיסיון עד שתתבונן ותתחשב בעצמה, ור״ז הויזדורף העמיד שומרים על־יד ביתה.

---

*) הקונסול י. פין, אחד הלורדים בלונדון, היה הקונסול הראשון בירושלם. ידע עברית והיה חותם על כתבים רשמים הכתובים עברית[1]) הוא היה חתנו של בעל „נתיבות עולם" הידוע. שלפי דברת אשתו, הגברת פין, התחרט על חבור הספר הזה. ובהיותו באמריקא הוציא ספר חדש שבו הוא טותר והורס בעצמו את כל מה שבנה בנתיבות עולם.—

הגברת פין — בעלת „כרם אברהם" בירושלם — עבדה הרבה לטובת היהודים השדודים נגועי־הפרעות ברוסיה. לבד שמטבעה היתה חובבת ישראל וארץ־ישראל היתה מקימת בזה צואת אביה והתאמצה בכל כחה לעת זקנותה בהיותה בלונדון, אחרי פטירת בעלה, לגשם רעיון של ישוב ארץ־ישראל, זמן רב עמדה בראש כל המעשים הגדולים של ליפנט וחבריו.

---

[1]) עיין ספרי „זכרונות קרומים" צד 6.

ביום האחרון של פסח קבל הענין צורה רצינית יותר. באו והודיעו, כי שני אנשים מבעלי המיסיון מתפרצים להכנס אליה, וימהר הרז"ה לבוא, הוא ואחוזת מרעיו למנוע מהם את הכניסה או שיכנסו כולם יחד. אבל הם לא שמעו לו, ובעזרת שמשי הקונסול שהביאו אתם גרישוהו בחזקת־יד. ותהי מלחמה ביניהם, מלחמת הדת והמגן. אחד מן הלוחמים היהודים, ר' אהרן פרירור שמו, שעבד בצבא צרפת, בקבלו מכה מאת אחד השמשים, שבר את המטה הרשמי שבידו, מטה ברזל עב וארוך, ובזה פסלהו ממשרתו. ותהי מלחמה ארוכה בין שני הצדדים עד שנגש מר הויזדורף לקונסול האוסטרי ועוררהו לשים קץ לענין הזה. הקונסול הזה היה איש ישר ויקר־רוח, גרף פאצימוני שמו, ויאמר לפשר בדבר. הוא הזמין לביתו את כל הקונסולים השונים, שהיו אז בירושלים, וכל ראשי הדתות ובהם הבישוף האנגלי והרב החכם־באשי. ובפני כולם שאל את האשה היהודית כי תשיב בשקול־הדעת ובלב־נכון מה בדעתה ומה החלטתה. ותהי תשובתה, כי בשום אופן לא תעזוב את דת אבותיה עד עולם. בשמעם כולם את תשובתה והחלטתה, קבלה מיד רשות ללכת למקום שבחרה בו, ותשאר לזמן מה בבית החכם־באשי „עד יעבור זעם" ועד שקבלה גט פטורין מבעלה. ותשב בבית־אביה כנעוריה.

עוד מקרה כזה קרה: איש אחד, גוראל שמו, יהודי ספרדי, בעל משפחה המיר את דתו, אשתו נשארה בדת היהדות, אבל את בנו לקח ממנה בחוזק־יד במשפט, ויביאהו בעל כרחו בדת הנצרות.

מעשה בריבה

הריבה הזאת, שעליה יסופר להלן, הסבה בשעתה ריב גדול בין המיסיון ובין היהודים, והנצחון עלה לצד היהודים. הר"מ סלמן חבר אז „שיר גילה" לכבוד השר הנכבד פרופ' פישרמן, קונסול גרמניה בירושלים, שעמד לצד הדין והאמת.

וזה דבר הריב: לפני כשישים שנה היה בירושלים, מן החדשים מקרוב באו לארץ, איש אחד בעל־משפחה, עני ומחוסר־עבודה מדרבי אלקס שמו. נתפתה והתנצר האיש הזה, הוא ובני־ביתו: אשתו, בתו הגדולה ושני ילדיו: בן ובת.

ועברו על האיש הזה ימים ושנים מתוך דלות ועניות. אשתו מתה עליו, בתו הגדולה נישאה לאחד הנגרים מבעלי המיסיון, והוא עם שני ילדיו שב אל דת אבותיו וימת בה. בנו מת אחריו, ובתו הצעירה בת שלש עשרה שנה, חולת טיפוס, הובאה להתרפא אצל דר. בנימין לונדון בבית החולים לשרי בית רוטשילד. כאשר הושב מצב בריאותה, באה אחותה לבקרה ולדבר על לבה שתשוב לדת הנוצרית, והיא, הצעירה סרבה ואמרה: עבריה אנכי, ונאמנת לדת ישראל. כשנודע לדר. נימן דבר ההסתה הגורמת צער מוסרי לצעירה, מחה על זה בכל תוקף, כי הסתה אסורה בבית־חולים. ותגיש הצעירה קובלנה על היהודים לממלא מקום הקונסול הגרמני (הקונסול הרשמי דר. רויזן נסע אז, והחדש דר. פיטרמן היה צריך לבוא במקומו), כי אחותה הקטנה החוסה בצלו, חפצה בכל לב לשוב אל דת הנצרות, אך היהודים אינם נותנים לה את האפשרות לכך, והיא כלואה אצלם. וישלח לקרוא את הרב ר' אריה נאמן, העומד בראש יהודי נתיני גרמניה, וישאלהו פשר־דבר. ותהי תשובתו, כי טוב משמע אזנים מהלך נפש, אם כן ישלח מאנשיו שישאלו בעצמם את הילדה וישמעו מה בפיה. בבואם אל בית־החולים מצאו את האחות הגדולה עומדת על יד המטה בדריישתה היום־יומית. שלוחי הקונסול פנו אל הצעירה בשאלותיהם השונות, ותהי תשובתה: יהודיה אנכי, ומדת היהדות לא אזוז! הקונסול קבל את התשובה. והצעירה, אחרי שיצאה מבית־החולים גלמודה, קבל אותה הרב ר' אריה לביתו לגדלה כבת, כי כן הבטיח לאביה בחליו כי ידאג עבורה דאגת אב־רחמן. אבל אחותה לא נהה ולא שקטה, ופנתה לקונסול האמריקאי שנענה לה מיד. ויבוא הוא עם מתורגמנו ושני שמשיו אל בית הרב ר' אריה, וגם האחות באה עמהם ודרשו ממנו בכל תוקף למסור להם את הצעירה. הרב ר' אריה השיב להם, כי אין לו רשות לכך, אחרי שאביה מינה אותו לאפוטרופוס עליה, ולא יוכל להוציאה מביתו רק על פי משפט שופטי הארץ. והללו תחת לשמוע ולהבין דברים נכונים ואמתים, החלו להכותו, הכה ופצוע. השמשים הוציאו את חרבותיהם מתערותיהם ויכו גם המה בחרבות את הרב והקול נשמע בעיר, ונאספו אנשים רבים להציל את המוכה מיד מכהו, ויוציא הקונסול האמריקאי את החנית אשר במטהו ויאמר: כל הקרב מכם הנה ידקר. וינוסו ממנו, ואחרי כן סחב את הרב

ר' אריה כאחד הריקים על פני חוצות, ויביאהו לבית המשפט אשר לישמעאלים ויתנהו בבית הבור. ויצוה לבל הוציאהו חפשי עד שיתן על־ידם את הילדה, והיהודים החוסים צל ממשלת פרוסיא נאספו אל הקונסול שלהם ויבקשוהו, כי יחיש מפלט אל הרב ר' אריה אשר הוא מחוסי בצל פרוסיא, והקונסול לא אחר וישלח מכתב אל פחת העיר להוציא את הרב מבית הבור. בין כה וכה והשמש באה, והימים האלה ימי צום לישמעאלים, ובבוא השמש ישבו המתענים לאכול ולא ענה הפחה עד אחר אכילתו, שנמשכה שלש שעות בלילה. ואך אז בבוא גם המתורגמן של הקונסול אל הפחה, אז הוציאו את הרב מבית הבור. ובו בלילה הודיע הרב בטלגרף את כל המקרה שקרהו אל הקונסול הראשי של פרוסיא היושב בבירות, והוא השיב שאין לאל ידי המיסיון להבריח את הילדה שתקבל עליה דת נוצרית. ואולם בעלי המיסיון הודיעו גם המה את הדבר לבירות, והקונסול האמריקאי קיים דבריהם לאמור: הילדה קבלה ברצונה את דת הנצרות, והרב ר' אריה לקח אותה אליו ב ח ז ק ה והחביא אותה, ועל פי ההודעה הזאת באה פקודה שנית מאת הקונסול הראשי של פרוסיא אשר בבירות לאמור, הרי כי השמועה באה אלי, כי זה הרב ר' אריה הוא ג ו נ ב נ פ ש, על כן יושיבוהו במאסר עד שיבוא הקונסול החדש לדרוש את הדבר, והקונסול שלח שוב לקרוא את הרב ר' אריה ויקרא לפניו את אשר נגזר עליו ויתנהו במאסר, והאיש הזה הוא בן שבע ושבעים שנה אחד מנכבדי וזקני ירושלים, מכובד בעיני כל הקונסולים ולפני כל השרים יתיצב, ונורע ליהודים ולישמעאלים ולנוצרים לאיש מישרים מתעסק בצרכי צבור, האיש הזה יושב במאסר על כי שלא רצה למסור נפש מישראל ביד צוררי נפשותינו.

הרב הנכבד ר' אריה ישב אסור ארבעה ועשרים יום בחדר כלוא וקטן בבית הקונסול של פרוסיא וביום בוא הקונסול החדש, ד"ר פיטרמן, נקרא דרור לרבי אריה מבית מאסרו. בבואו עוד לא נח מעמל הדרך נתן על לבו הטוב להוציא נגד כל צדקת המשפט הזה, ויקרא להנערה וישאל את פיה: הגידי נא לי, בתי, התרצי ללכת אל בית אחותך הגדולה? ותען: לא אדוני, ויוסף וישאל לה: התחפצי להמיר דתך? ותאמר: חלילה לי מעשות כדבר הזה, יהודית הנני, ובין היהודים אחיה יהודית כל ימי צבאי. כשמוע הקונסול את דברי הנערה, צוה

להוציא להפשי את הרב ר' אריה. ועוד יתרה עשה הקונסול הישר באדם הזה, כי בכבודו ובעצמו הלך אל בית הרב ר' אריה לחלק לו כבוד תחת שבעו בוז מרבה להכיל. וזקני ירושלים מספרים לנו, כי גם המתורגמן של הקונסוליה הגרמנית אשר גם ידו היתה קשה על „הרב נאָמן" הוסר מפקודתו. הצעירה נתגדלה ונתחנכה בדת היהודים ותהי אם בישראל. בני בניה, כיום, עובדים תרוצים בהרי יהודה.

ר' יצחק ב"ר צבי הלוי ז"ל.

במלאת ארבעים שנה לעליתו אל עיר קדשנו.

עלה לארה"ק מלפני כ א ר ב ע י ם שנה, מעיר לחוביץ (רוסיה). הוא היה מן הראשונים שהתמסרו לעבודה פעילה לרעיון הציוני, ומיד בהוסד תנועת „חובבי ציון" בשנת תרמ"ב נספח אליה מתוך התמסרות רבה; תמיד היתה שאיפתו לעלות ולהתישב בארצנו הקדושה והגה ברעיון זה יומם ולילה, סוף־סוף זכה ושאיפתו התגשמה.

בר"ח סיון תרמ"ז, דרכו רגליו על אדמת א"י, ביחד עם רעיתו ובני ביתו, יום שמחה וגיל היה לו יום בואו אל הקדש. תיכף התמסר בכל רגשי לבו לעבודה, עבודת הקדש בקדש, ויחזק ידי לומדי תורה ומלאכה. אמרתו היתה: טוב תורה עם דרך־ארץ. ויהי ביתו פתוח, ביחוד להחלוצים שבאו מן הגולה אל הארץ ודאג להם ולעתידם. ויהי מאושר בארץ. אבל לא זמן רב ארך אשרו, ב"ח חשון תרמ"ח נלב"ע ומנוחתו כבוד על מקום הר־הזיתים אשר על פני ירושלם.

אשתו החשובה מ' חיה רחל בת הר' אבינדור ז"ל, ילידת העיר פינסק, עדינה ובעלת צדקה, נפטרה בח' טבת תרנ"ד, מנוחתה כבוד על מקום הר־הזיתים.

בנו מר שאול לוי בנה לו בית בירושלם ותהי לו לאשה הגברת ב י ל ה ת' וזרעם דור ישרים יבורך.

וברא כרעא דאבוהא: „חבת הארץ" משאת־נפשו. בעודו צעיר לימים יצא לשוק החיים בעבודה ומסחר, והודות לכשרונותיו המצוינים הצליח בעבודתו,

ובמסחרו. והנהו חבר פעיל בכל דבר טוב ומועיל; תומך ונותן בהצנע וכבוד. יד ושם לו במוסדות הצבוריים בירושלם. אחי־עזר ואחי־סמך לכל נקשה ומדוכה בגופו ובממונו.

בשנת הר״ס נוסד בית מסחרו הגדול: ירושלם יפו—תל־אביב.

ר׳ שאול לוי איש חי ורב־פעלים. פועל ועושה לו ולאחרים. יהי ה׳ עמו ויעל.

הגרים בירושלם

ב.

זכרון לגרי־הצדק שמנוחתם כבוד על הר הזיתים אשר על פני ירושלם.

א) דוד בן אברהם קלאסין.

נוסח המצבה:

פ״נ הגר־צדק באמת שנכנס תחת כנפי השכינה איש תם וישר ויר״א דוד בן אברהם ז״ל (קלאסין) נפטר בשם טוב ביום ב׳ ט״ז המוז ש׳ הרכ״ה לפ״ק תנצב״ה.

על יד קברו מקום קבר אשתו:

פ״נ האשה מירקה ב״ר שמעון א׳ הגר ר׳ דוד קלאסין נ׳ כ״ג אדר א׳ תרמ״ו. תנצב״ה.

הערה:

מר דוד קלאסין יליד אשכנז היה. משוגנחוף, הוא בא ירושלימה בהיותו כבן ארבעים שנה, עם בן ובת, בכונה רצויה להכנס תחת כנפי השכינה, נמול בביה״ח הרוטשילדי בנוכחות ראשי הרבנים ורוזא הבית ד״ר ניימן*) בנו לא רצה להתגייר, אבל בתו חנה

---

*) לפי דברי רחל גרין היה הרופא הזה ד״ר ניימן, גיסו של אביה, בעלה של אחותו „שרה הגיורית" שבאה עוד קודם לו לאה״ק. ואח״כ היתה אשתו של ר׳ יוסף בלאך אשר לו פרק חשוב בההסטוריה הירושלמית. ועוד נשוב לדבר בו.

אמרה: עמך עמי ואלהיך אלהי, התגיירה ותנשא לאחד מבני ישראל. נטוחתה כבוד בחברון. הוא בנה לו בית בישראל ולקח לו לאשה בת ישראל כשרה מרת מירקה ב"ר שמעון, אלמנה מאישה, צעירה לימים עם שני ילדיה, וחלד לו בת ורחל שמה. ובהיותה בכת ארבע שנים נפטר אביה ר' דוד קלאסין הנז'. והיא היא רחל הזקנה החיה אתנו כהיום, "רחל גרין", הגרה לבדה בחצר שלה ברובע "באב־חוטא". כל ימיה התאמצה להחזיק ישוב של יהודים ברובע השמם הזה. אבל לראבון נשמטו אחד אחד מן הגרים שמה ובכל הבתים והחצרות שהיו והנם שייכים ליהודים גרים עתה נכרים. ורק היא לבדה נשארה בחצר שלה ומתאמצת בכל כחה שלא תפול נחלתה גם היא בידי נכרים.—

לר' דוד קלאסין היה גם פרדס ביפו וקשור הוא "בזכרונות קדומים" שעוד נשוב לדבר בו.

ב) אלכסנדר בן אברהם (היה גָּר בחורבה), נפטר ו' חשון תרכ"ז

ג) הגיורית גניסה א"ר אהרן מהאסלביץ, נפטרה ט' אלול תרל"ט

ד) יצחק מרדכי בן אברהם מקוקז, נפטר כ"ז שבט תרמ"ב

ה) אברהם יצחק בן אשר אנשיל, נפטר כ"ח שבט תרמ"ה

ו) נחום בן יעקב, נפטר ט' איר תרנ"א

ז) הגיורית שרה א"ר אברהם גר, נלב"ע י"ג שבט תרמ"ה

ח) אברהם בן אברהם מגרוסווארדין, נפטר כ"ט תמוז תרמ"ה

ט) אברהם ב"ר יצחק בואלקין מבריסק, נפטר ט' איר תרמ"ו

י) אליהו בן צבי מרקוביץ מיאניבה, נפטר כ"ג ניסן תרנ"א

* * *

אחד מהגרים מהתקופה הראשונה היה ר' ישראל בועז. נפטר בירושלם ביום י"א מרחשון תרכ"א, והניח אחריו שני בנים שנולדו לו בירושלם מאשתו העבריה אישר לקח בירושלם.

הוא היה גר־צדק באמת ותמים וחובב עמנו וארצנו בכל רגשי לבו, ויהי מסור לקיום הישוב, וביהוד להרחבת הישוב החקלאי בארץ־ישראל.

"האיש הזה נולד במחוז פנסילויני באמריקה, למשפחה נוצרית מכת ה"קוקר" משפחה עשירה מאד. בהיותו במבחר שנותיו, בעל אשה ובנים וכל טוב ההצלחה

בידו, נשאו לבו לבוא במסרת דת משה וישראל. ואחרי אשר לא צלחה אז בידי בני משפחתו להכריז עליו בדרך רשמית על־פי חוקי המדינה כי הנהו „מטורף" ויצא מדעתו, הוציאו מידו את כל הונו ורכושו הגדול, והוא לא שת לבו לזה, ויעזוב את ארץ מולדתו ויבוא ללונדון, וברעיון של חבת הארץ השתדל לכונן מושבות לעבודת האדמה בין אחינו בני ישראל היושבים בארץ הקדושה, ולא עלתה בידו. מלונדון נסע לארץ הקדושה ויבוא בברית־ישראל לעיני־השמש; בא לחסות תחת כנפי־השכינה ויקרא שמו בישראל „ישראל בועז", ודת ישראל שפרה עליו וידקדק מאד במצוות, ויתהלך לפני ה' בארצות־החיים באמת ותמים יותר מעשרים שנה".

מכל בני משפחתו אשר נשארו באמנה אתו ויאהבוהו גם אחרי השליכו דת אבותיו אחרי גוו, היו: אמו הזקנה ואחד מבניו הנוצרים, שני אלה כתבו אליו תמיד ויכבדוהו.

סגן הבישוף האנגלי מר יעקב אדוארד האנואר ספר לי כי הוא הכיר את הגר הזה עוד בהיותו בן תישע (1858), והיה רואה אותו יום־יום בעיר העתיקה. מגורו היה, כפי שספר לי, באחד הבתים של בקור־חולים. שמו היה וודר קריסון. הוא בא לכתחילה בתור קונסול אמריקני מחברת המיסיון. ספרו הראשון הוא בעד המיסיון והשני נגדו. בספרו האחרון ישנה תמונה של שמשון הגבור אוחז בישני עמודי התוך להרוס הבית, זאת אומרת: לחרום בית המיסיון. ועודנו זוכר כי מר דוב שטייהנרט היה עובר עם ספריו למכרם.

אמרו לי כי מר פיכמן הביא בספרו „הארץ" קטעים ממאמריו ע"ד חבת הארץ.

תל אלמסאבין או דר שפך הדשן

מענין המכתב שפרסם הקונסול פין בהיותו בירושלם בשנת תרי"ז (1857) באחד העתונים המדעיים בלונדון על אדות מקום „שפך הדשן", ובו הוא אומר:

מחוץ לעיר (ירושלם) בצפונית־מערבית, לא רחוק ממקום הנקרא בישם: „קברות המלכים" עומדים שני גלי או צבורי דשן ממראה תכלת־ברוד (בלויא־גרויא) ואחד מהם גבוה כארבעים רגל, ולפי אמונת העם היושבים שם, המה

פסולת מנתר ובורית, אשר נעשו שם בימי קדם. אבל רבים מחכמי אנגליה התרים את הארץ, גזרו אומר שלא רחוק הדבר, שהמה שפך הדשן מעולות וזבחים, אשר העלו כהני שוכן ציון וירושלים, בהיות עיר אלקים ומקדשו על תילם בנוים.—ולברר הענין העתיק הזה, לקח החכם דוקטור ראשה ממינכען בהיותו שם, שני קמצים דשן, להביאם עמו אשכנזה, למען בחנם שם בבתי־המצרף (לאבא־אטאריום) הגדולים, ואלה דבריו אשר כתב בשמו החכם הר. זאנדארסקי, לחברת החכמים היושבים בירושלם: „עד כה היה הדבר מוטל בספק, אם שני צבורי דשן העומדים מחוץ לשער דמשק בירושלם, המה שארית מקרבנות, שהקריבו במקדש אלקי ישראל, או פסולת מנתר ובורית כדברית ההמון. אבל עתה אחרי שנבחנו הדוגמאות מהדשן שהבאתי עמי בבית המצרף (לאבאראטוריום) הגדול אשר להחכם המפורסם הארון ליעביג, אין ספק עוד, שהמה אך משפך הדשן ששפכו ידי הכהנים. ולא פסולת אחרת כו' כו', (פה יברר במופת הכימיה אמיתות הענין, מה שאין מקומם להעתיק בזה). וגם עצמות ושן בהמות עוד נמצאים ביניהם אבל מאיזה מין קשה לברר.

„על ידי אלה זכינו לדון על מקום גבול החומה הישנה, אחרי שידענו כי מקום שפך הדשן היה מחוצה לה", עכ"ל.

הדברים נעתקו אז ב„המגיד", ועל זה הוסיף הרב והחכם הגדול הר"ר זכריה פראנקעל רב בדרעזדען ומדינת זאקשיין—במכתב עתו—לאמר: „כי שפך הדשן היה מחוץ לחומת ירושלם (עי' יומא ס"ח סנהדרין מ"ב), ויקום בדברי החכם הנזכר, כי שפך הדשן היה בצפון העיר (יומא שם), כידוע ששער דמשק בצפונה, ולא עוד אלא שגם דעת ר' יוסי (שם) שהיה במערב, יש להם יסוד, אחר שהגלים המה צפונית־מערבית".

* * *

התל הזה עמקו כארבעים רגל, היה נמצא עד שנות המלחמה סמוך למגרש שמעון הצדיק, מראהו היה דומה לאפר, במשוש־היד נרגש בעפרו שמנונית משהו כאשר נרגיש באפר כירה. כל צמח וכל עשב לא גדל על התל הזה. הרא"ם לונץ מעיר עליו: ילידי הארץ יקראו לו תל אלמסאבין (תל בתי־מלאכת הבורית) והמסורה תקראהו בשם „הר שפך הדשן". ועד היום לא באו עוד החוקרים לדעה אחת, מהם מחזיקים

עם המסורה כי פה שפכו את דשן הקרבנות; ומהם יתנגדו להמסורה וישערו כי התל הזה נצבר מאפר בתי מלאכת הבורית. והוא מוסיף ומעיר כי כבר נשלחה דוגמא מאדמת התל הזה לחוקר המפורסם פרופיסור ליעביג במינכען לבחנה בהפרדה כימית, ותהי תשובתו כי נמצאים בה חלקים רבים מיסוד החי ואין גם שמץ מיסוד הצומח, וגם מעורבים בה חלקי עצמות ושינים.—

הראשון בחוקרי ארה"ק הרב אישתורי הפרחי בעל ספר „כפתור ופרח" (עמוד ע"ו) מזכירו בזה הלשון: „וכן מקובל, בית הדשן לצפון ירושלם כמרוצת הסוס והוא תל קטן נמוך הרבה". ולדעת רבנן (זבחים ק"ו ע"א) מקום שפך הדשן הי' בצפונה של ירושלם חוץ לשלש מחנות, וכן דעת ר' יוסי הגלילי וראב"י, רק להראשון צריך שיקדים שם דשן ולהאחרון צריך שיהי' מקום משופך (מקום מדרון), רק דעת ר' אליעזר היא (זבחים ק"ה ע"ב), כי מקום שפך הדשן הי' במזרח העיר. וגם המסרה הזאת מובאת בספר הנז' (עמוד צ"ח), ובספר „אלה מסעי להר"מ חאגיז בשם האר"י. ואמנם יוכל היות כי היו שני מקומות מיוחדים לשפך דשן הקרבנות, ואולי אחד לקרבנות צבור ואחד לקרבנות יחיד, האחד במזרח העיר לרגלי הר־המוריה, והמקום הזה נשכח מאתנו, כי בהמקום הזה שפכו זה כחמשים שנה את כל עפר וזבל העיר, והשני הוא העקרי".

והתל הזה איננו עוד במציאות.

מלפני עשרות שנים באו הם הנכרים, ולקחו את כל עפרו ואת כל אשר בו. הם הנכרים, מתחשבים עם כל רגב־עפר, עפר ארצנו.

נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר

נופת צופים יהיו נאמרים
בחלקו של נפתלי (מדרש רבה)

עם גמר החוברת הזאת התבכדנו באורחנו הנכבד, אחד מידידי ציון וירושלם, לא בדבר שפתים כי אם בפועל כפים, בפעולות רבות ונשגבות לציון וכל קדשיה לירושלם וכל מפעליה: מפעלי ה ת ו ר ה ו ה ע ב ו ד ה, חונן ונותן עושה ומעשה מר נ פ ת ל י ב ן־י ע ק ב פ ייע ר ש ט יי ן הי"ו. גבאי אה"ק בעיר מאלדע, מאס. באמריקא, שבא לבקר את ירושלם עיה"ק משאת רוחו ונפשו.

האיש היקר הזה ראוי לברכה בשם ה' ובשם כל יושבי ציון וירושלם. ברוך הוא לבואו!

על זה התפללנו תמיד ואמרנו: מי יתן ובאו מהתם טובי חובבי ירושלם לראות בעיניהם את עטרת תפארת ירושלם במעשה הצדקה והחסד; לראות ולהתבונן אל כל חמדת ישראל בארץ־ישראל, בירושלם עיר הצדק, קריה נאמנה; לראות את כבודה והדרה: שכונותיה, פרוריה ומושבותיה, מפעליה ומוסדיה „מעשה אבות", אבותינו ואבות־אבותינו ראשי ומיסדי הישוב הישן־החדש.

וטוב מראה עינים מהלך נפש. עדי ר א י ה ישיבו שלום מעיר השלם אל בעלי ש מ י ע ה לשמוע מהם דברים כ מ ו ש ה ם.

* * *

„נפתלי בן־יעקב" מלא תמיד תפקיד חשוב ב„שליחות מצוה".—
ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך.

סע בדרך צלחה, ומה' תשא ברכה, בברכת ציון וירושלם, וזכתה ירושלם לראותך עוד הפעם בשובך לציון, בשוב ה' שבות עמו, לשוב שלום אל עיר ה' בקבוץ בניה לתוכה בשמחה.

זכרון לחובבים הראשונים חוברת א'.

בגליון הספרותי של „דאר היום" מי"ז סיון תרפ"ז, כותב המבקר הידוע ד"ר מ. ר.:

ה„ארכיאולוג" הירושלמי החביב, גרייבסקי, פותח בחוברת שלפנינו שורה של מונוגרפיות לרבני העיר הקדושה ועסקניה למלאת מאה שנה לבסוס הישוב האשכנזי האחרון בירושלם. לעינינו עוברים גדולי תורה ויראה, עשירים דבוקים בחכת הארץ ואנשי מעשה וצבוריות פעילה—חלוצים גבורים לפי דרכם שנשתקעו בארץ והניחו בה את היסוד הראשון לישוב עברי בקרבנות עצומים. המחבר מטפל ב„גלריה" של תמונותיו בחבה ובהרחבה אנקדוטית, ומביא לנו גם „קוריוזים" וגם דוגמאות של פעילות מצוינה. הנה ר' ניסן בק, המקבל את פני הקיסר האוסטרי פרנץ־יוסף בבית הכנסת של ר' יוחנן בן זכאי ואומר לו כי הוא האדריכל של הבנין ולמד את המקצוע בחדרו. הנה ר' עזריאל הויזדורף, הנוסע באניתו מטרייסט לא"י שני חדשים ותוקע בשופר על פי בקשת רב־החובל כדי להשקיט את זעף הים. והנה ר' יוסף ריבלין, „המיסד העיקרי של הישוב בירושלם". תואר שלא זכה לו איש זולתו אחרי הרמב"ן. הוא יסד י"א שכונות חדשות בירושלים, וירושלמי רוחני זה היה הראשון שהבין כי עתידנו הוא בישוב חקלאי.

זכרונות קדומים חוברת א.

הבולטין הארץ ישראלי מיום י"ג אדר פ"ה: *March 5th 1928*

THE ASHKENAZIC COMMUNITY IN JERUSALEM

Mr. Pinchas Grayevsky, the noted Hebrew chronicler of Old Jerusalem, has lately published a pamphlet containing important documents on the origin first years of the Ashkenazic Jewish Community in the Holy City. The present pamphlet is only the first number of a series which will be completed in the course.

57

יצאו לאור:

א) „זכרון לחובבים הראשונים".
ב) מכתבים על מושבות ארץ־ישראל.
ג) החרש והמסגר בירושלם.
ד) ניר לבית הלוי.
ה) חיי הקראים בירושלם.
ו) אבני זכרון.

עומדים לצאת לאור:

א) פנקסי השדרי"ם בירושלם, (משנת תר"ה והלאה)
ב) שלש כתובות הבאות כאחת:
א) כתובה קראית (העתקה מכתב־יד אשורי)
ב"נ) כתובה של השמרונים (בתולחא וארמלתא)
העתקה מכתב-יד לבונאה.
ג) מגנזי ירושלם.
ד) זכרונות קדומים.
ד) מכתבי השר משה מונטיפיורי ממנו ואליו.
ה) פירמנים מימי ממשלת תורכיה.

כתובתי בשמי:

פנחס בן־צבי גראייבסקי

ירושלם.

זכרון
לחובבים הראשונים

— חוברת י. —

החוברת הזאת כוללת

תעודות־הסטוריות

לבסוס הישוב האחרון של עדת האשכנזים בירושלם

נעתקו מגופי הכתבים הנמצאים בארכיונו של

הגאון רבינו **שמואל סלאנט** זצ"ל

שהיה רב ומנהיג ירושלם שבעים שנה.

ויצאו לאור ע"י

פנחם בן צבי גראיבסקי

ירושלם — תרפ"ח

דפוס סלומון, ירושלם

חמר ולבנים להההיסתוריה הירושלמית.

עשירה היא ירושלם בתעודות וכתבים עתיקים מהתקופה הראשונה אבל דא עקא שהעשר היקר הזה מפוזר ומפורד פה ושם: חבילות של נירות כתבי-יד שונים, מכתבים ושטרות חנוגעים לקורות ירושלם מלפני מאה ומאתים שנה אנו מוצאים אצל אנשים שונים מן הספרדים והאשכנזים, שירושה היא להם מאבותיהם ואבות אבותיהם, רובם ככולם אינם יודעים כלל מה כתוב בהם: אינם יודעים את ערכם וחשיבותם, אינם יודעים שכל שורה ושורה בכתבים האלה מרגלית יקרה היא להההיסתוריה הירושלמית, וכמה מרגליות כאלה עוד אפשר להחריזן על חוטי המשי, לזכרון בספר. טרם שתאבדנה כליל ולא יהיה זכר למו,— אבל ישנם ביניהם שאמנם יודעים המה את ערכם וחשיבותם, ובכל זאת אינם מתחשבים בדרישתנו, אינם נותנים להעתיק ולפרסם את "הירושה" שלהם הספונה וטמונה תחת התנור והכרים עד שתלך לטמיון והעש יאכל אותה.—

אלה "חמשמרים" משמידים את זכרונותינו, חוטאים המה נגד ההיסתוריה הירושלמית. וגדול עונם מנשוא!

***

חוב קדוש מוטל על כל אחד ואחד שיש לו, או רכש לו, תעודה או מכתב ישן הנוגע לקורות ירושלם להוציאו ממחבואו להראותו לעין כל, לגלהו, לפרסמהו בדפוס, אם על ידי עצמו או על ידינו,

אם על ידינו— בבקשה: להמציא לנו את **נופי הכתבים** ע"מ להחזירם כמו שהם, וכל דבר יקרא על שם בעליו.

הגבאי המנוח הר' החכם המצוין איש האשכלות בונה חרבות ירושלם
ומחולל הישוב החקלאי מוהיר יצ"ו משה סלומן בהריר מרדכי זצ"ל

אשר על ידו הונחה אבן הפנה של הבנין החדש
„בקור חולים הוספיטל" בשנת העת"ר

מקדש לרבי יואל משה סלומון ז"ל

בעל "יהודא וירושלם"
הדור השלישי למיסד הישוב האשכנזי בירושלם.
—נולד בירושלם י"ח אדר תקצ"ח ונפטר י"ב חשון תרע"ג—

אבי אביו ר' **אברהם שלמה זלמן צורף** ז"ל בא ירושלימה בשנת תקע"ב, וכל מעשי תקפו ופרשת גדולת מעשיו בעד הישוב בכלל ועבודתו ביחוד לפדיון החורבה ידועים המה ומפורסמים לכל.

בנו ר' **מרדכי סלומון** ז"ל, אביו של ר' יואל משה, הלך גם הוא בדרכי אביו, וישם כל מעיניו רק להגדלת הישוב ובסוסו, הוא היה הראשון שהגה את הרעיון של עבודת אדמה יהודית בארץ־אבות, לשם זה התישב באחד הכפרים ויקן לו בהמות וכלי מחרשה וישתתף עם האכרים בעבודת האדמה כדי לקנות לו את הידיעות הנחוצות. על ידו ועל ידי הר"ר ארי' הנאמן ז"ל נבנה בית הכנסת הגדול בית יעקב בחורבת ר"י החסיד.

וגם רבי יואל משה סלומון הלך בדרך זו להפריח את הישוב ולבססו על עבודת האדמה ובנין שכונות חדשות, וימי חייו בא"י היו שלשלת ארוכה של יסוד ישוב לבני ישראל בארץ ישראל, הישן והחדש, מהשכונה הראשונה "נחלת שבעה" עד "פתח תקוה ויהוד".

בימי בחרותו היה אחד מתלמידיהם המובהקים של גאוני ירושלם רמ"ל מקוטנא והגרש"ס זצ"ל. נוסף על ידיעתו הרחבה בתלמוד ופוסקי היה סופר ומשורר, חכם ונבון, רבים פנו לעצותיו וימצאו בהן מה שלבם חפץ ויהי מחשובי בחירי עדת האשכנזים שעמד תמיד בראש הנהלת כל עניני העדה יותר מיובל שנים ושאיפתו היתה תמיד: להנהיג בירושלם הנהלה צבורית נכונה על ידי בחירות כראוי, הוא היה אחד הכחות היותר מצוינים בארצנו וראש המדברים בכל שאלה צבורית העומדת על הפרק, עם דעתו התחשבו במדה הראויה; חביב היה אצל כל תושבי עירנו ורצוי לכל המפלגות. —

עמד בראש הנהלת בית החולים הצבורי "בקור חולים" ובשנת העת"ר הונחה על ידו אבן הפנה להבנין החדש של בית החולים הזה הממלא עתה תפקיד גדול וחשוב

דבר מותו יכול להחשב גם עתה כאבדה גדולה אבדה שאינה חוזרת להצבור האשכנזי הירושלמי כי לא עוד רבים כמוהו נמצאים בתוכינו שנסיון כה עשיר בשנים ובמעשים יהיה נלוה אחריהם. לא קם כמשה!

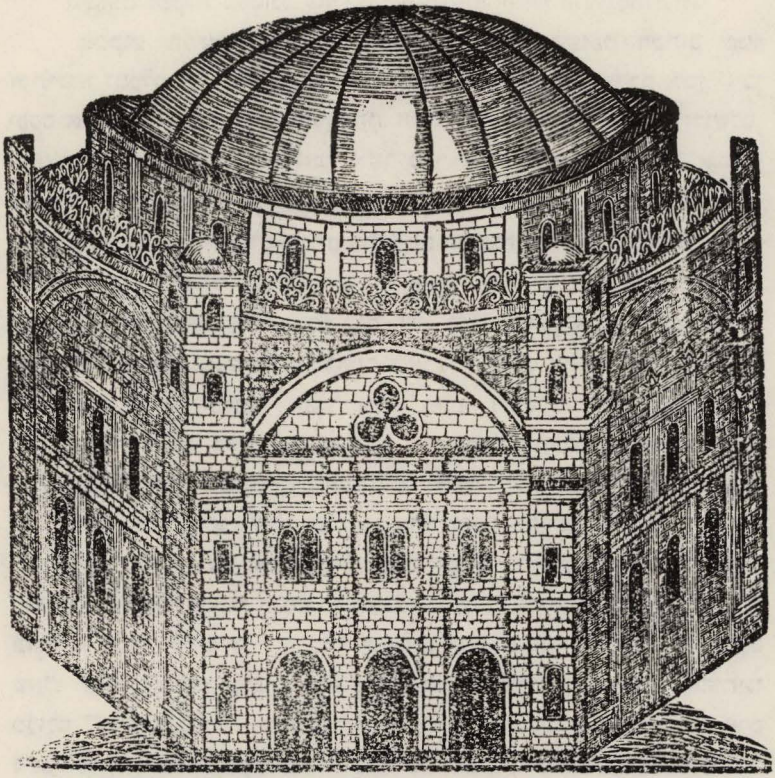
* * *

נוסחי המצבות מראשי מיסדי הישוב האחרון בירושלם:

מ"ק מהר"ר **אברהם שלמה זלמן** זצ"ל אשר הציל נחלת האשכנזים מיד הישמע' והשתדל בבנינה ובפרט בבנין הבית המדרש הנקרא בשם "מנחם ציון" ז"ע נלב"ע י"ט אלול שנת תרי"א לפ"ק

מ"ק הרב הטופלג י"א באמת מו"ה **מרדכי** בהרב המפורסם מוהר"ר **אברהם שלמה זלמן** ז"ל אשר טרח עם אביו ז"ל להציל חורבת ריה"ח זצ"ל מיד הגוים והשתדל בבנינה נלב"ע ביום ט' חשון ש' כתר"ו לפ"ק.

תבנית בית הכנסת הגדול **בית יעקב** בחורבת ר״י החסיד ז״ל

קורות בית הכנסת הגדול בית יעקב בחורבת ר׳ יהודה החסיד כתובים
בספר »שיר תפארת בית יעקב« להרי״מ סלומון ירושלם תרכ״ה.

אעלאם [כתב רשמי]

משנת 1252 (תק"צ)

לבטול החובות הישנים

רשום על גבי הכתב הזה:

נוסח שטר פטורין ע"כ החובות שהיו חייבים האשכנזים שהיו פעה"ק משנים קדמוניות, שאין האשכנזים הדרים עכשיו פעה"ק העי"ו חייבי' לפרוע מהם אפי' פ"ק וחתום בערכותיה' בח"י השופט הנקרא בלשונם קאדי המופתי ושאר יחידי המחכמה יר"ה.

במקום המשפט לפני אדונינו החכם הגדול השופט הכתוב שמו וכתיבתו למעלה בא ביום הזה הכתוב למטה מבחר אומתו ההכם זלמן *) בן יעקב אשכנזי, היהודי פקיד ממשפחת האשכנזים היהודים בע"הק ירושלם, והזכיר לאדונינו השופט הנזכר אשר כבר היה משנים קדמוניות אנשים ממשפחת האשכנזים היהודים דרים פעה"ק ירושלם מאנשי העולם, ולזו סכום ידוע מתושבי עה"ק ירושלם מגוים ומזולתם בריבית מאנשי העולם ונתנו למלווים שטרי חובות בכתב ידם כפי החוב והיו פורעים להם הריבית בכל שנה, וכי תקפו עליהם החובות ולא יכלו לפרוע אפי' הריבית וראו שאין להם תקומה ומנוח אלא בברחם מארצות האל, ונשאר דיר האשכנזים (פי' מקום דירתם כלומר חצר גדול שהיו דרים בו כל האשכנזים ובהכ"נ בתוכה זה בית תפילה) אשר הוא בשוק היהודים בעה"ק ירושלם חרבה מבלי יושב ממשפחת האשכנזים ושאי' יוכת שער עד היום הזה והבורחים נלב"ע לא נשאר מהם עד אחד, ועבר זמן מבריחותם עד עכשיו יתר על מאה שנה, גם מזה עשרים שנה והותר נתיישבו בכאן ממשפחת האשכנזים תושבי מלכות הנמסי והמוסקוף יר"ה פעה"ק ירוש' תחת הפרוסטיון כזולתם, וקמו עליהם בני המלוים שואלים החובות אשר לזקניהם והשיבום שאלו שלוו מזקניהם נלב"ע ולא נדעם. ואנחנו ואבותינו ואבות אבותינו מעולם לא דרכו בעה"ק ירושלם כי אם בזמן הזה. ולא נלוה משום אדם אפי' פ"ק, ונכדי הבעלי חובות מתריסים כנגדם באומרם אתם מכלל

*) הוא הוא הרב המפורסם ר' אברהם שלמה זלמן צורף ז"ל מחולל הישוב, אבי משפחת „בית סלומון" בירושלם.
עיין „זכרון לחובבים הראשונים" הוברת א' צד 7 פרק „הר"ר זלמן צורף ז"ל" וחוברת ח' צד 33 פרק קסע מזכרונותיו.

משפחות האשכנזים, וזה החוב אשר לזקנינו על משפחות האשכנזים. והשיבום אין אנחנו חייבים באלו החובות ואנחנו לא נדע אם אמת אם שקר ואפילו אם אנחנו אשכנזים אין החוב אלא על מי שלוח ולקח המעות בידו, ואין להם להתרים כנגדם בשום אופן, שוב הודיעו והקריבו משפטן לפני המלך יר"ה ויצא דבר מלכות בשנת אלף ומאתים וארבעה ושלשים כפי פסק ממעלת שיך אסלם (ר"ל הרב הגדול של הישמעאלים שהוא עומד בעיר קושטא יע"א), ששום אחד מבעלי החובות לא יהי' רשאי לתבוע החוב מהאשכנזים הללו יען עפ"י הדין אינם חייבים, גם בפעם הזאת נכמרו רחמי אדונינו השר הגדול מלך מצרים באהבתו ובחמלתו ברשות זו לבנות הדיר המפורסם בירוש' דיר האשכנזים הנז"ל להיותו מולכי לכל האשכנזים הנמצאי' בעולם טיום הוסדה הארץ ועד עתה, והיתה הרשות לבנותו כמו שהי' עפ"י הדת, וגם נתן לנו רשיון מהדת לבנות, ובכן התחלנו לעסוק במלאכת הבנין ועכשיו קמו עלינו איזה מנכדי הבעלי חובות הנז' שואלים החובות אשר לאבותיהם הראשונים ומוציאים שטרי חובות ואומרים שהדיר ממושכן לחובותיהם, והאמת שלא יתכן היות בידם שטר שממושכן בידם, ואולם יתכן ימצא אצלם שט"ח בסך ידוע בריבית לא עוד, ושאל הפקיד הנז"ל מאדונינו הדיין הנז"ל שיודיעהו דבר המשפט בזה, אי לזאת הודיע אדונינו ומורינו השופט הדיין הנז"ל להחכם זלמן הפקיד הנז"ל ושאר היהודים האשכנזים ברין יען שהענין הוא כך והלוים כבר נפטרו ומן הנמנע שיהי' בשטרי החובות כתוב שמשכנו בידם הקרקע הנז', א"כ אינם חייבים היהודים האשכנזים העומדים פעה"ק ירוש' אפי' פ"ק מהחובות הנז' שלוו האשכנזים באותו זמן יען שהלוים נפטרו לב"ע ולא הניחו עזבונות, א"כ לא יתחייב שום א' מבני דתם לפרוע חובותיהם ולא יתחייב הבן לפרוע חוב אביו כשלא ירשו כיון שלא היה לו יתרון על זולתו ולא יוכלו זרע הבעלי חובות להתרים נגד האשכנזים הנזכרים להיותם בונים חורבותם כלל, אם הדיר לכולל לא יתכן שימשכנוהו יען הוא לכל האשכנזים שבעולם ואין לשום יחיד לו יתרון על זולתו כי יד כולם שוה בו כמו הדירים אשר זולתם פה מאוה"ע והודיעו הודעה זו אמיתית עפ"י דתם, ושאל הפקיד הנז' תכתב זאת להיות לזכות ולראי' ע"ד המשפט לעת הצורך

נכתב ונחתם ביום ששי להו' תשרי שנת אלף ומאתים ושנים וחמשים.

את קסתי נתתי אני הבא עה"ח עדותי זו מידי היתה זאת העתקת כתבא די רשים בסדר עליון מלשון ערבי ללשון הקודש כפי ידיעתי בשתי חלשונות וכל מאי דאפשר להשתדל שלא יוחלף כוונת המילה או המילות אם בקצורם או בהרחבה כידוע לכל יודע לשונות ורגיל בהעתק מלשון ללשון כי מעולם לא יפול הלשון על זולתו וההכרח להקדים ולאחר, מילה תתפרש בשתים או בשלוש וידיעת ההפכים אחת היא, ומה שחנני ה' ידיעה עשיתי השתדלות נמרץ לבל יחסר בהכונה, ביכול הכתוב מדבר ולמען תחי' לעדח קושט דברי אמת כתבתי וחתמתי שמי פעה"ק ירושלם ת"ו שליש הראשון לחודש טבת דהאי שתא התקצ"ז ליצירה ושו"ק.

זה שמי צעיר יוסף זאמירו ס"ט בלא"א ועט"ר זכרי' זאמירו זללה"ה.

הערה :

כל מה שיש לנו להוסיף ולהעיר על זה ועל כל כיוצא בזה נפרסם באחת החוברות הבאות. המו"ל

אעלאם [כתב רשמי]

משנת 1252 (תק״צ).

(לקיום רכוש החורבה ומצריה)

ב״ה.

במקום המשפט אשר את פני גדול אדונינו השופט הכתוב שמו למעלה יר״ה כאשר נהיה מאמר הנכבד מפי עליון השר הגדול האדיר יר״ה ברצון הבורא יתעלה המתוכן ביום אחד ועשרים בחדש רביע אוול (שהוא לחשבונינו ח׳ תמוז) משנתנו הנזכרת מטה. לשם אדונינו השופט הנזכר רומז כוונתו המעולה רשות ליהודים האשכנזים המתישבים היום בעה״ק ירוש׳ לבנות הדיר שלהם ההוה בעה״ק ירוש׳ המפורסם בשם דיר האשכנזים בשוק היהודים המוחזק שהוא קרקע שלהם עפ״י שטר עשוי כדת אשר בידיהם שעפ״י שטר הנז׳ נתנה רשות מפי עליון ושיהיה הבנין עפ״י מאמר הדת כאשר היה בנוי מקדם, בא ביום הנז׳ למטה מובחר אומתו החכם זלמן מארפו בן יעקב אשכנזי פקיד משפחת האשכנזים בעה״ק ירוש׳ והוציא מתחת ידו המאמר העליון ושאל שנעתיקהו בפנקס הערכאות ושאל לשלוח לראות ולעמוד על בוריה של החורבה הנז׳ ומצריה ומה שצריך להבנין לשירשה אותו אדונינו השופט יר״ה לבנות כאשר נתנה רשות מאת אדונינו השר הגדול יר״ה. השיבו אדונינו השופט יר״ה הנז׳ לשאלתו וזימן מצידו להכותב (הוא המשנה שלו) ולמתורגמן שלו סיד כאליל ביק אל סאלח ושמש גדול חסין אגה אסלאמבולי ומשרתו עאלי בן עבד אללה ואנ׳ עוצמאן נמר ראש הבנאים בעה״ק ירושלם כעת והלכו וראו הדיר הנזכר בחברת מע׳ היקר ומאד נעלה אל סייד אל חאג׳ מחמד טאהר אפנדי אלחוסיני אל מופתי בעה״ק ירוש׳ ומעלת אחמד אגה בורשה ממעלת המוסלים של עה״ק וזולתם

ומצאנו הדיר הנז׳ חרב ושמם מטולא עפר ומבונה ומקורה מני׳ צדדים תחתיי׳ ושניים וצריך לתקן תוכו ולשופו ולההזירו לכמות שהיה, הנה לצד מערב שבו החנויות על גבם חרב לגמרי עד היסוד בה, ובכן מרד ראש הבנאים הנז׳ אורך צד המערבי מדרום לצפון ממקום הנק׳ אל מארנה עד חצר הידוע בשם חצר בני אבו עבד ונמצא שלשה והמשים אמה וחצי, ומצד מזרח אורך מהמראגה הנז׳ עד חצר בני נמר חמשה וארבעים אמה, ומרד הכותב ממזרח למערב ונמצא גם הוא חמשה וארבעים אמה ונוכה הבנין עד מקום קרוי הבית אחד עשר אמה וחצי באמת הבנין, ונמצא מיצרי החורבה הנז׳ מצד מזרח חצרות בני נמר וכזאת מצד צפון חצרות בני נמר וחצר בני אבו עבד ומצד מערב דרך המלך העוברים ושבים בו בני אדם, ומצד דרום המקום הידוע בשם אל מראגה שעל המקום הנז׳ טוען החכם הנז׳ שהוא מקרקע הדיר הנז׳ ולא נתאמת כעת ונשאר הדבר לזמן שיבורר הענין, ונמצא ברוח מערבית הנז׳ אחד עשר חנויות מהם ביד המופתי איפנדי הנז׳ חמשה חנויות שבנה אותם, וביד בנו סיד מוצטפה אפנדי שני חנויות שקנה אותם מבן צאדק נמר בשני אלפים גרוש ומאה גרוש. וביד סיד מחמד הנקיב שני חנויות שהוא בנאם,וביד יוסף אגה אל נ׳אעוני חנות א׳ שבנאה,וביד סיד מחמד שלבי חנות א׳ קנו בנינה מסיד נור אל דין מחסין נמר, ומנו כולם והודיעו לשופט הנז׳ על כל זה,ובכן הקביל החכם הנז׳ על עצמו וגם מצד פקידתו ע״כ האשכנזים הנז׳ על אודות האחד עשר חנויו׳ הנז״ל, היותם מכלל בתים הת[חתו]נות של הדיר הנז׳ ברוח מערבית ולסיבת חורבן הדיר הנז׳ בנו הנזכרים בקרקע הנז׳ ועשאום חנויות ונשתמשו בהם בלתי רצון ורשות מהאשכנזים בעלי קרקע הדיר הנז׳, ושאל שיחזירום לו החנויות הנז׳ להחזירם בתים לדיר כמו שהיו מקדם ושאלו להנזברים על זה, והנה המופתי סבר וקבל מהם שלשת אלפים ותשע מאות גרוש הוצאה שהיה לו בבנין החמשה חנויות הנ״ל וסילק רשותו מהם, גם בנו סיד מוצטפה אפנדי גם הוא סילק כחו ורשותו מהשתי חנויות הנ״ל אחר שקבל בידו מהם שני אלפים ומאה גרוש שזהו דמי מקנתם כנז״ל ומסר להם הב׳ חנויות הנז׳ וסיד מחמד שאכר אפנדי הנקיב נ״כ סילק כחו ורשותו מהב׳ חנויות אחר שגבה מהם בידו הוצאה שהוציא על בנינם והוא סך שלשת אלפים

גרוש ומסר להם החנויות, וסיד יוסף אל ג'אעוני ג"כ סילק רשותו מהחנות הנז' אחר שנכנה מהם שבע מאות וחמשים גרוש שהוציא עליה בבנינה ומסר להם החנות, ברם סיד מחמד הנז"ל שקנה מסיד נור אל דין הנז' יצא לטעון שהוא קנה מסיד נור אל דין מחסן אל נמר אשתקד וסיד נור אל דין בנה החנות הנז' כשטר עשוי בערכאות יוצא מתחת ידו המודיע שהוא מווקוף (פי' כמו קרקע הקדש) חסין קטיע ושכר אותה מהממונה על הוואקוף ובנאה ואינו מאמין היות החנות הלז מכלל בתי הדיר הנז' והפשנו בפנקס הערכאות בפנקס הקדש חסין קטיע הנז' ולא מצאנו שום זכר כלל לחנות הנז' בתוך קרקעות הוואקוף הנז', ובכן שאל אדונינו השופט מהחכם זלמן מארפו הנז' ברור על טענתו והזמין לו עדים לסיד אברהים אפנדי אל דקאק וסיד מחמד עבד אל חיי אפנדי אל ג'אעוני והעידו עדות גמורח כדת בפני סיד מחמד הנז' היות אמת שהאחד עשר חנויות הנזכרים שהם היום תחת הדיר הנז' ברוח מערבית שאחד מהם היא החנות אשר ביד סיד מחמד הנז' הם מכללות בתי הדיר הנז' התחתיים ברוח מערבית ולסיבת חרבן הדיר הנז' בנו הנזכרים בקרקע הנז' ועשאום חנויות ונשתמשו מהם בלתי רצון ורשיון בעלי קרקע הדיר הנז' ושהם יודעים זה ידיעה אמיתית שהאחד עשר חנויות הנזכרים מכלל הדיר הנז' עדות אמתית כדת רצויה ומקובלה כדת, וכאשר נתברר ברור עפ"י הדת היות האחד עשר חנויות הנז' מקרקע הדיר הנז' ונגלה בידיעת הבאים לראות החורבה הנזכרים שצריך בנין החורבה הנז' ושהענין כמו שהוא מוזכר לעיל, ובכן גזר אומר אדונינו השופט יר"ה שסיד מחמד הנז"ל ימסור החנות הנזכרת להאשכנזים, ובכן מסרה להם, ונתן רשות אדונינו השופט הנז' להאשכנזים הנז' ופקידם הנז' לבנות הדיר הנז' ולהחזיר קרויו (פי' הכתים) כמו שהיו ולהשיב האחד עשר חנויות בתים בתוך הדיר כמו שהיו וצוה עליהם שלא יוסיפו בבנין יתר על מה שהיה מקדם, ולא על היסודות הקדומים ולא יוסיפו לא ברוחב הבנין ולא בגובה כי אם עפ"י המדה שנמדדה ונזכרה עפ"י הדת מאמר ורשות וצווי אמיתי כדת מקובלת כדת ושאל לכתוב ההוה,להיות לראיה בידו לעת הצורך ולכך כתבנו האמת כמה שהוא מאי דהוה בח' אלול שנת אלף ומאתים ונ"ב (לחשבון אח"ע שהוא התק"צ לחשבוננו).

את קסתי נתתי אני הבא על החתום עדותי זו מידי היתה זאת העתקת כתבא די רשים בסדר עליון מלשון ערבי ללשון הקודש כפי ידיעתי בב' הלשונות וכל מאי דאפשר להשתדל שלא יוחלף כוונת המלה או המילות אם בקצורם או בהרחבה, דידוע לכל יודע לשונות ורגיל בהעתק מלשון ללשון כי מעולם לא יפול הלשון על זולתו וההכרח להקדים ולאחר ומילה תתפרש בשתים או שלש וידיעת ההפכים אחת היא ומה שחנני ה' ידיעה עשיתי השתדלות נמרץ לבל יחסר מהכוונה ביכול הכתוב מדבר, ולמען תהיה לעדה קשט דברי אמת כתבתי וחתמתי שמי פעה"ק ירוש' ר"ו בש"א לחדש טבת דהאי שתא התקצ"ז ליצירה.

זה שמי הצעיר יוסף ס"ט בלא"א ועט"ר זכריה זאמירו זלה"ה.

שטר משכנתא

בינ"ו עמ"י עש"ו

מודים אנחנו הח"מ חכמי ורבני גזברי ואמרכלי דבנין חורבות הנקראה בשם חורבות רבינו יהודה החסיד נ"ע השייך לכוללינו קדש אשכנזים פרושים הי"ו אשר זכנו ה' להעמיד חורבותיה ולבנותה בהר הק' בירושלם ת"ו הוראה גמורה כמודים בפני בד"ח, היות אמת וצדק שבכח המסור בידינו מיח"ם דכוללנו ק' נטלנו וקבלנו מיד הרב המופלג והמפורסם מו"ח מרדכי מינסקר היו סך שלשת אלפים וחמש מאות גרו"ש טו"ת ויפה הגיעו לידינו לטובת ולתועלת בנין החורבות הנזכר, ובעדם ובעבורם השכ[נ]נו לו ולב"ך השני בתי' אשר בחצר העליון בבנין הנז' העומדים בקרן מזרחית צפונית,ומצרי הבתים הם אלו: ב' פתחים וארבעה חלונות פתוחים לצד דרום, היינו פתח וב' חלונות לתוך המבוי סמוך לליוואן, ופתח ושתי חלונות להלאה מהמבוי ומרתף א' הסמוך לב' בתים הנז' מהמרתפים אשר תחת הבתים הסמוכים לצד דרום, וחלקם בחצר ובבור ובבה"כ ושפכי ונטפי וכל מין זכות הנלוה ומתייחס לשני הבתים הנז', גם חייבנו א"ע לתקן להרב הנז' בית תבשיל וביה"כ מיוחד לבתים הנז', הכל כאשר לכל השכננו למע' הרב מוהרמ"מ הנז' משכנתא גמורה בתורת נכייתא עשוי' כהוגן וכתחז"ל משכנתא משופה ומנוקה מכל מין טוען ומערער שבעולם, נמנה ומתחיל המשכנתא הנז' מיום דלמטה עד עבור חמשה שנים רצופים. ובעבור החמשה שנים יחשב השנים שעברו וינוכה שלשה גרוש לשנה שכירות הבתים הנז' והמותר להחזיר לו בשלימות באין אומר ואין דברים בלי שום פוצה פה ומצפצף כלל וכלל ובפירושא אתמר בתנאי גו"ש כתנאי בני גוב"ר כתחז"ל שבכל עת אשר יזדמן בע"ה לפני הרב מוהר"מ הנז' לקנות איזה בית פעה"ק ת"ו, אזי מעתה ומעכשיו חייבנו א"ע וב"ך להחזיר לו ולב"ך כל המעות הסך הנז' תכף ומיד בלי שום עכוב כלל אפי' בתוך החמשה שנים הנז', וקבלנו עלינו ועל ב"ך להעמיד למהר"מ הנז' וב"כ את הבתים הנז' כל ימי משך המשכנתא באחריות גמורה על כל החורבות הנז' וכל מין הכנסה חשיך לה שעבוד

גמור, לפצות ולהריח כל מין טוען ומערער שבעולם מעל הבתים הנז' הן ב"ב ושאינו ב"ב, כל האמור נעשה ונגמר מידינו דח"ל בכל אופן היו"מ ומספיק לפו"ד כהוגן וכתחז"ל וחומר וחזק שט"ד כחו"ח כל שטרי משכנתא בנכויתא הכשרים דנהיגי בישראל העשויין כהוגן כתחז"ל ולא יורע כו' ולא יופסל כו' והכל דלא כו' ודלא כו' בביטו' כו' ובפיסול כו' לדעת הרשב"א זלה"ה. והכל בקנו"ש במדל"ב כתחז"ל שקנו אחרים מידינו לקיום כל האמור בלי שום שינוי ותמורה כלל, ועד"א וצדק באנו עה"ח שלהי חדש מרחשון שנת הת"ק ותשעים ושבע לפ"ק פעה"ק ירושלם ת"ו והכל שריר וברויר ונכון וקיים.

נאם צבי הירש במוהר"י זלה"ה

נאם נתן נטע בהרב החסיד מוהר"מ מענדל זלה"ה

נאם דוד בלאמ"ו מוהר"ר ראובן בהרב וואפין

ונאם אריה בא"א מו"ה ירחמיאל זלה"ה נאמן הכולל

נאם אברהם שלמה זלמן בא"א מוהר"י זלה"ה

נאם נתן נטע בא"א מ"ו הח' המפורסם מו"ה סעדי' זצלה"ה

נרשם בצדו:

השטר הנז' סלקו בוילנא ולא נשאר מגיע ע"ז אף פ"א.

ע"א חורבת ר"י החסיד

ב"ה

דא תהא למיקם איך אמו"ץ שבפנינו עדים הח"מ נעשה ונגמר האופנים המבוארים למטה בין מע' הרבנים הנזברים ומשגיחים בכל ענייני ר"ועלת המקום קדוש חורבת רבינו יהודא החסיד זיע"א ואלה שמותם: היינו הרב המפו' מוהר"ר אברהם שלמה זלמן נ"י, והרב מו"ה אהרן זעליג נ"י והרב מו"ה דוד מלאמזע נ"י, והרב מו"ה ארי' נ"י, והרב מו"ח משה בהריצ"ח נ"י, ובתוכם הרב מו"ה דוד טעבלי ברלין נ"י אשר הוא גזבר וגם נאמן על הקופה מהמקום ק' הנ"ל.

הנה הרבנים הנקובים הנז' קיימו וקבלו עליהם בקנו"ש במדל"ב מ"כ כתחז"ל שלא יעשו שום דבר בעניני המקום ק' הנז' כ"א בהסכמת רובם ככולם דוקא, הן בעניני הכנסה והן בעניני הוצאה של המקום ק' הנז' ובפרט בעניני בנין הביהכ"נ הגדולה בעזה"י, הן בכל ענינים הנצרכים לעשות כדי להשיג הרשיון מהמלך על בנין הביהכ"נ והן בגוף הבנין שנזכה בעזה"י וכמו כן בכל שארי הענינים הנוגעים להמקום ק' הנז"ל הכל כאשר לכל יעשה עפ"י הסכמת רובם של הששה נזברים הנז"ל ומפורש נאמר שהרוב דיעות יהי' בזה האופן דוקא היינו שיסכימו שנים מהשלשה שאינם מהממונים של הכולל שהם הראש"ז והר"א זעליג והר"ד הנז"ל והסכמות שני דעות מהשלשה שהם מהממונים כידוע והם הר"ד טעבלי והרב ר' ארי' והר"ט הנז"ל, עפ"י הסכם הרוב בנ"ל יצאו ויבואו כל ענייני המקום ק' ולא יעבור כתיב, גם מפורש קיבל ע"ע הרב מו"ה דוד טעבלי הנז"ל בקנו"ש במדל"ב בל יתן שום מעות מקופת המקום הנז' אשר ת"י לשום ענין בלתי אם נועדו רוב המנויים הנ"ל כמבואר למעלה דהיינו שני דיעות מהגבאים שאינם מהממוני' דכולל כנ"ל ואחד מהשלשה גבאים שהם מהממוני' הכולל והסכמת הר"ד טעבלי עמה', בהסכם כזה יתן מעות לכל אשר יוסכם בעניני המקום ק' הנ"ל ועפ"י צעטיל שיהי' חתום בח"י הגבאים המסכימים לאותו ענין, באופן הנז' דוקא אך לא בשום שינוי ואופן אחר כלל וכלל.

כל הנז"ל נעשה ונגמר בכי טוב באסיפת כל הרבנים הגזברים והנאמן

הנקובי' בשמות' הטובי' לפעלה,ברצונם הטוב והגמור ובחיוב נו"ש שלא ישונה מכל המבואר לעיל שום שינוי ותמורה כלל והכל נו"נ דלא כו' ודלא כו' ודלא כו' בביטול כו' ובפיסול כו' לדעת הרשב"א זלה"ה וקנינו אנן סהדי דח"ל מידי הרבנים הנז"ל מיד כל או"א קנו"ש במדל"ב מ"כ כתחז"ל על כל הכתוב ומפורש לעיל ולמען תהי' זאת לעדות ולרוזי' מהימנא באנו עה"ד יום נימל ט"ז לחו' אדר ראשון שנת תרי"א פעי"ק ירוש' ת"ו והכל שו"ב וקיים.

נאם אברהם יצחק בא"א טו"ה צבי הירש פרוש ז"ל סו"נ הכולל

נאם אברהם ליב ב"מ יצחק ז"ל

ליתר תוקף ועוז ע"כ הנז"ל חנה אנחנו בקודש באנו בעצמינו עה"ח מודים אנחנו הח"מ בהודאה נשו"ק איך שכל הכתוב ומפורש לעיל, הן הן הדברים אשר נמנינו ונמרנו בשלום יחדיו וברצון כולנו בחיוב גו"ש בל ישונה מכל הנז"ל והכל נו"נ בקנו"ש במדל"ב שקנו העדים כנ"ל דחתימי לעיל מיד כאו"א מאתנו הח"מ בעת אסיפתנו יחד לקיים כל הנז"ל בלי שום שינוי ותמורה כלל, והקב"ה יהי' בעזרנו להקים ולרומם חורבות אלקינו ויקרב גאולתינו בבי"א.

ובכן ע"ד האמו"ן בכל הנז"ל באנו עה"ח יום הנ"ל שנת הנ"ל והכל שריר וברור וקיים.

דוד טביא מלאמזא*)
דוד חוא הקטן טעבלי ברלין
אריה בא"א טו"ה ירחמיאל זלה"ה נאמן
משה בהרי"צ זלל"ה חאסלאוויצר
אהרן זעליג בא"א טו"ה מנחם מן זצ"ל

*) הוא אבי זקנו של ר' דוד ילין.

ב

ב"ה

להיות כי בשנת תק"צ ויו לפ"ק התאספו ובאו יחד, ראשי ומנהלי ומשגיחי עדת ישורון כוללינו ק"ק פרושים הי"ו בפעה"ק ירושלם תובב"א לראות ולעיין בצ"צ באמונה. המה ראו את רבת המכשלה אשר היתה מהעדר מקום תורה ותפלה דרבים לציבורא קדישא, כי הבהמ"ד אשר הי' אז הי' קטן מהכיל עד שהיו עומדים צפופים, והרימו מעם איש נבחר אשר יעסוד בהיכל מלך להוציא מאמר ורשיון על בנות חורבה א' מחורבות ירושלם היא נחלת אבותינו קדושה הראשונה מקום חורבת הרב רבינו יהודא החסיד ז"ל,ה"ח הרב המופלג המפורסם מוהר"ר אברהם שלמה זלמן הי"ו,ותלי"ת חפץ ה' בידו הצליח והביא המאמר מהמלך והחלו בעזר ה' לבנות הנהרסות ולנטוע הנשמות, עדי כי נבנו בעזר ה' הבהמ"ד והבתים הבנויות לתלפיות.

אמנם הן כל אלה נוחם יסתר מאתנו, ודאבה נפשנו ותכלינה עינינו מראות והביט במקום הבהכ"נ החריבה והשוממה עלה כולה קמשונים כסו פני' חרולים, מאין לאל ידינו לשכלל היכלה, כי אין לכסף מוצא להוצאות הטסתעפים לזה להוציא מאמר חדש מהמלך יר"ה להקם אותה מתליו' ברחבת ידים, וגם כי עדיין לא יצאנו ידי חובותינו מאשר כבר נבנה בעזר ה', בכן שמנו אל לבנו עד מה אנחנו מחשים בדבר הזה ומדוע תחי' המצוה הזאת כגחלת אשר לא הופחה מעמיא עמויא ואזלא, ציון היא דורש אין לה מכלל דבעי דרישה, ואיככה נוכל וראינו היותה עתה ברפיון ושפלות ידים.

אי לזאת התאספנו יחד אנחנו הח"מ באשר כבר החלנו בהמצוה הזאת ומוחזקים בה,ומאז נתקשרנו כמבואר בכתב התקשרות הנעשה בשנת תק"צ ויו הן בעת התקשרנו מחדש להכנם בסוסרות אהבת ציון וחיבת ירושלם ולברך על המוגמר,והנה אנחנו בקדש מהח"מ אשר אנו בכתובים על הכתב התקשרות הנ"ל היינו מו"ה אברהם שלמה זלמן נ"י הנ"ל ומהור"ר יוסף זונדל מסלאנט ומוהר"ר נתן נטע בהר"ם ז"ל ומוהר"ר אהרן זעליג ומוהר"ר דוד מלאמזע ומהר"ר ארי' במהו"ר ירחמיאל ז"ל על מקומנו נהי' לשלום בגזברות ונבאות המ"ק בגמר המצוה אשר מוחזקת בידינו מאז, עוד הספנו עלינו את

ידידינו הרב הגביר מוהר"ר דוד טעביל נ"י בהגאון מוהר"ש ז"ל מלונדון להיות הוא גזבר ונאמן לכל מיני הכנסות אשר יבואו מאיזהו מקומן שי' הכל יובא לידו, ומידו יצאו עפ"י הסכם הגזברים ורובם ככולם, גם את ידידנו הרב מוהר"ר משה נ"י בהרי"צ ז"ל להיות גם הוא גזבר ורואה חשבון להוצאות והכנסות של המ"ק הנ"ל, גם הרב ר' דוד מלאמזע יחי' רואה חשבון עם הר"ם הנ"ל, עפ"י השמונה נסיכים הנ"ל יתנחנ נמר חמצוה הלז והמה יחד יתעסקו ויתאמצו בעזר ה' הגומר עלינו להמציא מיני הכנסות בגמר בנין הנ"ל ולפרעון חובות אשר כבר עלה על המ"ק הנ"ל, ובפירוש קבלנו עלינו שלא נערב שום ענין של כולל קופת ענייים לקופת המ"ק ולא של המ"ק לכולל, וגם קבלנו אנחנו הח"ט לאשר ולקיים ככל התקנות המבוארים בכתב הנכתב בתק"צ ויו, ואני הנאמן הח"ט קבלתי ע"ע שלא אוציא מת"י אפ"א של מעות חמ"ק בלתי רשות השבעה נזברים הנ"ל ורובם ככולם, ובפירוש הותנה שבנסוע א' מאתנו הגזברים הנ"ל והח"ט לאיזהו מקומן הרשות לו להעמיד אחר תחתיו עד בואו לשלום, כל הנ"ל נעשה מאתנו בתוקף כל המבואר בכתב הנ"ל וכתוקף כל התקנות דנהגי בישראל ולא יעבור כתיב, והמקום יחי' בעזרינו ויגמור לטוב בעדינו כי לזאת יקרא חפצי בה. הכ"ד הבאים עה"ח אנחנו ראשי ואמרכלי וגזברי המ"ק חורבת הרי"ח זצוק"ל החותמים בח' סיון תר"ח לפ"ק פעה"ק ירושלם ת"ו.

נאם אברהם שלמה זלמן ס"ט
נאם נתן נטע בהרב אאמ"ו החסיד המפו' מוה"ר סעדי' ז"ל
נאם אריה בא"א טו"ה ירחמיאל זלה"ה נאמן
נאם יוסף זונדל בהרב מוה"ר בנימין זללה"ה מסלאנט
נאם אהרן זעליג בא"א מו"ה מנחם מן זצ"ל
נאם דוד הוא הקטן טבלי בהה"ג מ"ו שלמה זצ"ל אבד"ק לונדן
נאם דוד בלא"א מו"ה יהושע ז"ל טביא
נאם משה בהרב המנוח מו"ה יצחק זלל"ה האסלאוויצר

חצר הכולל

בינ"ו עמ"י עש"ו

להיות שיש פעה"ק ירוש' ת"ו חצר אחד בשם יקרא בערבי דאר אל תופאחה, והטולקי של החצר הוא של הגוי הנקרא טאנ'ו אל ג'אעוני וקרוביו ובני משפחתו, וחזקת החצר הנז' לפנים היתה של המנוח הח"ר אברהם בדרשי נ"ע, ולתועלת האלמנה ויתומה קטנה שנשארו מהחר"א הנז' ולצורך מזונותיהם מכרו הב"ד יב"ץ דפעה"ק ת"ו את חזקת החצר הנז' בכח ב"ד יפה להטובים השנים חח"ר יצחק הכהן פרחי' וגיסו הח"ר יא'ושע זכורת מכירה גמורה בכל חזק ותקף כאשר מפורש יוצא בשטר מכר חזקת החצר חעשוי' בכח ב"ד יפה כהוגן וכתחז"ל, וחנה החצר הנז' במצריו פרסומו יספיק ויש בו עליות ותחתיות ובחצר העליון יש בו בית גדול עומד לצד מזרח ופתחו פתוח לצד מערב ובו ב' חלונות נגד הפתח לצד מזרח פתוחי' לר"ה, עוד יש בו ג' חלונות לצד צפון פתוחים לחצר התחתון ובתוך הבית הנז' יש בית קטן, עוד יש בחצר הנז' העליון ג' בתים עליהם, לצד מערב ופתחם פתוח לצד מזרח ויש להם חלונות לצד מזרח וגם לצד דרום יש בית התבשיל ובית הכסא של כבוד, ובחצר התחתון בכניסת החצר יש ב' בתים אחד לצד דרום ופתחו פתוח לצד צפון. וא' לצד צפון ופ"פ לצד דרום ובצדו בח"ך ובית קטן, ומצד מערב החצר הנז' בית ופ"פ לצד מזרח ובצד דרום שם ליוואן א' שהוא תחת החצר העליון ושם באר מים ובצד חבור שם בית לצד מערב ופ"פ למזרח וכנגדו בית א' לצד מזרח ופ"פ לצד מערב, ובצד דרום בית א' ופ"פ לצפון ובצד הבית הנז' יוצא לחצר קטן אשר בו מרתף א' ובית קטן חרב.

הן עתה כן באו לקדמנא נחנו סהדי דח"ל האשה הכבודה מ' לאה ת"מ המ' מרקאדא הי"ת, ואח"כ בעלה הח"ר יצחק הכהן פרחי' הי"ו ואמרו לנו היו עלינו ע"נ וקנו מידינו קנו"ש במדל"ב כתחז"ל, היות אמו"ן שנתרצינו ברצון נפשינו בלי שום זכר אונס ופתוי כלל, נטלנו וקבלנו מיד הרבנים המובחקים מלאים זיו ומפיקי' ראשי מטוני ומנהלי עדת הק'

אשכנזים פרושים הי״ו דפעיה״ק ירוש׳ תוב״ב מקופת כוללותם סך אלף ושלש מאות גרוש מעות בעין טו״ת שעלו ובאו לידינו במשלם עספ״א, ובעדם ובעבורם, מכרנו לרשות וזכות הכולל קדש הנז׳ את חלק חזקה ותפיסה ושליטה שיש לנו בהחצר הנז׳, היינו חצי חזקת החצר הנז׳ השייך לנו כנז׳ מכירה גמורה בכל תשמישיה והנאותיה ומוצאיו ומבואיו בכל הגלוה ומתיר״ם אליו באורך וברוחב עומקא ורומא מתהומא דארעא עד רום רקיעא, הכל כאשר לכל מכרנו מו״מ לכולל ק׳ הנז׳ בעד הסך הנז׳ שקבלנו מהם האמור, מכירה שרירא וקיימא מכירה בעין יפה ובספ״י מכירה גלוי׳ ומפורסמת לכל, כתבוה בשוקא וחר״מוה בברא דלא תהוי כמילתא טמירתא אלא גלוי׳ ומפורסמת לכל, מכירה חתוכה וחלוטה כדין וכהלכה בלי שום שיור ותנאי כתוב ובלתי כתוב בעדים ובלתי עדים מכירה לצמיר״ות לדורות עולם, מכירה עלמין דלא למיהדר בה ודלא להשנאה מינה מן יומא דנן ולעלם מכירה עשוי׳ לזכות ויפוי כח הקונים הנז׳ לטובת הכולל ק׳ הנז׳ באופן היו״מ ומספיק לפו״ד וכתחז״ל, ומעתה ומעכשיו סילקנו ידינו וכחנו ורשותינו ויד וכח ורשות ב״ך מעל כל זכות חזקה ואחיזה ותפיסה ושליטה של החצי החצר הנז׳ והנלוה ומתייחם אליו סילוק גמור ולא שירנו לנו ולא לב״ך בחלקינו שבחצר הנז׳ שום שיור של זכות כלל ואפי׳ כדי נעיצת יתד קטן, אלא הכל כאשר לכל קם למקנה להכולל ק׳ אשכנזים פרושים היו׳ הנז׳, וכך אנחנו אומרים למע׳ הרבנים הקונים הנז׳ הי״ו זילו זכו וקנו והחזיקו בחצר הנז׳ ומו״מ יהי׳ רשות לכם ולכל ב״ך ולכל הב״א לשרת בק׳ לדור ולהשתמש לבנות לסתום ולגדור ולפרוץ ולמשכן ולהשכיר ולהחליף ולתת במתנה ולעשות בחזקת החצר הנז׳ כחפציכם ורצונכם ואינש לא ימחא בידיכון ולא ביד ב״ך ולא ביד הב״א לשרת בק׳ מער״ה ועד עולם, וכך אנחנו אומרים להקונים הנז׳ בעיתו קנו בכספא אי בעיתו קנו בשטרא וסברו וקביל׳ו וקנו בכספא שנתנו לידינו ובאו לידינו ורשותינו משלם כל הסך הנז״ל ובשט״ד דכתיבנא וחתימנא בי׳ ויהיבנא יתי׳ בידיהון וסמכא דעתייהו הקונים הנז׳ לקנות בשתיהם כי שניהם כאחד טובים וכו״מ קם חזקת החצר הנז׳ בכל הגלוה ומתייחם אליו באורך וברוחב עומקא ורומא לחק״ק הנז׳ למקנה גמורה ולחזקה שלימה להם אחוזת עולם

לדורות עולם, ומו"מ חייבנו א"ע ואת כל ב"ך בשעבוד גו"ש להעמיד ולקיים חזקת החצר הנז' ביד הקונים הנז' וב"כ והב"א לשב"ק העמדה גשו"ק משופה ומנוקה מכל טענה וערעור ולסלק ולהסיר ולהדיח ולהפיץ מעל הקונים הנז' וב"כ כל מערער תובע וטוען איש או אשה גדול או קטן קרוב או רחוק יאודי או מעם אחר אשר יקום לערער על מכירה דנא לסלקם מעל הקונים הנז' וב"ך והב"א לשרב"ק סילוק גו"ש באופן שלא ימשך להקונים הנז' ולא לב"ך והב"א שום נזק והוצאה מחמת הערעור החיא עלינו ועל ב"ך ליחדר, הכל שעבוד גו"ש מקרקעי ואנ"מ דקנינו ודנקנה כולהון יחזון אחראין וערבאין להעמדת חזקת החצר הנז' ביד הכולל ק' הנז' מעתה ועד עולם, ובנאמנות גמורה שהאמננו עלינו את הקונים הנז' וב"ך והב"א לשרב"ק נאמנות גמורה ומפורשת כשני עדים כשרי' ע"כ אשר יאמר כה"ז מבלי לחייבם שו"ש קו"ח והד"ר בעולם וכל הנז"ל נו"נ מידינו דה"ל בכל אופן היו"מ ומספיק לפו"ד כתחז"ל והכל דלא וכו' ודלא וכו' בביטול כו' ובפיסול כו' לדעת הרשב"א וחו"ח שט"ד כתו"ח כו' ולא יופסל כח שט"ד לא משום חי"ל וי"ל, ולא משום צד ואופן שבעולם ולעולם תחא יד בעהש"ט על העליונה וקנינו אנחנו סהדי דה"ל מיד האשה מ' לאה המ' מרקאדה ת"מ הי"ת ואח"כ מיד בעלה הח"ר יצחק הכהן פרחיי' הי"ו קגו"ש במדל"ב כתחז"ל לאשר ולקיים את כל הנז"ל בלי שום שינוי ותמורה כלל. ועל דבר אמו"ץ חתמנו שמותינו שליש ראשון לחדש טבת שנת חמשת אלפים וחמש מאות ותשעים וששׁ לפ"ק פעה"ק ירושלם ת"ו והכל שריר וברור וקיים.

ע"ה אברהם ברי"ץ אשכנזי

נאם אברהם באדמו"ר המנוח מוהרי"ץ ז"ל מחאסלאוויץ יע"א

נאם משה יצחק בא"א מוה"ר בצלאל הכהן נ"י

מעל גבי התעודה הזאת רשום: No 16
שטר מכירה מחזקת "חצר הכולל" אשר שם "התנור" וזה שייך לכוללינו אשר קניתי בחסדי ה' לטובת ענייים בשנת תקצ"ו לכוללנו כולל פרושים הי"ו.

נאם אריה הנאמן

דיני חזקה

ב"ה

להיות שזה זמן רב שאחב"י צווחי ככרוכייא ותהי צעקת העם גדולה בענין שכירות הבתים כי הם נכווין בחמי חמין, וילונו העם על בעלי החזקות ששוכרים מהגוים ומשכירים לפי רצונם ומרויחים הרבה ומסיבה זאת כי יחם לבבם של השוכרים, הן בעון כאן נמצא וכאן הי' קצת מבני עמינו שיצאו מן המרכז והלוך הלכו אל הגוים בעלי החצר ומוסיפי' על השכירות וארעא אזלא ומדלדלא, עד שעלה שכירות הבתים למעלה עקרבים, עד כי כשל כח הסבל ובעוה"ר מלבד הניזקין וחבלות עוד זאת על זה היה דוה לבינו, על כמה אסורים שחל להיות בקרב מחנינו זה טעון השגת גבול ועוברים הסכמות ותיקונים ראשונים כמלאכים, על זאת נערנו חצנינו אנחנו צעירי הצאן חוי"ר יושבי על מדין מהספרדים ומכל כתות האשכנזים לתור ולחפש ארוכה ומרפא למכה זאת, ומהכח המסור בידינו מכל הכוללים בחותמיהם

נתוועדנו יחד אנחנו הנבררים במקום א' לתועלת אחב"י ולכבוד ה' ותורתו ונשאנו ונתננו בדבר ביראת ה' על פנינו, ובחמלת ה' עלינו עלתה הסכמתינו לגדור את הפרצה הזאת באופן זה, תחלת כל דבר זאת חובתינו להזהיר את כל עם הקהל בכללות שמהיום והלאה לא יוכל שום איש אשר בשם ישראל יכונה מכח תורתינו הק' להסיג גבול של חבירו ליקח לגוי ולשכור שום בית מהגוי במקום שיש מחזיק ישראל, בשום צד ואופן, וכ"ש שלא יורשה שום בר ישראל להוסיף על השכירות הבית אשר ישראל דר בתוכה, כ"א אחר שהודע לו בבירור שהישראל הדר בבית הוא יוצא מתוכה ברצונו הטוב,

ברם אנחנו חוששים ג"כ כי יש ויש כמה בעלי החזקות שאינם נוהגים כשורה בשכירות הבתים שבחזקתם, כאשר שמענו צעקתם ויכם לבבינו ובקשנו תיקון ע"ז למען ינוחו השוכרים ולא יהי' ח"ו נספין בלא משפט ועלתה הסכמתינו הטוב בעיני אלקי' ואדם והסכמנו בכל תוקף שנהגת חזקות בעיר קדשינו ת"ו מהיום והלאה יהי' בזה האופן, דהיינו שכל

בר ישראל ספרדי ואשכנזי אשר יש לו חזקה בין מי שזכותו הוא מעשרה למאה, בין מי שזכותו עשרים למאה ובין מי שזכה להשכיר על ידו כל א' וא' חייב לבוא לפני ב"ד בתוך חדש ימים שקודם **מוחארים** וכאשר יגזרו עליו להתנהג בחזקתו כן יקום וכן יתנהג, וזאת הסכמתינו בחו"ח בנ"ז שהמחזיק שזכה להשכיר ע"י חיובא רמייא עליו להראות למע' רבני הב"ד הע"י חשבון שכירות חצירו שנתן לבעל חצירו עם המתנות והבליעות שנתן בנאמנות בינו לבין קונו במוחארים שנת תרי"ז ועל אותו סך מאותו זמן הדת נתונה שיכול להוסיף על השכנים עד סך חמשה ועשרים לק' דוקא ותו לא.

ועוד מוותרים אנחנו המסכימים הח"מ שההוספה שהוסיף לו הגוי במואחרים שנת תרי"ח וכבר אכלו שנה שעברה חצי ההוספה של שנה שעברה יתוסף על סך השכירות של שנת תרי"ז ויטול כ"ה לק' ותו לא, ומכאן והלאה כל מה שיוסיפו הגוים יתחלק ההוספה בין כל השכנים שבחצר לפי ערך שיווי הבתים הן בתי השוכרים והן בתי' שדר בהם בעל החזקה, ולא יורשה ליטול שום פ"ק בעד חזקה מההוספה שיוסיפו הגוים מכאן ולהבא כלל וכלל לא, וכן אנחנו מחייבים לכל בעלי החזקות הזוכי' בעשרה לק' שלא יוכלו ליטול חזקה כ"א לפי שיעורו מהוספת השכירות שיוסיפו הגוים במואחרים זה הבע"ל שהוא בחדש אב הבא אפי' פ"ק והעשרה לק' והעשרים לק' יקחו מסך השכירות של מואחרים משנת תרי"ז וחצי מההוספה של שנה שעברה כדבר האמור ולא יותר, והאיש אשר ימרה ויעבור על הסכמתינו זאת ויקח מאיזה שוכר יותר מהסך הנז' בין מהשכנים הדרים בביתם בין משוכרים חדשים בהוודע הדבר לבד"צ, אם ישיב את היתר שלקח עד חדש ימים הנה מה טוב ואם לא ישיב את היתרון להאיש אשר עשק, מו"ט בכח המסור בידינו כח ב"ד יפה אנחנו מפקירים זכות חזקתו ד"הפקר ב"ד אם יהי' מבעלי החזקות שזכותו עשרה לק' יקח חמשה לק' ואם יהי' זכותו מעשרים לק' יקח ט"ו לק', ומי שזכה לא יקח מאז והלאה כ"א עשרים לק' דוקא ותו לא, ועוד עלתה הסכמתינו בענין הזמנים המוזכרים בס' התקנות שלצורך עצמו הי' מועיל למחזיק זמן שנה

אחת, ואם להשכירה לאחרים הי' מועיל זמן ג' שנים נראה בעינינו לפי העת וזמן כי עת צרה היא ליעקב וזוהי שהחריבה את בתינו שמקפידים הרבה השוכרים הדרים בביתם לחיות נדחים מבית אל בית עפ"י רצון המחזיקים, הנה כי כן במחילה מכבוד גאוני עולם המתקני' אשר בארץ המה, אנחנו מסכימים בהסכמה חמורה בכל תוקף שמחיום והלאה לא יועיל שום תנאי שבין המחזיק והשוכר בין בכתב בין בע"פ בין בפני ב"ד בענין להריק את הבית אפילו אחר זמן עשרה שנים כ"א לפי רצון השוכר כשירצה לצאת מהבית יצא ואין המחזיק יכול לגרשו כ"א דוקא כשיצטרך הבית לעצמו לדור בה ויהי' בידיעת הב"ד שהוא רוצה וצריך לעצמו והודיע לו י"ב חדש מקודם בנהוג מאז, ואין שום ערמה ותחבולה בענין או שמצא בו דברים הראוי' להקפיד עפ"י הדין הנראה בעיני הב"ד, כ"ז נעשה ונגמר בין הספרדים והאשכנזים להתנהג כן עד ביאת משיח צדקינו, והי' זה פעה"ק ירושלם ת"ו בר"ח תמוז ש' התרי"ט ליצירה והכל שריר וברור ונכון וקיים

הק' משה יהודה ליבן חרבני מו"ה בנימין זלה"ה
מרדכי מאיר בהרב ר' אלי'

שמואל סלאנט	הצעיר מרדכי חיים אברהם יוסף מיוחס ס"ט	אברהם אשכנזי ס"ט

מעל"ד זה כתוב:

מבארים אנחנו שמה שכתוב מעל"ד "כ"ז נגמר בין הספרדים והאשכנזים" הכוונה שכשיהי' איזה שוכר אשכנזי דר בחצר ספרדי או בהיפוך, אזי ידונו ויתנהגו עפ"י התקנה הנז' מעל"ד, אבל אנחנו הספרדים בינינו נתרצינו ונשתוינו באופן אחר קרוב לזה כמבואר בהסכמה שחידשנו עתה הלא היא כמוסה תחת ידינו, וכבר הודענוה למע' האשכנזים יצ"ו מזה ושלום

הצעיר

מרדכי חיים אברהם	
יוסף מיוחם	אברהם אשכנזי
ס"ט	ס"ט

המנורה

ב"ה

בהיות שמזה כמה שנים רבות באה לנו מחו"ל נדבה מנורה של כסף בשותפות הקהל קדוש גדול יכב"ץ שבפעה"ק ירוש' ת"ו אשר להספרדים הי"ו בשותפות עם הק"ק של האשכנזים הפרושים הי"ו והמנורה הנז' משקלה מו"מ אלף וארבע מאות וחמשה דר', ובמנורה הנז' היה תנאי ביניהם הקק"ג של הספרדים הי"ו עם הק"ק של האשכנזים הפרושים הי"ו כתנאי בני גוב"ר כתחז"ל ששנה אחת ידליקו אותה בקק"ג של הספרדים הי"ו ושנה אחת ידליקו אותה בק"ק של האשכנזים הפרושים אשר בחרבה, ויען שעול החובות מהקק"ג של הספרדים הי"ו עלה במעלה עקרבים כי ההכנסות נתמעטו וצעקת הבע"ח שצועקים ואינם נענים מרוב חדוחק, וע"ז נראה בעינינו אנחנו חבאים על הח"מ חכמי וגזברי הקק"ג של הספרדים הי"ו שבכח המב"י מרבני ויחידי הקק"ג מהספרדים הי"ו שבעד סך שני אלפים וארבע מאות ושמנה וחמשים גרו"ש ושלשים פרוטות בעד הסך הנז' לסלק כל מין זכות ואחיזה ושליטה שהיה במנורה של כסף הנז' ולהעביר הזכות שהיה להקק"ג הנז' להק"ק של האשכנזים הפרושים המתפללים בבית הכנסת הנבנה מחדש, הן עתה מודים אנחנו הח"מ חכמי ורבני וגזברי הק"ק גדול יכב"ץ מהספרדים הי"ו הודאה גשו"ק כהודאה לפני ב"ד הצדק, היות אמו"ץ שבכח ד"המב"י כנז' ובעד הסך שני אלפים וחת"ן גרוש ושלשים פרוטות כנז' שנטלנו וקבלנו מיד מע' חו"ר וגבאי וגזברי וממוני הק"ק האשכנזים הפרושים המתפללים בחרבה ועלה ובא הסך הנז' לכים הקק"ג יכב"ץ מהספרדים הי"ו לצורך שמן למאור, בעדם ובעבורם סילקנו ידינו וכחינו ורשותינו מהמנורה של כסף שמשקלה אלף וארבע מאות וחמשה דר' טו"מ, ומו"מ לא נשאר לכולנו' הקק"ג של הספרדים הי"ו שום זכות ואחיזה ושליטה במנורה של כסף הנז' ולא להב"א לשב"ק שום טו"ת לא בדיני ישראל ולא בעש"ג, יען שמטוב רצונינו וחפצינו נתרצינו ביניהם גבאי הבית הכנסת הגדולה מהספרדים הי"ו עם מע' חו"ר וגזברי וממוני הק"ק של האשכנזים הפרושים המתפללים בחרבה והעברנו להם כל מין זכות שהיה לנו במנורה של כסף

הנז', ומו"ט בכח המב"י כנז' מו"ט אנחנו מתחיבים בחגו"ש כתחז"ל ומחייבים לכל הב"א לשב"ק לסלק כל מין טוען ומערער אשר יצא לערער על הזכות של המנורה שהיה להקק"נ יכב"ץ עלינו ועל הב"א לשב"ק ליהדר, והכל דלא וכו' ודלא וכו' בביטו' וכו' ובפיסו' וכו' לדע' הרשב"א זלה"ה וחו"ח וכו' כחו"ח וכו' ולא יבוט' ולא יפוס' וכו', כל זה נגטר ונעשה מידינו החי"ט וכל המערער על דברינו אלה מלבד שדבריו בטלים ומבוטלים לא שרו"ק גם אין רוח חנ"ח ושומע לנו ישכון בטח ושאנן ועליו תבא ברכת טוב אכי"ר, וע"ד האמו"ץ ח"ש פעה"ק ירוש' ת"ו בחדש רחמים מש' התרכ"ד ליצי' והכל שריר וכריר ואמת ויציב ונכון וקיים

הצעיר חיים דוד חזן ס"ט

חותם	חצעיר	משה	ידידיה סוזין
חכם באשי קורוש שריף	מרדכי רפאל	ן' יהודה מזרחי	ס"ט
חאלי' רחמאן וטיבאביעה	בן נון	ס"ט	

על איזו מנורה הכותב מדבר ?

המנורה הגדולה של ר' פנחס רוזינברג מפ"ב,—הובאה ע"י השד"ר הר"ר חיים הלוי מקובנה, בשנת **תרכ"ז**.

ר' פנחס רוזינברג, הצטיין בשכלול ויפוי ביהכ"נ הנדול „בית יעקב" בחרבת ר"י החסיד, לבד המנורה הנז' עוד שלח שתי מנרות גדולות בכל אחת שלשה ושלשים קנים להעלות נרותיהן; ומעקות ברזל הסובבת את כפת הבית מבפנים ומחוץ. לבד נדבותיו לבנין ביהכ"נ, ושמן למאור, עוד הקדיש מכספו **ארבעה אלפים רוב'** לקרן קיים ויתנם למשמר בבית המסחר אשר להשר גינזבורג בפ"ב והרווחים יושלחו מדי שנה בשנה, ירושלימה להחזקת בית תלמוד תורה וישיבת עץ חיים בחרבת ר"י החסיד.

עוד נשוב לדבר על רכוש בתי הכנסיות שלנו; נפרסם רשימה מפורטת מכל „כלי הקדש" שרכשה לה ירושלם, מאותה התקופה, ובמשך כל הזמן מנדיבי אחינו בקדש ובחול, לזכרון עולם לפני ה' תמיד.

שטר שובר

ב"ה

בהיות שהאחים המבורכים ה"ה מע' הכותב משה יאודה מזרחי הי"ו ומע' הח' חיים מזרחי הי"ו ואחיו הח' השלם והכו' כמה"ר שלמה מזרחי יצ"ו היה להם טו"ת ודו"ד עם מע' כוללו' האשכנזים הפרושים הי"ו על ענין החורבה, וע"ז נכנס ביניהם מתווך השלום משום ועשית חטוב והישר ונתפשר ביניהם מע' הרב המו' כמה"ר ר ב י א ר י ה א ש כ נ ז י יצ"ו שהוא הנטפל בעניני כוללו' האשכנזים הפרושים הי"ו והפשר היה בעד סך חמש מאות גרוש טו"ת בכדי שלא יהיה להאחים הנז' שום טו"ת לא בכתב ולא בע"פ והאחים הנז' מחלו לכוללו' האשכנזים הי"ו כל מין זכות וטו"ת ודו"ד שהיה להם מיום שנברא העולם ועד עתה, הן עתה קדמנא ב"ד דח"ל באו האחים המבו' הכותב משה יאודה מזרחי יצ"ו ואחיו ח"ר שלמה מזרחי יצ"ו הנז' וכה אמרו קדמנא ב"ד דח"ל היות אמו"ן שבעד סך חמש מאות גרוש טו"ת שנטלנו וקבלנו מיד מע' הרב ר' אריה אשכנזי יצ"ו הנז' בעד כוללו' האשכנזים של הפרושים הי"ו ועלו ובאו לידינו במשלם עספ"א בעדם ובעבורם מחלנו לכוללו' האשכנזים של הפרושים כנז' כל מין זכות וטו"ת ודו"ד שהיה לנו ולב"ך בענין החורבה ולא נשאר לנו ולב"ך שום טו"ת ודו"ד בין בכתב ובין בע"פ עם כוללו' האשכנזים הפרושים הי"ו ועם כל הב"א לשב"ק משופ"ק יען שכל מין זכות וטו"ת שהיה לנו ולב"ך בענין החורבה כבר הגיע ובא לידינו עספ"א, ואם באולי אחר זמן יבא אחינו מע' ח' חיים מזרחי הי"ו מחו"ל לארץ ישראל ויצא באיזה טו"ת בין בכתב ובין בע"פ חנה אנחנו שניינו יחד וכל או"א בפ"ע מתחייבים בחגו"ש כתחז"ל ומחייבים לכל ב"ך בחגו"ש כתחז"ל לפיסו לח' חיים מזרחי הי"ו ואפילו עד סך ט"ה גרוש מחלקו יען שכל זכותינו שהיה לנו על כוללו' האשכנזים הפרושים הי"ו הנז' בעד הת"ק גרוש מחלנו להם ולכל הב"א לשב"ק כל טו"ת ודו"ד בין בכתב ובין בע"פ מחילה גשו"ק לפו"ד וכתחז"ל מחילה חתוכה וחלוטה מחילת שטים מחילת ברירות, מחילה גלויה ומפורסמת לכל, כל הנז"ל הודו קדמנא ב"ד דחת"ל הכותב משה מזרחי יצ"ו ואחיו ח"ר שלמה מזרחי יצ"ו

חנז׳ לעדות ולראיה מהימנא ביד כוללו׳ האשכנזים הפרושים הי״ו וביד כל הב״א לשב״ק באנו על החתום בפעה״ק ירוש׳ ת״ו כ״ח שבט מש׳ התרכ״ו ליצי׳ וקים

הצעיר	אפרים ב׳	הצעיר
חיים דוד שלמה הלוי	בכר משה	יעקב שאול אלישר
ס״ט	ס״ט	ס״ט

על גבי הכתב הזה רשום : No 17
שטר פטורין מבני ה״ר בכר מזרחי הש״צ דקהל ציון דפעיה״ק מ׳ שלמה מזרחי ואחיו ר׳ חיים מזרחי.

שטר הודאה

ב"ה

היות אמו"ץ שבדבר החצר החדש של התוגרים באשעטוים, אשר נגד חורבת רבינו יהודא החסיד ז"ל, שיש לי הח"מ שט"ח הנכתב על שמי, ושם מוהר"ר בן ציון ליאון, על הגוים הנ"ל על סך חמשה עשר אלף גרוש על משכון חצר הנ"ל, הנכתב בערבי ומקויים בקונסלאטו עינגלייש, ואני ור' בן ציון הנ"ל כתבנו והתמנו שנינו יחד לעדות ולראי' שחלק של ר' ב"צ הנ"ל שייך לגיסי הרב הגי' מוהרש"ם נ"י ור' יצחק גאלדצוויג, ולר' בן ציון לא יש לו שום חלק בהשט"ח הנ"ל, ומה שנכתב השט"ח הנ"ל גם על שם רב"צ הנ"ל הי' זה לתוקף בקונסלאטו הנ"ל, וכאשר כל הנ"ל כתובים וחתומים בידי שותפי הנ"ל שנכתב ונחתם בתמוז תדי"ר, וגם יש לנו תישקרט (קונטראטו) על שכירות החצר הנ"ל על משך שלשה שנים על שמי ושם ר' בן ציון הנ"ל, וכנ"ל ושם בארה ששלמנו עבור השכירות שנים הנ"ל מח' סיון תדיר סך שלשה אלפים גרושים במוקדם, גם יש לנו שטר חזקה מרבני ק' ספרדים דפעה"ק הי"ו על החצר הנ"ל הנכתב על שמי ושם גיסי הרש"ם נ"י ורי"צ ג"צ הנ"ל, והנה חלקי בהחוב של משכנתא הנ"ל ותשלומי שכירות הנ"ל וקניית חזקה הנ"ל הוא שני חלקי ששית וחצי חלק שישית, וכן עולה חלק של רי"צ גא"צ, וחלק שישית אחד בכל הנ"ל הוא של גיסי הרש"ם נ"י וכמבואר כ"ז בכתובים ומשם בארה.

הנה כהיום מודה אני הח"מ כמודה בבד"ח ותהי' חת"י מעידה עלי כו' שכל קניות הזכותים מכל חלקי הנ"ל קניתי אותם ממעות נכסי מלוג של זוגתי הצנועה מ' הענא גינעשא תי' בת חותני ההג"ג מוהר"ר זונדל הי"ו ובעבורה קניתי את כל הנ"ל כי ההלואה להגוים הנ"ל נתתי ממעותיה נ"מ הנ"ל וגם כל ההוצאות והתיקונים בהחצר על חלקי הנ"ל הוצאתים ממעות נ"מ שלה, ובס"ה ההלואה וההוצאות והתיקונים מחלק שני שישיות וחצי חלק שישית כנ"ל, הוצאתי ממעות נ"מ שלה בעבורה סך **שבעה אלפים** גרוש טו"ת וכל הזכותים הנ"ל הנכתב על שמי הן בענין החוב של הגוים והן בענין השכירות ובענין החזקה מרבני ספרדים הי"ו הכל כאשר לכל שייך לאשתי הענא גינעסא הנז"ל והם נכסי

סלוג שלה ויתנהג בהם כשאר נכסי סלוג שלה וכפי הכתבים שנעשו בינינו ביום החופה י"ד חשון תרי"ב ומשם בארה, ואין לי לעצמי לבד בכל הזכותים הנ"ל שום זכות ויפוי כח יתר על שאר נ"ט שלה, כי הם נ"מ שלה וככל האמור, והכל נעשה סמני דלא וכו' ובהודאה גו"ש ובקנא"ם כתחז"ל ובביטול וכו' ובפיסול כו' לדעת הרשב"א

ולראי' חתמתי שמי בחדש שבט שנת תזר"ח לפ"ק פעה"ק ירושלם ת"ו

נאם אורי שבתי *) במ"ה חיים ז"ל

בפנינו עדים הח"ט חתם א"ע הרב מו"ה אורי שבתי נ"י במו"ה חיים ז"ל על כל הנ"ל והודה בפנינו בהודאה גמורה על כל הנ"ל וגם קבלנו ממנו קנא"ם במדל"ב על כל הנ"ל כתחז"ל והכל נעשה כד"ת וכהלכה ובביטול ובפיסול כו' כדרך כו' ולראיה באנו עה"ח בחדש שבט שנת הנ"ל פעה"ק ירושלם ת"ו והכל שריר וקיים

נאם יוסף צבי

נאם אלי' יהודה בהרר"י ז"ל

*) הרב הזה היה מדייני ב"ד צדק. „מחבד"צ הראשון שבירושלם" שקבע הגאון רבי שמואל סאלנט זצ"ל בשנת תר"א —

בגמר החוברת הזאת באו לידי עוד שני כתבים עתיקים:

א.

שטר חוב משנת תע"ה

ב"ה

בפנינו עדים הח"מ באה האשה הכבודה וצנועה מ' רחל אשת הרב כמה"ר יעקב אשכנזי הי"ו ואמרה לנו לחיות כי הרב בעלי הנז' חייב להגוים שאמם אל דין ועבד אל ווהב בני שי' חסאן ג'עוני סך אלף ומאה ושלשה ושבעים זהובים טו"ת אשר החוב הנז' הוא בעד כו' הק"ק אשר פע"ה ונרחייב הרב בעלי הנז' לפרוע הסך הנז' להגויים הנז' לסוף שנים עשר חודש תחי' מר"ח חשון התע"ב ליצירה ותנאי מפורש היה בין הרב בעלי הנז' ובין הגויים הנז' שאם בהגיע זמן הפירעון הנז' לא יהיה בעלי בעיר הזאת אזי אהיה אני ערבנית על הסך הנז' והחוב הנז' יכתב עלי ככתוב ומפורש כל הנז' בשט"ח שביד הגוים הנ"ל [כאן השורה קרועה ומטושטשת, ואי אפשר לקרא אותה] כסלו תע"ד ומשם באו"רח באופן כי זמן פרעון הסך הנז' מגיע בחשון שנת התע"ה הן עתה להיות כי הרב בעלי הנז' יצא מן העיר לקריית חוצות וכשהגיע ח' חשון מש' תע"ז ולא נתפרע הסך הנז' וחל הערבות הנז' עלי כמו שנאמר, אי לזאת הוכרחתי לעשות עם הגוים הנז' לסדר כל חובות הגויים להפוך להם החוב על כו' הק"ק אשכנזים ונרחייבתי בעד כו' הק"ק אשכנזים הנז' להגוים שאמם אל דין ולאחיו אחמד הנכנם במקום עבד אל ווהאב הנז' סך אלף ומאה ושלשה ושבעים זהוב' טו"ת ועוד יוסף בשיתי הנז' סך מאתיים וארבעים זהו' טו"ת מחטים ובורית למנהגם שהם ס"ה אלף וארבע מאות ושלשה עשר זהו' טו"ת ונתחייבתי לפרוע הסך הנז' בחשון שנת התע"ח, והן היום בח' חשון מש' התע"ח להיות כי הגוים הנז' לא נתפרעו הסך הנ"ל ועמדו עלי בכח גדול להפוך להם החוב הנז' אי לזאת הוכרחתי להוסיף על הסך הנז' מאה ואחד וארבעים זהו' טו"ת ובידייהו זוג שאיילאת זהב עם אבנים משקלם עשרים מטקאלים עולים בכ"ה זהובים וגם לובה משגאלי זהב משקלה ל' מט' עולה ב־מ' זהובי טו"ת וגם מאבאנייה פירלה ובתוכם גרגרים זהב משקלם ט"ו מטק' עולה בצ"ו זהובי

גם כנאפי זהב ובה מעט פירלה משקלה ת' מט' עולה בכ"ח זהו' חיינסה ג'הר כסף וקנדלות כסף עולה עשרה זהו' גם סנכורסי ישיבה אלכורזאם מגויש ופירלה זהב עולה י"ב זהו' גם בוקאם כסף עולה בעשרה זהו' גם שאמס זהב בזהובה סך הכל קמ"ה זהו' נמצא סך אלף וחמש מאות וארבעה וחמשים זהו' וכל שטר אחר אשר ביד הגוים הנז הכל מחוב זה ואין לו על כו' הק"ק דהנז' כי אם הסך הנז' בשטר זה ולא יותר, כל זה הודית מ' רחל הנז' בפנינו עדים הח"ט ולראות האמת חתמנו שמותינו שהודית מ' רחל הנז' לפרוע אלף ות"ק ונ"ד זהו' בסוף י"ב חדש תחילת מרחשון תע"ה והכל שריר וברור וקיים.

הצעיר יעקב אריה ס"ט יהודה בכה"ר אהרן זצ"ל

שטר חזקה משנת תכי"ג *)

ב"ה

בהיות שיש חצר ידוע גדול ליורשי קאסים ביק אשר הוא בחארת אל שארף, לשמאל החצר הנז' גנה המכונית בשם "חפלי" אל באסי" וחיא נגד מבוי אשר בו מדרש "נוה שלום" והוא לצד מערב ופתחו פתוח למזרח ועוד יש לו פתח אחר לחצר אחר לצד צפון ויש בו שבעה בתים ותיכף לימין הנכנס לצד הפתח הוא ביה"כ ואצל הכ"ה הנז' יש מדרגת אבנים אשר עולים משם אל חצר קטנה אשר בו עליה וביה"כ ובית התבשיל, הנה החצר הנז' אנחנו עדים החו"ט מעידים אנן על נפשינו ועל יהדותינו שזה יותר משלשים שנה מחזיק בו הר' עובד בה"ר יעקב פרנס המוכר אבני מחצב לכל מתי ישראל והוא ראש משמרת מארבעה משמרות אשר פעה"ק וידענו נאמנה בבירור גו"ש שהגוי בעל החצר מעולם היה לוקח ממנו שכירות החצר הזה בין מלא בין ריקם מלבד כמה שנים בתורת מוקדם חוץ מכמה חמסים ופיזורים די נכרים וידועים הם בעלי החצר הזה מה טיבם ולראיה ח"ש פעה"ק ירושת"ו בחדש תמוז התקי"ג ליצירה והכל ש"ו וקיים.

הצעיר	הצעיר
אברהם אלגואשניר	אליהו עובדיה
ס"ט	ס"ט

בטותב תלתא כחדא הוינא נחנא בי"ד חתימין לתתא כד הנפק שטרא דנא קדמנא ומדאית בריר לנא דחתיסת ידי סהדוייא דהיא היא אשרנוהי וקיימנוהי כדחזי ואתקיים.

הצעיר	הצעיר	הצעיר
מיוחס בכ"ר שמואל	פנחס יוסף מזרחי	אברהם אשכנזי
ס"ט	ס"ט	ס"ט

*) גוף הכתב הזה נמסר לי מאת הרב המו' כמוהר"ר בן ציון חיים פיזאנטי הי"ו נין ונכד להגאון החק"ל בעל "שם חדש"

אם כל זכרון שהוא יקר לנו, הנה עוד יותר ויותר יקרים לנו זכרונות קדומים ביחוד זכרונות ירושלם מאותה התקופה, תקופת הרת הישוב הנוכחי של עדת האשכנזים בירושלם.

ובתור חמר מוכן לאותם הסופרים שיבאו לכתוב על ירושלם וקורותיה, חנני נותן בזה העתקת גופי הכתבים מהחובבים והבונים הראשונים לאבני פנה לבנין קורות ירושלם.

החמר היקר הזה, ועוד כיוצא בזה לא נתפרסם עדיין, ולא ראה אור, ולמען הציל מרקב הזמן ולהעלותו לתחית הזכרון, נגשתי להוציאו לאור בחוברות חוברת בשם „תעודות הסטוריות".

לפי שעה — החוברת הראשונה, השניה, השלישית והרביעית בעזרתכם, רבותי! אבל, בבקשה, לא רק בדבר שפתים, כי אם בפעל כפים. —

כבר אמרתי בראש ספרי „אבני זכרון" (העתקת הכתבות העתיקות מירושלם), כי המכונה דורשת „מניעים"; דורשת „שמן למשח האופנים", ותנאי החיים בכלל והאמצעים של העבודה הזאת בפרט, קשים מאד. וההתחשבות מצד הקהל וראשי הקהל בזה וכיוצא בזה, ידועה היא. —

פירמאנים

מאמרי — המלך

מימי ממשלת תורכיה

הנני מן המודיעים ולפנים להודיע ולפרסם בזה כי נגשנו להוציא קובץ מיוחד שיכיל העתקת הפירמאנים הרשמים שנתנו בשעתם ממלכי תורכיה לראשי הרבנים —חכם-באשי— ראשי העדות, בתי כנסיות בתי חנוך והקדשות; עורכי עתונים ובעלי הדפוס וכיוצא בזה, ובאה בזה בקשתנו מאת בעלי הפירמאנים עצמם או מיורשיהם להמציא לנו החומר לזה אם גופי הכתבים עצמם בחבטחה נאמנה להחזירם שלמים כמו שהם או העתקה נכונה ונאמנה שנוכל לסמוך עליה,

ומה טוב אם אפשר להמציא לנו צלום מהם

השואל ודורש בזכרונות קדומים וגנזי ירושלם

פנחס בן צבי גראיבסקי

נספחים

בעריכת ליטל רבינדב

הערות

בהערות התייחסתי לבעיות מחותיות ולשגיאות שפרושן אינו בחכרח מתבקש. התעלמתי משגיאות דפוס רגילות ומובנות לכל.

ניתן לחיעזר במפתח בזיחוי אנשים ע"י חחפניות (ספרים, תארים וכו') ובאמצעות שמות משפחה מזוחים, ומומלץ גם לעיין בחדרכח לשימוש במפתחות.

בעבודתי אני מודח לפרופ' פול מנדס פלור, לד"ר אריח מורגנשטרן, לד"ר זאב גריס, לד"ר אלחנן ריינר, לחיים באר, לשלמח גולדברג, ליצחק יודלוב, ליוחאי, לשלמה, לבתיה, לליבי ולמשח.

עמוד

4 אבו אל בורניטא - בעל הכובע (כינוי לאשכנזים) ראח עמ' 44.

12 ליבלין - חכוונח ל- לובלין.

לוירונח - חכוונח ל- ליוורנו.

15 אנגלטיררא - חכוונח ל- אנגליח.

41; 451 ר' מנחם מנדל, פרוש - אינו שמו אלא כינוי שדבק בו מאחר שיסד את כת הפרושים.

44 ר' יעקב חסופר - חכוונח לר' יעקב חלוי ספיר בעל "אבן הספיר".

46 קאנס - חכוונח לקונסטנטינופול.

79 חדיר לאטין - חכוונח לפטריירכיח חלטינית.

138 פריינקריך - חכוונח ל- צרפת.

154 'אור חחיים' צ"ל 'אורח לחיים'.

167 ר' צדוק - חכוונח לר' צדוק חלוי קרויז.

174 ר' יחושע מקוטנא - חכוונה לר' ישראל יחושע טרונק.

192 שמואל דוב - צ"ל שמואל דוב בלא"א מו"ח אהרון.

206 משח סלומון - חכוונח ל- יואל משח סלומון.

216 חאיק"א - צ"ל חיק"א.

217 ר' זלמן - חכוונח לר' אברחם שלמח זלמן צורף.

ר' מנדל - חכוונח ל-ר' מנחם מנדל תלמיד חגר"א.

249 ר' אריח ליב מחורדנא - חכוונח ל- ר' אריח ליב לאפין.

250 ר' זלמן בחריי"ל - כנראח חכוונח לשלמח זלמן ב"ר יחודח לייב.

250 מו"ח אברחם בחרצ"י - חכוונח לר' אברחם (ב"ר צבי חירש) אייזנשטיין.

ר' אליעזר דן בח"ר ארי' ליב בר"ג - חכוונח לר' אליעזר דן רלב"ג (אריח ליב ב"ר גבריאל).

266 אשר חוגני ח' - במקור: אשר חננו ח'.

וילד לנו - במקור: וילד יולד לנו.

287 יעקב גאלדמן; ר״י גאלמאן - חכוונח לר׳ יעקב גלמן.
295 חרבנית מקוליש - חכוונח לחנדל אויערבאך א״ר מאיר.
338 ספר זכות אדם לר׳ דוד רוקא - צ״ל ס׳ זכות אדם לר׳ דוד מרוקא מרטיקא.
ספר שעשועים לר׳ יוסף בן זאבדו - צ״ל ס׳ שעשועים לר׳ יוסף זברא.
ספר אגרות - כתאב אלכסאייל - צ״ל ״ספר תאיגרות״ - ״כתאב אלרסאיל״. (חשגותיו על חרמב״ם וחליפת חמכתבים בינו לבין חכמי לוניל).
349 ״חי עולם״ - צ״ל ״חיי עולם״.
חחכם מר בנ׳ - צ״ל ב״ג וחכוונח לבר גולדברג.
359 א.ז.ר - חכוונח לסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז״ר).
375 יורש חעצר חפרוסי - חכוונח לפרידריך וילחלם.
392 מוחרי״פ - חכוונח לר׳ יחיאל מיכל פינס.
397 פיטאוויץ - צ״ל פיטראוויץ.
399 ״אור לישרים״ - חכוונח ל״מסילת ישרים״.
422 שלמח זלמן שפירא מצפת - צ״ל שלמח זלמן כחן מצפת.
427 מו״ח שלמח אבדק״ק לונדון - חכוונח לר׳ שלמח ברלין.
449 ר״מ מקורדובח - חכוונח לר׳ משח קורדובירו.
450 ר׳ חעשל מקרקא - חכוונח ל- ר׳ אברחם יחושע חעשל ב״ר יעקב מלובלין.
450 זקנו חגאון בעל חש״ך - חכוונח לר׳ שבתי חכחן מוילנא.
451 רמ״מ פרוש - ראח חערח לעמ׳ 41.
452 לזקנו חגאון ר׳ מאיר חכחן אבי חש״ך - צ״ל לאבי זקנו חגאון ר׳ מאיר חכחן אבי חש״ך.
516 מלכות חנמסי וחמוסקוף - חכוונח לאוסטריח ורוסיח בחתאמח.
517-516 דיר חאשכנזים - חכוונח לחורבת ריח״ח.
517 מלך מצרים - חכוונח ל- מוחמד עלי פשח.
519 אדוננו חשופט; אדוננו חשר - חכוונח לשולטן חתורכי.
519; 521 זלמן מארפו צורף - חכוונח ל-ר׳ אברחם שלמח זלמן צורף; מארפו - צ.ל. מארקו (בנו מרדכי).
524; 525; 527 אברחם שלמח זלמן - כנ״ל.
524 ראובן בחרב וואפין - צ.ל. ראובן בחרב וואלפין.
525 אברחם שלמח זלמן - ראח עמ׳ 524.
525; 528 מו״ח משח בחריצ״ח - חכוונח ל- ר׳ משח חאסלאוויצר.
525; 527; 528 דוד מלאמזע - חכוונח לדוד טביא.
525; 527 אחרון זליג - חכוונח לאחרון זליג מן.

526 אברחם ליב ב״מ יצחק ז״ל - חכוונח לאברחם ליב מונזון שמש חורי״ח (מחקרו של מורגנשטרן).

527 אר״י במוח״ר ירחמיאל - חכוונח לר׳ אריח מרקוס (נאמן).

אחרן זליג ראח עמ׳ 525

דוד מלאמזע - ראח עמ׳ 525.

אברחם שלמח זלמן - ראח עמ׳ 519.

528 משח בחריצ״ח - ראח עמ׳ 525.

דוד מלאמזע - ראח עמ׳ 525.

532 ואילך דיני חזקח - חכוונח למסמך שכותרתו מתקנות החזקות וחושמטח תת-חכותרת ״אשר נעשו מידי גדולי וחכמי חעיר חק׳ ירושלים ת״ו בשנת תרי״ז בדברי חזקת חבתים וחחצרות בעח״ק ת״ו״ (את תצלום חמסמך חמקורי חראח לי מורגנשטרן).

534 מרדכי מאיר בחר״ב ר׳ אליחו - חכוונח לר׳ מרדכי מאיר ב״ר אליחו רבינרזון (שחיח דיין בירושלים).

534 חק׳ משח יחודח ליבן חרבני מו״ח בנימין זללח״ח - צ״ל חק׳ משח יחודח ליב בן חרבני מו״ח בנימין זלח״ח וחכוונח לרב חגאון דקוטנא זצ״ל רמ״י זילברברג.

534 אברחם אשכנזי ס״ט - חושמט ״(חוא חרב חגאון ראשון לציון דק״ק ספרדים חי״ו)״.

534 בחתומים מטח אחר וכבר חודענוח למע׳ חאשכנזים וגו׳ - חושמט שמו של יעקב קאפילוטא ס״ט (תיקונים למסמך זח עפ״י תצלום חמקור אצל מורגנשטרן).

536 פ״ב - חכוונח לפטרבורג.

מפ״ב - צ״ל מפטרבורג.

539 חג׳ מוחרש״ס - חכוונח לר׳ שמואל סלנט.

539 ר׳ זונדל - חכוונח כנראח לר׳ יוסף זונדל מסלנט.

מפתחות

הדרכה לשימוש במפתח

במפתח חשתדלתי לכתוב עפ"י הכתיב המלא הנהוג היום. בספר, מטבע הזמן שמות רבים נכתבו בכתיב האידי, ואין אחידות לגבי כתיבת שמות ומושגים, מאחר שכללי הכתיב המלא טרם נתגבשו אז. במקומות שחיח ספק לגבי חיגוי חשמות, חם חושארו עפ"י נוסחי המחבר. חפניות ניתנו במקרים של חוסר אחידות בכתיבת המחבר, במקומות שעלול לחתעורר ספק ובמרבית חמקומות שאין זחות בין נוסח חמפתח ונוסח חמחבר. חסופר אינו מקפיד לחבחין בין חשמות כחן וחכחן, לוי וחלוי, ולכן רצוי לבדוק בשני חמקומות. לעתים יש קושי בזיחוי חדמויות, חן משום שיש חתייחסות לתקופות שבחן לא חיו שמות משפחה, וחן משום שדמויות מוכרות נחג לציינם רק בשמותיחם חפרטיים בכינויים או בתאריחם (חמשותפים לכמח אנשים). במקומות שחיח ספק בזיחוי חוספנו סימן שאלח. כך גם תתכנח שגיאות במיקום, זאת מאחר שכאשר מציין שני שמות לאדם, קשח לדעת אם מדובר בשני שמות פרטיים או בשם פרטי ושם משפחה (שמות משפחה רבים ע"ש שמו חפרטי של מייסד חשושלת). יתכן ששני אנשים עם אותו שם יופיעו בערך אחד או אדם אחד יופיע בשני ערכים (שלא מפורטים כל חשמות חפרטיים; כחן וחכחן וכד') ועם חקוראים חסליחח.

אנשים שלא זוחו ודמויות מזמנים קדומים יופיעו עפ"י שמם הפרטי.

ספרים מופיעים בערך של חמחברים, חחפנייח משמות חספרים במפתח חנושאים למחברים במפתח חשמות.

ערכים של אישים עפ"י תאריחם: פחח, ואלי, שולטן וכ"ו - חכוונח למספר אנשים. נשים יופיעו כנהוג עפ"י שם חמשפחה לאחר נישואיחן. ברוב המקרים ניתן למצאן עפ"י שם חנעורים בערך של אביחן.

חמקומות וחארועים מתייחסים לירושלים, באלו אשר מחוץ לעיר - יצויין במפורש. שגיאות בספר יופיעו במפתח בצורתם חמתוקנת, ומומלץ תחילח לעיין בחערות.

מפתח השמות

אבו יחיא, שיך, 221
אבו עבדאלה, 374 375
אבן (בן) עטר, ר' חיים בן משה, 19
—ישיבת 'כנסת ישראל' ראה ישיבות
—'אור החיים', 41
אבועלפיה, ר' חיים נסים (רב חנ"א), 189 199 202
אבולעפיא, ר' מאיר הלוי
—'כתאב אלרסיילי' ('ספר האיגרות'), 338
אבי שאול, מרדכי
—מכתב למחבר, 385
אברהים חאקי, הפחה, 222
אברהים פחה?, 12
אברהים פשה, הגיבור, 275
אברהים פשה, מושל ירושלים, 272
ר' אברהם בהרצ"ה ?, 250
אברהם בכר אברהם, 473-475
אברהם ברי"צ מחאסלאוויץ, 531
אברהם ליב (ב"מ יצחק), 526
ר' אברהם מאיר (ב"ר ירמיה), 250
ר' אברהם קרפו ראה פראסט, ר' אברהם
ר' אברהם ראב"ד מקראקא (לא ידוע), 319
אברהמס (איברומס), ?
—דפוס בלונדון, 153
אברמוביץ, ר' דובער, 411
אברמוביץ, זאב, 99
אגה, אחמד, 519
אגימאן, ישעיהו, 256
אדוארד השביעי מלך אנגליה, 215 341
אדלמן, גזלה (בת ר' כתריאל גוטליב), 345-347
אדלמן, ר' מרדכי ('בן צור'), 224 225 284 345-353 491
אדלמן, צבי, 348
אדלר, ?, 365
אד"ם הכהן (אברהם דב לבנזון), 191
—'שירי שפת קודש', 31 32 36 42 105-108 334
אדעלמאן ראה אדלמן
אדרת (רשב"א) ראה שלמה בן אברהם אדרת
ר' אהרן מחאסלביץ
—אשתו גניסה, 504
ר' אהרן מקרלין, 219
אוזלאנער, ר' יעקב (ב"ר ישראל), 242
אוזלאנער, ר' ישראל, 242
אוירבאך הנדל (א"ר מאיר), 295
אויערבוך, ר' חיים יהודה ליב, 183 184
—'חכם לב', 183 184
אויערבך, ר' יהושע פאלק, 468
אויערבאך, ר' יצחק (ב"ר מנחם נתן), 460 463
אויערבאך (אוירבאך), ר' מאיר (ב"ר יצחק איצק)-הגאון מקאליש, 5 21 48? 57-59 84 85 228 241 312
336? 337 392?-393? 458? 464 467 468 471
—'אמרי בינה', 228 464 467 468
—'נשותיו', 295 468
אויערבאך (אוירבך), ר' מנחם נתן (ב"ר שלמה), 48? 86 228 392?-393? 460-468
—ספריו, 229
— —'אורח נאמן', 460-466
— —'זכות אבות', 468

אויערבך, צירל יאכט (בת ר׳ יהושע פאלק אויערבך), 468
אויערבאך, ר׳ שלמה, 468
אויערבאך ראה אויערבאך
אופלטקה, ר׳ יצחק פרג (פראג), 57? 407 454 455
אורינשטיין, משפחת-, 281
אורינשטיין, ר׳ יעקב (ב״ר ישעיה), 155 271 281
אורנשטיין, ר׳ ישעיה (ב״ר אורי), 155
אורנשטיין, ר׳ משה (ב״ר יעקב), 154, 281
אזולאי, ר׳ חיי״ד ראה חידי״א
אזי״ר ראה רבינוביץ, אלכסנדר זיסקינד
אטינגר, ר׳ דוב, 408
אטינגר, מנחם, 234
אטלינגר, ח׳, 350
איברחים, ראה אברחים
איזידור, ר׳ לזאר, 454
אייזינשטיין, ר׳ אברחם מפינסקי (ב״ר צבי חירש), 45 250 422
אייזינשטיין, ר׳ אלי׳ מרדכי, 133
אייזינשטיין, ר׳ יהודה דוד, 171
—׳האוצרות׳, 171
אייזנבד, ד״ר ? (חותן בן ציון כהן), 198
אייזנבנד, לוי, 99
איישושוק, 244
איל חאלילי, אבדול קאדור, 110
אימבר, נפתלי הירץ, 225
אישתורי הפרחי, 507
—׳כפתור ופרח׳, 507
אל ג׳אעוני, טאג׳ור, 529
אל ג׳אעוני, יוסף אגה, 520 521
אל ג׳אעוני, מחמד עבד אל חיי אפנדי, 521
אל-ג׳זאלי, 352
אל דין, נור, 520 521
אל דין, שאמס, 541
—אחיו אחמד, 541
אל דקאק, אברחים אפנדי, 521
אל ווהאב, עבד, 541
אל חוסייני, מוצטפה אפנדי (בן מחמד טאהר), 520
אל חוסיני, חאג׳ מחמד טאהר אפנדי (המופתי של ירושלים), 519 520
וראה גם מופתי
אל כאלדי, אברחים אפנדי, 217
אל סאלח, כאליל ביק, 519
אלברט נסיך אנגליה (אחיו של ג׳ורג׳ ה-5), 215
אלגואשניר, אברחם, 543
אלגעמיינע אידישע ראה איק״א
אלטארס, ? (סוחר ועסקן), 24
אלטשולר, ר׳ דוד יצחק, 230
אלי׳ יהודה בהרר״י ?, 540
אליאך, ר׳ שלמה, 171
ר׳ אליהו מגריידיץ, 8
אליהו אל ביק, שרה (בת רחמה), 477
אליהו אל ביק, דוד, 477
ר׳ אליהו בן שלמה זלמן (הגר״א: הגאון מוילנא), 187
—תלמידיו, 7 19 23 41 321
—נכדו, 259
—׳ספר עליות אליהו׳, 187
—׳הקדמות בני הגר״א׳, 187
אלישר, ר׳ חיים, 136
אלישר, יוסף, 169
אלישר, ר׳ יעקב שאול, (ישא ברכה), 99 137 203-208 324 468 469 538
—בנו, 205
אלישר, יצחק, 99
אלישר, נסים, 348

אלכסנדר, קיסר רוסיה, 138
אללה, עאלי בן עבד, 519
אלמאליח, אברהם, 203 268
אלן (אללען), א', 171
אלפינס, לורד, 214
אלקוצר, ר' בנימין, 169
אלקס, מרדכי, 499
אמדורסקי, ירחמיאל, 463
אמזלג, משפחת-, 212 320
אמזלג, חיים, 80 99 212-216 320
אמזלג, יוסף, 80 212-215 320
אמזלג, יצחק דוד, 320
אמזלג, רפאל, 212
אנטבי, יעקב, 252
אניקסטר, ר' יהושע ליב, 140 141
אניקסטר, ליפלה, 291
אניקסטר (קמייקין), ר' מאיר, 54 55 77 291 392
אניקסטר, ר' שלמה ליב, 140
אנשיל, אברהם יצחק (בן אשר) ?, 504
אסאד, ר' יהודא (יהודה אסד), 6-7 117-119
אסלאמבולי, חסין אגה, 519
אפרים ב' בכר משה ?, 538
אפשטיין (עפשטיין), ר' אבא יצחק, 413
אפשטיין, ר' אליעזר, 294 357
אפשטין, ר"ז, 280
אפשטיין (עפשטיין), ר' משה מרדכי, 181
אצלאן, מנחם
—אשתו שרה, 477
אקסיל, משה כהן, 437
ארוואץ, ר' יוסף, 363
האר"י ראה לוריא, ר' יצחק
אריה, יעקב, 542
ר' אריה ליב (ד"ץ), 307
ארלנגר, ד"ר משה, 350
אשינסקי, ר' א"מ, 171
אשכנזי, אברהם ברי"צ, 531
אשכנזי, אברהם (ס"ט), 534 543
אשכנזי, ר' אברהם, 264 337 471
—חתנו, 292
אשכנזי, ר' אברהם ניסן, 315 422
אשכנזי, ר' אהרן זליג, 315
אשכנזי, ר' אריה, 537
אשכנזי, ר' יהודה שמואל, 212
—יגזע יש"י, 212
אשכנזי, יעקב
—בנו זלמן ראה צורף, רא"ש זלמן
אשכנזי, ר' יעקב, 541
אשכנזי, ר' יצחק, 259 324
אשכנזי, ר' ישראל בן שמואל ראה ישראל משקלוב
אשכנזי, רחל, 541
אשכנזי, רפאל, 324
אשר, ד"ר ?, 366

בארדקי ראה ברדקי
באשיטי, משפחת-, 42 297 539?
בבוויץ, שמחה, 34 35
ב"ג ראה גולדברג, בר
בדירקחיים, ר' ד"ר סלפנדי, 81
בדרשי, ר' אברהם, 529
בהריי"ל, ר' זלמן ?, 250
בהרמ"א, יעקב יהודא, 202
בהרמ"א, נחום, 202
בהר"ן, ר' חיים (ב"ר שלמה זלמן), 51
בהר"ן, ר' נחום (ב"ר שלמה זלמן), 51
בהר"ן, ר' שלמה זלמן (ב"ר נחום), 29 49-52 289 290
בהר"ש, יעקב ?, 84
בואלקין, אברהם (ב"ר יצחק), 504
בובליק, גדליה, 171

בוטון, עזריה די, 203-204
בומגארטין, ר' דוד, 57
בומגארטין, ר' משה אהרן, 57
בועז, ר' ישראל, 504 505
בורלה, ר' יוסף, 204
בורלה, ישראל יעקב, 378
בחיי אבן פקודה
—'חובת הלבבות', 418
ביאליסטוצקי, ר' שלמה זלמן יהודה, 359
בילה, חיים יוסף, 323
ביק, קאסים
—יורשיו, 543
בכר, נסים, 205
בכרך, יעקב
—'המסע לארץ הקדושה', 68
בלאטנר, ? (מורה לערבית), 392 393
בלאך, ר' יוסף, 503
—אשתו שרה, 503
בלום, אברהם יחזקאל, 305 348
בלומנטל, ר' יוסף, 454 455
בלומנטל, לאה, 122
בלומנטל, ר' משה, 115
בלומנטל, ר' יעקב, 113-128 149
בלומנטל, ניסן, 458
בלומנפלד, ר' יהודא (לומזר), 245
בלזר, שלמה, 463
בלנק, ר' יהושע, 44
בלנק, משפחת-, 357
בלנק, יוסף, 357 358 400 410
בן אברהם, אברהם, 504
בן אברהם, אלכסנדר, 504
בן אברהם, יצחק מרדכי, 504
בן בינישטי, ר' משה, 26-28 373
בן ברוך, ר' יעקב, 372
בן חיים, יעקב, 322
בן-טובים, זלמן
—מכתב למחבר, 384-385
בן טובים, ר' יצחק אייזיק, 60-62
בן-יהודה, אליעזר, 49 79? 351
בן-יואל, ישראל, 192
בן יחיאל, רמ"ל ראה מלביי"ם
בן יעקב, ר' בנימין ראה רוטשילד, אדמונד די
בן יעקב, נחום, 504
בן ישראל, אליהו, 138
בן מאיור, ר' משה (ב"ר אברהם) ?, 322
—אשתו שרה, 322
בן נון, מרדכי רפאל, 536
בן עטר ראה אבן-עטר
בן צבי, פנחס, 414
'בן צור' ראה אדלמן, מרדכי
בן קאנייאש, שרה (בת ר' יעקב) ?, 323
בנבנישתי, עזרא, 192
בנימין, ר' יוסף, 451
ר' בנימין ב"ר שמואל מסטויפץ, 312
בסן, צדוק, 95
בער, ישעיה (בן ישכר), 427
ר' בעריל, ? (שוחט), 449 450
בערס, ר' אהרן (ארציק) שמואל, 394
ר' בצלאל האודסאי ראה חזן ר' בצלאל
בצלאל, ר' יהושע, 396
—'משכן בצלאל', 396
בק, גורדו, 32
בק, ר' גרשון, 12
בק, ר' יעקב (וואחל), 12
בק, יעקב בן-יהודה, 12
בק, ר' ישראל (בן אברהם); דפוס ר"
בק, 12-14 153 192
—בתו, 245
בק, ר' ניסן, 12 14-16 153 157 252

509 315
בר אברהם, שם טוב, 322
בר אדון, מורינו, 133
בראדסקי, ר' חיים, 231
בראוורמן, זרח ראובן (בהר"ש), 148
179
ברגמן
—בימ"ס בירושלים, 374
ברגמן, ר' אליעזר, 422
ברגר, ביילא, 258
ברדקי, בית-, 252
ברדקי, ר' ישעיה, 3-6 11 18 89 90
168 201 250 252 255? 275 315
451 452
—בתו חנה, 252
—יחדושים על סדר קדשים', 5
ברדקי, ישראל, 6
ברדקי, שיינדל (בת ר"י משקלוב), 4
ברדקי, ר' שלמה, 6
ברוידא, ר' יעקב יוסף, 276
ברוידא, ר' יעקב משה, 423
ברוך, ר' נסים ?, 204
ברוך, נפתלי, 169
ברוך, ר' שמואל, 334 361
ברוכוף, השרים לבית-, 207
ברוקהויז, פרידריך ארנולד
—האנציקלופדיה הגרמנית, 355
בריל, ר' יחיאל, 191 192 314 331 332
335-338 364 365 392
—אשתו, 336
—יסוד המעלה', 336
—יהלבנון' ע"ע
ברלין, ר' דוד טעבלי (טבילי), ראה
טבילי, ר' דוד
ברלין, ר' יעקב, 55 56 250 252 315
ברלין, ר' מאיר, 171
ברלין, ר' נפתלי צבי יהודא (הנציב
מוואלוזין) ב"ר יעקב, 55 167
ברלין, ר' שלמה, 249
ברלינר, ד"ר אברהם, 470
ברנפלד, שמעון
—יספר הדמעות', 326

גאגין, האחים-, 227
גאגין, ר' אברהם חיים (מירקדו), 80
112 457
גאגין, ר' חי, 227 264
גאגין, ר' שלום משה חי (ב"ר אברהם),
457
—ישמחת לב' 457
גאדעל אליהו ראה גודל
הגאון מבריסק ראה דיסקין, ר' יהושע
ליב
הגאון מוהר"ח מוואלאזין ראה
סאלובייציק, ר' חיים ?
הגאון מוילנא ראה אליהו בן שלמה
זלמן
הגאון מחאסלאוויץ ראה כהנוב, ר'
משה נחמיה
הגאון הרב מקאליש ראה אוירבאך, ר'
מאיר; ואקס, ר' חיים אליעזר
הגאון מקוטנא ראה טרונק ר' ישראל
יהושע; זילברברג, ר' משה יהודה
גאון, משה דוד
—מכתב למחבר, 383-384
גאלדצווייג, ר' יצחק, 539
גארדאן, ר' דוד, 490
גארדאן, ר"י"מ, 481
גאשציני, ר' יצחק, 227 264
גביזון, פרחיה, 53 163
גבריא)לוביץ, ר' משה אליעזר דן (בן
הרלב"ג-אריה ליב בן גבריאל), 134
גדול, ר' אברהם אליעזר, 359
גדול, ר' אליהו ראה גודל

ר׳ גדליה האופה, 71 72
גודל (גודאל), אברהם (בן אליהו), 371
גודל (גודאל), ר׳ אליהו, 334 358-372 379
גודל, טייבא (בת ר׳ יעקב ספיר), 359
גודל, עלקא (בת אליהו), 371
גוטליב, ר׳ כתריאל, 346
גוטליב, מושקה (בת ר׳ שלמה ליב), 257
גוטליב, ר׳ שלמה זלמן
—בתו גזלה, 346
גוטמבר, ר׳ אליהו, 135
גוטמן, ר׳ אברהם, 135
גוטמן, דוד מאיר (ב״ר טוביה), 57 84 192 479
גולדברג, בר (ב״ג), 349
גולדמן, ר׳ אשר (ב״ר יעקב), 46 422
גולדמן, ר׳ יעקב (ב״ר אשר), 20 46 50 287 288 363 393-395
—יבני אשר׳, 45 241 422
גולדשמידט, סולומון, 349
גולדשמיד, ר׳ יהודה ליב, 265
גולדשמיד, ר׳ יעקב יוסף, 265 266
גולדשמיט, ר׳ משה יצחק (גולדשמיד), 69 70 154 265-266
גודלשמיד, צבי, 266
גולדשמיד, רחל, 265
גוראל (גורל), משפחת-, 139
גוראל (יהודי מומר), 499
ג׳ורג׳ החמישי מלך אנגליה, 215 304 341
ג׳זאלי ראה אל-ג׳זאלי
גיל, ר׳ דוד, 324
גימינסקי, ר׳ פנחס, 435
גינזבורג, יעקב, 354
גינזבורג, ר׳ נפתלי הירץ, 250
גינזבורג, ברון נפתלי הירץ, 338
גינזבורג, צבי ?, 536
גלאזשטיין, נח, 146-148
גלבשטיין, ר׳ הלל משה, 146
גלמן, (גאלמאן) ר׳ יעקב, 287
ג׳מאל פחה, 179 222
ג׳עוני, חסאן
—בניו, 541
הגר״א ראה אליהו בן שלמה זלמן
גראבוויל, לורד, 214
גראייבסקי, ראה גרייבסקי
גראף, ר׳ משה, 110 192
גרוס, ר׳ מיכל, 299
גרייבסקי, ר׳ אליעזר זלמן, 282 423
גרייבסקי, ר׳ צבי (ב״ר פנחס), 19 133
גרין, אליהו (בן-יהודא), 482-485
—אשתו ובניו, 485
גרין, רחל (בת דוד קלאסין), 503 504
גרינגאורט,
—בימ״ס בירושלים, 374
גרינגרט, ר׳ נתן, 29 260
גרינהוט, ר׳ ד״ר אליעזר הלוי, 225
גרינשטיין, חיים צבי, 199
—בתו, 198
הגרש״ס ראה סלנט, ר׳ שמואל
גרש״ש ראה שטראשון, ר׳ שמואל

דאלהינובר ראה ר׳ שמואל מדלהינוב
דבורץ, ר׳ יצחק, 89
—מכתב למחבר, 103 104
דבורץ, ר׳ ישראל זיסל, 142
דה-האן (דיהן), ר׳ ד״ר יעקב ישראל, 297
דוב, ר׳ חיים, 289
דוד, בנימין מווילנא, 202
ר׳ דוד מטאלנה, 252
דוד ב״ר ראובן בחרב וואפין ?, 524
די-חן, ראה דה-תאן

דייוויס, שרה, 125
דייטש, ר' אהרן דוד
—חישיבה ביארמוט, 117-119
דייטש, ר' שמעון, 57
דיין, ר' אברהם, 48
דיינארד, אפרים, 154
דיסקין, ר' יהושע ליב (הגאון מבריסק), 123 125 149 166 316
—בית היתומים ראה בתי יתומים
דלהינובר ראה ר' שמואל ב"ר יהושע זליג
דן, ר' אליעזר (בח"ר ארי' ליב בר"ג)?, 250
דרויאנוב, אלתר
—מכתב למחבר, 38
'דרויטוון', האנייה-, 215
דרעי, ר' דוד כהן, 300

האנואר, יעקב אדוארד, 505
האניג, אליהו, 348
האניג, ר' שמעון (ב"ר אברהם) ?, 285
—בתו, 285
הארן, ר' פסח, 423
הדאיה, שלום, 463
הויזדורף, זליג ראה הויזדורף עזריאל זליג
הויזדורף, ר' חיים, 24 394 411
הויזדורף, מרדכי, 345
הויזדורף, ר' עזריאל זליג, 24-26 422 497-499 509
הוניג, ר' אליהו, 283-287
הוניג, ר' אריה ליב, 285
הוניג, חיה ליפשה, 285
הוניג, יהודא, 284
הוניג, מרדכי, 284
הוניג, משה, 284
הוניג, ד"ר נחום (ב"ר אליהו), 284
הוניג, קריינא (בת ר' ברוך מרדכי שוורץ), 286
הוניג, שיינא אסתר, 285
הופמאן, ר' מיכאל, 120 122
הופמאן, ר' משה יוסף, 120 127
הורוביץ, אברהם (ב"ר משה), 57
הורוביץ, ר' אריה ליב, 74 192
הורוביץ, ר"ב, 280
הורוביץ, ר' יהודה ב"ר אריה ליב (ר' יודיל סמיליוויצר), 165-167
—אחיו, ר' ליב צדיק', 167
הורוביץ, ר' יוסף דוד, 167
הורוביץ, ר' ישראל הלוי (ב"ר מאיר), 63 111 295
הורוביץ, ר' מאיר (ב"ר ישראל), 63
הורוביץ, ציפא (בת ר' אלי' בנימין), 166
הורוביץ, ר' שאול חיים הלוי, 179 434
הורוביץ, רש"צ, 183
היילפרין, ר' זאב, 363 364
היילפרין, (שמעון יעקב), 498
הילדסהיימר, ר' ד"ר מאיר, 345
הילדסהיימר, ר' עזריאל, 69 351
הירש, ברון מוריס דה, 68 349 350
—המושבות בארגנטינה ראה ארגנטינה
הירש, ברונית קלרה די, 61-62
הירש, שמואל, 129-133 336
הירשנזון, חיים, 491
הירשנזון, ר' יעקב מרדכי, 456
הירשנזון, ר' יצחק, 491
הכהן ראה גם כהן
הכהן, אברהם יעקב, 305
הכהן, ר' אליעזר (ב"ר ישראל), 187 200 201
הכהן, ר' חיים בן ציון (ב"ר יצחק יוסף), 423

הכהן, באדאנא, 187
הכהן, ר' יחזקאל, 187
הכהן, ר' ישראל (ב"ר מיכל מדאטניווע), 187
הכהן, ליבא דבורה (בת הר' שאול באצורין), 189 191 198
הכהן, ר' מאיר, 452
—'מאיר נתיב', 452
הכהן, ר' מיכל מדאטניווע, 187
הכהן, ר' מיכל (יצחק מיכל אליהו), 74 187-202 336
—צאצאיו, 198-199
הכהן, משה יצחק (ב"ר בצלאל), 531
הכהן, עטיל (בת ר' אליעזר), 187
הכהן, פאייע (בת ר' אליעזר), 187
הכהן, ר' פנחס, 57
הכהן, ר' צדוק, 206
הכהן, ר' שאול בנימין, 422 456
הכהן, ר' שבתי (בן ר' מאיר), 447 450
—'יורה דעה', 447
—'שפת כהן' (ש"ך), 447
הכהן, ר' שלמה זלמן, 334 346
הכהן, שמואל דוד (ב"ר שמעון אשר), 284
הלוי, ר' אליעזר (מזכירו של מונטיפיורי) - ד"ר לעווי, 150 224 254 255 405
הלוי, ר' דובער, 188
הלוי, ר' זלמן נתן, 334
הלוי, חיה רחל (בת ר' אביגדור), 502
הלוי, ר' חיים, 74 154 244 423 536
—'אורח לחיים', 154
הלוי, חיים דוד שלמה, 538
הלוי, ר' יהודא, 112
הלוי, ר' יצחק (ב"ר צבי), 502 503
הלוי, ר' מאיר, 452
הלוי, ר' משה בנדט, 423
הלוי, ר' נפתלי הירץ (רנ"ה), 51 205 206
הלוי, נפתלי, 153
הלוי, ר' צדוק (ב"ר יחיאל), ראה קרויז, ר' צדוק הלוי
המבורג, ר' ידידיה, 411
המבורג, ר' מאיר הלוי, 273
הנקיב, מחמד שאכר אפנדי, 520 521
הסופר, אברהם יצחק, 423
הסופר, ר' יעקב, 44
הסופר, ר' יצחק יעקב, 423
ה' העשיל מקראקא, 450
הקטן, ר' זלמן, 44
הרון אל-רשיד, הכליף, 459
הריס, ר' נחום צבי, 149
הרכבי, הרב ד"ר אברהם אליהו, 41
הרמתי, ר' שמואל, 299
הרצברג, ד"ר וילהלם, 264 351
הרשלר, ר' ארי' ליב (ב"ר אלימלך דב) 396

הוואלי מבגדד, 324
הוואלי בדמשק, 10 36 109 358 459
ואלוס, גנרל (ציר ארח"ב בקושטא), 343-344
וואלפין, דוד ב"ר ראובן בהרב, 524
וואלפינזאהן, ר' זאב, 250
וואלפערט, מנחם-, 379
ואלירו, חיים אהרן, 267-270
ואלירו, יעקב, 267
ואלירו, ר' משה, 267
ואלירו (וואלירו), ?, 28
—בימ"ס ואלירו, 28 374
ואקס, ר' חיים אליעזר (הגאון מקאליש; פיעטרקוב), 174 274 336 435 458? 468
וארשבסקי, ר' אלתר, 168

וארשבסקי, יצחק, 159
וואלח, ראה ולך, ד״ר
וואקס ראה ואקס
ווזנר, ר׳ מאיר סגל, 119
ווזנר, פייגלה, 120
וויטנברג, ר׳ משה, ראה ויטנברג
ווינשטיין, ראה וינשטיין
וויסקופ ראה וייסקופ
וולי ראה ואלי
וולף, ר׳ חיים זאב (׳העילוי מאסמינא׳), 133
וולפינזון, משפחת-, 323
וולפינזון, ר׳ בן ציון (ב״ר זאב), 323
וולפינזון, ר׳ זאב, 323
וולפינזון, יהושע (ב״ר אברהם דיין), 323
וולפערט ראה וואלפערט
ווקסנר, ר׳ חיים, 77
ויטנברג, ר׳ משה, 79 110 125 299
וייטץ, ד״ר נ׳, 169
ויינברג, ר׳ מרדכי גרשון, 363 372
ויינגרטן, ר׳ דוד, 97
ויינגרטן, מרדכי, 19
ויינרייט, ויליאם פרדריק, 148
ויינשטיין, ר׳ יעקב צמח מקאמינץ, 379
וייסקופ, ר׳ משה (ב״ר דוד), 454
וינוגרד, ר׳ יצחק, 96
ויקטוריה מלכת אנגליה, 213
ולך, ד״ר משה, 218 223 497
ורטהיימר, ר׳ זכריה, 87
ורטהיימר, ר׳ שלמה אהרן, 383

ר׳ זאב הרופא, 226
זאלזניק, ר׳ דוב, 270
זאלזניק, ר׳ זלמן, 271
זאלזניק, ר׳ מנחם יעקב, 270 271 411
זאליס, ר׳ אליהו, 163 164
זאמירו, יוסף (בן זכריה), 518 522
זאנדארסקי, ד״ר, 506
זאקי, איפנדי, 288
זברא, ר׳ יוסף
—ספר שעשועים, 338
זוננפלד (זאננעפעלד), ר׳ יוסף חיים, 128 148 171 280 303 351
זיו, ר׳ יוסף, 302
זילברברג, ר׳ משה יהודה ליב (ב״ר בנימין ביניש) - הגאון מקוטנא, 5 75 146 336
—׳זית רענן׳, 5
—חתנו, 482
זילברשטיין, ר׳ בן-ציון, 358 463
זילברמן-כספי ראה כספי
זילברמן, ר׳ שמואל מוניא, 168 188 241-242 394
זילברשטיין, ר׳ אברהם אבא, 292
זילברשטיין, ר׳ בן ציון, 394
זיסמאן, ר׳ אברהם, 195
זכס, ר׳ משה, 26 167
זכס, ר׳ אברהם אלקנה (ב״ר משה), 167
זכס, ר׳ משה, 423
זכרין, ר׳ חיים יחזקאל, 293
׳זלדה המבשלת׳ ראה שניצר, זלדה
זלטוביצקי, ר׳ יששכר בר, 300
זלינר, יענקל ראה שפירא, ר׳ יעקב
זמרי, נתן, 373
זקש, משפחת-, 198
זקש, יעקב, 363

חאגיז, ר׳ משה ב״ר יעקב
—׳אלה מסעי׳, 507
חאגי מצטפה (ואלי דמשק), 36 109
חאסלאוויצר, משה (ב״ר יצחק), 201 525 526 528

חגיז, יצחק, 348
חזן, ר' בצלאל האודיסאי, 157 458
חזן, ר' דוד, 15
חזן, דוד, 169
חזן, חיים דוד (חכם באשי), 536
חזנוביץ, ד"ר יוסף, 60
חיד"א (ר' חיים יוסף דוד אזולאי)
—'עבודת הקודש', 13
ר' חיים (שוחט), 451
ר' חיים מפיליפובי, 190
חיים, ר' פרג', 163
—'ותתפלל חנה', 163
—'יערת הדבש', 163
חכמישבילי, משפחת-, 139
רב חנ"א ראה אבולעפיה, ר' חיים
נסים
רבנו חננאל
—פרוש על פסחים, 338
חסן קמיע, 521
חריף, ר' אייזיק, 270
חריף, ר' יעקב, 154
חרל"פ, ר' יעקב משה, 148 280
חרל"פ, ר' משה מעשל, 359
חשין, משפחת-, 275
חשין, ר' משה יצחק, 275
'חתם סופר' ראה סופר, ר' משה

טבח, ר' יעקב (ב"ר יוסף ליב),
297-296
טביא, ר' דוד (מלאמזע), 245 525-528
טבילי-ברלינר (טעבלי), ר' דוד (ב"ר
שלמה ברלין), 249 250 427 525
526 528
—בתו, 249
טויבער, אהרן הלוי (ב"ר יחיאל הלוי),
117-115
טויבער, ר' יחיאל הלוי, 115
טומפסון, ?, 449
טופיק בי (הפחה), 206
טוקצינסקי, ר' יחיאל מיכל, 280 396
טורא, ר' יהודה, 360
—בתי יהודה טורא ע"ע
טיכו, ד"ר אברהם (אלברט)
—בית החולים לעיניים, 218
טיקטין, ר' דוד זאב, 279 280
טלזר, ר' שלמה, 293
טעבלי, דוד ראה טבילי, ר' דוד
טפר, ר' משה ליב, 74 75
טפרפריינד, ר' אריה, 300
טרונק, ר' ישראל יהושע - הגאון
מקוטנא, 174 435 468
טרייוויש, יוסף, 57
טרכטינברג, ר' אברהם יצחק, 168
טרכטינברג, ר' צבי, 168
טרכטינברג, ר' שבתי, 168

יאודא, ר' אלי', 244
י' יאיושע', 529
יאליווע, שלמה (ב"ר אברהם), 57
יאניווער (כספי), ר' משה יהושע
—בתו, 226
ידידיה הרופא, 324
יהודא ראה גם יהודה
יהודא, פרופי אברהם שלום, 52
יהודא, ר' בנימין יחזקאל, 52 162
ר' יהודא יודיל ב"ר יוסף ממוהליב, 1
יהודא, יצחק יחזקאל, 52 348 491
—מכתב למחבר, 162-165
יהודה ראה גם יהודא
יהודה, ר' אליעזר, 250
יהודה הלוי
—'הכוזרי', 418
יהודה בכה"ר אהרן ?, 542
ר' יהודה ליוא בן בצלאל (מהר"ל

מפרג)
—צאצאיו, 277
ר׳ יהושע אייזיק מקאמינץ, 192
יהושע, אלכסנדר בכר, 275
יהושע, יקותיאל יצחק (בן אלכסנדר), 275
ר׳ יודל מלאמזא, 286
יונה, ר׳ יהושע, 324
ר׳ יוסף בנימין (שוחט), 451
ר׳ יוסף הגלילי, 507
—בנו, 417
יוסף צבי ?, 540
יוריסט, ר׳ שמואל דוב, 294, 295
—אשתו, 294 295
יחזקאל, ר׳ בנימין, 81
יחזקאל, שלמה, 53
ילין, ר׳ אריה ליב, 246
ילין, דוד, 52 245 348 492 495 526
ילין, יהושע, 43 52 53 74 84 192 245
ילין, יצחק יעקב, 246
ילין, ר׳ צבי הירש, 246
ילין, ר׳ שלום שכנא, 246
ילינק (יעלינק), ד״ר אהרן, 195-198
ניוועור, ר׳ משה, 224
יעב״ץ, ר׳ ולוליה, 359
יעבץ, זאב, 348
יעלינק ראה ילינק
ר׳ יעקב ב״ר אשר ?, 372
יעקב, ר׳ יחזקי׳, 87 88
ר׳ יעקב בהרר״צ מדרבנד ?, 423
ר׳ יעקב מליסא, 115
ר׳ יעקב מקאמינץ, ראה ויינשטיין, ר׳ יעקב צמח
יעקובזון, ר׳ שרגא פייבל (ב״ר יהודא), 60 276-277 497
יפה, ר׳ אלי׳ (ב״ר מרדכי), 456
יפה, ר׳ חיים חייקל, 250
יפה, ר׳ יהושע (ב״ר מרדכי), 456
יפה, ישראל (ב״ר מרדכי), 456
יפה, ר׳ מרדכי, 192 456 457
יפה, ר׳ מרדכי גימפל, 495
יצחק, אברהם יצחק (בן רצ״ה), 428
יצחק בכר שלמה (טאגי׳ר), 473
יצחק מקרלין ראה ליפקין, ר׳ יצחק
יצחק הרופא, 324
ר׳ יצחק יעקב מחרסן, 155
יקותיאל, ר׳ אברהם, 322
ירא, ר׳ עובדיה בן אברהם, 471
ירמנס, ד״ר אהרן יוסף, 218
ר׳ ישא ברכה, ראה אלישר, ר׳ יעקב שאול
ישראל, אברהם (גר צדק), 273-274
ר׳ ישראל בן שמואל אשכנזי ראה ישראל משקלוב
ר׳ ישראל מרוזין ראה פרידמן, ר׳ ישראל
מש׳ ישראל משיריז ראה שיריזלי, משפחת-
ר׳ ישראל משקלוב (ישראל בן שמואל אשכנזי), 3 4
—יפאת השלחן׳, 3 4
—יתקלין חדתין׳, 3
יששכרוף, השרים לבית-, 207

כאצורין, משפחת-, 189 198
כאצורין, יצחק, 198
כאצורין, ר׳ שאול, 189
כהן ראה גם הכהן
כהן, ?
—בימ״ס בירושלים, 374
כהן, ר׳ ? (רב ראשי סידניי), 485
כהן, אברהם, 325
כהן, ד״ר אלברט, 24
כהן, אפרים, 348 394

כהן, בכר, 324
כהן, בן ציון (בן ד״ר נפתלי), 198
כהן, חיה (לבית זקש), 198
כהן, ר׳ חיים, 45
כהן, חיים, 354
כהן, ישראל (ב״ר מיכל הכהן), 198
כהן, ר׳ מנחם, 257
כהן, ד״ר נפתלי, 198
כהן, ר׳ צדוק, 454
כהן, ד״ר אליהו שאול, 198
כהן, ר׳ שלמה זלמן, 31 105 422
כהן, ר׳ שמעון, 394
כהן, שרה לאה (לבית ליאן), 198
כהן צדק, יוסף, 153
כהנא, משה נחמיה, 312
כהנא, ר׳ שמעון אלעזר, 78
כהנוב, חנה העניה מרים (בת ר׳ אליהו הכהן), 397 406
כהנוב, יוסף חיים אליהו (בן משה נחמיה), 406 408 411
כהנוב, ר׳ משה נחמיה (הגאון מחאסלאוויץ), 134 286 315 391
ואילך 423
—בתו, 406
—ספריו, 407 411-412
— —׳נתיבות השלום׳ (חשן המשפט), 393 394 401 411
— —׳שאלו שלום ירושלים׳, 412
כהנוב, ר׳ פייבל (בן יוסף חיים אליהו), 394 397 408
כהניו, שרגא פייביל ארי׳, 372
כספי, הסוחרים ראה במפתח העניינים
כספי (זילברמן), ר׳ אברהם חיים (ב״ר צבי ארי׳), 224-226
כספי, מרדכי, 198
כספי, רמ״י ראה יאניווער, ר׳ משה יהושע
כספי (זילברמן), נחמה רבקה (בת ר׳ מ״י יאניווער), 226
כספי (זילברמן), ר׳ צבי ארי׳ (הסופר מצייקיץ), 224
כץ, מענדיל, 192
כץ, פישל, 375
כצורין ראה כאצורין
כרמיה, אדולף (יצחק), 348 486 490

לאפין (לפין), בית-, 167
לאפין
—בימ״ס בירושלים, 374
לאפין, ר׳ אליעזר, 69
לאפין, ר׳ אריה ליב, 67
—בתו, 249
לאפין, בצלאל הכהן, 64 67 358 362 363 372 375
לאפין, ח׳
—חנות ביפו, 287
לאפין, ר׳ יעקב, 67-68
לאפין, ר׳ משה פישל הכהן, 29 67-69 139 192 359
—סבו ר׳ פישל, 69
לאפין, ר׳ שלמה, 67-68
לבונטין, זלמן דוד
—׳לארץ אבותינו׳, 213
לבנזון, אברהם דב ראה אד״ם הכהן
לוונטין, זלמן דוד, 99
לוונטין, צבי הירש, 98
לוי, אשר אליעזר, 302
לוי, ד״ר יצחק, 216
לוי, ר׳ נחום, 75
—בתו, 75
לוי, פישל (רובין), 202
לוי, שאול (ב״ר יצחק הלוי), 502 503
—אשתו בילא, 502
לוי, ר׳ שמואל, 98

לויטס, יהודה אריה, 110
לוין, ר״א, 280
לוינזון, ר׳ משה צבי, 30 282 470
לוינסקי, אלחנן ליב, 495
לומזר, ר׳ אהרן, 423
לומזר, ר׳ אריה ליב, 423
לומזר, ר״י ראה בלומנפלד, ר׳ יהודא
לונדון, ד״ר בנימין, 500
לונץ, ר׳ אברהם משה, 7 8 23 31 36
41 43 92 109 134 146 224 225
287 348 393 394 399 469 473 506
לוצאטו, ר׳ משה חיים (רמח״ל)
—׳מסילת ישרים׳, 399
לוריא, בית-, 252
לוריא, ר׳ זאב, 252
לוריא, חנה (בת ר׳ ישעיה ברדקי), 252
לוריא, ד״ר יוסף, 291
לוריא, יוסף יונה (ב״ר יעקב אהרן
ממוהליב), 313
לוריא, ר׳ יצחק (האר״י), 449
לוריא, ישעיה (ב״ר יעקב אהרן), 313
לוריא, ר׳ נתנאל, 252-253 313 478
לטיף, ר׳ יצחק, 470
ליאון, ר׳ יעקב יהודה
—׳באר הגולה׳, 338
ליאן,
—בימ״ס בירושלים, 374
ליאן (ליאון), ר׳ בן-ציון, 29 30 64
192 260 361 539
—נכדתו, 198
ליאן, יוזיל, 30
ר׳ ליב מקלווארי׳ה, 190
ליבונטין, ר׳ זלמן דוד, 215
ליביג, פרופ׳ ברון יוסטוס פון, 506 507
ליברכט, מאיר שמעון, 362 363
ליבריכט, ר׳ שלמה, 44
ליברמן, אהרן שמואל, 351
ליונטין, ז״ד, 354
ליעבר ב״ר דוד, 192
ליפקין, חיים, 223 463
ליפקין, איטא טויבא (בת משה
שמרלינג), 219
ליפקין, ר׳ יצחק מקרלין (ב״ר יוסף
משה פעלז), 219-223
ליפקעס, זאב, 354
ליפשיץ, ר׳ אבא, 411
ליפשיץ, ר׳ אברהם, 8
ליפשיץ, ר׳ עקיבה (ב״ר אליעזר), 285
286
ליפשיץ, רייצע (בת ר״ש האניג), 285
לנדא, ר׳ אליהו, 260
לנדא, ר׳ אליעזר, 259 260
לספס
—החברה לחפירת תעלת סואץ, 273
לעהמן, ר׳ ד״ר מאיר, 192
לעהרן, ר׳ עקיבא, 265
לעהרן, ר׳ צבי הירש, 275 452
ד״ר לעווי ראה הלוי, ר׳ אליעזר
לעווי, ר׳ זלמן, 153
לעווי, יעקב יהודא, 312
לעווין, אריה, 436
—משפחתו, 436
לעווין, צפורה חנה (בת ר׳ דוד), 436
לפין ראה לאפין

מאג׳ארו, ד״ר, 169
מאגיסטר איזאקוס ראה פיג׳וטו, יצחק
מאזאראקי, ד״ר נ׳, 169
מאזיוויצ׳קי, דוד, 497
מאיר, ר׳ אברהם (בה״ר ירמי׳) ?, 250
מאיר בעל הנס
—קבר ע״ע
—קופת ראה גמ״ח
מאיר, ר׳ יעקב (ב״ר מירקאדו), 169

171 211-203 303 348 465-467
מאיר, מרדכי (ב״ר אליה), 202 534
מאנדילמן, יוסף שאול, 129
מאפו, אברהם, 191
מאקס, ר׳ אברהם מרדכי, 149 305
המגיד משקלוב ראה ריבלין, ר׳ משה
מהר״ל מפרג ראה ר׳ יהודה ליוא בן בצלאל
מואיז, ר׳ יעקב הכהן, 263
—בתו, 263
מוהליבר, ר׳ שמואל, 60 276 336
מוחמד עלי פשה (מושל; מלך מצרים), 8 18 261 474 517
מוחמד רשד (השולטן) ראה מחמד רשד
מונטגו, שמואל, 366 405?
מונטיפיורי, יהודית, 42
מונטיפיורי, משה, 13-15 18 42 43 138 143 153 193 252 254 263 265 302 304 332 361 391-393 399-402 404 405 474 476 486 490
—מזכירו ראה הלוי, אליעזר
—רופאו ראה פרנקל, ד״ר לודביג אויגוסט
—׳משה וירושלים׳, 19 476
ר׳ מוניא ?, 133
מוסאיוב, שלמה, 205
שיך מוסטפא אבו עבדאלה, 326
המופתי (מספר אנשים), 269 270 326 357 516 519 520
מוראד, השולטן, 269
וראה שולטן
מושל ירושלים, 324-326
מזיא, ד״ר אהרון, 303 305 436 497
מזרחי, חיים (ב״ר בכר), 537 538
מזרחי, משה יאודה, 536
מזרחי, פנחס יוסף, 543
מזרחי, צלאח בן יצחק ברוך יחזקאל, 477
מזרחי, רחמים, 22
מזרחי, ר׳ שלמה (ב״ר בכר), 537 538
מחמד עלי פחה, 334
מחמד מצטפה (מזכיר השולטן), 158
מחמד ?, שולטן תורכיה, 256
וראה גם שולטן
מחמד רשד (רישאד), שולטן תורכיה, 208 211
וראה גם שולטן
מיוחס, ר׳ יוסף (ברי״נ), 348 491 492 495
—מכתב למחבר, 93
מיוחס, מרדכי חיים אברהם יוסף, 534
מיוחס, משה מרדכי יוסף בכר, 378
מיוחס בכ״ר שמואל ?, 543
מיידנסקי, ר׳ מיכל, 60
מייזיל, ר׳ מאיר, 84
מייזליש, ר׳ אברהם, 451
מייזליש, הענע (בת ר׳ נפתלי יצחק הלוי רוהלד), 451
מיכלין, בדאנה (ב״ר מיכל הכהן), 198
מיכלין, בנימין פייבל, 198
מיכלין, ר׳ חיים מיכל, 169 187 189 195 198 254 261 318 322 395 463
—אשתו וילדיו, 198
—מכתב למחבר, 409-413
מיכלין, ד״ר יעקב, 198
מינזברג, ו׳, 97
מינסקר, ר׳ מרדכי, 523
מלביי״ם (ר׳ מאיר לאיבוש בן יחיאל), 198 202
מלוצין, ר׳ אליה, 73
מלכיאל, האחים-, 456
מלמד, ר׳ דוד (ב״ר חפץ), 266
מלמד, יחיאל (ב״ר דוד), 266

מלמד, ישראל (ב״ר דוד), 266
מלמד, ר׳ מאיר, 258
מלמד, עמנואל ציון (ב״ר דוד), 266
מן, ר׳ אהרון זליג (בן מנחם), 525-528
מן, יעקב, 84
מן, יצחק, 305
מנדילזון, בתי׳ רבקה (בת רמ״נ כהנוב), 406
מנדילזון, ר׳ יהודא, 406-407
מנדילזון (מנדילסון), ר׳ יונה ליב (ב״ר יהודא), 357 406 455
מנדילזון, ר׳ מנדל (ב״ר יונה ליב), 286 394 406 407
מנדלזון, ר׳ משה יהושע, 407
מנדילזון, ר׳ שרגא פייבל, 407
מנדלסון, ר׳ יונה משה, 57
ר׳ מנחם בכ״ר יצחק, 203
ר׳ מנחם מנדל (׳פרושי-משקלוב), 7 17 19 41 217 451
ר׳ מנחם מנדל ?
—מויטבסק, 263
—ממינסק, 84
מנחם, ר׳ נסים, 292
מני, ר׳ אליהו סלימאן, 9 10 164 205
מסגר, ר׳ אברהם, 300
מקנוטוף, ר׳ ניסן, 111
מק קול, אלכסנדר
—׳נתיבות עולם׳, 498
מרגליות, אלי׳, 312
מרגליות, רמ״ז, 231
—הרבנית, 231
מרגלית, ד״ר ראובן, 195
מרדכי, ר׳ דוד, 244
מרטיקא, ר׳ דוד מרוקא
—׳סי׳ זכות אדם׳, 338
מרק, יעקב, 333
מרקוס, חיה ביילא לבית שפירא, 41
מרקוס, ר׳ אריה ב״ר ירחמיאל (ר׳ אריה נאמן), 4 41-48 105 427 500-501 514 524-528 531
מרקוס (נאמן), ר׳ נתן נטע (ב״ר אריה), 41
ר׳ משה (שוחט), 451
משה, ר׳ אלעזר, 242
ר׳ משה (ב״ר אריה ליב) מפינסק, 250
ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם), 22 338
—מורה נבוכים, 418
—פירוש למסכת ראש השנה, 338
ר׳ משה בן נחמן (רמב״ן), 509
ר׳ משה (ב״ר ארי׳ ליב) מפינסק ?, 250
ר׳ משה ליב מקוטנא ראה זילברברג, רמ״י
ר׳ משה קורדובירו, 449

נאביל, ר׳ דוד, 230
נאטקין, ר׳ נתן נטע, 315
נאמן, ר׳ אריה ראה מרקוס, ר׳ אריה
נאפוליון בונפרטה, 313
נבון, משפחת-, 80
נבון, ר׳ אליהו איפנדי, 136
נבון, ר׳ אפרים, 80
—׳מחנה אפרים׳, 80
נבון, ר׳ יהודא, 80
נבון, יהודה, 473
נבון, ר׳ יונה, 80
—׳קרית מלך רב׳, 80
נבון בייי, יוסף, 80-83 99 213 341
—מכתב למחבר, 385
נגר, ר׳ שמואל אליעזר, 299
נוימן (נייימן), ד״ר ברנהרד, 24 302 305 500 503
—אשתו שרה, 503
נוסבאום, ארי׳ ליב, 479

נטקין, ר' נטע, 11 12
נטר, קארל, 349
ניטה'ס, ר' גדליה איטשה, 359
נייבורג, י"ב, 160
נייגו, יוסף, 216
נייטין, ביילא (בת ר' אליעזר), 247
נייטין, ר' מנחם (ב"ר נתן נטע), 247 248
—שכונת נייטין ראה בתי נייטין
ניימאן, ישראל, 319
ניימן ברנהרד ראה נוימן, ד"ר ברנהרד
ניישטדט, ישעיה אהרן (ב"ר אברהם משה), 276 496
ניישטאדט, אלכסנדר (בן ישעיה אהרון), 496
ניישטאדט, העני פייגא (בת ר' שמואל), 496
ניישטאדט, פרידה (בת ר' שאול), 496-497
ניישטאדט, צבי דוד (בן ישעיה אהרון), 496
ניישטדט, צביה (אשת ישעי' אהרן), 276 496
נימינסקי, ר' פנחס, 174
נימן ראה נוימן, ד"ר ברנהרד
ר' ניסן מקאנוטווף, 296
ניקולייי, קיסר רוסיה, 138
נמר, חסין, 520
נמר, חאגי עוצמאן (ראש הבנאים), 519 520
נמר, צאדק
—בנו, 520
נסים,
—בימ"ס בירושלים, 374
נפוליון ראה נאפוליון בונפרטה
הנציב מוואלוזין ראה ברלין, ר' נצ"י
הנציב העליון (הבריטי) ראה סמואל, סיר הרברט
ר' נתן נטע ב"ר מנחם מנדל, 451 524
—בתו, 451
ר' נתן נטע ב"ר סעדיה, 524 527 528
ר' נתנאל מווילנא ?, 260

סאלובייציק, ר' חיים, 282
—נכד; נין, 363?
סאלוונדי, ד"ר יעקב אריה, 351
סאנדרס, רש"ב, 287
סבלר, יצחק, 478
סגל, ר' ישראל יעקב, 482
סגל, נטע צבי, 84
סוזין, ידידיה, 536
סוזין, ר' שלמה, 18
סולובייציק ראה סאלובייציק
סולימייאק, אברהם, 218
סוסניטצקי, מנחם מנדל, 348
הסופר מצייקיץ ראה כספי, ר' צבי ארי'
סופר, ר' ברוך, 26
סופר, ר' משה (יחתם סופר'), 57 449 454
—תלמידיו, 117 249 406
סופר, ר' שמעון (ב"ר משה), 26
סטורס, סיר רונלד, 171 301 304
סטטלצר, ר' אליהו, 244
סטרלצר, ר' משה, 244
סידני, ראה שמואל, מי סידני
סילמן, ק"י
—מכתב למחבר, 152
סלאנט ראה סלנט
סלומון (סלמן), חיים (בן ר' יואל משה), 9 301 304 305
סלומון (סלמון) ר' טוביה, 421
סלומון (סלמן), ר' יואל משה (ב"ר מרדכי), 9 21 59 73 74 84 188 192

193 195 206 266 302 332 336 373
455 479 499 513 514
—'יהודה וירושלים', ע"ע
—'שירת משה', 332
—'שיר תפארת בית יעקב', 515
סלומון, ר' מרדכי ראה צורף
סלמון; סלמן ראה סלומון
סלנט, ר' בנימין ביינש, 50 74 84 154 192
סלנט, ר' זאב, 226
ר' יוסף זונדל מסלנט (ב"ר בנימין), 11 201 315 427 527 528
—בתו, 539?
סלנט, ר' יעקב ליב, 226
ר' ישראל מסלנט, 413
סלנט, ר' שמואל (גרש"ס), 6 21 47 54 61 133 139 188 202 217 246 250 255 270 278 279 290 307 312 336 337 393 422 468 495 497 514 534 539 540
—קרן שמואל ראה 'אוצר החסד קרן שמואל'
—שטר התקשרות עם עדת האשכנזים, 424-428
סלנטר, ר' ישראל, 67
סמואל, סיר הרברט, 171 232 301-305 333 463
סמואל, מרים, 301
סמולנסקין, פרץ, 351
סמיליוויצר, ר' יודל ראה הורוביץ, ר' יהודה
סמרכנדי, יוסף (ב"ר יעקב שוחט), 266
סנדרצקי, ד"ר, 74 75
סנילל, מאיאר (יועץ ליונל די רוטשילד), 28
ר' סעדיה גאון
—אמונות ודעות, 418
ספיר, אליהו הלוי (בן זאב), 334 353-355
ספיר, ר' יעקב הלוי, 44 47 51 150 192 226 329-334 336 337 346 422
—בתו, 359
—בניו, 368
—כתביו, 332
— —'אבן הספיר', 331 333
—נכדו, ראה ספיר, אליהו
ספיר, ר' בנימין זאב הלוי (בן יעקב), 334 337 354 362 363 368
ספיר, יצחק הלוי, 304 305 333
ספיר, נתן זלמן הלוי, 192
ספיר, פייגא לאה, 334
סקור, 224

עבאדי, ה' יצחק, 303
עבד אל מגיד (השולטן), 3 158 374 474
וראה גם שולטן
עבד אל עזיז, השולטן, 269
וראה גם שולטן
עבדאלה פחת עכו, 31
וראה גם פחה של עכו
עבדול חמיד (השולטן), 81-83 211 459
וראה גם שולטן
חג' עבדול קאדר, 326
עובדיה, אליהו, 543
עוזיאל, ר' בן-ציון מאיר חי, 171 430
עזריאל, ר' אהרן, 203
עזריאל, ר' רפאל, 207
'העילוי מאסמינא' ראה וולף, ר' חיים זאב
עמיאל, משפחת-, 355
עמיאל, חיים מימון, 355
עמיאל, יוסף, 355
עמיאל, צפורה לבית קריגר (א"ר

שלמה), 344
עמיאל, שלמה, 344 355
ענדא, משפחת-, 91
ענדא, ר׳ אברהם ליב, 91
ענדא, שמואל, 91
ענתבי, אברהם אלברט ?, 206
עפשטיין, ראה אפשטיין
עקיבא, ר׳ שמואל, 252

פאללאק, ר׳ זעקל סגל, 117
פאניזיל ראה פניזיל
פאפו, אריה, 199
פאפע, ר׳ ישראל יצחק (ב״ר נתנאל חיים), 199
פאפע, מינה (ב״ר מיכל הכהן), 198-199
פאפע, ר׳ נתנאל חיים מאנטיפוליה, 199
פאצימוני ראה פיצאמנו
פגי, יצחק, 199
פוליאקוב, מר ש׳ וגב׳ רוזליה, 456
פולני, דב, 453
פופוליס, אינג׳ משה, 318
פופוליס, ד״ר שרגא פייבל (ב״ר נחום), 73 317-319
פח-רוזנטל, משפחת-, 17 ואילך, 254 ואילך
פח-רוזנטל, ר׳ יצחק, 18 19 44 254 255
—אשתו, 19 295
—בנו, 476
פח-רוזנטל, ר׳ שלמה, 17-20 255 421
פחה, ביפו, 206
פחה ?, 478-479
הפחה של ירושלים (מספר אנשים), 23 51 222 269 270 288 310 341-343 356-358 370 377 469 501
—מתורגמן וממלא מקום ראה קריגר, יוסף
—ממלא מקום, 358
הפחה של עכו, 31 36 109 459
פיג׳וטו, השרים לבית-, 36 105-109 459
פיג׳וטו, אליהו, 105 459
פיג׳וטו, הלל, 105 459
פיג׳וטו, השר יצחק (מאגיסטר איזאקוס), 459
פיג׳וטו, השר משה, 459
פיג׳וטו, השר רפאל, 36 105 106 109 459
פיזאנטי, בן ציון חיים, 543
פיטרמן, פרופ׳, 499-501
פיינברג, יוסף, 99
פיינשטיין, ר׳ דוד (ב״ר משה), 301 305
פיינשטיין, רוזה, 177
פייפר, ר׳ חיים, 375
פיירשטין, נפתלי (בן-יעקב), 508
פיכמן, יעקב
—ספר ׳הארץ׳, 354 505
פילוסוף, ר׳ אברהם, 207
פין, לורד ג׳יימס, 222 498 499 505
פין, אלישבע חנה, 498
פין, ר׳ שמואל יוסף, 191
פינטו, ר׳ ברוך, 203
פינס, חי׳ ציפא, 177
פינס, ר׳ יחיאל מיכל, 21 60 61 76 77 141 282 302 335 337 348 379 392 479 492-496
פינס, ר׳ ירוחם פישל, 492
פינסו, ר׳ חיים דניאל שלמה ב״ר אברהם
—׳שם חדש׳, 543
—נכדו, 543

פינסי, ר' יעקב, 136
פינקמן, ד"ר וילהלם, 319
פיצאמאנו (פאצימוני), הגרף (קונסול אוסטריה), 25 252 499
פירירה, ר' משה, 9
פירקוביץ (פירקוויץ), אברהם שמואל, 35
פישצנר, זלמן, 354
פלאטנר, יעקב, 344
פלמר, פרופ', 214
פנטי, אברהם, 273
פניז'יל, ר' אליהו, 157 210
פניז'יל, יוסף חי, 157 169 261 432
פעלז, ר"י ראה ליפקין, ר' יצחק
פצימאני, הגרף הגנרל, ראה פיצאמאנו
פראג, ר' אברהם אהרון הלוי, 92
פראנגיא, המהנדס, 356
פראטו, פרופ' דוד, 171
פראסט, ר' אברהם (ר' אברהם קרפו), 75-77
פרג, ר' יצחק, 44
פרגר, ר' יהונתן, 116
פרומקין, ר' ישראל דוב, 14 17 18 20 70 81 86 112 143 144 160 191 192 263 286 287 294 341 440 441 459
פרוש, אברהם יצחק (בן צבי הירש), 526
פרוש, ר' מנחם מנדיל (תלמיד הגר"א) ראה הערה לעמ' 41; 451
פרוש, ר' נפתלי צבי, 277
פרוש, ר' נפתלי צבי (ב"ר שלמה זלמן), 278
פרוש, ר' שלמה זלמן (ב"ר נפתלי צבי), 156 277-279
פרחי, ר' יצחק הכהן, 529-531
—גיסו, ר' יאיושע, 529
פרחי, לאה (מרקאדה), 529-531
פרידלנדר, מיכל, 135
פרידלנד, ר' נתן, 135
פרידמן, ר' אברהם יעקב, 156 157
פרידמן, ר' ישראל, 156
פרידריך וילהלם יורש העצר הפרוסי, 342 375
פרירור, ר' אהרן, 499
פרנס, ר' עובד (ב"ר יעקב), 543
פרנץ יוזף (קיסר אוסטריה), 15 16 56 157-198 267 344 375 459 509
פרנקו, ר' רחמים, 205
פרנקל (פראנקיל), ר' זכריה, 318 506
פרנקל, ד"ר לודביג אויגוסט, 4 333 497
—ירושלימה', 4 333
פרס (פרעס), חיים, 263 372
פרס, שרה, 265
פרץ, ר' משה, 227

צבי הירש ב"ר יוסף, 524
צוקרמן, חיים, 154
צוקרמן, ר' שמואל הלוי; דפוס 13 153-155 227 363 397
—יתורה מציון' ע"ע
—הפירמן להקמת הדפוס, 432
צורף, ראה גם סלומון
צורף, ר' אברהם שלמה זלמן (בן יעקב אשכנזי), 7 8 18 26 217 261 292 421 514 516 517 519 521 524 525 527 528
צורף (סלומון), ר' מרדכי (ב"ר אברהם שלמה זלמן), 8 9 423 514
צימירינסקי, יחיאל צבי, 348

הקאדי של ירושלים, 326
קאזיס, יעקב, 208
קאטאפאגו (קטפגו), חשר אנטוניוס,

36-31
גאונים מקאליש ראה גאונים
הרבנית מקאליש (קוליש) ראה
אויערבאך, הנדל
קאלישר, ר' צבי הירש, 135 456
קאמייקא, א"ל, 171
קאנדי-דה-קאבונו, גראף -, 458
קאפילוטא יעקב ראה הערות לעמ' 534
קאצורין ראה כאצורין
קארל הגדול, הקיסר -, 459
קארק, חיים יעקב, 305
קובו, יצחק, 378
קויפמן, פרופ' דוד, 351
קוליש ראה קאליש
קוק, ר' אברהם יצחק הכהן, 148 171
209 232 301 302 414 460-466
—מכתבים למחבר, 382 429
—'מצוות ראיה', 460
קוקיא, משפחת -, 139
קוקיא, אפרים הלוי, 139
—ספר 'לקוט אפרים', 139
קוקיא, יוסף הלוי, 81
קוקיא, שלום הלוי (ב"ר משה), 138
קוראל, יעקב, 378
קורדובירו ראה משה קורדובירו
קורוניל, בן ציון, 56
קורוניל, ר' נחמן נתן
—'זכר נתן', 56
קורקדי, ד"ר נ', 169
קטפגו ראה קאטאפאגו
קירשנר, ז' (רב בסידני), 485
קישאניבר, רחל מרים, 297
קלאסין, דוד (בן אברהם), 503 504
—משפחתו, 503-504
קלאסין, חנה (בת דוד), 503-504
קלאסין, מירקה (ב"ר שמעון), 503 504
קלי, ד"ר שמעון, 284
קליין, ר' יצחק, 44
קליערס, ר' משה, 172-173
קליס, עמנואל, 79
קלישר ראה קאלישר
קמייקין, ר' מאיר ראה אניקסטר
קמייקין, ליפילה ראה אניקסטר
קמניץ, אליעזר ליפמן, 110
—מלון קמניץ, 110
קפלן, שמעון, 199
קרויז, ר' יוסף משה, 358
קרויז, צדוק הלוי, 167 394 422
—חצר של ר' צדוק ע"ע
קריגר, בנימין, 344
קריגר, יוסף, 339-344 355
קרייאר, אברהם מאיר, 319
קריסון, ורדר, 505
קרישבסקי, ד"ר יצחק, 497
קרמר, יחזקאל, 83
קרמר, ישעיהו, 83
קרמר, ר' מוני, 44
קרמר, ר' מרדכי דוב (ב"ר יצחק צבי
ב"ר אברהם אבא), 83 325
קרמר, משה, 83
קרמר, פעשע פייגל (ב"ר משה עזריאל
ב"ר גושי), 83
קרניאל, ד"ר ישראל
—מכתב למחבר, 386
קרפו, ר' אברהם, 282 407 470
קרק, חיים יעקב, 496

ראאב, יהודה, 354
ראב"ד, ר' משה מישל, 54
ראזובסקי, ר' יעקב ליב, 299
ראפאלאוויטש, ר' שמואל, 348 491
ראקיוור, ר' זרח, 394
ראשקס, אריה ליב, 497
רבי בנימין, 273 350

—מכתבים למחבר, 38 430
רבינוביץ, זליג, 198
רבינוביץ, אברהם יחזקאל, 305
רבינוביץ, ברוך (ב״ר משה), 497
רבינוביץ, שרה (בת ישעיה אהרן ניישטאדט), 496
רבינוביץ תאומים, אליהו דוד, 497
רבינרזון, מרדכי מאיר (ב״ר אליהו), 534
רבלין ראה ריבלין
רגוזניצקי, ר׳ נחום, 133
רגעב ביי, 304
רדלהיים, ר׳ יעקב ז׳, 231
רובין, ר׳ זלמן הכהן, 300 302
רובין, פישל ראה לוי פישל
רובינזון, ר׳ אברהם חיים, 271
רובינשטיין, ר׳ ישראל, 76 282
רוברט נסיך באנגליה (אחיו של ג׳ורג׳ ה-5), 341
רוגין, נתן, 154
רודולף, נסיך אוסטריה, 267
רוהלד, ר׳ ברוך בענדט (בן נפתלי יצחק הלוי), 452
רוהלד, ר׳ ברוך משה הלוי, 447 448 450
—בתו, 447
רוהלד, חיה (בת ר׳ שמואל ממוהיליב), 451
רוהלד, גוטא (בת ר׳ נתן נטע), 451
רוהלד, ר׳ נפתלי יצחק הלוי (ב״ר ברוך משה), 445-452
—בתו, 451
רוהלד, ר׳ נתן נטע (ב״ר ברוך בענדט), 452
רוהלד, שבתי שמעון (ב״ר ברוך משה), 451
רוהלד, ר׳ שלמה הלוי (ב״ר שמואל הלוי), 452
רוהלד, ר׳ שמואל הלוי (ב״ר נפתלי יצחק), 451 452
רוהלד, שמואל (ב״ר שלמה הלוי), 453
רוהלד, שמעון (ב״ר ברוך בענדט), 452
רוזאנים, מרדכי איפנדי, 143
רוזינברג, ר׳ פנחס, 536
רוזינטל, ר׳ יוסף (בן ר״י״צ פח), 476
רוזינטל, ר׳ יצחק, 87
רוזנברג, פרופ׳ ? (מורה לגרמנית), 410
רוטנבורג, ר״א, 192
רוטנברג, פנחס, 83
רוטשטיין, ד״ר, 206
רוטשילד, משפחת-, 24 169
רוטשילד, ברון אדמונד די (ר׳ בנימין בן יעקב), 143-145 206 214 336 356 486-490
רוטשילד, בתיה, 24
רוטשילד, ברון גוסטאב די, 24 25 497
רוטשילד, יעקב, 24
רוטשילד, ברון ליונל די, 28
רויזין, ד״ר, 500
רומאני, מרקאדו, 164
רוקח, אלעזר, 14
רוקח, שמעון, 216 394
ריבולוב, מנחם (מ.ר.), 509
ריבלין, ר׳ אליהו יוסף (׳הגאון הצדיק׳), 321
ריבלין, ר׳ אליהו יוסף (ב״ר שניאור זלמן), 321
—מכתב למחבר, 321
ריבלין, ר׳ אליעזר, 86
ריבלין, ר׳ הלל (ב״ר בנימין), 23 321
ריבלין, ה״ז ?, 301
ריבלין, ר׳ זלמן ?, 71
ריבלין, ר׳ זלמן חיים, 128-133 226
ריבלין, ר׳ יוסף, 20-23 30 48 60 71

74 75 84 129 188 191-193 239
282 321 337 373 509
—חוברת הזיכרון לכבודו, 22
ריבלין (ריוועליש), יוסף יואל (ב״ר אלי׳), 428
ריבלין, ר׳ יצחק צבי (הירש), 76 282 283 362 470
ריבלין, ר׳ משה (׳המגיד משקלוב׳) ב״ר הלל, 23 75 321 451
—נכדו, 128
ריבלין, שלמה זלמן, 463
ריוועליש ראה ריבלין
רייז, ר׳ דוד, 85
רייכמן, יהושע מאיר, 305
רייפמן, רובי יעקב, 478
רישאד, השולטן ראה מחמד רשד
רלב״ג, ר׳ אליעזר דן (ב״ר אריה ליב), 250
רמב״ם ראה משה בן מיימון
רמב״ן ראה משה בן נחמן
רמח״ל, ראה לוצאטו, ר׳ משה חיים
רנ״ה ראה הלוי, ר׳ נפתלי הירץ
רס״ג ראה סעדיה גאון
רעוף פחה, 342
רפאלי, שמואל, 463
רפופורט, ר׳ שמואל, 231
רקובר, ר׳ זרח, 411
רשב״א ראה שלמה בן אברהם אדרת
רש״ש ראה שטראשון, ר׳ שמואל

שאולזון, ר׳ אברהם, 154
שאולזון, ר׳ שאול אלחנן, 154
שאייר, ר׳ אהרון ב״ר יצחק, 86-88
שאלומון, ר״מ, ראה סלומון, ר׳ יואל משה
שאפטסבורי, לורד, 135
שאקו, יהודא הכהן, 463
שאקי, ?, 54
שבתי, ר׳ אורי (בן חיים), 201 241 539-540
—חתנו, 241
—חותנו, 539
שבתי, הענא גינעשא (בת ר׳ זונדל), 539-540
שבתי, ר׳ חזקיה, 206
שבתי, יעקב, 324
שבתי, משה (׳מוסא חכים׳), 324
שבתי, משה יהושוע (בן זלמן), 372
שוורץ, ד״ר, 356
שוורץ, ר׳ יוסף, 26 134 192 262 336 454
—׳תבואת הארץ׳, 454
שוורץ, ש׳, 431
שולאוויץ, ר׳ אליעזר, 481
השולטן התורכי, 17 256 262 269 344 474 489 519
וראה גם עבד אל מגיד; עבדול חמיד; מוחמד רשד; עבד אל עזיז
שולמן, ר׳ קלמן, 191
שושן, ר׳ שלמה בן חנוך הלוי, 457
—ביאור רשב״ח על הרמב״ם, 457
שטייהנרט, דוב, 505
שטמפר, ר׳ יהושע, 59 192 479
שטראשון, ר׳ אברהם דוד, 188 189 191
שטראשון, ר׳ מתיתיהו, 191
שטראשון, ר׳ שמואל (גרש״ש, רש״ש), 188
שטרן (שטערין), ר׳ שמעון, 491
שטרשון, ר׳ מתיתיהו, 333
ר׳ שיימא מוואלקוויסק, 78
שיינבוים, ר׳ ישראל חיים, 71 72 293
שיינבוים, ר׳ מאיר, 70-72
שיף, לאה, 66 103

שיף, צבי (הררי), 66 103
שיקורג'י, שבתי, 324
שיריזלי (ישראל), משפחת-, 136 137
שיריזלי, ר' אליהו (ב"ר יצחק ישראל), 136
שיריזלי, ר' אליהו ישראל, 136
שיריזלי, ר' חיים משה (ב"ר יצחק ישראל), 136
שיריזלי, יום טוב ישראל, 136
שיריזלי, ר' יצחק ישראל, 136
שיריזלי, ר' ישראל, 136
שיריזלי, ר' מירקדו ישראל (ב"ר יצחק ישראל), 137
שיריזלי, ר' מרדכי ישראל (ב"ר יצחק ישראל), 137
שיריזלי, ר' רפאל ישראל (ב"ר יצחק ישראל), 137
ר' שכנא מסובלק, 84
שלאנק, משפחת-, 251
שלאנק, ר' יהושע משה, 79
שלאנק, ר' יוחנן צבי, 26 249-251
שלאנק, ר' מרדכי, 249
שלבי, מחמד, 521
שלמה בן אברהם אדרת (רשב"א), 165 427 524 526 531 536 540
שלמה יצחק ב"ר מיוחס, 378
שלנק ראה שלאנק
ר' שמואל אהרן ואשתו וויטא, 296
ר' שמואל (ב"ר יהושע זליג) מדלהינוב (דלהינובר), 243 244
—'שערי דמעה', 243 244
—'מנחת שמואל', 244
ר' שמואל (מהר"ש) אבד"ק סטביסקה-וויסוקה, 359
שמואל דוב ב"ר אהרון, 192
שמואל ממוהיליב
—בתו, 451
—נכדו, 451
שמואל, סידני מ', 379 381
ר' שמעון החלבן, 295
שמעון הצדיק, 164
—קברו ע"ע במפתח הנושאים
שמעוני, ר' חיים, 379
שמרלינג, משפחת-, 219
שמשוני, ש', 32
שניצר, משפחת-, 150-151
שניצר, ר' אברהם אלתר, 151
שניצר, זלדה ('זלדה המבשלת'), 272
שניצר, ר' יצחק, 151
שניצר, ר' מרדכי, 150 151 271 272
שניצר, פייגא, 272
שניצר, ר' צבי, 150 151
שפטסברי, לורד, 135
שפיצר, ר' שמואל זאוויל, 247
שפירא, ר' יעקב (יענקל זלינר), 400
שפירא, ר' שלמה זלמן מוואלוזין, 31 41 105 422
שרה א"ר אברהם גר, 504
שרהזון, ר' אליהו, 398
שריון, יצחק, 79
שרלין הלל, 423
ששון, בית-, 52
ששון, אליהו דוד, 54 163
ששון, לאה (בת פרחי), 54 163

תג'ר, יעקב, 169
תוואתי, אברהם, 477

מפתח הנושאים

א-טור, 471
אביסיניא, 331
אבן ישראל, שכונת-, 84 194 296 373 413 456
'אבן הספיר' ראה ספיר, ר' יעקב הלוי
אבן הפינה, מנחגי הנחת-, 356 496
אגודות ראה לפי שמותיהן
'אגודת ישראל', 171 351
'אגרת תימן השנייה' ראה ספיר, ר' יעקב הלוי
אדמות, קנייה ראה קרקעות, רכישה
אדרינופול, 322
'אהלי יעקב', בתי מחסה-, 277
אודיסה, 157 245 286 404 458
אומן, 174
אומנות ראה מלאכה
אונטסדארף, 115
אוסטרו-הונגריה, 120
—קונסולים בארץ, 213 459
אוסטריה, 3 5 16 106 138 198
—קונסולים בארץ, 3 25 31 32 36
105 106 109 112 213 252 459 499
—קיסר, 3 וראה גם פרנץ יוזף
—יהודי אוסטריה; יהודים באוסטריה, 196-198 410 516
אוסטרליה
—יהודי אוסטרליה; יהודים באוסטרליה, 331 371 482 485
אוקראינה, 174 435
'האוצר', חנות הספרים-, 437
'אוצר החסד קרן שמואל', 47
'אוצרות' ראה אייזינשטיין ר' יהודה דוד
'האור', עיתון-, 49
'אור החיים' ראה אבן עטר, ר' חיים
'אורח לחיים' ראה הלוי, חיים
'אורח נאמן' ראה אויערבך, ר' מנחם נתן
אותות כבוד, 138 157 213 267 268 333 341 344
אחיסקא, 139
איזמיר, 205
'האיזראעליט המגנטי', עיתון-, 192 337
איטליה; איטלקים, 12 138 273 274
—קונסולים בארץ, 171 213
—יהודי איטליה; יהודים באיטליה, 24 332
איידיטקוהנין, 346
איסטנבול, 374
איראן ראה פרס
אל מראגה, 520
אלג'יר, 145 204 206 351
'אלה מסעי' ראה חאגיז, ר' משה ב"ר יעקב
אליאנס ראה 'כל ישראל חברים'
אלימות ראה פשע; קנאות
אלכסנדריה, 171 273 286
'אלף שערים' חברת-, 283
'אמונות ודעות' ראה סעדיה גאון
'אמונת (אמוני) ישראל', חברת-, 363 364 372
אמנות, 150-151 163
אמריקה ראה ארצות הברית
אמשטרדם, 4 56 69 87 265 266 275 318
אנגולה, 222
אנגליה (בריטניה); אנגלים, 151 212-216 222 470 476 505 506

—חוזה עם תורכיה, 222
—השלטון בא״י, 222 223 232 283 285 298 370
—קונסולים בארץ, 29 80 99 212-215 222 261 366 498 499 505
— —הקונסוליה בירושלים, 217
—יהודי אנגליה; יהודים באנגליה, 15 52 260 358-371 422 423
—הגדוד העברי בצבא בריטניה, 232
'אנגליה-פלשתינה' (אפ״ק), חברת-, 354
אנטיפוליה, 199
אניקסט, 141
אסטרכן, 274
'האסיף', כתב עת-, 395 413
אסכרה, מגיפות-, 155 159
אסמינה, 133 334
אעלאם
—לביטול החובות הישנים, 516-518
—לקיום רכוש החורבה ומצריה, 519-522
אפייה, 189 368
אפ״ק ראה 'אנגליה-פלשתינה', חברת-
אפריקה
—יהודים, 496
ארגנטינה
—מושבות הברון הירש, 68 350
'האריאלי', ירחון-, 195 202 227
ארם-צובא, 36 105 106 164 459
ארמנים, 43 452
—הרובע הארמני בעיר העתיקה, 43
ארנונות (מסים עבור שרותי העיר), 369 380
וראה גם מסים
'הארץ', ספר- ראה פיכמן יעקב
'הארץ', עיתון-, 38 350
ארצות הברית (אמריקה); אמריקאים, 11 12 222 343 430 449 504
—קונסולים בארץ, 174 213 222 293 435 505
— —ביקור הציר מקושטא, 342-343
—יהודי ארה״ב; יהודים בארה״ב, 54 63 64 98 121 149 151 154 173 198 199 225 231 260 293 302 304 315 321 370 411 422 423 498 500-502 504 508
אשכנז ראה גרמניה
אשכנזים, עדת, 3 5 7 8 11 17 18 23 41 43-48 52 55 58 84-86 88 103 105 129 139 151 161 167 172 188 189 204-206 217 241 253 254 260 262 273 275 291 296 307 314 315 323 324 335 336 351 389 ואילך
—פרושים ע״ע
אתרוגים, מסחר ה-, 49 50 154 286

'באר הגולה' ראה ליאון, ר' יעקב יהודה
בבל ראה עיראק
בגדד, 9 52 53 163 324 349 459
—הוואלי ראה ואלי במפתח השמות
בגדים ראה לבוש
בד״צ בירושלים, 148 156 202 241 273 279 280 533 540
וראה גם בתי דין
בוכארה, 204
בוכרים, עדת ה-, 204 205 266
בוכרים (רחובות), שכונת (בתי) ה-, 205 283 297 470
בומביי, 10 54
בוקרשט, 294
בורות המים ראה מים

ביאליסטוק, 263
ביטוח, חברות-, 216 234
'הביטחון ההדדי', חברת הביטוח, 234
ביירות, 13 161 219 374 449 459 500
הבילוי"ם, 495
בילורוסיה ראה רוסיה הלבנה
בילסק, 246
בירמינגהם, 110
'בית אל', 204
בית דגן, 215
בית דוד, שכונת-, 75 84 85
בית הוועד הכללי ראה 'כנסת ישראל'
'בית יבנה', 225
בית יהודא, שכונת-, 81
בית יוסף, שכונת-, 81
בית יעקב, שכונת-, 49 63 110 111 124 125 194 295
—חברת בית יעקב, 50
בית ישראל, שכונת-, 125 155 156 258 282 362 368
—חברת בית ישראל, 362
בית לחם, 288 342
'בית הספרים לבני ישראל' ראה ספריות
בית התמחוי, ראה בתי תמחוי
'בית הרב', 85
בלקן, 341
'בני אשר' ראה גולדמן, ר' יעקב
'בני בריתי', אגודת-, 159 218 225 284 345
'בני ישראל', אגודת-, 62
'בני ציון', אגודת-, 209
בניין, הישוב, חברת-, 321
בנקים; שרותי בנקאות (שולחנות), 203 234 374 391 401 404
—אפי"ק, 193
—ברקליס, 193
—'הלוואה וחסכון' בת-א, 453
—ואלירו, 267
—לאומי, 355
—להתפתחות חברון, 95 175
—עותמן, 193
—קופת-עם, 234
—רוטשילד של וינה, 267
'בצלאל', 305
בראדי, 14
ברדיטשוב, 12
ברטנורא, 471
בריסק, 123 125 149 447 504
'פרכוס האברים', ספר-, 266
'ברכת האילנות', ספר-, 266
בריטניה ראה אנגליה
ברויינסק, 63 110
בריסק, 125
ברלין, 218 284 291 345 349 350
ברסלב (ברעסלאו), 317-319
ברצל, 114 115 117-122
בתי דין, 28 204 307 529 534
—בד"ץ ע"ע
וראה גם משפט
בתי הכנסת אורחים, 87 88 98 124
171 251 256 274 275 454 456
בתי וויטנברג, שכונת-, 79
בתי חולים
—ביקור חולים הוספיטל, 9 24 63
68 73-79 94 111 218 250 253
266 268 271 273 274 276 293
299 306-318 323 333 407 422
423 436 438 456 505 513 514
—בית ישע אהרן, 276 496 497
—הדסה, 299 356
—לחולי נפש ראה עזרת נשים
—משגב לדך, 137 169 170 198
—עזרת נשים, 177 178 218

—לעיניים, 350
—לעיניים של ד״ר טיכו, 218
—בצפת, 350
—הרוטשילדי, 16 323 356 500 503
—ישער ציון׳ ביפו, 350
—שערי צדק, 69 218 268 297
בתי חרושת ראה תעשייה
בתי יהודא טורא, 193 293 360 361 476
בתי יתומים, 52 264
—דיסקין, 24 91 123 125 128 149 165 280 316
—בית חינוך יתומים׳, 207
—בית היתומות הכללי, 97
—לעדת הספרדים׳ ראה בית חינוך יתומים
בתי כנסת, 124 139 248 251 262 459 477 543
—יאהבת ציון׳ (של כולל הוד), 167
—איסטמבוליס, 472 473
—יאליהו כהן׳, 139
—יאשל אברהם׳, 139
—בית יעקב׳ (בשכונת בית ישראל), 155
—של ביה״ח שערי צדק, 297
—של בית היתומים הפרנקפורטי, 225
—בשם חסידים׳, 157 158
—הגדול בית-יעקב (בחורבת ריה״ח), 6 8 30 42 46 54 68 92 156 217 232-233 261 422 452 514 515 523 535 536
—הגדול על קבר רמבעה״נ, 173
—לעדת הגורזים, 299
—של ר׳ דוד יאניבר, 85
—של ר׳ הרי פישל (לשעבר ר׳ דוד רייז), 85
—יחצר רבי ישעיה׳ ראה יסוכת שלום׳
—רבן יוחנן בן זכאי, 15 150 509
—בימין משה, 313
—ישועת יעקב׳, 85 149
—של כולל הוי״ד ראה בייכ אהבת ציון
—של כולל חב״ד, 53 54 163
—מדרש פרושים׳ בצפת, 275
—במלון קמניץ, 140
—בנחלת יעקב, 296
—בנחלת שבעה, 225
—יסוכת שלום׳ (יחצר ר׳ ישעיה׳), 4 89 253 266 275 452
—יצוף דבש׳ לקהילת המערבים, 355
—יקהילת יעקב׳, 276
—קרלין, 401
—תפארת ישראל (בעיר העתיקה), 15 16 156-158 458
בתי מדרש ראה ישיבות
בתי מחסה, שכונת-, 25 69? 70 71 87 88 251 289 422? 423?
—ועד בתי מחסה, 125 266
בתי מלון ראה מלונות
בתי משה ויטימבורג ראה שערי משה
בתי נייטין, שכונת-, 247 248
בתי ניסן בק, 15
בתי ספר, 347
—יאליאנס׳ (יכל ישראל חברים׳), 349
— —כייח בירושלים, 137 215
— —מקווה ישראל, 129 130 195 215 216
—בית חינוך ילדים, 230 231
—למל, 410
—עממי בפתח תקווה, 354

בתי ספרים ראה ספריות
בתי קפה ראה קפה, מנהגי שתייה-,
בתי רוטשילד, 251
בתי תבשיל, 98 171-175 180 307 434-
436 523 543
וראה גם בתי תמחוי
בתי תמחוי, 68 88
וראה גם בתי תבשיל

גאולת הארץ ראה קרקעות, רכישה
ג׳בל טור, 43
גדרה, 495
גורגיסטן, שפת-, 139
הגורזים, עדת-, 68 138 139
—ביה״כ ראה בתי כנסת
׳גורלי, חברת-, 139
ג׳ורת אל-ענב, שכונת-, 477 478
׳גזע ישי׳ ראה אשכנזי, ריי״ש
גחש״א (חברת קדישא לכוללות
אשכנזים), 47 48 88 167 242 278 323
גטין, 322
—גט על תנאי ראה חליצה
ג׳יברלטר, 212 363 364
גירמק (כפר), 13
גליל, 31 105 160 222 274 355 448
גמ״ח, קופות-, 45 46 63 64 135 191
226 277 300 365 405 528
—בית גמילות חסדים (ר״פ לאפין),
69
—׳גמילות חסד של אמת׳, 139
—׳הכללי שערי חסד׳, 124 125 176
177 278 279
—׳הכלליתי׳, 157 167 276 297
—׳קופת הלוואה גמ״ח׳, 485
—׳קרן קים לסתם ארץ-ישראלי׳, 87
—רבי מאיר בעל הנס, 47 315
גני ילדים, 209
גניזה, 472-475
גרוסוורדין, 504
גרי צדק, 273-274 503-505
גריידץ, 135
גרינגרט-ליאן, בית מסחר-, 260
גרמניה (פרוסיה; אשכנז), 138 506
—טמפלרים, 476
—קונסולים בארץ, 25 213 342 459
499-502
—יהודי גרמניה; יהודים בגרמניה,
26 71 81 150 167 251 345 349
350 421-423 500 501 503
—ביקור יורש העצר, 342 375
גרמנית, לימוד השפה, 410
גרענת, מחלת ה-, 350
גשמים ראה מים

דאלהינוב, 244
דאטניווע, 187
׳דאר חיוס׳, עיתון-, 335 385 492 509
דביר ראה דחריה
׳הדביר׳, עיתון, 86
דחריה (דביר), 221
דואר, 190 285 374 375
דובראוונא, 179
דוראס, 377 378
׳דורשי שלום ירושלים׳, חברת-, 454
דטרויד, 171
דיור, 47 79 81 85 124 128 134
176-177 191 204 222 227 247 254
276 277 362 363 366
—השכרה, 29 103 176 277 530
532-534 539 543
—דיני חזקה, 532-534
—שכונות ע״ע
—משכנתא, 539
וראה גם כוללות

דיני חזקה, 532-534
יִדיר האשכנזים׳ ראה חורבת ריח״ח
דמשק, 10 161 252 324 357 374 459
—עלילת הדם, 13 252
—ואלי ע״ע
דפוס והוצאה לאור, 9 12 13 56 86
153-155 191-192 195-198 224 225
227 243 264 266 284 331 337 349
407 432 437 460 463 492 512
—אברהמס בלונדון, 153
—דפוס ר״י בק ראה בק, ר׳ ישראל
—דפוס צוקרמן ראה צוקרמן, ר׳ שמואל הלוי
—דפוס יִציון׳, 452
וראה גם עיתונים
דרבנד, 423
דרהיטשין, 45
דרוזים, 447
דרזדן (דרעזדען), 318 506
יִדרך החיים׳, חברת-, 19

יִההד׳, ירחון-, 430
יִהד העם׳, עיתון-, 246 279
הודו, 9 10 52 53 331 336
—יהודי הודו; יהודים בהודו, 52-54
הולנד
—קונסולים ונציגים בארץ, 69 459
—יהודי הולנד; יהודים בהולנד, 251 265 422
— —כולל הוי״ד ראה כוללות
וראה גם אמשטרדם
הונגריה (אונגריה), 6 16
—יהודי הונגריה; יהודים בהונגריה, 45 57-59 70 71 113-128 135 196 249 258 341 344 394 422 423 497
— —בתי (כולל) אונגרין ראה כוללות
וראה גם אוסטרו-הונגריה
הוצאה לאור ראה דפוס; עיתונים
הורדנא, 45 67 249
—כולל הורדנא ראה כוללות
הכנסת אורחים ראה בתי הכנסת אורחים
הלישוי, 450
הצהרת בלפור, 232 268 298
הקדש המוסלימי ראה וקף
הר הבית, 16
הר הזיתים, 7 14 43 48 81 139 323 430 471 473
—נקברו בהר, 45 188 198 253 274 280 334 358 406 451 457 458 502 503
הר-המוריה, 507
הר ציון, 25 70 87 251 458
הרחבת הבונים, אגודת-, 110
הרצל, בנימין זאב, 155
יִהצבי׳, עיתון-, 264
יִהשכלה׳, 10 263 264 284 286 317 359 360 399 410 411
וראה גם יִחכמת ישראל׳
השכרת בתים ראה דיור

ואלי ראה במפתח השמות
וארשא ראה ורשה
וואהליניה, 336
וואלוזין, 41 55 282 363
—ישיבת וואלוזין ראה ישיבות
וואלאכיה, 13
וואלין, 14
—חסידי וואלין, 156 458
—כולל וואלין ראה כוללות
וואלקוויסק, 78

וויצין, 410
וויטבסק ראה ויטבסק
וולוזין ראה וואלוזין
וורבלאוו, 83
ויטבסק, 79 263
וילנא (ירושלים דליטא), 17 31 41 46 105 150 187 188 190 191 218 244 260 272 333 334 397 424-426 450 524
—הגאון מוילנא ראה אליהו בן שלמה זלמן
וינה, 195 197 317 453
ויסנבורג, 455
ולי ראה ואלי במפתח השמות ונצואלה
—קונסולים בארץ, 273
ועד האחדות, 205
ועד החינוך, 291
ועד הכללי ראה כנסת ישראל, בית הועד הכללי-
ועד הסיוע המאוחד האמריקני, 151
ועד קהילות ישראל, 402
ועד-השחיטה, 123 125
ועד השכונות החדשות, 373
הווקף (ההקדש המוסלימי), 145 521
ורשה (וארשא), 202 227 296 394 478 490
ותיקן, 349 352
—הספריה ראה ספריות
ותתפלל חנה ראה חיים, ר' פרג'

זאבלין, 359
זאגר, 277
זאמוט, 187 188 424
זאקשיין, 506
זיארה, 377
זילברן דיסקין וקפלן, חברת-, 199
זית רענן ראה זילברברג, ר' משה יהודה
זכות אבות ראה אויערבאך ר' מנחם נתן
זכסן, 167
זכר נתן ראה קורוניל רנ"נ
זכרון טוביה, שכונת-, 155
זכרון יעקב, 199 289
זכרונות קדומים, כתב עת-, 509

חאסלאוויץ (חסלביץ), 84 286 315 393 395 397-398 406 407 409 423 504 531
חב"ד, חסידי-, 263
—כולל חב"ד ראה כוללות
חביב, רוזא (בת ר' רחמים), 275
החבצלת, עיתון-, 14 20 99 160 161 164 192 194 195 212 263 264 284 287 288 411 441
חברה קדישא, 30 76 357 358 365 406
—לכוללות האשכנזים ראה גחש"א
חברון, 9 10 28 47 59 164 165 181 218-222 272 298 315 451 504
—מערת המכפלה ע"ע
חברות ראה לפי שמותיהן
חברת מדרש, 482
חדושים על סדר קדשים ראה ברדקי ר' ישעיה
חובות
—אעלאם לביטול החובות הישנים, 217 516-518
—שטר חוב, 541-542
החובשים, 324
וראה גם רפואה
חובת הלבבות ראה בחיי אבן פקודה
חולירע (חלירה), מגיפות-, 8 51 151

216 451 454
—באודיסה, 245
'החורבה' (חורבה) ?, 221
חורבת (חצר) ר' יהודא החסיד (דיר
האשכנזים), 7 8 17 128 182 191 217
232 241 280 320 361 364 433 456
514 516 527 528 537
—רשיון לבנייה, 17 18 292 525
527 וראה גם פירמנים, אעלאם
—שטר משכנתא, 523-528
וראה גם בתי כנסת — הגדול בית
יעקב; ישיבות — 'מנחם ציון'
'חוש של ר' צדוק' ראה חצר של ר'
צדוק
חזקה, 529-531 539 543
—דיני חזקה, 532-534
חיטין, כפר, 274
'חיי עולם', ירחון-, 349
חינוך, 24 28 130 209 263-265 349
351
וראה גם ישיבות; בתי ספר
חיפה, 161 222 353
'חכם לבי' ראה, אויערבוך, ר' חיים
יהודה ליב
חכמת ישראל, 418 419
'חלוצי יסוד המעלה', חברת-, 214 215
495
החלוקה, 46 54 86 103 110 194 221
223 359 426
חליצה, 133
חלירה ראה חולירע, מגפות-
חלפנות ראה בנקים; שרותי בנקאות
חנויות ראה מסחר
חסידים; חסידות, 14 15 88 91 124
126 159 206 263 399-401 412 413
421 449
—חב"ד ע"ע
—כוללות ע"ע
חסלאוויץ ראה חאסלאוויץ
חצר 'אור החיים', 17 19 255
חצר ר' אליעזר באר, 258
חצר 'בית דוד', 85
חצר בחארת אל שארף (ליורשי קאסים
ביק), 543
חצר בני אבו עבד, 520
חצר בני נמר, 520
חצר חנה יפה, 299
חצר ר' יהודה החסיד ראה חורבת ר'
יהודא החסיד
חצר ר' יעקב מרדכי הירשנזון, 456
חצר ר"מ ויטנברג ('לוקאנדא'), 79
'חצר רבי ישעיה' (החצר) ראה בתי
כנסת
חצר הכולל, 42 529-531
חצר הרב מקולישי, 85
חצר ר' פישל נגיד, 68
חצר (חוש) של ר' צדוק, 167 250
חצר שיינדל מיאס, 292
חצר שיריזלי, 137
חצר ר' שמואל אליעזר נגר, 299
חצר רודבישקיצי, 410
חקלאות; עבודת אדמה, 8 9 21 22 42
43 58 59 76 85 99 162 163 192
214-216 264 276 282 318 335 336
347 354 363 366 367 379-381 405
470 489 504 505 509 513 514
—פרי החדר, 81 205 215 216 323
481
—בי"ס חקלאי ראה בתי ספר —
מקווה ישראל
חרמות, 112
חרסן, 155
'חתם סופר' ראה סופר, ר' משה
טאגעבלאט, עיתון ה-, 171

טאלנה, 252
טבריה, 13 28 34 47 160 161 172
173 219 296 315 321
—חמי טבריה, 172
—רעידות אדמה, 160 173
טהורן, 135
טולטשין, 336
טוגנהוף, 503
טורקיה ראה תורכיה
טורקס, 115
טחנות-רוח, 476
טיפוס, מחלת ה-, 30 411 436
טיקטין, 359
טלגרף, 377 431
טמפלרים (עדת ההיכל), 476
טעלז, 195
טרייסט, 26 509

היאגטשורים, חיל-, 256
יאווא, 331
יאניבה, 504
יאסווין, 187 201
יארמוט, 118 119 121 122
יד אבשלום, 7
יהוד, מושב-, 479 514
יהודה, חברת ביטוח-, 234
יהודה וירושלים, שבועון-, 9 195 332
402 455
יוון
—קונסולים בארץ, 213 344
ראה גם סאלוניקי
יום השישי (המהומה בירושלים), 269
270
יורה דעה ראה הכהן, ר' שבתי
היחודים, עדת-, 232
יין לבנון, חוברת-, 338
ילקוט אפרים ראה קוקיא, ר' אפרים
הלוי
ימין משה, שכונת-, 78 253
יסוד המעלה ראה בריל, ר' יחיאל
יערת חדבשי ראה חיים, ר' פרג'י
יפו; נמל יפו, 50 51 61 80 81 99 110
112 134 154 167 171 189 199 203
205 206 212-216 224 234 241 245
256 267 273 274 286 287 292 324
344 350 353-355 357 361 367
374-376 397 452 476 478 498 504
יק"א, 216
יקטרינסלב, 60
ירושלים דליטא ראה וילנא
ירושלימה ראה פרנקל, ד"ר לודביג
אויגוסט
ירחונים ראה עיתונים
יריחו, 43 192
ישוב ארץ הקדש, חברת-, 282
ישיבות; תלמוד תורה; בתי מדרש, 28
68 139 205 209
—יאהבת ציון', 250
—יאוהל משה', 57 125 154 281
—יאור החיים' (יכנסת ישראל' של
ר' חיים בן עטר), 19 41 243 255
—יאור החיים' בסידניי, 485
—אור תורה (על קבר רמבעה"נ),
172 173
—לאנשי אחיסקא, 139
—יבית יהודא' בבית יעקב, 110-111
—יבית יהודה' במזכרת משה, 166
167
—יבית יוסף' בסאלוניקי, 209
—יבית שמואל', 127
—בברעסלאו, 318
—ידגל תורה', 68
—ידורש ציון', 57 357 392 407
454 455

—וואלוזין (בפולין), 167 244 282
—זהרי חמה, 98
—חיי עולם, 174 175 435 436
—יחסד אל׳, 52
—יארמוט של ראי״ד דייטש, 117-119
—כולל אונגרין, 93
—בכותל המערבי, 147
—יכנסת ישראל׳ (של ר״ח בן עטר), 19 41
—יכנסת ישראל׳ בחברון, 181
—לודז בפולין, 359
—לומזה (לומזא), בפולין, 480-481
— —בפתח תקווה, 480-482
—ילשכת הרבנים׳, 184
—מאה שערים, 179 180 434
—מיר (ברוסיה), 285
—מנחם ציון בחורבת ריה״ח, 8
514 334 295 247 241 150 56-55
—מרכז הרב (המרכזית העולמית), 414-420
—יmשכנות ישראל׳, 373
—ימשכני עליון׳, 84
—ינוה שלום׳, 543
—יסוכת שלום׳, 91 286
—סלובודקא בפולין, 181
—יעץ חיים׳, 54 68 128 134 168
182 198 250 258 260 271 276
278-281 286 320 354 391 ואילך
414 422 423 433 460 536
—פרשבורג, 249
—ישדי חמד׳, 169 170
—ישער השמים׳, 183 184
—ישערי תורה׳ ביפו, 234
—יתורת חיים׳, 68 96 124 125 299 300
—יתפארת ירושלים׳, 206
ישמעאלים ראה ערבים
יהכוזרי׳ ראה יהודה הלוי
כוללות, 46 191 195 200 206 242 311 314 532
—אונגרין, 57 123-125 127 422
— —ישיבה, 92
—אסטרייך (אוסטריה), 456
—האשכנזים, 30 45-48 221 315 421-423 537
—גרודנא (גראדנא), 48 78
—הוי״ד (הולנד ודויטשלנד-גרמניה), 167 250 251 266 422 423
—הורדנא, 110
—וואלין, 14 458
—וילנא, 77 110 188 191 221 291 300
—זאמוט, 54 191 291
—חבי״ד, 53 154 281
—חסידים, 47 315
—מינסק, 156 277 278
—סובאלק, 247
—הספרדים, 26 27 315 421-423
—פינסק, 242
—הפרושים, 30 46 110 202 310 315 424-428 531 537
—רייסין, 168 253
—שומרי החומות, 46
הכותל המערבי, 3 16 22 23 143-148 200 243 250? 258
כייח ראה יכל ישראל חברים׳
יכל ישראל חברים׳ (כייח; יאליאנס׳), 129-131 195 208 336 349
—בתי ספר ע״ע
—אגודת תלמידי כייח, 209
כלכותה (כלכתא), 53 331
כנסייה היוונית ?
—טחנת הרוח, 476

'כנסת ישראל', אדמת-, 276 277
'כנסת ישראל', בית הוועד הכללי-,
46-48 60 85 167 242 277 278 300
308
כספי דסקין וקפלן, חברת-, 198 226
כפר חיטין, 49
'כפתור ופרח' ראה אישתורי הפרחי
כריסלאנה, 336
ה'כרם', 110
כרם, עיתון ה-, 153
כרם, שכונת-, 83 124
'כרם אברהם' שכונת-, 498
כרם משה, שכונת- (כרם משה
ויהודית), 194 254
'כרמל מזרחי', יין, 313
כתבי עת ראה עיתונים
'כתובים', כתב העת-, 385

לאדינו, 192
לאמזע (לאמזא), 250 286
לאקצורין, 259
'לארץ אבותינו' ראה לבונטין, זלמן
דוד
לבוש, 19 43-45 50 113 138 141 269
341 359 360 412
'הלבנון', עיתון-, 9 191 192 254 314
331 332 334-338 364
לובלין, 12
לודז, 294 357 359 413
לודקיא, 135
'לוידס', חברת-, 216
לומזה, 245
—ישיבת לומזה ראה ישיבות
לונדון, 13 135 153 249 260 337 338
364 365 379 402 427 476 498 505
528
—הממשל ראה אנגליה
לחוביץ, 502
ליוורנו, 12 471
ליטא, 31 32 105 106 152 181 224
242 348 397 422 424
ליטוגראפיה, 9 192
וראה גם דפוס
לינטשיץ, 468
ליפלאנד, 191
ליפתא, 269 292
'למען ירושלים', החברה-, 204
למען ציון, חברת-, 218 284 345 349
'לשכת ירושלים', 348

מאה שערים, שכונת-, 22 29 49 71 75
85 149 179 180 194 290 362 368-
370
—חברת מאה שערים, 29 50 110
134 452
מאינץ ראה מיינץ
'מאיר נתיב' ראה הכהן, ר' מאיר
מאלץ, 396
'מאספים' ראה ה'אסיף'
מאסקי (מאסקויא), 276 496
'מגדל' (המושבה בטבריה), 321
'המגיד', עיתון-, 264 349 490 506
מגיליש אדארה (אידרה), 136 307
מגנצה, 192
מדרש אברבנאל (בית הספרים), 347
מושב זקנים, 276 284 287
'המליץ', עיתון-, 264
מגנצה, 192
מגרש הרוסים, 193
מדבר סיני, 214
מדרש תנחומא
—הדפסתו בליוורנה, 12
מוהליב, 41 189 252 313 451
מונטיפיורי, רחוב-, 139

מוסלימים (מחמדים), 3 10 20 165
256 269 288 341 349 352 447 469
477 519
וראה גם ערבים
מוסקבה, 456
המופתי ראה במפתח השמות
מוצא, 22 52 53 81 162 163 343 347
348 357
'מורה הנבוכים' ראה משה בן מיימון
'המוריה', עיתון-, 246
מזכרת משה, ועד-, 379
מזכרת משה, שכונת-, 165 166 465
466 468
מזריטש, 153
'מחזיקי-חדת', חברת-, 365
מחכמיה שזינייה ראה משפט
מחמדים ראה מוסלימים
'מחנה אפרים' ראה נבון, ר' אפרים
מחנה יהודה, 268
המטבעות, 374 375
מיינץ (מאינץ), 331 336-338 364
מים; גשמים, 142 325-326 392 399
400 403-405 473
—בורות המים, 362 364 404
מינכן, 506 507
מינסק, 11 84 165 166 230 285
המיסיון, 112 341 343 497-502 505
המכבים הקדמונים, אגודת-, 225
מכתבים למחבר; לעיתונות על המחבר,
38 93 103 104 152 162-165 321
382-386 409-413 429-431 509
לפרוט ראה לפי שמות הכותבים
מלאכה (אומנות), 28 47 64 150-151
163 187-188 223 247 260 287 323
349 350 357 400 406
וראה גם צורפות; תעשייה
מלבורן, 284
מלבס ראה פתח תקווה
מלונות, 256 376 454
—אמדורסקי (מדיטרייאן), 300 343
—'אשל אברהם' ('ירושלים'), 213
—'בית גולדשמיד', 266
—חאן חאראמיה (הוטל-יוז), 193
—'קוק', 213
—מלון קמניץ, 110
— —ביהכ"נ, 140
מלחמת העולם הראשונה (המלחמה) ?,
127 198 280 281 316 344 350 371
מלחמת רוסיה צרפת (1812), 313
מלחמת רוסיה ותורכיה, 153
'המליץ', עיתון-, 349
מנורות, 30
—בכותל המערבי, 146 148
—תאורת רחוב, 370 371
—הכסף בביהכ"נ הגדול 'בית
יעקב', 535-536
המנזר הצרפתי ?, 288
המנזר הרומי ?, 269
'מנחת שמואל' ראה שמואל מדלחינוב
מנצ'סטר (מנשסטר), 284
מסגד עומר, 269
מסחר; סוחרים, 28-30 47 53 64 86
138 139 166 167 198 203 212 216
219-223 226 241 252 257 260
265 284 286 313 341 344 357-361
368 369 374 376 400 406-408 482
485 498 502 503
מסילת הברזל מיפו לירושלים, 81-83
375
'מסילת ישרים' ראה לוצאטו, ר' משה
חיים
מסים, 211 366 369 380
'המסע לארץ הקדושה' ראה בכרך,
יעקב

המערבים, עדת-, 88 205 355 455 477
מעהרין, 450
מערת הגניזה, 472 473
מערת חולדה הנביאה, 471
מערת המכפלה, 10 165 243 341 342
מערת עובדיה, 471
מערת שמעון הצדיק ראה קבר שמעון הצדיק
'מצוות ראיה' ראה קוק, ראי"י הכהן
'מצפה ירושלים', 321
מצרים, 8 18 273 331 447 470
—מלך מצרים ראה מוחמד עלי
וראה גם אלכסנדריה; קהיר
מקובלים ראה קבלה
מקווה ישראל ראה בתי ספר
מקוואות, 78 124 241 242 274
מקולין ראה שחיטה
'מקיצי נרדמים', חברת-, 331
מרוקו, 363 364
מרסיי (מרסליה), 80 225
מרוקו, 145
'משגב לדך', חברת-, 204
—ביה"ח ראה בתי חולים
'משה וירושלים' ראה מונטיפיורי, משה
משטרה ראה תורכיה; ממשל עות'מאני
'משכן בצלאל' ראה בצלאל, ר' יהושע
משכנות ישראל, שכונת-, 84 85
משכנות הרועים, 318 466
משכנות שאננים, שכונת-, 293 360 476
משפט, 10 61 136-137 164 210 211 220 221 267 288 354 357 358 478 499-501 516-522
—מחכמיה שזינייה, 357
—דיני חזקה, 532-534
וראה גם בתי דין; בד"צ
'מתנות לאביונים', חברת-, 209
'נאמני-ארץ', חברת-, 490-491
נבי מוסה, 298
נבי סמואל, 282 469
נוצרים, 31 79 90 213 226 256 269 270 288 341 343 344 360 361 501
—המיסיון ע"ע
—מתגיירים, 273-274
נחלת יעקב, שכונת-, 174 435
'נחלת ישראל' ברמה, 76 282 283 470
נחלת-שבעה, שכונת, 9 22 73-75 192 194 225 226 250 251 360 398 413 514
ניו-יורק, 11 12 102 154 168 170 171 231 423
ר' ניסן ב"ק, שכונת- (שערי שכם), 368
ניקלשבורג, 423
נישטדט, 244
נמל סעיד ראה פורט סעיד
נס ציונה, 193
נסים, 26 89-90 142 257 325-326 373 401 448
הנציב העליון ראה סמואל, סיר הרברט
נקלסבורג, 450
'נתיבות עולם' ראה מק קול, אלכסנדר
'נתיבות השלום' ראה כהנוב, רמ"נ

סאבאטניקים ראה 'שומרי שבת'
סאדגורה, 156
סאלוניקי, 27 46 83 208-211 344 422
—השריפה הגדולה, 207
סאלים איפנדי (ראש עירית ירושלים), 159
הסגל הדיפלומטי ראה קונסולים
סובלק (סובאלק), 84 190 247
סוחרים ראה מסחר

סוכת שלם, שכונת-, 81
סוריה, 8 46 106 135 261 459
סטביסקה-וויסוקה, 359
סטויפץ (סטופצי), 312
סיביר, 423
סידניי, 482 485
סילוון, כפר ראה סלואן
סינגפור, 331
'סירקל דיזינטים', אגודת-, 209
'סירקל ישראלית', אגודת-, 209
סלאנט ראה סלנט
סלואן (השילוח), 162 163 269 471
סלובודקא, 181
סלונים (סלאנים), 19 191 259 270
סלוניקי ראה סאלוניקי
סלוצק, 250 285 286
סלנט, 11 226 424
סמבוסקי (שדה הקברות), 473
סמולנסק, 408
סנברה, 59
סערדהאל, 116 117 120
'ספר זכות אדם' ראה מרטיקא, ר' דוד מרוקא
'ספר שעשועים' ראה זברא ר' יוסף ספרד
—קונסולים בארץ, 213
—יהודי ספרד; יהודים בספרד, 69 80 212 226
ספרדים, עדת ה-, 5 11 18 19 27 28 43 44 47 48 52 84 88 129 136 137 139 161 189 199 204 205 207 254 256 262 267 273 307 334 335 363 373 398 410 421-423 449 450 452 454 455 465 469 471-473 477 495 512 532-535 539
—כולל ראה כוללות
ספריות, 264 349 352
—'בית הספרים לבני ישראל', 264
—הלאומית, 314 377 395 402 479 486
—הוותיקן ברומא, 349 352
—מדרש אברבנאל, 225 347
ספרינגספילד, 231

עבודת אדמה ראה חקלאות
'עבודת האדמה וגאולת הארץ', חברת-, 57-59
'עבודת הקודש' ראה חיד"א
עברית, שפה וספרות (לה"ק), 139 188 205 208 209 264 283 286 334 350 351 354 355 393 399 410 413
עדן, 331
עות'מאני, שלטון ראה תורכיה
עזה, 82 269 270 349 449
'עזרה', אגודת-, 354
עזרת ישראל, שכונת-, 22
'עזרת נדחים', חברת-, 14 63 81 284 286
עזרת נשים, חברת-, 177 496
—ביה"ח ראה בתי חולים
עיראק (בבל; מדי), 351 352
—יהודי עיראק, 9 52 477
וראה גם בגדד
עיתונים; ירחונים; כתבי עת, 9 20 21 38 86 104 154 192 195 227 246 254 264 279 284 291 314 331 332 334 338-349 351 355 364 365 385 392 395 413 490 492 495 506 509
—'החבצלת' ע"ע
לפרוט ראה לפי שמותיהם
עכו, 7 13 31 32 36 109 421 449 474 475
—פחת עכו ע"ע
עלילות דם, 288

—דמשק ע״ע
עמוד-התורה כנסת ישראל, חברת-, 312-308
עמק יהושפט, 473
׳עמק רפאים׳, 477
׳עפרון׳, אנציקלופדיה, 355
עקרון, 336 338
ערבים (ישמעאלים; מחמדים), 7 29 30 42 44 59 63 71 74 89 90 111 136 137 145 146 189 193 216 219-221 226 245 246 255 268-270 274 285 290 292-300 324-326 341 342 360 361 366-371 374 377 452 469 470 478 501
וראה גם מוסלימים; נוצרים
ערבית, לימוד השפה, 30 354 392 393 400 410 455
ערוב, 131-133
פתח תקווה (מלבס), 9 22 49 59 84 122-124 192 198 199 260 323 354 365-367 379-381 478-482 514
—חברת פתח תקווה, 478-479

פאפא, 120
פאריס ראה פריז
פאריץ (עיר במחוז מינסק), 11
׳פאת השלחן׳ ראה ר׳ ישראל משקלוב
פדיון פטר חמור, מצוות-, 141
פדיון שבויים, 13
פולין
—קונסולים בארץ, 171
—יהודי פולין; יהודים בפולין, 12 25 69 75 181 190 202 242 336 359 394 412 422 424 449 450 468 485 490
פורט סעיד (נמל סעיד), 313
פורטוגל, 212 213
—קונסולים בארץ, 81 212
—יהודי פורטוגל, 42
פתח ראה במפתח השמות
הפטריארכיה הלטינית (דיר לאטין), 79
פטרסבורג (פטרבורג; פ״ב), 41 536
פיזין, 249
פיטראוויץ (פיטרוביץ), 395 397
פיטרקוב (פיעטרקוב), 174 274 435
פייזר, 398
פיליפובי, 190
פינסק, 4 219 223 241 242 250 425 502
—כולל פינסק ראה כוללות
פיעטרקוב ראה פיטרקוב
פירמנים (פירמאנים), 3 544
—לבניית מסילת חרכבת יפו-ירושלים, 81-83
—לבניית ביה״כ ׳תפארת ישראל׳, 157-158
—למינוי ר׳ יעקב מאיר לחכם באשי בירושלים, 205 210-211
—לבניית ביה״כ הגדול ׳בית יעקב׳ (חריה״ח); 217 421
— —פירמן משנה של מושל מצרים, 8 18 261 517
וראה גם אעלם; חורבת ריה״ח — רשיון לבנייה
—לכותל המערבי, 262 263
—לדפוס ר״ש צוקרמן, 432
פלונסק, 482
פנסילבניה (ארה״ב), 504
פרג, 12
׳פרדס׳ חברת-, 216
׳פרדס התורה׳ ראה קרן פרדס התורה
פרוסיה ראה גרמניה
פרושים, 5 30-32 36 41 45 88 91 105 106 124 126 201 206 249 275 307 421 451 523 527 530 535

—כולל הפרושים ראה כוללות
פריז, 24 83 133 192 208 273 337
338 349 351 364 385 399 454 455
—תערוכה כללית (1900), 206
פרנקיא ראה צרפת
פרנקפורט, 86 349 350
פרס (איראן), 349 351 352
פרסום, 95 97 98 169 ואילך? 175 184
234 433 ואילך?
—כתבי המחבר, 64 90 387
פרעות, 13 199 298-300 335
פרשבורג, 406
פשמישל, 300
פשע, 19 20 46 63 71-75 111 136 137
193 219-221 292-297 349 352 357
358 366 375 422
וראה גם פרעות

'הצבי', עיתון-, 291
'צוקונפט', עיתון-, 365
צורפות, 7
צפת, 4 7 12-14 17 28 31 45 47 56
105 137 219 315 334 350 421 422
447-449
—רעידות האדמה, 45 56 155 160
161 168 259 275 448 449
—הפרעות, 334 447 448 451
צרפת (פרנקיא); צרפתים, 24 138 352
499
—קונסולים בארץ, 171 213
—יהודי צרפת; יהודים בצרפת, 80
206 208 375 421 423 454 455
וראה גם פריז
צרקסים, 138 352

הקאדי של ירושלים ראה במפתח השמות
קאוונא (קאונה), 191
קאליש (קוליש), 5 59 228 295 312
336 458 464 468
—הגאון מקאליש ראה במפתח
השמות
קאמניץ, 192 379
קאנוטווף, 296
הקבלה, תורת-; מקובלים, 182 183
271 409-410 449
קבר גאלאגה, 471
קבר חולדה ראה מערת חולדה הנביאה
קבר ישוע הנוצרי, 344 360 361
קבר ר' מאיר בעל הנס, 172-173
קבר רחל, 243 245 272 377-378 456
474
קבר שמואל הנביא, 469 470
וראה גם נבי סמואל
קבר ר' שמעון הצדיק, 315 326 471
קדחת, 366
'קדימה' אגודת-, 209
קהיר, 8 13 32 136 160
קובנה, 423 536
קווקז, יהודי-, 138 139 141 504
קווקרים, 504-505
קוטנא, 146, 174 336 468
—הגאון מקוטנא ראה במפתח
השמות
קולוניה, 342 343
קוליש ראה קאליש
קולנא, 359
קונסולים בארץ ובירושלים, 3 13 20
25 29-32 36 75 80 81 99 105 106
109 112 139 171 174 212-215 222
252 269 270 273 293 301 310 342
344 366 375 435 458 459 478 479
498-502 505
—בתי המשפט הקונסוליים, 267
לפרוט ראה לפי ארצות

קונסטנטינופול, 46 222
קופת ר' מאיר בעל הנס ראה גמ"ח,
קופות-
קוקיא, חברת-, 139
קורדובה, 449
קורלאנד, 191
קושטא, 17 83 143 144 157 164 188
192 204 205 214 218 256 336 341
342 344 421 473 516 517
—הממשל ראה תורכיה
קידאן, 7
קלבריה, 451
קלוואריה, 190
קליטשובה, 468
קליפורניה, 315 422
קליש ראה קאליש
קנאות; קנאים, 393 399 410-411 455
—אלימות, 411 413
קניגסברג, 63 198
קפה (קהווה), מנהגי שתייה, 51 334
368 369
—בית הקפה במוצא, 343
קק"ל ראה קרן הקיימת לישראל
קראים, 137
קראקא (קראקוי), 317-319 450
קראקינובי, 54
'קרית מלך רב' ראה נבון, ר' יונה
קריית שמואל (שכונה בטבריה), 172
קרלין, 219 223 425
קרן פרדס-התורה, 480-482
'קרן קיים לסתם ארץ ישראל', 87
הקרן הקיימת לישראל (קק"ל), 485
קרן התורה, ועד-, 228 460 463 464
קרפו, 76
קרקעות, רכישה (גאולת הארץ), 52 53
58 59 162 193-194 205 207 212-
214 354 363-366 470 481
ראדישקוביץ (ראדושקוביץ), 422 456
ראמסנט, 392
ראשון לציון, 51 81 99 213 214 276
282 470
רוזין, 157
רומניה
—יהודי רומניה; יהודים ברומניה,
214 497
וראה גם בוקרשט
רוסטשוק, 143
רוסיה; רוסים, 138 268 274 333
—מלחמת רוסיה ותורכיה, 153
—קונסולים בארץ, 31 32 36 61
105 106 139 205 213
—יהדות רוסיה; יהודים ברוסיה,
23 25 29 54 60 61 110 138 139
174 190 214 219 242 245 246
276 285 286 333 336 357 359
421-423 435 456 459 490 492
502 516
— —'בתי פליטי רוסיה', 124 125
רוסיה הלבנה (בילורוסיה; רייסין), 31
32 36 106 189 397 424
רחובות (מושבה), 276
רחובות (שכונה) ראה בוכרים,
שכונת ה-
ריגה, 404
רייסין ראה רוסיה הלבנה
רמה, 76 282 283 469 470
רמלה, 349
רמת השרון, 198
רעב, 89
רעידות אדמה (הרעש), 45 56 155 160
161 168 170 173-175 178 180 184
257-259 275 435 436 448 449
הרעש ראה רעידות האדמה
רפואה, 13 76 112 127 198 206 218

225 226 271 273 297 318 324 345
350 403 413 453 457
וראה גם בתי חולים; קדחת;
טיפוס; חלירע; אסכרה
רציחות ראה פשע; פרעות

שאדייק, 51
'שאלו שלום ירושלים', מכתב-, 60-61
'שאלו שלום ירושלים', ספר - ראה
כהנוב, רמ"נ
'שבחי ירושלים', ספר-, 470 471
'שבת אחים', אגודת-, 379-381
'שבת יוצרות', סידור-
—הדפסתו בפרג, 12
שוד ראה פשע
שוויצריה
—יהודי שוויץ; יהודים בשוויץ, 350
שוחטים ראה שחיטה
שולאנק, 249
השולטן התורכי ראה במפתח השמות
'השולמית', דפוס והו"ל, 337 364
'השולמית הזרגונית', מוסף-, 192
'שומרי השבת' (סאבאטניקים), כת-,
274
'שונה הלכות', חברת-, 247
שוק, 369
שחיטה, 123 134 188 189 199 242
252 398 449-452
—ועד השחיטה ע"ע
'השחר', עיתון-, 351
השילוח ראה סלואן
'השילוח', ירחון-, 495
שיקאגו, 247
'שירי שפת קודש' ראה אד"ם הכהן
שיריז, 136
שכונות בירושלים, 81, וראה אבן
ישראל; בוכרים; בית דוד; בית
יהודא; בית יוסף; בית יעקב; בית
ישראל; בתי וויטברג; בתי יהודא
טורא; בתי מחסה; בתי נייטין; בתי
ניסן בק; ג'ורת אל ענב; זכרון
טוביה; ימין משה; כרם; כרם
אברהם; כרם משה; מאה שערים;
מזכרת משה; משכנות ישראל;
משכנות שאננים; נחלת יעקב; נחלת
שבעה; ניסן ב"ק; סוכם שלם;
עזרת ישראל; שער הפינה; שערי
חסד; שערי משה
שכירות ראה דיור
שכם, 82 349 449
'שלום ירושלים', חברת-, 282
'שם חדש' ראה פינסו, ר' חיים דניאל
שלמה ב"ר אברהם
'שמחת לבי' ראה גאגין, שלום משה חי
שמיטה (מהמצוות התלויות בארץ),
367 379 381 405
שמירה, 366 367 369 371 380
'שערי דמעה' ראה שמואל מדלהינוב
שער הפינה, שכונת-, 362 364
שערי חסד, שכונת-, 177 279
'שערי חסד', חברת- ראה גמ"ח
'שערי משה', שכונת- (בתי משה
ויטימבורג), 79 368
שערי העיר העתיקה, 72 73 75 193
295 361
'שערי ציון', העיתון-, 227 264 372
'שערי שכם' ראה ניסן ב"ק, שכונת-
'שפה ברורה' חברת-, 264
'שפת כהן' ראה הכהן, ר' שבתי
שקלוב, 23 75 321 357 451
השרון, 81

תאורה ראה מנורות
'תבואת-הארץ' ראה שוורץ, ר' יוסף

תוגרמה ראה תורכיה
תוניס, 145 204
'תורה מציון', ירחון-, 129 154 397
תורכיה; הממשל העות'מאני; תורכים,
8 17 20 25 27 29 43 46 50 75
80-83 112 144-146 148 174 192
205 214 219-222 225 256 268 285
294-297 336 341-344 354 357 358
366 370 371 376 379 421 422 469
470 473- 475 478 479 481 489-
491 539
—חוזה עם אנגליה, 222
—המשטרה, 370 498
—פירמאנים ע"ע
—מלחמת תורכיה רוסיה, 153
—השולטן ע"ע
וראה גם קושטא
'התחייה', עיתון-, 83
תיירות; תיירים, 12 233 361
—ספרי תיירים, 4 68 470 471
וראה גם מלונות; בתי הכנסת אורחים
תימן, 331 336
תימנים, עדת ה-, 14 53 81 162 163 282 321 470
תל-אביב, 171 189 452
תלבושות ראה לבוש
תל אלמסאבין, 505-507
תלמוד תורה ראה ישיבות
'תלמידי כי"ח', אגודת-, 209
תעשייה (חרשת), 8 252 367 368 406
וראה גם מלאכה
'תפארת ירושלים', חברת-, 264
'תפארת ציון', הכנסת אורחים ובית תבשיל, 98
תפוחי-הזהב ראה חקלאות
'תקלין חדתין' ראה ר' ישראל משקלוב

גרייבסקי פנחס: נולד י"ד אדר תרל"ג (1873) נפטר י"ג אדר תש"א (1941)

יליד ירושלים, איש הישוב הישן: גדל והתחנך בישיבת עץ־חיים, תלמידו של ר' משה נחמיה כהנוב, מוסמך לרבנות, מזכירו ויד ימינו של יחיאל מיכל פינס ומזכיר בית החולים ביקור חולים בירושלים מ־1893.

ליקט ואסף תעודות היסטוריות, קיטעי זכרונות ותולדות אישים. כתב על מוסדות ומאורעות בישוב. החומר הרב התפרסם בחוברות שערך והוציא.

מפרסומיו: "זכרון לחובבים הראשונים", "מגנזי ירושלים", "בנות ציון וירושלים", "אבני זכרון", "ספר הישוב" ועוד. פרסם מאמרים ומחקרים בעתוני ארץ ישראל והתפוצה.

כל ימיו היה איש ירושלים. עד 1932 גר בעיר העתיקה ומ־1932 ועד ליום מותו גר בשכונת ימין משה בירושלים.

צילם: מנחם גרייבסקי עיצוב: אברהם פלדות דפוס העיר העתיקה י־ם